

T.C.
BALIKESİR ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANABİLİM DALI

TÜRK ROMANINDA EFELİK VE EFELER ÜZERİNDE BİR
İNCELEME

DOKTORA TEZİ

Betül ÖZTOPRAK

Balıkesir, 2016

T.C.
BALIKESİR ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANABİLİM DALI

**TÜRK ROMANINDA EFELİK VE EFELER ÜZERİNDE BİR
İNCELEME**

DOKTORA TEZİ

Betül ÖZTOPRAK

Tez Danışmanı
Prof. Dr. Mustafa ÖZSARI

Balıkesir, 2016

T.C.

BALIKESİR ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TEZ ONAYI

Enstitümüz Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı'nda 201212512001 numaralı Betül ÖZTOPRAK'ın hazırladığı "Türk Romanında Efelik ve Efeler Üzerinde Bir İnceleme" konulu DOKTORA tezi ile ilgili TEZ SAVUNMA SINAVI, Lisansüstü Eğitim-Öğretim ve Sınav Yönetmeliği uyarınca 7 Ekim 2016 tarihinde yapılmış, sorulan sorulara alınan cevaplar sonunda tezin onayına OY BİRLİĞİ/~~OY ÇOKLUĞU~~ ile karar verilmiştir.

Başkan

İmza.....

Unvanı, Adı-Soyadı

Prof. Dr. Ali DUYMAZ

Üye

İmza

Unvanı, Adı-Soyadı

Prof. Dr. Mustafa ÖZİDİZ

Üye

İmza

Unvanı, Adı-Soyadı

Doç. Dr. Cevat ŞEN

Üye

İmza

Unvanı, Adı-Soyadı

Yrd. Doç. Dr. Zehra BİLGEÇİL

Üye

İmza

Unvanı, Adı-Soyadı

Doç. Dr. Selahattin GAGİN

Yukarıdaki imzaların adı geçen öğretim üyelerine ait olduklarını onaylarım.

04.11.....2016

Enstitü Müdürü

Doç. Dr. Halil İbrahim ŞAHİN

ÖN SÖZ

Efelik, özellikle Batı Anadolu’da gelişen Türk kültürünün önemli bir ayağını oluşturmaktadır ve pek çok araştırmaya konu olmuştur. Bununla beraber, araştırmacılar *efelik* kavramının tanımı, bu kavrama ait olan değerlerin sınırlarının çizilmesi ve *efeliğin* doğuşu konusunda tam olarak fikir birliğine varamamışlardır. Farklı zamanlarda farklı yönleriyle karşımıza çıkan *efelik* kültürü, Cumhuriyet’in ilanıyla birlikte fiilen sona erse de hâlâ Türk kültürünün önemli bir parçasını oluşturmayı sürdürmektedir. Batı Anadolu Bölgesi’nde yerel idarenin ve yerel otoritelerin haksız uygulamalarına karşı çıkarak dağa çıkan ve dağlarda kendi kanunlarına göre adaleti sağladığını düşünen kitleye *zeybek*, bunların başlarında bulunan kişilere ise *efer* denilmektedir. *Efer*, aynı amaç için bir araya gelmiş grubun başı, yöneticisidir. *Efeden* sonra grupta söz sahibi olan ve *efenin* sağ kolu olarak nitelendirilen, *efer* ile *zeybekler* arasında bağlantıyı kuran kişi de *başzeybek* veya *başkızan* olarak adlandırılmaktadır. *Zeybekler*, grupta deneyim sahibi olmuş kişilerdir. *Kızanlar* ise, grubun en tecrübesiz elemanlarıdır.

Efelik, Cumhuriyet Dönemi’ne kadar temeli çok eskilere dayanan bir yaşam biçimidir. Kendilerine göre kanunlar koyan ve bu kanunlara sadık kalan *efer* ve *zeybeklerin* yaşantıları dikkat çekmiş ve merak edilmiştir. *Efelerin* bu yaşantıları bazen yaşayışlarını simgeleyen kıyafetlerine ilham olmuş, bazen türkülerde dilden dile dolaşmış, bazen de notalara dökülerek her figürü kendine has anlamlar içeren *zeybek* danslarını oluşturmuştur. *Efelik* kültürü sadece tarihçilerin, müzikologların ve halkbilimcilerin malzemesi olmamış, edebiyatta da sıklıkla kullanılan bir malzeme haline gelmiştir. Bugüne kadar *efelik* konusunda tarih, müzik ve halkbilimi araştırmacıları tarafından epeyce araştırma yapılmıştır. Fakat *efelik* kültürünün Türk romanlarına yansması konusunda, konuyu bütün bir şekilde ele alıp değerlendiren bir çalışma yoktur. Hâlbuki özellikle Cumhuriyet Dönemi Türk Edebiyatı’nda *efelik* ve *efelerin* maceraları doğrudan ya da dolaylı olarak pek çok romanın konusunu oluşturmaktadır. Genellikle Batı Anadolu Bölgesi’nde yaşamış ya da söz konusu bölgenin insanını iyi tanıyan yazarlar tarafından telif edilen *efelikle* ilgili romanlar, bugüne kadar derli toplu bir şekilde incelenmemiş, romancıların *efeliğe* ve *efelere* bakışı tam olarak ortaya konulamamıştır. Bütün bunlar dikkate alınarak, *efelik* kültürünün tarihi zeminini tespit etmek, *efeliğin* tarihsel süreç içinde nasıl bir değişim ve dönüşüm gösterdiğini ortaya koymak, Türk romancılarının *efelere* bakışını açıklığa kavuşturmak ve *efeliğin* Türk edebiyatında bir tema olarak nasıl işlenip

geliştirildiğini tespit etmek amaçlarıyla hazırladığımız bu çalışma, bir giriş ve dört bölümden oluşmaktadır.

Giriş bölümünde çalışmanın amacı ve yöntemi ortaya konulmuş, ardından *efelik* üzerine hazırlanmış temel kaynaklar değerlendirilmiştir.

Çalışmanın birinci bölümünde, *efeler* ile *efelik* kavramının doğuşu ve gelişimi ele alınmıştır. Bu bölümde önce *e*fe ve *zeybek* kelimelerinin etimolojisi hakkında ileri sürülen görüşler özetlenmiş, *e*fe ve *zeybeklik* kavramının eşkıyalık ile ilişkisi üzerinde durulmuştur. Ardından sosyal isyancı olarak nitelendirilen *efelerin*, ortaya çıkışlarındaki sosyo-kültürel temeller ele alınmış ve Anadolu’da öne çıkan belli başlı isyanlara (eşkıyalık hareketlerine) değinilmiştir. Daha sonra *efelik* sosyal bir kurum olarak ele alınmış *efeliğin* coğrafyası, gelenekleri, törenleri, kıyafetleri, oyunları, toplum üzerindeki etkileri vb. durumlar incelenmiştir. Son olarak *efeliğin* doğuşu ve tarihsel gelişimi hakkında yapılan araştırmalara yer verilerek *efelik* kültürünün tarihi zemini ortaya konulmuştur.

Araştırmamızın ikinci bölümü, *Türk Romanında Efelik ve Efeler* başlıklı bölümdür. Bu bölümde, Türk romanlarına yansıyan ve romanların başkahramanı olan *efelerin* yer aldığı romanlar incelenmiştir. Romanların seçiminde herhangi bir yıl kısıtlamasına gidilmemiş, romanlar kronolojik olarak ele alınmıştır. Roman incelemelerinde önce romanın özeti, kahramanları, olayların geçtiği mekânlar ve zaman ele alınmış daha sonra da romanda yer alan *efelik* unsurlarına değinilmiştir. Ardından Eric Hobsbawm’ın ileri sürdüğü kahraman modeli, *efelere* uygulanmıştır. Bu bölümde Atçalı Kel Mehmet Efe, Çakırcalı/Çakıcı Mehmet Efe, Kamalı Efe, Gökçen Hüseyin Efe, Yörük Ali Efe ve Yalnız Efe’nin hayatı hakkında genel bilgiler verilmiş daha sonra bahsi geçen *efenin* hayatının anlatıldığı romanlar incelenmiştir. Çalışmamızın temelini teşkil eden bu bölümde yazarların *efelik* kavramını nasıl ele aldıkları, *efelere* hangi bakış açısıyla yaklaştıkları, yazarların bu temanın Türk edebiyatına kazandırılması konusundaki katkıları tespit edilmeye çalışılmıştır.

Araştırmamızın üçüncü bölümünde *Romanlarda Yer Alan Ortak Motifler* ele alınmıştır. Bu bölümde romanlarda sıklıkla karşımıza çıkan motifler üç genel başlık altında tasnif edilmiştir. Bunlar Ailevi ve Sosyal Motifler, Tarihi ve Milli Motifler ile Dini ve Ahlaki Motifler şeklindedir. Bu bağlamda, incelediğimiz romanlarda toplam 24 motif tespit edilmiş ve değerlendirmeye tabi tutulmuştur. Bu bölümde amaç, ortak motiflerden yola çıkarak kahraman olarak görülen *efelerin*, hangi özelliklere sahip olduklarını belirlemektir.

Yazarların Algısıyla Efelik Kavramına Toplumsal ve Kurumsal Bakış başlığını taşıyan dördüncü bölüm ise, iki kısımdan oluşmaktadır. İlk kısımda, yazarların anlatımlarından yola çıkarak *efe* kavramına ait tipleri oluşturan; *efe*, *başzeybek/başkızan*, *zeybek*, *kızan*, *çalıkakıcı/adi eşkıya/haydut* tiplerinin özelliklerine yer verilmiştir. İkinci kısımda ise, yine romanlardan yola çıkarak yazarların anlatımıyla toplumların ve kurumların, *efelik* kavramına hangi bakış açısıyla (dışlayıcı bakış, sempatik bakış, korkulu bakış, kurtarıcı bakış vb.) yaklaştıkları tespit edilmeye çalışılmıştır. Böylece *efelik* kavramının genel bir çerçevesi çizilmiş, Yeni Türk Edebiyatı'nda, özellikle romanlarda *efelik* kavramının nasıl ele alındığı, *efeliğe* bir tema olarak Türk yazarlarının nasıl baktığı genel hatlarıyla ortaya konulmuştur.

Çalışmam boyunca bana yol gösteren, yardımları ve desteğiyle her an yanımda olan ve çalışmamın her aşamasında emeği bulunan saygıdeğer hocam Prof. Dr. Mustafa Özsarı'ya teşekkürü bir borç bilirim. Ayrıca değerli bilgileriyle çalışmaya farklı bir bakış açısı getiren saygıdeğer hocalarım Prof. Dr. Ali Duymaz'a ve Yrd. Doç. Dr. Zöhre Bilgegil'e teşekkür ederim. Bu uzun, emek ve sabır gerektiren yolda göstermiş oldukları anlayış ve desteklerden dolayı sevgili aileme de teşekkür ederim.

Betül ÖZTOPRAK

Balıkesir, 2016

ÖZET

TÜRK ROMANINDA EFELİK VE EFELER ÜZERİNDE BİR İNCELEME

ÖZTOPRAK, Betül

DOKTORA, TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANABİLİM DALI

Tez Danışmanı: Prof. Dr. MUSTAFA ÖZSARI

2016, XVI+367 Sayfa

Efelik, Batı Anadolu Bölgesi'nde yetişen ve bu bölgede devletin ve yerel güçlerin haksız uygulamalarına karşı çıkmak suretiyle dağa çıkan kişilerin maceralarını anlatmada kullanılan genel bir adlandırmadır. Özellikle 18. yüzyılın sonlarına doğru Osmanlı Devleti'nin önemli sorunlarından biri haline gelen efelik olgusunun tarihi zemini, araştırmacılar tarafından ortak kanıya varılamayan ve aydınlatılmayı bekleyen konulardan biridir. Cumhuriyet'in ilanı ile fiilen bitmiş olan efelik, günümüzde Türk kültürünün önemli bir parçası olarak gerek dansları, gerek kıyafetleri ile yaşatılmaya devam edilmektedir.

Özellikle Cumhuriyet Dönemi Türk Edebiyatı'nda bir anlatı malzemesi olan efelik teması, hikâye, roman, tiyatro vb. edebi türlerde kullanılmaktadır. Bu çalışmada efelik teması sadece roman türünde incelenmiş, romanların seçiminde herhangi bir yıl kısıtlamasına gidilmemiştir. Çalışmada önce efelik ve eşkıyalık arasındaki ayrıma açıklık getirilmiş, ardından efelik kültürünün Türk romanlarına nasıl yansıdığı tespit edilmiş ve efelik temasının yazarlar tarafından nasıl bir bakış açısıyla işlendiğini ortaya konulmuştur.

Efelik temasının daha çok Aydın, İzmir, Manisa vb. Batı Anadolu Bölgesi'nde yer alan illerde yetişen yazarlar tarafından kaleme alındığı ve 1960'lı yıllar ve sonrasında daha sıklıkla işlendiği tespit edilmiştir. Yazarlar bu temayı; yok olmaya yüz tutmuş olan efelik kültürünü canlandırmak, yeni nesle bu kültürü aktarmak, hatta öğretmek, efelik konusundaki yanlış izlenimleri silmek vb. amaçlar doğrultusunda ele almışlardır.

Romanlara konu olan efelerin başında, on beş yıl şekavet hayatı süren Çakırcalı/Çakıcı Mehmet Efe gelmektedir. Ardından Atçalı Kel Mehmet Efe, Gökçen Efe, Yörük Ali Efe vb. efelerin Türk romanlarında başkahraman olarak yer aldıkları görülmektedir. Efelerin hayatlarının anlatıldığı bu biyografik romanlarda, bazı motiflerin ortak olarak kullanıldığı da karşımıza çıkmaktadır. Örneğin; efelerin öksüz/yetim olmaları, Yörük olmaları, çoban olmaları, pehlivan olmaları vb. Kısaca efelik, 33 romanın ana teması hâline gelmiştir. Fakat söz konusu romanlar, Türk romanın en etkili isimlerinden çok, yerel düzeyde kalmış yazarları tarafından kaleme alınmış eserlerdir. Bu durum efelik temasının henüz yerel bir tema olarak kaldığını, genel Türk edebiyatının temel bir teması ve malzemesi olamadığını göstermektedir.

Anahtar Kelimeler: Efe, Zeybek, Sosyal Eşkıya, Türk Romanı.

ABSTRACT

RESEARCH ON EFELİK AND EFELER IN TURKISH FICTION

ÖZTOPRAK, Betül

DOCTORAL PROGRAM, DEPARTMENT OF TURKISH PHILOLOGY

Advisor Of Dissertation: Prof. Dr. MUSTAFA ÖZSARI

2016, XVI+367 Pages

Efelik is a general term used to tell the adventure of the people who climb mountains to live for the purpose of protesting injustice implementations of government and local powers in the West Anatolian region. Especially, historical background of efelik phenomenon which was dominant problem in the second half of the 18th century in the Ottoman Empire is one of the subject that can not be enlightened and be agreed by the researchers. Efelik, which came to an end officially with the announcement is still cherished in Turkish Culture especially with its unique clothes and dances.

The theme of efelik having been used as a narrative item especially in republic period of Turkish literature is denoted such literary types as story, novel, theatre etc. In this study the theme of efelik was only analysed in the genre of novel, there is not any restriction applied while choosing novel types. This study firstly aims to differentiate the term efelik from banditry, then determines how the culture of efelik is reflected in Turkish novels.

It is confirmed that efelik theme has been used more wisely after the years 1960s and narrated by writers grown up in cities such as Aydın, İzmir, Manisa etc. Located in West Anatolian Region. Writers employ this theme in order to vitalize the culture of efelik which is about to disappear, instil this culture to new generations, to eliminate misconceptions about efelik.

Among the efes who take a part in the novels, Mehmet Efe who lived his life with bullying is the prominent one. Atçalı Kel Mehmet Efe, Gökçen Efe, Yörük Ali Efe etc. are seen to take part as main characters. These biographic novels tell the lives of efes, it is appeared to us that some motives are used in the Turkish novels. For example: Efes being orphans, nomad, shephard, wrestler etc. Briefly efelik, it became as a main theme of the 33 novels. But these novels, are works which are generally narrated by the local writers not the most effective names of the Turkish novel. This shows that the efelik theme stands as a local theme, it can't be a main theme and object of Turkish literature.

Key Words: Efe, Zeybek, Social Brigand, Turkish Novel.

İÇİNDEKİLER

ÖN SÖZ.....	iii
ÖZET.....	vi
ABSTRACT.....	viii
İÇİNDEKİLER.....	x
TABLolar LİSTESİ.....	xv
KISALTMALAR.....	xvi
GİRİŞ.....	1
1. Amaç.....	1
2. Yöntem.....	2
3. Efelik ve Zeybeklik Üzerine Yapılan Çalışmalar.....	4
3.1. Kitaplar.....	4
3.2. Makaleler.....	7
1. BÖLÜM: EFELER VE EFELİK KAVRAMININ DOĞUŞU VE GELİŞİMİNE	
GENEL BİR BAKIŞ.....	9
1.1. Efeler ve Efelik ile ilgili Temel Söz ve Kavramlar.....	9
1.1.1. Zeybek ve Efe Sözleri.....	10
1.1.2. Efe ve Zeybeklik Kavramı ve Bu Kavramların Eşkıyalık ile İlişkisi.....	15
1.2. Efelik ve Zeybekliğin Sosyo-Kültürel Temelleri.....	22
1.2.1. Sosyal İsıyancı ve Efelik İlişkisi.....	22
1.2.2. Anadolu’da Öne Çıkan Belli Başlı İsıyanlar (Eşkıyalık Hareketleri).....	27
1.3. Bir Sosyal Kurum Olarak Efelik.....	31
1.3.1. Efeliğin Ortaya Çıkma Sebepleri.....	31
1.3.2. Efeliğe Yönelişte Vergi ve Askerlik Sorunu.....	33
1.3.3. Efelik-Göçebelik İlişkisi.....	34
1.3.4. Efeliğin Batı Anadolu’da Görölme Sebepleri.....	35
1.3.5. Efelik Geleneği.....	36

1.3.6. Kızanlığa Geçiş Töreni.....	42
1.3.7. Çete İçerisindeki Görev Dağılımı.....	43
1.3.8. Efe Kıyafetleri.....	44
1.3.9. Zeybek Oyunları.....	47
1.3.10. Efelerin Toplum Üzerindeki Etkileri.....	48
1.3.11. Efelerin Lider Konumuna Gelememe Sebepleri.....	49
1.3.12. Efelerin Yakalanamama Sebepleri.....	51
1.3.13. Efeliğin Ortadan Kalkması.....	52
1.4. Efeliğin Doğuşu ve Tarihsel Gelişimi.....	53
1.4.1. Tanzimat Devrinden Milli Mücadele Yıllarına Efelik ve Efeler (1839-1918).....	59
1.4.2. Milli Mücadele Devrinde Efelik ve Efeler (1919-1922).....	67
1.4.3. Cumhuriyet Devrinde Efelik ve Efeler (1923, -).....	75
2. BÖLÜM: TÜRK ROMANINDA EFELİK VE EFELER.....	79
2.1. Atçalı Kel Mehmet Efe'nin Hayatı.....	81
2.1.1. Atçalı Kel Mehmet Efe'nin Yer Aldığı Romanlar.....	85
2.1.1.1. Murat Sertoğlu <i>Atçalı Kel Mehmet Efe</i>	85
2.1.1.2. İsmet Nadir Atasoy <i>Sevda Zamana Sığmaz</i>	91
2.1.1.3. Cem Çelik <i>Atçalı</i>	95
2.2. Çakırcalı/ Çakıcı Ahmet Efe ve Oğlu Çakırcalı/Çakıcı Mehmet Efe'nin Hayatı.....	101
2.2.1. Çakırcalı/Çakıcı Efe'nin Yer Aldığı Romanlar.....	108
2.2.1.1. Zeynel Besim Sun <i>Çakıcı Efe</i>	109
2.2.1.2. Murat Sertoğlu <i>Çakırcalı Mehmet Efe</i>	119
2.2.1.3. Reşat İleri <i>Çakıcı Mehmet Efe</i>	123
2.2.1.4. Yaşar Kemal <i>Çakırcalı Efe</i>	127
2.2.1.5. Hayreddin Asarcıklı <i>Çakıcı Mehmet Efe</i>	131
2.2.1.6. Şeref Üsküp <i>Çakıcı Efe</i>	134
2.2.1.7. Sabahattin Burhan <i>Çakırcalı Mehmet Efe</i>	137

2.2.1.8. Mevlüt Kaplan <i>İzmir'in Kavakları</i>	140
2.3. Kamalı Efe'nin Hayatı.....	150
2.3.1. Kamalı Zeybek Efe'nin Yer Aldığı Romanlar.....	151
2.3.1.1. Kemal Ormancıoğlu <i>Kamalı Zeybek</i>	151
2.3.1.2. Murat Sertoğlu <i>Kamalı Zeybek</i>	157
2.4. Gökçen Hüseyin Efe'nin Hayatı.....	163
2.4.1. Gökçen Hüseyin Efe'nin Yer Aldığı Romanlar.....	167
2.4.1.1. A. Levent Ertekin <i>Kuvayi Milliye Tacının İri Pırlantası Gökçen Efe</i>	167
2.4.1.2. Sabahattin Burhan <i>Kurtuluş Savaşı'nda Gökçen Efe Destanı</i>	172
2.4.1.3. İbrahim Ünsal <i>Dağların Kartalı Gökçen Efe</i>	177
2.5. Yörük Ali Efe'nin Hayatı.....	183
2.5.1. Yörük Ali Efe'nin Yer Aldığı Romanlar.....	186
2.5.1.1. Reşat İleri <i>Yörük Ali</i>	186
2.5.1.2. Sabahattin Burhan <i>Ege'nin Kurtuluş Destanı Yörük Ali Efe</i>	192
2.5.1.3. Ali İhsan Usta <i>Efelerin Efesi Yörük Ali Efe</i>	200
2.6. Yalnız Efe'nin Hayatı.....	204
2.6.1. Yalnız Efe'nin Yer Aldığı Romanlar.....	204
2.6.1.1. Ömer Seyfettin <i>Yalnız Efe</i>	204
2.6.1.2. Ali İhsan Usta <i>Dağlar Kartalı Yalnız Efe</i>	208
2.7. Diğer Romanlarda Yer Alan Efeler.....	212
2.7.1. Rıza Çavdarlı <i>Umur Efe Korkusuz Şövalye</i>	213
2.7.2. Murat Sertoğlu <i>Dağlar Kralı Yörük Osman Efe</i>	218
2.7.3. Gıyas Yetkin <i>Ateşten Ateşe</i>	223
2.7.4. Sabahattin Burhan <i>Kozalaklı Mehmet Efe</i>	227
2.7.5. Cahit Günel Efeler <i>Ispartalı Mahmut Efe</i>	233
2.7.6. Sabahattin Burhan <i>Çete Ayşe</i>	238
2.7.7. Sabahattin Burhan <i>Sökeli Cafer Efe</i>	243

2.7.8. Hüseyin Şahin <i>Kula Efeleri</i>	250
2.7.9. Çağan Dikenelli <i>Kara Efe</i>	255
2.7.10. Ali Kemal Senan <i>Efem</i>	259
2.7.11. İbrahim Kiraz <i>Milli Mücadele’de Bir Destan Demirci Mehmet Efe</i> I-II-III-IV.....	263
2.7.12. Esat Avcı <i>Fadime Efe</i>	278
3. BÖLÜM: ROMANLARDA YER ALAN ORTAK MOTİFLER.....	285
3.1. Ailevi ve Sosyal Motifler.....	287
3.1.1. Öksüz / Yetim Olma.....	287
3.1.2. Çoban Olmaları.....	289
3.1.3. Tütün Kaçakçısı Olmaları.....	290
3.1.4. Yörük Olmaları.....	291
3.1.5. Pehlivan Olmaları.....	292
3.1.6. Ümmi Olmaları.....	293
3.1.7. Rüya Motifi.....	294
3.1.8. Kılık/Kıyafet Değiştirmeleri.....	296
3.1.9. Zenginden Alıp Fakire Vermeleri.....	297
3.1.10. Parola Kullanmaları.....	300
3.1.11. Ayak Çabukluğu / Olağanüstü Bir Hıza Sahip Olmaları.....	301
3.1.12. Kendilerine Kurşun İşlemediğine İnanılması.....	301
3.2. Tarihi ve Milli Motifler.....	303
3.2.1. Haksızlığa Uğramaları / İntikam Duygusu / Vatan Savunması.....	303
3.2.2. Osmanlı Hükümeti’ne Güvenmemeleri.....	304
3.2.3. Savaş Hilelerine Başvurmaları.....	306
3.2.4. İyi Atıcı Olmaları.....	307
3.3. Dini ve Ahlaki Motifler.....	308
3.3.1. Zorda Kalmadıkça Askere Kurşun Sıkamaları.....	309

3.3.2. Irza / Namusa Saygı Göstermeleri.....	310
3.3.3. Alıkoyduklarına İyi Davranmaları.....	311
3.3.4. Nankörlük Etmemeleri.....	312
3.3.5. Kamu Malına El Uzatmamaları.....	313
3.3.6. Dini İbadetlere Karşı Hassasiyetleri.....	314
3.3.7. İçkiden Uzak Durmaları.....	316
3.3.8. Şehit Düşmeleri ve Şehitliklerini Görmeleri.....	317
4. BÖLÜM: YAZARLARIN ALGISIYLA EFELİK KAVRAMINA TOPLUMSAL VE KURUMSAL BAKIŞ.....	326
4.1. Yazarların Algısıyla Efelik Kavramına Bakış.....	328
4.1.1. Yazarların Algısıyla Efelik Kavramına Ait Olan Tipler.....	328
4.1.1.1. Efe Tipi.....	328
4.1.1.2. Başzeybek/Başkızan Tipi.....	331
4.1.1.3. Zeybek Tipi.....	332
4.1.1.4. Kızan Tipi.....	334
4.1.1.5. Çalıkakıcı / Adi Eşkîya / Haydut Tipi.....	335
4.2. Yazarların Algısıyla Efelik Kavramına Toplumsal ve Kurumsal Bakış.....	336
4.2.1. Dışlayıcı Bakış.....	336
4.2.2. Hayran Olma / Sempatik Bakış.....	337
4.2.3. Korkulu Bakış.....	339
4.2.4. Kurtarıcı Bakış.....	341
4.2.5. Kahraman Bakış.....	342
4.2.6. Acıyan Bakış.....	343
4.2.7. Şaşırın Bakış.....	344
SONUÇ.....	348
KAYNAKÇA.....	358

TABLÖLAR LİSTESİ

TABLO 1.....	318

KISALTMALAR

age.	: Adı geçen eser
agm.	: Adı geçen makale
Bk	: Bakanız
ev.	: Çeviren
C.H.P.	: Cumhuriyet Halk Partisi
MEB	: Milli Eğitim Bakanlığı
S.	: Sayı
s.	: Sayfa
TBMM	: Türkiye Büyük Millet Meclisi
TDK	: Türk Dil Kurumu
vb.	: Ve benzerleri

GİRİŞ

1. Amaç

Zengin bir malzeme içeren *efelik* kültürü, roman yazarlarının da dikkatini çekmiştir. *Efelik* ile ilgili tespit edebildiğimiz ilk roman, Ömer Seyfettin'in *Yalnız Efe* başlıklı romanıdır ki bahsi geçen roman 1919 yılında yayımlanmıştır. Ömer Seyfettin'in arkasından gelen yazarlar daha ağırlıklı olarak 1950'li yıllardan sonra *efelik* temasını romanlarında işlemişlerdir. Türk toplumunda özellikle Batı Anadolu Bölgesi'nde, günümüzde dahi önemli bir yere sahip olan, milli bayramlarda kıyafetleriyle temsil edilen, dernekler bünyesinde yaşatılmaya çalışılan *efelik* kültürü, roman yazarları tarafından da aynı amaçlarla kaleme alınmıştır. Yazarlar, *efelerin* kahramanlıklarını ve vatan toprakları için vermiş oldukları mücadeleleri yeni nesle hatırlatmak hatta öğretmek amacı ile eserlerini kaleme almışlardır. Yapılan taramalar sonucunda, araştırmacıların bu romanlar üzerinde derli toplu bir çalışma yapmadıkları, bu konuyu ihmal ettikleri görülmüştür.

Çalışmanın amacı, ilk önce *efelik* ve eşkıyalık kavramları arasındaki ince çizgiye dikkat çekmek, eşkıya olarak anılan fakat sıradan bir eşkıya değil sosyal bir eşkıya olan *efelerin*, hangi bakış açısıyla ve zihniyetle romanlara yansıtıldığını tespit etmektir. Eserin yazarından bağımsız olup olmadığı, araştırmacılar arasında tartışma konusudur. Fakat bir eserin yazarından herhangi bir iz taşımaması da mümkün görülmemektedir. Bunun için de *efelik* temasını işleyen yazarların hayatlarıyla eserleri arasında, yazarların hayatlarına dair bilgilerin el verdiği ölçüde karşılaştırmalar yapmak, bu temayı işleyen yazarların hangi amaç ve niyetle eserlerini meydana getirdiklerini tespit etmekte kolaylık sağlayacaktır. Çalışmanın diğer bir amacı da, *efelik* temasının işlenmesinde ortak bir yol izlenip izlenilmediğinin belirlenmesidir. Özellikle romanlarda yer alan ortak motifler, bu konuda bize yol göstermektedir. Ayrıca Türk romanlarında *efelik* temasının yaygın olarak kullanılıp kullanılmadığını, tarihi bir kimlik olan *efelerin* romanlarda ne derecede malzeme olarak yer

aldığını ve yazarların *efelik* kavramına hangi bakış açısıyla yaklaştıklarını ortaya çıkarmak da çalışmanın bir başka amacıdır.

2. Yöntem

Çalışmanın ilk aşamasında, *efelik* kültürü hakkında yapılan araştırmalar tespit edilmiştir. Bu konuda temel teşkil edebilecek ana kaynaklar elde edildikten sonra, kaynaklardaki bilgilerden yola çıkarak *efelik* üzerine yapılmış diğer kaynakların bilgilerine ulaşılmıştır. Böylece *efelik* ve *zeybeklik* konusunda incelenmesi gereken kaynakların listesi oluşturulmuştur. Güncel basımları bulunan kaynaklara ulaşmakta sıkıntı yaşanmazken, basımı duran ve basımı uzun yıllar öncesine ait olan eserlere ulaşmakta sorun yaşanmıştır. Bu sorun da sahaflar aracılığıyla büyük bir ölçüde çözümlenmiştir. Süreli yayınlara ait yazılar ise, İzmir Milli Kütüphanesi'nden temin edilmiştir. Bu kaynakların içinde ansiklopediler, sözlükler, dergiler, gazeteler, bildirilerin toplanıp bir araya getirildiği sempozyum kitapları ve diğer kitaplar yer almaktadır. Elde edilen kaynaklar, hazırlanmış olan çalışma planı doğrultusunda fişlenmiştir. Çalışmanın büyük bir kısmını oluşturan romanlar da, kaynaklar, katalog taramaları ve internet aracılığıyla tespit edilmiş, belirlenen romanlar yine büyük bir ölçüde sahaflardan temin edilerek tek tek okunmuş ve çalışmada kullanılacak olanlara karar verilmiştir.

Tespit edilen romanlar içinde yer alan Gürkan Hacı'ın yazmış olduğu *Efe Başvekil Şükrü Saracoğlu'nun Romanı* başlıklı roman, Milli Mücadele yıllarında vatan savunması için dağa çıkan ve Demirci Mehmet Efe'nin karargâhında yer alan Şükrü Saracoğlu'nun hayatını anlatılmaktadır. Fakat romanda Saracoğlu'nun *efelik* hayatından çok, siyasi hayatı ele alındığı için bu roman çalışmaya dâhil edilmemiştir. Yine aynı şekilde Bedirhan Çınar'ın yazmış olduğu *Pehlivan Yörük Ali ve Çetesi* başlıklı romanda, Yörük Ali'nin çeteciliğinden çok pehlivanlığı ön plana çıkarıldığı ve romanda *efelik* kültürüne dair herhangi bir bilgi bulunmadığı için bu roman da çalışmaya dâhil edilmemiştir. Benzer şekilde Yaşar Kemal'in yazmış olduğu *İnce Memed* başlıklı romanda, sosyal bir eşkıya olan İnce Memed'in ağalar ile yapmış olduğu mücadeleler anlatılmaktadır. Olaylar Batı Anadolu'da değil, Çukurova'da geçmektedir. *Efelik* Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulması ile birlikte fiilen bitmiştir fakat romanda olaylar Cumhuriyet'ten sonra (romanda açıkça belirtilmese de anlatımlardan anlaşıldığı kadarıyla olaylar 1925-1930'lu yıllarda geçmektedir.) yaşanmaktadır. Yaşar Kemal eşkıya hikâyelerine ilgi duymuş, romanını da eşkıyalık geleneğinden yararlanarak kaleme almıştır. Fakat romanda İnce Memed bir *efe* olarak ele alınmamış, sosyal bir eşkıya imgesine

modern ve reformcu bir yenilikler getirilerek sosyal bir eşkıyadan daha farklı bir başkaldırı karakteri çizilmiştir. Romanda temel çatışma ağalar ile köylüler arasında yaşanmaktadır. İnce Memed'in bütün çabası köylüleri, ağaların zulmünden korumak ve onlara toprak mülkiyeti anlayışını kazandırmaktır. İnce Memed'in tutumları, köylülerin ona bakışı da anlatılanları *efelik* temasından çok eşkıyalık temasına yaklaştırmaktadır ki zaten romanda da *efe* unvanı yer almamaktadır. Ayrıca romanda *efelik* geleneğine dair bir bilgi de bulunmamaktadır. Bunun için bu roman da çalışmaya dâhil edilmemiştir.

Romanlar, metne dayalı yöntem ile incelenmiştir. Romanlar incelenirken yer yer metinlerden alıntı yapılarak konuya uygun örnekler verilmiştir. Romanların ilk önce özetleri verilmiş, ardından da romanda yer alan çatışmalar, kahramanlar, yer ve zaman üzerinde durulmuştur. Ardından da romanlarda ifade edilen *efelik* ile ilgili unsurlar incelenmiş, *efelik* temasının yazarlar tarafından nasıl ele alındığı belirlenmeye çalışılmıştır. Daha sonra da Eric Hobsbawm tarafından ileri sürülen kahraman modeli, romanların başkahramanı olan *efelere* uygulanmıştır. Eric Hobsbawm, sosyal eşkıyaların özelliklerini, asil soyguncu imajı (sosyal haydut kalıbı) ile dokuz maddede sıralamıştır. Romanlarda başkahraman olarak yer alan *efelerin*, sosyal isyancı özelliklerini ne kadar taşıyıp taşımadığını tespit etmek için bu imaj, *efelere* uygulanmıştır. Romanlar incelenirken, benzer anlatıların sürekli tekrarlandığı görülmüştür. Bu tekrarlara düşmemek için, çalışmada genelde ilk romanlar incelenmiş ve incelenen roman ile diğer romanlar arasındaki benzerlikler, farklılıklar üzerinde durulmuştur ki çalışmada karşılaşılan en büyük sıkıntı da bu tekrarlar olmuştur. Bazen ne kadar önüne geçilmeye çalışılsa da ister istemez bazı tekrarlara, yazarın *efelere* karşı bakış açısını ve tutumlarını daha net şekilde ifade edebilmek için yer verilmek zorunda kalınmıştır.

Yapılan araştırmalar sonucunda Türk edebiyatı alanında *efelik* temasının işlendiği kapsamlı tezler ile karşılaşılmamıştır. *Efelik* ve eşkıyalık teması, birkaç çalışmada ele alınmıştır. Örneğin; Ahmet Cangür, *Batı Anadolu'da Efelik ve Eşkıyalık Türküleri ve Hikâyelerinin Edebi Yönden İncelenmesi* başlıklı doktora tezinde, Batı Anadolu'da tespit ettiği *efe* ve eşkıyalık ile ilgili türküler ve bu türkülerde yer alan *efe* hikâyeleri üzerinde bir inceleme yapmıştır. Kürşat Öncül *Denizli Yöresinde Anlatılan Efe Hikâyeleri* başlıklı Yüksek Lisans tezinde Denizli yöresinde anlatılan *efe* hikâyelerini tespit ederek bu anlatıları Hobsbawm'ın "erdemli soyguncu" kalıbı içinde incelemiştir. Öncül, anlatılarda tespit ettiği motifleri (ışık, ağaç, dağ, yasak, ölüm vb.) de çalışmasında ele almıştır. Fakat bizim çalışmamız gibi özellikle roman türünde, *efelik* temasını ele alıp her yönüyle inceleyen bir çalışma, bizim tespit edebildiğimiz kadarıyla yapılmamıştır.

Bu konuda tez çalışmalarının dışında Hobsbawm'ın kahraman kalıbını eşkıyalara, *efelere* uygulayan ya da Türk roman ve öykülerinde işlenen *efelik* teması üzerinde incelemelerde bulunan araştırmacıların bazı yazıları da vardır. Örneğin; Nagihan Gür, “Sosyal Haydut Düzleminden Halk Kahramanı Statüsüne Bir Yükseliş: Köroğlu ve Sergüzeşti” başlıklı yazısında Azeri ve Anadolu sahası rivayetlerinde Celali isyancısı olarak değerlendirilen Köroğlu anlatmalarını Hobsbawm'ın kahraman kalıbıyla incelemiştir. Türkan Gözütok “Eşkivalık ve Çakırcalı Mehmet Efe'nin Türk Edebiyatına İzdüşümü” başlıklı yazısında, Sabahattin Ali'nin ve Yaşar Kemal'in eserlerinden yola çıkarak Çakırcalı Mehmet Efe'nin eşkıyalık hikâyesini, ilk önce eşkıyalık konusunda yapılan çalışmalara ve araştırmacıların görüşlerine yer verdikten sonra ele almış ve zaman zaman iki yazar arasında karşılaştırmalar da yaparak eserlere yansıyan eşkıyalık temasını incelemiştir.

3. Efelik ve Zeybeklik Üzerine Yapılan Çalışmalar

Efelik ve *zeybeklik* üzerine yapılan çalışmalar fazladır. Fakat biz çalışmamızın bu bölümünde, tezde kullanılan temel kaynaklar üzerinde duracak onlar hakkında kısaca bilgi vereceğiz. Çalışmada en çok yararlanılan kitaplar ve makalelerden bazıları şunlardır:

3.1. Kitaplar

Eric J. Hobsbawm, *Eşkivalar*, Çeviren: Osman Akınhay, İstanbul: Agora Kitaplığı, 2011.

İngiliz Marksist Tarihçi Eric John Ernest Hobsbawm'ın bu eserinin ilk baskısı, 1969 yılında *Bandits* başlığıyla Londra'da çıkmıştır. Bu araştırmada Hobsbawm, eşkıyalık olgusuna açıklık getirerek, eşkıyalığı iktisadi, siyasi, sosyal temeller üzerinde inceler ve sosyal eşkıyalığın tanımını yapar. Sadece bir ülkenin sosyal eşkıyaları üzerinde durmayan Hobsbawm, dünyanın çeşitli ülkelerinden de örnekler vererek, sosyal eşkıyalığı evrensel bir boyutta ele alır. Hobsbawm, dünyanın çeşitli bölgelerinde yaşamış olan sosyal isyancıların hayatlarından yola çıkarak, asil soyguncuya ait değerleri dokuz maddede ifade eder. Hobsbawm'ın yapmış olduğu bu çalışma, eşkıyalık konusunda yapılan değerli çalışmalardan biridir ve sosyal eşkıyalık konusunda araştırma yapan kişiler için de temel bir kaynaktır.

Ali Haydar Avcı, *Zeybeklik ve Zeybekler Tarihi*, Ankara: Barış Kitap Yayınları, 2012.

Ali Haydar Avcı, eserinde ilk önce *zeybek* ve *efe* sözcüklerinin etimolojisini ele alır, ardından *efeliğe*, *zeybekliğe* ve *kızanlığa* ilişkin törenlere değinerek, *zeybekliğin* tarihi

gelişimine yer verir. Avcı, sosyal isyancılık olgusuna açıklık getirdikten sonra sosyal isyancılığın yapısal özelliklerini sıralar. *Zeybekliğin* kurallarına, *zeybek-seymen* ilişkisine, Kuvayı Milliye'nin oluşumunda yer alan *efelere*, *zeybek* giyimine vb. eserinde değinir. Eserin önemi, Hobsbawm'ın yapmış olduğu çalışmadan sonra Türkler arasında en kapsamlı ve değerli çalışmalardan birini temsil ediyor olmasıdır.

Sabri Yetkin, *Ege'de Eşkîyalar*, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 3. Baskı, 2003.

Sabri Yetkin'in bu eseri, *Batı Anadolu'daki Eşkîyalık Olaylarının Yapısal Bir İncelemesi (19. Yüzyılın Son Çeyreğinden Balkan Savaşına)* başlıklı doktora tezinin kısaltılmış halidir. Eserde eşkıyalığın, Ege Bölgesi'nde ortaya çıkış nedenleri ve yıllarca süren ve sorun haline gelen eşkıyalığın neden çözümlenemediği üzerinde durulmuştur. Eser, giriş dışında dokuz bölümden oluşmaktadır. Sabri Yetkin, eşkıyalığın ortaya çıkışındaki siyasi, sosyal ve ekonomik koşullar üzerinde durmuş, insanların eşkıyalığa yönelmelerini, sosyal haydut ve eşkıyalık bağlantısını, 19. yüzyıldaki Osmanlı İmparatorluğu'nun durumunu, özellikle eşkıyalığın Ege Bölgesi'ndeki gelişimini her yönüyle ve tüm boyutlarıyla incelemiştir. Yetkin, Ege Bölgesi'nde yetişen en büyük eşkıya olarak da Çakırcalı Mehmet Efe'yi görmüş ve onun eşkıyalık hayatını ayrıntılı olarak ele almıştır.

Halil Dural, *Bize Derler Çakırca 19. ve 20. Yüzyılda Ege'de Efeler*, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2. Basım, 2005.

Emekli öğretmen olan Halil Dural'ın 1937 yılında başlayıp 1955 yılında tamamladığı fakat yayımlayamadığı bu eseri, Sabri Yetkin tarafından 1999 yılında, Dural'ın ailesinin teşvikiyle yayımlanmıştır. Dural, Çakırcalı Ahmet Efe'nin yeğeni olan Kara Süleyman başta olmak üzere olaylara tanık ya da tanıklara çok yakın kişilerle konuşarak onlardan edindikleri bilgileri, eserinde aktarmıştır. Dural ayrıca, Zeynel Besim Sun ve Murat Sertoğlu'nun kitaplarından da yararlanmıştır. Dural, Çakırcalı Ahmet Efe ve Çakırcalı Mehmet Efe'nin hayatını ayrıntılı olarak ele almıştır. İki efenin hayatına dair en kapsamlı bilgileri aktarması açısından eser değerlidir.

Halil Dural'ın Kaleminden Ödemişli Efe ve Zeybekler, (Yayına Hazırlayanlar: Ercan Uyanık-Sabri Yetkin), Ödemiş Belediyesi Yıldız Kent Arşivi ve Müzesi Yayını:5, 2013.

Halil Dural'ın bu eseri, dört bölümden oluşmaktadır. İlk bölümde Halil Dural, *zeybekliğin* kökeni ve *zeybek* kültürü hakkında (türkûleri, oyunları, elbiseleri) bilgi verir.

İkinci bölümde ağırlıklı olarak Atçalı Kel Mehmet Efe'nin hayatı üzerinde durulur. Üçüncü bölümde Çakırcalı Ahmet Efe'nin hayatı, dördüncü bölümde ise Yörük Osman Efe'nin hayatı ele alınır.

Kemal Özkaynak, *Efelerden Haber*, Aydın: C.H.P Basımevi, 1946.

Özkaynak eserinde *efe*, *zeybek* ve *kızan* kelimelerinin anlamı, *zeybekliğin* sebepleri, *efeler* ve hükümet arasındaki ilişki, *zeybekliğin* kuralları, *zeybek* türküleri, *zeybeklerin* kıyafetleri, başlıca *zeybek* çeteleri üzerinde durduktan sonra İstiklal Mücadelesi'nde yer alan *efeler* (Çete Ayşe, Yörük Ali Efe, Mestan Efe, Durmuş Ali Efe vb.) hakkında bilgilere yer vermektedir.

Ersal Yavi, *Efeler Kökenleri, Eylemleri, Töreleri, Dansları, Giysileri*, İstanbul: Doğu Kitabevi, 2. Baskı, 2015.

Ersal Yavi çalışmasında, tarihçilerin ve halkbilimcilerin (Ziya Şakir, Sabahattin Türkoğlu, Bedri Noyan, Mahmut Ragıp Gazimihal vb.) yazmış oldukları makaleleri bir araya toplamıştır. *Efelik* ve *zeybeklik* üzerinde yapılmış olan çalışmalar hakkında bilgi vermesi ve bu çalışmaların bir araya getirilmesi açısından eser, önem kazanmaktadır.

Şeref Üsküp, *Milli Mücadele'de Efeler*, İzmir: Hür Efe Gazete ve Matbaası, 1992.

Şeref Üsküp, Yunanlıların İzmir'i işgal etmelerinin ardından yaşananları, yerel direniş güçlerinin oluşumunu, *efelerin* ilk milli cepheyi kurmalarını eserinde anlatarak Yörük Ali Efe'nin, Demirci Mehmet Efe'nin, Gökçen Efe'nin Milli Mücadele'de nasıl yer aldıklarını ve elde edilen başarılar ifade etmektedir. Ödemiş'te doğup büyüyen Üsküp'ün hayatında *efelerin* ayrı bir önemi olmuş ve yazar, bu konuda araştırmalar yapmıştır.

Asaf Gökbel, *Milli Mücadele'de Aydın*, (Sadeleştiren: Hüseyin Kuruüzüm), Aydın, 2005.

İzmir Yunanlılar tarafından işgal edilince Yörük Ali Efe'nin müfrezesini kuranların başında gelen Asaf Gökbel, 1. Dünya Savaşı sonrasında yaşananları, *efelerin* Milli Mücadele'ye katılışları, kurulan cepheleri, elde edilen başarıları hatıratında anlatmıştır. Yazarın, olaylara bizzat tanık olması ve yaşadıklarını anlatması açısından eser önemlidir.

3.2. Makaleler

Ziya Şakir, “Zeybekler”, *Resimli Tarih Mecmuası*, S. 6, 1950, s. 216-218.

Ziya Şakir yazısında, *efeliğin* başlangıcı ve ilk *efeler* hakkında bilgi verir. Yazar, *zeybeklerin* Aleviler ve Yörüklerle olan bağını açıklar, *kızan* ve *efenin* tanımını yapar. Ayrıca Ziya Şakir yazısında, *zeybeklerin* üç tür olduğundan bahseder ve bu türler üzerinde durur.

Mahmut Ragıp Gazimihal, “Zeybek Sözü”, *Fikirler*, S. 330, Şubat 1947, s. 20-23.

Müzikolog Gazimihal yazısında, araştırmacıların ortak kanıya varamadıkları “*zeybek*” sözcüğünün etimolojisi üzerinde durur. Gazimihal, bu konuda fikir beyan eden Asım Efendi, Ahmet Vefik Paşa, Besim Atalay, Kaşgarlı Mahmut vb. araştırmacıların düşüncelerini belirtir ve en sonunda *zeybek* sözcüğünün, Zaypmak fiilinden gelme isimleşmiş sıfat olan Türkçe kökenli bir kelime olduğunu söyler.

Mahmut Ragıp Gazimihal, “Zeybeklerin Soyu”, *Folklor Postası*, Cilt:2, S. 18, 1946, s. 5-7 ve 19.

Gazimihal yazısında, *zeybeklerin* Türk soyunun geldiklerini ve bu fikrin aksini iddia etmeyen Avrupalı veya Yunanlı yazarların fikirlerine de yer vererek anlatır. Yazar, *zeybek* kelimesinin Yunan kökenli olduğunu söyleyen araştırmacı Selahattin Kantar’ı ise, eleştirir. Gazimihal, Yörük Ali Efe’ye varıncaya kadar *zeybeklerin* Yörük olduklarını söyler.

Enver Behnan Şapolyo, “Efe, Zeybek, Kızan... Yaşayışları ve Âdetleri”, *Türk Yurdu*, S. 234, Temmuz 1954, s. 43-55.

Enver Behnan Şapolyo makalesinde *efe*, *zeybek*, *kızan* kavramlarına açıklık getirir, *efelerin* kıyafetleri, *efenin* nasıl seçildiği hakkında bilgi verir. Şapolyo, *kızan* olma merasimini ve Türklerin milli oyunu olarak nitelendirdiği *zeybek* oyunlarını anlatır.

Sadi Yaver Ataman, “Zeybeklerin Soyu ve Zeybek Oyunları”, *Musiki Mecmuası*, İstanbul, 1970, s. 10-11.

Sadi Yaver Ataman yazısında, *zeybek* soyunun ve *zeybekliğin*, *zeybek* oyunlarının özbeöz Türk olduğunu, Mahmut Ragıp Gazimihal’in düşüncelerine de yer vererek açıklar. Ayrıca Ataman, *zeybek* oyunlarının yayılış sahası hakkında da bilgiler verir.

İsmail Özboyacı, “Zeybekler”, *Türk Folklor Araştırmaları*, Cilt: 19, S. 363, Ekim 1979, s. 8790-8793.

Özboyacı yazısında, *epe* kelimesinin etimolojisi, anlamı, *epe* olabilmenin koşullarını anlatır. Daha sonra *zeybek* kelimesinin Türkçeden Yunancaya geçmiş Öztürkçe bir sözcük olduğunu belirterek Özboyacı, *zeybekler* hakkında bilgi verir. Yazar, *kızan* kavramını açıkladıktan sonra da *kızan* töreninin ne zaman, nerede ve nasıl gerçekleştiği konusuna açıklık getirir. Son olarak da Özboyacı, *epe* ve *zeybek* kıyafetlerini tanıtarak *zeybek* oyunları hakkında bilgi verir.

Bedri Noyan, “Folklorda ve Yaşamda Aydın Efesi”, *Türk Folkloru*, Cilt:3, S. 35, 1982, s. 8- 12.

Bedri Noyan yazısında, *epe*, *zeybek*, *kızan* kelimelerinin anlamlarına açıklık getirdikten sonra bu kişilerin grup içindeki görev ve yerlerinden bahseder. *Zeybekliğin* tarihi hakkında da genel bilgiler veren Noyan, çalışmasında ağırlıklı olarak *efenin* kıyafetleri üzerinde durur ve *efenin* her bir giysisini (fes, oyalı yemeni, gömlek, zıbın, camadan, cepken vb.) tek tek açıklar. Daha sonra Bedri Noyan, Aydın ve çevrelerinde tanınan ünlü *efeleri* sayarak, bu *efelerden* Kurtuluş Savaşı’na katılan ve vatan savunmasında katkıları bulunanlara da değinir. Son olarak da yazar, *zeybek* musikisi ve oyunu hakkında bilgi verir.

Onur Akdoğu, “Zeybek Kelimesinin Kökeni”, *Türk Kültürü*, S. 374, 1994, s. 355, 367.

Onur Akdoğu yazısında, *zeybek* kelimesinin etimolojisi hakkında yapılan tartışmalara yer vererek, konuyla ilgili fikirleri açıklar. *Zeybek* kelimesinin kökeni konusunda on farklı görüş (*zeybek* kelimesinin özbek, zibak, sekban, sübek vb. kelimelerden türemiş olması) olduğunu belirten Akdoğu, bu görüşlerin gerçek temele dayanmadığını ifade eder. Çeşitli kaynaklar ve görüşler doğrultusunda konuyu irdeleyen Akdoğu, yazısının sonunda *zeybek* kelimesinin “saybek” kelimesinden geldiğini belirtir.

BİRİNCİ BÖLÜM

EFELER VE EFELİK KAVRAMININ DOĞUŞU VE GELİŞİMİNE GENEL BİR BAKIŞ

1.1. Efeler ve Efelik ile İlgili Temel Söz ve Kavramlar

Efe, Batı Anadolu Bölgesi'nde dağa çıkan kitlelerin reislerine verilen genel bir adlandırmadır. Bununla beraber *efelerin* ve *efelik* kavramının ne olduğuna dair farklı araştırmacılar farklı düşünceler ileri sürmüşlerdir. Bu alanda pek çok tanımlamalar vardır. Şeref Üsküp (1923-2006), Ali Haydar Avcı (d. 1961), Ethem Oruç (d. 1947), Halil Dural (1884-1975), Mahmut Ragıp Gazimihal (1900-1961), Sabri Yetkin (d. 1963), Cevat Şakir Kabaağaçlı (1890-1973), Sabahattin Türkoğlu, Ersal Yavi (d. 1943), Enver Behnan Şapolyo (1900-1972), Eric J. Hobsbawm (1917-2012) gibi farklı devirlerde yaşamış isimler *efelik* kavramı ile *efelerin* nitelikleri hakkında fikirler ileri sürmüşlerdir. Bunların bir kısmı *efeleri* bir halk kahramanı olarak kabul ederken, bazıları ise *efeleri* eşkıya olarak görme eğilimindedirler. *Efelere* yönelik farklı bakışların geri planında söz konusu kitlenin tarihimizin değişik zamanlarında değişik bir şekilde algılanmasının etkisi vardır. Aşağıda *efeler* ve *efelik* kavramına dair ortaya atılan düşünceler kısaca ele alınacak, ardında *efe* ve *efelik* kavramını edebî eserlerimizdeki *efelik* anlayışı da dikkate alınarak tanımlanacaktır.

Efelik kavramı ile ilgili ileri sürülen görüşler incelendiğinde karşımıza kelimenin tanımına dair iki farklı yol çıkmaktadır. Biri kelimenin etimolojik olarak incelenmesi diğeri ise, *efelik* değerleri bağlamında yapılan tanımlamalardır. Ayrıca yapılan tanımlamalarda *efe* ve *zeybek* kavramının aynı anlamlarda kullanıldığı da görülmektedir. Çalışmaya *efe* ve *zeybek* kelimesinin etimolojik olarak incelenmesiyle başlanılacak ardından *efelik* değerleri

bağlamında yapılan tanımlamalara geçilecektir. Daha sonra da *efe* ve *zeybeklik* kavramlarının eşkıyalık ile ilişkisi üzerinde durulacaktır.

1.1.1. Zeybek ve Efe Sözleri

Ödemişli Efe ve Zeybeklere dair çalışmasında Halil Dural, *zeybek* kelimesinin, Farsça iki ismin birleşmesinden meydana geldiğini ifade eder. Dural'a göre, *zeybek* kelimesinin aslı “*ziy, yi-bek*”tir¹. Dural, “*Ziy,yi*” kelimesinin, Farsçada “*kılık, kıyafet*”, “*Bek*” kelimesinin ise, bildiğimiz *bey* anlamında kullanıldığını belirtir. Halil Dural'ın Farsça olduğunu ifade ettiği “*ziyy*” kelimesi aslında Arapça kökenli bir kelimedir². Dural'ın *bey* anlamına geldiğini söylediği “*bek*” kelimesi ise, araştırmacılar tarafından tartışılan fakat bir türlü ortak noktada buluşulamayan bir kelimedir. Söz konusu kelimenin kimi araştırmacılar yaşanan bir ses değişimiyle *bey* anlamına geldiğini ileri sürerken kimi araştırmacılar da sağlam, sıkı anlamına geldiğini ifade eder³. Bu konuda düşüncelerini belirten araştırmacılardan biri de Onur Akdoğu (1947-2007)'dur.

Zeybek kelimesinin etimolojisi hakkında bilgi veren kaynakları inceledikten sonra *zeybek* kelimesinin “*saybek*” kelimesine dayandığını ifade eden Müzikolog Onur Akdoğu'ya göre, *zeybek* kelimesi, *saybek* kelimesine dayanır. *Saybek* kelimesi ise, “güçlü koruyucu” anlamına gelir. *Saybak* kelimesi, *say* ve *bak* kelimelerinin birleşimiyle oluşmuş bir kelimedir. “*Bak*” kelimesi ise, “*bek*” kelimesinin kalın sesliyle söylenmesinden ibarettir. Kelime, sağlam, sıkı, güçlü anlamlarına gelir. Daha sonra Onur Akdoğu, *saybek* kelimesinin, Türkçenin ses uyumu gereği önce *saybak* (şaybak), Hammer'de ise şeybek (seybek) olarak telaffuz edilmiş olduğunu belirtir⁴. Kısaca Halil Dural'a göre “*bek*” kelimesi *bey* anlamına gelirken, Onur Akdoğu'ya göre sağlam, sıkı, güçlü anlamlarına gelmektedir.

Onur Akdoğu'ya benzer bir açıklamayı Sabahattin Türkoğlu da yapar. Türkoğlu'na göre *zeybek* sözcüğü; Eski Türkçede subay anlamına gelen “*sü-bek*” sözcüğünden gelmektedir. Bu sözcükte ki “*s*” harfi sertleşerek “*z*” haline gelmiştir. *Zü-bek*, *zi-bek*, *ziy-bek* zamanla *zeybek* şekline dönüşmüştür⁵. Burada Türkoğlu, “*sü*” kelimesinin ilk Türklerde asker

¹ Halil Dural'ın *Kaleminden Ödemişli Efe ve Zeybekler*, (Yayına Hazırlayanlar: Ercan Uyanık-Sabri Yetkin), İzmir: Ödemiş Belediyesi Yıllık Kent Arşivi ve Müzesi Yayını: 5, 2013, s. 3.

² Bk: Ferit Develioğlu, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat*, Ankara: Aydın Kitabevi, 22. Baskı, 2005, s. 1190.

³ Onur Akdoğu, “Zeybek Kelimesinin Kökeni”, *Türk Kültürü*, S. 374, 1994, s. 364-365.

Ali Haydar Avcı, *Zeybeklik ve Zeybekler Tarihi*, Ankara: Barış Kitap Yayınları, 2012, s. 64-65.

⁴ Onur Akdoğu, *agm.*, s. 364-365.

⁵ Sabahattin Türkoğlu, “Zeybek ve Efe Sözcükleri”, *Türk Folklor Araştırmaları*, Cilt:17, S. 334, Mayıs

ve orduya verilen isim olarak açıklarken, “bey” kelimesinin anlamı üzerinde fikir beyan etmemiştir.

Zeybek kelimesinin kökeni konusunda araştırmaları bulunan Ali Haydar Avcı ise, *zeybek* kelimesinin kökenine farklı bir anlam yüklemektedir. Aşağıya alınan pasajda görüldüğü gibi, Ali Haydar Avcı’ya göre “*zeybek*” sözcüğü, halk dilinde hâlâ kullanılan “*zağmak*” sözcüğüne dayanmaktadır:

Bugün Anadolu’nun birçok yöresinde halk dilinde halen kullanılan bir sözcük vardır. Bu sözcük ‘zağmak’ sözcüğüdür. ‘Zağ’ köküne ‘bek’ ya da ‘bak’ eki eklendiğinde ise ‘zağbek’ veya ‘zağbak’ kavramları ortaya çıkar ki, bu da sürekli kaçan, belli bir yerde kalıcı olarak durmayan, yeri geldiğinde saldırı durumunda olan, bir yere, özellikle sığınılacak ve savunulacak yerlere kaçarak kendini savunan gibi çeşitli anlamları içerir ki, bu anlamlarda zeybekliğin yapısı ve konumuyla bütünüyle örtüşmektedir. Bu kavramın yüzyıllar boyunca halk ağzında, yöresel söyleyişlere ve dilin akıcılığına uydurularak ‘zeğbek’, ‘zeybek’ şekline dönüşmüş olabileceğini de rahatlıkla düşünebiliriz⁶.

Kısaca, Ali Haydar Avcı *zeybek* kelimesinin, “*zağ*” köküne “*bek*” ya da “*bak*” ekinin eklenmesiyle oluşmuş olduğunu ifade eder. Avcı, “*Zağ*” kelimesinin hızla git, durma, hareket et anlamlarında kullanılırken; “*bek*” kelimesini ise, halk dilinde beğ, bağ, bâ, beg anlamlarında kullanıldığını ifade eder⁷. Yazar, “*Bek*” kelimesinin bey anlamına geldiğini söyleyerek, “*Bek*” kelimesinin anlamı konusunda Halil Dural ile benzer düşünceleri dile getirmiş olur.

Zeybek, kelimesinin “*Zağmak*” kelimesinden geldiğini ifade eden bir başka araştırmacı da Etem Oruç’tur. Etem Oruç yapmış olduğu açıklama ile Ali Haydar Avcı’nın bu konudaki görüşlerine aynen katılmış olur. Oruç’a göre; *Zağmak*, kelimesi kaçmak, koşmak anlamında gelir ve “*Zağ*” köküne “*bek*” ya da “*bak*” eki eklenmesiyle “*zağbek*” ya da “*zağbak*” kavramı ortaya çıkmış olur. Bu da sürekli kaçan, belli bir yerde sürekli kalamayan anlamlarını içerir ki bu da *zeybekliğin* yapısı ve konumuyla örtüşür⁸. Etem Oruç, yapmış olduğu tanımlamada “*zağ*” kelimesinin ve “*bek*” kelimesinin ne anlama geldiğine dair bir açıklama yapmamış, “*zağmak*” ve “*zağbek*” kelimelerini bir bütün olarak ifade etmiştir.

1977, s. 7988.

⁶ Ali Haydar Avcı, *Zeybeklik ve Zeybekler Tarihi*, Ankara: Barış Kitap Yayınları, 2012, s. 64-65.

⁷ Ali Haydar Avcı, *Zeybeklik ve Zeybekler Tarihi*, s. 65-66.

⁸ Etem Oruç, *Atçalı Kel ve Yağdereli Sinanoğlu Efe*, İstanbul: Berfin Yayınları, 2013, s. 66.

Efeliğe dair önemli çalışmaları bulunan Şeref Üsküp, “zeybek” sözcüğünün Arapçada cıva anlamına gelen “zeybak” sözcüğünden dönüşmüş olabileceğini düşünür. Cıva gibi ele avuca sığmayan bu adamlara bundan daha güzel bir sıfatın bulunamayacağını söyler⁹.

Yukarıda yer alan bilgiler incelendiğinde “zeybek” kelimesinin birleşik bir isim olduğu konusunda ortak bir görüşün var olduğu anlaşılmaktadır. Ortak olan bir görüş de birleşik ismi oluşturan ikinci kelimenin “bek” olduğu düşüncesidir. Tabii bu “bek” kelimesinin anlamı konusunda da çeşitli düşünceler belirtilmiştir. Farklılık ise, birleşik kelimeyi oluşturan ilk isimde ortaya çıkmaktadır. Kimi bu kelimenin ziy, kimi zağ, kimi zü-zi, kimi say, kimi de sü olduğunu ileri sürmektedir.

Yukarıda yer alan ifadelerden de anlaşıldığı gibi, bazı araştırmacılar *zeybek* kelimesinin Arapça kökenli olduğunu ifade etmişlerdir. *Efe* ve *zeybek* kavramlarına dair önemli çalışmaları bulunan Mahmut Ragıp Gazimihal ise, *zeybek* kelimesinin Arapça kökenli olduğuna karşı çıkar ve bu konuda şöyle bir açıklama yapar:

Zeybek kelimesinin aslı Arapça olduğunu düşünenler yanılmışlardır: Çünkü Arapçada ze, ye, be ve kaf harfleriyle yazılan ve cıva anlamına gelen kelimenin doğru okunuşu ‘zibak’ tır. Cıva anlamına gelen Arapça ZİBAK sözü bizde zaybak okunmakla daima hata işlenmiştir. Zaybak(zeybek) sözü, zaypmak fiilinden gelme isimleşmiş bir sıfattır; en eski anlamı ‘atik, ele avuca sığmayan, cevval’ demektir. Aksi ispat eden belge bulunmadıkça zeybek tabirinin en tabii kökü zaybak kalacaktır¹⁰.

Böylece Gazimihal kelimenin Arapça kökenli olmadığını, *zeybek* kelimesinin “zaypmak” fiilinden gelme isimleşmiş bir sıfat olan Türkçe kökenli bir kelime olduğunu ileri sürmektedir.

Zeybek kelimesinin Arapça olduğunu, Farsça olduğunu veya Türkçe olduğunu ileriye sürenler olduğu gibi Yunanca olduğunu düşünenler de olmuştur. Onlardan biri de Halikarnas Balıkcısı olarak bilinen Cevat Şakir Kabaağaçlı’dır. Kabaağaçlı *zeybek* kelimesinin, Zeus sözüne, ekmek anlamındaki “Bekos” sözünün eklenmesi ile meydana geldiğini söyler¹¹. TRT İzmir Radyosu Eski Yöneticisi ve Araştırmacı İsmail Özboyacı ise Kabaağaçlı’nın ileri

⁹ Şeref Üsküp, *Milli Mücadele’de Efeler*, İzmir: Hür Efe Gazete ve Matbaası, 1992, s. 23.

¹⁰ Mahmut R. Gazimihal, “ ‘Zeybek’ Sözü”, *Fikirler*, S. 330, Şubat 1947, s. 20-22-23.

¹¹ Halikarnas Balıkcısı, *Hey Koca Yurt*, Ankara: Bilgi Yayınevi, 7. Basım, 2012, s. 180.

Aynı yazı ayrıca; Halikarnas Balıkcısı, *Düşün Yazıları*, Ankara: Bilgi Yayınevi, 5. Basım, 2002, s. 73.

sürdüğü fikirlerin tersini ifade ederek, zeybek kelimesinin, Türkçeden Yunancaya geçmiş Öztürkçe bir kelime olduğunu belirtir¹².

Zeybeklerin ırkça Türklüğünden emin olan bir araştırmacı da Mahmut Ragıp Gazimihal'dir. Gazimihal düşüncelerini şu sözleriyle açıklar:

Zeybeklikten söz açmış veya zeybekler arasında dolaştıktan sonra müşahedelerini kaleme almış olan eski yabancı konuklar zeybeklerin ırkça Türklüğünden şüphe etmeyi akıllarından bile geçirmemişlerdir. Eski Traklar da Asyalı olabilirler ama, zeybekler Traklardan değillerdi. Yürükler halinde Horasan'dan yürüyüp geldiklerini biliyorlardı. Yani, Trak boylarının Selçukiler asrında ihtida etmiş bir soyu değillerdi. Müslüman olarak Ege bölgesine gelip konaklamış ve hatta asırlarca denizlere açılmış Oğuz oymaklarından sayılırlar. Zeybeğin soyundan söz açmış Türk, Avrupalı veya Yunanlı hiçbir eski bilginin zeybek kelimesinin etimolojisini Türkçe aleyhine yorumlayamamış olduklarını gördük. Zeybeklerin Yürüklüğü maddesine gelince bu o kadar kesin ve açıktır ki, tevsiki hususunda tarihten ve antropolojiden yardım beklemeye bile lüzum yoktur; lehçelerine bakınız her şeyi anlarsınız, türkülerini dinleyiniz her manayı okursunuz¹³.

Benzer şekilde Müzikolog-Sanatçı Sadi Yaver Ataman (1906-1994) da “Zeybeklerin Soy ve Zeybek Oyunları” başlıklı makalesinde zeybekliğin Türk soyuna dayandığını, zeybek kelimesinin de özbeöz Türkçe olduğunu, zeybek oyunlarının da Türklerden Rumlara geçmiş olduğunu, tarihi belgeleri de dikkate alarak açıklar. Ataman, zeybeğin bir manasının da ele avuca sığmayan insan demek olduğunu belirtir¹⁴.

Zeybek kelimesinin kökeni hakkında yaşanan bu tartışmalar, efe sözcüğünde o kadar da yoğun yaşanmamıştır. Efe sözcüğünün abi, kardeş anlamına gelen Apa, Aba'dan gelme Türkçe kelime olduğunu ileri sürenlerin yanı sıra¹⁵, araştırmacıların önemli bir kısmı efe kelimesinin Yunan kaynaklı olduğu görüşünde birleşmiştir. Efe, kelimesinin Yunanca kökenli olduğunu iddia eden araştırmacılardan biri de Halikarnas Balıkcısıdır. Halikarnas Balıkcısı'nın ifadeleriyle belirtmek gerekirse,

Efe kelimesi Yunanca 'ephebos' (efebos) kelimesinden gelir. Delikanlı demektir, daha doğrusu sakalını traş etmeye başlamış genç. Bu ad 18 yaşını tamamlamış erkeklere verilirdi. O yaştaki gençler kendi 'demos' yani kabine veya halk birliği defterine efebos adayı olarak kayıt edilirdi. Bu gençler iki yıl süresince, yani yirmi yaşlarına kadar, şehir hayatından uzak

¹² İsmail Özboyacı, “Zeybekler”, *Türk Folklor Araştırmaları*, Cilt: 19, S. 363, 1979, s. 8790.

¹³ Mahmut R. Gazimihal, “Zeybeklerin Soy”, *Folklor Postası*, Cilt: 2, S. 18, 1946, s. 5-7-19.

¹⁴ Sadi Yaver Ataman, “Zeybeklerin Soy ve Zeybek Oyunları”, *Musiki Mecmuası*, Yıl: 23, İstanbul, 1970, s. 10-11.

¹⁵ Bedri Noyan, “Folklorda ve Yaşamda Aydın Efesi”, *Türk Folkloru*, Cilt: 3, S. 35, İstanbul, 1982, s. 8.

*yaşarlar. 20 yaşına varan bir efeb çırağı tam bir efeb olmuş sayılırdı. Artık yurt sınırlarında bekçilik ederdi, bizim serhat askerleri ve ağaları gibi*¹⁶.

Görüldüğü gibi, Halikarnas Balıkcısı, Türkçede yer alan *e*fe sözcüğü ile Yunancada yer alan *efebos* kelimesi arasında bir bağlantı kurmuş ve bu doğrultuda *e*fe sözcüğünün *efebos* sözcüğünden geldiğini ifade etmiştir. Aynı düşünceye Sabahattin Türkoğlu da katılmaktadır. Türkoğlu, Yunanlılarda özel olarak yetiştirilmiş genç ve yiğit kişilere *Ephebos* (*Efebos*), *Ephebe*, *Ephebi* (*Efeb*) denildiğini ifade eder. Yazar, Batı Anadolu’da uzun süre Rumlarla bir arada yaşamış olan Türk halkının, gayet iyi Türkçe bilen bu Rumlardan çok küçük bir değişikliklerle bu sözcüğü almış olabileceği kanaatindedir¹⁷.

*E*fe sözcüğünün Yunanca kaynaklı olduğunu düşünen diğer bir araştırmacı da Şeref Üsküp’tür. Üsküp’e göre *e*fe sözcüğü, “*Efesli*” den gelmiş olmalıdır. Üsküp, Ephesuslü (Ephesus) kavminden olan Efeslilerin zamanla milis teşkilatı vazifelerinden saparak başına buyruk çetelere dönüştüklerini ifade eder¹⁸.

Gazeteci Yazar Feridun Kandemir (1896-1977) ile konuşan İzmir Müze Direktörü ve Gazeteci Yazar Salahattin Kantar (1878-1943), *e*fe kelimesinin “*efenc*” kelimesinden kısaltılmış Türkçe bir kelime olduğunu savunur. Kantar bu düşüncesini şöyle açıklamaktadır:

*Türkler eve hem (ev) hem (ef) derlerdi. Evine kumanda eden, evine iyi bakan, evine bağlı olan adama da (Efenc) denirdi. Evcimek de aynı manayı ifade eder. İşte bizim meşhur (efe)miz de Efencin muhaffefidir. Efe burada ağabey gibi sayılır. Efe kelimesi Türkçedir. Yunanlılar dillerindeki es-is-os nispet edatlarından birini bizim efenin kuyruğuna takmışlar ve Efeyi Efesos yapmışlardır*¹⁹.

Toparlamak gerekirse, *e*fe ve *zeybek* kelimelerinin etimolojisi ile ilgili farklı araştırmacılar tarafından, farklı fikirler ortaya atılmıştır. Hatta *e*fe ve *zeybek* kelimelerinin Arapça mı, Farsça mı, Yunanca mı yoksa Türkçe mi olduğu konusunda araştırmacılar fikir birliğine dahi varamamışlardır. Nitekim *efelerin Orta Asya kökenli Türkmen ve Yörük obalarından mı?, Egeli denizci levendat taifesinden mi?, Büyük Havzası’nın en eski dağlı kavimlerinden mi?, Ataları antik İonya ve Lidya kökenli Efesoslular mı?, Antik Tiral (Aydın) kenti halkı mı?*²⁰ olup olmadığı tartışmaları devam etmektedir. Bununla beraber *e*fe ve *zeybek* kelimelerin kökeni ne olursa olsun, *zeybeklik* ve *efelik* kültürünü, Batı Anadolu’da yaşayan

¹⁶ Halikarnas Balıkcısı, *Düşün Yazıları*, s. 53-54.

¹⁷ Sabahattin Türkoğlu, “Zeybek ve Efe Sözcükleri”, s. 7987.

¹⁸ Şeref Üsküp, *Milli Mücadele’de Efeler*, s. 23.

¹⁹ Feridun Kandemir, “Zeybek de, Efe de Tarihe Karıştı”, *Tasviri Efkar*, 24 Mayıs 1940.

²⁰ Ersal Yavi, *Efeler Kökenleri, Eylemleri, Töreleri, Dansları, Giysileri*, İstanbul: Doğu Kitabevi, 2. Baskı, 2015, s. 26-27.

Türklerin yaşayış biçiminin önemli bir parçası olarak görmek gerekir. *Zeybekler* ve *efeler*, inançlarıyla, gelenek-görenekleriyle, kıyafetleriyle, kurallarıyla, yaşam tarzlarıyla, Türk kültürünün önemli bir parçası haline gelmişlerdir.

1.1.2. Efe ve Zeybeklik Kavramı ve Bu Kavramların Eşkıyalık İle ilişkisi

Çeşitli sözlüklerde *efe*, *zeybek*, *kızan* ve *çete* kelimelerinin anlamları şu şekilde yer almaktadır:

Efe: 1) Yiğit, özellikle Batı Anadolu köy yiğidi, *zeybek*. 2) Ağabey, kabadayı, kaptan

Zeybek: 1) Batı Anadolu efesi 2) Ege yöresine özgü bir müzik veya oyun türü, *zeybek havası*.

Kızan: 1) Erkek çocuk 2) Silahlı köy delikanlısı 3) çoluk çocuk.

Çete: 1) Yasa dışı işler yapmak veya etrafındakileri korkutmak amacıyla bir araya gelmiş topluluk. 2) Ordu birliklerinden olmayan silahlı küçük birlik²¹.

Efe: 1) Yiğit, *zeybek*, 2) Ağabey. **Zeybek:** 1) Ege bölgesinde *efe* 2) Bu kimselere özgü oyun ve musiki: *zeybek*, canlı hareketli bir halk oyunudur²².

Efe: (Folklor) Batı Anadolu'da taşra yiğitlerinin adı olup emrindekilere 'zeybek', genç zeybeklere ise 'kızan' adı verilirdi. Zenginden aldığı yoksula dağıtan, halkın hakkını, ırz ve namusunu koruyan efeler köylüler tarafından kahraman gibi görülmekteydiler. **Zeybek:** Batı Anadolu'da bir efenin liderliğinde örgütlenmiş, geleneklere bağlı yaşam süren, bir örnek giyinen, kendine has dansları ve yaşam tarzı olan savaşçı yiğitlerin adıdır. Henüz *zeybek* olamamış delikanlılara 'kızan' adı verilmekte, kızanlar hafif ve hızlı oyunlar oynamaktaydılar²³.

Zeybek: Hafif silahlı ve muhafaza-yı asayişe memur eski bir sınıf asker. Selçuklar zamanında böyle bir sınıf askeri terkip etmiş olan Aydın Hüdavendigâr ahalisi ki "efe" denmekle dahi maruf olup garip kıyafetleri vardır: *zeybek oyunu*²⁴.

Bununla beraber başta Enver Behnan Şapolyo olmak üzere, *efeler* üzerinde araştırmalar yapan değişik araştırmacılar, *efelik* ve *zeybeklik* kavramına farklı anlamlar yüklemişlerdir. Aşağıda *efelik* ve *zeybeklik* kavramı, değişik araştırmacıların bakış açılarından hareketle özetlenmiş, ardında bu kavramların hangi anlamda kullanıldıkları açıklığa kavuşturulmuştur.

Enver Behnan Şapolyo, *efe* ve *zeybek* kavramlarını şöyle açıklar: Şapolyo'ya göre *efe*, teşkilatın ağasıdır. *Zeybek* ise, *efelerin* maiyetinde birer kol beyidir. *Zeybek*, emrine verilen gençleri, yani (*kızan*)ları idare eder. *Efe* Anadolu'nun çeşitli yerlerinde bulunurken, *zeybek* yalnız Ege Bölgesi'nde bulunur. *Zeybek* ile *efenin* arasında geniş tarzda bir fark vardır. *Efenin*

²¹ *Türkçe Sözlük*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 11. Basım, 2011, s. 524, 756, 1435 ve 2653.

²² Kemal Demiray, *Temel Türkçe Sözlük*, İstanbul: İnkılap Kitabevi, 2. Baskı, 1990, s. 248-910.

²³ Özhan Öztürk, *Folklor ve Mitoloji Sözlüğü*, Ankara: Phoenix Yayınevi, 2009, s. 327, 1018.

²⁴ Şemsettin Sami, *Kamus-ı Türkî*, İstanbul: Çağrı Yayınları, 13. Baskı, 2004, s. 693.

başı tıraşlı ve perçemli olduğu halde, *zeybeğin* başı nal şeklinde tıraş edilmiştir. Aynı zamanda Şapolyo, *zeybek* kelimesinin sekban, seymen'den geldiğini de ifade eder. Yazar, seymenin bekçi, yani hudut bekçileri, uç beyleri olduğunu söyler²⁵. Araştırmacı Yazar Bedri Noyan (1912-1997) ise *efe*'yi, Ege Bölgesi'ndeki köy yiğit delikanlılarına verilen isim diye adlandırmıştır. *Efe*, Anadolu köylerinde ağabey, efendi anlamında kullanılan bir hitaptır. Noyan, *efenin* ekibindeki adamlara da *zeybek* denildiğini belirtir. Ayrıca *efe* ve *zeybeklerin* oynadıkları oyun ve bu oyunların da müziğidir. *Zeybekle* eş anlamda kullanılan *kızan* sözü ise Noyan'a göre, erkek çocuk, genç, delikanlı erkek anlamlarına gelir. *Kızanlar*, silahlı ve korkusuz köy delikanlılarıdır. *Kızan* kavramı, bazı yörelerde ise çoluk-çocuk anlamında da kullanılır. *Efe*, *zeybeklerin* başıyken, onun ekibini meydana getiren yardımcı *zeybeklere* de *kızan* denilmektedir. Noyan da Şapolyo gibi, *efenin* başının tıraşlı ve perçemli olduğunu, *zeybeklerin* (*kızanların*) baş tıraşının da nal şeklinde yapıldığını ifade etmektedir²⁶.

Folklor Araştırmacısı Ali Aktaş ise *zeybeği*; adaletsizliğe, haksızlığa ve zulme uğrayanları korumak için halkın içinden çıkarak başkaldıran silahlı bir halk kahramanı olarak tanımlar. Aktaş, *zeybek* ifadesinin eşkıyaya karşılık olarak da kullanıldığını söyler. Başına buyruk yaşayan dağların özgür insanı *efelerin/zeybeklerin*, kendine özgü düzeni ve uyduğu kuralları olduğunu belirtir. Aktaş'a göre, *zeybeklerin* kıyafetleri, çaldığı ve dinlediği müzik, ortaya koyduğu figürler, tavırlar ve davranışlar, onun kültürel dokusunun bir parçasıdır²⁷.

Milli Mücadele yıllarından önce dağa çıkan, İstiklal Harbi'nde *kızanlarıyla* birlikte mücadele veren Yörük Ali Efe ise, *zeybek* kavramını şöyle açıklamaktadır:

*Zeybek hakkını arayan adamdı, imparatorluk devrinin o karma karışık, halkı hiçe sayan idaresinde zulme boyun eğmeyen adamdı. Şehirlerde, kasabalarda, insanlar arasında yaşarken hükümet denen kuvvete derdini anlatamayınca silahını kapar, dağlara çıkar, orada hürriyete kavuşurdu. Ve orada kendi başına bir hükümet kurardı*²⁸.

Yukarıdaki pasajdan da anlaşıldığı gibi *efeler*, Osmanlı İmparatorluğu'nun haksız yönetimine karşı çıkıp özgürlüğü ve adaleti dağlarda arayan kişilerdir. Kısaca, Batı Anadolu'da merkezî otoritenin ve yerel güçlerin yanlış uygulamalarına tepki göstererek dağa

²⁵ Enver Behnan Şapolyo, "Efe, Zeybek, Kızan... Yaşayışları ve Adetleri", *Türk Yurdu*, S. 234, Temmuz 1954, s. 49-50.

²⁶ Bedri Noyan, "Folklorda ve Yaşamda Aydın Efesi", s. 8.

²⁷ Ali Aktaş, "Marmara Bölgesi'ndeki Manavlarda Zeybek Kültürü", *Zeybek Kültürü Sempozyumu* (24-25Ekim 2002), Muğla, 2004, s. 11.

²⁸ Feridun Kandemir, "Yörük Ali Efe Anlatıyor", *Tasviri Efkar*, 5 Mayıs 1940.

çıkan kitlenin liderlerine *efe*, bu liderlerin emrinde çalışan ve dağa çıkan kitleye de *zeybek* adı verilmektedir²⁹. *Efelerin ve zeybeklerin*, kanundan kaçarak dağa çıkması ve kendi kanunlarını kendilerinin koymaları, hatta zaman zaman kendi kanunlarını uygulamaya çalışmaları, kimi araştırmacılar tarafında onların eşkıya olarak nitelendirilmelerine yol açmıştır. *Efeleri ve zeybekleri*, eşkıya olarak ele alan araştırmacılardan birisi de Tarih Araştırmacısı Sabri Yetkin (d. 1963)'dir. Yetkin, *Ege'de Eşkîyalar* başlıklı eserinde, eşkıya kavramını şöyle tanımlar:

*'Eşkîya', Arapça 'şeka' mastarının öznesi olan 'şaki'nin çoğulu olarak Türkçeye, Arapçadan geçmiş bir isimdir. Kelimenin sözlüklerdeki farklı tanımlamalarını ortak bir paydada değerlendirdiğimizde, 'dağda-kırda yol kesen, hırsızlık yapan, azgın, habis, fesatçı' bir insan tipinden söz edildiğini anlarız*³⁰.

Bu tanımlamadan yola çıkan Sabri Yetkin, eşkıyaları bu suça yönelten siyasi, sosyal ve ekonomik sorunlar üzerinde durur. Hatta araştırmacı, yerinde bir tutumla, Ege *efeleri* için Hobsbawm'ın izinden giderek *sosyal eşkıya* ifadesini de kullanır. Sabri Yetkin, yukarıda zikredilen araştırmasında önemli bir yer ayırdığı Çakırcalı Mehmet Efe'yi ise *Osmanlı tarihinin en büyük eşkıyalarından biri, belki de birincisi*³¹ olarak niteler.

Müziyen Okan Murat Öztürk (d. 1967) de *zeybekler* için eşkıya ifadesini kullanmayı tercih eden bir başka araştırmacıdır. Öztürk *zeybekleri*, 18. yüzyılın sonlarından 20. yüzyılın ilk çeyreğine kadar olan dönemde, Batı Anadolu'da yaşamış eşkıya grupları olarak tanımlar³².

Cumhuriyet Dönemi Türk Edebiyatı'nın önemli yazarlarından olan Kemal Tahir (1910-1973) *efelerin* halk kahramanı olarak anılmalarına karşı çıkar ve onları sıradan bir eşkıya olarak görür. Kemal Tahir eşkıyaları; Osmanlı İmparatorluğu'nun güçten düştükten sonra devleti yıkacak bir güç olarak hem iç hem de dış düşmanlar tarafından kullanılmış kişiler olarak ifade eder. Kemal Tahir, bu konuda örnek gösterdiği Çakırcalı Mehmet Efe için, on beş sene soygun yapan namussuz, İngiliz ajanı ifadelerini kullanır ve onun, eski sadrazamlardan İzmir Valisi Kamil Paşa'nın oğlu Sait Paşa tarafından korunduğunu belirtir³³.

Kemal Tahir, orta sınıf yarı aydınlar diye ifade ettiği kişiler tarafından eşkıyaların yüceltilmesine karşı çıkar ve Yaşar Kemal'in de İnce Memed'i onların tesiriyle yazdığını

²⁹ Sabri Yetkin, *Ege'de Eşkîyalar*, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 3. Baskı, 2003, s. 125.

³⁰ Sabri Yetkin, *age.*, s. 7.

³¹ Sabri Yetkin, *age.*, s. 83.

³² Okan Murat Öztürk, *Zeybek Kültürü ve Müziği*, İstanbul: Pan Yayıncılık, 2006, s. 27.

³³ Kemal Tahir, *Notlar/Sanat Edebiyat* 4, İstanbul: Bağlam Yayınları, 1990, s. 47.

söyler. İnce Memed'in toprak reformu yapabilecek bir seviyede olmadığını belirten Kemal Tahir, *Rahmet Yolları Kesti* başlıklı romanını da İnce Memed'e karşılık olarak değil eşkıyalık olgusundaki yanlışlıkları düzeltmek için yazdığını belirtir³⁴. Berna Moran'ın ifadeleriyle belirtmek gerekirse *Kemal Tahir eşkıyanın gerçekte korkak, acımasız, kalles ve rezil insanlar olduğunu ve beylerin, ağaların köpekliğini yaptıklarını söyleyerek Yaşar Kemal'in onları yanlış tanıttığını ileri sürmüştür*³⁵. Kemal Tahir'in de ifade ettiği gibi eşkıyalık olgusunda iç ve dış güçlerin etkileri olmuş olabilir. Bu konu araştırıldığında eşkıyalık olayına farklı bir bakış açısı getirilecektir. Eşkıyalar, devletin zayıflamaya başladığı zamanlarda devlet otoritesini sarsacak davranışlarda bulunmuşlardır fakat bu konuya (özellikle sosyal eşkıyalık konusuna) tamamen romantik bir bakış açısıyla yaklaşmanın doğru olmayacağı gibi Kemal Tahir'in yaklaşımı da sorgulanması gereken bir tutumdur.

Kısaca, *efelik* kavramı ile eşkıyalık kavramı arasında semantik açıdan epeyce bir yakınlık vardır. Bu yakınlık, söz konusu kavramlara karşılık geldiği kişilerin tavır ve tutumlarının birbirine benzemesinden ileri gelmektedir. Bu bakımdan *efelik* kavramını irdelerken, bu kavrama paralel olarak eşkıyalık kavramını da açıklığa kavuşturmada yarar vardır.

Eşkıyalar konusunda en önemli çalışmayı İngiliz sosyal tarihçisi Eric J. Hobsbawm yapmıştır. Hobsbawm yapmış olduğu çalışmada sadece kendi ülkesinde bulunan eşkıyaları değil, dünyanın çeşitli yerlerinde yer alan eşkıyaları da ele alarak incelemiştir. Hobsbawm, suça yönelen bu kişiler için eşkıya ifadesini kullanmak yerine sosyal eşkıya, sosyal isyancı, asil soyguncu vb. tabirleri kullanmıştır. Böylece Hobsbawm, onların suça yönelmelerinin altında yatan sosyal olguları ortaya çıkarmış ve onların halk tarafından birer kahraman olarak görüldüklerini de ifade etmiştir. Hobsbawm'ın yapmış olduğu çalışma, bu konuda araştırma yapan kişiler için temel kaynaklardan biri haline gelmiştir. Hobsbawm, eşkıyaları şöyle tanımlar:

Eşkıyalar-tanımı gereği- boyun eğmeye yanaşmazlar, iktidar alanlarının dışında dururlar, kendileri fiili güç uygulayıcıları konumundadırlar ve bu yüzden de potansiyel asilerdir. Kanun dışında kalan kişidir, bu yüzden de kanun kaçaklarının kolayca soygunculara dönüşmesinde şaşılacak bir yan yoktur. Toplu bir olgu olarak, yani şiddete başvurma ve silah kullanma imkânı olan grupların bağımsız eylemi olarak eşkıyalık, ancak

³⁴ Kemal Tahir, *Notlar/Sanat Edebiyat* 4, s. 49.

³⁵ Berna Moran, *Türk Romanına Eleştirel Bir Bakış* 2, İstanbul: İletişim Yayınları, 18. Baskı, 2012, s. 121.

*iktidarın istikrarsız olduğu, eksik kaldığı ya da dirençle karşılaşp tanınmadığı yerlerde hayat alanı bulabilmiştir*³⁶.

Karen Barkey (d. 1959) ise Eric Hobsbawm ve onu izleyen çoğu araştırmacının eşkıyalığa, romantik gözlüklerin arkasından bakmalarını eleştirir. Eric Hobsbawm ve onu izleyen araştırmacılar eşkıyaları, köylülere yardım etmeye çalışan kır isyancılar olduklarını ileri sürerken kendisi, aynı eşkıyaların kırsal toplumun esas zorbaları olduklarını söyler. Barkey eşkıya gruplarının, kırsal topluma çeşitli şekillerde zarar verdiklerini ifade eder. Yerel iktidarı ellerinde tutanlara aracılık eden bu kişilerin iyiliksever olmadıklarını düşünür ve daha az romantik bir eşkıya imgesi sunar³⁷.

Kısaca, yukarıdaki tanımlamaları da dikkate alarak, *efe*, *zeybek* ve *kızan* kavramlarını yapmış olduğumuz araştırmalar doğrultusunda şöyle tanımlayabiliriz: *Efe*, Batı Anadolu'nun kırsal kesiminde yaşayan ve uğradığı haksızlıklar sonucunda dağa çıkan, doğru olduğuna inandıkları yöntemlerle ve kendilerine göre, hakkı ve adaleti bu yolla arayan köylü kökenli silahlı kişilerin başı veya komutanıdır. *Efelik*, devletin zayıflamaya başladığı zamanlarda hayat bulan ve kanun dışı kalan bir olgudur. Devletin dikkate alınmadığı, herkesin adaleti kendi yöntemlerince aramaya çalıştığı ortamlarda kaos ortaya çıkacaktır ve toplumda huzur kalmayacaktır. Bu da devlet anlayışına ters düşen bir yapılanmadır ve bu kişiler devlet tarafından birer suçlu olarak kabul edilmektedirler. Bu kişilerin dağa çıkmalarının temelinde muhakkak sosyal bir olgu yatmaktadır. Onlar, ya haksızlığa uğramışlar, yasal yollardan haklarını arayamamışlar ya da çevrelerindeki yakınları haksızlığa uğramıştır. Onun için de bu kişileri sıradan eşkıyalarla bir tutmak yanlış bir tutum olacaktır. Aşağıda da ifade edileceği üzere *efe-zeybek* ile eşkıya arasında bariz farklılıklar vardır.

Efe, kurulmuş olan bir çetenin başıdır. Çetenin sorumluluğu *efenin* üzerindedir. Onların güvenliğinden, ihtiyaçlarının karşılanmasından *efe* sorumludur. *Efe*, çeteye hâkim olabilecek güç ve zekâyâ sahiptir. *Zeybek*; *efenin* emrinde görev yapan, *kızanların* yetiştirilmesini sağlayan, teşkilatın *efeden* sonraki yetkili kişisidir. *Kızanlar* ise, çeteye yeni katılmış, henüz *zeybek* olamamış, silahlı köy delikanlılarıdır. *Kızan*, çetenin en yeni üyesidir. *Kızanlar*, *efenin* olmadığı yerde *zeybeğin* emrine itaat ederler.

Her ne kadar, bazı araştırmacılar *efelik* ve eşkıyalığı bir tutsa da *efe* ile *eşkıya* arasında farklılıklar vardır. Her şeyden önce, *efe- zeybek* ve eşkıyalık olayları incelendiğinde bu

³⁶ Eric J. Hobsbawm, *Eşkıyalar*, Çev: Osman Akınhay, İstanbul: Agora Kitaplığı, 2011, s. 15 ve 21.

³⁷ Karen Barkey, *Eşkıyalar ve Devlet Osmanlı Tarzı Devlet Merkezileşmesi*, Çev: Zeynep Altok, 2. Baskı, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2015, s. 22.

grupların işledikleri suçların benzer fakat suça yönelme amaçlarının farklı olduğu görülmektedir. Eşkılar, kanun dışı eyleme yönelen silahlı soygunculardır. Yol kesip hırsızlık yapan asilerdir. Eşkılık, devletin aciz kaldığı bölgelerde yaşam alanı bulan bir olgudur. Bu ifadeler, bakıldığında *efe* ve *zeybekler* için de söz konusudur. Onlar da kanun karşısında suçlu, asi kişilerdir. Silahlarını kullanarak soygunlar yapan, adam kaçıran, evleri veya iş yerlerini yakan vb. insanlardır. Peki o zaman onları birbirinden ayıran farklılıklar nelerdir? Sosyal isyancı ile çalıkakıcı diye de ifade edilen eşkıyaların ayrımını şöyle ifade edebiliriz:

Sosyal isyancılar diye tabir edilen *efeler* ve *zeybekler*, sosyal niteliklerini halkın içinden çıkıp halka dayanmalarından alırlar. Halkın gözünde birer kahraman olan bu kişiler kanun karşısında adi birer suçlulardır. Eşkılar ya da *zeybeklerin* tabiriyle çalıkakıcılar ise, sosyal bir nitelik taşımazlar. Belli bir geleneğe ve törene bağlı değillerdir. Kendi çıkarları için soygun yapıp, adam öldürürler. Yani eşkıya ile sosyal eşkıya, devletin gözünde aynı suçlularken; halkın gözünde sosyal eşkıyalar suçlu değillerdir.

Mustafa Cemiloğlu (d. 1943)'nın da belirttiği gibi, halk tarafından köyün ve köylünün namusunu korumuş bir kişi olarak idealize edilen bir *efe*, tarihi kaynaklarda ve yazılı belgelerde eşkıya veya asker kaçağı ifadesi ile tanımlanmaktadır. Bazen de bir *efenin* liderliğinde bir araya gelmiş ve Milli Mücadele'ye katılmış gruplara “*çete*” adı yakıştırılmıştır³⁸. Hobsbawm ise, sosyal eşkıyalar ile adi eşkıyaların birbiriyle kıyaslanmalarının mümkün olmadığını ifade eder. Çünkü onlar kanun karşısında aynı derecede suçlu olsalar bile, sıradan insanların ahlakına göre bir grup suçlu sayılırken, diğer grup suçlu sayılmamaktadır³⁹.

Hobsbawm'a göre, sosyal eşkıyaların dikkat çekecek yönü, devletin kendilerine suçlu muamelesi yaptığı kanun kaçakları olmaları, fakat köylü toplumları içinde kalmaları ve halklarının onları kahraman olarak görmeleri, adalet savunucuları, adalet adına öç alan savaşçılar saymaları, hatta belki de kurtuluş önderleri katına çıkarmaları, yani her durumda kendilerine hayranlık duyulan, yardım edilesi ve desteklenesi kişiler olarak davranılmasıdır.

³⁸ Mustafa Cemiloğlu, “Bursa’da Derlenmiş Zeybek Türkülerinde Öz ve Biçim Kompozisyonu”, *Zeybek Kültürü Sempozyumu*(24-25 Ekim 2002), Muğla, 2004, s. 292.

³⁹ Eric J. Hobsbawm, *Eşkılar*, s. 237.

Hobsbawm'a göre sosyal eşkıyalığı ilginç ve önemli kılan, sıradan köylü ile asi, kanun kaçağı ile haydut arasındaki bu ilişkidir⁴⁰.

Ali Haydar Avcı, kan dökücü, halkı ezen, egemenlerin maşası ve özünde düzendeki bozukluk ve çarpıklıkların bir parçası olan adi isyancıların, kesinlikle sosyal isyancılar tarafından onay görmediklerini belirtir. Bunlar, sosyal isyancılara göre “*çapulcu*”, Ege Bölgesi'nde toplumsal başkaldırının bir türü olarak sosyal isyancılığın somut bir örneğini teşkil eden *efe* ve *zeybeklere* göre yöresel deyimle “*çakal*” veya “*çalıkakıcı*”dır. Çapulcu takımı kesinlikle toplumsal destek ve dayanaktan yoksun bir kesimdir⁴¹.

Avcı'ya göre, Osmanlı yöneticileri her dönemde nedeni ne olursa olsun, sistemin bozukluklarına karşı direnişe geçenleri eşkıya, eşirra(azgınlar), kutta-i tarık(yol kesici) ve bozguncular olarak nitelemiş, olayların kökeninde bulunan nedenleri, çelişki ve çıkmazları sorgulama ve çözümleme yoluna gitmemiştir⁴².

Okan Murat Öztürk *Zeybek Kültürü ve Müziği* başlıklı eserinde, halkın sosyal eşkıyaya bakışında, bir “*efsane kahramanı*” etkisi olduğunu söyler. Halk, kendinden biri olarak inandığı, adalet sağlayıcı ve haksızlığa karşı boyun eğmeyen olarak gördüğü sosyal eşkıyalara bir takım insanüstü öğeler yüklemektedir: Sosyal eşkıyaya kurşun işlemez, yedi canlıdır, ölümsüzdür, görünmez olur vb. bu süreçte sosyal eşkıya, bir “*mitos*” haline gelir. Halk, sosyal eşkıyanın ölümüne inanamaz. Çünkü sosyal eşkıyalar, onlar için umut demektir. Öztürk'e göre dolayısıyla halk, bu süreç içinde, kişi olarak eşkıyalığı değilse bile, eşkıyalık olayının sürdürülmesine destek verir⁴³. Sabri Yetkin'e göre ise, erdemli başkaldırıculara halk sahip çıkar. Onu yaşatan “*anonim*” ürünler yaratırken, adi soyguncunun gerisinde hemen hemen hiçbir şey kalmaz. Pertev Naili Boratav'ın da belirttiği gibi, *halk gerçekten kahramanını seçer; elbette bir tavuk hırsızı, hiçbir zaman bir Köroğlu ya da bir Çakırcalı gibi kahraman ilan edilmemiştir*⁴⁴.

Ziya Şakir “Zeybekler” başlıklı makalesinde, zeybeklerin üç tür olduğunu ifade eder:

1- *Vaktiyle derebeylerin, sonra da hükümetin zulüm ve istibdadına tahammül edemiyerek, şahsi hürriyetini kurtarmak için silahlarına sarılarak dağlara çıkanlar.* 2-

⁴⁰ Eric J. Hobsbawm, *Eşkıyalar*, s. 25-26.

⁴¹ Ali Haydar Avcı, *Zeybeklik ve Zeybekler Tarihi*, s. 31.

⁴² Ali Haydar Avcı, *Atçalı Kel Mehmet İsyanı Aydın İhtilali (1829-1830)*, Ankara: Barış Kitap Yayınları, 2. Baskı, 2013, s. 16.

⁴³ Okan Murat Öztürk, *Zeybek Kültürü ve Müziği*, s. 51.

⁴⁴ Sabri Yetkin, *Ege'de Eşkıyalar*, s. 181.

Herhangi bir sebeple elinden bir cinayet çıkararak, kanuni takibattan kurtulmak için dağ başlarında yaşamaya mecbur kalanlar. 3- Soygunculuk peşinde koşanlar. Bunlardan birinci ve ikinci nev'e mensubolanlar, cahil halk tarafından makbul addedilir; kendilerine hürmet ve riayet gösterilirdi. Üçüncü zümre, sevilmezdi. Bunlara çakal, yahut, çalıkakan denirdi⁴⁵.

Araştırmacıların sosyal eşkıya dedikleri ve halkın da kendilerini kahraman olarak gördükleri zeybekler, Ziya Şakir'in ifade ettiği ve yukarıdaki pasajda da yer alan 1. ve 2. maddede belirtilen zeybeklerdir. Halk, içinde bulunduğu koşullar gereği zaman zaman sosyal eşkıyaları yüceltip onları kahraman olarak görmüşler ve onlar da kendi yöntemlerince köylülerin uğramış oldukları adaletsizlikleri düzeltmişlerdir. Fakat köylüler yeri geldiğinde yücelttikleri sosyal eşkıyaların özellikle devlet karşısında güç kaybettiklerini hissettikleri anda da devletin tarafına geçip onları yalnız bırakmışlardır. Bu durum da bize halkın bakışındaki değişkenliği göstermektedir. Devlet idaresinin zayıfladığı anda ortaya çıkan sosyal eşkıyalık, devletin tekrar güçlenmeye başladığı noktada da son bulmuştur. Zeybeklerin ortaya çıkışlarında, halk tarafından korunup kollanmalarında dönemin siyasi, sosyal ve ekonomik koşulları etkilidir.

1.2. Efelik ve Zeybekliğin Sosyo-Kültürel Temelleri

Toplum içinde haksızlığa uğrayan veya adil olmayan uygulamalara karşı çıkan ve adaleti devlette bulamayan kişiler, haksızlıkları ortadan kaldırmak ve kendi yöntemlerince adaleti sağlamak için silahlanıp dağa çıkarlar. Aslında bu kişiler, henüz kendilerini devlet otoritesine katamamış güçlerdir. Bunun için de *efelik* ve *zeybekliğin* temelinde ve yaşam alanında sosyal olgular daha baskın olarak karşımıza çıkmaktadır.

1.2.1. Sosyal İsyancı ve Efelik İlişkisi

Suçla yönelmelerinin temelinde sosyal olgular yatan kişilere Eric J. Hobsbawm, sosyal isyancı, sosyal eşkıya, asil soyguncu vb. tabirlerini kullanır. Eric J. Hobsbawm, "*Eşkıyalar*" isimli eserinde asil soyguncuların imajını, dokuz maddede özetler:

-Asil soyguncu kanun dışı hayatına bir suç işleyerek değil, adaletsizliğe kurban gittiği ya da onlar tarafından suç sayılan (oysa halkın bu gözle bakmadığı) bir fiilden dolayı yetkili makamların kovuşturmasına uğradığı için başlar.

-Haksızlıkları düzeltir.

-Zenginden alıp yoksullara verir.

- Nefsi müdafaa ya da açıktan intikam alma halleri dışında hiçbir zaman kimseyi öldürmezler.

⁴⁵ Ziya Şakir, "Zeybekler", *Resimli Tarih Mecmuası*, S. 6, 1950, s. 217.

-Eğer hayatta kalmayı başarırsa onurlu bir yurttaş ve topluluk üyesi olarak halkın arasına geri döner. Aslında zaten topluluğundan hiçbir zaman tam olarak ayrılmamıştır.

-Halkınca hayranlık duyulan, yardım edilen ve kollanan birisidir.

-İçinden çıktığı topluluğun mensupları yetkili makamlar karşısında onu ele vermeyecekleri için ya eceliyle ölür ya da bir ihanetten dolayı ölür.

-En azından teoride, görünmez ve yaralanmaz bir varlıktır.

-Adaletin kaynağı olan kralın ya da imparatorun düşmanı değil, sadece yerel beylerin, din adamlarının ya da başka zalimlerin düşmanıdır⁴⁶.

Kısaca Hobsbawm'ın ifadelerini toparlarsak; devlet karşısında suç işlemiş olan bu asil soyguncuların suça yönelme sebebi, uğramış oldukları haksızlıklardır. Halkın içinden çıkmış olan bu asil soyguncular, hiçbir zaman toplumundan kopmamış, onları hep koruyup kollamıştır. Halk da, onları bir kahraman olarak görmüş, onlara ölümsüzlük vasıflarını yüklemiş, onları ele vermemiştir. Asil soyguncular da devlete değil, devletin kendilerine vermiş oldukları yetkileri suistimal eden yetkililere karşı mücadele vermişlerdir.

Eric J. Hobsbawm'ın dokuz maddede özetlediği asil soyguncu imajını, bu alanda çalışmaları bulunan Ali Haydar Avcı, daha da genişleterek “Zeybeklik ve Zeybekler Tarihi” isimli eserlerinde, sosyal isyancıların yapısal özelliklerini 55 maddede sıralar. Hobsbawm gibi Ali Haydar Avcı da zeybeklik olgusuna romantik bir bakış açısıyla yaklaşır. Çalışmanın kapsamını daha da genişleteceği düşüncesiyle bu 55 maddenin hepsini buraya alamasak da şöyle özetleyebiliriz:

Sosyal isyancılar genellikle göçebe, yarı göçebe ve yoksul köylüler arasından çıkmaktadır. Genel olarak kendilerine ya da çevrelerine karşı yapılan haksızlıklara başkaldırmak zorunda kalmışlardır. Sürekli takip ve saldırılarla karşı karşıya kaldıklarından sisteme olan güvenleri kalmamıştır. İsyancılar çoğunlukla yetim oldukları için birçok sıkıntıyla mücadele etmişlerdir. Kimi isyancılar çobanlık, ırgatlık, bekçilik, kaçakçılık gibi çeşitli evrelerden geçmişlerdir. Sosyal isyancılar çoğunlukla yönetici ve diğer yerel egemenlerden öç alma duygusuyla harekete geçerler. Mazlumların, kimsesizlerin koruyucusudurlar. Zenginden alıp fakire verirler. İsyancıların kendi aralarında uymak zorunda oldukları disiplin ve davranış kuralları vardır. İsyancıların arasına yeni katılanlar, törensel bir uygulama ile önderlerine ve arkadaşlarına bağlı kalacaklarına dair yemin ederler. Sosyal isyancılar, sürekli iletişim halinde bulundukları yatak ve yardımcı ağı oluştururlar ve kış

⁴⁶ Eric J. Hobsbawm, *Eşkıyalar*, s. 62-63.

dönemlerini kendilerine yardım eden bu çevrelerde geçirirler. Mertlikleri, cesaretleri ve cömertliklerinin yanı sıra olağanüstü atıcılık yeteneğine de sahiptirler. İsyancıların mücadele sırasında gerektiğinde kılık kıyafet değiştirerek çeşitli türde eylemlere giriştikleri görülmektedir. Sosyal isyancılar, çok hızlı hareket ederler. Bir günlük yolu yarım günde gidebilmektedirler. Sosyal isyancılar, halka yakın olmak için köprü, yol, çeşme vb. hayır işleri yaparlar. Kadınlara, kızlara kötü gözle bakmazlar. Asıl çetenin dışında yardımcı çete grupları oluştururlar. Sosyal isyancılar, çevrenin ve toplumun çıkarlarını gözetirler. Halkına ihanet etmezler. Zorunlu olmadıkları sürece kimseyi öldürmezler. Devlet tarafından bağışlanarak düze inmeleri, kendileri tarafından bir takım şartlara bağlanır. Düze inseler bile silahlarını terk etmezler, tedbiri elden bırakmazlar. İsyancıların hayatlarında bulunan kadınlar genellikle kendilerine yardımcı konumdadırlar. Yakalanmaları ve ölümleri ya bir kaza, tuzak ya da anlık bir gaflet ya da ihanet sonucunda olur⁴⁷.

Efelerin yaşamları incelendiğinde birçoğunun haksızlık ve zulme uğradığını görüyoruz. Onlar kendilerine yapılan bu haksızlıklara tepkisiz kalamamışlardır. Kimileri yasal yollara başvurmayı denemiş fakat orada da haksızlığa uğrayınca son çare olarak silahlarına sarılmışlardır. Bu durum da merkezi otoritenin zayıfladığını göstermektedir. *Efeler* ya mültezimin gazabına uğramış ya uzun süren askerliklere maruz kalmış ya da yakınlarına yapılan haksızlıklara boyun eğememişlerdir. Örneğin; Yıllarca Ege dağlarında hüküm süren, Osmanlı Hükümeti’ni uğraştıran Çakırcalı Mehmet *Efe*, Osmanlı Devleti tarafından aldatılarak öldürülen babasının (Çakırcalı Ahmet *Efe*) intikamını almak için dağa çıkmıştır. Bunun için de biz, Hobsbawm’ın kullanmış olduğu sosyal isyancı ifadesini *efeler* için kullanabiliriz. Çünkü onları suça iten sebepler, yukarıda da bahsettiğimiz gibi sosyal içerikli sebeplerdir.

Yapılan araştırmalar sonucunda sosyal eşkıyalığın temelini, Robin Hood ve Köroğlu’na dayandıran araştırmacıların olduğu görülmüştür. Onun için çalışmanın bu bölümüne son verilmeden önce Robin Hood ve Köroğlu hakkında kısaca bilgi verilecek ve onlar, sosyal eşkıya bağlamında ele alınacaktır.

Araştırmacı Yazar Elmas Şahin (d. 1969)’in belirttiğine göre, Robin Hood 700 yıldan fazla, Köroğlu da yaklaşık 500 yıldır ölümsüzlüklerini sürdürmektedirler. Bu iki eşkıya kahramanını günümüze taşıyan ve ünlü olmalarını sağlayan en önemli unsur onların “zenginden alıp yoksula vermeleri” olmuştur. Toplumsal sorunlar altında bazı cesur yürekli

⁴⁷ Ali Haydar Avcı, *Zeybeklik ve Zeybekler Tarihi*, s. 165-194.

kişiler düzene başkaldırarak yerel yönetime isyan ederler. Robin Hood ve Köroğlu da bu koşullar altında büyüyüp halkın sıkıntısına şahit olurlar ve kendilerine buyruk yöneticilere karşı savaş açarlar. Böylece her ikisi de kanun kaçağı ilan edilerek kara listeye alınırlar. Bu iki eşkıya yanlarına birçok yandaş toplayarak halkın gözünde kahraman olurlar. Ormanların prensi Robin, baladlarla; dağların prensi Köroğlu da türkülerle günümüze kadar ulaşmayı başarır. Robin Hood Nottingham Şerifi'ne karşı cephe alırken; Köroğlu, Bolu Beyi'ne karşı ayaklanır⁴⁸.

Şahin'e göre, yerel yöneticilerle kanlı bıçaklı düşman olmalarına rağmen her iki eşkıyanın, devletin başındaki yöneticilerle ufak tefek sorunlar dışında bir anlaşmazlıkları bulunmamıştır. Robin'in kral ile Köroğlu'nun da padişah ile bir sorunu olmaz. Hem kral hem padişah Allah'ın yeryüzündeki temsilcileri olarak görüldüğünden dolayı, her vatandaş gibi eşkıya olsalar da onlar da saraya karşı itaatkâr ve devlet uğruna ölmeye hazır kahraman olarak kalmışlardır. Bu doğrultuda saray da onları kahraman olarak görmüş, gerektiğinde onların yardımına ihtiyaç duymuştur⁴⁹.

Namık Açıkgoz (d. 1956), Köroğlu için şu ifadeyi kullanır: *Hobsbawm, bu tiplere “sosyal haydut” diyor. Bizdeki en meşhur ve en eski tipi, bir zeybek olarak adlandırılmasa da Köroğlu'dur. Zeybek tipi ise, Köroğlu'nun 19. yüzyıldaki devamı olup bir tür Türk Robin Hoodudur*⁵⁰. Açıkgoz, sosyal haydut ifadesinin Türk kültüründe en eski temsilcisinin Köroğlu olduğunu ifade eder ve Robin Hood ile benzerlik kurar. Aynı şekilde yukarıda görüldüğü gibi Köroğlu ile Robin Hood arasında bariz benzerlikler vardır. Fakat Batıdaki gelişmelerle bizdeki gelişmeler aynı doğrultuda olmadığı için Köroğlu'nu sosyal haydut statüsüne yerleştirmek tartışma konusudur. Bu konu ile ilgili Fuzuli Bayat (d. 1958) şunları ifade eder:

Köroğlu'nu yanlış olarak Robin Hood ve sırp eşkıyalarına benzetmek devlet-eşkıya ilişkilerini görememezlikten gelen basit bir benzetmeden başka bir şey değildir. Nitekim Avrupa'daki eşkıyalık sosyal zulme karşı direnen, ağır vergilerin altında ezilen, ellerinde ne var ne yok yerel yöneticiler tarafından alınan köylülerin hareketiydi. Bunlar devlet yönetimi tarafından suçlu duruma itilmiş sosyal gruplardı. Bu gruplar toplumun amaçları doğrultusunda (zulme, yoksulluğa karşı direnmek, sosyal adaleti kurma çabaları vb.) hareket ettiklerinden sosyal haydut veya eşkıya statüsüne giriyorlardı. Buna toplumsal protesto da demek mümkündür. Sosyal haydutlar genelde köylüler tarafından, intikamcı, adalet savaşçısı vb. sıfatlarla donatılmış yüksek vasıflı insanlar olarak epikleşir. Oysa Köroğlu köylü değildir, konar-göçer yaşam süren seyisin oğludur, hayvan besleyen Türkmen aşiretlerinden birinin

⁴⁸ Elmas Şahin, “İngiliz ve Türk Edebiyatında Eşkıya Geleneği: Robin Hood ve Köroğlu”, *Folklor/Edebiyat*, Cilt:9, S. 36, Ankara, 2003, s. 133 ve 136.

⁴⁹ Elmas Şahin, *agm.*, s. 137.

⁵⁰ Namık Açıkgoz, “Zeybek ve Şeytan”, *Türk Edebiyatı*, S. 364, 2004, s. 45.

*reisinin oğludur veya hükümdar soyundan bir asilzadedir. Burada sosyal eşkıya tanımına denk gelen yalnız kahramanlık, intikamcılık, adalet savaşçısı olma, kervanlardan bac alma vb. sıfatlarla donatılmış yüksek vasıflı insan olma özelliğidir. Sonuç olarak Köroğlu, eşkıya veya sosyal haydut olmayıp konar- göçerliğin son savunmacısı, toprağa zorla bağlanmak isteyen ve ağır vergilere zorlanan Türkmenlerin son kahramanıdır*⁵¹.

Köroğlu'nun kim olduğu, nereli olduğu, hangi aileden geldiği, neden bu ismi aldığı dair araştırmacılar tarafından farklı bazı fikirler ileri sürülmüştür. Çalışmanın kapsamını aştığı için, burada bu fikirlere yer vermiyoruz. Fakat tartışılan konulardan biri olan, Köroğlu'nun Celali olup olmadığı konusu, çalışmamızla bağlantılı olduğu için burada kısaca bahsedeceğiz. Bu konuda Pertev Naili Boratav (1907-1998), Metin Ekici (d. 1963), Mustafa Akdağ (1913-1973), Fuzuli Bayat vb. araştırmacılar düşüncelerini ifade etmişlerdir. Kimisi Köroğlu'nu bir Celali olarak tanımlarken, kimisi de Celali olmadığını dile getirmiştir.

Köroğlu'nun Celali olduğunu düşünenler arasında Pertev Naili Boratav, Mustafa Akdağ vb. araştırmacılar yer almaktadır. Boratav'a göre Köroğlu, Bolu'da tespit etmiş olduğu bir rivayete göre Celali'dir. Boratav Köroğlu'nu, hükümete karşı isyan etmiş bir haydut olarak tamamen bir Celali tipi olarak ele alır. Celali isyanlarıyla, Köroğlu Destanındaki epizot arasındaki benzerlikler üzerinde durur. Akdağ ise, elindeki vesikalara dayandırarak ilk tanınmış Celali reisinin, Köroğlu efsanesinin kahramanı olan Köroğlu Ruşen olduğunu ifade eder⁵².

Yukarıda yer alan düşüncelerin aksine Metin Ekici ve Fuzuli Bayat, Köroğlu'nun bir Celali olmadığını ileri sürerler. Köroğlu karakterinin ve ona ait olan anlatmaların Celali isyanları ile kabuk değiştirdiğini, bu dönem itibarıyla Köroğlu anlatmalarında yeni bir "tabaka"nın oluşmuş olduğunu söyleyen Metin Ekici'ye benzer bir düşüncüyü de Fuzuli Bayat ifade eder. Bayat'a göre, Celali olayları halkın çok sevdiği Köroğlu etrafında yeniden destanlaşmıştır⁵³.

Yukarıdaki bilgileri de dikkate alarak konuyu kısaca şöyle özetleyebiliriz. Robin Hood ve Köroğlu, haksızlığa karşı çıkan ve halkın gözünde kahraman olan kişilerdir. İkisinin de öne çıkan en önemli davranışları, zenginden alıp fakire vermeleri olmuştur. Köroğlu'nun

⁵¹ Fuzuli Bayat, *Türk Destancılık Tarihi Bağlamında Köroğlu Destanı (Türk Dünyasının Köroğlu Fenomenolojisi)*, İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2009, s. 102 ve 104-105.

⁵² Pertev Naili Boratav, *Köroğlu Destanı*, İstanbul: Adam Yayıncılık, 1984, s. 96-97.

Mustafa Akdağ, *Türk Halkının Dirlik ve Düzenlik Kavgası 'Celali İsyanları'*, İstanbul: YKY, 2. Basım, 2013, s. 279.

⁵³ Metin Ekici, *Türk Dünyasında Köroğlu*, Ankara: Akçay Yayınları, 2004, s. 75.

Fuzuli Bayat, *age.*, s. 43.

haksızlığa uğraması, hakkını araması, yoksulun yanında olması ise, sosyal eşkıyalık açısından öne çıkan özellikleridir. Köroğlu'nun, eşkıyalığın kaynaklarından biri olarak gösterilen Celali isyancılarının liderlerinden biri olup olmadığı konusu ise, tartışılan konulardan biridir.

Zeybeklik bir nevi isyandır. 13. yüzyıldan bu yana Anadolu topraklarında yaşanmış birçok isyan görülmektedir. Bunlardan belli başlılarının ise, *zeybekler* için kaynak olduğu düşünülmektedir. Aynı zamanda Atçalı Kel Mehmet Efe önderliğinde görülen isyanda olduğu gibi bazı durumlarda *zeybekleri*, bu isyanların içinde görebiliriz.

1.2.2. Anadolu'da Öne Çıkan Belli Başlı İsyancılar (Eşkıyalık Hareketleri)

Mehmet Bayrak (d. 1948)'ın ifade ettiğine göre, 13. yüzyılda gerçekleştirilen Baba İshak'ın liderliğindeki Babai isyanı, Anadolu tarihinin bilinen en eski ve en büyük halk hareketlerinden birisidir. Bu hareket aynı zamanda bilinen ilk örgütlü, planlı ve bilinçli halk hareketi niteliğindedir. Temelini Türkmenlerin oluşturmasıyla birlikte, bu ayaklanmaya her ulustan ve her dinden katılanlar olmuştur. Eylem liderlerinin amaçlarından biri yoksul halkın yaşam düzeyini iyileştirmek, temel amacı ise, siyasi iktidarı ele geçirmektir. Babai liderleri, yoksul yerleşiklere ve göçmen topluluklara yeni bir toplum düzeni müjdeler, yoksulları çevresine toplayarak Selçuklu Sultanı II. Keyhüsrev'in bozuk ve adaletsiz yönetimine karşı başkaldırmaya çağırır. Babai isyanı, ortaya çıkış, kitle tabanı hazırlama, siyasal iktidara yönelik etkin propaganda ve eyleme katılanların sınıfsal konumu açısından sonraki köylü ayaklanmalarına kaynaklık etmiştir⁵⁴. Bu isyan, zor da olsa bastırılabilmiştir.

Baba İlyas ve Baba İshak önderliğindeki ayaklanmadan yaklaşık 170 yıl sonra gerçekleştirilen Bedreddiniler (Şeyh Bedreddin, Börklüce Mustafa ve Torlak Kemal) isyanı ise, hem nitelik, hem nicelik bakımından Babailer isyanının 15. yüzyıldaki bir yansıması gibidir. "İlerici-demokratik bir isyan" olarak nitelendirilen Şeyh Bedreddin isyanı, hem daha da netleşmiş toplumcu özünde hem de yaydığı devrimci düşüncelerden dolayı, Babai isyanının güçlü bir devamı, ancak onu aşan önemli ve anlamlı bir eylemdir⁵⁵. Savaştan ve vergiden bunalan, geçim sıkıntısı çeken köylüler Şeyh Bedrettin'in halifelerinden olan Börklüce Mustafa ve Torlak Kemal etrafında toplanarak isyan ederler. Benzer şekilde âlim biri olan Şeyh Bedrettin'in önderliğinde de bir isyan yaşanır ve bu isyanlar bastırılır.

⁵⁴ Mehmet Bayrak, *Eşkıyalık ve Eşkya Türküleri*, Ankara: Özge Yayınları, 3. Basım, 2014, s. 300-311, 319-320 ve 328.

⁵⁵ Mehmet Bayrak, *age.*, s. 330.

Mustafa Akdağ (1913-1973)'a göre, 16. yüzyılda suhte hareketleri, soyguncu bölükler halinde gelişmeye başlar. Hatta kimi tımarlı sipahiler de suhte adı verilen bu medreseli öğrenci hareketlerini destekler davranışta bulunurlar. Medrese imaretlerinin içe dönük karanlık yaşamından sokağa fırlayan delikanlılık çağındaki öğrenciler özellikle 16. yüzyıl başlarından beri saldırgan, zorba, eşkıya davranışlar sergilerler. Asayişçiler karşılına çıktıkça, silahlanıp karşı koymaya başlarlar. İmaretlerde toplu yaşamının ve medreseli olmanın kendilerinde yarattığı birbirlerine arka çıkma ruhu sayesinde çabucak örgütlenmeyi başarırlar⁵⁶.

İsmail Cem (1940-2007)'in belirttiğine göre, 16. ve 17. yüzyıllarda Anadolu'yu anarşiye boğan büyük isyan dalgalarına, ilk isyancılardan birinin isminden (Bozoklu Şeyh Celal) dolayı Celali hareketleri adı verilir. Memur-askerlerin koruyucu denetiminden yoksun kalarak tefecilerin eline düşen ve ağır vergiler altında ezilen köylü yığınlarının tarlaları hukuk kuralları zorlanarak ellerinden alınmış, geleneksel tarım düzeni bozulmuş, köylü ırgatlaşmıştır. Cem'e göre, Celali isyanları bu değişimin önce sonucu sonra hızlandırıcısı olmuştur. İsyandar nedeniyle beliren karışık ortam ve sarayın yönetimi elinden kaçırmasıyla biriken servetler açığözlerin işine yaramış, beyler ve ağalar hızla oluşarak Anadolu'yu az gelişmiş bir feodalitenin karanlığına gömmüştür. 17. yüzyıl başlarken, Osmanlı toplumu artık gittikçe güçlenen bey ve ağaların egemenliğine girmiş köylü, çağımıza dek sürececek yalnızlığa ve yoksulluğa terk edilmiştir. Bu koşullar, Osmanlı toplumunun Batı'nın tam tersi olan bir doğrultuya girmesine sebep olmuş; Avrupa kölelikten derebeyliğe, derebeylikten burjuvaya ilerlerken; Osmanlı toplumu eşitlik ve adalete dayanan gelişmiş bir düzenden geriye, derebeyliğe dönmüştür⁵⁷.

İsmail Cem'e göre, Celali isyanlarına Osmanlı toplumundaki zümrelerin hemen hepsi değişik oranlarda katılmışlardır. İsyandar başlangıcında Celali niteliği medrese öğrencilerine yani suhtelere verilmektedir. Medreseler, demokratik yapılarından dolayı halka açık kuruluşlardır. 1575 yıllarında bütün medreseler dolar. Suhtelerin eğitime devam etmeleri için üst düzeydeki kuruluşların sayısı yetmez. Ayrıca medreselerin kaynakları büyük bir öğrenci kitlesini besleyecek güçten yoksundur. Bu durumda, suhteler toplu olarak çevre köylere saldırmaya, köylüden zorla vergi almaya, yol kesip eşkıyalık yapmaya başlamışlardır. Daha sonra Celali hareketinin temelinde ise, levend'ler vardır. Bunlar, ekonomik darlık ve

⁵⁶ Mustafa Akdağ, *Türk Halkının Dirlik ve Düzenlik Kavgası 'Celali İsyandarları'*, s.147 ve 168.

⁵⁷ İsmail Cem, *Türkiye'de Geri Kalmışlığın Tarihi*, 24. Basım, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2015, s. 158 ve 166.

mültezim baskısı karşısında çifti çubuğu bırakıp eşkıyalığa başlayan köylülerdir. Ancak levendlerin önem kazanmaları, ehl-i örfün emrine girip büyük Celali birliklerini meydana getirmelerinden sonra olacaktır. Ehl-i örf, toprakların güvenliğini ve düzenini korumakla görevli devlet memurlarına verilen toplu isimdir. Beylerbeyi, Sancakbeyi, Subaşı vb. önce suhtelere karşı köylüyü koruyan ehl-i örf, sonraları kendisi Celali olarak köylere saldırmış, en büyük talanı yapmıştır⁵⁸. Celalilerin, köylülere karşı bu tutumları köylüleri göç etmeye sevk etmiştir. Köyünü, toprağını terk eden köylü şehirlere yerleşmiş, tarımsal üretim azalmış ve tarım ürünlerinin fiyatları artmıştır. Osmanlı'nın devlet düzenine karşı çıkarılan bu isyanda binlerce insan hayatını kaybetmiştir.

Okan Murat Öztürk (d. 1967)'e göre, Osmanlı yönetim anlayışının merkezi yapısı; toprak, vergi ve askerlik sistemi; bu sistemin değişmeye başlamasıyla, askeri unsurların yozlaşması; devletin, savaşlarda sürekli yenilgilere uğraması; yeterli vergi toplanamaması; arazilerin usulsüz yollardan dağıtılması vb. nedenlere bağlı olarak Osmanlı Hükümeti, toplumsal hareketlerin ve eşkıyalık olaylarının gelişmesine neden olmuştur. Bu sürecin bir devamı olarak, 18. yüzyıl sonlarından itibaren de Batı Anadolu eşkıyalık olaylarının içinde “zeybek”ler de yer almaya başlamıştır⁵⁹.

Mustafa Çağatay Uluçay (1910-1970)'ın *Atçalı Kel Memed* başlıklı eserinde de belirttiği gibi, II. Mahmut, 1826 yılında Yeniçeri Ocağı'nı kaldırdıktan sonra, paşa kapılarına yeni bir düzen vermek ister. Böylece paşa kapılarını koruyan bir kısım ücretli zeybekler açıkta kalırlar. Osmanlı Hükümeti, Yeniçeri Ocağı'nı kaldırdıktan iki sene sonra gönderdiği yeni bir fermanla, yollar üzerindeki kahvehaneleri kapatır. Bu kahvehanelerin koruyuculuğunu silahlı zeybekler yapmaktadır. Yolcuları korudukları için, hizmetleri karşılığında ufak bir koruma parası almaktadırlar. Kahvehaneler kapatılınca belki sayıları binleri aşan, eli silahlı zeybek de açıkta kalmış olur. Geçimlerini buna bağlayan zeybeklere yeni bir iş verilmez. Aydın dağları, asker kaçakları ve eşkıyalarla doluyken bir de bunlara zeybekler katılır⁶⁰. Zeybeklerin işsiz kalmasının bir diğer sebebi de Baharat ve İpek yolları üzerinde yapılmış olan han ve kervansarayların, deniz yollarının keşfedilmesiyle birlikte işlevini yitirmesi ve boş kalmasıdır. Böylece yolların çevresinde işsiz yığınları oluşmuştur⁶¹. Zeybekler bu yolların korunması için kervansaraylarda bekçilik görevi yapmışlardır. Fakat işyerlerin kapanmasıyla, işsiz kalan ve

⁵⁸ İsmail Cem, *Türkiye’de Geri Kalmışlığın Tarihi*, s. 161.

⁵⁹ Okan Murat Öztürk, *Zeybek Kültürü ve Müziği*, s. 27-28.

⁶⁰ M. Çağatay Uluçay, *Atçalı Kel Memed*, İstanbul: Ötüken Yayınları, 2. Basım, 2013, s. 37-39.

⁶¹ İsmail Cem, *age.*, s. 126-127.

elinde silahı bulunan kişiler, dağlara çıkıp yasal olmayan yollarla geçimlerini sağlamaya başlamıştır. Bu durum daha da büyüyerek Osmanlı kuvvetlerini yıllarca uğraştırmıştır.

Öztürk'e göre, 19. yüzyılın başlarında meydana gelen Aydın İhtilali, Batı Anadolu'da o güne dek gelişmiş eşkıyalık olaylarının tümünden farklı bir durumdadır. Bu süreçte, Atçalı Kel Mehmet Efe'nin şahsında, *efelik* kavramının ciddi anlamda bir dönüşüm yaşadığı düşünülebilir. Öztürk'ün belirttiğine göre daha doğrusu, Atçalı örneği ile eşkıya lideri olacak kişinin, taşınması gereken nitelikler konusunda bölge insanları adına anlamı olan bir etik geliştiği ileri sürülebilir. Bu süreç, sosyal eşkıya tipinin, Batı Anadolu'daki "*efe*" tipiyle özdeşleşmesinde önem kazanmış görünür. Nitekim yöre insanı, saygı duyduğu eşkıya liderini "*efe*" olarak nitelendirirken, adi soygunculuk ya da eşkıyalık yapanları "*çalıkakıcı*" olarak ayırt etmektedir. Öztürk'e göre, Atçalı örneği ile birlikte *efeler*, "haksızlığa uğradıkları için dağa çıkan" ve "haksızlığa karşı mücadele eden" insanlar olma anlamı kazanmış görünür. Fakat bu durum, yörede etkinlik göstermiş olan her *efe* için geçerli değildir⁶².

Atçalı'nın önderliğinde yaşanan eylem, haksızlığa, adaletsizliğe karşı bir başkaldırıdır. Temelini büyük ölçüde *zeybeklerin* oluşturduğu bu eyleme, haksızlığa uğrayan yoksul köylüler, göçebe Türkmenler ve Yörükler, toplumun alt kesiminden herkes katılmıştır. Bu durum halkın artık dayanma gücünün kalmadığını gösterir. Atçalı, girdiği her şehirde büyük bir sevgiyle karşılanmış, halk tarafından bir kurtarıcı gibi görülmüştür. Atçalı'nın ele geçirdiği yerlerde halka zulmeden kötü yöneticiler kaçacak yer aramışlardır. Atçalı'nın, buralarda uyguladığı sistem, onun sıradan bir eşkıya olmadığını gösterir.

Ali Haydar Avcı'nın da belirttiği gibi, başta Aydın ve çevresi olmak üzere Ege Bölgesi'nin büyük bir kesimini ele geçirerek tasarladığı yönetimi kuran Atçalı Kel Mehmet Efe, öncelikle savaş vergilerini, çeşitli vergi yükümlülüğü adı altında yapılan soygunları ortadan kaldırmayı, ezilen toplum kesimlerine rahat bir nefes aldirmayı denemiştir. Bu amaçla da özellikle temeli adalet ve özgürlüğe dayanan yeni bir toplumsal düzen kurmaya çalışmıştır⁶³. Kel Mehmet, idaresi altında bulunan yerli halkın malına, canına ve ırzına saygı göstermiştir. Seyahat hürriyetine engel olmamış, padişahı da efendi ve halife olarak tanımıştır. Ahlaksız, zalim ve hırsız memurların düşmanı olmuştur⁶⁴. Atçalı'nın getirdiği adalet sisteminden rahatsız olan ağa ve beylerin de baskısıyla, Osmanlı ordusu büyük bir hazırlıkla

⁶² Okan Murat Öztürk, *Zeybek Kültürü ve Müziği*, s. 43-44.

⁶³ Ali Haydar Avcı, *Zeybeklik ve Zeybekler Tarihi*, s. 368-369.

⁶⁴ M. Çağatay Uluçay, *Atçalı Kel Memed*, s. 15.

Atçalı'ya karşı yola çıkar. Osmanlı kuvvetleriyle girmiş olduğu çatışmada Atçalı, 1830 yılında hayatını kaybeder.

Uluçay'a göre hükümet, Aydın ihtilali dolasıyla yayımladığı fermanla, memurlarını ve idare düzenini savunmuşsa da, bu ihtilalden sonra yaptığı yeni Islahat hareketleri ve yayımladığı Tanzimat Fermanı ile Kel Mehmet'in ve Aydınlıların ileri sürmüş oldukları fikirleri aynen kabul ettiği görülür. Zulmü azaltmak, keyfi idareyi yok etmek, herkesin servetine ve malına göre vergi vermesini temin etmek vb. devlet Batılı esaslara göre yeni nizamlara bağlanmıştır.⁶⁵

Sosyal isyancı olarak nitelendirilen *efeler* ve *zeybek*lerinin oluşturmuş olduğu topluluk, aynı zamanda kendilerine özgü bir yaşayış şekli olan ve kendilerinin koymuş oldukları kanunlardan oluşan sosyal bir kurumdur. Bu kurumun da kendine ait değerleri ve inanışları vardır.

1.3. Bir Sosyal Kurum Olarak Efelik

Osmanlı Devleti'ni uzun yıllar uğraştıran ve devletin bir türlü çözemediği *efelik* olayı incelendiğinde *efeliği* ortaya çıkaran belli başlı sebeplerin olduğu görülmektedir. Kendi içinde belirli görev dağılımlarından ve kurallardan oluşan *efelik* kurumu, Cumhuriyet'in ilanından sonra fiilen sona erse de kendilerine has kıyafetleri ve oyunları ile, Türk kültürünün bir parçası olarak varlığını sürdürmeye devam etmektedir.

1.3.1. Efeliğin Ortaya Çıkma Sebepleri

Kendi kanunları doğrultusunda yaşayan *efelerin* varlığı Türk toplumu için önemli bir sorun haline gelmiştir. Peki *efeleri* dağlara sevk eden sebepler nelerdir? Bu insanlar, sıcacık yuvalarında yaşamak varken, neden her an ölümün gölgesinde yaşamayı seçmişlerdir? İşte onları bu zorunluluğa sürükleyen toplumun içinde bulunduğu siyasal, sosyal ve ekonomik koşullardır.

Hobsbawm'a göre, eşkıyalık özgürlüktür fakat köylü toplumunda çok az kişi özgürdür. Çoğu insan beylerin ve çalışmanın çifte zincirleriyle bağlanmışlardır. Çünkü köylüleri otoritenin ve baskının kurbanı haline getiren ekonomik zayıflıklardan ziyade hareketsiz

⁶⁵ M. Çağatay Uluçay, *Atçalı Kel Memed*, s. 115.

oluşlarıdır. Bu insanların çoğu kendi geçimlerini sağlama imkânlarından yoksundurlar⁶⁶. Çoğunun tarlası da hayvanı da yoktur. Tarlaya ve hayvana sahip olanların ise malları, beyler aracılığıyla bir şekilde ellerinden alınır ve bu durumdan sonra onlar, kendi tarlalarında kiracı konumuna düşerlerdi.

Sabri Yetkin'e göre ise, eşkıyalığa çıkan ve Ege Bölgesi'nde *efe*=eşkıya özdeşliğini yaratan insanlar, ezilen, zulme uğrayan, sömürülen yoksul kişilerdir. Ölümcül bir yolculuğa çıkarırken, bu insanlar 'edilgen' yapılarından kurtulmak, hak aradıklarını ispat etmek için isyan etmeyi hedefler ve kırsal toplumun insanlarını zincire vuran edilgenliklerini kırmak, etken olmak isterler⁶⁷.

Kemal Özkaynak (1908 - ?) *zeybekliğin* sebeplerini on maddede ele almış ve her maddeyi de açıklamıştır. Biz ise çalışmada bu on maddeyi aynen almak yerine özetleyerek yer vermeyi, çalışmayı daha da genişletmemek açısından, tercih ediyoruz.

Savaşlarda, istilalarda yerini yurdunu kaybetmiş, canını vermiş olan köylü asırlar boyunca bir türlü rahata kavuşamamıştır. Üstelik elindeki avucundakini zaman zaman hükümet, eşkıya, ağa gasp etmiş onu bir lokmaya muhtaç etmiştir. Böyle bir çağda köylü cahil kalmış ve kurtuluşu dağa çıkıp *zeybek* olmakta bulmuştur. Özkaynak'a göre, *zeybekliğin* temel sebebi cahilliktir. Devlet idaresinin bozukluğu sebebiyle aşar-mültezim bütün ağırlığı ile köylünün omuzlarına binmiştir. Yapılan haksızlıklar karşısında tek çıkar yol dağa çıkıp *zeybek* olmaktır. Amacı ve sonucu belirsiz olan uzun harplerde asker olup canını veya gençliğini vermek yerine *zeybek* olmayı tercih etmişlerdir. Genç yaşta yapılan evlilikler sonucunda, rızasız tarafların ve hükümetin takibine uğramak, neticede vurulmak veya hapse girmek düşüncesine itiraz eden gençler, *kızan* olmayı seçmişlerdir. Faizli borçlarla mücadele edemeyen köylü, çözümü dağa çıkmakta bulur. Haklı oldukları halde rüşvet aracılığıyla haksız konuma düşen köylüler, mahkemelere olan inançlarını da yitirince *zeybek* olmaya karar verirler. *Efelerin* kahramanlıkları köy kahvelerine, derneklere kadar ulaşınca, *zeybeklik* delikanlıların özeneceği bir hale gelir. Cesaretleri artar ve *zeybek* olmaya karar verirler. Osmanlı Hükümeti'nin planlı bir iskân politikası takip edememiş olması şuraya buraya yerleştirilen Türkmenleri tatmin etmemiştir. Türkmenler dertlerini devlete anlatamayınca da *zeybekliğe* başvurmuşlardır⁶⁸.

⁶⁶ Eric J. Hobsbawm, *Eşkıyalar*, s. 44.

⁶⁷ Sabri Yetkin, *Ege'de Eşkıyalar*, s. 179.

⁶⁸ Kemal Özkaynak, *Efelerden Haber*, Aydın: C.H.P, Basımevi, 1946, s. 10-13.

Kısaca *efeliğin* ortaya çıkma sebeplerinin başında köylü kökenli olan bu kişilerin ümmi olmaları yatmaktadır. Ayrıca devletin yanlış uygulamaları, adalet sistemindeki aksaklıklar, askerlik sorunu, maddi imkânsızlıklar ve *efelerin* halkın gözünde ayrıcalıklı bir yer almaları, onlara özenen kişileri dağlara yöneltmiştir. *Efeliğin* ortaya çıkışında devletin uygulamış olduğu vergi ve askerlik sisteminin eksiklikler, adaletsiz uygulamalar da fazlasıyla etkili olmuştur.

1.3.2. Efeliğe Yönelişte Vergi ve Askerlik Sorunu

Sabri Yetkin'in *Ege'de Eşkîyalar* isimli eserinde de belirttiği gibi, devletin varlığını sürdürebilmesi için yaptığı ilk eylem vergi toplamaktır. Devlet, vergi toplarken vatandaşlarıyla yakın ilişki kurar. Devletin, milletiyle barışık olabilmesi için verginin adilliği, yakınlığı, oranı ve toplama yöntemi son derece önemlidir. Bu unsurlar tersine işlediği anda, devlet ve millet arasındaki ilişki bozulur ve vergi toplama anlayışı sömürü ve zulüm noktasına vardığında egemenlik altında yaşayanların başkaldırısı söz konusu olur. Osmanlı Devleti vergileri belirlerken, küçük köylüye yüklenip büyük toprak sahiplerini kolladığı için, gelirler azaldıkça kırsal alanda vergi oranları artmıştır. Devlet borçları ağırlaştıkça aşarın hazinesinin toplam geliri içindeki payı daha çok artırılmıştır⁶⁹.

Vergi problemini yukarıda yer alan ifadelerle açıklayan Sabri Yetkin, askerlik sorununa ise, şöyle bir açıklık getirir: 1843 yılında çıkarılan bir kanunla askerlik sorunu çözülmek istenmiştir. Kanuna göre nizami askerlik süresi beş yıl olacak, bu hizmetten sonra bırakılan askerler ise yedi yıl redif sınıfında hizmet görecektir. Fakat devletin sürekli askere olan ihtiyacından dolayı bu kanun tam olarak işleyemez. 1856 Islahat Fermanı da askerlik konusunu ele alır ve eşitlik vaat eder. Ancak gayrimüslimler, eski cizyelerini yine askerlik hizmetinden bağışıklık bedeli olarak ödemeye devam ederler. Müslümanlar için ise, askerlik yedi yıl olarak belirlenmiştir fakat bu süre çoğunlukla on beş yıl hatta daha da uzun olmuştur. İstedliğini askere alıp, istediğini bu hizmetten uzak tutmak devlet görevlilerinin özellikle halkla sürekli yakını ilişkide bulunan köy imamı, muhtar, kadı ve zaptiyesinin elindedir. Bu doğrultuda askerlikten yakasını kurtarmak isteyenler bu görevlilere bolca rüşvet verir, böylece yalnızca yoksul halk askere alınırdı. Alınanlar ise, yasal sürenin iki hatta üç katı kadar bir süre silah altında kalırlardı⁷⁰.

⁶⁹ Sabri Yetkin, *Ege'de Eşkîyalar*, s. 26-27.

⁷⁰ Sabri Yetkin, *age.*, s. 29-30.

Görüldüğü gibi devlet vergi ve askerlik sorununu, yoksul halkın üzerinden çözmek istemiştir. Osmanlı Devleti ortaya çıkan ekonomik açığını, aşar vergisini günden güne daha da artırarak kapatmaya çalışmıştır. Devlet, vergi toplama görevini mültezimlere bırakmış ve onları denetlemediği için mültezimler de bu vergilerden kendilerine pay almıştır. Böylece köylü bu ağır vergilerin altından kalkamaz hale gelmiştir. Hakkını yasal yollardan arayamayacağını anlayan köylüler, suça yönelmiş ve çareyi dağa çıkmakta bulmuştur.

Devlet ile halk arasındaki bir bağı da askerlik oluşturmaktadır. Askerlik, yoksul halk için, içinden çıkılmaz bir hal almıştır. Bitmek bilmeyen savaşlar, uzun süre yapılan askerlikler halkı bezdirmiştir. Bu hizmet için on-on beş yılını veren insanlar, eğer memleketlerine dönebilirlerse, kendileri yokken yaşamların ne kadar da değiştiğini görürler. Çoğunun ailesinde tarlalarda çalışacak erkek kalmadığı için, ailelerde ekonomik sıkıntılar ortaya çıkmıştır. Bir de yapılan haksız uygulamalar vardır. Gayrimüslimler bedel ödeyerek askerlik yapmazken, onların memleketlerinde rahat rahat yaşarken, Müslümanların cephelerde ölmeleri kabul edilemez bir hal alır. Yoksul halkta çözümü, askerlikten kaçmakta bulur. Bunun için de dağlar asker kaçakları ile dolar. Osmanlı Hükümeti'nin göçebe yaşam süren Türkmenler üzerinde de etkin bir politika izleyememiş olması, *zeybekliğin* Türkmenler için bir çözüm olarak algılanmasına yol açmıştır. Bu doğrultu da *zeybeklik* kavramında göçebeliliğin de önemli bir yeri vardır.

1.3.3. Efelik-Göçebelik İlişkisi

Zeybeklik olgusu incelendiğinde göçebe yaşam şartlarının da kişileri *zeybekliğe* sürüklediği veya göçebelerin *zeybekliğe* destek verdikleri, onları koruyup kolladıkları görülür. Bu bağlamda da konar-göçer yaşamın⁷¹, *zeybeklik* açısından önemi vardır.

Şeref Üsküp'ün de belirttiği gibi, Yörük aşiretleri ve aşiretlere bağlı Yörük obaları *zeybek* takımının tam bir ikmal, saklanma, barınma ve istihbarat kaynakları olmuştur. Dağ yaylalarında sürüleri ile geçimlerini sağlayan Yörükler ister istemez kendilerini bu *zeybeklik* olayının içinde bulmuşlardır. Tanınmış *efelerin* çoğunluğunun Yörük olması da bundandır. Dağ adamlarının daha cesur olmaları, baskı ve haksızlığa karşı gelmeleri yaşam şartlarının icabındandır⁷². Avcı'ya göre *zeybeklerle*, Yörüklerin ve köylülerin bu yakınlığını gören

⁷¹ Konar-göçer yaşamın özellikleri ve göçebe yaşam tarzını oluşturan unsurlar için bk: Ali Haydar Avcı, *Zeybeklik ve Zeybekler Tarihi*, s. 433-434-517-518.

Ali Haydar Avcı, *Atçalı Kel Mehmet İsyanı Aydın İhtilali (1829-1830)*, s. 149-151.

⁷² Şeref Üsküp, *Milli Mücadele'de Efeler*, s. 75-76.

Osmanlı yönetimi çeşitli dönemlerde bu durumu önlemek için bazı önlemler almıştır. Bu önlemler; aşiretleri vergiye bağlama, köylerin ve obaların yerlerinden kaldırılarak sürgüne gönderilmesi veya şehir ve kasaba yakınlarına takibi kolay olan düz yerlere iskân edilmesi şeklindedir⁷³. Ali Haydar Avcı'ya göre, dağlarda yaşayan Türkmenler, Yörükler, Tahtacılar ve diğer topluluklar *zeybekleri* korurlar. Öleceklerini bilseler bile, elinden tutanı ele vermezlerdi. Onlara destek olmaktan çekinmezlerdi. Bu davranışları belki de bir yerde *zeybeklerle* iç içe yaşama zorunluluğundan, diğer yandan baskı ve zorbalıklar karşısında arka bulmaktan dolaydır⁷⁴.

Efelerin yaşam alanı dağlardır. Aynı yaşam alanını paylaşan *efeler* ile göçebe yaşam süren insanlar arasında her daim bir yakınlık olmuştur. Bu yakınlık kimi zaman kendiliğinden oluşurken kimi zaman da zorunluluktan kaynaklanmıştır. *Efelerin* en önemli yatakları dağlarda yaşam süren bu insanlardır. Yörüklerin de dağlarda güvenli bir şekilde yaşaması kendilerini koruyan *efelerin* varlığına bağlıdır. Bunun için de göçebe yaşam şartlarının *zeybeklik* açısından önemi büyüktür. Yörük Ali Efe, Yörük Osman Efe vb. çoğu *efelerin* Yörük kökenli olması da bunun bir göstergesidir. Aynı zamanda göçmenlerin Batı Anadolu'da bir süre duraklaması, *efeliğin* Batı Anadolu'da görülme sebeplerinden birini oluşturmaktadır.

1.3.4. Efeliğin Batı Anadolu'da Görülme Sebepleri

Efelik kavramı incelendiğinde, *efelerin* ortaya çıktığı coğrafyanın Ege Bölgesi yani Batı Anadolu olduğu görülmektedir. Diğer bölgelerin aksine *efeliğin* bu bölgede hayat bulması, bölgenin ekonomik açıdan zengin olmasına, sosyal şartlarına ve coğrafi yapısının *efelik* koşullarına uygun olmasına bağlıdır.

Cemal Şener (1951-2010)'e göre, Batı Anadolu Bölgesi o yıllarda Anadolu'da tarım ve ticaretin en fazla geliştiği bir bölgedir. Aynı zamanda toplumsal tabakalar arasında eşitsizliğin en fazla belirginleşmiş olduğu bölge de yine Batı Anadolu Bölgesi'dir. Bu da çeteciliği, *efeliği* yaratan en önemli şartlardan birisidir⁷⁵. Okan Murat Öztürk'e göre ise Batı Anadolu, özellikle Osmanlı İdarî teşkilatlanmasında Aydın vilayeti olarak belirlenen bölge, çok önemli ekonomik kaynaklara sahip durumdadır. Bu nedenle de bölge neredeyse tüm tarih boyunca, merkezle çevre arasında sürdürülen, son derece çetin otorite çatışmalarına sahne

⁷³ Ali Haydar Avcı, *Zeybeklik ve Zeybekler Tarihi*, s. 498.

⁷⁴ Ali Haydar Avcı, *Atçalı Kel Mehmet İsyamı Aydın İhtilali (1829-1830)*, s. 152-153.

⁷⁵ Cemal Şener, *Çerkes Ethem Olayı*, İstanbul: Altın Kitaplar Yayınevi, 15. Basım, 2007, s. 38.

olmuş; bu da bölgedeki eşkıyalığı üreten başlıca etken haline gelmiştir. Bu etkene Osmanlı'nın son dönemlerinde, Balkan topraklarında baş gösteren milliyetçi akımlar da katılmış; Rum, Arnavut eşkıyalar da bölgedeki faaliyetler içinde yer almaya başlamışlardır⁷⁶. Bu konuya farklı bir yaklaşımı da Mustafa Güneş getirir. Güneş'e göre, *zeybekliğin* Ege Bölgesi'nde daha yoğun bir halde görülme sebeplerinden biri de, doğudan gelen göçlerin ve fetihlerin bu bölgede bir süre duraklamasıdır. Eski göçebe Türk töresinin Anadolu'da ve özellikle bu bölgede *zeybeklik-efelik* geleneği çerçevesinde kökleşir ve devam eder. *Efe* ve *zeybekler* bu önemli geçiş bölgesinde kolluk görevini üstlenerek, yolların güvenliğini sağlamışlar, yolcuların gönüllü olarak verdikleri paralarla geçimlerini sürdürmüşlerdir⁷⁷.

Kısaca Batı Anadolu'da tarım ve ticaretin gelişmesi, bölgenin tarım, hayvancılık, sanayi gibi önemli ekonomik kaynaklara sahip olması, ulaşım açısından önemli bir yerde bulunması bu bölgede *efelik* olaylarının artmasına sebep olmuştur. Aynı zamanda bölgede bulunan dağların da *efelerin* yaşamasına, saklanmasına olanak tanınması bölgede *efelik* olaylarını arttırmıştır.

1.3.5. Efelik Geleneği

Batı Anadolu'da *efeliğin* ve *efe* olmanın kendine has kuralları ve biçimlenmiş bir geleneği vardır. Bu geleneğe istisna teşkil eden bazı uygulamalar bulunsa da genel anlamda *efeler*, tarihsel süreç içinde belirlenmiş gelenek ve törelere uymayı bir görev olarak kabul ederler. Ali Haydar Avcı'nın *Zeybeklik ve Zeybekler Tarihi* başlıklı eserinde belirttiği gibi, *efelik* töresinde bir kimse dağa çıkmak isterse, önce tanınmış *efelere* başvurup, el öperek izin ister. *Efe* isterse onu *zeybek* olarak yanına alır ya da belirli yerlerde kendi başına *efelik* yaparak dolaşmasına izin verir. Yeni *efe*, kesinlikle bu kuralların dışına çıkamaz. Kendisine izin verilen bölgenin sınırlarını aşmamak için gerekli özeni gösterir. Fakat seyrek de olsa bu kuralları aşan *efe* ve *zeybekler* vardır. Çakırcalı Mehmet Efe, dağa çıkarken hiç kimseye başvurmamıştır. Çünkü o adı sanı tarihe geçmiş koskoca Çakırcalı Ahmet Efe'nin oğludur⁷⁸.

Ali Haydar Avcı'nın belirttiğine göre *zeybeklik*, öncelikle kişiye toplumda saygın bir yer kazandırır. Çünkü bu kişiler haksızlığa boyun eğmemiş, baskı ve adaletsizlik karşısında susmamış, ölümün kıyısında dolaşır hale gelmişlerdir. Toplum karşısında edinmiş oldukları

⁷⁶ Okan Murat Öztürk, *Zeybek Kültürü ve Müziği*, s. 48.

⁷⁷ Mustafa Güneş, "Efe-Zeybek Kültürü ve Kütahya Türküleri", *Zeybek Kültürü Sempozyumu (24-25 Ekim 2002)*, Muğla, 2004, s. 331-332.

⁷⁸ Ali Haydar Avcı, *Zeybeklik ve Zeybekler Tarihi*, s. 96.

saygınlığı, affedilip düze indikleri zaman da sürdürmüşlerdir. Sürdürdükleri yaşamları oldukça önemli, özendirici ve ilgi çekicidir. Bu davranışlar toplumdaki etkin kişiliklerinin açık bir göstergesidir⁷⁹. Fakat bir yandan da *zeybeklik* olgusunun halk tarafından ilgi çekici bir duruma gelmesi, devletin olayların önünü alamamasına ve bu sorunun gün geçtikçe daha da büyümesine sebep olmuştur.

Halil Dural'a göre *zeybekliğin* geleneğine baktığımızda onların, zinaya yönelmediklerini, kadınlara yan gözle bakmadıklarını, çaresizleri ve yoksulları himaye edip onlara yardımda bulunduklarını, kendi muhitlerini başkalarının zulmünden korudukları görülür. Bunun için de muhiti ona kurtarıcı olarak bakar ve kendisine olan sevgi ve saygıları artar⁸⁰. Şeref Üsküp ise, *efelerin* zorda kalmadıkça askere silah çekmediklerini, hayır işlerinde bulunduklarını ifade eder. Üsküp'e göre *efeler*, köy yerinde ortaya çıkan anlaşmazlıkları adil bir şekilde halletmeye çalışırlar⁸¹. Böylece Halil Dural ve Şeref Üsküp de *zeybeklik* olgusuna romantik bir bakış açısıyla yaklaşır. Kemal Özkaynak'ın *Efelerden Haber* başlıklı eserinde belirttiğine göre *efeler*, pahalı mal satan bezzazlara (kumaş alıp satan), kazmircilere, çerçicilere çok kızzarlar. Onların nazarında bunlar, dinsiz, imansız insanlardır. Zaman zaman bu çeşit satıcıları cezalandırdıkları olmuştur⁸².

Ali Haydar Avcı'ya göre *efelerin* en önemli görevlerinden biri, çetede *zeybeklerin* ve *kızanların* her türlü ihtiyaçlarını sağlamak, onları en iyi şekilde koruyup kollamaktır. *Zeybek* ve *kızanlar* ise, her zaman ve her koşulda *efeye* uymak zorundadırlar. Kuralların dışına çıkıldığında ise, silahlar konuşmaya başlar. *Efe* mertliği, yiğitliği, cömertliği, korkusuzluğu, yardımseverliği, olayları değerlendirme ve silah kullanmadaki yetenekleriyle çetede *zeybek* ve *kızanlara* örnek olmalıdır. *Efenin* haberi olmadan hiçbir *zeybek* ve *kızan* çeteden ayrılamaz ve kendi başına iş yapamaz. Çünkü *zeybek* ve *kızanlar* çetenin çok önemli sırlarına sahiptirler. Yatakları, sığınakları, çetenin konumunu, gezdikleri coğrafyaları bilirler. *Efeler*, bekâr olan *kızanlarını* ve *zeybeklerini* genellikle kendileri evlendirir ya da evlenmelerine izin verirler. Bu durumda masrafları genellikle *efe* karşılar. *Efelik* töresince bir *efe*, başka bir *efenin* davetini mutlaka kabul eder. Kabul etmezse bu *efelik* töresince ayıptır ve korkaklık sayılır. *Efeler*, zorbalarla, soyguncularla, “*çakal*” veya “*çalıkakıcı*” dedikleri çapulcularla mücadele ederler. Halkın gözünde *efeler*, iyinin dostu, kötünün düşmanıdır. *Efeler* öğrenmeyi, kendini

⁷⁹ Ali Haydar Avcı, *Zeybeklik ve Zeybekler Tarihi*, s. 24.

⁸⁰ Halil Dural'ın Kaleminden Ödemişli Efe ve Zeybekler, (Yayıma Hazırlayanlar: Ercan Uyanık- Sabri Yetkin), s. 11-12.

⁸¹ Şeref Üsküp, *Milli Mücadele'de Efeler*, s. 24.

⁸² Kemal Özkaynak, *Efelerden Haber*, s. 77.

beğenmişliği sevmezler. Az ve öz konuşurlar. *Efe* ve *zeybekler*, kendi aralarında kuş ötüşü, ısıklık, çeşitli hayvan seslerini taklit gibi bazı özel haberleşme işaretleri ve yeri geldiğinde yalnız kendilerinin anladığı söz ve deyimler kullanırlar. Büyük *efeler* aynı zamanda, aynı dağlarda bulunmazlar⁸³. Avcı'ya göre tedbir, *zeybekleri* ayakta tutan en önemli öğelerden biridir. *Zeybeği* yaşatan en azından yarısı yiğitlik, cesaret ve halkla karşılıklı korumaya dayanan iyi ilişkiler ise, en azından yarısı da kurnazlık, uyanıklık ve tedbirdir. Her an olabilecek her duruma karşı hazırlıklı olmalıdırlar. Eğer gereken önlemleri almazlarsa boş bulundukları bir anda büyük sıkıntılarla karşılaşılır, hatta kolayca yok edilebilirler⁸⁴.

Okan Murat Öztürk'ün *Zeybek Kültürü ve Müziği* isimli eserinde belirttiği gibi eşkıyaların varlıklarını sürdürebilmelerine destek olan en önemli unsur “*yatak*” organizasyonudur. Yatak, eşkıyanın her şeyidir: istihbarat sağlanmasında, erzak, cephane, silah, giysi vb. ihtiyaçlarının temininde, elde edilen ganimetin satılmasında, gerektiğinde fidye için kaçırılanların ya da eşkıyanın kendisi ve maiyetindekilerin saklanması için mutlaka güçlü ve geniş bir yatak ağına ihtiyaç vardır. Bu ağın güçlülüğü eşkıyanın da faaliyetlerini sürdürebilmesi, takipten korunabilmesi ve en önemlisi hayatta kalabilmesinin garantisidir. Eşkıyalar için yatak ağının en önemli unsurları, dağlarda yaşamakta olan “*Yörük*”lerdir⁸⁵. Bununla birlikte Ali Haydar Avcı'nın da ifade ettiği gibi *zeybekler*, yataklık eden kişilerin mal ve mülklerinin korunmasında, can güvenliğinin sağlanmasında yardımcı olurlar. Saldırılara karşı onları korurlar. Yani *zeybek*, yatak için savunma ve güvence unsurudur, denilebilir. *Zeybekler* yataklarını kesinlikle belli etmezler. Başlarına bir iş geldiğinde onları ele vermezler⁸⁶.

Avcı'ya göre, *zeybekler* için dağların özel bir anlamı vardır. *Zeybekler* için dağlar, öncelikle yerel ve merkezi bağlamda karşıt güçlerin kolaylıkla giremediği, girse bile uzun süre kalamadığı ve denetim altına alamadığı gizemli bir dünyadır. Bu nedenle *zeybek* yaşamında ve türkülerde “*dağ motifi*” önemli bir yer tutar⁸⁷. Avcı'ya göre, her *efenin* kendine özgü etkinlik alanı ve adlarıyla anılan dağları vardır. Mesela, Çakırcalı Mehmet Efe, Bozdağ ve Karıncalı Dağla; Demirci Mehmet Efe Bozdoğan, Nazilli dağları; Yörük Ali Efe, Aydın Dağları; Kılıçoğlu Hüseyin ve Kozalaklı Mehmet Efeler Madran Dağı ile anılırlar. *Efelerin*

⁸³ Ali Haydar Avcı, *Zeybeklik ve Zeybekler Tarihi*, s. 252-257.

⁸⁴ Ali Haydar Avcı, *Zeybeklik ve Zeybekler Tarihi*, s. 83-84.

⁸⁵ Okan Murat Öztürk, *Zeybek Kültürü ve Müziği*, s. 51-52.

⁸⁶ Ali Haydar Avcı, *Zeybeklik ve Zeybekler Tarihi*, s. 514-515.

⁸⁷ Ali Haydar Avcı, *Zeybeklik ve Zeybekler Tarihi*, s. 26.

buralarda sadece kendilerinin bildikleri mağara ve sığınak gibi kendilerini savunabilecekleri, saklanabilecekleri özel yerleri vardır. *Efeler*, bu dağları karış karış bilirler⁸⁸.

Hobsbawm *Eşkılar* başlıklı eserinde, yazın hayvan otlatma mevsiminde yüksek çayırarda ya da geniş ovalarda yarı göçebe halde tek başına ya da kendileriyle aynı işi gören başkalarıyla birlikte dolaşan çobanların varlığından bahseder. Hobsbawm'a göre onlar, gözetleyici kişilerdir. Gerçekten de toprak sahipleriyle saban sürenlerin giremediği, insanların onların neler görüp yaptıkları hakkında fazla konuşmadıkları dağlar onların dünyasını oluşturur. Orada eşkıyalar çobanlarla buluşurlar ve çobanlar onlarla tanışınca kendileri de eşkıya olup olmamayı düşünürler⁸⁹. Örneğin; Yörük Osman Efe, Gökçen Hüseyin Efe, Yörük Ali Efe vb. *efeler* dağa çıkmadan önce çobanlık yapmışlardır.

Avcı'ya göre, içinde bulundukları koşullar sonucu *efe* ve *zeybekler* toplumun çoğunluğu gibi genellikle okuma-yazma bilmeyen, cahil ve geri bırakılmış insanlardır. Onların bütün birikimleri yaşam deneyimlerinden oluşmuştur. Okuması ve yazması olmayan *efelerden* biri de Çakırcalı Ahmet Efe'dir. Buna karşılık oğlu Çakırcalı Mehmet Efe, zaman ve koşullara göre iyi bir eğitimden geçmiştir. Bu eğitim kendisine yaşamı boyunca yöneticiler karşısında oldukça üstünlük sağlamıştır⁹⁰. Avcı'ya göre, eşraf ve ağa takımı her dönemde *zeybeklerin* eğitim ve kültür düzeylerinin düşüklüğünden, bilinçlerinin geri olmasından yararlanmaya çalışmışlardır. Fakat zamanla *zeybekler* bilinçlenmiş, insan ilişkileri ve toplum düzenini yavaş yavaş kavramaya başlamış ve daha dengeli davranışlar ortaya koymuşlardır⁹¹.

Efe olabilmenin koşullarını İsmail Özboyacı özetle şöyle açıklar: *Efelik* seçimle gerçekleşir. *Efeyi*, *zeybekler* ve *kızanlar* seçerler. *Efenin* oğlu da babasının yerine *efe* olabilir. Ancak babasının vasıflarını taşıması gerekir. *Efe* öldüğü zaman, onun şanına layık bir cenaze töreni yapılır. Tören bitimi *zeybekler* ve *kızanlar*, kahvenin önünde toplanırlar. *Efenin* oğlu meydana çıkar; babasının kahramanlığını, yaptıklarını sayar ve sonra kendisinin de babası gibi bir kahraman olduğunu söyler. “İşte er meydanı!” diyerek ortaya atılır. Eğer etraftan ses çıkmazsa, bu bir çeşit kabulleniş sayılır. O zaman oğul, babasının bütün şahsi eşyalarını meydana getirip yığar. Babasından kalan altın ve paraları da ortaya koyar. Oğul şöyle seslenir: “-Babama ait tüm paralar ve mallar sizindir.” Bunun üzerine tüm *zeybek* ve *kızanlar*, malları ve paraları yeni *efeye* miras olarak bırakırlar. Bu tören bittikten sonra, önce *zeybekler* gelir,

⁸⁸ Ali Haydar Avcı, *Zeybeklik ve Zeybekler Tarihi*, s. 98.

⁸⁹ Eric J. Hobsbawm, *Eşkılar*, s. 50-51.

⁹⁰ Ali Haydar Avcı, *Zeybeklik ve Zeybekler Tarihi*, s. 508.

⁹¹ Ali Haydar Avcı, *Zeybeklik ve Zeybekler Tarihi*, s. 510.

yeni *efenin* alnından öperler. *Zeybeklerin* ardından *kızanlar*, *efenin* ellerini öperek bağlılıklarını bildirirler. Böylece *efenin* oğlu da *efe* olur. Eğer *efenin* oğlu *efeliğe* layık görülmezse genellikle en yaşlı *zeybek*, *efeliğe* seçilir. Yeni *efe* munasip bir günde ziyafet verir. O gün saz çalıp, türlü türlü *zeybek* oyunları oynarlar⁹².

Ali Haydar Avcı *Zeybeklik ve Zeybekler Tarihi* başlıklı eserinde *zeybeklerin* savunma yöntemlerini şöyle ifade eder: *Zeybekliğin* mücadele tarzı, vurkaç yöntemi, sürekli alan değiştirme, pusu kurma, çoğu zaman gizlenme, zorda kalmadıkça çatışmaya girmeme, az insanla çok iş yapma yöntemidir. Çatışmadan da en kısa zamanda kurtulmak için çaba harcarlar. Bunun için de kendilerini çevirenlerin zayıf bıraktığı bir noktadan kaçmaya çalışırlar. *Zeybekler* çatışma alanı olarak, mümkün olduğunca her zaman çatışma ve kuşatmadan kolaylıkla kurtulabilecekleri, karşı tarafı zorlayabilecekleri alanları seçerler. Çatışmalarda genellikle oyalama taktiklerine başvururlar. Atışları zorda kalmadıkça yaralamaya yöneliktir. Çoğu zaman gece karanlığından faydalanarak kurtulurlar. Zifiri karanlıklar, yağmurlu, tipili, fırtınalı anlar kaçış için en uygun zamanlardır. *Zeybekler*, çatışma sonrası şaşırtma taktiklerini kullanırlar. *Zeybekler* kurdukları geniş haber ağı sayesinde takip güçlerinin her hareketini, neler yaptıklarını, nerelerde kaldıklarını, gittikleri yönleri haber alırlar. Hızlı biçimde hareket etmeleri, kolayca yer değiştirmelerine yardımcı olur. Aynı zamanda istedikleri anda takipçileri pusuya da düşürebilirler. *Zeybeklerin* genellikle yeri yurdu, duraklama ve konaklama yerleri belli olmaz⁹³.

Avcı'ya göre, *efeler* kendi deyimleriyle “*düze indikten*”⁹⁴ yani isyancılığı bıraktıktan sonra çeteyi dağıtmazlar. Hep birlikte önceden belirledikleri köyde otururlar. Çete üyelerinin ihtiyaçları *efe* tarafından karşılanır. Bu bir anlamda, herhangi bir olumsuzluk durumunda çetenin her an tekrar dağa çıkacak şekilde hazırlıklı olması, tetikte beklemesi demektir. Bu durum yöneticilere ve verilen sözlere karşı olan güvensizlikten kaynaklanır. Nitekim on beş yıl dağlarda hüküm süren Çakırcalı Mehmet Efe, üç kez Osmanlı Devleti ile anlaşmalar yaparak düze indiği halde, anlaşma koşullarının Osmanlı tarafından bozulması üzerine üç kez

⁹² İsmail Özboyacı, “Zeybekler”, s. 8790.

Ayrıca bk:

Enver Behnan Şapolyo, “Efe, Zeybek, Kızan... Yaşayışları ve Adetleri”, s. 49.

⁹³ Ali Haydar Avcı, *Zeybeklik ve Zeybekler Tarihi*, s. 259-262.

⁹⁴ Yüze inme veya düze inme olayı ve aşamaları, kırsardarlığı hakkında ayrıntılı bilgi için bk:

Ercan Uyanık-Ali Özçelik, “Zeybek Kültüründe Yüze Çıkma ve Kırsardarlığı”, *Acta Turcica*, Yıl VI, S. 2, 2014. İnternet erişimi: <http://docplayer.biz.tr/9247127-Çevrimici-tematik-turkoloji-dergisi-online-thematic-journal-of-turkic-studies.html>.

dağlara geri çıkmak zorunda kalmıştır⁹⁵. Avcı'ya göre, geleneğe göre bir kişi bir kez başkaldırdıktan ve *zeybek* olduktan sonra nerede bulunursa bulunsun *zeybek*dir. Törelence *zeybek*lerin mutlaka düzde bulunması ya da dağa çıkmış olması gerekmez. Buradan da anlaşılıyor ki, *zeybeklik* bir yaşam biçimidir. *Zeybek* olmak, kişiye toplumda farklı kılar⁹⁶.

Kemal Özkaynak'ın *Efelerden Haber* başlıklı eserinde belirttiğine göre *efeler*, *zeybekliğin* sonu olmadığını, devlet kuvvetlerinin Allah'tan sonra en yaman bir kudret olduğunu daima konuşurlar, bu hayattan Cenabıhakk'ın kendilerini kurtarmasını dilerlerdi. *Kızanlar* rahat döşeklerinde değil, bir pusuda öleceklerine inanırlardı. Bunun için de bazen ibadet ederler, bayramlarda köylere inip namaz kılarlar, kurban keserlerdi. Bayram günü karşılarındaki kişi zaptiye de olsa düşman niyetine kurşun atmazlardı⁹⁷. Özkaynak'a göre, *zeybekler* çoğunlukla müsademe veya baskın esnasında yaralanırlar veya ölürlər. Eceli ile ölenlere veya kaza kurşunundan vefat edenlere cenaze merasimi yapılır, bazen geride kalan karısı, babası ve çocukları da imamla birlikte merasime çağrılırdı. *Efeler*, ulu çınarlı kabristanlara gömülürken, *kızanlar* rastgele defnedilirdi⁹⁸.

Efenin ölümünde *zeybekliğe* özgü yas töreni düzenlenir. Ali Haydar Avcı'nın belirttiğine göre bu tören, oldukça ilginç bir törendir. *Efe*, dağda ölürse yüksekçe bir kayanın üzerine yatırılır. Baş ve ayak uçlarına ardıç, çam veya meşe ağacından büyük ateşler yakılır. *Zeybekler*, belirli bir süre bağlamayla hüzünlü ezgiler çalarak, ağıtlar yakarak, bu kutsal ölünün çevresinde bu törene özgü *zeybek* oyununu oynarlar. Bu “*yas zeybeği*” denilen bir çeşit yas oyunudur. Tören sırasında *kızanlar* oynamazlar. Tören bitiminde *efenin* ölüsü başkaları tarafından bulunamayacak şekilde, yalnızca kendilerinin bildiği bir mezarlığa, büyük bir kaya dibine ya da kendilerince uygun buldukları başka bir yere gömülür. Buralar genellikle dağ başlarıdır. Mezarın kaybolmaması için baş ucuna ardıç ya da dut benzeri bir ağaç dikilir. Böylece *kızanlar*, *efelerine* karşı son görevlerini yerine getirmiş olurlar. *Efenin* ölümünden sonra isteyen *zeybek*, çeteden ayrılabilir, isterse yeni bir çete oluşturabilir⁹⁹.

Kısaca *efeliğin* ve *zeybekliğin* kendine has bir takım uygulamaları ve kuralları vardır. Bu kurallar dağa çıkmadan, düze inmeye, *kızanlıktan* *zeybekliğe* geçişe, hatta *efe* mertebesine ulaşmaya kadar gider. Söz konusu kurallar *efelerin* ölümünde de uygulanan kurallardır. Bu

⁹⁵ Ali Haydar Avcı, *Zeybeklik ve Zeybekler Tarihi*, s. 23.

⁹⁶ Ali Haydar Avcı, *Zeybeklik ve Zeybekler Tarihi*, s. 46.

⁹⁷ Kemal Özkaynak, *Efelerden Haber*, s. 79.

⁹⁸ Kemal Özkaynak, *age.*, s. 26.

⁹⁹ Ali Haydar Avcı, *Zeybeklik ve Zeybekler Tarihi*, s. 89-90.

bakımdan yüzyıllarca Batı Anadolu’da bir dünya görüşünün, bir yaşam biçiminin ve bir geleneğinin sembolü olan *efelik* kavramı kendi iç yapısında belirli bir bütünlük ve tutarlılık içinde hayat bulmuş bir anlayıştır. Günümüzde de Türk kültürünün önemli bir parçası olan *zeybeklik* geleneğinde *kızanlığa* geçiş töreninin önemli bir yeri vardır.

1.3.6. Kızanlığa Geçiş Töreni:

Adalet aramak için dağa çıkan ve kendi birliğini oluşturan *efeler*, gruba yeni katılacak olan *kızanda* belli başlı nitelikler arar. İlk başta kendisine *kızan* olacak olan kişinin, güven telkin etmesi gerekir. Daha sonra *kızan*, emirlere itaat edebilecek yapıya sahip olmalıdır. Hızlı, çevik ve atik davranabilmelidir. Grubun sırlarını her ne olursa olsun saklayabilmelidir. Çetenin bir parçası olan *kızanın*, çeteye kabul edilmesinde uygulanan geleneksel tören vardır.

Enver Behnan Şapolyo geleneksel olan bu töreni şöyle açıklar: *Efeye kızan* olmak için bir merasim düzenlenir. Sabah, güneşin ilk ışıklarıyla *efe*, *zeybekler* ve bütün *kızanlar* atlara binerek dağa çıkarlar. *Efe* yere diz çöker, *zeybekler* ve *kızanlar* da diz çöker. Yeni *kızan* ayakta durur. *Kızan* belindeki yatağını çeker, üç kere öptükten sonra, *efenin* önünde diz çöker. *Efe* diğer *kızanlara* bir takım sorular sorar¹⁰⁰. Daha sonra *efe* ayağa kalkar. Önlerinde bulunan defne (teknel) ağacının yanına gelir. Bu ağaç *efelerce* kutsal sayılır. Defne ağacının meyvelerine silahlarını sürerler. Bu ağacın bulunduğu dağlarda gezmezler. Bu ağaca aynı zamanda ölüm ağacı da derler. Bulunduğu dağa da ölüm dağı derler. *Efe*, bu ağaca büyük yatağanı saplar. *Kızanlar* ağacın önüne dolarlar. *Efe* ağacın dibinde durur. Birkaç söz daha sarf eder. Bundan sonra yeni *kızanlar*, *efesine* sadık kalacağına dair ant içerler. Daha sonra yeni *kızan*, defne ağacına saplı yatağan bıçağının altından yedi kere geçer. Bunu diğer *kızanlar* da yapar. Bu merasim bittikten sonra *kızan*, *efenin* elini öper. *Efe* de *kızanın* alnından öper. Ona bir yatağan verilir. Böylece bu genç, *efeye kızan* olur¹⁰¹.

Halikarnas Balıkcısı, *efeler* için kutsal sayılan defne ağacının kutsallığını Yunan mitolojisine dayandırarak şu ifadeleriyle açıklar:

Euripides’in ‘Bakkhalar’ında sözü geçen büyük kâhin Teiresias’ın iki kızı vardır. Bunlardan biri Defne idi. O kız Delphoi’de ‘kâhin’ yani ‘pithia’ oldu. Defne’ye Apollon aşık olur. Kızı yakalamak için kovalar. Yakalayamayınca da onu defne ağacına çevirir. Apollon’un yüreği acı ile kıvrılır, defne dalından kendine çelenk yapıp alına dolar. Ana

¹⁰⁰ Efenin sorduğu sorular ve kızanların vermiş oldukları cevaplar için bk.: Enver Behnan Şapolyo, “Efe, Zeybek, Kızan... Yaşayışları ve Adetleri”, s. 51-53. Halikarnas Balıkcısı, *Düşün Yazıları*, s. 81.

¹⁰¹ Enver Behnan Şapolyo, *agm.*, s. 51-53.

*tanrıçanın Keribant'ları da Apollon'un Pithia'ları gibi defne yaprakları çiğnerlerdi. Defne yapraklarında potasyum siyanür vardır, güçlü ağıdır. Rahibeler onu çiğneyince delirmiş gibi olurlar. İşte defne ağacı böylece kutsal oldu*¹⁰².

Zeybeklerin defne ağacına kutsallık vasıfları yüklemelerinin dışında bu merasimde dikkat çeken diğer bir noktada şeytana bel bağlamış olduklarını ifade etmeleridir.

Ali Haydar Avcı'ya göre, hangi toplumsal kesimde olursa olsun, şeytan “başkaldırı”yı, Âdem ise “biat”ı yani iman etmeyi, boyun eğmeyi simgelemektedir. Başkaldıran ve direniş sergileyen toplumlara “şeytan” motifi bu yönüyle geçmiş olmalıdır¹⁰³. Efelik olgusu da bir başkaldırıyı simgelediği için yemin törenlerinde şeytan motifi yer almıştır. Etem Oruç ise bu durumu yani zeybeklerin, insanlara güvenmemelerine karşın şeytan'a bel bağlanmalarını, şeytanın kurnazlığından yararlanmak istemelerine, Tanrı'ya isyan ettiği için kendileri gibi asi oluşlarına bağlamaktadır. Oruç'a göre, dinsel ve dinin koyduğu tartışılmaz kurallar “kutsal değerler” zeybekler için fazla anlam taşımaz. Bağnazlıktan ve tutuculuktan uzak kişiler olması dolayısıyla, zeybeklerin adları çoğunlukla “gavur”a çıkmıştır¹⁰⁴.

Etem Oruç'un bu düşünceleri zeybeklerin kutsal değerlere önem vermediklerini ifade eder. Bu düşüncelerin aksini ifade eden Namık Açıkgoz ise, zeybeklerin şeytana bel bağlama ifadelerini dini bir boyutla değil gözdağı vermek unsuruyla açıklamaktadır. Yeminlerindeki şeytan telaffuzunu, zor şartlarda sürdürülen mücadelede, zafer için başvurulacak bir yardımcı güç ve hasımlara karşı bir korku verme sembolü olarak ele alır¹⁰⁵.

Kısaca çete içinde yer alacak olan kızanın, çeteye kabulü geleneksel bir tören ile gerçekleşmektedir. Bu tören sırasında sarf edilen “şeytana bel bağlama” ifadesi ise, araştırmacılar tarafından farklı şekillerde yorumlanmaktadır. Törenin gerçekleştiği alanda bulunan ve törende kullanılan defne ağacı ise, mitolojik açıdan değerlendirilmektedir. Efelerin hayatta kalabilmesi, çetesinin yapısına bağlıdır. Bunun için de titizlikle seçilen kızanların yanında çetede bulunan diğer kişilerin de çete içerisinde belirli bir görevleri vardır.

1.3.7. Çete İçerisindeki Görev Dağılımı:

Ali Haydar Avcı'ya göre, güçlü bir zeybek çetesi altı kısımdan oluşur:

¹⁰² Halikarnas Balıkcısı, *Hey Koca Yurt*, s. 190.

¹⁰³ Ali Haydar Avcı, *Zeybeklik ve Zeybekler Tarihi*, s. 124.

¹⁰⁴ Etem Oruç, *Atçalı Kel ve Yağdereli Sinanoğlu Efe*, s. 69.

¹⁰⁵ Namık Açıkgoz, “Zeybek ve Şeytan”, s. 45.

-Efe

-Başzeybek ya da Başkızan

-Kızanlar ya da yaygın deyimle zeybekler

-Yardımcı ya da muavin çeteler

-Haberci veya İstihbarat Ağı

-Yatak ve Barınma Ağı

Avcı'ya göre, *efe* bir çetenin başı yani yöneticisidir. Çetede bulunan bütün *zeybek* ve *kızanlar*, onun bilgisi dışında hiçbir eylemde bulunamazlar. *Efe*, güçlü ve sabırlıdır. *Başzeybek*, *efen*in birinci dereceden yardımcısıdır. Çetede *efeden* sonra gelen kişidir. *Efen*in olmadığı yerde çeteyi o yönetir. *Kızan*ların isteklerini, *efeye* iletir. *Kızan*, çetenin günlük işlerini görür. Köy, kasaba ve şehirlerle ilişkileri genellikle bunlar yürütür. Bir yere elçi gönderileceği zaman *kızan*ların arasından seçilir. Yardımcı ya da muavin çeteler ise, asıl ana çeteye yardımcı olmak, takip kuvvetlerinin dikkatini dağıtarak yönünü şaşırtmak, ulaşılamayan noktalarda çete adına eylemde bulunmak amacıyla *efe* tarafından oluşturulan çetelerdir. Çoğunlukla ana çeteden ayrı olarak gezerler. Gerekli emirleri *efeden* alırlar. Haberci ve istihbarat ağı, çetenin haberleşme, bilgi edinme, gözetleme, ön araştırma ve inceleme işlerini yürütür. Çete açısından yaşamsal öneme sahiptir¹⁰⁶. Ali Haydar Avcı'nın da *Zeybeklik ve Zeybekler Tarihi* başlıklı eserinde belirttiğine göre, geleneksel olarak *zeybekler*, sayılarını olağanüstü durum olmadıkça beş, yedi, dokuz, on bir gibi tek rakamlarla belirlemeye özen gösterir ve bunu uğur sayarlardı¹⁰⁷.

Çeteyi oluşturan *efe*, *zeybek*, *başzeybek*, muavin çeteler, haberci ve yatak ağı üzerlerine düşen görevlerini gerektiği gibi yerine getirdikleri takdirde çete faaliyet göstermeye devam eder. Onun için de grubun var olabilmesi, bu kişilerin gruba olan sadakatine bağlıdır. *Efelik* geleneğinde grupta yer alan kişilerin görev dağılımları nasıl daha önceden belirlenmiş ve bir kurala bağlanmışsa, grupta yer alacak olan kişilerin kıyafetleri de daha önceden belirlenmiştir. *Efe* ve *kızan*ların kendilerine has kıyafetleri vardır.

1.3.8. Efe Kıyafetleri

Sabri Yetkin'in *Ege'de Eşkıyalar* başlıklı eserinde de belirttiği gibi *zeybekler*, toplumun sıradan insanlarından farklı olduklarını göstermek için giysi ve eşyalarında

¹⁰⁶ Ali Haydar Avcı, *Zeybeklik ve Zeybekler Tarihi*, s. 76-82.

¹⁰⁷ Ali Haydar Avcı, *Zeybeklik ve Zeybekler Tarihi*, s. 406.

“sembolizme” büyük önem verirler ve dış görünüşlerine ait göstergelerle tanınıp biçimlenir hale gelirlerdi. Eşkıyanın dış görünüşü “*bu adam evcil değildir*” kavramını pekiştiren bir sembolizm taşı¹⁰⁸. Ali Haydar Avcı’ya göre ise, *zeybek* giyiminin gösterişli olması, kendilerine olan güveni, dışlanmışlığa ve ezilmişliğe karşı başkaldırıyı yansıtır; bulundukları konumda farklı bir görüntü sunarak saygı ortamı sağlamak ve yönlendirici olmak isteğini gösterir. Ayrıca özgürlüğünü ve onurunu korumanın görsel ve simgesel boyutunu sergileme isteğinden kaynaklanmaktadır¹⁰⁹.

Kemal Özkaynak, *Efelerden Haber* başlıklı eserinde *zeybek* kıyafetlerini şöyle açıklar: *Zeybek*, başına geçirdiği takyenin, külahın üzerine ipekten bir veya iki poşu sarardı. *Efenin* başı, *kızan*lardan daha heybetli olarak düzenlenirdi. Sağdan soldan, arka ve önden yukarıdan aşağıya sarkan ipek kısa püsküller veya tel-ipekleri rüzgâr uçurdukça pırıl pırıl parlardı. Oymalı yazmaların bir kısmını eli kınalı gelinler işlerdi. Cepkenlerin kolu, koltuk altından itibaren dikişsiz ve aşağıya doğru sarkıktır. Sof kumaştan, mavi mor kazmirden yapılan bu cepkenlerde işlemler pek cazipti. Cepkenin altına kuşak olarak şallar sarılırdı. Kuşakların üstüne birçok gözden oluşan mürekkep silahlık bağlanırdı. Boyundan aşağı doğru sarkan kayışlı kesede muska ve hamayıl saklı dururdu. Bu kesenin içindeki katlanmış muşamba, asla çözülmezdi. Kuran sureleri yazılı (En’am) ın mahfazası pek telli pullu idi. Yılan dili gibi zehirli ve keskin kamalar, işlemeli kınlar içinde yine silahlığın içinde yuvalanırdı. Piryol saat, kalın gümüş zincirlerle cepkene veya boyuna asılırdı. Pantolonlarda cepkenin kumaşından yapılırdı. Bele kadar çıkmayan uçkurlu kısa şalvar, oldukça geniş ve arkası kat kat sarkıktı. Uçkurluk çok defa ayrı renkten, tercihen mavi, kırmızı veya siyahtan yapılırdı. Uçkurun uçları ekseriyetle pek sanatkârane işlenirdi. Tozluk, cepkeni tamamlardı. Onun da üzerinde cepkene uygun işlemler bulunurdu¹¹⁰.

Özkaynak’ın belirttiğine göre, *efeler* ilk zamanlarda kılıç, kama, piştov kara martin ve toplu tabanca taşırlardı. Yataklar İzmir’den, Aydın’dan, Ödemiş’ten en iyi en yeni silahları alıp *zeybeklere* ulaştırırlardı. Jandarmalardan, asker kaçaklarından vb. tedarik ettikleri yeni

¹⁰⁸ Sabri Yetkin, *Ege’de Eşkılar*, s. 19.

¹⁰⁹ Ali Haydar Avcı, *Zeybeklik ve Zeybekler Tarihi*, s. 535-536.

¹¹⁰ Kemal Özkaynak, *Efelerden Haber*, s. 41 ve 43.

Zeybek kıyafetleri için ayrıca bk:

İslam Ansiklopedisi, MEB, 13. Cilt, 1997, s. 545.

Ali Haydar Avcı, *Zeybeklik ve Zeybekler Tarihi*, s. 536-548.

Mehmet Ali Eren, “Tarihsel Süreç İçerisinde Zeybek Giyimi ve Kuşamı”, *Zeybek Kültürü Sempozyumu* (24-25 Ekim 2002), Muğla, 2004, s. 217-224.

Bedri Noyan, “Folklorda ve Yaşamda Aydın Efesi”, s. 9-11.

Ana Britannica, Cilt:8, Ana Yayıncılık, İstanbul, 1988, s. 21.

PTT Dergisi, 136, Ankara, Mart 1994, s. 29.

mavzerleri eskileri ile hemen değiştirirlerdi. Yatakların başlıca vazifelerinden birisi de budur. İ şehirlerden başka kaçakçılar, Yunan adalarından da cephane getirip yatalara ağır bedelle satarlardı. Efeler cephane için pazarlık etmezlerdi. Bazen uçan bir serçenin başına atarlar, yüzükten kurşun geçirirler, sekizlik kuruşları ortasından delerek bir yüzük haline getirirlerdi¹¹¹. Efelerin atışma anında başarılı olmalarının sebeplerinden biri de her zaman son model silahları tedarik edebiliyor olmalarıdır. Askerin elinde bulunan silahlar, eskimiş ve zor ateş alır hale gelmişken, zeybeklerin silahları, zamanın şartlarına göre oldukça etkili silahlardır.

Zeybek kıyafetinin kökenini Mahmut Ragıp Gazimihal, şu ifadeleriyle açıklar:

Ortaçağ'da Akdenizi haraca kesen Katalan, Ceneviz ve Venedik korsanlarının giyimleri esas itibariyle 'bacakları çıplak bırakan' kıyafetlerdi; kol ve beden biçimleri ve başlıklar memleketten memlete değişiyordu. Kıyıda bir miktar suda yürüyerek gemiye çıkmak veya su alan teknede dolaşmak zorundaki eski denizciler ister istemez açık bacaklı oluyorlardı. 'Baldırı ıplak' sözünün menşi bu haldir. Aydın üzerinden yalılara yayılarak gemiciliğe başlıyan ilk Türkmenler de aynı denizcilik ihtiyaçlarına uyarak şalvar ve epkenlerinin paa ve kollarını açtılar. Zeybek giyiminin menşi işte budur. Herhangi bir taklit eseri deęildir¹¹².

Mahmut R. Gazimihal, zeybek kıyafetinin kaynağını taklite değil benzer ihtiyaçların ortaya çıkarmış oldukları gereksinimlere bağlamaktadır. Bu konuda araştırmaları bulunan Halikarnas Balıkcısı ise, zeybek kıyafetlerinin kaynağını Yunan mitolojisine bağlamaktadır. Yani yazar, zeybek kıyafetlerinin Yunan kökenli olduğunu dřnmektedir¹¹³.

Zeybek kıyafetinin menşi hakkında çeşitli görüşler vardır. Fakat Tuncer Baykara (d. 1940), kısa dizlik hariç diğerlerinin aslı Türk kıyafeti olduğu konusunda şüphe olmadığını ifade eder. Baykara'ya göre, 1838 yılında bu kıyafet, yüzlerce zeybeğin ve şüphesiz onlar kadar da devlet kuvvetleri safındaki Türk'ün hayatına ml olan bir takibata uğramıştır. Zeybek kıyafeti sadece 1838 de değil, 1894 ve 1905 yıllarında da yasak edilmiştir. Zeybekler, bu emri dinlemek istemezler. Ancak Tahir Paşa, bunu zorla uygulamaya çalışınca isyan başlamıştır. Yüzlerce zeybek ve askerin hayatına ml olan ilk zeybek elbisesi giyme yasağı pek kısa srmřtr¹¹⁴.

¹¹¹ Kemal zkaynak, *Efelerden Haber*, s. 21.

¹¹² Mahmut R. Gazimihal, "Zeybek Giyimi", *Fikirler İzmir Halkevi Kültür Dergisi*, S. 332, 1947, s. 7.

¹¹³ Halikarnas Balıkcısı, *Düşün Yazıları*, s. 57, 74-78.

¹¹⁴ Tuncer Baykara, "Zeybekler (Zeybek Elbisesi Giyme Yasağı)", *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*, S. 22, İstanbul , 1969, s. 59-61.

Kısaca kendilerine has kıyafetleri olan *zeybekler*, bu görüntüleriyle toplumda diğer kişilerden farklı olduklarını göstermişlerdir. *Zeybek* kıyafetinin her parçası dağdaki yaşam koşulları, çatışma ve kaçma durumları göz önünde tutularak oluşturulmuştur. Giydikleri kısa şalvar, rahat hareket edebilmelerini, cepkenin altına sardıkları şalların kat kat olması soğğun geçmesini engellemeye yönelik vb. durumlar düşünülerek oluşturulmuş kıyafetlerdir. Doğa ile iç içe yaşadıkları için de kıyafetlerinin işlemeleri tabiatta yer alan rengârenk çiçek motifleriyle süslenmiştir. *Zeybeklerin* bu görüntüleriyle toplumda özentiyeye sebep olduklarını düşünen Osmanlı Hükümeti zaman zaman *zeybek* kıyafetini giyme yasağı getirse de, hükümetin bu konuda başarılı olamadığı görülmektedir. *Zeybeklerin* kıyafetleri gibi oynadıkları oyunlar da kendilerine hastır ve onların özelliklerini temsil etmektedir.

1.3.9. Zeybek Oyunları

Zeybeklik kültürünün bir parçası olan *zeybek* oyunları, her figürüyle *zeybekleri* temsil eder. Ellerini kaldırmaları, diz çökmeleri, toprağa vurmaları vb. *Zeybek* çetesinin içerisinde saz çalan bir *kızan* bulunur. Eğlence tertip ettiklerinde veya düğünlerde *kızanlar*, *zeybek* oyununu oynarlar. *Efeler* her zaman oynamazlar fakat oyuna kaktıklarında da, ilgi uyandırırılar.

Zeybek oyunlarının en zengin yöresi Aydın ve Muğla olmak üzere Batı Anadolu ile Orta Anadolu'nun şark ve şimal kesimlerine kadar yayılmış dokuz zamanlı aksak ölçülü müzikle oynanan, yiğitlik, dürüstlük, mertlik ve kendine güven duygularını anlatan ünlü Türk halk oyunları türlerindendir. *Zeybek* oyunları tek oynandığı gibi ikili, dörtlü ve altı kişiden başlamak üzere daha büyük topluluklarla da oynanabilir. *Zeybek* oyunları kadın-erkek karışık olarak birçok il, ilçe ve köylerde oynanmaktadır. *Zeybek* oyunları açık ve kalabalık yerlerde davul ve zurna; kapalı ve birkaç kişilik grup içinde bağlama ve darbuka eşliğinde oynanır¹¹⁵.

Zeybek oyununun kökenini Etem Oruç şaman inancına bağlarken Halikarnas Balıkcısı Yunan mitolojisine bağlamaktadır:

Efe oyunu bir orta oyunu değil, Orta Asya'dan gelen Şamanist bir ibadettir. Efe, oyuna başlamadan önce bir sınır çizer "Buralar benden sorulur" der. Sonra da oyuna başlar. Eller bir ağacın dalları gibi zirveye yükselir. Ulu ağaçları simgeler. Sonra da Şamanist inancın bir gereği olarak dağlara yükselir. Onun göklere bakışı, diz çöküşü, sıçraması,

¹¹⁵ *İslam Ansiklopedisi*, MEB, 13. Cilt, 1997, s. 545-546.

toprağa diz vurmaı ayrı bir anlam taşıır. Doğaya saygı, doğayla bütünleşmenin, ondan gelip onma dönüşün bir simgesidir efe oyunu¹¹⁶.

Zeybek dansının dionisyak dans olduğunu anlatmışım. İobakki'nin danslarında 'Euhoe' diye bağırılırdı, bunun aslı da 'Eua' imiş. Zeybekler arasına 'İha' diye bağırırlar. Euripides, Frigya ve Lidya dağları ile bilhassa Tmolos'un (yani Sardes'in üzerindeki Bozdağ) Evohe diye haykırışlarla algılandığını yazar. Bunlar, yani Bakkhalar erkekli dişili Bakkhos alayları bilhassa dağlarda koşarlardı. Hatta sonraları Parnasos dağlarında da böyle çılgınca koştukları yazılır. Ödemiş ve Tire yörelerinde dağa kaçmış eşkıya için "zeybek oldu" diyorlar. Çakırcalı'nın kızı ile konuştum. "Babam üç kere zeybek oldu." Dedi, yani üç kere dağa çıktı –teslim olduktan sonra- demek istedi. Yalnız Çakırcalı'nın kızı değil, oradakilerin hepsi böyle konuşuyorlardı¹¹⁷.

Kısaca kökeni ne olursa olsun zeybek oyunu da zeybek kültürünün önemli bir parçasıdır. Günümüzde de zeybek müziği ve oyunları canlılığını korumaktadır. Gelenekleriyle, kıyafetleriyle ve müziği ile Türk toplumunda ayrı bir yeri bulunan zeybeklerin, toplum üzerinde de olumlu ve olumsuz bir takım etkileri olduğu görülmektedir.

1.3.10. Efelerin Toplum Üzerindeki Etkileri

Zeybekler, bulundukları eylemler sonucunda yüklü bir miktarda paranın sahibi olurlardı. Efeler, elde ettikleri paraları kendileri adına bir yatırım olarak değerlendirmezlerdi. Bunun yerine, çetenin ihtiyaçlarını karşılamak için sürekli alışveriş yaparlar, yaptıkları alışverişte de pazarlık yapmadıklarından yüklü miktarda paralar böylece ticarete dönmeye başladılar. Böylece esnafta, iş yapmış olurdu. Bu açıdan bakıldığında, zeybeklerin ekonomiye olumlu katkıları olduğu söylenebilir. Bu olumlu katkılarının yanında bir de ekonomiye vermiş oldukları zararlar vardı.

Sabri Yetkin *Ege'de Eşkılar* başlıklı eserinde zeybeklerin ekonomiye vermiş oldukları zararlardan bahseder. Yetkin'e göre, asayişin olmadığı yerde yani eşkıyalık bölgesinde üretim ilişkileri son derece zayıflar. Çünkü hiç kimse, soyulacağını bilerek üretim yapmaz. Böylece devlet hazinesine girmesi gereken ve devletin ihtiyacı olan vergi toplanamaz. Dolaylı olarak ürünün piyasada dolaşamamasından dolayı, 2. elden gelecek katma değerli gelirler hazineye aktarılamaz. Ayrıca, üretim mekanizmasında kullanılmakta olan insan kaynağının işsiz ve aç kalmasından dolayı, eşkıya çetelerine akabilecek insan sayısı da artacaktır. Asayişsizlik arttığında, devletin harcamaları daha da artacak ve devletin yapmak zorunda olduğu yatırımların kısılmasıyla hazine sürekli zarar görecektir. Devlet, eşkıyalığı bastırmak için normal koşullarda beslediği kolluk kuvvetlerinin birkaç mislini

¹¹⁶ Etem Oruç, *Atçalı Kel ve Yağdereli Sinanoğlu Efe*, s. 54.

¹¹⁷ Halikarnas Balıkcısı, *Düşün Yazıları*, s. 56.

görevlendirecek, silah ve cephane harcamaları artacaktır. Takip kollarına yüksek maaş ödemek zorunda kalacak, yöreyi ve coğrafyayı bilen yerli kılavuzlara yüksek ücret ödeyecek ve çetelerin başına büyük ödül koyarak parasal açıdan masraflarını katlayacaktır. Sonuçta hazineye giren para azalacak, harcamalar artacak böylece iç vergilendirmenin sayısı ve oranları büyüyecek, dış borçlanmaya gidilerek devletin ve halkında yoksullaşma süreci hızlanacaktır¹¹⁸.

Özetlemek gerekirse, yıllarca hükümet kuvvetlerini uğraştırmış olan *zeybeklerin* ülke ekonomisine ufakta olsa bazı katkılarının yanında ekonomiye büyük zararlar vermiş oldukları görülmektedir. Asayişin olmadığı yerde, huzur ve güven de yoktur. Bu doğrultuda ülkede üretim yapılamaz hale gelir. Üretim olmadığı zaman da ülkede maddi sıkıntılar oluşur. Bu da hükümetin gerilemesine hatta yıkımına yol açar. Osmanlı tarihi incelendiğinde yıllarca süren savaşların yanında eşkıyaların da ülke ekonomisine vermiş oldukları zararlar görülecektir. *Efelerin* toplumu etkilemeleri kadar onlar da içinden çıktığı toplumun bir parçası olarak toplumdan etkilenmişlerdir. Bu etkilenişi, *efeliğin* liderlik konumuna yükselememesinin sebepleri incelendiğinde de görmek mümkündür.

1.3.11. Efelerin Lider Konumuna Gelememe Sebepleri

Yukarıda belirtildiği gibi *efe* ve *zeybekler*, halk tarafından fazlasıyla desteklenmişler buna bağlı olarak devlet karşısında epeyce güçlü duruma geçmişlerdir. Fakat *efeler* gerçek anlamda bir lider olamamışlar, liderlik özelliği gösterememişlerdir. Dolayısıyla, *efelerin* etki alanları, içinden geldikleri çevre ile sınırlı kalmıştır. Peki neden? Şimdi de kısaca bu konu üzerinde duralım.

Hobsbawm'ın ifadeleriyle belirtmek gerekirse, *sosyal eşkıyalar devrimci değil, reformcu çizgidedirler. Gerçi ister reformist olsunlar ister devrimci olsunlar, eşkıyalar kendi başlarına toplumsal bir hareket oluşturmazlar*¹¹⁹. Hobsbawm'a göre, bireyler olarak bu eşkıyalar, bırakın devrimci olmayı, boyun eğmeyi reddeden, böylece benzerlerinden ayrılarak öne çıkan yani hayatlarının olağan akışını bırakıp kanundışılığa ve suça sürüklenen köylüler kadar bile siyasi ya da sosyal isyancı değillerdir. Eşkıyalık, köylü toplumu adına ortaya konan bir program değil, belirli koşullarda kendi başına kaçıp kurtulmanın bir biçimidir. Eşkıyalar, haksızlığa boyun eğmemelerinin dışında parçası oldukları köylü kitlesinden farklı

¹¹⁸ Sabri Yetkin, *Ege'de Eşkıyalar*, s. 15.

¹¹⁹ Eric J. Hobsbawm, *Eşkıyalar*, s. 39.

düşünmezler. Onlar, kendilerinden toplumsal ve siyasal örgütlenmeye dair yepyeni bakışlar ya da planlar beklenecek ideologlar ya da kâhinler değil, bariz bir hareket adamlarıdır¹²⁰.

Ali Haydar Avcı, zeybekleri uzun vadede yenilgiye taşıyan sebepleri şöyle sıralar:

- *Uzun soluklu direniş ve mücadeleye uygun yapısının yaratılamaması.*

- *Dar gruplar halinde ortaya çıkan örgütlülük ve donanımda geniş alanlara yayılan etkinlik ve süreklilik sağlanamaması.*

- *Çoğunlukla küçük isyancı topluluklarına öncülük etmeleri.*

- *Düşünsel yapılanma açısından yeterli-toplumu sürükleyen, ufku açan ve eyleme taşıyan-düzeyle ulaşamamaları.*

- *Kırsal kökenli isyancılar olarak içinde yetiştiği, tanıdığı, bildiği coğrafya dışında yabancı ve desteksiz kalmaları. Dolayısıyla koşullar elverişsiz olsa da bulundukları coğrafyadan dışarıya fazla çıkamamaları¹²¹.*

Yukarıdaki pasajda da belirtildiği gibi zeybekler, genelde okuma-yazma bilmeyen kişilerdir. Ne kadar kanunlara karşı gelmiş insanlar olsalar da devlete karşı bir tavır almamışlardır. Onların tepkileri devletin yetkilerini kötüye kullanan kişilere karşı olmuştur. Bu doğrultuda da liderliğe yönelmek yerine çevrelerindeki haksızlıklarla mücadele etmeyi seçmişlerdir. Zeybekler, zaten liderlik vasıflarından da yoksundurlar. İçinden çıktıkları köylü toplumundan farklı düşünmezler. Çünkü tüm yaşam alanları köyleri olmuş, dışarıdaki yaşamdan uzak kalmışlardır. Efeler, bölge dışına çıktıklarında hareketsiz ve yalnız kalmışlardır. Çünkü efeleri ayakta tutan, yaşadığı bölgenin insanları olmuştur.

Fakat farklı karakterde zeybekler de vardır. Örneğin Atçalı Kel Mehmet, zeybeklerin içinde farklı düşünceleriyle dikkati çeken bir isimdir. Atçalı, yenilikçidir. Modern bir zihniyete sahiptir. Hatta Aydın'ı bir süreliğine ele geçiren Atçalı Kel Mehmet, kendisini Aydın Valisi ilan etmiş, bölgeye gerekli yatırımları yapmıştır. Kendisine destek veren halk, devlet karşısında geri çekilip Atçalı'yı yalnız bırakınca Atçalı da, direnmesinin halka daha fazla zarar gelmesine sebep olacağını düşünerek geri çekilmiş böylece elde ettiği başarı kısa zamanlı olmuştur. Bununla beraber, sadece Türkiye'de değil, aynı zamanda eylemleriyle dünya basınında da ses getiren Çakırcalı Mehmet Efe'nin ise, böyle bir teşebbüsü yoktur. Çünkü o babasına yapılan haksızlığın öcünü almak için dağlara çıkmış, hiçbir zaman ülkeyi yönetme fikrine kapılmamıştır.

¹²⁰ Eric J. Hobsbawm, *Eşkılar*, s. 37-38.

¹²¹ Ali Haydar Avcı, *Atçalı Kel Mehmet İsyanı Aydın İhtilali (1829-1830)*, s. 171.

Görüldüğü gibi, *efeler* ve *zeybekler* devleti yönetmek, idareye el koymak ve kalıcı bir sistem kurmak gibi birtakım düşüncelere kapılmamışlardır. Onlar sadece haksızlıklar karşısında dağa çıkmayı, haksızlığı durdurmayı, kendi açılarından ve kendi dünya görüşlerinden hareketle belirli bir adalet sağlamayı, daha doğrusu adaleti tesis etmeyi amaçlayan yerli Türk tipleridir. Devletin yanlış uygulamalarıyla dağa çıkan bu insanlar, yine devletin sağlayamadığı asayişsizlik nedeniyle yıllarca dağlarda yaşama imkânını bulmuşlardır.

1.3.12. Efelerin Yakalanamama Sebepleri

Hobsbawm'a göre, normal koşullarda bir eşkıyanın yakalanmasının iki-üç yıldan daha uzun sürmemesi gerekir. Yetkili makamların gerçekten yeterli ölçüde askeri, bölgeye yığmaları ve eşkıyanın başını getirene büyük miktarda bir ödül konması halinde günlerinin sayılı olacağı bellidir. Ayrıca eşkıyayı korkutup kaçırmak yerine ona destek çıkan köylüleri korkutmakta onların yakalanmalarını hızlandıracaktır. Böylesi durumlarda ancak modern ve örgütlü bir gerilla gücü direnebilir¹²². Fakat onlarda böyle bir güç yoktur. *Zeybekler*, arkalarını köylülerine dayar. *Zeybeklerin*, yatakları sayesinde haberleşme ağları çok kuvvetlidir. Onların hayatta kalmaları yataklarının güvenilirliğine bağlıdır. Bunu bilen Osmanlı Hükümeti, yakalayamadığı her *zeybeğin* faturasını halktan çıkartmış, onları konuşturabilmek için işkenceler yapmıştır. Çaresiz kalan yine köylüler olmuştur. Konuşsalar *zeybekler*, sussalar zabıtalara işkenceden öldürecek. *Zeybeklerin* kısa sürede yakalanamamalarının bir sebebi de Türk askerlerine olan yakınlıklarıdır. *Zeybekler*, askerleri emir kulu olarak görmüş, onlara ateş etmekten sakınmışlardır. Zaman zaman da Türk askerlerinin onlara karşı iyi niyetleri olmuştur.

Etem Oruç'a göre, *efelerle* Türk askerleri arasında gizli bir anlaşma var gibidir. *Efeler* askerlere, askerler de *efelere* kurşun sıkmaz. Mecbur kalırlarsa havaya atarlar. Bunu bilen yöneticiler ise *efelerin* üzerine Arnavut ve Çerkezlerden oluşan takip birlikleri yollarlar. Onları birbirine kırdırmak için de, aralarına kan davaları sokarlar. Mesela; Çakıcı'nın babası Ahmet *Efe*'yi öldüren Boşnak Hasan Çavuş'u, Ahmet *Efe*'nin oğlu, Çakıcı Mehmet öldürmüştür¹²³. Kemal Özkaynak'a göre ise *efeleri*, en çok jandarma takip müfrezeleri sinirlendirmiştir. Çünkü bunlar, *efelerin* tabiriyle ücretle tutulmuş *zeybek* düşmanı avcılardır. İzmir Valisi Kamil Paşa zamanında oluşturulan eşkıya-zeybek kuvve-i seferiyeleri takipten

¹²² Eric J. Hobsbawm, *Eşkıyalar*, s. 78-79.

¹²³ Etem Oruç, *Atçalı Kel ve Yağdereli Sinanoğlu Efe*, s. 75.

hep eli boş dönmüştür. Bu seferlerde, çete savaşında tecrübeli subaylar vazife almışlardır. Özkaynak'a göre, bunların da eşkıya ile ortak oldukları görülmüştür. Kamil Paşa'nın oğlu Said Paşa bunlardan birisidir. *Zeybekler*, kolcunun, jandarmanın dışında üniformalı nizamiye askerlerine özel bir muhabbet beslerler, onları himaye ederlerdi. Kendi aralarında asker dini ve namusu, mukaddesatı koruyan insanlardır¹²⁴.

Özetlemek gerekirse *efelerin* yakalanamaması, devletin yeteri kadar askeri güce sahip olamamasında aranmalıdır. Daha doğrusu devletin bu konuya gereken önemi verip yeteri kadar askeri birliği bu çetelerin üzerine gönderememesi *zeybeklerin* yakalanma süresini uzatır. Ayrıca *efeler*, Türk askerlerini emir kulu olarak görürler ve zorda kalmadıkça askerlere kurşun sıkamazlar. Askerler de onlara karşı acımasız değildirler. Bu doğrultuda çete üzerine gönderilen askeri birliklerden istenen netice alınamaz. *Efeler*, bulundukları bölgeyi iyi tanıdıklarından dolayı saklanmayı ve korunmayı da iyi bilirler. Aynı zamanda dağlardaki iletişim problemi de *zeybeklerin* yakalanamamasına bir sebeptir. Bu problemlerin çözülmesi *zeybekliğin* de ortadan kalkmasını sağlayacaktır.

1.3.13. Efeliğin Ortadan Kalkması

Daha önce belirtildiği gibi *zeybekliğin* var oluşunda cehaletin rolü büyüktür. Şeref Üsküp'e göre, maarifin köye kadar gitmesi *zeybekliğin* tarihe karışmasında etken olmakla birlikte en büyük sebep haberleşme araçlarının köylere kadar ulaşması olmuştur. 1910 yılından itibaren köy jandarma karakollarına telefon çekilmeye başlanmıştır. Dağlar artık eskisi kadar güvenli değildir. Nitekim Çakıcı'nın son olayı Arpacılı Osman Bey'i dağa kaldırışında, Çakıcı hemen dört bir yanından muhasaraya alınır ve bu olay onun sonu olur. Daha sonra da Çakıcı gibi bir ustanın yapamadığını çırakları hiç yapamaz. Zaman, mekân ve şartlar, bu asırlardır süren *zeybekliğin* sonunu getirmiştir¹²⁵.

Hobsbawm'ın *Eşkıyalar* başlıklı eserinde de belirttiği gibi, modernleşme yani ekonomik gelişme, etkin iletişim ve kamu idaresinin bileşiminden oluşan gelişme, sosyal olanı da dâhil olmak üzere her tür eşkıyalığın yeşerdiği koşulları ortadan kaldırmıştır¹²⁶.

Eğitim, iletişim, ekonomik etkenlerin yanında yeni kurulan devletin de *zeybeklere* bakışı, onlara değer vermesi *zeybekliği* fiili olarak sona erdirmiştir. Osmanlı Devleti'nin

¹²⁴ Kemal Özkaynak, *Efelerden Haber*, s. 22-24.

¹²⁵ Şeref Üsküp, *Milli Mücadele'de Efeler*, s. 77.

¹²⁶ Eric J. Hobsbawm, *Eşkıyalar*, s. 28-29.

eşkıya olarak baktığı *zeybekler*, Milli Mücadele yıllarında halk kahramanı olarak görülmüş, yeni kurulan hükümette kendilerine de yer verilmiştir. Var olan sorunların çözülmesiyle birlikte *zeybeklik* ortadan kaldırılmıştır.

Buraya kadar vermiş olduğumuz bilgilerle *efeliğin* tanımını, geleneklerini, yaşam koşullarını, kıyafetlerini, oyunlarını, toplum üzerindeki etkilerini vb. kısaca ifade etmeye çalıştık. *Efeliğin* ve *zeybekliğin* tam olarak anlaşılması için *efeliğin* tarihi gelişimi üzerinde kısaca durmak, bilhassa *efelik* kavramının dönüm noktalarını oluşturan Tanzimat Devri, Milli Mücadele Devri ve Cumhuriyet Devri'ndeki gelişmeleri, *efelik* bağlamında ele almak yararlı olacaktır.

1.4. Efeliğin Doğuşu ve Tarihsel Gelişimi

Efeliğin ne zaman ortaya çıktığı ve hangi kökene dayandığına dair kesin bir bilgi yoktur. Bu konuda araştırmacılar farklı düşünceler ileriye sürmüşlerdir. *Efeliğin* ortaya çıkış sürecini tam olarak anlayabilmek için eşkıya ile çalışmanın temeli olan sosyal eşkıya kavramlarının birbirinden ayrılması gerekir. Öncelikle eşkıyalığın tarihinin çok eski zamanlara, milattan önceki devirlere kadar gittiğini belirtmek gerekir. Bu durumda sosyal eşkıyalığın Türkiye'de ne zaman ortaya çıktığı sorusu akla gelir. Bu sorunun kesin bir cevabı yoktur. Fakat Atçalı Kel Mehmet Efe önderliğinde ortaya çıkan olaylar, genelden Türkiye'de, özelde Ege Bölgesi'nde eşkıyalığın boyut değiştirdiğini gösterir. Bu doğrultuda biz de çalışmamızın bu başlığı altında ilk önce Tanzimat Dönemi'ne kadar yaşanmış olan eşkıyalık olaylarının, ekonomik, sosyal ve siyasal boyutlarını ele alarak, eşkıyalığı doğuran sebepler üzerinde duracağız. Eşkıyalığa kaynaklık eden deniz korsancılığı, işsizlik problemi, devletin ihtiyaç anında kullanılmak üzere yetiştirip daha sonra boş bıraktığı silahlı kişilerin varlığı, devletin uygulamış olduğu iltizam usulündeki usulsüzlükler, vergi problemi, faizcilik vb. sorunları eşkıyalığın kökenleri olarak kabul edip, Türkiye'de eşkıyalık kavramının gelişim seyrini bu kapsamda ele alacağız.

Okan Murat Öztürk'ün *Zeybek Kültürü ve Müziği* başlıklı eserinde belirttiğine göre, Osmanlı resmi belgelerinde “*zeybek*” adının kullanılması XVIII. yüzyılın sonları itibarıyla gerçekleşmiştir. Ancak, *zeybekliğin* etkin olduğu Batı Anadolu Bölgesi tarihsel olarak, eşkıyalık olaylarının yaşandığı bir bölge durumundadır. Bölgede çeteler halinde yürütülen eşkıyalık ve eşkıyalar, değişik isim ve görünüşler altında, farklı dönemler boyunca hüküm

göstermiştir¹²⁷. Sosyal eşkıyalığın yoğun olduğu dönem ise XVIII. yüzyılın sonları ile XX. yüzyılın ilk yılları arasındadır.

Ateşli silahların, özellikle de tüfeğin halk tarafından yaygın olarak kullanılması XVI. yüzyılda gerçekleşmiştir. Ali Haydar Avcı'ya göre, ateşli silahın olmadığı, kılıç kalkan devrinin hüküm sürdüğü bir dönemde birkaç kişiden oluşan *efe* ve *zeybek* çetesinin yaşayabilmesi ve kendini koruyabilmesi kolay değildir. Bu durumda onlar, dağdan dağa göçen bir topluluk olarak kalacak ve canını kurtarmaya çalışan, bireysellikten öteye gidemeyen sıradan bir kaçıktan farklı bir durumda olamayacaklardır. Avcı'ya göre; o dönemin kaynaklarında *efelik* ve *zeybeklik* kurumuna dair belgelere rastlanılamamasının sebebi de budur. Fakat *zeybeklik*, Ege dağlarında kökeni çok eskilere dayanan, belki de eski Anadolu uygarlıklarından beri süregelen bir geleneğin devamıdır. Ege dağları her dönemde *zeybeklik* ve türevlerinin yatağı olmuştur¹²⁸.

Kemal Özkaynak ise, *zeybek*lerin dağa çekilmelerini Selçuklu Devleti'nin çökmeye başladığı devreye dayandırır. Kaynak'a göre, Selçuklu Devleti sarsılırken teşkilatta da gevşeme ve çözülme başlamıştır. Yavaş yavaş beylerin ayrı bayrak çektikleri görülmüş, devletle olan bağları büsbütün kopmaya yüz tutmuştur. Bu sırada *zeybek*ler ya bir beyi tutmak zorunda kalmışlar veya kendi başlarına silahlarıyla ve kandırabildikleri *kızan*larıyla dağa çekilmişlerdir. Dağa çıkan *zeybek*ler işi çapulculuğa, soygunculuğa dökmüşler, bir iki nesil önceki mertliklerini unuttur görünerek menfaate, dik başlılığa, paraya doğru kaymışlardır. Bu sırada Aydın dağlarında pek çok *zeybek* çeteleri türemiştir. Özkaynak'a göre *zeybek*ler, ilk çağlarda faziletin, mertliğin ve Türk geleneğinin her yerde en canlı örneğini verirken sonraları kendilerini toparlayamamışlar, ev bark yurt ocak kurmadan dağlarda, yalnız silahlarına güvenerek yaşamaya devam etmişlerdir¹²⁹.

Mustafa Akdağ, *Türk Halkının Dirlik ve Düzenlik Kavgası "Celali İsyanları"* başlıklı eserinde, eşkıyalık hareketlerini 16. yüzyılda görülmeye başlayan deniz korsancılığına dayandırır. XVI. yüzyılda Batı Anadolu'da eşkıyalık hareketlerinin içinde, deniz eşkıyalığı olarak da adlandırılan korsanlara rastlanılmaktadır. Osmanlı İmparatorluğu, Akdeniz'in doğu ve batısına yayılırken devlet denizciliğinin dışında bir Türk korsan gücü de Akdeniz'de gelişmeye başlar ve bunlara "*Cezayir Korsanları*" adı verilir. Akdeniz'de korsanlık yapan reisler, Batı Anadolu'lu Türklerdir. Bu reisler, Ege kıyılarında yaptıkları "fırkate",

¹²⁷ Okan Murat Öztürk, *Zeybek Kültürü ve Müziği*, s. 32.

¹²⁸ Ali Haydar Avcı, *Zeybeklik ve Zeybekler Tarihi*, s. 148, 153-155.

¹²⁹ Kemal Özkaynak, *Efelerden Haber*, s. 8.

“Karamürsel” vb. gemilerini şimdiki Antalya, Denizli, Aydın, Manisa, İzmir, Balıkesir illeri çiftçi ve göçebe Türkmen halkından yazdıkları “tayfalar”la doldurduktan sonra, denize açılırlar, Hristiyan ticaret ve yolcu gemilerini ele geçirip Kuzey Afrika kıyılarındaki üslerine dönerlerdi. Akdağ’a göre, büyük tehlikeleri göze alarak yapılan bu deniz eşkıyalığı, gerek tayfalara (levendlere) gerekse korsan reislerine iyi bir geçim sağlar. Yüzyılın ikinci yarısından sonra, bu korsanlar deniz korsanlığından, kara korsanlığına geçenler, Batı Anadolu’da yaklaşık üç buçuk yüz yıl sürecek olan eşkıyalık hareketlerinin temelini atarlar¹³⁰.

Halil Dural, deniz korsancılığını iki yüzyıl daha öne çekerek 1331-1348 yıllarına dayandırır. Ona göre *zeybekliği* yayan isim, İzmir Fatihî Aydınogullarından Umur Bey’dir. Umur Bey 1331 yılında İzmir’i zapt ettikten sonra iki yıl içinde yaptırmış olduğu 300’e yakın yelkenli gemisiyle her yıl adalara gider. Umur Bey, Aydın Beyliği dâhilindeki 70 şehirden topladığı gençleri, İzmir ve Efes’te gemilere doldurarak adalara talana çıkar. Bu talan 17 yıl aralıksız olarak devam eder. Her ada halkından alınan mal, esir, hayvan ve nakit para Birgi’de önce gazilere, sonra da fakirlere dağıtılır¹³¹. Bedri Noyan ise bu tarihi, milattan üç bin yıl öncelerine dayandırarak Ege Denizi ile Akdeniz’de yelken fora eden *zeybeklerin* varlığından söz eder. Noyan’a göre; O zamanlar Avrupa’ya uygarlık götürenler Etrüsklerdir. Eski Aydınlılar ise, Etrüsk Türklerindendir. Eski *zeybekler* yalnız denizci ve asker değil aynı zamanda tüccar ve kervancı kişilerdir. Bu eski *zeybekler*, hükümdar hizmetinde olmadıkları zamanlarda kervanları soyan, haraç alan, vergi toplayan kişiler, korkusuz ve çevreyi titreten vurucular, yolkesiciler haline gelirler¹³².

Ziya Şakir ise, Türk *efeliğinin* on üçüncü yüzyılın sonlarında başladığını ifade eder ve kesin olmamakla birlikte ilk *efeler* arasında Holtuk Hasan, Karakulak Musa, Çapancaklı Ali, Tan Hasancık, Peyniryemez Mustafa, Karasavuran, Odunsakal, Birgili Mehmet Efe vb. *efelerin* yer aldığını belirtir. Ziya Şakir’e göre, *zeybeklerin* mühim bir kısmı Alevidir. *Zeybeklerin* saz çalmaları, Pir Sultan’ın, Aptal Musa’nın, Yunus Emre’nin nefeslerini okumalarının gelenek halinde yaşaması da Alevilikleriyle bağlantılıdır¹³³.

Zeybekliğin tarihi hakkında kesin bilgiler yoktur. İlk olarak ne zaman ortaya çıktığı konusunda araştırmacılar ortak bir kanıya varamazlar. Bunun sebebi o dönemlere ait

¹³⁰ Mustafa Akdağ, *Türk Halkının Dirlik ve Düzenlik Kavgası ‘Celali İsyanları’*, s. 135-136.

Sabri Yetkin, *Ege’de Eşkıyalar*, s. 50-51.

¹³¹ Halil Dural’ın Kaleminden Ödemişli Efe ve Zeybekler, (Yayıma Hazırlayanlar: Ercan Uyanık-Sabri Yetkin), s. 4-5.

¹³² Bedri Noyan, “Folklorda ve Yaşamda Aydın Efesi”, s. 8.

¹³³ Ziya Şakir, “Zeybekler”, s. 216 - 218.

belgelerde zeybekliğe dair bilgilerin bulunmamış olmasıdır. Aynı zamanda savaşlar dolayısıyla da birçok belge yok edilmiştir. Yaptığımız araştırmalar sonucunda elde ettiğimiz bilgilere göre, kimi araştırmacılar zeybeklerin asker kökenli olduklarını, kimi araştırmacılar ise yukarıda da yer aldığı gibi deniz korsancılığına dayandığını, kimisi de işsiz halk kitlelerinde ortaya çıkmış olabileceğini ileri sürmüşlerdir. Fakat büyük bir çoğunluk zeybeklerin asker kökenli olduğu konusunda birleşmektedirler.

16. yüzyılın başından itibaren Osmanlı İmparatorluğu'nda çok sayıda boş insan kitlesi oluşmaya başlar. Başiboş köylüler, asi medrese öğrencileri, itaatsiz askerler eşkıyalığı sürekli besleyen kaynaklar haline gelir. Ayrıca *16. yüzyılda nüfusun bütün Akdeniz dünyasında sürekli artış göstermesi, geçim kaynaklarının sınırlı oluşu işsizliği, huzursuzluğu artırmıştı.*¹³⁴. Böylece hırsızlık olaylarında artış görülür. Ortaya çıkan bunalımlar, isyanların nedeni olur.

Mustafa Akdağ'a göre, 16. yüzyılın ortalarında en iyi kazanç getiren iş, faizciliktir. Çiftçi halkın büyük bir para darlığı içinde bulunmaları, Osmanlı İmparatorluğu'nun "ileri köy" formasyonunu bozacak tarzda olaylara meydan vermiştir. Faiz oranları yüzde 10-15 olarak belirlenmişken, faizciler yüzde 30'dan aşağı para almazlar. Yüzde 60 oranında faiz alanlar da çoktur¹³⁵. Böylece köylü zaman içinde elinde bulunan tarlasını, hayvanını da borçlarını ödeyebilmek için kaybeder. Kendi tarlasında işçi durumuna düşer. Beylerin, ağaların yaptıklarına daha fazla katlanamaz ve çareyi silahını alıp dağlara çıkmakta bulur. Ekonomik sorunlar eşkıyalığı besleyen unsur haline gelir. Ayrıca vergi uygulamalarındaki haksızlık ve vergi toplama yöntemi de köylüyü dağlara yöneltmiştir.

Vergi toplama yöntemindeki usulsüzlükler hakkında İsmail Cem şu düşünceleri ileri sürer: Cem'e göre, zaptiyeler ile tefeciler sık sık birlikte çalışıp, devlet memurunun vergiyi hemen toplayabilmesi için köylüye baskı yaparak orada bulunan tefeciden borç almasını sağlar. Bu koşullar altında iltizam usulü hızla yaygınlaşır. İltizam usulünün varlığı, Türkiye'nin geri kalmışlığında önemli bir yere sahiptir. Osmanlı yönetimi daha başlangıcından itibaren bu usulü uygulamış, devlet eliyle ferdi zengin etmiştir. Devlet, gelir sağlayan bir görevi kendisi yerine getirmektense ihaleye koyup en çok para verene bırakmayı tercih etmiştir. İhaleyi alan kişi devlete olan borcunu ödedikten sonra geri kalan kısmı onun kârı olmuştur. Böylece toprak mülkiyetinin amacı değişmiş, halk yoksulluğa, devlette yıkıma

¹³⁴ Zeki Arıkan, "Karayazıcı Abdülhalim-Deli Hasan İsyanı", *Virgöl*, S. 105, Mart 2007, s. 56.

¹³⁵ Mustafa Akdağ, *Türk Halkının Dirlik ve Düzenlik Kavgası 'Celali İsyanları'*, s. 59.

doğru gitmiştir¹³⁶. Köylü, vergileri toplamakla görevli olan mültezim elinden çekmiş, devlet dairelerine başvurup hakkını aramaya çalıştığında başarılı olamamış, mültezim ve tefecilerin işbirliği sonucunda da yoksullaşmıştır. Bu ekonomik koşullar, insanları dağa yöneltmiştir.

Asaf Gökbel (1892-1968)'e göre, Osmanlı İmparatorluğu'nun toprak yönetiminde ortaya çıkardığı sosyal adaletsizlik köylüdeki *zeybeklik* ruhunu kural şeklinde kökleştirmiş, yüzyıllarca yaşatmıştır. Fetih zamanlarında imparatorluk toprakları “has, zeamet, tımar” diye üçe ayrılmıştır. Haslar devletin, zeamet ve tımar ise beylerin, ağalarındır. Reaya denilen köylü bu topraklarda boğaz tokluğuna ırgatlık etmiştir. Bu halk, bir mal gibi toprakla beraber alınıp satılmıştır. Tanzimat'tan sonra toprak uygulamaları değişmiş ise de, bu olanaklar yüzyıllardır süren eşkıyalık ruhunu yok edememiştir¹³⁷. Görüldüğü gibi Osmanlı İmparatorluğu'nun uyguladığı toprak sistemindeki bazı eksiklikler eşkıyaların ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Buna karşın devlet, 17. yüzyıla kadar ki süreçte özel mülkiyetin önüne geçerek derebeyliklerin oluşmasına da engel olmuştur. Böylece otoritesini tehlikeye sokacak durumların oluşmasına fırsat vermemiştir. İnsanları dağa sevk eden bir başka olgu da toprak yönetimindeki adaletsizliktir.

İsmail Cem'in *Türkiye'de Geri Kalmışlığın Tarihi* başlıklı eserinde de belirttiği gibi, Avrupa'da olduğu gibi, derebeyliklerin var olması için belirli kişilerin büyük toprak parçalarının mülkiyetine, hiç değilse sorumsuz tasarrufuna sahip olmaları gerekir. Oysa, Osmanlı İmparatorluğu fethettikleri yerlerin toprağını hemen devlet mülkiyetine alarak derebeylik düzenini ortadan kaldırmıştır. Toprağın devlet mülkiyetinde olması, İslam dininden de kaynaklanmaktadır. Bütün her şeyin sahibi Allah'tır. Allah'a ait olan bu malları kullanma hakkı, onun yeryüzündeki temsilcisi halifeye aittir. Mülk Allah'a ait olunca da herkesin eşit olduğu, sınıfsız bir devlet ortaya çıkar¹³⁸. Karen Barkey ise, toprak mülkiyetinin devlete ait olmasının, askeri-idari ve adli görevlilerin iki-üç yılda başka bir yere ya da sistem dışına kaydırılmasının taşrada güçlü ittifakların kurulmasını engellediğinden bahseder. Böylece kişilerin bulunmuş oldukları mevkiele, bir eylem başlatmaya izin verecek kadar uzun ömürlü olmaz¹³⁹.

Osmanlı Devleti'nin paralı ordular kurup dağıtması da eşkıyalığın kaynaklarından biri haline gelir. Barkey'e göre devletin, topraksız, işsiz güçsüz ve yoksul köylüleri alıp eğitmesi,

¹³⁶ İsmail Cem, *Türkiye'de Geri Kalmışlığın Tarihi*, s. 116 ve 141.

¹³⁷ Asaf Gökbel, *Milli Mücadele'de Aydın*, Aydın, 2005, s. 44-45.

¹³⁸ İsmail Cem, *age.*, s. 52 ve 76.

¹³⁹ Karen Barkey, *Eşkıyalar ve Devlet Osmanlı Tarzı Devlet Merkezileşmesi*, s. 143.

örgütlemesi, seferlerde kullanıp savaş sonunda topluca terhis etmesi eşkıyalığı artırmıştır. Terhis edilen bu askerler, birinin hizmetine girmeye hazır paralı asker öbekleri oluştururlarken; eşkıyalığa, yağmacılığa, tecavüzlere ve çeşitli tahribatlara da yönelmişlerdir. Bunlar basit köylülerken topraksız leventlere, askerlere, sekbanlara ve eşkıyalara dönüşürler. Bu eşkıyalar kendi iradeleriyle bir araya gelmek yerine toplumdaki elit kesimin çıkarları doğrultusunda bir araya getirilirler. Böylece Osmanlı'nın köylüleri silahlandırması, mevcut eşkıyalara yenilerinin eklenme olasılığını artırır¹⁴⁰.

Tımar sistemi, eşkıyalık olaylarının gelişmesinde önemli bir rol oynamıştır. Okan Murat Öztürk, *Zeybek Kültürü ve Müziği* başlıklı eserinde tımar sistemini şöyle açıklar: Tımarlı sipahi, kendisine bırakılan toprağın sahibi olması sıfatıyla, bu topraklardan elde edilen vergiyi devlet adına toplayan bir “memur-asker”dir. Sipahi, kendisine bırakılan toprakta oturur, hazineden görevine karşılık kendisine verilen vergi payına göre “cebeli” denilen atlı asker yetiştirir, savaş zamanlarında da cebelileriyle birlikte, savaşa gider. Sipahiler bu nitelikleriyle, toprak üzerinde gerçek üretimi sağlayan köylünün, en yakınında olan memur-askerdir¹⁴¹. Bu sistem ile Osmanlı Hükümeti savaş zamanlarında kullanılmak üzere eğitilmiş asker elde etmiş ve aynı zamanda barış döneminde bu askerleri üretimin içine dâhil etmiştir. Tımar sistemin tam olarak ne zaman uygulandığına dair kesin bir bilgi olmasa da 16. yüzyılda bu sistemin bozulmaya başladığı görülmektedir.

Tımar sisteminin bozulması konusunda İsmail Cem, şu düşünceleri ileri sürer: Ekonomik bunalımın içinde olan devlet, çözümü memur-askerlere bırakılan topraklara el koymakta bulur. Çeşitli nedenlerle toprak gelirinin tasarruf hakkını kaybeden ya da elinden alınanların yerine devlet, yeni memur-asker atamaktansa buraları mültezimlere vermeyi tercih eder. Devlet, belirli bir parayı ödeme garantisini veren mültezimler sayesinde büyük bir mali imkâna kavuşmayı tasarlar. Bu tutum da tımarlı sipahilerin sonu anlamına gelir¹⁴². Mustafa Akdağ'a göre, askeri sınıftan hükümete ilk kafa tutanlar, her siyasi bunalımı fırsat bilerek isyancıların tarafına geçenler, sefere çağrıldıklarında gitmeyen ya da kaçanlar, eşkıyaları koruyanlar tımarlı sipahiler olmuşlardır. 16. yüzyıldan itibaren düzen bozan olayları yaratanlar arasında tımarlı kişilere daha çok rastlanır. Hatta bunlardan bazıları çiftbozanlardan kendilerine uydurdukları kişilerle küçük çapta birer Celali bölüğü kurarlar¹⁴³.

¹⁴⁰ Karen Barkey, *Eşkılar ve Devlet Osmanlı Tarzı Devlet Merkezileşmesi*, s. 13-14 ve 181-182.

¹⁴¹ Okan Murat Öztürk, *Zeybek Kültürü ve Müziği*, s. 33.

¹⁴² İsmail Cem, *Türkiye'de Geri Kalmışlığın Tarihi*, s. 138.

¹⁴³ Mustafa Akdağ, *Türk Halkının Dirlik ve Düzenlik Kavgası 'Celali İsyanları'*, s. 211 ve 216.

Akdağ'a göre, ihtiyaç olduğu zaman sefere çağrılan insanların sayısı 16. yüzyılın ortalarına doğru ordunun ihtiyacından çok fazla haldedir. Vezirlerin, beylerbeylerinin, sancakbeylerinin kapılarına “cebeli” yazıldıklarında “sekban” adı verilen bu insanlar, boş kişiler olarak ise “levend” gruplarını oluşturur. 16. yüzyılın ikinci yarısında köylerden sıyrılmalar artmış, böylece büyük şehirlerin ve zengin çiftliklerin sık bulunduğu Marmara Bölgesi'nde pek çok boş insan yığılmaya başlamıştır. Bu yüzden de asayişsizlik artmış, şehirlerde cinayet, hırsızlık, fuhuş gibi olaylar huzur bırakmamıştır. Yollar haramilerle dolmuştur¹⁴⁴. Karen Barkey, işe alınmayı bekleyen levend ve sekban grupları eksilip çoğalmadan varlıklarını koruduklarından bahseder. Barkey'e göre, bu grubun içinde kimileri lider olarak sivrilir kimileri de liderlerin takipçileri olarak kalır. Yağma ve tecavüze devam edenler ise, Celali olarak nitelendirilir¹⁴⁵.

Sonuç olarak, zeybekliğin Tanzimat Devrine kadar olan süreci incelendiğinde zeybekliğe kaynaklık eden birden fazla unsurun olduğu (deniz korsancılığı, işsizlik, kervansarayların kapatılması, celaliler vb.) görülmektedir. Çalışmanın bundan sonraki aşamasında ise, *efeliğin* tarihsel gelişimini *efeliğin* dönüm noktalarını oluşturan üç aşamada incelenecektir. Tanzimat Devri, Milli Mücadele Devri ve Cumhuriyet Devri olmak üzere. Tanzimat Devri'nde, hükümet Batılı anlamda bazı yenilikler yapmış, bu yenilikler sorunları çözmek yerine daha da büyütmüş ve bu doğrultuda *zeybeklik* olayları artmıştır. Milli Mücadele Devri ise, *efeliğin* eşkıyalıktan milli bir kahramana dönüştüğü evredir. Bu süreçte *efeler*, dağlardan inerek silahlarını düşmana karşı kullanmışlar ve Milli Mücadele'nin kazanılmasında aktif birer rol oynamışlardır. Bu tutumları da onları birer kahraman yapmıştır. Cumhuriyet Devri ise, *efeliğin* sona erdiği bir dönem olmuştur. Mustafa Kemal Atatürk, *efelere* gereken değeri vermiş, onları dağa sevk eden sorunları çözmüştür. Böylece *efelik* fiilen sona ermiş olsa da *efelik* kültürü hâlâ günümüzde sürdürülmeye devam edilmektedir.

1.4.1. Tanzimat Devrinden Milli Mücadele Yıllarına Efelik ve Efeler (1839-1918)

Osmanlı Devleti, 1839 yılında ilan ettiği Tanzimat Fermanı ile Batılı anlamda bazı yenilikler yapmıştır. Hükümet, eşkıyalığın artmasına sebep olan vergi ve askerlik konusuna bazı düzenlemeler getirmiş, fakat uygulama konusunda eksik kalmıştır. Daha sonra 1856 yılında gerçekleştirilen Islahat Fermanı ile gayrimüslimlere ayrıcalıklar tanıyarak onları devlete bağlamak ve yabancı ülkelerin iç işlerine karışmasının önüne geçmek istemiştir. Fakat

¹⁴⁴ Mustafa Akdağ, *Türk Halkının Dirlik ve Düzenlik Kavgası 'Celali İsyanları'*, s. 16.

¹⁴⁵ Karen Barkey, *Eşkılar ve Devlet Osmanlı Tarzı Devlet Merkezileşmesi*, s. 202.

hükümet, bu konuda da başarılı olamamıştır. Düzeltmeye çalıştığı uygulamalar netice vermemiş, eşkıyalık olayları her geçen gün daha da artmıştır. Bunun sebebi de devletin, sorunun temeline inmek yerine geçici çözümler üretmesidir.

Meşrutiyet Dönemlerinde ise; 1876 yılında gerçekleştirilen ve kısa süren I. Meşrutiyet yıllarında eşkıyalığı ortadan kaldırma aşamasında önemli adımlar atılamamış olsa da II. Meşrutiyet Dönemi'nde eşkıyalığı ortadan kaldırabilmek için önemli gelişmeler yaşanmıştır. Ayrıca bu dönem içinde yer alan, 93 Harbi olarak anılan 1877-78 Osmanlı-Rus Savaşı'nda zeybeklerin aktif rol oynadığı görülmektedir. Zeybeklerin, devlete olan güvenlerinin sarsıldığı en büyük darbe ise, Aydın Vilâyeti Valisi Naşit Paşa zamanında yaşanmıştır. Naşit Paşa, dağdaki ve düze inmiş olan zeybekleri, bir gecede katletme planı yapmış ve uygulamıştır. Bu olaydan sonra zeybekler, Osmanlı'ya güven olamayacağını anlamışlardır. Bu durum, Türk çeteleri adına kısa bir huzur dönemi yaşatsa da ileriki yıllar için büyük olayların temelini oluşturmuştur. Aynı zamanda Rum çeteleri meydanı boş bulduklarından dolayı daha büyük sorunlar çıkarmışlardır. 1908 yılında yaşanan II. Meşrutiyet ise, ülkede özgürlük rüzgârı estirmiştir. Bu dönemde jandarma probleminin çözülmesi, jandarmanın elindeki eskimiş silahların yenileriyle değiştirilmesi ve belki de en önemlisi haberleşme ağının kuvvetlendirilmesiyle eşkıyalık tamamen ortadan kaldırılamasa bile yakalanmaları daha kısa soluklu olmuştur.

Biz de çalışmada yukarıda bahsetmiş olduğumuz Tanzimat Fermanı, Islahat Fermanı ve Meşrutiyet Dönemleri hakkında kısaca bilgi vereceğiz. Daha sonra da bu dönemlerdeki uygulamaların zeybekliğe olan etkilerini ortaya koymaya çalışacağız. Aslında edebiyat tarihi Tanzimat, Servet-i Fünun, Meşrutiyet, Milli Mücadele ve Cumhuriyet Dönemi gibi dönemlere ayrılarak inceleniyor olsa da *efelik* bir olgu olduğundan ve edebiyat tarihi gibi incelenmeyi gerektirmediğinden dolayı biz de çalışmamızda Tanzimat'tan Milli Mücadele yıllarına kadar olan süreci bir bütün halinde ele alacağız. Çünkü *efelik* bağlamında baktığımızda bu süreç içinde kalan ara dönemlerde *efelik* olgusu açısından kayda değer gelişmelerin çok fazla yaşanmamış olduğu karşımıza çıkmaktadır.

1839 yılında ilan edilen Tanzimat Fermanı ile devlet tarafından, sosyal ve siyasi bazı yenilikler getirilmiştir. Bu yenilikler arasında tüm vatandaşların can, mal ve namus güvenliğinin sağlanması, hiç kimsenin yargılanmadan idam edilmemesi, vergide adalet, askeri hizmet sürelerinin bir düzene bağlanması, rüşvetin ortadan kaldırılması, Müslüman ve

Hristiyan halklara eşit muamele edilmesi yer alır. Yapılmaya çalışılan bu yeniliklerde din, dil ve ırk ayrımı yapılmadan herkes eşit kabul edilmiştir¹⁴⁶.

Tanzimat Devri'nde, Osmanlı Devleti'nde asayişsizlik artmıştır. Devlet, ülkenin güvenliğini sağlayamayacak hale gelmiştir. Sadece Türk eşkıyaları değil, daha çok Rum çeteleri de halkı canından bezdirmiştir. Bu ferman, herkesin can ve mal güvenliğini sağlamayı amaçlasa da eşkıyalığın ve soygunculuğun önüne geçilemediği için bu konuda pek de başarılı olduğundan söz edilemez. Yargısız infazlar, tamamen ortadan kalkmamıştır. Vergide uygulanmaya çalışılan adalet, herkesin gelirine göre vergi alınması amaçlanmıştır. İltizam usulü haksız uygulamalar sonucunda kaldırılmış fakat ilerleyen yıllarda tekrar bu sisteme dönmüştür. Eşkıyalığın temel sebeplerinden olan askerlik problemi ise çözülememiş, böylece asker kaçakları her geçen gün artmaya devam etmiştir.

Tanzimat Fermanı'ndan sonra 1856 yılında gerçekleştirilen Islahat Fermanı ile gayrimüslimlere geniş yetkiler tanınmıştır. Müslümanlar ile gayrimüslimler arasında bir eşitlik getirilerek milliyetçilik hareketleri engellenilmeye çalışılmıştır. Müslümanlar ile gayrimüslimler kanun önünde eşit olacaklardır, devlet memurluklarının girişinde din farkı gözetilmeyecek ve askerlik görevlerinde eşit olunacak, herkes eşit ve serbest şekilde ticaret ve ekonomik girişimlerde bulunabilecek, yabancılar da mülk sahibi olabileceklerdir¹⁴⁷.

Bu ferman ile Müslüman ve azınlıklar arasında tam bir eşitlik sağlanması amaçlanıyordu. *Efelik* bağlamında bu uygulamalara baktığımızda özellikle askerlik konusu dikkat çekicidir. Her konuda eşitlik söz konusu ise, gayrimüslimlerin de askerliğe alınması gerekir. Fakat bu uygulamada onlar için açık bir kapı bırakılmış, askerlik yapmak istenilmediği takdirde bedel ödemeleri kabul edilmiştir. Eşitlik ilkesi doğrultusunda bu ayrıcalık Müslümanlara da verilmiştir. Bu da şu anlama gelir: Zengin olan insanlar maddi imkânlarını kullanıp askerlikten muaf olabileceklerken, yoksul halk yıllarca süren askerlikten bir türlü kurtulamayacaktır. Böylece asker kaçakları azalacağı yerde günden güne daha da çoğalacaktır. Ayrıca fide konusunda da Müslümanlar ile gayrimüslimler arasında haksız bir uygulama yapılmaktadır. Kaçırılanlar Müslüman ise fide bedellerini kendileri temin ederken, kaçırılanlar gayrimüslim olduğunda fide bedelleri devlet tarafından ödenmektedir. Böylece gayrimüslimler, siyasi sebeplerin de etkisiyle, Müslümanlara göre daha ayrıcalıklıdır. Gayrimüslimlere verilen ayrıcalıklar ülkede onları belli bir konuma getirmiştir.

¹⁴⁶ Ahmet Kabaklı, *Türk Edebiyatı* 3, İstanbul: Türk Edebiyatı Vakfı Yayınları, 9. Baskı, 1997, s. 4.

¹⁴⁷ http://www.turkcebilgi.com/islahat_ferman%C4%B1, Erişim Tarihi: 12.11.2015.

Sabri Yetkin'e göre, ticarete büyük paralar kazanmaya başlayan Whitaller, Lee ve Barker şirketleri, daha sonra İngiltere'nin de desteği ile Ege Bölgesi'nde büyük yatırımlara girişip, mülk edinmeye başlamışlardır. Levanten aileler, çıkarları için bölgede eşkıyalık olaylarını desteklemiş ve bölgeye yabancıların müdahale etmesini istemişlerdir. 19. yüzyıl ortalarında Ege Bölgesi'nde türeyen ve devleti uzun yıllar uğraştıran ünlü Katırcıyanı çetesine, yabancı tüccarlar destek verip, yataklık etmiştir. Bu destek, özellikle İngiltere'ye yakınlığıyla tanınan Kamil Paşa'nın Aydın valiliği döneminde türeyen Çakırcalı çetesi zamanında yoğunlaşmıştır. Kamil Paşa'nın oğlu Sait Paşa, başta Whitaller olmak üzere Levanten aileleri ile çok yakın bir ilişki içindedir¹⁴⁸. Çakırcalı'nın ve Sait Paşa'nın, Vitel aileleri ile olan yakınlıklarını Halil Dural şöyle açıklar:

Vitel ailesi yaz günleri Ödemiş'in Bozdağ yaylasına çıkar, yazı burada geçirirdi. Dolayısıyla Efe ile yakındırlar. Viteller'in adamı Yorga, Çakırcalı'ya hem fişek hem de talimat getirir, dönüşte de efenin ricasını çorbacısına götürür. Kamil Paşa'nın oğlu da bu Viteller'in evinden hiç çıkmaz. Vitel aile efradıyla Kamil Paşa arasında siyasi bir maksat olacaktı. İngilizlerin Aydın'da demiryolu şirketi vardır. Çakırcalı'yı bir gün kendi işleri için koz olarak kullanabilirlerdi. Kamil Paşa da bu amaçla oğluna gelecek hazırlamak amacındadır. Hükümet bir gün varlığını koruyamayacak olursa oğlunun işini garantiye almak ister¹⁴⁹.

Görüldüğü gibi, Tanzimat ve özellikle Islahat Fermanları'nda yabancılara tanınan ayrıcalıklar, ülkede onları üstün hale getirmiştir. Ticarete ilerleyip mal sahibi olabilmişlerdir. Yabancıların ülkeye müdahaleleri engellenmek istenmesine rağmen, gayrimüslimler çeşitli olaylar çıkararak bu engeli ortadan kaldırmışlardır. Rum çetelerini ve Türk çetelerini kullanıp ülkede huzursuzluk çıkarmışlardır. Bu doğrultuda da ülkede huzurun olmadığını söyleyerek güvenlikleri için ülkelerinin müdahalelerine yol açmışlardır. Yabancıların bu ayrıcalıklarına Mustafa Kemal Atatürk, *Nutuk*'da yer vermektedir:

Efendiler, bilirsiniz ki Yeni Türk Devleti'nden önceki Osmanlı Devleti “Eski Antlaşmalar” adı altında birtakım kapitülasyonların tutsağı idi. Hristiyan halkın birçok ayrıcalıkları ve hakları vardı. Osmanlı Devleti'nin, Osmanlı ülkesinde bulunan yabancıları yargılama hakkı yoktu; kendi uyruklarından aldığı vergiyi yabancılardan alması yasaktı; devletin varlığını kemiren ve kendi sınırları içinde bulunan topluluklara karşı önlemler alması yasak edilirdi. Osmanlı Devleti'nin, kendisini kuran temel ögenin, Türk ulusunun insanca yaşamasını sağlayacak yollara başvurması da engellenmişti. Ülkeyi bayındırlaştıramaz, demiryolu yaptıramaz, dahası okul bile yaptırmakta özgür değildi. Bu gibi durumlarda hemen yabancılar engel olurlardı¹⁵⁰.

¹⁴⁸ Sabri Yetkin, *Ege'de Eşküyalar*, s. 60.

¹⁴⁹ Halil Dural, *Bize Derler Çakırca 19. ve 20. Yüzyılda Ege'de Efeler*, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2. Basım, 2005, s. 140.

¹⁵⁰ Gazi Mustafa Kemal Atatürk, *Nutuk(Söylev)*, İstanbul: İnkılap Kitabevi, 2014, s. 556-557.

Aynı konu hakkında ise Celal Bayar (1883-1986) *Ben de Yazdım Milli Mücadeleye Giriş* 5 başlıklı eserinde, şöyle bir açıklama yapar:

Bankalar, demiryolları, taşıt vasıtaları, belli başlı imtiyazlı, imtiyazsız mali ve iktisadi kurullar yabancıların elindeydi. O kadar ki, İzmir ile Karşıyaka arasındaki deniz işletmesi bile Belçikalılara bırakılmıştı. Denilebilir ki bütün bu kurullardan biz Türklerin nasibine düşen ayak hizmetleriydi. Yaşama standardımız, genel olarak azınlıklara, memleketimize yerleşmiş kapitülasyonlar yüzünden imtiyazlı bir sınıf teşkil eden yabancılara nispetle düşüktü. Öz vatanımızda sömürge ekonomisi içindeydik. Yabancılar, azınlıklar, bankaları, fabrikaları iç ve dış ticarette rolleri ile üstün kazanç sağlıyorlardı. İktisadi alanda, para piyasası, finans ve kredi işlerine hâkim duruma geçmişlerdi. Bu arada Yunanlıların Birkaç bankası vardı. Bunları özellikle sahil ilçelerinde normal kredi muamelesinden ziyade siyasi bir gayenin peşinde oldukları görülmüyordu. Bizimkilere ipotek karşılığında yüksek faizle ikrazda bulunurlardı. Vadesi gelip borç ödenemeyince mal daha elverişli şartlarla Rumlara aktarma edilirdi. Böylece memleketimizin en verimli parçaları Yunanistan'a kayıyordu¹⁵¹.

I. Meşrutiyet yıllarında ise, 93 Harbi olarak anılan 1877-1878 yıllarında gerçekleştirilen Osmanlı-Rus Savaşı, zeybeklik açısından önem arz etmektedir. Bu savaşta Çakırca Ahmet Efe bayrak açmış, Efe'nin daveti üzerine de birçok zeybek savaşa katılmıştır.

Halil Dural'ın da belirttiğine göre, Molla Abdullah'ın aracılığıyla savaşa katılan Ahmet Efe, ikinci defa affedilmiş olur. Kendi çetesinde yer alan iki kızanı da onunla birlikte savaşa gider. Aydın efeleri, denilmeye başlayan topluluk yola çıkar. Filibe'ye varınca Efe'nin müfrezesini, meşhur süvari ejder alayına yamak verirler. Efe kendi gönüllü müfrezesiyle boş durmaz ve boyuna çete halinde baskınlara devam eder. Efe, Tuna vilayetlerinde savaşırken, cephe sandığını kaldırdığı için kasığı patlamıştır. Bir de basura yakalanır. Süleyman Paşa'dan izin alır ve köyüne döner¹⁵². Bu durum, dağlarda yıllarca hüküm süren, hükümeti uğraştırmış olan bu zeybeklerin yeri geldiğinde vatan savunmasında da gönüllü olarak yer alabildiğini göstermektedir. Çünkü onların derdi, padişah ile olmamıştır. Onların derdi, görevlerini suistimal eden yetkililerledir.

Şeref Üsküp'ün belirttiği göre, eşkıyalık olayları dolayısıyla hükümete sürekli şikâyetler gelmeye başlar. Hükümet de çare olarak İzmir Valiliğine Hacı Naşit Paşa'yı getirmekte bulur. 1883 yılında göreve başlayan Paşa, affa uğrayarak düze inmiş efeleri, Rum eşkıyaları yok etmek bahanesiyle yardıma çağırır. Paşa, efelerin Rum eşkıyalara olan düşmanlıklarından istifade etmiş ve davete icabet eden efeleri, kızanları ile beraber öldürtmüştür. Öldürülenler arasında Çakıcı Ahmet Efe de vardır. Ayrıca Kırkağaç'ta Piç

¹⁵¹ Celal Bayar, *Ben de Yazdım Milli Mücadeleye Giriş* 5, İstanbul: Sabah Kitapları, 1997, s. 90-91.

¹⁵² Halil Dural, *Bize Derler Çakırca* 19. ve 20. Yüzyılda Ege'de Efeler, s. 25-30.

Osman, Aydın'da Parmaksız Arap, Akhisar'da Bakırlı Efe ve Söke'de Yörük Osman Efe de bu imha planının içinde can vermiştir. Yörük Osman Efe, İzmir'de Vilayet Konağı'nda pusuya düşürölüp öldürölümüştür. Bu olay Rum eşkıyaya meydanı boş bırakırken, Osmanlı Devleti de *efelerin* gözünde “*Kahpe Osmanlı*” olarak anılır olmuş ve *efelerin* devlete olan güvenleri kalmamıştır. Bu olaydan sonra *efeler*, özellikle Çakırcalı Mehmet Efe “düze inme” olaylarında sanki iki devlet arasında sulh anlaşması yapar gibi davranmış, kendi emniyetini garantiye almak için anlaşmaya maddeler koymuştur¹⁵³. Bu olay *efelerin*, Osmanlı Devleti'ne olan güvenini sarsmasının yanında ilerleyen dönemler için çok daha büyük sorunların yaşanmasına sebep olmuştur. Örneğin on beş yıl dağlarda hüküm süren Çakırcalı Mehmet Efe'nin dağa çıkma sebebi, babasının intikamını almaktır. Çakırcalı Mehmet Efe'nin babası Çakıcı Ahmet Efe, Naşit Paşa'nın hazırlamış olduğu bu tuzakta can vermiştir. Osmanlı Hükümeti, *efeleri* dağa çıkaran sebepleri ortadan kaldırmak yerine onları ortadan kaldırmayı tercih etmiştir. Eğer onları böyle bir tuzakta yok etmemiş olsaydı, 93 Harbi'nde olduğu gibi ve Milli Mücadele'de yer almış olan diğeri *efeler* gibi onlar da bu mücadelenin içinde yer alabilir, böylece vatan savunmasını daha etkin bir hale getirebilirlerdi.

Sabri Yetkin'in belirttiğine göre, Ege dağlarında 19. yüzyılın ikinci yarısından sonra eşkıyalık olayları korkunç bir boyuta ulaşmış, devlet eşkıyalığı önlemek ve suçluları yakalamakta zorlanmıştır. Çetelerle başa çıkamayan devlet, 14 Eylül 1873'te çıkardığı bir beyanname ile eşkıyalığın çok kötü bir şey olduğunu söyleyip insanların eşkıyalığa yönelmemelerini istemekten başka bir şey yapamamıştır. Osmanlı Devleti, yakalanabilen eşkıyaların idam, hapis, sürgün, pranga ve kürek cezaları verileceğini vurgularken, ele geçirilemeyenlerin ise ahirette cezalandırılacağını dile getirerek halkı korkutabileceğini zannedip, bu sosyal hareketin oluşum nedenlerini gidermeden, nasihat ederek eşkıyalığı önlemeye çalışmıştır¹⁵⁴.

11 Ocak 1910 tarihli ve Sadıkzade Şerif İlhami imzalı bir yazıda, vilayetin kanunun vermiş olduğu yetkilere dayanarak yaptığı icraatlar anlatılır:

-Eşkıya takibine hız verilmiş ve ele geçirilen eşkıyalar divan-ı harplerde hızla yargulanıp idama mahkum edilmiş ve yine kısa sürede infazlar gerçekleştirilmiştir.

-Çakırcalı ve Tekeli'nin sayısı oldukça fazla olan ve en emin yatakları olarak görülen kişiler çok ağır cezalara çarptırılmaktadır.

-Eşkıyaların ana, baba, kardeş, amca, kayınbirader, enişte, damat, evlat vb. yakınları sürgüne gönderilmiştir.

¹⁵³ Şeref Üsküp, *Milli Mücadele'de Efeler*, s. 21.

¹⁵⁴ Sabri Yetkin, *Ege'de Eşkıyalar*, s. 63-64.

-Eşkîyaların ve ailesinin tüm malı mülkü haczedilmiştir.

-Eşkîyaya yataklık etmelerinden korkulan Yörüklerle ait tüm çadırlar yakılmıştır.

-Çakırcalı'nın kırk kişilik arabası Fizan'a sürülmüştür¹⁵⁵.

Osmanlı Hükümeti yukarıda da belirtilen uygulamalarıyla eşkıyalık sorununu çözememiştir. Sorunun, sosyal ve ekonomik nedenleri üzerinde durup çözüm aramak yerine, yüzeysel çözümleri tercih etmiştir. Ayrıca onların bu sert tutumu halk ile hükümetin arasını açmıştır. Aynı şekilde ailesine ve malına zarar geldiğini gören eşkıyalar, eskisinden çok daha acımasız hale gelmişlerdir.

Bu dönemin ekonomik koşullarını İsmail Cem *Türkiye'de Geri Kalmışlığın Tarihi* başlıklı eserinde şöyle açıklamaktadır: İlan edilen fermanlar ile vergi uygulamasına çözüm aranmış olsa da Tanzimat döneminin mültezimleri halkı soymakta yeni usuller bulmuşlardır. 10 Ağustos 1875 tarihli *Vakit* gazetesinde anlatıldığına göre, en yaygın usul, mahsulün satın alınmasını geciktirmek olmuştur. Mültezimler, kanunen mayıs ve haziran ayı içinde ürünü alması gerekirken çeşitli oyunlarla bu işi ağustosa kadar sürdürmekte, köylü değer biçilememiş ürününü kaldıramadığından hasat tarlalarda çürümeye yüz tutmaktadır. Mültezimler, köylünün en güçsüz olduğu bu anı kollayıp geri gelerek, köylünün mahsulüne çok düşük bir değer biçmektedir. Köylü, hükümete başvuracak olsa orada kaybedeceği vakitten daha zararlı olacağı için mültezimin dediğini kabul ederek büyük kayıplara uğramaktadır¹⁵⁶.

Sabri Yetkin'in de belirttiği gibi, mültezimlerin haksız uygulamaları insanlara dağa sevk ederken jandarmalara ödenen çok düşük maaşlar da jandarma olabilecek işsiz gençleri dağa sevk etmiştir. Alın teriyle az para kazanmak ve sürekli namlunun ucunda yaşamaktansa bu gençler, eşkıya çetelerine katılarak kolay yoldan para kazanmaya çalışmışlardır. Bunun yanı sıra, düşük ücretle çalışan güvenlik güçleri, eşkıya takibi için gittikleri yerlerde, köylüden yataklık suçlamasında bulunmamak için para almışlar, kendilerini ve hayvanlarını besletmişlerdir. Böylece fakir köylüleri, devletten uzaklaştırıp eşkıyalara yaklaştırmışlardır. Jandarmaların bu durumlarının aksine takip kumandanları, bölgede asayişsizlik sürdüğü müddetçe, ellerindeki olağanüstü yetkiye dayanarak sınırsız ve sorumsuzca dilediklerini yapabilme olanağına sahip olmuşlardır. Ayrıca onlara yüksek ücret ödendiği için fakir bir

¹⁵⁵ Ahenk, 11 Kanun-ı Sani 1910.

Aktaran: Sabri Yetkin, *Ege'de Eşkîyalar*, s. 138.

¹⁵⁶ İsmail Cem, *Türkiye'de Geri Kalmışlığın Tarihi*, s. 216.

ülkede rahat bir yaşam sürebilmişlerdir. Sabri Yetkin'e göre, bu kumandanların çetelerle işbirliği yapıp çetelerin ganimetlerinden komisyon aldıkları da bilinen bir gerçektir¹⁵⁷.

Yetkin'in ifade ettiğine göre, II. Meşrutiyet'in ilanından sonra genel af ilan edilir. Ege Bölgesi'ndeki hapisanelerde bulunan pek çok mahkûm serbest bırakılır. Serbest bırakılanlar arasında eşkıyalar ile bunlara yataklık, yardımcılık ve kılavuzluk yapanlar da vardır. Meşrutiyet'in ilan edildiği tarihte (24 Temmuz 1908) bazı büyük eşkıya çeteleri, başta Çakırcalı olmak üzere aftadır. Ancak Ege dağlarındaki eşkıyalık hâlâ devam etmektedir. İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne göre, eşkıyalar istibdat döneminin kurbanıdır. Bunun için de eşkıyaları topluma kazandırmak, vilayette asayiş sağlamaya isterler. Vilayetin her yerinde duyurular yaparak eşkıya çetelerinden silahlarını bırakmaları istenir ve bu girişimleri başarılı olur. Cemiyet, silah bırakan ve hapisten çıkan çeteler için, 22 Ağustos 1908 tarihinde Ödemiş'te bir yemin töreni düzenler ve bir daha eşkıyalığa dönmeyeceklerine dair onlara yemin ettirirler¹⁵⁸. Çakırcalı törene katılmış olmasına rağmen silahlarını bırakmayı kabul etmemiştir. Üçüncü defa dağa çıkmasının temelinde de yeni idarenin bu tutumu yatmaktadır.

Romanlara konu olmuş olan bu dönemin *efeleri* arasında Çakırcalı Ahmet Efe, Çakırcalı Mehmet Efe, Yörük Osman Efe, Çamlıcalı Hüseyin Efe, İnce Mehmet, Poslu Mehmet Efe, Gökçen Hüseyin Efe, Kamalı Zeybek vb. *efeler* yer alır. Bu dönem içinde yer alan Osmanlı Hükümeti'ni on beş yıl uğraştırarak binden fazla cana kıyan, *zeybekliği* süresince üç kez dağa çıkmış olan Çakırcalı Mehmet Efe, diğer *efelere* göre daha ünlü bir *efedir*.

Kısaca, Tanzimat Dönemi ile Milli Mücadele yılları arasında yaşanan bu süreçte *efelik* bağlamı açısından baktığımızda hükümetin, *zeybekliği* tamamen ortadan kaldıracak siyasi, sosyal ve ekonomik şartlar üzerinde bir gelişme kaydedememiş olduğu görülmektedir. Özellikle II. Meşrutiyet'in ilanı ile birlikte bu konuda bazı ilerlemeler görülsede yine de yaşanan gelişmeler *zeybekliği* tamamen ortadan kaldıramamış, sadece yakalanma süreçlerini hızlandırmıştır. Çünkü hükümetin çözüm olarak gördüğü uygulamalar, yüzeysel kalmış problemin temeline inememiştir. Bu dönemin *efelik* açısından önemli olayları ise, 93 Harbi'ne *zeybeklerin* katılımı, Ali Naşit Paşa'nın Osmanlı Hükümeti'nin de isteği ile *zeybekleri* imha planı yapması ve bu planın bir sonucu olarak ortaya çıkan Çakırcalı Mehmet Efe olayıdır.

¹⁵⁷ Sabri Yetkin, *Ege'de Eşkıyalar*, s. 75-81-82.

¹⁵⁸ Sabri Yetkin, *age.*, s. 118.

93 Harbine katılarak yeri geldiğinde vatan savunmasından da uzak kalmadıklarını gösteren *zeybekler*, asıl hak ettikleri itibarı Milli Mücadele yıllarında elde etmişler, cephelerdeki başarılarından dolayı da “milli kahraman” olarak anılmaya başlanmışlardır.

1.4.2. Milli Mücadele Devrinde *Efelik* ve *Efeler* (1919-1922)

Milli Mücadele Devri (1919-1922), *efelere* karşı tutumun değiştiği bir dönemdir. O zamana kadar devletin dışladığı *efelere*, bu dönemde kurtarıcı gözüyle bakılmıştır. Mondros Mütarekesi sonucunda Türk ordusu terhis edilmiş, ordunun bütün silahlarına el konulmuş, ülke yer yer işgal edilmeye başlanmıştır. Vatan sevgisi ile dolu olan askerler ve vatandaşlar kurtuluşu, ülkede nüfuz sahibi *efelerde* görmüşlerdir.

Dağlarda hüküm süren ve yaşadıkları bölgeye hâkim olan *efelerde* vatan sevgisi her zaman ön planda olmuştur. Hükümetin kendilerine karşı olan tutumlarından dolayı ne kadar devlete karşı duruyor gözükseler de daha önce de belirtmiş olduğumuz gibi *efeler*, devlete değil devletin yetkilerini kötüye kullanan yetkililere karşı tutum almışlardır. Ali Naşit Paşa’nın *efeleri* imha planından sonra *efelerin* Osmanlı’ya olan inançları, güvenleri sarsılmış olsa da *efeler* tamamen devlete karşı durmamışlardır. *Efeler*, kendilerinden yardım istenildiğinde ve karşı tarafa güven duydukları takdirde vatan hizmetinden kaçmamışlardır. Bunun için de *efelik* bağlamında Milli Mücadele Devri, *efelerin* milli kahraman olarak görüldüğü süreç olmuştur.

Osmanlı Devleti, 1. Dünya Savaşı’nda yenik düşmüş, birçok kayıplar vermiş durumdadır. Askeri alandaki başarısızlıkları ülkenin siyasi ve sosyal durumunu etkilemiş, olumsuz bir takım olayların yaşanmasına sebep olmuş, ülke içinde yaşanan sorunlar ise ülkeyi daha bir çıkmaza doğru sürüklemiştir.

II. Meşrutiyet sonrası Osmanlı Devleti, Rumeli’de Bulgar İhtilal Komiteleri’nin isyanları, Makedonya, Arnavutluk olaylarıyla uğraşırken, imparatorluğun güneyinde Yemen’deki sorunlar sürekli tekrar eder hale gelmiştir. Daha sonra Güneydoğu Anadolu’da Kürt isyanları aralıksız olarak devam etmiştir. İmparatorluktaki direniş hareketleri siyasal, ulusal, dinsel ve yöresel hareketler olarak ayrılırken, sosyal ayaklanmalara ilişkin bir ayaklanma örneği de Ege Bölgesi’nde görülmektedir¹⁵⁹.

¹⁵⁹ Sabri Yetkin, *Ege’de Eşkîyalar*, s. 132-133.

1. Dünya Savaşı'ndan yenik çıkan Osmanlı Devleti, 30 Ekim 1918 tarihinde İtilaf Devletleri ile Mondros Mütarekesi'ni imzalar. Bu antlaşmanın ardından Anadolu, İtilaf Devletleri tarafından işgal edilmeye başlanır. Asaf Gökbel, *Milli Mücadele'de Aydın* başlıklı eserinde bu antlaşma gereği ile yaşananları ve yaşananların taşımış oldukları amaçları şöyle sıralar:

-Bütün vilayetlerde askeri öneme sahip istasyonlara, limanlara, gözlemci subaylar gönderdiler. Halkın ve hükümetin uygulamalarını denetlediler.

-Hükümeti ve askeri makamları zorlayarak silah altında olan yedek subay ve erlerimizi terhis ettirdiler. Zorunlu hizmeti bitmeyenleri de el altından yaptıkları propagandalarla kıtalarından kaçırtmaya çalıştılar. Amaçları orduyu dağıtmaktı.

-Ordunun bütün silahlarının mekanizmalarını, topların kamalarını sandıklara yerleştirdiler.

-Güney vilayetlerimizi ele geçiren Fransızlar Mardin, Urfa, Antep, Pozantı hattını tuttular.

-İstanbul, İzmir limanlarına İngiliz, Fransız, Amerikan, Japon ve Yunan savaş gemilerinden oluşan kuvvetli filolar gönderdiler¹⁶⁰.

Görüldüğü gibi Mondros Mütarekesi'nden sonra Osmanlı Devleti, yıkımın eşiğine gelmiştir. Ordusu dağıtılmış, silahlarına el konulmuş, şehirleri işgal edilmiştir. Çaresiz kalan Osmanlı Hükümeti olaylara seyirci kalmakla yetinmiştir. Yıllarca Megola İdea yani büyük Yunanistan olmanın hayalini kuran Yunanlılar ise, Osmanlı'nın bu durumunu fırsat bilip bölgeyi işgal edebilmek için her yolu denemiştir.

Asaf Gökbel, o dönemin Yunan Başbakanı Venizelos (1864-1936) 'un düşüncelerini, amaçlarını şöyle açıklar: 2 Kasım 1918 tarihinde yazmış olduğu mektubunda Venizelos *Türklerin kötü idaresi Hristiyanlar üzerinde sürdükçe bitmeyecek anlaşmazlıkların dünya barışı üzerinde olumsuz etki edeceğinden* söz eder. Venizelos, Türkiye'de yaşayan Rum ve Ermenilerin sayısı hakkında bilgiler verir. Venizelos, bu zulmü yaşamış olanları Osmanlı İmparatorluğu'nun boyunduruğundan kurtaracak tek çözümün ise, Wilson'un (1856-1924) ilkelerinde¹⁶¹ bulunacağını söyleyerek Milletler Cemiyeti'nin kurulması hakkındaki insani düşüncelerini övdükten sonra Anadolu haritasını açıp Osmanlı İmparatorluğu'nu dilediği gibi parçalara böler. Trakya'yı, İstanbul'u, Akdeniz'in belli bir noktasından Marmara Denizi'nin

¹⁶⁰ Asaf Gökbel, *Milli Mücadele'de Aydın*, s. 21-22.

¹⁶¹ Wilson'un ilkelerinde yer alan maddeler için bk:

Asaf Gökbel, *age.*, s. 14.

https://tr.wikipedia.org/wiki/Wilson_Prensipleri, Erişim Tarihi: 26.11.2015.

belli bir noktasına kadar Ege Bölgesi dediğimiz Batı Anadolu'yu Yunanistan'ın payına ayırır. Geri kalanlarını ise Türklere değil de Milletler Cemiyeti'nin denetimi altında kurulacak olan özgün bir rejimin iradesine bırakır¹⁶².

Gökbel'e göre, Paris'te kaldığı sürede hiçbir gününü boş geçirmeyerek Yunan davasını kazanmak için yandaşlarının sayısını çoğaltmaya çalışan Yunan Başbakan'ı Venizelos bir kolayımı bulup ABD Başkanı Wilson ile görüşür. Bu görüşmede İzmir ve çevresinin Yunanistan'a bağışlanmasını sağlar. Venizelos'un sabırsızlıkla beklediği Paris Barış Konferansı 18 Ocak 1919'da, Versay Sarayı'nın görkemli salonlarında toplanır. Yaşanılan tartışmalarla birlikte İtalyanların karşı durmasına rağmen İngilizlerin, Fransızların ve Amerikalıların onayıyla İzmir ve çevresinin Yunan mandasına girmesine komisyon karar verir. Fiyome üzerindeki dileklerini Wilson'a kabul ettiremeyen İtalya, protesto olsun diye 24 Nisan'da konferansı terk eder. Bunun üzerine İngiltere, Fransa ve Amerika temsilcileri, Venizelos'u çağırarak Venizelos'a İzmir'e asker çıkarma iznini verirler¹⁶³.

Asaf Gökbel'in de belirttiğine göre, 29 Nisan 1919 tarihinde İtalyanlar, Antalya'yı ele geçirirler, İzmir'e de bir savaş gemisi gönderirler. 12 Mayıs'ta Marmaris'e, Fethiye'ye, Bodrum'a; 13 Mayıs'ta Kuşadası'na asker çıkarıp buraları ele geçirirler¹⁶⁴. Daha sonra İtalyanlar, 16 Mayıs 1919 da Milas'ın Küllük İskeleyi'ne bir general komutasında iki vapur asker çıkarırlar. 200 kişilik bir piyade kuvvetini 3 subay komutasında Söke'ye gönderirler. İtalyanlar, Selçuk İstasyonu'nda ileri karakollarını kurarlar. İşgal ettikleri yerlerde ise İtalyanlar, Yunanlıların gelemeyeceklerini söyleyerek halkın moralini düzeltmeye çalışıp aynı zamanda da halkın sevgisini ve güvenini kazanmaya çalışırlar¹⁶⁵.

İtalyanların uygulamış oldukları siyaset sonucunda işgal bölgelerindeki halka iyi davranmaları, halk üzerinde beklenen güveni sağlamıştır. Yunanlıların uygulamış oldukları katliamların yanında İtalyanların olumlu davranışları, halkın İtalyanlara karşı cephe almamasına vesile olmuştur. Fakat İtalyanların bu siyaseti ne olursa olsun amacına ulaşmamıştır. Çünkü halk, topraklarında ne Yunan ne İtalyan ne de herhangi bir ülkenin işgaline razı gelmemiş, bağımsızlığı için her türlü mücadelenin içinde yer almıştır. Asırlardır bağımsız olarak yaşamayı sürdürmüş olan Türk milleti, ancak bağımsız olarak yaşayabileceklerinin farkındadır.

¹⁶² Asaf Gökbel, *Milli Mücadele'de Aydın*, s. 12-13.

¹⁶³ Asaf Gökbel, *age.*, s. 15-19.

¹⁶⁴ Asaf Gökbel, *age.*, s. 21.

¹⁶⁵ Asaf Gökbel, *age.*, s. 86-87.

Yunanlılar, 15 Mayıs 1919 tarihinde İzmir'i işgal eder. Rumların İzmir'e çıkışını Asaf Gökbel, *Milli Mücadele'de Aydın* başlıklı eserinde şöyle ifade eder:

Kordonboyu baştan başa yerli Rumlarla doludur. Bunlar durmadan ZITO VENİZELOS diye haykırmakta, Yunan askerlerini alkışlamaktadırlar. Rihtımdaki bütün binalar büyüklü küçüklü Yunan bayraklarıyla donatılmıştır. Vapurlar, fabrikalar durmadan düdüğü öttürüyor, kiliselerin çanları durmadan çalıyor, Yunan milli marşı çalınıyor. En şık, en cici elbiselerini giymiş Rum kızları, Yunan askerlerine, subaylarına demet demet çiçekler sunuyorlar. Onları tutkuyla ve şehvetle kucaklıyorlar. Askerler elleriyle öpücükler göndererek onları yüreklendirerek coşturuyorlardı¹⁶⁶.

Yunan askerlerinin İzmir'e çıkışlarına ve yerli Rumların onları sevinçle karşılamalarına daha fazla dayanamayan vatansever insan, alayın önünde bayrak taşıyan Yunan askerine, ateş etmiş ve böylece hükümetin aksine halk bu işgale karşı tepkisiz kalamayacaklarını göstermiştir. Tarihi kaynaklarda bu ilk kurşunu sıkıp ulusal direnişi başlatan kişinin Hasan Tahsin yani Osman Nevres (1888-1919) ismindeki genç bir gazeteci olduğu ve olay yerinde Yunan askerleri tarafından öldürüldüğü söylenir. Bu söylentilerin varlığından Rahmi Apak (1887-1963) da *İstiklal Savaşı'nda Garp Cephesi Nasıl Kuruldu?* başlıklı eserinde bahseder¹⁶⁷.

İlk kurşunu sıkan ve ulusal direnişin ilk adımını atan kim olursa olsun, bu kişinin ülkede müdafaa bilincini ve gücünü oluşturduğu ortadadır. Osmanlı Hükümeti siyasi yenilgilerinin sonucunda işgallere karşı kayıtsız kalıp direnişe engel olurken halk, tüm bu yaşananlara karşı sessiz kalamamıştır. Yunanlılar ise, işgallerinin ardından her geçen gün daha da acımasız olmuş, akla hayale gelmeyen işkencelerle halka eziyet etmiş, Türk soyunu yok etmeye karar vermiştir. Halk ise, yaşadığı ve tanık olduğu katliamlar sonucunda hükümetten umudunu keserek milli güçler etrafında direnişe destek vermiş ve bağımsızlığa giden yolda önemli çabalar sarf etmiştir.

Fakat Yunanlılar, amaçlarına ulaşır ve İzmir'i işgal ederler. İzmir'e adımlarını atar atmaz işkenceler yapmaya başlarlar. Başta Kolordu Komutanı Nadir Paşa olmak üzere küçük ve büyük rütbeli subayları odalarından çıkarıp teslim alırlar. Yunanlılar, subayların ellerinden silahlarını da alır. “Zito Venizelos” diye bağırımları istenir. Bir Yunan subayı Kolordu Komutanı Ali Nadir Paşa'nın suratına tokat atar. Subayların sırmalı kalpakları yerlere atılarak hakaretle çiğnenir. Apoletleri kopartılır. Askerlik Kalem Başkanı Albay Fethi Bey, “Zito

¹⁶⁶ Asaf Gökbel, *Milli Mücadele'de Aydın*, s. 61-62.

¹⁶⁷ Rahmi Apak, *İstiklal Savaşında Garp Cephesi Nasıl Kuruldu?*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1990, s. 4-5.

Venizelos” diye bağırmadığı ve sırtından kaputunu çıkarıp vermediği için süngülenerek öldürülür. Arka odadan yaşananları gören bazı Türk subayları pencereden atlayıp kaçarlar. Bu subaylar daha sonra Kurtuluş Savaşı’na katılacaklardır. Bu olayların ardından subaylar ikişerli gruplar halinde rıhtıma götürülmek üzere yola çıkarılırlar. Onlar kışladan çıkar çıkmaz yerli Rumların saldırılarına uğrarlar. Kolordu Başhekimî Yarbay Şükrü ile 15 subay ve 6 Türk askeri şehit edilir. Kafîle, Pasaport İskelesi yakınına gelince Leon isimli Yunan torpidosu kafîlenin üzerine eğlence olsun diye ateş açar. Burada da 5-10 asker şehit edilir. Sağ kalanlar ise, Patris isimli Yunan gemisine bindirilir. 56. Tümenin bütün askerleri burada tutulur. Daha sonra bir Yunan subayı gelip Kolordu Komutanı ile Kurmay Başkanını ve Tümen Komutanını alıp kışlaya götürür ve buradan serbest bırakılırlar¹⁶⁸.

Yunanlıların yapmış oldukları işkenceler sadece subaylara karşı olmaz. Halk üzerinde de akla hayale gelmeyen davranışlar sergilerler. Yunanlıların bu davranışlarını Cemal Bardakçı (1887-1981) şöyle anlatır: *Yunanlılar geldikleri yerlerde Müslümanları canavarca kesiyorlar. Müslümanların kökünü kırmak için masum çocuklarımızı parçalıyorlar. Müslüman malını, yağma ediyorlar. Kızlarımızın, kadınlarımızın ırzlarına geçiyorlar*¹⁶⁹. Aynı durum 4 Haziran 1919 tarihinde Nazilli işgalinden sonra da görülür. Yunanlılar, katliamlarına burada da devam ederler. Celal Bayar’ın da ifade ettiği gibi, kadınların ırzlarına göz dikerler, ezan okuyan müezzinleri minareden dayakla aşağıya indirirler, sokak satıcılarının tablalarını dökerler, Türk dükkânlarından hoşlarına giden malları bedeli ödenmeden alırlar. Memleketin ileri gelenlerinden ve gençlerinden bazılarını sebepsiz yere hapse atıp döverler. Bu davranışlara ve hakaretlere tahammül edemeyen halk ise, işgalin geçici olmadığını anlar. Hayatlarını ve namuslarını müdafaa etmek için halk, Kuvayı Milliyecilerle birleşmeye başlar¹⁷⁰.

Celal Bayar’ın da yukarıda belirtmiş olduğu gibi, Yunanlıların acımasızlıklarına maruz kalan halk, Osmanlı Hükümeti’nden de ümidini kesince tek kurtuluşu milli direnişte bulur. Halk, sessizce köşelerine çekilmiş olsa da mücadelenin içinde bulunsa da yani her iki durumda da ölümün gölgesindedir. Onun için de halk, mücadele ederek vatanları için canlarını vermeyi tercih eder. Yurtsever olan bazı subayların halkı örgütlemesiyle Kuvayı

¹⁶⁸ Bk: Ali Fuat Cebesoy, *Milli Mücadele Hatıraları*, İstanbul: Temel Yayınları, 2. Baskı, 2012, s. 115-116.
Asaf Gökbel, *Milli Mücadele’de Aydın*, s. 64-66.

Rahmi Apak, *İstiklal Savaşında Garp Cephesi Nasıl Kuruldu?*, s. 7-10.

¹⁶⁹ Cemal Bardakçı, *Anadolu İsyanları*, İstanbul: Postiga Yayınları, 2012, s. 126.

¹⁷⁰ Celal Bayar, *Ben de Yazdım Milli Mücadele’ye Gidiş 8*, İstanbul: Sabah Kitapları, 1997, s. 70-71.

Milliye birlikleri¹⁷¹ oluşur. Böylece düzenli ordu kuruluncaya kadar ülke, bu birlikler tarafından savunulur. Kuvayı Milliye birlikleri düzenli bir ordu kurulana kadar disiplinli ve eğitimli olamasalar da bağımsızlığa giden yolda önemli başarılarla vesile olmuşlar, düzenli ordunun kurulmasına zaman kazandırmışlardır.

İzmir'in Yunanlılar tarafından işgal edilmesi, Mondros Ateşkes Antlaşması'nın gereğiyle ordunun dağıtılması ve silahlarına el konulması, ülkenin yer yer işgal edilmesi ve Damat Ferit Paşa kabinesinin bu işgaller karşısında sessiz kalması, vatan sevgisiyle ve bilinciyle dolu olan bazı subayları harekete geçirmiştir. Bu subaylar, halkı da örgütleyerek milli savunma birlikleri oluşturmuşlardır. Subaylar, o şartlar altında halkın askerlere olan inançlarını kaybettiklerinin farkındadırlar ve onları bu mücadelenin içine çekebilmek için bazı önderlere ihtiyaç olduğunu bilirler. O önderlerin de toplum üzerinde nüfuz sahibi olan efelerden başkaları olamayacağına inanırlar.

İlk zamanlar halkın Kuvayı Milliye'ye karşı çıkmalarının sebeplerini Asaf Gökbel, şöyle sıralar:

- Halka yapılan olumsuz propagandalar,
- Uzun süren savaşların halkta bıraktığı bezginlik ve yorgunluk
- Kötü yönetim yüzünden halkın yöneticilere duyduğu güvensizlik
- Devletin ve hükümetin olaylar karşısındaki acizliği ve olaylara sessiz kalması¹⁷²

Asaf Gökbel'in de belirtmiş olduğu gibi halk, uzun süren savaşlardan bıkmış, ordu ve askerlere karşı güveni kalmamıştır. Rahmi Apak'a göre millet, asıl mücadeleden ve kavgadan bıkmıştır. Savaş istememektedir. Subayları ve komutanları ise, kendilerini kavgaya sürükleyen kişiler olarak görmektedirler. Onlar için bir yenilik lazımdır. Apak bu yeniliğin, atın üstüne binmiş, çaprazvari fişeklikleri boynundan ve koltuklarının altından geçirmiş, 2-3 bombayı kemerinden sarkıtmış, uzun kama, yüksek kalpak, çizmeler ve tozluklarıyla farklı bir

¹⁷¹ Aydın'da Kuvayı Milliye'nin oluşum aşamaları, efelerin Kuvayı Milliye'ye katılışları, efeler ile subaylar arasında yaşanan çekişmeler, efelerin Yunanlılar karşısında elde ettikleri başarılar ve bastırdıkları ayaklanmalar hakkında bk: Ercan Haytoğlu, "Aydın Kuva-yı Milliyesinde Efe ve Zeybekler", *Belgi Dergisi*, S. 1, 2011. İnternet Erişimi: [http://acikerisim.pau.edu.tr:8080/xmlui/bitstream/handle/11499/230/s%2051-72,%20say%C4%B1%201%20\(2011\).pdf?sequence=1&isAllowed=y](http://acikerisim.pau.edu.tr:8080/xmlui/bitstream/handle/11499/230/s%2051-72,%20say%C4%B1%201%20(2011).pdf?sequence=1&isAllowed=y).

¹⁷² Asaf Gökbel, *Milli Mücadele'de Aydın*, s. 95-96.

görüntüye sahip olan *efelerde* olduğunu belirtir. Milli hareketin çetesi bunlardır. Birçok subay dahi dönemin modası haline gelen bu kıyafeti giymişlerdir¹⁷³.

Asaf Gökbel de bu konu hakkında benzer düşünceleri ifade eder. Gökbel'e göre, halkın askerden nefret ettiği ve kıtadaki erlerin silahları ile kaçtıkları bir dönemde Yörük Ali ve Kılıoğlu Hüseyin Efeler gibi *zeybek*lerden yararlanmaktan başka çare yoktur. Gökbel'e göre, başına buyruk yaşamaya alışmış, *zeybek* ruhlu köy çocukları için ünlü bir *efenin* yanında görev almak ve etrafa caka satmak caziptir. Bu doğrultuda Yörük Ali ve Kılıoğlu Hüseyin Efelerden başka bu işi başaracak kimse yoktur. Çevrede bulunan hiçbir köy ağası bile onlar kadar tanınmış değildir¹⁷⁴.

Asaf Gökbel'in belirttiğine göre, 30 Mayıs'ta Zekai, Necmi ve Memduh Beyler ile birlikte kendisi, Yağcılar köyüne gelirler. Teğmen Zekai Bey, İzmir'in işgali sırasında yaşanan acı olayları *efelere* anlatır. Zekai Bey *efelerden*, kendileriyle birlik olup ulusal direnişe katılmalarını ister. Yörük Ali Efe'nin, ilk başlarda subaylara daha doğrusu hükümete karşı kuşkuları olsa da sonunda *Efe*, Milli Mücadele'nin içinde yer almaya karar verir¹⁷⁵ ve birçok *efenin* de bu mücadelenin içinde yer almasına vesile olur. Genç yaşına rağmen Yörük Ali, kurtuluşa giden bu yolda önemli başarılar elde eder.

Rahmi Apak'ın da belirttiği gibi, Yörük Ali Efe ile Kılıoğlu Hüseyin Efe, beraberlerinde Yüzbaşı Ahmet, Teğmen Zekai ve yedek Asteğmen Necmi'den oluşan ilk Aydın Milli kuvveti, 10 Haziran'dan itibaren göreve başlamıştır. Yunan kıtalarına yer yer baskınlar yaparak Yunan birliklerine zarar vermişlerdir¹⁷⁶. Yörük Ali Efe'nin ardından o dönemin ünlü *efelerinden* Demirci Mehmet Efe de Milli Mücadele'nin içinde yer almıştır.

Asaf Gökbel göre, Aydın Cephesi yönetim ve örgütlenme yönünden güvenilir bir durumda değildir. Cephenin iki önemli insanı olan Yörük Ali Efe ile Demirci Mehmet Efe arasında *zeybeklik* günlerinden kalma bir soğukluk vardır. İstanbul Hükümeti'nin yararına çalışan kişiler, *efelerin* arasındaki bu soğukluğu daha da körükleyerek Kuvayı Milliye'yi dağıtmayı planlarlar¹⁷⁷. Bu kişiler bazı tatsız olayların yaşanmasına sebep olsalar da amaçlarına ulaşamamışlardır.

¹⁷³ Rahmi Apak, *İstiklal Savaşında Garp Cephesi Nasıl Kuruldu?*, s. 104-105.

¹⁷⁴ Asaf Gökbel, *Milli Mücadele'de Aydın*, s. 110.

¹⁷⁵ Asaf Gökbel, *age.*, s. 114.

¹⁷⁶ Rahmi Apak, *age.*, s. 90-91.

¹⁷⁷ Asaf Gökbel, *age.*, s. 304.

Ali Haydar Avcı'nın da belirttiği gibi, Kuvayı Milliye'nin yapılanması düzenli bir ordu şeklinde değildir. Aralarında tümen, alay, tabur, bölük gibi ayrımlar yoktur. Birbirleriyle irtibat halinde olan, fazla kalabalık olmayan çete grupları şeklinde bir örgütlenme vardır. Bu örgütlenmenin genel ve cephe kumandanları olmak üzere yöneticileri vardır. Kuvayı Milliye teşkilatının komutanlarını *efeler*, erlerini ise büyük ölçüde *zeybekler* ve *kızanlar* oluşturmaktadır¹⁷⁸.

Kuvayı Milliye birlikleri sadece erkeklerden oluşmamıştır. Vatani için ailesini, çocuğunu bırakıp cepheye koşan kahraman kadınlar da olmuştur. Çete Ayşe, Ayşe Çavuş, Çiftlikli Kübra¹⁷⁹ vb. kadınlar *efeliğin* ve *yiğitliğin* sadece erkeklere özgü olmadığını kanıtlamışlardır. Cepheelerde yeri geldiğinde erkeklerden daha iyi, daha korkusuzca savaşmışlardır. Onların bu fedakârlıkları ve vatana olan hizmetleri, romanlarda yer almıştır.

Belli bir disiplinden yoksun olan ve büyük çoğunluğunu *efelerin* ve *kızanların* oluşturduğu Kuvayı Milliye birliklerinin içinde yaşanılması istenilmeyen bazı olaylar baş gösterir. Asaf Gökbel'in de belirttiğine göre, *efelerin* aksine *kızanlar*, Kuvayı Milliye hesabına birçok harcamalar yaparlar, başlarındaki subayların emirlerini dinlemezler hatta onlara kafa tutarlar, onları silahla ürkütmeye çalışmışlardır. *Efeler* böyle davranışlarda bulunmasalar da *kızanlarının* yaptıklarına da ses çıkarmamışlardır. Aynı zamanda Kuvayı Milliye birlikleri kurulurken erler, yakın köy ve kasabalardan toplanılarak getirilmiştir. Savaş anında bu erler ailelerini düşünüp savaşı bırakarak silahları ile beraber köylerine dönmüşlerdir. Bu da savaş gücünün zayıf düşmesine sebep olmuştur¹⁸⁰. Bu şartlar altında kazanılan kısa zamanlı başarıların uzun vadede yenilgiye dönüşeceğini düşünen Mustafa Kemal Paşa, düzenli ordunun bir an önce kurulması gerektiğine inanır. 1921 yılının başlarında Batı Cephesi Kumandanı İsmet Paşa tarafından Kuvayı Milli birlikleri düzenli orduya dönüştürülür ve bu orduyla I. İnönü Zaferi kazanılır.

Kuvayı Milliye birlikleri içinde her ne kadar *kızanlar* bazı olumsuz tavırlar sergilemiş olsalar da, *efelerin* üstün yetenekleri ve silah kullanmalarındaki maharetleri *efeleri* birer kahraman haline getirmiştir.

Ayrıca bk: Celal Bayar, *Ben de Yazdım Milli Mücadele'ye Gidiş* 7, İstanbul: Sabah Kitapları, 1997, s. 42-43.

¹⁷⁸ Ali Haydar Avcı, *Zeybeklik ve Zeybekler Tarihi*, s. 453-454.

¹⁷⁹ Milli Mücadele yıllarına dair bahsedilen *efelerle* yapılan röportaj için bk:

Arif Oruç, "İzmir Kuva-yı Milliyesi Nezdinde XVIII, *Tasvir-i Efkâr*, 30 Teşrin-i Sani 335.

Aktaran: Yücel Özkaya, *Milli Mücadele'de Ege Çevresi*, Ankara: T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, 1994, s. 110-113.

¹⁸⁰ Asaf Gökbel, *Milli Mücadele'de Aydın*, s. 315, 318 ve 330.

Okan Murat Öztürk'ün de belirttiği gibi, bu dönem *zeybeklerin* “eşkîyalık”tan “yerel milis güçler” haline geldikleri dönemdir. Kuvayı Milli içinde çeteler halinde yer almaları, *zeybekler* adına önemli bir dönüm noktasını oluşturmuştur. Bu süreçte *efeler*, ulusal bağımsızlaşma mücadelesinin önemli “simge”leri haline gelmişlerdir. Milli Mücadele yıllarıyla birlikte *zeybekler*, bir kimlik değişimi yaşamış, eşkıyalıktan, milli kahramanlığa geçiş sürecine adım atmışlardır¹⁸¹. Milli Mücadele yıllarında öne çıkan belli başlı *efeler*; Yörük Ali Efe, Demirci Mehmet Efe, Gökçen Hüseyin Efe, Giritli Cafer Efe, Kılıoğlu Hüseyin Efe, Sökeli Ali Efe, Sökeli Cafer Efe, Danişmentli İsmail Efe vb. *efelerdir*.

Özetlemek gerekirse, Milli Mücadele dönemi *efelik* bağlamında önemli gelişmelerin yaşandığı bir dönem olmuştur. O zamana kadar farklı sebeplerle de olsa dağda silahını hükümete karşı kullanan *efeler*, bu süreçte dağdan inmiş ve silahlarını düşmana karşı kullanmışlardır. Daha önceki zamanlarda da *efelerin* birtakım savaşlarda yer aldığı görülür. Bu açıdan baktığımızda daha önce de belirtmiş olduğumuz gibi aslında *efeler* devlete yani padişaha karşı değil hükümetin yetkilerini suistimal eden yetkililere karşı tavır almışlardır. Gerçi bu yetkililerde devletin birer temsilcileridir fakat *efeler*, doğrudan padişaha karşı cephe almamışlar, onun gücü ve iradesine saygıyla yaklaşmışlardır. Kurtuluş Savaşı sırasında da devlete karşı olmayan tutumlarını açıkça göstermişlerdir. Kendilerine ihtiyaç olduğunu anladıkları anda vatan sevgisiyle dolu olarak bu mücadelenin içinde gönüllü olarak yer almışlardır. Hatta Gökçen Hüseyin Efe, Sökeli Cafer Efe vb. kimi *efeler* ise, bu uğurda can vererek şehitlik mertebesine ermişlerdir.

Bu dönemden sonra yani Cumhuriyet Dönemi'nde ise, yeni kurulan hükümetin *efelere* olan tutumu değişmiş, onlara gereken değer verilmiştir. Onları dağa sevk eden sorunlar çözülmüş, *efelik* fiilen sona erdirilmiştir.

1.4.3. Cumhuriyet Devrinde Efelik ve Efeler (1923, -)

Cumhuriyet Dönemi itibariyle *zeybeklik* olgusu fiilen sona ermiştir. *Zeybekliği* ortaya çıkaran ekonomik, siyasi ve sosyal problemler büyük oranda çözümlenmiştir. Tabii eşkıyalık olgusu tamamen yok edilmiş durumda değildir. Günümüzde dahi dağlarda yaşayan silahlı kişilerin varlığı mevcuttur. Fakat konumuz olan *efelik* bağlamında bu dönemi ele aldığımızda, haksızlığa uğrayıp adaleti dağlarda arayan eli silahlı kişilerin varlığı ve bu kişilerin kurmuş oldukları çetelerle haksızlıkları önlemeye çalıştıkları artık görülmemektedir. *Zeybeklik* olgusu,

¹⁸¹ Okan Murat Öztürk, *Zeybek Kültürü ve Müziği*, s. 31.

günümüzde kıyafetleriyle, oyunları ile birlikte kültürel bir değer olarak yaşamaya devam etmektedir.

Mehmet Tahir Hatipoğlu (d. 1946)'nın Kamil Efe ile yapmış olduğu söyleşiden¹⁸² de anlaşıldığı gibi, bu dönemde Kamil Efe vb. ender de olsa bazı kişilerin dağlara sığındıkları görülür. Kamil Efe, hasımları tarafından uğradığı iftiralar sonucu 1960'lı yıllarda 2-3 yıl Denizli dağlarında tek başına yaşamıştır. Zaman zaman köylere inip Yörük çadırlarında karnını doyurmuştur. Dağlarda yaşadığı sürece hasımları da dâhil olmak üzere kimseye zarar vermemiştir. Toplum da Kamil'i haklı gördüğü için onu koruyup kollamış, uzun süre yakalanmamasını sağlamıştır. Kamil Efe'nin niyeti ise, daha önce girmiş olduğu hapishaneye, hiç suçu yokken tekrar girmemektir.

Hatipoğlu'nun Kamil Efe'nin sözleri doğrultusunda belirttiğine göre, *efelik* sanını Kamil Efe kendisi vermemiş, toplum ona *efeliği* yakıştırmıştır. Kamil Efe, ömrü boyunca gerçek bir *efe* gibi davranmış, kendisine sataşmayanlara sataşmamış özellikle de kadınlara saygı duymuştur¹⁸³.

Kamil Efe'nin de örneğinde görmüş olduğumuz gibi bu dönemde artık *efelik* adı altında çeteler kurup, *efelik* geleneğini dağlarda sürdüren ve askeri birliklerle çete halinde çatışmalara giren gruplar kalmamıştır. Bununla birlikte *efelik* bağlamında değerlendiremediğimiz silahlı grupların hâlâ dağları mesken edindikleri, askeri birliklerle çatışmalara girdikleri, adam kaçırp çevredeki mala mülke zarar verdikleri günümüzde de görülmektedir. Bahsi geçen bu grubu oluşturan kişiler, çalışmamızın dışında bulunduğu için bu konuyu burada daha fazla uzatmıyoruz.

Ali Haydar Avcı'nın da belirttiği gibi, Kurtuluş Savaşı sonrasında bazı sorunların düzeltilmeye çalışıldığı, eğitime önem verildiği, ekonomik ve teknolojik gelişmelerin yaşandığı, yolların yapımına başlanılarak ulaşım ve iletişimin kolaylaştırıldığı görülmektedir. Bu türden gelişmeler *zeybeklik* geleneğinin azalmasına ve *zeybekliğin* çözülmesinde etken olmuştur¹⁸⁴. Kurtuluş Savaşı sonrasında, *zeybekler* istiklal madalyalarıyla yetinip köylerine, evlerine çekilerek işleriyle meşgul olmuşlardır¹⁸⁵.

¹⁸² Tahir Hatipoğlu, *Kamil Efe "Haksızlığa İsyan"*, Ankara: Hatipoğlu Yayınları, 2009.

¹⁸³ Tahir Hatipoğlu, *age.*, s. 294.

¹⁸⁴ Ali Haydar Avcı, *Atçalı Kel Mehmet İsyanı Aydın İhtilali (1829-1830)*, s. 172-173.

¹⁸⁵ Ali Haydar Avcı, *Zeybeklik ve Zeybekler Tarihi*, s. 473.

Etem Oruç'a göre, Türk ulusu, bağrından çıkardığı Sarı Zeybek unvanlı Mustafa Kemal ve onun arkadaşları sayesinde yüzyıllar sonrasında gün ışığına kavuşmuş, içinde Türk adı geçen ilk Türkiye Cumhuriyeti'ni kurabilmiştir. Aynı şekilde asırlardır yatak ölümü bilmeyen, başları kesilerek padişaha gönderilen *efeler* de Kurtuluş Savaşı'ndan sonra Atatürk'ün sayesinde yatak ölümü görmüşler ve *efelik*, efendiliğe dönüşmüştür¹⁸⁶.

Mustafa Özsarı (d. 1973)'nın *Ömer Seyfettin'in Hikâyelerinde Efelik ve Efeler* başlıklı makalesinde de belirttiği gibi, *efelerin ve zeybeklerin maceraları 20. yüzyılın başlarına kadar ağırlıklı olarak halk edebiyatı ürünlerine yansırken, yüzyılın başlarından itibaren Yeni Türk Edebiyatı alanında eser veren İzmirli şair ve yazarların dikkatini çekmeye başlamıştır. Yine efe hikâyeleri memuriyet vb. sebeplerle Ege bölgesine gelen diğer yazar ve şairlerin de dikkatini çekmiş, bu yazar ve şairler duydukları efe hikâyelerini küçük hikâye, roman, modern destan, şiir vb. çeşitli biçimlerde yazıya geçirmişlerdir. Böylece Ömer Faruk Hıyugüzel'in efelik temi diye nitelediği tem yirminci yüzyılda gelişen Türk Edebiyatının önemli temalarından birisi haline gelmiştir. Efelik temi Cumhuriyetin ilanından sonra daha da gelişmeye başlamış efeler ve onların maceraları pek çok sanatçının eserlerinde ele aldığı bir konu haline gelmiştir*¹⁸⁷.

Yine Cumhuriyet Dönemi'nde zeybekler ve onların destansı yaşamları özellikle edebiyat, tiyatro ve sinema alanlarında çok sayıda esere ilham vermiştir. Ayrıca kimi tarihi roman türündeki eserlerde, farklı ideolojik çerçeveler içinde, zeybekler birer figür olarak ele alınmıştır. Örneğin; toplumcu çizgideki yazarlar, zeybekleri “sosyal eşkiya” olarak değerlendiren eserler verirken (Sabahattin Ali, Yaşar Kemal, Orhan Asena vb.), milliyetçi çizgide eserler veren yazarlar da, *efeleri* Türklük bilinç ve gururu içinde “vatan”ı savunan kahramanlar olarak yorumlamışlardır (Murat Sertoğlu, Şeref Üsküp vb.). Bu doğrultuda Cumhuriyet Dönemi, milliyetçilik, toplumculuk gibi çeşitli ideolojik yaklaşımların, zeybeklere ilgi duyulduğu ve zeybeklere kimi değerler atfedilen bir dönem olmuştur¹⁸⁸.

Cumhuriyet'in ilanından sonra yazılan edebi eserlerde *efelerin* olumlu ve vatansever kişiler olarak görülmesinin tarihi ve ideolojik açıdan bazı sebepleri vardır. Bunlar *efelerin ve zeybeklerin* Osmanlı'nın yarı sömürge yönetim sistemine karşı çıkıp yöredeki Türklerin çıkarlarını savunmaları ve bu davranışlarının da Milli Mücadele ile paralellik göstermesi, *efe* ve zeybeklerin kendilerini Osmanlı değil Türk olarak kabul etmeleri ve *efelerin* yapılmasını

¹⁸⁶ Etem Oruç, *Atçalı Kel ve Yağdereli Sinanoğlu Efe*, s. 192.

¹⁸⁷ Mustafa Özsarı, “Ömer Seyfettin'in Hikâyelerinde Efelik ve Efeler”, *II. Dünden Bugüne Ömer Seyfettin Sempozyumu Bildiriler Kitabı*, 2008, s. 126.

¹⁸⁸ Okan Murat Öztürk, *Zeybek Kültürü ve Müziği*, s. 31.

istedikleri yeni düzenlemelerden bir kısmının, bu dönemde yapılan yeniliklerle benzerlik göstermiş olmasıdır¹⁸⁹.

Mustafa Özsarı'nın ve Okan Murat Öztürk'ün yukarıda da belirttikleri gibi, *zeybeklik* olgusu Cumhuriyet Dönemi'nde sanat, edebiyat, tiyatro vb. çeşitli alanlarda yer almış, farklı bakış açısıyla ele alınmıştır. Biz de çalışmanın bundan sonraki bölümlerinde, *zeybeklik* olgusunun romanlarda ne kadar yer bulduğuna, nasıl ele alınmış olduğuna, yazarların *zeybeklik* olgusuna hangi açıdan baktıklarına dair bilgiler vermeye çalışacağız. Çalışmanın bundan sonraki bölümünde önce tespit edilen *efe* temalı romanlar kendi içinde *efeler* bağlamında kronolojik bir sıralamayla incelenecek, ardından incelenen romanlardaki ortak motifler üzerinde durularak yazarların ve toplumun *efelere* bakışı ortaya konulacaktır.

¹⁸⁹ Mustafa Özsarı, *Ege Bölgesi Halkevleri Edebi ve Kültürel Çalışmalar*, İstanbul: Asi Kitap, 2. Baskı, s. 133.

İKİNCİ BÖLÜM

TÜRK ROMANINDA EFELİK VE EFELER

Bu araştırmanın birinci bölümünde *efeler* ve *efelik* kavramının Türk toplumu içinde doğuşu, gelişmesi ele alınmış, *efeler* ve *efeliğe* yüklenen anlamlar irdelenmiştir. Bilhassa Batı Anadolu Bölgesi'nde yerel bir kahraman olarak kabul edilen *efelerin* maceraları edebiyata da yansımış ve Türk edebiyatında *efelik* bir tema olarak sıklıkla kullanılan bir malzeme hâline gelmiştir. *Efelik* teması özellikle hikâye, roman ve tiyatro gibi edebî türlerde II. Meşrutiyet'ten sonra gelişen Türk edebiyatında sıklıkla kullanılmıştır. *Efelere* ve *efeliğe* farklı dönemlerde farklı yazarlar kendi bakış açılarından bakmışlar ve *efeleri* değerlendirmişlerdir. Bununla beraber Türk romancılarının *efelere* ve *efeliğe* bakışlarında devir ruhunun da etkisi vardır. Araştırmanın bu bölümünde özellikle roman sanatçılarının *efeleri* ve *efeliği* bir malzeme olarak nasıl ele aldıkları, *efeleri* nasıl gördükleri, *efelerin* maceralarını nasıl işledikleri değerlendirilecektir.

Bilindiği gibi roman türü Türk edebiyatına 19. yüzyılın ikinci yarısından sonra (ilk Türk romanı Şemseddin Sami'nin *Taaşşuk-ı Talat ve Fitnat* başlıklı romanıdır ve bahsi geçen roman 1872 yılında *Hadika* gazetesinde tefrika edilmiştir¹⁹⁰.) girmeye başlamıştır. Bunların beraber ilk romanlarda yazarlar konularını daha çok İstanbul ve çevresinden almışlar, Anadolu'ya pek açılmamışlardır. Bu bakımdan Türk romanının başlangıç dönemlerinde Ege Bölgesi'ne has bir yerel kahraman olan *efeler*, romanlarda ve hikâyelerde fazla işlenmemiştir. Daha doğrusu Ömer Seyfettin'in *Yalnız Efe* ve *Eleğim Sağma* başlıklı eserlerine gelinceye değin, roman ve hikâyede *efelik* ve *efelerin* maceraları pek görülmemektedir. Bu bakımdan *efeler* ve *efelik* aslında Cumhuriyet Dönemi Türk romanının bir malzemesidir demek yanlış olmaz. Bununla beraber, incelememizde ele aldığımız romanları seçerken, romanların

¹⁹⁰ Şemseddin Sami, *Taaşşuk-ı Talat ve Fitnat*, İstanbul: Bilge Kültür Sanat, 2012, s. 5.

yayımlandıkları yılları temel seçme ölçütü olarak almadık. Buna karşılık romanları seçerken, *efelerden* bahseden her romanı çalışmamıza dâhil etmek yerine, *efelerin* başkahraman olduğu, *efelerin* hayatlarının anlatıldığı biyografik romanları tercih ettik. Böylece romanlara yansıyan *efelik* olgusunu ve yazarların *efelere* karşı tutumlarını daha ayrıntılı olarak tespit etmeye çalıştık. Çalışmada incelenecek olan romanların kronolojik olarak sıralanışı şöyledir:

- *Ömer Seyfettin *Yalnız Efe* (1919)
- *Zeynel Besim Sun *Çakıcı Efe* (1934)
- *Murat Sertoğlu *Çakırcalı Mehmet Efe* (Yılı belirtilmemiş – araştırmacılar tarafından 1940’lı yıllarda basılmış olabileceği tahmin ediliyor.)
- *Rıza Çavdarlı *Umur Efe Kokusuz Şövalye* (1948-1949)
- *Reşat İleri *Çakıcı Mehmet Efe* (1952)
- *Reşat İleri *Yörük Ali* (1953)
- *Murat Sertoğlu *Dağlar Kralı Yörük Osman Efe* (1955)
- *Yaşar Kemal *Çakırcalı Efe* (Tefrika, 1956 – Kitap olarak basımı, 1972)
- *Kemal Ormancıoğlu *Kamalı Zeybek* (1963)
- *Gıyas Yetkin *Ateşten Ateşe* (1964)
- *Murat Sertoğlu *Atçalı Kel Mehmet Efe* (1964)
- *Sabahattin Burhan *Kozalaklı Mehmed Efe I-II* (Tefrika 1969-1970, Kitap olarak basımı 2011)
- *Hayreddin Asarcıklı *Çakıcı Mehmet Efe* (1973)
- *Şeref Üsküp *Çakıcı Efe* (1975)
- *Cahit Günel *Efeler Ispartalı Mahmut Efe* (1976)
- *Murat Sertoğlu *Kamalı Zeybek* (1979)
- *Ali İhsan Usta *Dağlar Kartalı Yalnız Efe* (1991)
- *Sabahattin Burhan *Ege’nin Kurtuluş Destanı Yörük Ali Efe I-II-III* (1992)
- *Sabahattin Burhan *Çete Ayşe I-II* (1998)
- *A. Levent Ertekin *Kuvayi Milliye Tacının İri Pırlantası Gökçen Efe* (2001)
- *Sabahattin Burhan *Sökeli Cafer Efe* (2002)

- *İsmet Nadir Atasoy *Sevda Zamana Sığmaz* (2005)
- *Hüseyin Şahin *Kula Efeleri* (2006)
- *İbrahim Kiraz *Milli Mücadele’de Bir Destan Demirci Mehmet Efe I-II-III-IV* (2008)
- *Sabahattin Burhan *Kurtuluş Savaşı’nda Gökçen Efe Destanı* (2008)
- *Çağan Dikenelli *Kara Efe* (2010)
- *Cem Çelik *Atçalı* (2011)
- *Sabahattin Burhan *Çakırcalı Mehmed Efe* (2012)
- *Ali Kemal Senan *Efem* (2013)
- *İbrahim Ünsal (Uçar) *Dağların Kartalı Gökçen Efe* (2014)
- *Esat Avcı *Fadime Efe* (2015)
- *Mevlüt Kaplan *İzmir’in Kavakları* (2015)
- *Ali İhsan Usta *Efelerin Efesi Yörük Ali Efe* (Yılı belirtilmemiş)

Çalışmada romanlara konu olan *efeler*, ilk önce kendi içinde kronolojik olarak bölümlere ayrılmıştır. Daha sonra da bahsi geçen *efeyi* anlatan romanlar da söz konusu bölüm içinde basım tarihlerine göre sıralanmıştır. Romanlar incelenmeye geçmeden önce, incelenecek romanlarda bir malzeme olarak kullanılan *efelerin* hayatlarına dair tarihi kaynaklar dikkate alınarak kısa bilgi verilmiştir. Böylece *efelerin* tarihi kimlikleriyle romanlara yansıyan hayatları arasındaki benzerlikler ve farklılıklar daha belirgin olarak ortaya konulacaktır. Ardından incelenecek olan romanların özetleri verildikten sonra romanlara yansıyan *efelik* olgusu, *efelik* geleneği bağlamında değerlendirilmiştir. Aşağıda ilk olarak Atçalı Kel Mehmet Efe ele alınmıştır.

2.1. Atçalı Kel Mehmet Efe’nin Hayatı

Atçalı Kel Mehmet Efe (1780-1830)’nin hayatı ile ilgili bilgiler Halil Dural, Kemal Özkaynak, Mustafa Çağatay Uluçay, Etem Oruç, Ali Haydar Avcı, Mehmet Bayrak¹⁹¹ vb. bazı araştırmacıların yapmış oldukları çalışmalarda mevcuttur.

¹⁹¹ Bk: Kemal Özkaynak, *Efelerden Haber*, s. 54-56.

Halil Dural’ın *Kaleminden Ödemişli Efe ve Zeybekler*, (Yayıma Hazırlayanlar: Ercan Uyanık-Sabri Yetkin), s. 14-42.

Ali Haydar Avcı, *Zeybeklik ve Zeybekler Tarihi*, s. 352-356, 414-416 ve 424-429.

Ali Haydar Avcı, *Atçalı Kel Mehmet İsyanı Aydın İhtilali (1829-1830)*, s. 47-60.

Etem Oruç, *Atçalı Kel ve Yağdere’li Sinanoğlu Efe*, s. 96-105 ve 109-110.

Atçalı Kel Mehmet, Atçalı yoksul bir ailenin çocuğudur. Atçalı'nın doğumundan sonra ailesi Arpaz'a göçer. Burada Osman Bey'in yanında babası çoban, annesi ise hizmetçi olarak çalışır. Atçalı, küçük yaşta babasını kaybeder ve yetim kalır. Daha sonra da ağaların yanında annesiyle birlikte karın tokluğuna ırgatlık yapar, en ağır işlerde çalışır. Küçük yaşta saçları dökülünce başı kel kalır ve Mehmet, "Kel", "Kel Mehmet", "Keloğlan", "Keleşoğlan" lakaplarıyla anılmaya başlanır. Bir gün Mehmet ve annesi, Arpaz ağası tarafından çiftlikten kovulur. Mehmet ve annesi, tanıdıklarının yanına Atça köyüne giderler. Diğer araştırmacılar Kel Mehmet'in Arpaz'dan kovulması konusuna açıklık getirmezken, halktan derlediği bilgileri aktaran Kemal Özkaynak, bu konuda fikir beyan eder. Kaynak'ın vermiş olduğu bilgilere göre, Kel Mehmet'in ve annesinin Arpaz'dan kovulma sebebi, Mehmet'in delikanlılık çağına geldiğinde beylerin, kadın hizmetçilerine sarkıntılık etmesi ve bunun sonucunda da ırgatlıktan çıkarılarak Atça'ya dönmeye mecbur kalmasıdır¹⁹². Etem Oruç ise, bu düşüncelerin tam tersini yani Kel Mehmet, delikanlılık çağına geldiği zaman çiftlikteki kadınların, Mehmet'e rahat vermediklerinden bahseder. Kaynak'ın belirtmiş olduğu sebebin bir iftira neticesinde (Biresseli Bilge Hoca Atçalı'ya, Şeyh Bedrettin'in *Varidat* adlı eserini okur. Mehmet, Hoca'dan öğrendiklerini her yerde dile getirmeye başlayınca ağa, bu oğlanın kendisi için zararlı olabileceğini düşünür ve çiftlikteki kadınlara sataştı diyerek onu ve annesini Arpaz'dan kovar) gerçekleşmiş olduğu da Oruç'un ifadelerinden anlaşılmaktadır¹⁹³. Böylece Etem Oruç, diğer araştırmacılardan farklı olarak Atçalı'yı, bilgili ve çevresi tarafından sevilen biri olarak göstermektedir.

Kel Mehmet ve annesi, Atça'ya gelirler. Kel Mehmet, burada ırgatlık ve kır bekçiliği yapar. Mehmet, Atça'nın muhtarı ve ağası olan Hacı Hüseyinoğlu Şerif Hüseyin'in kızı Fatma'ya, Etem Oruç'un vermiş olduğu bilgilere göre de Emir Fatma'ya¹⁹⁴ âşık olur. Mehmet annesini, Fatma'yı istemesi için ikna eder. Kel Mehmet'in annesi, Hüseyinoğlu'nun eşi tarafından ağır sözlerle çiftlikten kovulur. Atçalı, Şerif Hüseyin'in kâhyası Mahmut ve yanaşmanın saldırısına uğrar. Onları yaralar ve dağa çıkmağa mecbur kalır. Şerif Hüseyin, Atçalı'nın umudunu kırmak için kızını Aydın'ın zenginlerinden birinin oğlu olan Hasan ile evlendirmek ister. Atçalı, Hasan'ı dağa kaldırır. Hasan'ın babasından böyle bir işe kalkıştığı için yüklü bir fidye ister. Düğünden vazgeçilmesi şartıyla da fidyeyi alıp Hasan'ı serbest bırakır. Bu olayın ardından Osman Bey ile Şerif Hüseyin birleşerek, Uzun Efe'yi, Atçalı'nın

M.Çağatay Uluçay, *Atçalı Kel Mehmed*, s. 56-60.

Mehmet Bayrak, *Eşkîyahık ve Eşkîya Türküleri*, s. 376, 377, 380-396.

¹⁹² Kemal Özkaynak, *Efelerden Haber*, s. 54.

¹⁹³ Etem Oruç, *Atçalı Kel ve Yağdereli Sinanoğlu Efe*, s. 97.

¹⁹⁴ Etem Oruç, *Atçalı Kel ve Yağdereli Sinanoğlu Efe*, s. 98.

peşine takarlar. Atçalı, Uzun Efe'yi öldürünce de Kara Efe ile anlaşır. Atçalı, onu da öldürür. Atçalı, Osman Bey'den bu işlere kalkıştığı için fidye ister. Osman Bey fidyeyi getirmeyince de Atçalı, çiftliği basar ve daha yüklü bir miktarda fidyeyi alır. Bu parayı da yoksullara, ihtiyaç sahiplerine dağıtır.

Görüldüğü gibi Atçalı'nın dağa çıkma sebebi olarak sevdalandığı Fatma'nın kendisine verilmemesi ve annesi ile kendisinin hakarete uğraması gösterilmektedir. Bu düşüncelerden farklı olarak halktan derlemiş olduğu bilgileri aktaran Kemal Özkaynak, Kel Mehmet'in köyün güzellerine âşık olduğunu, bu yüzden de Mehmet'in yaralandığını ifade eder. İşlediği bir cinayetten dolayı da Mehmet'in dağa çıktığını ve çevresindekileri rahatsız ettiğini belirtir. Düze indirildiği zaman da Mehmet'in rahat durmadığını ve tekrar dağa çıktığını söyler. Özkaynak, Mehmet'in Atça'yı basıp halka eziyet etmesiyle de hükümet kuvvetlerinin harekete geçtiğini belirtir¹⁹⁵. Böylece Kaynak'ın anlatımlarında Atçalı'yı kanundışı hayata sürükleyen kendi tutumları olduğu anlaşılmaktadır.

Halil Dural, Kel Mehmet'in Aydın İhtilali'ni gerçekleştirmesindeki amacı daha farklı açıklar. Atçalı, on sekiz yaşına bastığında, köyde ağa gibi yaşamak sevdasına kapılır. Annesini, Hacı Hüseyinoğlu'nun kızını istemesi için gönderir. Kızını vermeyen Hüseyinoğlu, kızını Aydın'a gönderir. Atçalı ise, Aydın'ı basarak Fadime'yi almayı ve valiyi de oradan kovmayı ister ve dediği gibi de Aydın Hükümet Konağı'nı kuşatır¹⁹⁶. Dural, diğer araştırmacılar arasında farklı olarak Atçalı'nın sevdalandığı kızın isminin Fadime olduğunu söyler. Aynı zamanda Atçalı'nın Aydın'ı basmasının gerekçelerinden biri olarak da Fadime'yi alma düşüncesini gösterir. Oysaki konuyla ilgili diğer kaynakların birçoğu Atçalı'nın, her zaman sevdiği kızı babasının rızası ile almaya kararlı olduğunu, kızın namusuna söz getirmek istemediğini belirtirler.

Atçalı'yı yakalamak için görevlendirilen Raşit Bey, Atçalı'nın arkadaşlarını idam etmeye kalkınca Atçalı ilk önce hapishaneyi basar, oradaki mahkûmları serbest bırakır. Sonra da Aydın Hükümet Konağı'nı ele geçirerek Raşit Bey'i bir odaya hapseder. Atçalı, aylardır maaş alamayan memurların maaşlarını dağıtır. Halk, mutludur. Atçalı, vali makamına geçer. Çağatay Uluçay, Kel Mehmet'in "Seyyid" lakabını kullandığını, bu suretle de soyunu Peygamber'e bağladığını ifade eder. Kazdırdığı mührün üzerinde de "*Bende-i Hüda Seyyid Mehmed*" kelimelerinin kazılığı olduğunu, imzasının ise "*Bende Atçalı Mehmed*" olduğunu

¹⁹⁵ Kemal Özkaynak, *Efelerden Haber*, s. 54.

¹⁹⁶ Halil Dural'ın *Kaleminden Ödemişli Efe ve Zeybekler*, (Yayıma Hazırlayanlar: Ercan Uyanık-Sabri Yetkin), s. 15-24.

belirtir. Farklı mühürlerin ise, vesikalarda bulunmadığını ifade eder¹⁹⁷. Böylece Atçalı çıkan isyanın önderi olur ve Aydın halkının da desteğini alarak, onların isteğiyle 1829 yılında kendisini vali ilan eder.

Atçalı, Aydın'a hâkim olduktan sonra sancağın ilçe ve kasabalarını ele geçirmek için kuvvetlerini bölümlere ayırır. Ele geçirdiği yerlerde halkın memnun olduğu memurları bırakır, boşalan yerlere de kendi adamlarını yerleştirir. Uluçay'ın belirttiğine göre Atçalı, Kuyucak ve Nazilli'yi ele geçirdikten sonra on zeybeğini Şerif Hüseyin'e gönderir. Şerif Hüseyin kızını vermek istemez ve ailesini Aydın'a kaçıtır. Kel Mehmet, Aydın'ı ele geçince Şerif Hüseyin'in gönlü olmasa da Mehmet ile Fatma nikâhlanır¹⁹⁸.

Büyük hazırlıklarla Osmanlı güçlerinin saldırıya geçtiğini öğrenen Atçalı ve arkadaşları, güçlerinin onlara karşı yetmeyeceğini düşünüp halka yönelik de bir kıyım sebep olmamak için 22 Aralık 1829 tarihinde kenti terk ederler. Osmanlı güçleri Aydın'a girdiğinde kenti yeniden ele geçirir. Buradan da diğer kazalara yönelirler. Yer yer savunmayla karşılaşsalar da buraları da denetim altına alırlar¹⁹⁹. Atçalı ve arkadaşları, 8 Haziran 1830 tarihinde Nazilli'yi yeniden ele geçirirler. Aydın'a yürüyüşe geçtiklerinde ise, Osmanlı kuvvetleriyle karşılaşılır. Atçalı vurulur ve diğer zeybekler de dağılır²⁰⁰. Kel Mehmet'in etrafında ilk başlarda 7-8 kızanı varken, daha sonra da Yörüklerin, yeniçerilerin katılımıyla sayı binleri aşmıştır. Kel Mehmet'in belli başlı arkadaşları ise Çakmakoglu Mehmet ile kardeşi Çakmakoglu Şecereli, Yörük Ahmet, Turnalı Ali ve Palabıyıkoglu'dur²⁰¹.

Uluçay'ın ifade ettiğine göre, Kel Mehmet ilk başta savaş vergilerini kaldırmış ve vergileri azaltmıştır. Kel Mehmet, hiçbir zaman padişaha karşı olduğunu ileri sürmemiş topladığı vergileri göndermiştir. Aydın halkı, memurların haksız tutumlarından yıldıkları için de Atçalı'nın etrafında toplanmışlardır. Uluçay'a göre, Atçalı uygulamalarıyla halkın fikirlerine tercüman olmuş ve böylece Türkiye'de ilk demokrasi bayrağını açmıştır. Eski eşkıyalar yol kesip adam soyarken, asıp keserlerken, ırza tecavüz ederlerken Atçalı aksine bunları önlemeye ve yeni bir düzen kurmaya çalışmıştır. Böyle bir eşkıya da Osmanlı

¹⁹⁷ M.Çağatay Uluçay, *Atçalı Kel Mehmed*, s. 58.

¹⁹⁸ M. Çağatay Uluçay, *age.*, s. 61-62.

¹⁹⁹ Ali Haydar Avcı, *Atçalı Kel Mehmet İsyanı Aydın İhtilali (1829-1830)*, s. 123-125.

²⁰⁰ Ali Haydar Avcı, *Atçalı Kel Mehmet İsyanı Aydın İhtilali (1829-1830)*, s. 141-144.

²⁰¹ M.Çağatay Uluçay, *age.*, s. 63-64.

tarihinde görülmemiştir. Hükümet ise Kel Mehmet'i bir cani ve eşkıya olarak kabul etmiş, vergiler ve memurlar hakkında söylediklerini reddetmiş, memurlarını savunmuştur²⁰².

Kısaca Atçalı, Aydın'da hükümet konağını basmış, bölgenin hâkimiyetini sağlamış, yeni bir düzen kurmuş, vergileri azaltmış, rüşveti ortadan kaldırmış, kendi adına para bastırmış, halkın da desteğini almıştır. Bakıldığında sıradan bir insanın bunları başarabilmesi mümkün değildir. Çağatay Uluçay, Atçalı'nın bu özelliklerini, onun eşkıya maceralarının anlatıldığı çevrede doğup büyümesine bağlarken²⁰³; Etem Oruç ise Atçalı'nın bu tutumunu, Karıncalı Dağ'da çobanlık ederken Biresseli Bilge Hoca'dan, Şeyh Bedrettin'in *Varidat* başlıklı eseri hakkında bilgi edinmesine ve *Varidat*'taki düşüncelerden etkilenmesine bağlamaktadır²⁰⁴.

2.1.1. Atçalı Kel Mehmet Efe'nin Yer Aldığı Romanlar

Yapılan araştırmalar sonucunda başkahramanı Atçalı Kel Mehmet Efe olan üç romana ulaşılmıştır. Bu romanlar; Murat Sertoğlu'nun *Atçalı Kel Mehmet Efe*, İsmet Nadir Atasoy'un *Sevda Zamana Sığmaz* ve Cem Çelik'in *Atçalı* başlıklı romanlarıdır.

Atçalı Kel Mehmet Efe'nin hayatını anlatan romanlar, biyografik romanlardır. Aynı zamanda bu romanlar, çeşitli araştırmalar ve derlemeler sonucunda kaleme alındıkları için belgesel nitelikte romanlardır. Bunun için de romanlarda anlatılar, birbirini tekrarlamaktadır. Çalışmada tekrara düşmemek için, bu konuda yayımlanan ilk roman ele alınacak, diğer romanlarda da benzerlikler ve farklılıklar üzerinde durulacaktır.

2.1.1.1. Murat Sertoğlu *Atçalı Kel Mehmet Efe*

*Atçalı Kel Mehmet Efe*²⁰⁵ başlıklı romanda Atçalı Kel Mehmet Efe'nin hayatı tarihi bir zemin üzerinden anlatılmaktadır. Romanın özeti şöyledir:

Romanda Atçalı'nın hayatı anlatıldığı için, yukarıda Atçalı'nın hayatı ile ilgili verilen bilgilerle romanda anlatılanlar arasında bazı benzerlikler bulunmaktadır. Örneğin; Mehmet'in Arpazoğullarının çiftliğinde çalışması, annesi rahatsızlanınca Arpazoğulları'nın çiftliğinden kovulmaları, Mehmet ve annesinin Atça köyünde yaşayan tanıdıklarının evlerine gelmeleri, Mehmet'in burada kır bekçiliğine başlaması, Mehmet'in köyün en zengini Hacı

²⁰² M. Çağatay Uluçay, *Atçalı Kel Mehmed*, s. 73-76.

²⁰³ M. Çağatay Uluçay, *age.*, s. 48.

²⁰⁴ Etem Oruç, *Atçalı Kel ve Yağdereli Sinanoğlu Efe*, s. 52-53.

²⁰⁵ Murat Sertoğlu, *Atçalı Kel Mehmet Efe*, İstanbul: İtimat Kitabevi, 2. Baskı, 1964.

Hüseyinoğulları'nın kızı Emir'e gönlünü kaptırması, Emir'in ailesinin Mehmet'in annesine hakaret etmesi, Mehmet'in kahvehaneye gittiğinde Hüseyinoğulları'nın adamlarının Mehmet'e saldırması ve Mehmet'in onları yaralaması, Hacı Hüseyinoğlu'nun kızı Emir'i, Aydın'ın varlıklı ailelerinden birinin oğluna vermesi, Mehmet ile Çapur'un bekârlığa veda partisinden Hasan'ı alıp dağa kaldırmaları, Hasan'ın babasından bin altın alındıktan sonra Emir kızıdan vazgeçilmesi şartıyla Hasan'ın serbest bırakılması, Hüseyinoğlu'nun Atçalı'nın peşine Uzun Efe ardından da Kara Efe'yi göndermesi ve ikisinin de Atçalı tarafından öldürülmesi gibi olaylar bu romanda da yer almaktadır.

Mehmet Efe, Osman Bey'den Kara Efe'nin üzerine gönderilmesinde aracı olduğu için para ister fakat istediği parayı alamaz ve çiftliği basmaya karar verir. Mehmet ve kızanları, önlemler alınmış çiftliğe çoban sürüsüne katılarak girerler. Mehmet, yirmi bin altını alır ve oradan uzaklaşır. Bütün bu olanlardan sonra, herkes Atçalı'dan daha çok korkmaya başlar. Hüseyinoğlu kızını, kardeşinin yanına Aydın'a götürür. Emir'in kaldığı ev, Mehmet'in annesinin kaldığı evin hemen yanındadır. Böylece Emir, Mehmet'in annesi ve Mehmet ile görüşmeye başlar.

Aydın'a Raşit Bey, tayin edilir. Mehmet Efe, Raşit Bey'in masumlara eziyet ettiğini öğrenir ve masumlara eziyet etmemesi için kendisine mektup gönderir. Raşit Bey ise, bu mektubu dikkate almaz ve yapacaklarına devam eder. Raşit Bey'in beklemediği bir anda, Hacı Hüseyinoğlu'nun çiftliğinde karşısına çıkan Atçalı, onu tekrar uyarır. İyice sinirlenen Raşit Bey, bölgedeki kahvehaneleri kapatır, Aydın halkına kan kusturur. Bir gün Raşit Bey'in yanına Kara Efe'nin yeğeni Deli Bekir gelir. Atçalı'yı intikam için öldüreceğini söyler ve kendisinden de yardım ister. Raşit Bey, Deli Bekir'e destek olur. Yaptıkları plan sonucunda Raşit Bey, Atçalı'yı yakalayamasa da Mehmet Efe'nin en iyi kızanlarından Çapur ve Ali'yi yakalayıp zindana atar. Bu arada plandaki aksaklıklardan dolayı Raşit Bey, Hacı Hüseyinoğlu'ndan şüphelenir ve adamları ile birlikte onları da zindana atar. Emir ise, babasını kurtarması için Mehmet'ten yardım ister.

Çapur ve Ali, tam idam edilecekleri gün Mehmet ve kızanları hapishaneyi basar. Zindanlardaki masum halkı serbest bırakırlar. Bunların bir kısmı, askerler ve Aydın halkı da kendilerine katılır. Herkes, Raşit Bey'den bıkmıştır. Binlerce kişinin önderliğinde Atçalı Kel Mehmet Efe, hükümeti basar. Hükümet binasında tek başına kalan Raşit Bey, teslim olmak zorunda kalır. Hacı Hüseyinoğlu ile kâhyası Mahmut da kurtulanlar içindedir. Mehmet Efe, İlk başta aylardır ödenmeyen memur maaşlarını hemen öder, Raşit Bey tarafından kapatılan

kahvehaneleri açar, devletten alacaklı olanların paralarını dağıtılır. Aydın halkı, bayram sevinci yaşar. Aydın eşrafı, padişaha mektup yazıp Aydın valiliğine Mehmet'in tayin edilmesini ister. Hacı Hüseyinoğlu ise, bütün bu olanlardan sonra Mehmet'i sevmeye başlar. Raşit Paşa, padişah ile konuşup Atçalı'nın vali olmasını sağlamak için İstanbul'a gider. Mehmet ile Emir'in dillere destan olan düğünleri yapılır. Aylar geçmesine rağmen Raşit Paşa'dan haber gelmez. Mehmet, "*Vali-i vilayet, hademe-i devlet, Atçalı Kel Mehmet*" adıyla mühür bastırıp devlet işlerini yoluna koyar. Mehmet, Aydın'ın zenginlerinden para isteyip cami, yol, köprü yaptırır. Parayı vermek istemeyenleri de astırır. Böylece hükümete şikâyetler gelmeye başlar. Mehmet, vergileri toplayıp İstanbul'a gönderir. Devletin bir kuruşuna bile dokunmaz. İstanbul'dan gelen haberler kötüdür. Raşit Paşa, İstanbul'da Mehmet'in aleyhinde konuşmuştur. Bayram Paşa önderliğinde binlerce kişilik ordu ve toplar Aydın'a doğru yola çıkar. Mehmet'in yanında olan Aydın eşrafından bazıları ve kendi adamlarından çoğu, devletin tarafına geçer. Atçalı, askerle çatışmaya girmek istemez ve *kızan*larını serbest bırakır. Gece yarısı Atçalı, Emir ve köpeği Çopar ile yola çıkar. Sabaha karşı Raşit Bey'in açtığı ateş ile Atçalı, eşi ve köpeği vurulup ölür. Raşit Paşa da mutluluktan önünü göremez ve koşarken uçurumdan yuvarlanıp paramparça olur.

Romanda olaylar, takip-kovalamaca tipi vaka ile anlatılmıştır. Romanda, sürekli bir kaçıp kovalama olayı görülür. Kaçanlar Mehmet Efe ve *kızan*ları iken, onları kovalayanlar ise, ağaların tutmuş oldukları Uzun Efe, Kara Efe, Deli Bekir ve jandarma birlikleri olmuştur. Romanda, Mehmet Efe ile Hacı Hüseyinoğlu, Uzun Efe, Kara Efe ve Raşit Bey arasında yaşanan çatışmalar yer alsa da esas çatışma, ezilenler ile ezenler arasındadır. Ezilenler yoksul halk iken ezenler ise ağalar, onların yardımcıları ve hükümet birlikleridir. Aynı zamanda romanda Mehmet Efe ve *kızan*larının tabiat ile çatışması da söz konudur. *Efelerin* yaşam alanı dağlardır. Tabiat bazen onları koruyup kollarken bazen de savunmasız bırakır. Örneğin Mehmet Efe ve *kızan*ları, Bozdağ'ın tepesinde Kara Efe ve adamları tarafından etrafları sarıldığında tabiata karşı üstün gelerek uçurumun kenarından aşağıya inmeyi başarmışlardır²⁰⁶.

Romanın başkahramanı Atçalı Kel Mehmet Efe'dir. Mehmet Efe'nin yardımcıları ise, köpeği Karabaş, *kızan*ları Çopur, Ali ve diğerleri, Yörükler, Emir ve Atçalı'nın annesidir. Romanın kötü karakterleri ise, Hacı Hüseyinoğlu ve kâhyası Mahmut Ağa'dır. Onların yardımcıları da Uzun Efe, Kara Efe, Osman Ağa, Yusuf Ağa, Raşit Bey ve Deli Bekir'dir.

²⁰⁶ Murat Sertoğlu, *Atçalı Kel Mehmet Efe*, s. 116.

Atçalı Kel Mehmet Efe, romanda yetim, fakir, mazlum, bahtsız bir çocuk olarak tanımlanır. Mehmet, Atça'da kır bekçisi olarak çalışırken, çapulcularla, hırsızlarla yapmış oldukları mücadeleler onun kendine olan güvenini artar. Mehmet, daha önce zayıf, çelimsiz biriyken Atça'da kilo alır ve daha sağlıklı görünür. Mehmet Efe, dinamik bir karakterdir. Romanda Atçalı Kel Mehmet'in yaşadığı değişimler açık bir şekilde ortaya konulmuştur. Romanın başlarında herkesin hor gördüğü, dövdüğü, sevmediği, çelimsiz bir çocuk olarak gördüğü Mehmet, daha sonra Aydın vilayetini ele geçirecek kadar güçlenir ve çevresi tarafından sevilen, saygı duyulan biri haline gelir.

Olaylar, tarihi olarak 1796-1830 yılları arasında yaşanır. Olayların geçtiği mekânlar ise; Arpaz, Atça, Aydın ve İstanbul'dur. Romanda hem açık mekânlar hem de kapalı mekânlar kullanılmıştır. Açık mekân olarak, Mehmet'in kır bekçiliği yaptığı Atça köyü, Bozdağ, çeşme başı, bahçe vb. alanlar kullanılırken; kapalı mekân olarak Arpazoğulları'nın çiftliği, kahvehane, Osman Bey'in konağı ve kulesi, Atçalı'nın annesini yerleştirdiği Aydın'daki ev ve hemen yanında yer alan Emir'in halasının evi, hapishane, hükümet konağı vb. yerler kullanılmıştır. Genelde kötü olayların yaşandığı yerler kapalı mekânlarken, açık mekânlarda iyi ve güzel olaylar yaşanır. Örneğin; Atçalı'nın annesi Arpazoğulları'nın çiftliğinde hakarete uğrar. Hükümet konağında adil olmayan işler döner. Bununla birlikte Atçalı, kır bekçisi olarak çalıştığında kendine güvenmeye başlar. Mehmet, Emir ile çeşme başında, bahçede karşılaşır, konuşur. Atçalı, dağdayken adaleti sağlamanın yollarını arar.

Romana *efelik* bağlamında baktığımızda ise şu hususlar dikkati çekmektedir:

Atçalı'nın başına gelenlerin sebebi, gönül meselesidir. Romanda ifade edildiğine göre kadınlar, *efelere* uğur getirmemektedir. Yazar bir yandan Atçalı'nın Emir'e olan bağlılığını ve her yaptığıının arkasında Emir'e kavuşma ümidinin olmasını yanlış bulur ve bunu Mehmet'in *kızanı* olan Çopur'un aracılığıyla yer yer dile dile getirir:

Çopur cevap vermedi. Beraber oldukları ve efeliğe başladıkları zamandan beri, bu Emir kızdaki kaç sefer bahsetmişlerdi. Çopur, kadın kısmının efelere hiçbir vakit uğur getirmediğini duymuştu ve buna bütün gönlü ile inanmıştı. Eski efeler bunu her zaman söylerlerdi. (s. 35)

Çopur dili döndüğü kadar onu ikaz etmeğe çalışıyordu:

-Sen gel bu sevdadan vazgeç. Mehmet Artık efe oldun. Avrat kısmı efelere uğur getirmez. (s. 77)

Romanda *efelik* kültürüne dair bazı bilgiler de yer almaktadır. Örneğin; *Efelerin* fidyeye için kaçırdıkları kişilere iyi baktıkları, aldıkları fidyeleri ihtiyacı olan yoksullara dağıttıkları, en önemli yataklarının Yörüklerin olduğu ve Yörüklerin *efeleri* zorda kalsalar bile ele vermedikleri²⁰⁷, *efelerin* de onları koruyup kolladıkları, kadınlara saygı gösterdikleri²⁰⁸, çatışma anında karşı tarafın açık vermesi için tahrik edici sözler sarf ettikleri²⁰⁹ romanda ifade edilir. Yazarın anlatımıyla, Atçalı'nın da böyle bir *efe* olduğu anlaşılmaktadır.

Fakat yazar bu geleneklere uymayan, *efe* unvanıyla dolanan, halktan haraç alıp onlara zulmeden kişilerin varlığını da Uzun Efe ve Kara Efe aracılığıyla dile getirir ve onların bu tutumlarını da kahramanlarının ve Atçalı'nın aracılığıyla eleştirir. Uzun Efe romanda son derece insafsız, gaddar bir *efe* olarak anılır. Uzun Efe, bölgenin zenginlerini haraca bağlamıştır. Kara Efe de Uzun Efe'nin arkadaşıdır. Kara Efe, gaddar bir hayduttur. Daha çok posta arabalarına musallat olmaktadır.

Atçalı'yı diğer *efelerden* ayıran ise, adil bir düzen kurmak için Aydın vilayetinin yönetimini ele geçirmesi ve istediği düzeni kısa bir süre için de olsa gerçekleştirebilmesidir. Romanda Atçalı'nın bunu gerçekleştirmesi, Emir'in kendisinden vali olmasını istemesine bağlanır:

-Vali mi olacaksın?

-Sen ne istersen olurum.

-Peki vali ol! Seni Aydına vali olmuş görmek isterim. O zaman bütün kızlar hasedlerinden çatlarlar.

-Senin için yapmıyacağım yok Emir! Yalnız benim için dua et... (s. 140)

Atçalı'nın, hükümet konağını ele geçirip vali koltuğuna oturmasında Emir'in isteği etkili olmuştur. Zaten Atçalı'nın hapishaneyi basıp isyanı başlattığı yerde yani hapishanede en yakın arkadaşlarının yanında Emir'in babası da bulunmaktadır. Fakat yine de romanda açık açık dile getirilmese de böyle büyük bir eylemin arkasında sadece Emir'in olmadığı da görülmektedir. Atçalı'nın eğitimi konusunda romanda herhangi bir bilgi verilmez fakat mektup yazdığı ifade edildiğine göre Atçalı, okuma yazma bilen birisidir. Aynı zamanda *efe* toprağında doğan Atçalı'nın *efe* hikâyelerini dinleyerek büyüdüğü de romanda ifade edilmektedir:

²⁰⁷ Murat Sertoğlu, *Atçalı Kel Mehmet Efe*, s. 93.

²⁰⁸ Murat Sertoğlu, *Atçalı Kel Mehmet Efe*, s. 92.

²⁰⁹ Murat Sertoğlu, *Atçalı Kel Mehmet Efe*, s. 113.

Atçalı Kel Mehmet, ötedenberi köy ihtiyarlarından dinlediği şeyleri hatırladı. Bilhassa Atça muhtarı böyle şeylere pek meraklı idi. Bütün efelerin birbirleri ile münasebetlerini, dargınlıklarını, dostluklarını falan çok iyi bilirdi. O, Atçada korucu iken boş vakitlerini hep bu masalları dinlemekle geçirirdi. (s. 105)

Evet, bir bakıma göre Mehmedin böyle sıkı tedbirler almasında haklı olduğunu düşünmüyor değildi. O da her Egeli gibi türlü efe maceraları dinlemişti. Bazen zaptiyenin yahut da bir rakip efenin karşısındakini avlamak için bir takım kötü kadınları kullandıklarını duymuştu. Bunlar elbette tanımadıkları bir kadından haklı olarak şüpheleneceklerdi. (s. 241)

Her ne kadar romanda Atçalı'nın, ileri görüşlü olduğu ve bu dünya görüşünün temelinde neyin yattığı ön plana çıkarılmasa da Atçalı'nın cahil olmadığı anlaşılmaktadır. Atçalı'nın bu isyanda Aydın halkından destek bulması, ele geçirdiği yerlere bölgenin ileri gelenleri tarafından çağırılması, halkın ondan razı olması, vergide ve devlet işlerinde adaleti sağlaması o dönemin yönetim anlayışındaki eksiklikleri de ortaya koymaktadır.

Romanda ifade edilen Atçalı Kel Mehmet Efe'yi, Eric J. Hobsbawm'ın *asil soyguncu imajı*²¹⁰ ile inceleyecek olursak karşımıza şu sonuçlar çıkmaktadır:

Romanda ifade edildiğine göre Atçalı'yı kanun dışı hayatına sürükleyen sebep, sevdiği kızın kendisine verilmemesi, annesi ve kendisinin, kızın ailesi tarafından hakarete uğramalarıdır. Romanda köylüler, Atçalı'nın dağa çıkmasını haklı görmektedir. Çünkü Hacı Hüseyinoğlu, Mahmut Ağa ve yandaşları Atçalı'nın üzerine fazlasıyla gelmişler, ona başka çare bırakmamışlardır. Bu açıdan bakıldığında Atçalı, halkın gözünde suçlu sayılmamaktadır.

²¹⁰ Eric J. Hobsbawm, asil soyguncuların imajını, dokuz maddede özetler:

- Asil soyguncu kanun dışı hayatına bir suç işleyerek değil, adaletsizliğe kurban gittiği ya da onlar tarafından suç sayılan (oysa halkın bu gözle bakmadığı) bir fiilden dolayı yetkili makamların kovuşturmasına uğradığı için başlar.
- Haksızlıkları düzeltir.
- Zenginden alıp yoksullara verir.
- Nefsi müdafaa ya da açıktan intikam alma halleri dışında hiçbir zaman kimseyi öldürmezler.
- Eğer hayatta kalmayı başarırsa onurlu bir yurttaş ve topluluk üyesi olarak halkın arasına geri döner. Aslında zaten topluluğundan hiçbir zaman tam olarak ayrılmamıştır.
- Halkınca hayranlık duyulan, yardım edilen ve kollanan birisidir.
- İçinden çıktığı topluluğun mensupları yetkili makamlar karşısında onu ele vermeyecekleri için ya eceliyle ölür ya da bir ihanetten dolayı ölür.
- En azından teoride, görünmez ve yaralanmaz bir varlıktır.
- Adaletin kaynağı olan kralın ya da imparatorun düşmanı değil, sadece yerel beylerin, din adamlarının ya da, başka zalimlerin düşmanıdır.

Bk: Eric J. Hobsbawm, *Eşkılar*, s. 62-63.

Atçalı Kel Mehmet Efe, özellikle Aydın'ı ele geçirip kısa bir süre için valilik yaptığı zamanlarda haksızlıkları ortadan kaldırmak için çabalamıştır. Atçalı, devlet işlerini bir düzene koymuş, haksız uygulamalara engel olmuştur. Onurlu bir vatandaş gibi halkın arasında yaşamaya devam etmiştir. Halk Atçalı'yı sevmiş, kendisine destek olmuştur. Ayrıca Atçalı, dağda olduğu sürece de kendisini vali ilan ettiği zamanda da zenginlerden aldıklarını, fakirlere dağıtmış, fakir fukaranın yardımcısı olmuştur.

-Aldığı paraları hep fakir olanlara dağıtıyormuş, dört yörük kızının çeyizini yapıp onların istedikleri delikanlılarla evlendirmiş. Hasta olanların hekim ve ilaç paralarını vermiş. (s. 179)

Atçalı, Hobsbawm'ın da ifade ettiği gibi *nefsi müdafaa ya da açıktan intikam alma halleri dışında hiçbir zaman kimseyi öldürmemiştir.*

Kel Mehmet efe şimdiye kadar hiçbir masum kişiyi öldürmüş değildi. Onun vurdukları hep namdar eşkiyalardı. Yüzlerce kişinin kanına girmiş, yüzlerce kişiyi soymuş insanlardı. Hatta efe, bunları da hep nefsi müdafaa için vurmuş bulunuyordu. (s. 281)

Atçalı, haksızlık eden ağalarla, zalimlerle mücadele etmiş, padişaha karşı bir düşmanlık beslememiştir. Ölümü eceli ya da ihanet sonucunda gerçekleşmemiş çatışmada bile ölümü göze almıştır. Romanda Atçalı Kel Mehmet Efe'nin görünmez ya da yaralanmaz olduğuna dair bir inancın varlığından da söz edilmemektedir. Kısaca, Mehmet Efe'nin ölümü ve görünmez veya yaralanmaz olması dışında *asil soyguncu imajını* taşıdığını ifade edebiliriz.

Sonuç olarak romanda Atçalı'nın namuslu bir adam olduğu, devletin parasına el uzatmadığı, öldüğünü duyan halkın arkasından ağladığı, idareyi ele alan Bayram Paşa'nın bile İstanbul'a durumu bildiren mektubunda Atçalı için şerir (kötülükçü) yerine kişi ifadesini kullanmayı daha uygun gördüğü belirtilir²¹¹. Yani Murat Sertoğlu (1911-1989) romanında Atçalı için olumsuz bir tutum sergilememiştir.

2.1.1.2. İsmet Nadir Atasoy *Sevda Zamana Sığmaz*

Atça'da dünyaya gelen İsmet Nadir Atasoy (d. 1949)'un kaleme aldığı *Sevda Zamana Sığmaz*²¹² başlıklı roman, üç bölümden oluşmaktadır. Yazar ilk bölümde, Atça kasabasının oluşumu hakkında bilgi verir. Olaylar, Satı Kadın ve eşi Koca Zeynel'in yaşantılarıyla başlar.

²¹¹ Murat Sertoğlu, *Atçalı Kel Mehmet Efe*, s. 342-343.

²¹² İsmet Nadir Atasoy, *Sevda Zamana Sığmaz*, Eskişehir: Gülen Ofset Matbaacılık, 2005.

Zamanla Koca Zeynel'in birlikte büyüdüğü, kardeş bildiği Müslim'in oğlu Behlül ile kızı Hatmigül, birbirlerine sevdalanır ve evlenirler. Çelebi ve Aydın isimlerinde iki oğulları olur. Behlül Ağa yaşlanınca işleri oğullarına devreder. Onlar da fertleriyle beraber Çelebioğlu ve Aydınoğlu adında iki mahalle oluştururlar. Atçayırı denilen bölge ise, zamanla Atça olarak kısaltılır. İkinci bölümde, Atçalı Kel Mehmet Efe'nin hayatından bahsedilir. Son bölümde ise, 1900-1930 yıllarında Atça'da yaşananlar ifade edilir. Bölgede Rumların durumu, Yunanlıların Atça'yı işgal etmesi, üç yıldan fazla süren işgal süresince Rumların, Müslümanlara yapmış oldukları eziyetler ve Atça'nın işgalden kurtuluşu ile yanan Atça'nın yerine modern bir Atça'nın kuruluşu anlatılır.

Romanının *Son Söz* başlıklı bölümünde, Atasoy'un romanını yazmadan önce bölgede bulunan ova, azmak ve dağları adım adım dolaştığı ifade edilmekte ve romanın isminin de Atçayırı'nda yaşanan ve yaşanacak olan sevdalardan geldiği anlaşılmaktadır:

Ve, o çayda kim bilir ne sevdalar yaşandı. Ve, kim bilir yaşanacak daha nice sevdalar var... (s. 458-459)

Çalışma açısından önemli olan Atçalı Kel Mehmet Efe'nin hayatının anlatıldığı ikinci bölümdür ve bölümün özeti şöyledir:

Öksüz ve yetim olan Hasan, Atça'da üç-beş hayvanın arkasından gitmekten yorulur. Methini çok duyduğu Arpaz Bey'in konağında çalışmaya karar verir. Arpaz'a gider. Kâhya ile konuşup çiftlikte çalışmaya başlar. Hasan, Arpaz Bey'in çiftlikte yapmış olduğu toplu düğünde Hacer ile evlenir. Mehmet adını verdikleri bir oğulları olur. Mehmet'in saçlarının çıkmaması annesi ve babasını üzse de Allah'tan gelene razı olurlar ve babası, oğlunu “Keloğlum, Keleşoğlum” diye sever. Mehmet'in bu eksikliği, çiftlikteki diğer çocukların kendisi ile alay etmelerine sebep olur. Mehmet on beş yaşına geldiğinde babası Hasan vefat eder. Kâhya, Mehmet'in konakta kariya kıza rahat vermediğini ileri sürerek anne ve oğlunu, konaktan kovar. Mehmet, bunun iftira olduğunu söyler. Anne-oğul, Atça'ya baba evine gelirler. Evi tamir ettikten sonra burada yaşamaya başlarlar. Atça'nın muhtarı Mehmet'e iş verir. Mehmet, köy bekçisi olur. Köylülerin sevgisini kazanır.

Mehmet'in, Atça'da çalışmaya başlamasının ardından yaşadıkları, Murat Sertoğlu'nun romanındaki anlatımlarla hemen hemen aynıdır (Atçalı'nın, Emir'e âşık olması, Emir'i isteyen Hacer Kadın'ın hakarete uğraması, Mehmet'in kâhya Çakır Süleyman ve iki adamını yaralaması, Atçalı'nın köpeği Çete, kankardeşleri Ali ve Çopur ile birlikte dağa çıkması,

Emir'i babası Yusuf Ağa'nın oğlu Hüseyin'e vermesi, Atçalı'nın Hüseyin'i dağa kaldırması, Hacı Hüseyinoğlu'nun Atçalı'nın peşine Uzun Efe'yi ve ardından da Kara Efe'yi takması, Atçalı'nın onları öldürmesi vb.).

Yeniçeri Ocağı'nın ve Bektaşî Ocaklarının kapatılması, II. Mahmut'un, Bey kapılarına düzen vermek istemesiyle beraber buradaki insanlardan Atçalı'ya katılanlar artar. Atçalı birliklerini üçe ayırır. Atçalı ve *kızanları*, Karıncalı Dağ'da iken Kuyucaklı Mustafa Ağa, yanlarına gelir. Mültezimin elinden çektiklerini anlatır ve kendilerini kurtarmalarını ister. Atçalı ilk önce Kuyucak'ı ele geçirir. Atçalı, Kuyucak'ın hesaplarını gözden geçirtir ve gönderilmeyen vergileri Aydın'a yollar. Bu arada Hüseyinoğlu, Atça'nın başına açtığı bela ve bu belaya yataklık ettiği gerekçesiyle Haşim Ağa tarafından tutuklanır. Atçalı daha sonra da Karacasu, Bozdoğan, Arpaz ve Nazilli'yi ele geçirir. Daha sonra da Aydın'a yürür. Haşim Ağa şehri savunsa da başarılı olamaz ve Atçalı, Aydın'ı ele geçirir. İlk iş olarak Atçalı, genel af ilan eder. Hapishanedekilerle birlikte Hüseyinoğlu da çıkar. Atçalı, Aydın'da konağa yerleşir ve annesini de yanına alır. Emir ile evlenirler. Osmanlı Hükümeti 1829 yılında, Atçalı'nın üzerine İbrahim Efendi önderliğinde birlik gönderir. Atçalı, Aydın'ı terk eder. Atçalı, 1830 yılının Haziran ayında tekrar Aydın'a girmeye karar verir. Atçalı, 10 Haziran'da Tepecik köyü mevkiinde Osmanlı birlikleriyle girdiği çatışmada hayatını kaybeder.

Sevda Zamana Sığmaz başlıklı romanın ikinci bölümünde Sertoğlu'nun romanından farklı olarak Hasan, Bozdoğanlı Halil, Donduranlı Mahmut, Celep Musa, Gurbetin Ali Efe, Tekeli İbrahim Efe, Galip Hoca, Ese Efe, Kılıçoğlu Hüseyin Efe vb. karakterler yer alır. Atçalı'nın annesinin ismi ilk kez bu romanda Hacer olarak belirtilir.

Romanın başkahramanı olan Atçalı Kel Mehmet Efe romanda, okuma-yazma bilmeyen biri olarak tanıtılır. Mehmet de babası Hasan gibi olanlar hakkında durup düşünür, çözüm yolları bulmaya çalışır. Mehmet, her yaşanılanı olduğu gibi kabul etmez. Zaten Arpaz çiftliğinden kovulmalarına sebep de Atçalı'nın bu her şeyi sorgulayan tutumu olur. Atçalı doğuştan kel olmasına rağmen romanda, güzel ve gülbüz bir çocuk olarak tanımlanır. Çok güzel ve kapkara gözlere sahiptir.

Romanda olaylar 1500'lü yıllarda başlar ve 1930 yılında biter. Yukarıda özetlediğimiz ikinci bölümde ise olaylar, 1700'lü yıllarda başlar ve 10 Haziran 1830 tarihinde Atçalı'nın vurulması ile biter.

Efelik bağlamında romanda öne çıkan unsurlar ise şunlardır:

Efe kelimesi genel olarak ağabey anlamında kullanılırken daha sonraları özel bir anlam kazanmıştır. Romanı incelediğimizde yazarın *efe* kelimesini, her iki anlamda da kullandığı görülmektedir:

Kızım hele şuradan biraz daha çalı çırpı getir. Bazlamanın sonuna geldik. Hem efenin çıkınıyla ocak başındaki bakır sahanı da al gel. (s. 354)

Üstlüğüni alıp avluya indiğinde ağabeyini bahçede kuyudan su çekerken gördü ve;

-Efem, babamı bir bulaydın da çağıraydın ya. Anam enikonu rahatsızdır, dedi. (s. 435)

Gerek göçerlerden, gerekse dağ köylerinden kendine küçümsenmeyecek bir destek sağlamış; Bey, Karıncalı ve Madran dağlarında “Atçalı Kel Mehmet Efe” adı da oldukça sıklıkla konuşulur olmuştur.”(s. 223)

Romanda *efeliğin* gereği haline gelen yatakların önemi, aşiretlerin ve göçmenleri dost edinmek için kendilerine yapılması gereken yardımlar, çeteye alınacak adamları itina ile seçmek, kalabalık çetenin hareket zorluğundan dolayı çeteyi bölmek, güçsüz, masum kadınlara el uzatmamak vb. konulara değinilmiş ve Atçalı’nın da bunları yerine getirdiğinden bahsedilmiştir. Atçalı’nın tam tersi olarak *efeliğe* yakışmayan davranış sergileyen kişi de Uzun Efe’dir. Uzun Efe, para ile ağaların işini gören, acımasız, gaddar, çaresiz kadınlara el uzatan bir *efedir*. Bu doğrultuda da yazar, Atçalı için olumsuz bir tutum sergilememiştir.

İsmet Nadir Atasoy’un anlattıklarına Hobsbawm’ın *asil soyguncu imajı* ile baktığımızda, Atçalı’nın gönül meselesi sonucunda uğradığı hakaretlere ve davranışlara daha fazla dayanamayıp dağa çıktığı, toplumdaki adaletsizliği görüp, haksız uygulamaları sorgulayıp adil bir yönetim anlayışı benimsediği anlaşılr:

-Efeler!... Bu güne kadar gelmiş geçmiş efelerin hepsi de hükümet memurlarının, yerli derebeylerin ağır baskı ve soygunlarına karşı çıktıkları için dağa çıkmamış mıdır? Dağa çıkan bu insanların itirazları, haksız yere ve halkın kaldıramayacağı ölçüde alınan vergiler değil midir? Yıllar süren ve toplumun temelini teşkil eden aileleri perişanlığın içine gark eden sonu gelmez askerlik angaryası az mı ocak söndürmüştür? “Yeterse yeter!...” demenin zamanı daha hâlâ gelmemiş midir? (s. 298)

Atçalı’nın haksızlıklar karşısında durması, fakir fukaranın destekçisi olması, halkın kendisini sevmesini sağlamıştır. Halk, Atçalı’ya destektir:

Halk bir anda sırtlarındaki yükün hafıflediğini hissederek Mehmet Efeye destek olmaya ve Mehmet Efe de halktan aldığı bu destekle daha radikal kararlar vermeye başlamıştı. (s. 315)

Atçalı, kendisine zarar vermek isteyen kişileri öldürmüş, masum cana kıymamıştır. Atçalı, devlet adına fakir fukarayı soyan kişilere düşman olmuş padişaha karşı gelmemiştir. Aydın'ı ele geçirdiği sıra düze indiğinde halk arasında saygın bir yaşantıya sahip olmuştur. *Efe*'nin ölümü ise, çatışma esnasında gerçekleşmiştir. Kısaca Atçalı Kel Mehmet Efe'nin, ölüm şekli, görünmez veya yaralanmaz olduğuna dair bir inancın var olması dışında *asil soyguncu imajını* taşıdığı söylenebilir.

2.1.1.3. Cem Çelik *Atçalı*

Cem Çelik'in *Atçalı*²¹³ başlıklı romanının konusu kısaca şöyledir: Mehmet babasını 1809 yılında kaybetmiş, 13 yaşında yetim kalmıştır. Ailesi Arpaz Beyi'nin konağında boğaz tokluğuna çalışmıştır. Babası, Mehmet'in okumasını çok istemiş, Mehmet de babasının isteğini yerine getirmiştir. Mehmet, Arpaz'da görev yapan imamın aracılığıyla birçok kitap okur. Okuduğu kitapların arasında Şeyh Bedrettin'in *Varidat* başlıklı eseri de bulunmaktadır. Bir gün Arpaz Beyi'nin konağından annesi ile birlikte kovulurlar. İmam, Mehmet'e kitaplar verir. Okumasını, irfandan ayrılmamasını ve haksızlığın karşısında durmasını tembihler.

Mehmet ve annesi, Atça'ya gelirler. Atça'da Mahmut Ağa'nın hanımı, onları kasabada bir eve yerleştirir. Mehmet'i de ormanda görevlendirir. Mehmet, zamanla kilo alır, daha sağlıklı görünmeye başlar. Görev başındayken, yoldan geçen herkes ile iyi anlaşır. Onların getirdiği kitapları okur. Daha sonra diğer romanlarda da karşımıza çıktığı gibi Mehmet, Hacı Hüseyin Bey'in kızı Fatma'ya âşık olur ve gelişen olaylar sonucunda dağa çıkar. Çopur, Mehmet'in en yakın arkadaşıdır. Konakta çok ezilir. Mehmet'in dağa çıktığını duyunca Celal Efe'ye gider. Mehmet'i bulur. Ona *kızan* olur. Celal Efe, ahilerin yardım teklifini Mehmet'e bildirir. Osmanlı'da vergiler artar. Ağalar, her yerde köylüye zulüm eder hale gelmiştir. Sekbanlar, eşkıya kesilmişlerdir. Mehmet, başta tepki verse de sonradan yardım konusuna, ses çıkarmaz. İlk önce Mehmet Efe, Hüseyin Bey'in bağ evini yakar. Sekbanlar ve Mahmut Ağa, ateşi söndürmek için hemen bağ evine koşarlar. Mahmut Ağa, yaralanır. Diğerleri ise, öldürülür. Yasef, Mehmet'in annesine konak tutmuş, dayamış döşemiş ve iki de yardımcı bulmuştur. Tuttuğu konak, Fatma'nın halasının konağının dibindedir.

Mehmet Efe, Aydın'ın zenginlerinden fidye almaya başlar. Beyler, bu konuda rahatsızdır. *Kızanlar*, her geçen gün çoğalır. *Efe*, onlara silah talimlerinin yanında ilim öğretmeye de karar verir. Dağ başına tekke kurup, hocalar getirtecektir. Böylece cahilliği

²¹³ Cem Çelik, *Atçalı*, İstanbul: Y Yayınevi, 2011.

ortadan kaldırmayı amaçlar. Elde edilen altınları da ihtiyacı olan köylülere dağıtırlar. Mehmet, İbrahim Efendi'nin yanına gider. İbrahim Efendi, kendisine üzerinde “*vali-yi vilayet hademe-i devlet*” yazılı bıçağı hediye eder. Birlikte silah üretmeye karar verirler. Mehmet'in varlığı bölgenin ileri gelenlerini tedirgin eder. Çareyi onun affının sağlanmasında bulurlar.

Efe, Bektaşî Tekkesi'ni ziyaret eder. Onlara altın bırakır. Aynı yardımı camilere de yapmıştır. Çünkü Atçalı, Alevi diye anılmak istemez. *Efe*'ye göre ırk ayrımı yoktur. Osmanlı içinde yaşayan herkes eşittir. Sorun, Osmanlı zulmüne son verilmesindedir. Bunun için de içten içe ihtilal yapmayı planlar. Böylece herkes eşit olacaktır. Ağır hale gelen vergiler azaltılacak, alınan vergiler tekrar halka yol, köprü, kanalizasyon, cami olarak geri dönecektir. *Efe*, silah ticaretine başlar. Hatta küçük toplar ve top arabaları da yapacaklardır. Kadir Baba, kızanları eğitir. 1500-2000 kişilik birlikleri hazırdır. Bu kişiler aynı zamanda ilmi eğitim de görürler. *Efe*, Aydın'da matbaa kurmaya karar verir. Ermeni, Rum ve Arnavutlar da kendi dillerinde yazılan eserleri Türkçeye çevireceklerdir.

Mehmet Efe'nin üzerine beş bin kişilik Nizam-ı Cedid ordusu gönderilir. O sırada *Efe*, Beşparmak Dağı'nda değildir. Yaklaşık 100 kızanı öldürülür ve 27 kişi de tutuklanıp hapisaneye atılır. *Efe*, bu yaşananlara çok kızar. Ordusu, iki yıl içinde hazır olacaktır. Atçalı, bu iki yılı Osmanlı'ya dar eder. *Efe*, Kırklar Meclisi'ni kurar ve halkın sorunlarına çözüm bulur. Köyün ihtiyaçlarını karşılar, vergileri azaltır, sıtma hastalığına son verir. İki yıl sonra Nizam-ı Cedid ordusu ile karşılaşır ve beş bin kişilik orduyu yenerler. Aydın'a girerler. Hükümet binasını ele geçirirler. Kırklar Meclisi'nde, 30 idareciyi yargılayıp idam ederler. İki yıl süreyle Mehmet, Aydın'a vali olur. Şehre yollar, kaldırımlar, parklar yapar. Şehri, batılı tarzda imar ettirir. Osmanlı Hükümeti, Raşit Paşa önderliğinde 15 bin kişilik orduyu Aydın'a gönderir. Mehmet, kurduğu düzenin yerle bir olmasını istemez ve askerlere karşılık vermeden bile bile ölüme yürür. *Efe*'nin yardımlarıyla torununu büyüten kadın, Kel Mehmet Efe'nin adının dahi anılmasının yasak ettirilmesi üzerine torununa, Keloğlan masalını anlatmaya başlar. O gece ve daha sonraki günlerde Keloğlan masalı her yerde anlatılır.

Bu romanı, diğer romanlardan ayıran ise, Cem Çelik'in ahi teşkilatından bahsetmiş olmasıdır. Onun için de bu romanda ayrıca ahiler ile Osmanlı arasında yaşanan bir çatışma da görülmektedir. Romanda, diğer romanlardan farklı olarak Arpacı'da görev yapan İmam, Celal Efe, ahiler, İbrahim Efendi, Kadir Baba vb. karakterler yer alır.

Romanın başkahramanı olan Atçalı Kel Mehmet Efe, Cem Çelik tarafından daha farklı olarak tasvir edilir. Yazar, Atçalı'nın babasının da teşvikiyle çok okuduğunu, cahil olmadığını, gerçekleştirdiği ihtilali bilinçli yaptığını vurgular. Silah ürettiğinden, matbaa kurmayı amaçladığından, eğitilmiş bir ordu kurduğundan, Kırklar Meclisi'ni oluşturduğundan bahseder. Ahi teşkilatı da bu konuda kendisine destektir. Diğer romanlar da ise, Atçalı'nın bu özellikleri görülmez.

Romanda Atçalı, Osmanlı Devleti'nde yaşanan sorunların temelinde eğitim eksikliğinin yattığını düşünür. Onun için de eğitime gereken önemin verilmesinden yanadır. Bunun doğrultusunda Atçalı, matbaa kurmaya karar verir. Atçalı, Osmanlı Devleti'nin üç yüz yıldır dört sorunun üstesinden gelemediğinden bahseder. Bu sorunlar ise:

-Yobazlık irticacılar birinci, Kavimcilikle bölünme ikinci ki Avrupalılar buradan vuruyor, yoksulluk halk hem aç hem çok vergi var üçüncüsü.

-Ya dördüncü ne kuzum.

-Yolsuzluk, yolsuzluk kahpe Osmanlının ayanı, valisi, paşası, padişahı, tahsildarı, sekbanı çalıp çırpıyor, rüşvetle iş görüyor. (s. 59)

Atçalı bir de bu sorunlara şehircilik problemini ilave eder. Çünkü Osmanlı'da şehircilik yoktur. Atçalı, yönetimi ele geçirdiği zaman saymış olduğu bu problemleri çözecektir. Atçalı'nın felsefesi ise şudur:

Burada sorun Osmanlı zulmü, herkese aynı. Ekmek, ekmek davası. Üretenin yöneteceği dava güdüyoruz. Biz kula kulluk ettirmeycez gayri. Tüm Ademoğulları eşit olcek. Börtlüce Mustafalar gibi, ortaklar gibi, yârin yanağından gayri her yerde her şeyde hep beraber. (s. 100)

Bu açıdan bakıldığında Cem Çelik, Marksist bir bakış açısıyla romanını kaleme almıştır. Romanda ezen ile ezilenler arasında yaşanan bir çatışma söz konusudur. Osmanlı Devleti de uygulamalarıyla ezenler tarafına destek vermektedir. Romanda sınıfsal bir ayrıma karşı çıkılmaktadır. Irk, din, dil ayrımı yapılmadan herkesin eşit olduğu ve adil bir yönetim anlayışının benimseneceği bir hayat amaçlanmaktadır.

Romanda olaylar 1809-1830 yılları arasında yaşanır. Diğer romanlardan farklı olarak bu romanda İstanbul'da yer alan Topkapı Sarayı Cami, Rum Ortodoks kilisesi, Sultan Ahmet Cami, Karacaahmet Bektaşî Tekkesi vb. mekânlar, romanda yer almıştır.

Efelik bağlamında romanda öne çıkan unsurlar ise şunlardır:

Cem Çelik Atçalı'yı, Murat Sertoğlu'ndan daha farklı olarak romanında ele almıştır. Romanına yazmış olduğu önsözde de Sertoğlu'nun, Atçalı'nın önderliğinde gerçekleştirilen isyanı Osmanlıcı bir zihniyetle ele almış olmasını eleştirmektedir. Yine önsözünde Atçalı için:

Devrimci Müslüman bir Türk, insanı seven, kültürüne, doğaya, hayvanlara âşık, aydın, sosyal adaletten yana bir yiğit, Adam gibi yaşayan, Adam gibi âşık olan, Adam gibi ölen bir kahraman...

Vali-i Vilayet, Hademe-i Dövlət. Atçalı Kel Memed... (s. 5)

Yukarıda yer alan pasajdan da anlaşıldığı gibi Cem Çelik, Atçalı'yı adaletten yana, yiğit biri olarak görmüş, ona kahraman olarak bakmış ve romanını da bu bakış açısıyla kaleme almıştır.

Cem Çelik'in anlatımından yola çıkarak Atçalı Kel Mehmet Efe'yi, Hobsbawm'ın *asil soyguncu imajı* ile incelediğimizde karşımıza şu sonuçlar çıkmaktadır:

Cem Çelik, Atçalı'nın iki kez dağa çıktığını ifade eder. İlk dağa çıkışına sebep, sevdiği Fatma'nın kendisine verilmemesi, Fatma'nın ailesi tarafından kendisine ve annesine hakaret edilmesi ve Atçalı'nın peşine gönderilen Uzun Efe'yi öldürüp Hüseyinoğlu konağındaki dört sekbanı vurmasıdır. Dağa çıkmadan önce de Atçalı, annesine kula kulluk etmenin bittiğini ve yoksulun hakkını alacağını söyler. Yani romandan anlaşıldığına göre Atçalı dağa sadece sevdiği kız için değil, toplumdaki aksaklıkları da gidermek için de çıkmıştır. Bu açıdan bakıldığında Atçalı'ya kanun dışı hayata yönelten sebep, adaletsizliğe kurban gitmesidir.

Atçalı, Osmanlı Hükümeti'nin yönetim anlayışına karşı çıkar ve yapmış olduğu uygulamalardaki haksızlıklara itiraz eder. Atçalı, bu haksızlıkları ortadan kaldırmak için uğraşır. Atçalı, herkesin eşit olduğu bir yaşam için mücadele eder. Özellikle Kırklar Meclisi'ni kurar ve halkın sorunlarına çözüm bulur. Halk, bu durumdan memnundur ve kendisini sever.

- Bak iki yıldır vilayetin valisi benim şehir imarı başlattım. Atça mimarisi Paris gibi yapıldı. Hem şehre şehir parkı şart koydum. Şehirlerde Arnavut kaldırımları yapılıyor, kanalizasyon, köprü, çeşme her yerde yapılıyor. Efe kahveleri tüm güzergâhlarda kervanların emniyetini sağladı. İki yılda suç bitti. Hiç ırz, yağma, talan, hırsızlık kalmadı. Birçok insan okur oldu. Kulluk bitti. Şehir meclisleriyle şehirler yönetiliyor. Her şehre bir baş zeybeğimi kaymakam atadım. Ticaret on kat yükseldi, tarım gelişti. Bolluk bereket başladı. Ayan, ağa, sekban zulmü bitti sıtmayı yendik halk mutlu. (s. 127)

Atçalı, zenginden alıp yoksula vermiştir. Evlenecek olanları evlendirmiş, yoksullara erzak dağıtmıştır. Ayrıca Atçalı, zenginden aldıklarıyla memleketi kalkındırmıştır. Yoksullara iş imkânı vermiştir. Atçalı, Hobsbawm'ın da ifade ettiği gibi nefsi müdafaa ya da intikam alma dışında zevk için adam öldürmemiştir. Romanda, *Efe*'nin bir kez affedilip düze indiği ifade edilir. *Efe*, düzde olduğu zamanda halktan daha önce kopmamış gibi yaşamaya devam etmiştir. Romanda Atçalı, yapılan yolsuzluklara padişahın da katıldığına inanır. Gerçi affı konusu gündeme geldiğinde padişahın, yapılan yolsuzluklardan haberi olmadığına inanmış olsa da ordu kurmaya kalkışması, para basması, devlet içinde devlet kurma eylemleriyle bir nevi padişaha da karşı gelmektedir:

-Yolsuzluk, yolsuzluk kahpe Osmanlının ayarı, valisi, paşası, padişahı, tahsildarı, sekbanı çalıp çırpıyor, rüşvetle iş görüyor. (s. 59)

Atçalı'nın ölümü, eceli ya da ihanet sonucunda gerçekleşmez. Osmanlı ordusuna karşı gelemeyeceğini anlayınca Atçalı, bile bile ölüme gider. Romanda Atçalı'ya, kurşun geçmediğine dair bir inancın halk arasında yayıldığı ifade edilmektedir:

-Efem tüm ahali senin efsunlu olduğunu kurşungeçirmez olduğunu konuşuyor. Bir kısmı da sana Mehdinin zuhur ettiğini söylüyor. Bu konuda sen ne diyeceksin. (s. 129)

Kısaca romanda ifade edildiği kadarıyla Atçalı Kel Mehmet Efe'nin, padişaha karşı tutumu ve ölüm şekli dışında Hobsbawm'ın dile getirdiği *asil soyguncu imajını* taşıdığını ifade edebiliriz.

Yazar romanında, *efelik* adabından söz etmiş, Uzun Efe ve Kara Efe gibi *efelerin efe* adıyla anılmalarına rağmen *efeliğin* gereklerini yerine getirmediklerini kahramanlar aracılığıyla dile getirip onları eleştirmiştir. Bir *efe* ırza/namusa saygı göstermelidir²¹⁴. *Efe* töresine göre; ölen *efenin* başı kaçırılacak, Osmanlı'nın mızrağına taktırılmayacaktır²¹⁵. Kız kaçırmak, *efe* töresinde yoktur²¹⁶. *Efelik* mazlumdan yana olmak, zalime karşı durmaktır²¹⁷.

Atçalı Kel Mehmet Efe, kahraman olarak başka romanlarda da geçmektedir: Örneğin; Reşat İleri *Çakıcı Mehmet Efe*, Sabahattin Burhan *Çakırcalı Mehmet Efe*, Ali İhsan Usta *Efelerin Efesi Yörük Ali Efe*, Sabahattin Burhan *Ege'nin Kurtuluş Destanı Yörük Ali Efe*,

²¹⁴ Cem Çelik, *Atçalı*, s. 46.

²¹⁵ Cem Çelik, *age.*, s. 47.

²¹⁶ Cem Çelik, *age.*, s. 48.

²¹⁷ Cem Çelik, *age.*, s. 67.

Mevlüt Kaplan *İzmir'in Kavakları*, İbrahim Kiraz *Milli Mücadele'de Bir Destan Demirci Mehmet Efe IV* vb. başlıklı romanlar da Atçalı Kel Mehmet Efe yer almaktadır.

Yukarıda incelenmiş olan bu üç roman dikkate alındığında, kısaca şu sonuçlar çıkmaktadır:

Atçalı Kel Mehmet Efe'nin hayatını anlatan bu üç romanda; Cem Çelik, Atçalı'yı tam bir ihtilal adamı, yaptığını bilinçli yapan, çok okuyan, sorunları temelinden çözmeye çalışan hatta çözen bir kişi olarak gösterirken, Murat Sertoğlu'nun ve Atasoy'un romanlarında Atçalı, daha basit karakter olarak karşımıza çıkmaktadır. Hatta Atasoy'un romanında Atçalı, okuma-yazma bile bilmemektedir. Adı geçen üç yazar da Atçalı için olumsuz bir tutum sergilememişlerdir. Bu üç yazardan sadece Cem Çelik, Atçalı'yı kahraman olarak görmüş ve ondan övgüyle söz etmiştir. Diğer yazarlar ise Atçalı'yı, ne övmüş ne de yermişlerdir.

İncelenen üç roman da tarihi bir zeminde, Atçalı Kel Mehmet Efe'nin hayatını anlatılır. Romanlarda bazı karakterlerin isimlerinde farklılıklar göze çarpmaktadır. Atçalı'nın sevdalandığı Hacı Hüseyinoğlu'nun kızın adı Sertoğlu'nun ve Atasoy'un romanlarında Emir olarak belirtilirken, Cem Çelik'in yazmış olduğu romanda Fatma olarak geçmektedir. Aynı şekilde Hüseyinoğlu'nun kâhyasının ismi Atasoy'un romanında Çakır Süleyman olarak belirtilirken, diğer iki romanda Mahmut Ağa olarak geçmektedir. Atasoy'un romanında Yusuf Ağa'nın oğlu Hüseyin iken, diğer romanlarda Hasan ismi ile geçer. Aydın'a görevlendirilen Paşa'nın ismi Atasoy'un romanında Haşim Ağa olarak geçerken diğer romanlarda Raşit Paşa olarak geçer. Atçalı'nın köpeği ise, üç romanda da farklı adlara sahiptir. Bu köpeğe Sertoğlu Karabaş, Çelik Eşkîya ve Atasoy Çete ismini verir. Atçalı'nın annesinin adı sadece Atasoy'un romanında belirtilmiş, adının Hacer olduğu söylenmiş ve hayatı hakkında geniş bilgi verilmiştir. Ayrıca diğer romanlardan farklı olarak Atasoy'un romanında Mehmet'in babası olan Hasan'ın ve Mehmet'in en yakın arkadaşları olan Çopur ve Ali'nin ailesinin yaşamları hakkında da açıklamalar vardır.

Romanlar olay örgüsü açısından incelendiğinde Sertoğlu'nun ve Cem Çelik'in romanlarında belirtilen fakat Atasoy'un romanında yer almayan olaylar ise şunlardır: Atçalı'nın Osman Ağa'nın konağını basması, Atçalı'nın halka zulmeden Reşit Paşa'ya mektup göndermesi, Hacer Kadın'ın ve Emir'in Aydın'da yan yana konaklarda kalmaları, Atçalı'nın isyanı başlattığı an olan hapishanenin basılması ve boşaltılması, Paşa'nın odaya hapsedilmesi olaylarıdır. Ayrıca diğer romanlarda ayrıntılı olarak anlatılan Kara Efe ve Bekir

ile Atçalı ve kızanları arasında yaşanan olaylar Atasoy'un romanında sadece bir-iki cümle ile ifade edilmiştir. Cem Çelik'in Atçalı için ifade ettiği düze inme olayı ve bir kızının bulunduğu dair bilgiler diğer romanlarda görülmemektedir. Ayrıca Atçalı, Sertoğlu'nun ve Çelik'in romanlarında Osmanlı birlikleriyle çatışmaya girmeden öldürülürken; Atasoy'un romanında çatışma esnasında vurularak öldürülür.

Murat Sertoğlu'nun ve Cem Çelik'in romanlarında olaylar Atçalı'nın gençliğinden ölümüne kadar olan süreç içerisinde anlatılırken; Atasoy'un romanında olaylar daha geniş bir zaman dilimi içerisinde anlatılır. Atasoy ilk başta Atça'nın oluşumu hakkında bilgi verdikten sonra Mehmet Efe'nin hayatını anlatır ve daha sonra da 1900-1930 yılları arasındaki Atça'dan bahseder. Yani olaylar 1700-1930 yılları arasında geçer.

Dönemin siyasi-sosyal ve ekonomik koşullarına üç romanda da değinilmiş, özellikle Cem Çelik'in romanında ve daha sonra da Atasoy'un romanında bu koşullar daha ayrıntılı olarak anlatılmış, Bektaşî Tekkelerinden ve yeniçerilerden de bahsedilmiştir. Cem Çelik'in romanında devlet içinde yaşanan sorunların temeli, eğitim eksikliğine bağlanmaktadır.

Murat Sertoğlu'nun diğer yazarlara göre, romanında *efelik* kültürüne dair bilgilere daha fazla yer vermiş olduğu görülmektedir. Romanlarda anlatılan Atçalı Kel Mehmet Efe'yi, Hobsbawm'ın *asil soyguncu imajı* ile incelediğimizde üç romanın da bu imajı tam anlamıyla olmasa da büyük çoğunluğuyla taşıdığı ifade edilebilir.

2.2. Çakırcalı/Çakıcı Ahmet Efe ve Oğlu Çakırcalı/Çakıcı Mehmet Efe'nin

Hayatı

Çakırcalı/Çakıcı Mehmet Efe, Çakırcalı/Çakıcı Ahmet Efe'nin oğludur. İncelenen romanlarda Çakırcalı/Çakıcı Mehmet Efe'nin hayatı anlatılmadan önce, bazı romanlarda daha ayrıntılı olmak üzere, Çakırcalı/Çakıcı Ahmet Efe'nin hayatına da yer verilmiştir. Zaten Çakırcalı/Çakıcı Mehmet Efe'nin, kanun dışı hayata sürüklenmesinde babasının başından geçen olaylar etkilidir. Bunun için, romanların incelemesine geçilmeden önce Çakırcalı/Çakıcı Ahmet Efe ile Çakırcalı/Çakıcı Mehmet Efe'nin hayatları, kaynaklar doğrultusunda ele alınacaktır.

Çakırcalı Ahmet Efe ve oğlu Mehmet Efe'nin hayatlarına dair en kapsamlı ve en önemli bilgileri Halil Dural (1884-1975) vermektedir. Halil Dural *Bize Derler Çakırca 19. ve 20. Yüzyılda Ege'de Efeler* başlıklı eserinde, Bozdağ köyü civarında oturan ve gençliğinde

Çobanlık yapmış, birçok *zeybek* ve *kızanı* tanımış Kara Süleyman (1850-1950) başta olmak üzere, bölgede yaşayan insanlardan edindikleri bilgileri aktarmıştır:

Çakırcalı Ahmet Efe 1824 yılında demiş'in Birgi bucağına bağlı Ayasurat (Trkn) köyünde doğmuştur. Burhan aşiretinden olan Hacı Davut'un oğludur. Hacı Davut, bu köye yerleşince zamanla bağ, bahçe sahibi olur. Ahmet'in babası çok dindar bir kişidir. şerefli Hatun ile evlenir. Ayşe, Ahmet (Çakırcalı), Kara Mahmut ve mer isminde  erkek dört evlatları dünyaya gelir. Ahmet, Ayşe ile evlenir ve  kız biri oğlan dört çocukları olur. Oğlan meşhur Çakırcalı Mehmet Efe'dir. Kızlar ise; Hatice, Emine ve Fatma'dır.

Burhanlı aşiretinden olan akır Ahmet, kendisine daha fazla dayanamayıp baba evine giden karısını ve oğlunu öldürür. Bu cinayet halkın dilinden düşmez. O günlerde çok söylenen akır Ahmet sözü Hacı Davut'un oğlu Ahmet'e takılır. Ahmet büyüyünce, o da akır Ahmet gibi olmak sevdasına düşer. Ahmet'in, mesleği obanlıktır. Ahmet, dokuz yıl askerlik yaptıktan sonra bir yolunu bulup terhis olur. O askerde iken ablası Ayşe'yi evlendirirler. Ayşe, evli bir kadına yakışmayan hareketlerde bulununca Ahmet, ablası Ayşe'yi öldürür. Halim Bey'in yanında oban olan kardeşi Mahmut'un yanına gider. Ahmet de Halim Bey'in çiftliğine kâhya olur.

Aradan aylar geçince, çiftliğin resmi hayatı Ahmet Efe'yi bunaltır. Maiyetinde çalıştırdığı birkaç kişiye de kandırarak çete kurar ve yol kesmeye başlar. Bir gün zengin bir Alanyalı'yı soyunca Alanyalı kendisini, Halim Bey'e şikâyet eder. Ahmet Efe ve arkadaşları, Halim Bey'in onları kapattığı damdan kaçmayı başarırlar. Ahmet Efe etesini, Koca Cerit ve Küçük Cerit gibi cesur *kızan*larla takviye eder ve dağlarda n salarak çok iş yapar. Arnavut Mustafa Ağa, sayım bedelini tahsil edemeyince 1874 yılında Çakırcalı Ahmet'i affettirip yanına kolcu olarak alır.

O yıl sayım mültezimi, *Efe* sayesinde çok para kazanır ve *Efe*'yi de memnun eder. *Efe*'nin dağda Koca Cerit ve Küçük Cerit'in oluşturduğu iki muavin etesi vardır. Çakırcalı, sayım bedellerinin yanında her sürüden koyun alır. Bu koyunlarına da oban olarak Kurucaova köyünden Mestan'ın torunu Osman'ı oban olarak tutar. Osman ile *Efe*'nin kızı Emine zamanla birbirlerini severler. Osman ile Emine kaçar. Kızının kaçtığını öğrenince *Efe*, kızını öldürür. Osman, evde yoktur fakat üzüntüsünden o da uzun süre yaşamaz. Çakırcalı, bu cinayetten sonra tekrar dağa çıkar. Zaten arkadaşları dağdadır. Bu sıralarda 93 Harbi (1877-

1878 Osmanlı-Rus Savaşı) patlak verir. Çakırcalı, Molla Abdullah'ın aracılığıyla 2. defa affedilir ve savaşa Ahmet Efe de katılır.

Aydın efeleri, denilen topluluk yola çıkar. Efe kendi gönüllü müfrezesiyle boş durmaz ve çete halinde baskınlara devam eder. Efe, cephane sandığını kaldırıncası kasığı patlar. Bir de basura yakalanır. Süleyman Paşa'dan izin alır ve köyüne döner. Oğlu Mehmet'i sünnet ettirip, yetim Deli Mehmet'i de evlendirecektir. Efe'nin düşmanı İbadlı, efe oyuna kalktığında ona kurşun sıkar. Efe, bunu yapanın İbadlı olduğunu öğrenir. Kürtlerin damına gider. Arkasından gelen Deli Mehmet, Osman'ı vurur. Ahmet, Küçük Cerit'in çetesine katılır. 3. defa dağa çıkmış olur. Küçük Cerit'in çetesi Ahmet Efe'nin gelişiyi kuvvetlenir. Çete, ikiye ayrılır. Küçük Cerit ve Çakırcalı bir tarafa, Yörük Osman ve arkadaşları başka tarafa geçer. Efe, Koca Cerit aracılığıyla düze iner. Kaymakçı'ya kırserdarı olur. Koca Cerit, namus meselesi yüzünden 1881 yılında öldürülür. Ondan boşalan Birgi kırserdarlığına Ahmet Efe, atanır.

Ahmet Efe, oğlu Mehmet'i okutup Ayasuluk'a imam yapmak ister. Oğlunu, mahalle sıbyan okulunun hocası Kaymakçılı Muhittin Efendi'ye götürür. Birgi'de sorunu olan hükümete değil, Efe'ye gitmeye başlar. Efe de hâkim gibi onların sorunlarını çözer ve itibarı daha da artar. Hükümet, zeybeklerden şikâyetçidir. Bu sorunu çözmesi için 1883 yılında İzmir'e Hacı Naşit Paşa'yı vali olarak atar. Vali, sessizce plan yapar ve her zeybeği kendi muhitinde imha etmeye karar verir. Bir tek Yörük Osman, İzmir'e davet edilip burada öldürülür. Ahmet Efe ise, Hasan tarafından namaza durduğunda öldürülür. Baş günlerce konak duvarında asılı kalır. Hasan bu görevi yerine getirdiği için, çavuşluğa terfi eder²¹⁸.

Halil Dural'ın aktardığına göre, Çakırcalı Mehmet Efe²¹⁹ (1872-1911) Ödemiş'in Birgi bölgesine bağlı Ayasurat (Türkönü) köyünde doğar. Mehmet orta boylu, tıknazca, beyaz tenli, vücudu çok kıllı, pala bıyıklı, yakışıklı bir delikanlıdır. Efe, dört kez evlenir. İlk eşi ve Nadire Hanım'dan çocukları olmaz. İraz ile evliliğinden iki kızı bir de oğlu olur. Son eşi Fatma'dan ise bir kızı olur. Annesi Çakırcalı Mehmet'i, babasının ölümünün ardından Halil Ağa'ya

²¹⁸ Halil Dural, *Bize Derler Çakırca 19. ve 20. Yüzyılda Ege'de Efeler*, s. 7-55.

Ayrıca bk: Halil Dural'ın *Kaleminden Ödemişli Efe ve Zeybekler*, (Yayıma Hazırlayanlar: Ercan Uyanık-Sabri Yetkin), s. 44-119.

²¹⁹ Ercan Uyanık, Çakırcalı Mehmet Efe (1872-1911)'nin kronolojisini, Halil Dural, Enver Ziya Karal, Şeref Üsküp, Sabri Yetkin vb. araştırmacılarından, Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde yer alan belgelerden, *Ahenk ve Köylü* gazetesinden yararlanarak yazmıştır. Ayrıntılı bilgi için bk:

Ercan Uyanık, "Çakırcalı Mehmet Efe Kronolojisi", *Ege DeFTERleri*, S. 4, 2014, s. 3-43.

Ayrıca Feridun Kandemir de Çakırcı Mehmet Efe'nin hayatını "Çakırcı Mehmet Efe" başlıklı makalesinde, Halil Dural'ın anlatımından çok da farklı olmayarak (Kandemir, Dural'dan farklı olarak Çakırcı'nın kızam Sinan tarafından yanlışlıkla vurulduğunu söyler.) kaleme almıştır. Ayrıntılı bilgi için bk:

Feridun Kandemir, "Çakırcı Mehmet Efe", *Resimli Tarih Mecmuası*, Cilt:6, S. 62, 1955, s. 3674-3678.

teslim eder. Birkaç yıl burada kalan Mehmet, daha sonra da akrabaları olan Kara Veli'nin (Kamalı Mustafa'nın babası) yanına gelir ve Kamalı ile birlikte büyürler. Mehmet, delikanlı olunca çevresindeki insanların teşvikiyle tütün kaçakçılığına başlar. Kamalı da deveciliği bırakır ve o da tütün kaçakçılığı yapar. Mehmet ile Kamalı, çok iyi dostlarken bir kadın yüzünden araları açılır. Mehmet de yine aynı köyden olan Hacı Mustafa ile arkadaş olur. Mehmet, dağa çıkmadan önce babasının dostu Hacı Eşkıya'nın namusunu temizler. Olayın takibi Boşnak Hasan Çavuş'a verilir. Boşnak, Mehmet'in bu cinayeti işlediğini düşünür ve Mehmet'i tutuklar. Aylar geçer sonunda Çakırcalı'nın tahliye kâğıdı gelir. Çakırcalı, Ödemiş'e gider. Boşnak Hasan'dan annesine hakaret ettiği ve babasını öldürdüğü için intikamını alacaktır. Bunun için de Hacı Mustafa ve diğer arkadaşlarıyla Çakırcalı, dağa çıkar.

Çakırcalı Mehmet, ilk olarak Bozdağ köyünden Musa oğlu Mehmet'ten fidye ister. Mehmet, hükümete gider. Çakırcalı, zaptiyelerle çarpışır, *zeybek* olduğunu halk arasında yaymak ister. Yörüklerden birini, yüzbaşıya gönderip Kartaltepe'de olduğunu bildirir. Müfreze, Kartaltepe'ye geldiğinde Çakırcalı, tek kurşun ile Yüzbaşı Hafız İlhami'nin başındaki mor fesi düşürür. Bu olaydan sonra da yüzbaşı ile Çakırcalı'nın arası daima iyi olmuştur. Çakırcalı, Hasan Çavuş'u öldürür. Mülazım Hüsnü Bey'e zarar vermek istemez. Hüsnü Bey'in atı şahlanınca ateş ederler. Hüsnü Bey, yaralanır ve iki gün içinde kaldırıldığı hastanede vefat eder. Çakırcalı, Hüsnü Bey'in pusuda olabileceğini düşünerek babasının gümüş saplı martinini almaya cesaret edemez ve hayatı boyunca bunun için üzülür. Çakırcalı'ya, Davityan ailesi beş kat *zeybek* kıyafeti hazırlar. *Efe*, Davityan ailesinin isteği üzerine Toscalı çetesini yüze indiği bir zamanda öldürür. Kamalı Mustafa, Toscalı *Efe*'sinin intikamını almak için yeni bir çete kurar.

Çakırcalı, Panayot'tan edinmiş olduğu üç martini ile Küçük Osman önderliğinde muavin bir çete teşkil eder. Muavin çetenin girmiş olduğu çatışmaya Çakırcalı yetişir. Kendilerini takip ettiği için Mustafa Efendi'nin tabanlarına tuz basarak cezalandırır. Bu çatışmada dokuz Arnavut ölür. Çakırcalı bir gün Arnavutlara gözdağı vermek için kırk Arnavut'un başlarındaki mor ve uzun püskülleri kesip Vali Kâmil Paşa'ya hediye gönderir. Poslu Mehmet Efe, Çakırcalı'ya *kızan* olmayı kabul eder. O gün yirmi yedi Arnavut'u öldürürler. Çakırcalı bu davranışlarından dolayı ne kadar Arnavut düşmanı olarak gösterilse de Dural'a göre Çakırcalı, Arnavutlara has bir düşmanlık beslememiş, onların evlerinde kalmıştır. Öldürdüğü insanların yüzde doksanı da Türk'tür²²⁰. Poslu'nun bazı hareketlerinden

²²⁰ Halil Dural, *Bize Derler Çakırca* 19. ve 20. Yüzyılda Ege'de Efeler, s. 51.

şüphelenen Çakırcalı, onu Soğancıoğlu'nun evinde öldürür ve cansız bedeninin başında ağlar. Çakırcalı, Vitol'un aracılığıyla yüze iner. Çakırcalı, kırserdarı ilan edilir ve Çine'ye yerleşir.

Çakırcalı, Kamalı Zeybek'i düze inmeden öldürmeye karar verir. Bir gün kiraz bahçesinde otururlarken, Kamalı'nın etrafını çevirir ve Kamalı, Hacı Mustafa tarafından öldürür. İsmail Ağa, kumandasındaki gönüllü Arnavut ve Çerkez müfrezeleri, *Efe*'nin evini yakarlar. Çakırcalı, baba evinin yakılmasını kabul edemez. O günden sonra daha sert, acımasız olur. Çakırcalı, Erbeyli'yi basar. Sarı Hüseyin Ağa, Mehmet Efendi ve Osman Bey 'i dağa kaldırır. Daha sonra Dimitraki ile kardeşi Mihalaki'nin fabrikalarını yakar. Kara Sait Paşa, *Efe*'nin eşini ve çocuklarını Çorum'a sürer. Çakırcalı, Mutaftan istediği fidyeyi alamayınca oğlu Ahmet'i kaçıır. *Efe*, Ahmet'in hatırına istediği fidyenin altında bir bedeli kabul ederek onu, serbest bırakılır.

Çakırcalı, ikinci defa düze iner. Kayaköy'e yerleşir. Orada yaptırdığı evi, modern eşyalarla donatır. *Efe* ile Fatma, evlenir. Yabancı gazeteciler, siyasi diplomatlar ve yabancı generaller eşleriyle birlikte *Efe*'yi ziyarete gelirler. Ziyaretçilerinden biri de İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin İzmir temsilcisi Doktor Nazım Bey'dir. Nazım Bey'in, padişah hakkında söyledikleri *Efe*'nin hoşuna gitmez. Vali Kamil Paşa, Çakırcalı'yı görmek ister. Ödemiş'e gelir. *Efe*, iki dizi üstünde oturur, Paşa bir şey sormadan konuşmaz. Paşa, afallar. O, Çakırcalı'yı kaba saba bir adam olarak düşünür. Dural'a göre bazı yazarların, *Efe*'ye burada nişan attırdıklarını söylemeleri kesinlikle doğru değildir. Ona göre, şehrin içinde böyle bir şeyin olması mümkün değildir. Ayrıca bahsi geçen evin bahçesi de yoktur²²¹.

1908 yılında II. Meşrutiyet ilan edilir. Yeni hükümet, çetelerin elindeki bütün silahları toplar. Avni Bey, Çakırcalı'dan da silahlarını ister fakat Çakırcalı vermez. Aynı zamanda Çakırcalı'nın muavin çetesi de ele geçer ve Kara Ali, hapishaneye atılır. Binbaşı Rüstem Bey, yedi neferiyle birlikte Kayaköy'e gelir. Rüstem Bey, Mülazım Hüsnü Bey'in kardeşidir. Rüstem Bey, Çakırcalı'yı sorar. Köylü, bilmediğini söyler. Yemek yedikten sonra Rüstem Bey ve neferleri Ödemiş'e doğru yola çıkar. Çakırcalı'nın pususuna düşerler. Halil Dural, Çakırcalı'nın yaptığını haklı göstermek için bazı yazarların, Rüstem Bey'in Çakırcalı'nın sofrasını devirmiş olduğunu ifade ettiklerini söylese de işin aslının kendisinin ifade ettiği gibi olduğunu belirtir²²².

²²¹ Halil Dural, *Bize Derler Çakırca 19. ve 20. Yüzyılda Ege'de Efeler*, s. 249.

²²² Halil Dural, *Bize Derler Çakırca 19. ve 20. Yüzyılda Ege'de Efeler*, s. 265.

Çöpköy müsademesinde, Koca Mehmet ve Eşref Bey müfrezesi, Çakırcalı ile çarpışır. Eşref Bey, bu çatışmada Koca Mehmet'i ve üç neferini kaybeder. Çakırcalı, Muğla Postası'nı soyar. Dural'a göre *Efe*'nin amacı, yeni hükümetten intikam almak, eski hükümeti saydığını göstermektir²²³. Ele geçen altınlar kızanlar arasında paylaştırılırken, hayli yekûn olan gümüş meciyilerin torbası ise Ahırköy yakınındaki tepelerden birine gömülür. *Efe* yapılacak olan Akçay köprüsü için Arpaz eşrafından Osman'ı görevlendirir. Osman, bu görevi yerine getirmeyince *Efe*, onu dağa kaldırır. Osman'ın oğluna da üç bin altını Karıncalı Dağ'a getirmesi için haber yollarlar. Hükümet, Osman'ın oğlunu ve kardeşi Ali Bey'i göz hapsine alır. Oğlan, Nazilli'ye gidip amcasından paraları tedarik eder. Yolda oğlanı çevirip paraları alan müfrezeler, *Efe*'nin Karıncalı Dağ'da olduğunu haber alır. Hükümet kuvvetleri Çakırcalı'nın etrafını çevirir. *Efe*, kimin attığı belli olmayan bir kurşunla vurulur²²⁴. Osman Bey, kaçmaya çalışınca öldürülür. Çamlıcalı Mehmet Ali, *Efe*'nin başını gövdesinden ayırır, kıllı göğsünün derisini yüzer. Yüzük takılı olan parmağı da keser. Çete, Hacı Mustafa ve Hacı Hüseyin önderliğinde ikiye ayrılır. Cesedi, Bayındırlı Mehmet Efendi teşhis eder. Karısı Iraz, Nazilli'ye getirilir. O da cesedi beninden teşhis eder. Ceset, Nazilli Hükümet Konağı'nın bahçesine ibret için asılır²²⁵.

II. Meşrutiyet öncesi Çakırcalı ve çetesi, Avrupa'da özellikle Londra'da tanınmış birisidir. Avrupa basını Çakırcalı'ya büyük ilgi göstermiş, eylemlerini haber yapmış ayrıca Avam Kamarası bile Çakırcalı'ya ilgi duymuştur. Sabri Yetkin'e göre bu olay, Osmanlı İmparatorluğu'nun son dönemi için olağanüstü bir olaydır²²⁶.

Mehmet Bayrak'a göre, Çakıcı Efe olayını ilginç kılan noktalardan biri de *Efe*'nin çeşitli yabancı unsurlarla olan yakın ilişkisi ve İttihat ve Terakkicilerle olan bağlantısıdır. Bayrak'a göre Kemal Tahir gibi bazı kimseler onun bu yönünü casusluğa kadar vardırmış olsalar da Bayrak, bu suçlamaları haksız bulur ve Çakıcı'nın yaptığı sınırlı görüşmelerinin

²²³ Halil Dural, *Bize Derler Çakırca 19. ve 20. Yüzyılda Ege'de Efeler*, s. 281.

²²⁴ Çakırcalı Mehmet Efe'nin öldürüldüğü çatışmada yer alan Bayındırlı Mülazım Mehmet Efendi, Çakırcalı'nın iyi atıcı olan Yarım Arap tarafından vurulmuş olabileceğini söyler. Ayrıntılı bilgi için bk: Şeref Üsküp, "Bayındırlı Mülazım Mehmet Efendi Çakırcalıyı Anlatıyor", *Gökçen Efe*, Tire, 22 Nisan - 21 Mayıs 1951.

²²⁵ Halil Dural, *Bize Derler Çakırca 19. ve 20. Yüzyılda Ege'de Efeler*, s. 56-293.

Çakırcalı Mehmet Efe'nin hayatı için ayrıca bk: *Meydan Larousse*, 3. Cilt, İstanbul, (Yayın Yılı Yok), s. 123.

Kemal Özkaynak, *Efelerden Haber*, s. 58-60.

"Çakırcalı Mehmet ve Masallaştırılan Hayatı", *Tarih Konuşuyor*, Cilt:1, S. 5, Haziran 1964, s. 406-410.

²²⁶ Sabri Yetkin, *Ege'de Eşkîyalar*, s. 61.

tamamının sarayın ve resmi makamların bilgisi dâhilinde gerçekleştiğini belirtir ve resmi makamların da, bu görüşmeleri uzlaşma yolu olarak kullanmak istediklerini söyler²²⁷.

Çakırcalı Mehmet Efe konusunda dikkati çeken bir unsur da Çakırcalı'nın, o zamanın İzmir Valilerinden olan Vali Kamil Paşa'nın oğlu Sait Paşa tarafından korunduğu ve Sait Paşa'nın Çakırcalı'dan maddi destek gördüğü konusudur. Bu konu aşağıda inceleyeceğimiz roman yazarları tarafından da dile getirilmiştir. Çakırcalı'nın, Sait Paşa ile yakınlığına dikkat çeken kişilerden biri de *Efe*'nin takibinde bulunan Yüzbaşı Mustafa Dirim'dir. Dirim, bu konuda şu ifadeleri kullanır:

*Hakikaten o zamanlarda Çakırcalıya yataklık edenler yalnız köylüler değil, aynı zamanda hükümet memurlarıydı. Hatta Vali Kamil Paşanın oğlu Said Paşanın da bu işlerde eli vardı*²²⁸.

Çakırcalı Mehmet Efe'nin eşkıyalık hayatının uzun sürmesinde iç ve dış kuvvetlerin etkisi kadar köylülerinin de desteği etkili olmuştur. Çakırcalı, Ali Haydar Avcı'nın da belirttiğine göre, fakir fukarayı ezmemiş, yetim hakkı yememiş, elinden geldiğince onlara yardım etmiştir. Ayrıca kadına kıza kötü gözle bakmamış, her koşulda onları korumuştur. Tamamına yakını fakir köylü çocuğu olan askere, zorda kalmadıkça silah çekmemiş ve çatışmaya girmemiştir. Fakat bu durumun aksine paralı asker olan ve sürekli kendilerini takip eden zaptiyelere karşı da acımasız olmuştur. Çakırcalı, adil olmayı ve doğruluktan ayrılmamayı da ilke olarak kabul etmiştir²²⁹.

Çakırcalı'nın köylülerin yanında yer alması, onlara destek olması, halkın gözünde Çakırcalı Mehmet Efe'yi bir kahraman haline getirmiştir. Uzun yıllar Çakırcalı'nın takibinde bulunan Bayındırlı Mülazım Mehmet Efendi, Çakırcalı'nın halk kahramanı olarak gösterilmesini şu ifadelerle sorgular:

Hayatımın 15 senesi bu eşkıyanın takibi ile geçti. Çakırcalının, bugün bir halk kahramanı gibi gösterilmek istenmesi bilmemki doğru mudur? Bir çok babayiğitleri gözünü kırpmadan öldüren Çakırcalı'yı, ben kat'iiyen af edemem. Onun ele geçmemesi, uzun yıllar

²²⁷ Mehmet Bayrak, *Eşkıyalık ve Eşkıya Türküleri*, s. 632.

²²⁸ "Bir Mütakaidd Subayımızın Hatıraları: Çakırcalı Efe'nin Hakiki Maceraları", *Halkın Sesi*, 21 Temmuz 1938.

²²⁹ Ali Haydar Avcı, *Zeybeklik ve Zeybekler Tarihi*, s. 127-128.

*devlet Osmaniyeyi hiçe sayması bir çok yerlerden yardım görmesine ve şeytani zekâsına medyundur*²³⁰.

Kısaca Çakırcalı Mehmet Efe, dağa babasının intikamını almak ve annesine yapılan hakaretin bedelini ödetmek için çıkmış, on beş yıl Osmanlı Hükümeti'ni uğraştırmıştır. Çakırcalı, bir yandan bölgenin ileri gelenlerini dağa kaldırıp fidye alırken diğer taraftan da aldığı paraları fakir fukaraya dağıtmış, köylülerin ihtiyaçlarını karşılamış, gençleri evlendirmiş, köyün yol, köprü, cami vb. ihtiyaçlarını ya kendisi karşılamış ya da köyün zenginlerine karşılatmıştır. Bu tutumundan dolayı da köylüler tarafından sevilmiş ve her zaman da onlar tarafından korunmuştur. Zaten uzun yıllar yakalanmamasının bir sebebi de budur. Bu iyiliklerinin yanında aynı zamanda Çakırcalı, binden fazla cana kıymış, birçok ocağı da söndürmüştür. Osmanlı Hükümeti tarafından azılı bir katil, haydut olarak görülmüş, kendisi ile baş edilemeyince düze indirilmiştir. Düze indiğinde de denetim altında tutulamamış ve Çakırcalı ilk fırsatta soluğu yine dağlarda almıştır. Bu yüzden de hükümet onun öldürmesinin şart olduğuna inanmış ve 1911 yılında Çakırcalı, Karıncalı Dağ'da yaşanan bir çatışmada öldürülmüştür. Hayatındaki bazı sırlar gibi ölümü de gizemli olmuş ve kim tarafından vurulduğu konusu netlik kazanamamıştır.

Çakırcalı'nın bu yaşamı araştırmacıların dikkatini çekmiş ve Çakırcalı, birçok esere konu olmuştur. Çakırcalı adına türküler söylenmiş, hikâyeler, romanlar ve tiyatrolar yazılmıştır. Çalışmanın bu aşamasında Çakırcalı'nın başkahraman olduğu romanlar ele alınacak bu romanlarda yazarların, Çakırcalı'yı hangi bakış açısıyla kaleme aldıkları incelenmeye çalışılacaktır.

2.2.1. Çakırcalı/Çakıcı Efe'nin Yer Aldığı Romanlar

Yapılan taramalar sonucunda başkahramanı Çakırcalı/Çakıcı Mehmet Efe olan sekiz romana ulaşılmıştır. Bunlar; Zeynel Besim Sun *Çakıcı Efe*, Murat Sertoğlu *Çakırcalı Mehmet Efe*, Reşat İleri *Çakıcı Mehmet Efe*, Yaşar Kemal *Çakırcalı Efe*, Hayreddin Asarcıklı *Çakıcı Mehmet Efe*, Şeref Üsküp *Çakıcı Efe*, Sabahattin Burhan *Çakırcalı Mehmet Efe*, Mevlüt Kaplan *İzmir'in Kavakları* başlıklı romanlarıdır.

Yukarıda belirtilen romanlar, Çakırcalı/Çakıcı Mehmet Efe'nin hayatını anlatan biyografik romanlardır. Ayrıca bu romanlar belgeler, tanıklar ya da bölge insanlarından derlenen bilgiler doğrultusunda kaleme alındığı için aynı zamanda belgesel romanlardır.

²³⁰ Şeref Üsküp, "Bayındırlı Mülazım Mehmet Efendi Çakırcalıyı Anlatıyor", *Gökçen Efe*, Tire, 15 Nisan 1951.

Bunun için de romanlardaki anlatımlar, büyük bir oranda birbirlerinin tekrarına dayanmaktadır. Çalışmada tekrara düşülmemesi için, yayımlanan ilk roman incelemede esas alınacak, diğer romanlarda da benzerlikler ve farklılıklar üzerinde durulacaktır.

2.2.1.1. Zeynel Besim Sun *Çakıcı Efe*

Atatürk devrinde İzmir'in tanınmış gazetecilerinden olan Zeynel Besim Sun (1892-1959)²³¹, un kaleme almış olduğu *Çakıcı Efe*²³² başlıklı roman, *İzmir Ticaret Postası* gazetesinde toplam 41 forma²³³ olarak, 16 Şubat 1932 - 9 Ekim 1933 tarihleri arasında tefrika edilmiştir²³⁴. Roman daha kitap haline getirilmeden önce formalar halindeyken, halk tarafından fazlasıyla rağbet görmüş ve o dönem için rekor sayılabilecek bir satışa ulaşmıştır²³⁵.

Zeynel Besim Sun romanını, ciddi araştırmalar sonucunda kaleme almıştır. Yazar ve arkadaşları (bahsi geçen kişilerden biri de *İzmir Postası* gazetesinin sahibi Raşit Halil Bey'dir.), *Çakıcı Efe*'nin kızanlarıyla, yataklarıyla, akrabalarıyla, *Efe*'nin alıkoyduklarıyla, *Efe*'nin takibinde bulunan kişilerle görüşmüşler ve bunun sonucunda da belgesel roman diyebileceğimiz bu eser yazılmıştır. Yazar, Kara Ali olayının kısa geçilmesine itirazda bulunan okuyucusuna cevap verirken, bu konu hakkında şu ifadeleri kullanmaktadır:

*Yazdıklarımız geniş ve uzun tetkikata müstenittir. Bu hususta üç arkadaşımız aylarca notlar toplamışlar, bütün havalıyı birer birer gezmişlerdir. Binaenaleyh yazdıklarımızda yanlış yoktur veya varsa bile pek ehemmiyetsiz olacaktır. Bir mesele hakkında on çeşit not geliyor, bunları tasnif ve yeniden tetkik ediyoruz. Ekseriyet ne tarafta kalırsa ona itibar ederek o yolda yürüyoruz*²³⁶.

Bu roman Çakırcalı/Çakıcı Mehmet Efe hakkında yapılan ilk (tespit edebildiğimiz kadarıyla) ciddi çalışmadır. Yukarıdaki pasajda da belirtildiği gibi eser, bölge araştırması ve olaylara tanık kişilerle bire bir konuşulması sonucunda kaleme alınmıştır. Bu açıdan Zeynel Besim Sun'un vermiş olduğu bilgiler değerlidir. Çünkü bu bilgiler derlenirken, olaylar

²³¹ Zeynel Besim Sun hakkında ayrıntılı bilgi için bk:

Ömer Faruk Huyugüzel, *İzmir Fikir ve Sanat Adamları (1850-1950)*, Kültür Bakanlığı Kültür Eserler, Ankara, 2000, s. 598-601.

²³² Zeynel Besim Sun, *Çakıcı Efe*, Ticaret Matbaası, İzmir, 1934.

²³³ *Çakıcı Efe* başlıklı roman 41 formada tamamlanmıştır. Fakat temin edebildiğimiz romanın 25, 31 ve 32 numaralı toplam üç forması eksiktir.

²³⁴ Şükrü Tül, "Çakıcı Tefrikaları, Roman ve Kitapları", *Ege Defterleri*, S. 4, 2014, s. 49.

²³⁵ Zeynel Besim Sun, *age.*, Forma 41, s. 646.

²³⁶ Zeynel Besim Sun, *age.*, Forma 27, s. 431.

üzerinden çok uzun yıllar geçmemiştir. Bu da hafızlardaki yanlışları büyük bir ölçüde önlemiş olacaktır. Romanın özeti şöyledir:

Romanda anlatılan olaylar incelendiğinde, yukarıda Halil Dural'ın anlatımında yer verdiğimiz olaylarla benzerlik gösterdiği görülmektedir. Halil Dural, eserine 1937 yılında başlamış, 1955 yılında da tamamlamıştır. Dural çalışmasında, Zeynel Besim Sun ve Murat Sertoğlu'nun kitaplarından da yararlanmıştır. Fakat eser o dönemde yayımlanamamış, 1999 yılında Sabri Yetkin tarafından yayıma hazırlanmıştır²³⁷. Ne kadar olaylar ilk olarak Zeynel Besim Sun tarafından ifade edilmiş olsa da benzer anlatıları tekrar etmemek için, Dural'ın anlatımından yararlanılacaktır.

Romanda olaylar, Çakıcı'nın *kızanı* için yanlışlıkla Kamalı'nın karısının kaçırılmasıyla başlar. Yanlışlık olduğu fark edilince kadın bırakılsa da Kamalı ile Çakıcı'nın arası, bu konudan dolayı açılır. Kamalı, Köselioğlu'nun çetesine katılır. Köselioğlu, Davitya'nın oğlu Aron aracılığıyla düze indirilir. Aron, Çakıcı'nın korkusuyla Çakıcı'ya Köselioğlu'nun çiftliğe geleceğini haber verir. Çakıcı ve çetesine, Köselioğlu ve *kızan*larını öldürür. Çatışmada, Kamalı Zeybek kurtulur ve kendi çetesini kurar. Çakıcı ve çetesine, Beşparmak Dağı'nda bir Yörük çadırına gelirler. Kendilerinden önce gelen dokuz kişilik Arnavut çetesinin, adlarını kullandıklarını ve Yörük'ün kızı Raziye'yi kaçırdıklarını öğrenirler. Çakıcı, Arnavut çetesini yakalar ve onları diri diri yakar. Çakıcı, Raziye'yi dünya ahiret kardeşi, Yörükleri de ana babası kabul eder.

Çakıcı Mehmet'in babası Çakıcı Ahmet Efe'nin Hasan Çavuş tarafından öldürülmesi, Hacı Eşkîya'nın kendisine tarla ve altın teklif etmesi üzerine Çakıcı, Hacı Mustafa ve Çoban Mehmet ile birlikte Hacı Eşkîya'nın namusunu temizlemeleri, İzmir hapisanesinde yatmaları, Mehmet'in Hasan Çavuş'a pusu kurması, Hasan Çavuş ile birlikte istemeden de olsa Mülazım Hüsnü Bey'i vurması, Çakıcı'nın kurduğu ve Kara Ali'nin idare ettiği muavin çetenin çatışmaya girmesi, Çakıcı'nın kendisini takip ettiği için Mülazimisani Mustafa Efendi'nin tabanlarını yüzdürmesi, Çakıcı'nın kırk Arnavut'u kahvehanede yakalayarak feslerinin püsküllerini Vali Kamil Paşa'ya göndermesi, Çakıcı'nın Poslu Mehmet Efe ile birlikte yedi saatte otuz yedi Arnavut'u öldürmeleri, Soğancıoğlu'nun çiftliğinde Çakıcı'nın kendine zarar vereceğine inandığı Poslu'yu ve *kızan*larını uyurken öldürmesi ve ardından ağlaması, Çakıcı'nın kendisine silah ve cephane temin eden Vitoller aracılığıyla düze indirilmesi vb. olaylar hemen hemen Dural'ın anlatımında da yer verilen ortak olaylardır.

²³⁷ Halil Dural, *Bize Derler Çakırca 19. ve 20. Yüzyılda Ege'de Efeler*, s. 11-14.

Çakıcı düze inince Çamlıcalı Hüseyin dağa çıkar ve ilk iş olarak da Çakıcı'nın kız kardeşini, oğlunu ve Köşklü İbrahim'i öldürür. Çakıcı, Yüzbaşı Hafız İlhami Efendi ile Çamlıcalı'nın peşine düşer. Çatışmada, Çakıcı'nın *kızanı* Küçük Osman ölür. Çamlıcalı'nın düze indirileceğini haber alan Çakıcı, tekrar dağa çıkmaya karar verir. Bu sefer Çakıcı ve *zeybekleri*, Erbeyli'den Sarı Hüseyin Ağa, Mehmet Efendi ve Osman Efendi'yi alıp dağa kaldırır ve ardından zamanında kendilerini aldatmaları sebebiyle Barutçuoğulları'nın fabrikasını yakarlar. Müfrezeler, Çakıcı'yı bulamadıkça halka zulüm ederler ve onların mallarını yağmalarlar. Bunun için de köylüler, onları sevmez ve *efenin* yanında yer alırlar. Çakıcı, Kara Sait Paşa'ya Ekiz Deresi'nde iki kez pusu kurar. Fakat ikisinde de onu vurmaya eli gitmez. Çakıcı, *kızanlarına* Paşa'yı vurmanın başlarına iş açacağını söyler ve Paşa'yı uyarmak için ona mektup yazar. Paşa, bir süre sonra takip kumandanlığı görevinden istifa eder. Osmanlı Hükümeti o kadar zayıflar ki eşkıyalarla baş edemez duruma gelir. Bir de Rum çeteleri, Etniki Eterya Cemiyeti'nin desteği ile çoğalırlar. Rum çetelerinin yaptıklarına karşılık Çakıcı da Yorgi'yi ve Nikolaki Efendi'yi dağa kaldırır. 21 gün kendilerini ağırlar ve daha sonra istediği paraları alınca serbest bırakır. Kamil Paşa, Giritli Arabaki'yi, Çakıcı'nın takibinde görevlendirmek ister. Arabaki bu görevi, Çakıcı'ya olan hayranlığından dolayı kabul etmez. Bu durumu öğrenen Çakıcı, Arabaki'yi buldurtur ve onu bir hafta misafir eder.

Çakıcı affedilir ve düze iner. Çakıcı, Kayaköyü'nden Hacı Mehmet Ağa'ya kızı Fatma'yı istediğini belirten bir mektubu, Kel Hayım ile gönderir. Ayrıca Kel Hayım'a, Kayaköy'de aldığı evi modern eşyalarla döşemesi için de para verir. Kızını Çakıcı'ya vermek istemeyen Hacı Ağa, Çakıcı'nın köyün ileri gelenlerini hapsedmesi ve onların da araya girmesi ile ikna olur. Fatma ile Çakıcı, evlenirler. Bir gün Çakıcı ile Kamil Paşa, aynı ortamda karşılaşır. Çakıcı, Paşa'nın isteği üzerine atış yapar ve daldaki armutları düşürür. Çakıcı'nın atıcılığı karşısında Paşa, hayrete düşer. Çakıcı'nın Kayaköyü'ndeki evine İtalyan Generali ile eşi ve *Tan* gazetesi muhabiri Yosef Levi gelirler. Gelen misafirler, çok merak ettikleri *Efe*'nin kibarlığı ve evinin modernliği karşısında şaşırırlar. Eşkıya takibi kumandanlığına tekrar Kara Sait Paşa atanır. Çakıcı dağdan inince dağlar eşkıya dolmuştur. Asayışı sağlamak gerekir. Kara Sait Paşa, bütün *efelerin* silahlarını teslim etmelerini söyler. Kara Sait Paşa, Çakıcı'dan da silahlarını isteyince Çakıcı, tekrar dağa çıkar.

Sait Paşa, günlerce kendisini arar. Çakıcı, Gülcüzadelerin konağına gelir. Ramazan ayıdır. Çakıcı, Halim Bey'den zekât adı altında altınları alır. Konakta yaşanan Arap kızı, kimseye fark ettirmeden konaktan çıkar ve hırsız var diye köylüleri konağa toplar. Fakat köylüler geldiğinde Çakıcı çoktan konaktan uzaklaşmıştır. Çakıcı, Halim Bey'den aldığı

altınların içinde yüz tane İngiliz lirası bulur ve onları Kel Hayım'a bozdurur. Kendisinde kalan bir İngiliz lirasından Hayım'ın kendisine oynadığı oyunu anlar. Kamalı Zeybek, Birgi civarında yer alan bahçede *kızan*larıyla birlikte eğlenir. Kadın oynatırlar, içki içerler. Bu sırada Çakıcı'nın baskınına uğrarlar. Kamalı Zeybek, öldürülür. Çakıcı, Muğla'da yer alan Hamza Bey'in çiftliğini gelir. Çakıcı'nın istediği altınları tamamlayamayan Hamza Bey, eşinin takılarını kızı ile *Efe*'ye veririr. *Efe*, kadınların takılarına el sürmez ve takıları iade eder. Çakıcı, Köşk Deresi'nde, Kara Sait Paşa'nın birliği tarafından sarılır. *Efe*, bulabildikleri bütün çuvallara taş doldurtur ve onlara dereye atar. Çuvalları, karanlıkta insan sanan askerler, çuvallara ateş eder ve Çakıcı, oradan uzaklaşır.

Çakıcı'nın düşmanı İsmail Efe, düze indirilir. Çakıcı, haberi alır almaz İsmail Efe'nin evini basar ve onu öldürür. Çakıcı, üçüncü kez düze iner. 322-323 senelerinde İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin İzmir'de en faal olduğu senelerdir. İdari heyetinde yer alan Doktor Nazım Bey, Çakıcı'nın gücünden istifa etmek ister. Çakıcı, Padişah'a karşı gelmeye itiraz eder ve bu teklifi kabul etmez. Binbaşı Rüstem Bey, zabitleriyle Kayaköy'e gelir. Çakıcı, kendisinin iyi ağırlanması ister. Rüstem Bey, Çakıcı'nın sofrasında oturduğunu öğrenince sofrayı devirir. Çakıcı, hakkında ileri geri konuşulduğunu duyunca da pusu kurup binbaşı ve zabitlerini vurur. Çakıcı, tekrar dağa çıkar ve bu sefer çok daha acımasız olur. Kara Ali, Çakıcı'nın isteği üzerine istiman etmenin yollarını arar ve düze iner. Yolda askerler onu ve *kızan*larını çevirirler. Derdini askerlere anlatamayan Kara Ali ve *kızan*ları, kumandanlığa getirilir. Düze indirilmiş olan Kara Ali'yi tutuklarlar. Kara Ali ile Abdi, idam edilir. Diğer *kızan*lar, ceza alırlar. Çakıcı, Mutfak Hacı Ali'nin oğlu Ahmet Bey'i, dağa kaldırır. İsteddiği on bin altını Ahmet'in hatırına üç bine düşürür. Altınları alınca Çakıcı, Ahmet'i bırakır.

Çakıcı Efe, Çöpdere köyüne gelir. Çakıcı'nın etrafı Çerkezler, gönüllüler, Eşref Bey, Koca Mehmet'ten oluşan kalabalık bir birlik tarafından sarılır. Koca Mehmet, bir taşı kendine siper ederek Çakıcı'ya yaklaşır. Çakıcı ve Hacı Mustafa, Koca Mehmet'i kızdırır ve onun açık vermesiyle de vurulur. Çakıcı, on dört saatin ardından müsademeden ayrılır. Bayındırlı Mehmet Efendi, ayak izlerini takip ederek Cevizalan istikametine gelir. Çakıcı, onu arkadan çevirince Mehmet Bey, onlara teslim olmamak için arkadaki uçuruma atlar. Mucize olarak kurtulur. Yukarı tırmanır ve *Efe*'yi kalçasından yaralar. Çakıcı, Sart ılıcaları sahiplerinden Dağıstanlı Hamit ve Hasan'dan, bin altın ister. Altınlar gelmeyince Çakıcı, ılıcaları yakar.

Daha sonra Çakıcı'nın Arpacı'ı basıp Osman Bey'i dağa kaldırması, Anzavur Ahmet'in Çakıcı'nın yatağından onun Karıncalı Dağ'da olduğunu öğrenmesi, Çakıcı ve

kızanlarının etraflarının sarılması, Efe'nin kızanı Sinan tarafından yanlışlıkla vurulması, naaşın Efe'nin vasiyeti üzerine Hacı Mustafa tarafından tanımayacak hale getirilmesi, naaşı sırtındaki benden ilk önce Bayındırlı Mehmet Efendi'nin daha sonra da ilk eşi olan Iraz tarafından teşhis edilip hükümet konağına ibret için asılması, Dural'ın anlatımında da hemen hemen benzer şekilde yer almaktadır. Daha sonra Hacı Mustafa, Sinan'ı öldürür. Çete, ikiye ayrılır. Bir kısmı Hacı Mustafa, bir kısmı da Hacı Hüseyin tarafına geçer. Bir süre sonra düze inen Hacı Mustafa'nın ölümü de, Kamalı Zeybek'in kızanı Mehmet'in elinden olur. Mehmet, böylece efesinin intikamını almış olur.

Romanda takip-kovalamaca tipi vaka ile olaylar anlatılmıştır. Romanda, ilk başta efeler ile Vali Naşit Paşa arasında yaşanan bir çatışma vardır. Romanın asıl teması ise, Çakıcı Mehmet Efe ile Hasan Çavuş, askeri birlikler, ağalar ve gayrimüslimler arasında geçen çatışmalar üzerine kurulmuştur.

Çakıcı Mehmedin, kendi ismini kullandıkları için cezalandırdığı insanlar, artık milli kültürün timsali olmuşlardı. Bu sebeple, Arnavutlarla Çakıcı Mehmet çetesi arasında müthiş bir husumet başlamıştı. Çakıcı çetesi nerde Arnavut görürse bilamerhamet imha ediyordu. Arnavutlar da Çakıcının takibi için zaptiye kuvvetlerine muavin kuvvet olmakta can atıyorlardı. (Forma 3, s. 44)

Ayrıca romanda Çakıcı Mehmet Efe ile Kamalı Zeybek, Çamlıcalı Hüseyin Efe, İsmail Efe, Yanık Halil İbrahim Efe vb. efeler arasında yaşanan çatışmalar da söz konusudur:

Çakıcı Mehmet kızanlarını topladı, onlara hitaben:

- Haydin bakalım, dedi, yeryüzünde ya Çamlıcalı yaşar yahut Çakıcı Mehmet...
(Forma 6, s. 86)

Romanın başkahramanı Çakıcı Mehmet Efe'dir. Mehmet Efe'nin yardımcıları ise, başzeybeği Hacı Mustafa, Kara Ali, Arap Mercan, Küçük Osman, Çoban Mehmet, Gökçen Hüseyin ve diğer kızanları, Hacı Eşkıya, yatakları, İngiliz ailesinden olan Vitoller, Kamil Paşa'nın oğlu Sait Paşa vb. dir. Mehmet Efe'nin düşmanları ise, ilk başta babasını öldüren Hasan Çavuş, Çamlıcalı Hüseyin Efe, Koca Mehmet Efe, Yüzbaşı Rüstem Bey, Kara Sait Paşa vb. kişilerdir. Ayrıca romanda Mülazım Hüsnü Efendi, Bayındırlı Mehmet Efendi, Doktor Nazım Bey, Yıllık Abdi, Poslu Mehmet Efe, Yörük Osman Efe, Parmaksız Arap Efe,

Piç Osman Efe, Bakırlı Efe, Yörük Osman Efe'nin *başzeybeği* olan Koca Arap, Ali Naşit Paşa, Çakıcı'nın ailesi vb. kişiler de yer alır.

Çakıcı Ahmet Efe, Çakıcı Mehmet'in babasıdır. Romanda anlatıldığına göre Ahmet Efe, Burhan aşiretinden olan Kara Mahmut'un oğludur. Kara Mahmut, Isparta'da adam öldürünce Ödemiş'e gelir ve buraya yerleşir. Çakıcı Ahmet, 18 yaşında Hatice ile evlenir. 93 Muharebesi'nde askerlikten kaçarak dağa çıkar. Rus felaketi büyüyünce Tireli Hacı Ali Paşa'nın açtığı bayrak altına girer. Ahmet Efe, savaştan dönünce kızı Çakır'ın, kaçırıldığını öğrenir. Ahmet Efe, kızını ve damadını öldürerek tekrar dağa çıkar. Dağda Büyük Cerit, Küçük Cerit, Yörük Osman, Çallı Veli'nin çeteleriyle birleşir. Kanbur Hoca'nın aracılığıyla düze iner. Düze inmiş olduğu bir dönemde Ali Naşit Paşa'nın vermiş olduğu emir ile Hasan Çavuş tarafından öldürülür.

Romanda anlatıldığına göre Çakıcı Mehmet Efe, Ödemiş'te dünyaya gelir. Çakıcı, iptidai tahsilini bitirdikten sonra Marmaralı Hoca'nın medresesine devam eder. Dağa çıkmadan önce kaçakçılık yapar. Çakıcı pehlivandır, iyi güreşir. Çakıcı Efe, binden fazla insanı gözünü bile kırpmadan öldürür, Arnavut ve Çerkez düşmanıdır, içki içmez, kadınlara karşı saygılıdır ve beş vakit namazını kılar. Çakıcı, gelinlik yaştaki bir kızın çeyizine el sürmez, yalana katlanamaz, sadakat onun için çok önemlidir. Çakıcı Efe, *kızanlarının yanlışını gördüğü zaman onları ölümle cezalandırır*. Çakıcı, sağlam yataklara ve güçlü haberleşme ağına sahiptir. Çakıcı, her daim temkinli ve ihtiyatlı davranır. On beş yıl şekavet hayatı sürer. Romanda Çakıcı, Hz. Ali sülalesinden olduğunu belirtir²³⁸. Çakıcı'nın Raziye (Iraz), Fatma ve Nadire Hanım olmak üzere üç eşi vardır. Raziye Hanım'dan iki kız bir oğlu (oğlu daha sonra ölür), Fatma Hanım'dan ise bir kızı olur. Üç kez düze iner. Romanda *Çakıcı; köylerde bir fukara hamisi, kasabalarda esatiri bir kahraman, şehirlerde fevkalbeşer bir mahlûk gibi tasavvur olunur*²³⁹ ifadeleriyle tanıtılır. Çakıcı Mehmet Efe, statik karakterdedir. Çünkü romanın başından sonuna kadar karakterinde herhangi bir değişim yaşanmamaktadır.

Romanda sıklıkla söz edilen karakterlerden biri de Hacı Mustafa'dır. Hacı Mustafa, Çakıcı'nın en sadık adamı ve onun *başzeybeği*dir. Hacı Mustafa, aslen Kürt aşiretine mensuptur. İki eşi vardır. Kırk beş yaşlarında eşkıyalığa başlamıştır. Romanda ağırkanlı, sert bakışlı, yüzü gülmez bir adam ve ağzından ölüm, cinayet ve kan fışkırdığı ifade

²³⁸ Zeynel Besim Sun, *Çakıcı Efe*, Forma 36, s. 576.

²³⁹ Zeynel Besim Sun, *age.*, Forma 24, s. 374.

edilmektedir²⁴⁰. Hacı Mustafa, merhamet duygusundan ve insanlık hislerinden mahrumdur. Adam öldürmekten sonsuz bir zevk duymaktadır.

Bu güruh! Esasen yağmaya, şekavete, adam öldürmeye can atıyordu. (s. 334)

Hacı Mustafa bölgeyi, dağları, gidilecek yerleri çok iyi bilmektedir ve konaklanacak yerlere de kendisi karar vermektedir. Hacı Mustafa çetenin kasesidir, paralar onda durur. Paraya düşkündür. Çetenin erkânıharp reisidir²⁴¹. Hacı Mustafa, iyi bir atıcıdır. Namaz vakitlerini kaçırmaz. Ezan okumayı bilir. Çakıcı ölünce Çakıcı'nın vasiyeti üzerine *efe* olur fakat bir süre sonra düze iner.

Romanda olayların yaşandığı birçok mekân bulunmaktadır. Olaylar en çok Çakıcı Mehmet Efe'nin memleketi olan İzmir / Ödemiş ve çevresinde geçmektedir. Ayasuluk köyü, Birgi, Ekiz Deresi, Erbeyli istasyonu, Tire, Kayaköy, Akçaova köyü, Doyranlı köyü, Arpaz, Çöpdere, Cevizalan vb. bölgeler, Bodrum Milas, Muğla, Antalya, Isparta vb. şehirler, *Efe*'nin dolaştığı Madran, Karıncalı Dağ, Bozdağ, Beşparmak Dağları romanda yer almaktadır. Ayrıca romanda kapalı mekân olarak İzmir Vali Konağı, Çakıcı'nın Kayaköyü'nde yer alan evi, Doyranlı çiftliği, İzmir Hapishanesi, Yörük çadırları, ılıcalar, Arpaz'da yer alan kahvehane vb. mekânlar geçmektedir. Bu mekânlar incelendiğinde romanda kötü olayların yaşandığı yerlerin genelde kapalı mekânlar olduğu görülse de açık mekânlarda da olumsuz olaylar yaşanmaktadır. Örneğin; İzmir Vali Konağı'nda Yörük Osman Efe ve kızanları tuzağa düşürülür ve Yörük Osman Efe ile *başzeybeği* Koca Arap öldürülür. Ödemiş'te yer alan kahvehanede Arnavutlar, Çakıcı tarafından yakalanır. Bu durumun aksine açık bir mekân olan Beşparmak Dağları'nda Çakıcı Efe, dokuz Arnavut'u diri diri yakmaktadır. Çatışmalar genelde açık mekânlarda yaşanmaktadır. Kısaca olayların, iyi veya kötü olarak ayrımında mekân farkı gözetilmemektedir.

Romanda olaylar, 316 senesinde başlamaktadır. Geriye dönüşlerle Ahmet Efe'nin hayatı ve Naşit Paşa'nın tuzağına düşürülerek öldürülmesi anlatılsa da açıkça bir tarih belirtilmemiştir. Çakıcı'nın öldürülüşü ve *Efe*'nin öldürülüşünden sonra Hacı Mustafa'nın düze inmesi ve onun da öldürülüşü anlatılır fakat bu olaylar için de açıkça bir tarih belirtilmez. Romanda sadece 313-323 tarihleri belirtilmiştir. Yazarın ifade etmek istediği 1313-1323 tarihleri olmalıdır. Bu da Miladi takvimde 1897-1908 tarihleri arasına denk gelmektedir. Kısaca olay zamanı, 1880'li yıllar ile 1910'lu yıllar arasında geçmektedir.

²⁴⁰ Zeynel Besim Sun, *Çakıcı Efe*, Forma 7, s. 103.

²⁴¹ Zeynel Besim Sun, *age.*, Forma 40, s. 629.

Efelik bağlamında romanda yer alan unsurlar ise şunlardır:

Romanı incelediğimiz zaman Zeynel Besim Sun'un, Çakıcı Mehmet'e karşı olumsuz bir tutum sergilediği görülmektedir. Yazar romanında Çakıcı için, *efe* hitabından çok eşkıya, şaki, herif veya sadece Çakıcı ifadesini kullanır:

Halbuki Çakıcı Mehmet öyle cellat bir herifti ki bamla bumla onu öldürmek imkanı yoktu. (Forma 3, s. 45)

Bu herif musalli bir canavardı. (Forma 11, s. 176)

Bu mel'una sanki cehennem bütünü şeytanları yardım ediyorlardı. (Forma 21, s. 332)

Yukarıda yer alan ifadelerden de anlaşıldığı gibi Zeynel Besim Sun, Çakıcı Mehmet Efe'ye karşı sert bir tutum içindedir. Yazar, Çakıcı ve kızanlarının, yaptıklarını doğru bulmaz ve her fırsatta onların yaptıklarını eleştirir. Sart ılıcalarının yakılmasını emreden *Efe*, ayrı bir şekilde yapılmış olan yirmi dört odanın yanmasını istemez. Yazar bu durumu şu ifadeleriyle eleştirir:

Efe; hakikaten babasının malı imiş gibi bu 24 odanın yıkılmamasını ve Sart camiine vakfedilmesini daha evvel Hacı Mustafaya tenbih etmişti. (Forma 33, s. 524)

Yazar, Çakıcı'nın zenginden alıp fakirlere dağıtmasını ve onlara yardım etmesini, köylüleri düşünerek değil onlardan destek görmek amacıyla böyle davrandığını düşünür. Ayrıca Yazar, Çakıcı'nın köylere yollar, köprüler yaptırmasında da kendi menfaatlerinin olduğuna inanır:

Çakıcı köprü yaptırır, yol düzeltir derler. Evet bunlar doğrudur amma babasının hayrına yaptırmazdı, icabında kendi kullansın diye yaptırdı. (Forma 35, s. 550)

Zeynel Besim Sun, Çakıcı'nın şerrine uğrayan herkese de acır. Özellikle askerlere ve köylülere kıyamaz ve Çakıcı'ya da kahraman gözüyle bakmaz. Yazar, halkın gözünde *Efe*'nin kahraman olduğunu ifade etse de kendisinin Çakıcı'yı böyle görmediği, anlatımlarından anlaşılmaktadır. Yazar, sadece Çakıcı'ya karşı bu tutumu sergilemez. Benzer şekilde zamanın *efelerine*, eşkıyalarına da aynı bakış açısıyla yaklaşır ve onların davranışlarını da doğru bulmaz.

Romanda Çakıcı'nın, genç, yaşlı, kadın, erkek demeden yeri geldiğinde herkesi öldürebilecek kadar acımasız olduğu görülmektedir. Romanda ifade edildiğine göre Çakıcı, hiç suçu günahı olmayan çocukları bile öldürebilmektedir ya da öldürülmelerine göz yummaktadır:

Zavallı dede ile torun; kafalarından yedikleri birer kurşunla yerlere serildiler... Bu bigünahların bütün kabahatları, yolda Çakıcı çetesine tesadüf etmeleri idi. (Forma 30, s. 471)

Zeynel Besim Sun, Çakıcı'nın dindar olduğundan bahseder. Yazar, Çakıcı'nın namaz vakitlerini kaçırmadığını, Cuma namazlarını kıldığını, medresede okuduğu için ayetlerin anlamlarını bildiğini, içkiden uzak durduğunu belirtir. Fakat Yazar, binden fazla cana kıyan ve Allah'ın yolunda olduğunu söyleyen Çakıcı'nın, elini kana bulamasını haklı bulmasına da itiraz eder:

Çakıcı Efe bu ayetin manasını biliyordu ve bildiği içindir ki yaptığı şekavetle adalet dağıttığına inanarak Allahın emrini yerine getirdiğini zannediordu. Onun zannınca her hareketinde mutlaka adalet ve sehavet vardı... Eğer adam öldürerek, hanümanlar yıkarak yapılan bu işlerde adalet varsa Çakıcı efe adil bir adam olacaktı. Fakat heyhat ki, ayetikerimedeki maksat bu değil idi. Çakıcı efe kimin parasile hayır yapıyordu? Ona binaullahı yıkmak için hangi din, hangi şeriat, hangi mezhep ve hangi insanlık kanunları mezuniyet vermişti? (Forma 14, s. 222)

Oysaki Çakıcı Efe, namaz kılmayı Allah'a olan borcunu ödemeye, adam öldürmeyi ise zeybekliğin şanından saymaktadır²⁴². Bunun için de romanda Çakıcı Efe'nin adam öldürürken ya da ölüm emri verirken genelde tereddüt etmediği görülmektedir.

Zeynel Besim Sun, Çakıcı Efe ön planda olmak üzere ülkede yaşanan eşkıyalık olaylarının temelini Osmanlı Hükümeti'nin zayıflığına, acizliğine, görevini tam anlamıyla yerine getiremediğine bağlamaktadır. Ayrıca zaptiyenin elindeki silahların efelerinkine oranla eski olduğu²⁴³, ülke içinde yaşayan Yunanlıların da Etniki Eterya Cemiyeti altında siyasi eşkıyalık yaptıklarını ve ülkede asayişsizliğe sebep olduklarını ifade eder²⁴⁴. İdaredeki aksaklıklar konusunda Yazar özellikle, Çakıcı Efe'nin yardımcısı olduğu söylenen ve Çakıcı Efe'den para aldığı iddia edilen Vali Kamil Paşa'nın oğlu Sait Paşa'yı eleştirir. Ona karşı olumsuz bir tutum sergiler:

²⁴² Zeynel Besim Sun, *Çakıcı Efe*, Forma 23, s. 364.

²⁴³ Zeynel Besim Sun, *age.*, Forma 4, s. 60.

²⁴⁴ Zeynel Besim Sun, *age.*, Forma 8, s. 123.

Çakıcı Efeye şaki diyoruz acaba haklı mıyız? İşte size Asıl şaki denilmeğe layık olan Sait paşanın resmini veriyoruz. Kamil paşanın bütün aksaklığını yaratan ve birçok işlerde babasının temizliğine leke süren Çakıcı Efenin alelaşkar ortağı idi. (Forma 7, s. 98)

Zeynel Besim Sun, Çakıcı Mehmet çetesinin on beş yıl yaşayabilmesini ise; hükümetin zalimliğine yani halkın, zaptiyenin zulmünden yaka silkerek ağalardan para alıp fakirlere dağıtan Çakıcı'ya yakın olmasına, devletin beş kişilik çete ile mücadele kudretinden yoksun olmasına, Çakıcı'nın kendilerini ihbar edenleri ölüm ile cezalandırmasına, Türk milletinin askere olan sevgisini bildiği için Çakıcı'nın askere kurşun atmaktan kaçınarak, halk ile çetenin ortak düşmanı olan zaptiyeye silahını çevirmesiyle halkın sevgisini kazanmasına bağlamaktadır²⁴⁵.

Zeynel Besim Sun, Cumhuriyet yönetim anlayışı ile artık eşkıyalığın kalmadığını, bugün köylülerin hükümeti bırakıp da bir şakinin peşinden gitmeyeceğini, bugün halk demenin hükümet demek olduğunu belirterek²⁴⁶ Atatürk inkılaplarına ve Cumhuriyetçi anlayışa olan bağlılığını da ifade etmiş olmaktadır.

Zeynel Besim Sun romanında, *efelik* geleneği hakkında da bilgiler vermektedir. Örneğin; bir *efe* ırza namusa karşı saygılı olmalıdır²⁴⁷. Namuslu bir *efe*, elindeki esire hakaret etmemelidir²⁴⁸. *Efe* yalnızca kendi hayatını değil kızanlarının hayatlarını da düşünmelidir²⁴⁹. *Zeybek* kaidesince kızanlar *efelerine* bir şey sormaz veya söyleyemezler²⁵⁰. *Efeler*, çatışma anında karşı tarafın açık vermesi için karşı tarafı sinirlendirecek sözler sarf ederler²⁵¹. *Efeler*, dağa kaldırdıkları kişilere uyurken başlarına birer beyaz örtü örterler ve bu örtü onların esir olduğunu göstermektedir²⁵². Bir *efe* istiman talebinde bulunamaz. Bu teklif ancak hükümetten gelmelidir²⁵³.

Pertev Naili Boratav, *Çakıcı Efe* başlıklı bu romanı eleştirmiştir. Boratav, genelde eser hakkında olumlu fikirler ileri sürer. Fakat Boratav, eserin tarihi roman karakterinin, tarihi vesikalar karakterinden ayırt edilememesi konusuna da dikkat çekmektedir:

²⁴⁵ Zeynel Besim Sun, *Çakıcı Efe*, Forma 41, s. 644-645.

²⁴⁶ Zeynel Besim Sun, *age.*, Forma 41, s. 645.

²⁴⁷ Zeynel Besim Sun, *age.*, Forma 1, s. 6.

²⁴⁸ Zeynel Besim Sun, *age.*, Forma 3, s. 40.

²⁴⁹ Zeynel Besim Sun, *age.*, Forma 8, s. 117.

²⁵⁰ Zeynel Besim Sun, *age.*, Forma 2, s. 21.

²⁵¹ Zeynel Besim Sun, *age.*, Forma 5, s. 72.

²⁵² Zeynel Besim Sun, *age.*, Forma 7, s. 101.

²⁵³ Zeynel Besim Sun, *age.*, Forma 12, s. 190.

*Zeynel Besim'in kitabı ne tam bir vesikalar külliyesi, ne de tam bir roman hissini veriyor. Çok defa, insanı tatmin edecek kadar müspet ve afaki bir hüviyet taşır görünen şifahi rivayetlerin veya tarihi vesikaların (kitapta birkaç mektup neşredilmiştir) menbaini ve vusul derecesini bilememek vaziyetinde kalıyoruz. Ve kitap, nihayet, o devir hadisatı ve Çakıcı Efe'nin şahsiyeti hakkında umumi fikirler edinmemize yardım edebiliyor*²⁵⁴.

Boratav'ın eleştirisi aslında hemen hemen bütün *efelik* temasını işleyen romanlarda karşımıza çıkmaktadır. Yazarlar eserlerini araştırmalar sonucunda kaleme aldıkları ve eserlerinde belgelerden de yararlandıkları için, eserler tarihi vesika ile roman arasında kalan bir çalışma haline dönüşmektedir.

2.2.1.2. Murat Sertoğlu Çakırcalı Mehmet Efe

*Çakırcalı Mehmet Efe*²⁵⁵ başlıklı romanın tarihi belirtilmemiştir. Şükrü Tül'e göre; eserin kapaktaki fiyatının 30 kuruş olması, eserin en azından 1940'ların içinde basılmış olduğunu göstermektedir. Şükrü Tül, Özkul Çobanoğlu'nun bu romanın 6 Nisan - 23 Nisan 1933 tarihleri arasında *Yeni Asır* gazetesinde tefrika edildiğini, kitaplaşma tarihini de 1942 olarak belirtildiğini söyler²⁵⁶.

Romanın özsözünde ifade edildiğine göre Murat Sertoğlu (1911-1989), o zamanlar dağlarda *efelik*, *kızanlık* yapmış vatandaşlar ve eşkıya takibinde bulunmuş emekli askerlerle konuşup mümkün olduğu kadar da gerçeklikten ayrılmayarak kaleme aldığı bu eserine roman adı verilmesini doğru bulmaz. Bu kitabın daha çok Çakırcalı'nın hakiki hayatının romanlaştırılmış bir özeti olduğunu vurgular²⁵⁷. Biyografik ve belgesel roman diyebileceğimiz eserinde Murat Sertoğlu da Zeynel Besim Sun'un anlattığı olaylara, hemen hemen benzer bir şekilde yer verir. Bu olaylar şunlardır:

Çakırcalı Ahmet Efe'nin öldürülmesi, Mehmet'i komşuları olan Hacı Eşkîya'nın okutması, Mehmet'in Hacı Eşkîya'nın namusunu temizleyerek ilk cinayetini işlemesi, Mehmet'in üç yıl hapisanede yatıp delil yetersizliğinden serbest bırakılması, Mehmet ve arkadaşlarının dağa çıkması, Mehmet'in kendi ismini kullanan Arnavut çetesini yakalayıp diri

²⁵⁴ Pertev Naili Boratav, "Çakıcı Efe", *Ülkü*, S. 59, Ocak 1938, s. 128-131.

Ayrıca bk: *Ege Defterleri*, S. 4, 2014, s. 73-75.

²⁵⁵ Murat Sertoğlu, *Çakırcalı Mehmet Efe*, İstanbul: Sağlam Kitabevi, (Yılı yok).

²⁵⁶ Özkul Çobanoğlu, "The relationship Between Oral Forms of Folklore and Mediated Performances in the Cult of Çakıcı Mehmet Efe", yayınlanmamış master tezi, Indiana University, 1992.

Aktaran: Şükrü Tül, "Çakıcı Tefrikaları, Roman ve Kitapları", s. 55-56.

²⁵⁷ Murat Sertoğlu, *Çakırcalı Mehmet Efe*, s. 4.

diri yakması, Çakırcalı'nın Hasan Çavuş'u öldürmesi ve istemeden de olsa Mülazım Rüstem Bey'in ölümüne sebep olması, Çakırcalı'nın kırk Arnavut'un feslerinden kestiği püsküllerini Kamil Paşa'ya göndermesi, Poslu Mehmet Efe ve Çakırcalı'nın köylüye zulüm ettikleri gerekçesiyle 30 Arnavut ve Çerkez'i öldürmeleri, Çakırcalı'nın Poslu Efe'yi ve iki kızanını öldürmesi, Çakırcalı'nın düze indirilmesi, Çakırcalı'ya düşman olan Çamlıcalı Hüseyin Efe'nin dağa çıkması, Binbaşı Hüsni Bey'in köye gelişi ve *Efe*'nin sofrasını devirmesi, *Efe*'nin Rüstem Bey ve teslim olmayan askerleri öldürerek tekrar dağa çıkması, Kuşçubaşı Eşref'in Çakırcalı'nın baba evini yakması, bunu duyan Çakırcalı'nın intikam almak için Muğla Postası'nı soyması, Çöp Deresi'nde yaşanan çatışmada Koca Mehmet Efe'nin hayatını kaybetmesi, Bayındırlı Mehmet Efendi'nin Çöp Deresi'nden *Efe*'nin çekildiğini anlaması üzerine Cevizli mevkiinde *Efe*'yi yaralaması vb.

Yukarıda belirtilen olayların ardından *Efe*'nin yanına Kaymakçı köyünden Osman gelir ve amcası Hacı Şükrü'nün babasından kalan mirası kendisine vermediğini *Efe*'ye söyler. Hacı Şükrü, hile ile yeğenine senet imzalatmış ve onun hakkını kendi üstüne almıştır. Osman, senedi almak için çiftliğe gelir. Lambanın devrilmesiyle çiftlikte yangın çıkar. Hacı Şükrü yanarak ölür. Osman'ın eşini de, babası Ali Bey alıkoymuştur. *Efe*'nin araya girmesiyle Osman, karısına kavuşur ve İzmir'e yerleşirler. Ali Bey de fidye ödeyerek canını kurtarır fakat *Efe*'nin hakkında ileri geri konuştuğu için Hacı Mustafa tarafından dili kesilir. Ali Bey fazla dayanamaz ve bir iki gün içinde can verir. Çakırcalı ve kızanları, Muğla'da bir düğüne davet edilir. Çavuş ve askerleri, Çakırcalı'nın peşindedirler ve tesadüfen düğüne gelirler. Konuşmalar ilerledikçe Çavuş, karşısında bulunan kişinin Çakırcalı olduğuna emin olur. Çakırcalı da daha fazla düğünde kalmaz ve oradan ayrılır. Çavuş'a yazdığı mektupta kendisini Çeşmebaşı'nda beklediğini söyler. Çavuş ise, ancak ertesi günü Çakırcalı'nın yanına gitmeye cesaret eder fakat onu bulamaz. Ardından Çakırcalı'nın üç kızanını Kara Ali, Recep ve Mehmet'in yakalanıp idam edilmeleri, Çakırcalı'nın Arpazlı Osman Bey'i dağa kaldırması, Osman Bey'in kardeşinin durumu karakola haber vermesi, Çakırcalı'nın etrafının sarılması, Çakırcalı'nın Hacı Mustafa tarafından yanlışlıkla vurulması, Hacı Mustafa'nın vasiyeti yerine getirmesi, Bayındırlı Mehmet Efendi onu tanıması ve Eşi İraz'ın da naaşı teşhis etmesi vb. olaylar romanda yer alır.

Çakırcalı Ahmet Efe, geniş omuzlu ve dinç vücutludur. Romanda *Efe*'nin bir aslandan daha yırtıcı, bir tilkiden daha kurnaz olduğu belirtilir²⁵⁸. *Efe*, Ayasuluğ köyündendir. Sakin bir

²⁵⁸ Murat Sertoğlu, *Çakırcalı Mehmet Efe*, s. 13.

yaşama tahammül edemez ve bir bahane ile dağa çıkıp eşkıyalığı meslek edinir. *Efe*, namaz kılar. Birkaç kez düze inmiştir.

Romanda Çakırcalı Mehmet Efe, Ödemiş dağlarını haraca kesen bir haydut olarak tanıtılır²⁵⁹. Mehmet Efe, orta boylu, yakışıklıdır. *Efe* yüzlerce insanı gözünü bile kırpmadan öldürür. Pusu kurmakta ustadır. Arnavut ve Çerkez düşmanıdır. *Efe* içki içmez, kadınlara karşı saygılıdır ve namaz kılar. Çakırcalı Efe, gelinlik yaştaki bir kızın çeyizine el sürmez. Evi soymaya geldiğinde bile her şeyi alır bir tek çeyizlere dokunmaz. Daha sonra *Efe* yiğit, mert ve cesur adamlara kıyamaz. Zorda kalmadıkça onlara silah sıkamaz. Sadakat onun için çok önemlidir. *Kızan*larının yanlışını gördüğü zaman onları ölümle cezalandırır. *Efe* eğer birine zulüm yapmak isterse kendisi arka arkaya bir sürü rekât kılar ve bu süre zarfında da Hacı Mustafa adamı cezalandırır²⁶⁰.

Hacı Mustafa, Çakırcalı'nın en sadık adamı ve *başzeybeği*dir. Aksi suratlı ve zalimdir. Romanda içinde merhamet duygusu olmadığı, en büyük cinayetleri bile sonsuz bir zevkle işlediği belirtilmektedir. İyi bir nişancıdır. Çolaktır. Basit düşüncelidir. Müstakil bir çeteyi idare edebilecek kabiliyeti yoktur. Çakırcalı ölünce Çakırcalı'nın vasiyeti üzerine *efe* olur fakat *efelik* adabı dışında davranınca yalnız kalır.

Romanda yer alan diğer kahramanlar ve olayların yaşandığı mekânlar, *Çakıcı Efe* başlıklı romanla hemen hemen aynıdır. Romanda olaylar, Ahmet Efe'nin Naşit Paşa'nın tuzağına düşürülerek öldürüldüğü 1883 yılında başlar. 1911 yılında Çakırcalı Mehmet Efe, öldürülür. *Efe*'nin öldürülüşünden sonra Hacı Mustafa'nın düze inmesi ve öldürülüşü anlatılır fakat kısa olarak belirtilen bu sürenin ne kadar zamanı içerdiği açıkça belirtilmez. Kısaca olay zamanı 1883-1910'lu yıllardır.

Efelik bağlamında romanda yer alan unsurlar ise şunlardır:

Murat Sertoğlu romanının önsözünde Çakırcalı'yı, *Ödemiş dağlarında senelerce tam manasile hüküm sürmüş, meşhur bir şakidir*²⁶¹ ifadesiyle tanımlar. Romanında yazar, Çakırcalı ve *kızan*ları için haydut, eşkıya ifadelerini kullanır. Romanda yer yer Çakırcalı'nın iyi yönlerinden bahsedilse de genelde Çakırcalı'yı kanun dışı işler yapan, hükümetin açığından yararlanan biri olarak gösterir. Murat Sertoğlu, Çakırcalı'ya karşı iyimser bir tutum

²⁵⁹ Murat Sertoğlu, *Çakırcalı Mehmet Efe*, s. 7.

²⁶⁰ Murat Sertoğlu, *Çakırcalı Mehmet Efe*, s. 282.

²⁶¹ Murat Sertoğlu, *Çakırcalı Mehmet Efe*, s. 5.

sergilemez. Yazar, yeri geldiğinde yaptığı iyiliklerden söz etse de onu halkın kahramanı olarak öne çıkarmaz.

Sertoğlu romanında *efe*, *zeybek* ve *kızan* kavramlarını açıklar²⁶², *efelik* geleneğinden söz eder. *Efelik* geleneğine göre büyük *efeler*, aynı dağda bulunmazlar biri düze indiği zaman diğeri dağa çıkar²⁶³. Bir *efe*, içkiden ve kadınlardan uzak durmalıdır²⁶⁴. *Efeler*, şakadan hoşlanmayan kişilerdir²⁶⁵. *Efelik* kanununa göre *zeybek* ve *kızanlar*, *efeye* soru soramazlar. Sadece *efenin* dediklerini sorgulamadan uygulamakla yükümlüdürler²⁶⁶. Bir *efe*, hayatta kalabilmek için her daim ihtiyatlı davranmalıdır²⁶⁷. *Efelik* adabına göre, bir kişi dağa çıkmak istediği zaman tanınmış *efelere* başvurarak müsaade ister. *Efe*, isterse onu *zeybek* olarak maiyetine alır ya da onun kendi başına *efelik* yapmasına izin verir²⁶⁸. *Efeler* sade giyinirler fakat *kızanlarını* güzel ve göz alıcı giydirmeyi *efeliğin* şanından sayarlar²⁶⁹. *Efeler*, çatışma anında karşı tarafın açık vermesini sağlamak için, karşı tarafa çok ağır sözler sarf etmektedirler²⁷⁰.

Yazar, Çakırcalı'nın halkın gözünde önemli bir yere gelmesini ve halkın, onu hükümetten daha kuvvetli olarak görmesini Osmanlı Devleti'nin zayıflığına bağlamaktadır:

Çakırcalının üç kızanının idam edileceğini duyan Ödemişliler de büyük bir heyecan içinde idiler. Onlar, Çakırcalıyı gözlerinde o kadar büyütmüşlerdi ki, hükümetin böyle bir şeye cesaret edebileceğine asla ihtimal vermiyorlardı. Bittabi halkın bir haydudu, hatta hükümetten daha kuvvetli sanmasına sebep sırf saltanat idaresinin zayıflığı ve aczi idi. (s. 251)

Murat Sertoğlu romanını, şu cümlelerle bitirir:

²⁶² *Efe*, reis anlamına gelir ve çeteye kumanda eden kişidir. Bir kere *efe* olan kişi, düze de inse başka çeteye de girse öncelikle kadar *efe* olarak kalır. *Zeybek*, çetenin faal adamıdır. *Efenin* en çok güvendiği kişi *başzeybek*dir. Bunlar, *efeye* soru soramazlar ve ona akıl veremezler. *Efenin* emirlerini yerine getirmekle yükümlüdürler. *Kızan*, çetenin en genç elemanıdır. Bunlar, *efenin* ve diğer *zeybeklerin* hizmetine bakarlar, çatışmalara katılırlar, köylüler ile iletişimi sağlarlar.

Ayrıntılı bilgi için bk:

Murat Sertoğlu, *Çakırcalı Mehmet Efe*, s. 14.

²⁶³ Murat Sertoğlu, *Çakırcalı Mehmet Efe*, s. 37.

²⁶⁴ Murat Sertoğlu, *Çakırcalı Mehmet Efe*, s. 30.

²⁶⁵ Murat Sertoğlu, *Çakırcalı Mehmet Efe*, s. 34.

²⁶⁶ Murat Sertoğlu, *Çakırcalı Mehmet Efe*, s. 72.

²⁶⁷ Murat Sertoğlu, *Çakırcalı Mehmet Efe*, s. 78-79.

²⁶⁸ Murat Sertoğlu, *Çakırcalı Mehmet Efe*, s. 96.

²⁶⁹ Murat Sertoğlu, *Çakırcalı Mehmet Efe*, s. 122.

²⁷⁰ Murat Sertoğlu, *Çakırcalı Mehmet Efe*, s. 155.

İstiklal harbi, bizim eşkiya, haydut diye isimlendirdiğimiz birçok efelerin ne kadar vatanperver olduklarını göstermiştir. Birçok adamların dağa çıkarak zeybeklik yapmalarına o devrin fena idaresi şüphe yok ki amil olmuştur. On beş senelik efelik hayatında bin küsür cana kıydığı söylenen Çakırcalı, eğer yaşasaydı, İstiklal Harbi sırasında belki de kurtarıcı orduya iltihak ederek yaptığı fenalıkların kefareтини ödiyecekti. (s. 333)

Yukarıda yer alan pasajda da görüldüğü gibi, yazarların *efelik* kavramına bakışlarında dönemin şartları fazlasıyla etkili olmuştur. Eşkiya, haydut olarak nitelendirilen insanlar İstiklal Harbi'nde silahlarını düşmana yöneltmişler aslında ne kadar da vatanperver olduklarını göstermişlerdir. Kısaca yazar Çakırcalı ve babasını tam manasıyla haydut olarak niteler ve Çakırcalı'nın yaptıklarını devrin kötü yönetimine bağlamaktadır. Çakırcalı kanuna karşı gelmiş, birçok cana kıymıştır. Fakat aynı zamanda fakir fukarayı gözetmiş, yoksul kızlara çeyiz düzmüş, köylünün hakkına el uzatmamıştır. Dağa çıkmasına sebep de Vali Naşit Paşa'nın emriyle öldürülen babasının intikamını almak, annesine yapılan hakaretlerin bedelini ödetmektir. Yazarın da dediği gibi, Çakırcalı öldürülmemiş olsaydı belki o da diğer *efeler* gibi İstiklal Harbi'ne katılıp vatan toprakları için mücadele vererek yaptığı kötülükleri unutturabilme fırsatı bulacaktı.

2.2.1.3. Reşat İleri Çakıcı Mehmet Efe

Reşat İleri (1914-1986)'nin *Çakıcı Mehmet Efe*²⁷¹ başlıklı romanında benzer olaylar, Zeynel Besim Sun ve Murat Sertoğlu'ndan daha farklı olarak ifade edilmiştir:

Ahmet Efe'nin öldürülmesiyle Mehmet, küçük yaşta yetim kalır. Mehmet ve annesi, Hacı İlyas Ağa'nın konağına yerleşirler. İlyas Ağa, kendinden çok küçük olan Ayşe ile evlenir. İlyas Ağa, hacıya gidince Mehmet, Ayşe'nin yavaşma Mehmet ile olan yasak ilişkisini çözer. Ağa, hacıdan döner. Ağa, rahatsızdır. Bir de Ayşe'nin yaptıklarını öğrenince daha fazla dayanamaz ve vefat eder. Ağa öldükten sonra Mehmet, İlyas Ağa'nın namusunu temizler. Babasını öldüren Hasan Çavuş, cinayeti Mehmet'in işlediğini düşünür ve onu tutuklar. Mehmet, delil yetersizliğinden üç yıl hapisshanede yatar ve çıkar. O hapisteyken Hasan Çavuş, Mehmet'in annesine pazar yerinde hakaret eder ve bu olay da çevredeki insanlar aracılığıyla Mehmet'in kulağına gider. Mehmet silah, erzak ve yatak sorunlarını çözdükten sonra beş kişilik çetesini kurar ve dağa çıkar. Pazar yerinde Hasan Çavuş'u ve bir zaptiyeiyi öldürür. Hasan Çavuş'a düşman olan Hacı Mustafa, kendisini takip eder. Hacı

²⁷¹ Reşat İleri, *Çakıcı Mehmet Efe*, Kahramanlar Mecmuası, İstanbul: Osmanbey Matbaası, 1952.

Mustafa'nın getirmiş olduğu atlarla olay yerinden uzaklaşırlar. Mehmet'i *eŒe* olarak kabul eden çete, Hacı Mustafa'nın da katılımıyla böylece tamamlanmış olur.

Mehmet, kurmuş olduğu muavin çetelerle hedef şaşırtır. Kendisi ve *kızanları*, Panayot'un değirmeninde bir süre dinlenir. Değirmene, Hayım ile iki arkadaşı gelir. *EŒe*, Yahudi gençler ile aynı sofraya oturur. Amacı onları dağa kaldırmakken Hayım'ın açık sözlülüğü ve anlattığı Avrupa medeniyeti karşısında düşüncesinden vazgeçer. Köylüler, Yani çetesinden şikâyetçilerdir. Mehmet ve *kızanları*, bu çetenin peşine düşerler. İlk başta bu çeteyi himaye eden Foti'yi dağa kaldırırılar. İstenilen altınlar gelmeyince de Foti'yi öldürürler. Yani çetesine yardım eden zenginlerden diğeri de Kara Yorgi'dir. Çakıcı ve *kızanları*, Yorgi'nin çiftliğini basıp onu dağa kaldırırılar. Altınlar gelince de kendisini serbest bırakırılar. *EŒe* Yorgi'den, Yani çetesini kendisine göndermesini ister. Yorgi, Yani'yi Çakıcı'yı ortadan kaldıracak şekilde *EŒe*'ye gönderir. Durumu anlayan Yorgi'nin kızı Sofya, *EŒe*'ye mektup gönderir. Çakıcı, Yani'nin yolu üzerine pusu kurar ve bu çeteyi ortadan kaldırır. Köylülerin şikâyeti üzerine *EŒe*, değirmenci Kostaki'yi yanına getirtir. Kostaki, ekmekleri Türklere daha pahalı satmaktadır. *EŒe*, duruma müdahale eder ve Kostaki, istemeden de olsa ekmek fiyatlarını düşürür. *EŒe*, maddi sıkıntıya düşünce Kula kasabasını basıp Mihaili'yi dağa kaldırır. İstedici altınlar gelince de Mihaili'yi serbest bırakır.

Yukarıda yer alan olaylardan sonra diğeri romanlarda da karşımıza çıkan benzer anlatılar romanda ifade edilmektedir: Çakıcı EŒe, kendi adını kullanan Arnavut çetesini yakalayıp onları ateşte yakması (diğeri romanlardan farklı olarak burada Çakıcı, çetenin elinden kurtardığı Raziye'ye âşık olur ve onunla evlenir), Kuşçubaşı Eşref'in *EŒe*'nin baba evini yakması ve ardından *EŒe* 'nin Muğla Postası'nı soyması, ılcaları yakmaları, Kara Ali ve arkadaşlarının yakalanıp idam edilmesi, Çakıcı'nın Fatma ile evlenmesi, Osman Bey'in Çakıcı tarafından dağa kaldırılması, Çakıcı'nın çatışmada yanlışlıkla *kızanı* Sinan tarafından vurulması, *EŒe*'nin vasiyetini Hacı Mustafa'nın yerine getirmesi ve ardından yaşananlar aynı olaylardır. Diğeri romanlardan farklı olan bir anlatı da bu romanda, Hacı Mustafa'nın Kamalı'nın *kızanı* tarafından değil rahat dölşeginde can verdiğinin söylenmesidir.

Romanın başkahramanı Çakıcı Mehmet EŒe'dir. Romanda ifade edildiğine göre Çakıcı'nın her eşkıya gibi kan içmekten hoşlanan hunhar bir tabiatı olduğu söylenir. Fakat bu haşin, katı tabiatının yanında fevkalade hassas ve ince bir kalbi de vardır²⁷². *EŒe* yüzlerce fakir genci evlendirmiş, yeni evlilere ev açmış, fakir köylülere hayvan almış, camileri tamir

²⁷² Reşat İleri, *Çakıcı Mehmet EŒe*, s. 18.

ettirmiş, köylülere maaşlı hocalar tutmuş, köylerin yol, köprü, mektep vb. işleriyle meşgul olmuş, azılı Rum eşkıyaları ortadan kaldırmıştır. *Efe* ırza-namusa el uzatmamış, ilk cinayetini de namus yüzünden işlemiştir. *Efe*, karşısındakini titreten naralar atar. *Efe*'nin kuvvetli bir hafızası vardır. Günah işlemekten korkar. Çakıcı, öldürdüğü adamların bunları hak ettiğine ve bu açıdan da bu cinayetlerin günah olmadığını düşünür²⁷³. *Efe*, çatışmaya girmeden önce abdest alıp iki rekât namaz kılar. Yemeğe ve sofraya büyük hürmet gösterir. *Efe*, kızanları açken kendisi tok yatmaz. Kızların çeyiz parasına el uzatmaz. Arnavutlara ve Çerkezlere düşmandır. Çakıcı, üç defa düze iner ve her düze inişinde kırserdarı olarak görevlendirilir. Çakıcı, ağırbaşlı ve köyün en uslu delikanlısıyken, Hasan Çavuş'un ailesine yaptıklarına tahammül edemez ve dağa çıkar. Bu doğrultuda Çakıcı, dinamik bir karakter özelliği sergiler.

Romanda Çakıcı Mehmet *Efe*'nin sağ kolu olan *zeybek* de Hacı Mustafa'dır. Hacı Mustafa romanda hain ve aksi yüzlü, iri yarı olarak tanıtılır. İşlediği bir cinayetten dolayı Hasan Çavuş, kendisini günlerce döğünce ona düşman olur. Bir iki defa dağa çıkar fakat kimseyle anlaşılamadığı için düze iner. Çakıcı'nın haznedarıdır. Hacı Mustafa, parayı canı gibi korur ve herkesin hakkını da adil bir şekilde dağıtır. Parayı idareli kullanır. *Efe*'ye çok bağlıdır. Hacı Mustafa, *Efe*'nin her hareketinden keramet umar. Adam öldürmekten zevk alır. Fırsat buldukça öldürülecek olan kişileri işkence ile öldürür. Kadınlara karşı merhamet duyar.

Romanda kötü olayların yaşandığı yerlerin genelde kapalı mekânlar olduğu, güzel olayların yaşandığı yerlerin de açık mekânlar olduğu görülür. Örneğin; Hacı İlyas Ağa'nın konağında yaşanan Ayşe ve Mehmet'in yasak aşkları, Mehmet'in katil olmasına sebep olur ve Mehmet, Ayşe ile Mehmet'i Ödemiş'te bulunan evlerinde öldürür. Kaptan Yani'nin, saklanmış olduğu mağaranın içine Çakıcı, çalıları yakıp atınca dumana daha fazla dayanamayan Yani, mağaranın içinde can verir. Bu durumun aksine aslında açık bir mekân olan pazar yerinde Hasan Çavuş, Çakıcı'nın annesine hakaret eder ve Çakıcı da yine aynı pazarda Hasan Çavuş'u öldürür. Açık bir mekân olarak yer alan yeşil yapraklı ağaçlarla kaplı, çarkı döndüren suların şırıltısı ile tatlı bir serinlik duyulan Panayot'un değirmeninde Çakıcı, Hayım ve arkadaşlarını dağa kaldırmayı düşünürken daha sonra bu düşüncesinden vazgeçer. Romanda Çakıcı'nın eşleri olarak söz edilen Raziye ve Fatma ile Çakıcı, açık mekânlarda karşılaşır ve birbirlerine sevdalanırlar. Raziye'yi onu kaçıran çetenin elinden kurtarıırken, Fatma ile de Kayaköy'de bulunan çeşme başında karşılaşır.

²⁷³ Reşat İleri, *Çakıcı Mehmet Efe*, s. 109-110.

Romanda olaylar 1883 yılında Vali Naşit Paşa'nın efeleri ortadan kaldırma planı ile başlar. Mehmet'in ölümü ile son bulur. Daha sonra da Hacı Mustafa'nın ölümünden kısaca söz edilir fakat açık tarih verilmez. Romanda olay zamanı 1883-1910'lu yıllardır.

Efelik bağlamında romanda yer alan unsurlar ise şunlardır:

Reşat İleri'nin romanında yer vermiş olduğu şu satırlar, yazarın *efelik* kavramına bakışını da açıkça ortaya koymaktadır:

O senelerde Ege bölgesi dağlarında pek çok eşkıya türemiştir. Osmanlı devleti, yani padişahlık hükümeti bunlarla baş edemez hale gelmiştir. Hele devrin fena idaresi Efe denilen bu eşkıyaların halkın nazarında birer kahraman olarak yükseltmiştir. Çünkü onlar haksızlığa uğrayan halkın hakkını koruyor, fakirlere yardım ediyorlar, köylere cami, köprü gibi hayır işleri yapıyorlardı. Hatta bu Efelerden bir tanesi o Ramazan tam yedi köye kendi parasından hoca tutmuştur. Bu sebeptendir ki birçok köyler bu Efelere yataklık yaparlardı. (s. 4)

Yukarıda yer alan pasajdan da anlaşılacağı gibi yazar, efelerin bir kahraman haline gelmesini, köylüler tarafından korunup kollanmasını devrin idaresindeki aksaklıklara bağlamaktadır. Hatta Osmanlı Devleti'nin bu eşkıyalarla baş edemeyip onları affedip düze indirdiğinden bahseder. Kısaca yazar bu eşkıyalık olgusunu yaratan ve eşkıyaları, köylünün gözünde önemli bir hale getirenin, Osmanlı Devleti olduğuna inanır.

Yazar, Çakıcı'nın hayatını kaleme alma sebebini ve Çakıcı'ya bakışını da şu sözleriyle ifade eder:

Zaten biz bu eserimizde Çakıcının dağdaki eşkıyalığından ziyade iyi taraflarını yazmağa çalışacağız. Bundaki maksadımız da şudur: bir insan “nasıl olsa kötü oldum” diye insanlığı elden bırakmamalı ve her zaman iyilik yapmağa çalışmalıdır. İşte Çakıcı böyle bir insandı. Mesela Selçuk pazarında bigünah olarak öldürdüğü zaptiye neferinin adresini öğrenmiş ve onun Adapazarında olan anne ve babasına bu hadiseden tam beş sene sonra yüz altın ve bir mektup göndererek günahını affettirmeğe çalıştı. Hâlbuki Çakıcı gibi kan dökücü ve insafsız olarak tanınan bir adamın böyle hareket etmeğe mecburiyeti ve ihtiyacı yoktu²⁷⁴.

Yukarıdaki pasajda da yer aldığı gibi yazar, romanında Çakıcı'nın iyi yönlerini ortaya koymaya çalışmıştır. Aynı şekilde Çakıcı, Muğla Postası soygununda da hiç günahı olmayan zaptiyei öldürdükleri için vicdan azabı duymuş ve o zaptiyenin ailesine de bin altın yollamıştır. Ayrıca Çakıcı, devletin malına, yetimin hakkına el uzatmanın da çok büyük günah olduğuna inanır²⁷⁵ ve postadan sadece yanan evinin bedelini alır, gerisini bırakır. Romanda ifade edildiğine göre Çakıcı, aynı zamanda dinine bağlı ve gūnahtan da korkan birisidir.

²⁷⁴ Reşat İleri, *Çakıcı Mehmet Efe*, s. 56.

²⁷⁵ Reşat İleri, *Çakıcı Mehmet Efe*, s. 194.

Bunun için de yok yere öldürdüğü insanlara karşı vicdanının sesi hiç susmamış, girmiş olduğu günahattan korkmuştur. Ayrıca romanda Çakıcı'nın en sık tekrarladığı söz de *elimi günahsızların kanına bulamayacağım ya da bulamayacaktım*²⁷⁶ olur. Bu açıdan ele alındığında yazar, Çakıcı'nın kötü davranışlarının yanında iyi davranışlarda da bulunduğunu, aslında Çakıcı'nın o kadar da duyarsız bir kişiliğe sahip olmadığını ortaya koymak ister.

Romanda *efelik* geleneği hakkında bazı bilgiler verilir. Örneğin; bir *eşe* soru sorduğu zaman, *zeybekler* ve *kızanlar* ayağa kalkarak cevap vermelidirler²⁷⁷. Bir *eşe* karısı her zaman güçlü olmalı ve ağlamamalıdır²⁷⁸. Bir *eşe* saklanmayı iyi bilmelidir. *Eşeyi* yaşatan da budur²⁷⁹. Aynı dağda, ortamda iki *eşe* bir arada barınmaz. Onun için de bir *eşe* düze indirildiği zaman diğer *efeler* dağa çıkar²⁸⁰. *Efelik* geleneğinin bir parçası da dağa kaldırdıkları kişilerin başlarına beyaz mendil bağlamalarıdır²⁸¹ vb. *efelik* ve *zeybekliğe* ait bazı değerlere romanda yer yer değinilmiştir. Romanda aynı zamanda *eşe-zeybek-kızan* kavramlarına açıklık getirilmiş²⁸², yüze inme olayı ve kırserdarlığı açıklanmıştır²⁸³. Ayrıca romanda dönemin siyasi, ekonomik koşullarına da yer verilmiş, böylece ülkede bir sorun haline gelen eşkıyalık olaylarına bir dayanak oluşturulmuştur.

2.2.1.4. Yaşar Kemal Çakırcalı Eşe

Yaşar Kemal (1923-2015)'nin *Çakırcalı Eşe*²⁸⁴ başlıklı romanı, Özkul Çobanoğlu'nun belirttiğine göre, 15 Mart – 25 Haziran 1956 tarihleri arasında *Cumhuriyet* gazetesinde tefrika edilmiş²⁸⁵, 1972 yılında da kitap olarak basılmıştır.

²⁷⁶ Reşat İleri, *Çakıcı Mehmet Eşe*, s. 47.

²⁷⁷ Reşat İleri, *Çakıcı Mehmet Eşe*, s. 7.

²⁷⁸ Reşat İleri, *Çakıcı Mehmet Eşe*, s. 47.

²⁷⁹ Reşat İleri, *Çakıcı Mehmet Eşe*, s. 55.

²⁸⁰ Reşat İleri, *Çakıcı Mehmet Eşe*, s. 77-78.

²⁸¹ Reşat İleri, *Çakıcı Mehmet Eşe*, s. 88-89.

²⁸² *Kızan*, en ufak rütbeli *zeybekler*dir. Bunlar genç ve tecrübesizdirler. Dağlara yeni çıkmışlardır. *Kızanlar*, haber almak, haber götürmek gibi ayak işlerinde kullanılır ve aynı zamanda çatışmalara da katılırlar. *Kızanlar* seneler sonra kabiliyetleri varsa eğer *zeybek* olabilirler. *Zeybekler*, dağlarda, çarpışmalarda tecrübe kazanmış kişilerdir. *başzeybek* ise, *efenin* muavini, sağ kolu ve eşkıya çetesinin kurmay başkanıdır. Çetenin idari işlerine, özellikle para işlerine *başzeybek* bakar. *Eşe* de çetenin reisine denir. Bu unvanı almak zordur fakat bir kere bu unvan alındıktan sonra ölünceye kadar kişi, bu unvanı taşır. Ayrıntılı bilgi için bk: Reşat İleri, *Çakıcı Mehmet Eşe*, s. 8.

²⁸³ Yüze inmek, eşkıyalığı bırakıp hükümete teslim olmaktır. Hükümet, baş edemediği eşkıyaları, maaşlı vazifeye kırserdarlığına tayin ederek onları, hükümet kuvvetleriyle birlikte eşkıya takibinde görevlendirirdi. Ayrıntılı bilgi için bk: Reşat İleri, *Çakıcı Mehmet Eşe*, s. 228-229.

²⁸⁴ Yaşar Kemal, *Çakırcalı Eşe*, İstanbul: YKY, 13. Baskı, 2013. (1. Baskı: 1972, Ararat Yayınevi)

²⁸⁵ Özkul Çobanoğlu, "The relationship Between Oral Forms of Folklore and Mediated Performances in the Cult of Çakıcı Mehmet Eşe", yayımlanmamış master tezi, Indiana University, 1992, s. 38-41.

Yaşar Kemal, yazmış olduğu açıklama bölümünde, neden bu romanı kaleme aldığını ifade eder. Çakırcalı'yı öldüren müfrezenin kumandanı emekli jandarma Albay Rüştü Kobaş, kendisine anılarını anlatır. Yaşar Kemal, Kadirli'de arzuhalcilik yaparken ortağı olan jandarma çavuşu Hacı Ali Çavuştan da Çakırcalı'yı dinler. Çakırcalı'nın fiziksel özellikleri hakkında çocukken babasının çiftliğinde onu görmüş olan Yakup Kadri Karaosmanoğlu'ndan bilgi alır. Arpaz'ın basılışına kadar ki bölümü yazar, Rüştü Bey'den de faydalanarak yazarken devamını Albay Rüştü Kobaş'ın ağzından olduğu gibi aktarmıştır²⁸⁶.

Bu romanda anlatılanlar da Zeynel Besim Sun'un ve Murat Sertoğlu'nun anlatımlarıyla genel anlamda benzerlik gösterir. Romanda Ahmet Efe'nin öldürülüşü, Çakırcalı'nın kendisine sahip çıkan Hacı Eşkıya'nın namusunu temizlemesi, hapishaneden çıkınca Çakırcalı'nın Hasan Çavuş'tan intikamını alması, Çakırcalı'nın Poslu'yu ilk önce kendisine bağlaması daha sonra da onu öldürmesi, Mehmet'in düze inmesi, Çakırcalı ile Çamlıcalı Hüseyin Efe arasında yaşanan çatışmalar, Efe'nin cinayetlerinin ardı arkası kesilmeyince ikinci defa affedilip düze indirilmesi, Efe'nin Fatma ile evlenmesi, Sait Paşa'nın silahlarını istemesi üzerine Çakırcalı'nın tekrar dağa çıkması, Efe'nin Kamalı Zeybek'i öldürmesi, Çakırcalı ile Sait Paşa arasında yaşanan çatışmadan Çakırcalı'nın içini taşla doldurduğu çuvalları dereye atarak kaçması, Efe'nin yakalanamayınca tekrar affedilip düze indirilmesi, Efe'nin Binbaşı Rüstem Bey ve arkadaşlarını öldürüp tekrar dağa çıkması, Çakırcalı'nın evinin yakılması ve ailesinin de sürgüne gönderilmesi, Çakırcalı'nın çatışmada yaralanması, Kara Ali Efe ve arkadaşlarının yakalanıp idam edilmesi, Çakırcalı'nın kendisini yakalamaya gelen Arnavutların feslerindeki püskülleri kesip Kamil Paşa'ya göndermesi, Rüştü Bey'in Çakırcalı'nın takibinde görevlendirilmesi ve Rüştü Bey'in gerekli hazırlıkları yaptıktan sonra Efe'nin etrafını sarması, Efe'nin müfrezede yer alan Osman tarafından vurularak öldürmesi ve ardından yaşanan olaylar ifade edilir.

Romanda Çakırcalı Mehmet Efe, medrese eğitiminden sonra okumayı bırakan, eşkıyalığa tütün kaçakçılığı ile başlayan, kurnaz, cesur ve ele geçmeyen biri olarak tanımlanır. Çakırcalı eşkıyalığa, sevdiği için değil zorda kaldığı için yönelmiştir²⁸⁷. Çakırcalı'nın ünü Avrupa'ya kadar ulaşır. Arnavut ve Çerkez düşmanıdır. Yeri geldiğinde kendi öz teyzesini

Aktaran: Şükrü Tül, "Çakıcı Tefrikaları, Roman ve Kitapları", s. 59.

²⁸⁶ Yaşar Kemal, *Çakırcalı Efe*, s. 7-8.

²⁸⁷ Yaşar Kemal, *Çakırcalı Efe*, s. 57.

bile öldürebilecek kadar katı yüreğe sahiptir²⁸⁸. *Efe*, ilkelerine sadık birisidir. Namaz kılar. Çakırcalı Efe'nin, halk arasında bir evliya olduğuna ve kendisine kurşun işlemediğine inanılır.

Ahmet Efe romanda, fakir fukaranın dostu olarak tanıtılır. Dağdan eve indiği zaman köylülerin düğün bayram yaptıkları ifade edilir. *Efe* fakir kızların çeyizini düzer, delikanlılara başlık parası verir. Hastalara ilaç, yoksullara da ekmek olur. Kendisine, herkes güvenir. İyi atıcıdır. Bu romanda Ahmet Efe, olumlu davranışlarıyla ön plana çıkarılmıştır.

Romanda olayların yaşandığı mekânlar diğer romanlardan farklı değildir. Romanda yer alan olay zaman ise, Ahmet Efe'nin Naşit Paşa'nın tuzağına düşürülerek öldürüldüğü yıl başlar Çakırcalı'nın ölümü ile sona erer. Açıkça bir tarih belirtilmese de olayların, 1883-1911 yılları arasında geçtiği anlaşılmaktadır.

Efelik bağlamında romanda yer alan unsurlar ise şunlardır:

Yaşar Kemal, romanına başlamadan önce yazmış olduğu açıklama bölümünde Çakırcalı'yı, *insanlık tarihinin bu en büyük eşkıyalardan biri, belki de birincisi*²⁸⁹ ifadesiyle tanımlar. Yazar romanında, Çakırcalı ve kızanları için eşkıya ifadesini kullanır. Mehmet'in eşkıyalığı sevmediğini, dağa zorla çıkarılmış olduğunu yer yer belirtir. Yazar, Çakırcalı için olumsuz bir tutum sergilememiştir. Onun mazlumun, ezilenin, fakirin yanında yer aldığını ifade etmiştir. Aynı zamanda binden fazla kişiyi yeri geldiğinde gözünü bile kırpmadan öldürdüğünü, kendi öz teyzesine bile kıyabildiğini de söylemiştir. Fakat bütün bu olayların temelinde babasına yapılan haksızlığın bir sonucu olduğu anlatımlardan anlaşılmaktadır.

Yaşar Kemal romanında, Çakırcalı'ya farklı bir yaklaşım getirmektedir:

Çakırcalı ya bizim bildiğimiz gibi bir eşkıya ya da İngiliz İmparatorluğunun yardımını gören bir alettir. Bu da Anadolu'daki eşkıyalık, Ege'deki efelik tarihi üstüne çok ilgi çekici bir inceleme, bir aydınlatma olabilir. Anadolu'daki bütün eşkıyalar ya halkın, ya eşrafın, ya da hükümet adamlarının yüzde yüz adamı olmayabilirler. Bunlara dışarıdan da etkiler olabilir. (s. 57)

Çakırcalı'nın yataklarından bir kısmı yabancıdır. Özellikle kendisine büyük destek veren ve silah temin eden İngiliz ailelerinden Vitoller ile Çakırcalı'nın dostluğuna, itiraz eden olmamıştır. Çakırcalı, hükümete karşı bir tutum sergilememiş olsa da yazarın dikkati çekmeye

²⁸⁸ Yaşar Kemal, *Çakırcalı Efe*, s. 73.

²⁸⁹ Yaşar Kemal, *Çakırcalı Efe*, s. 7.

çalıştığı durum da üzerinde durulması gereken bir konudur. Ülke içinde her fırsatta karışıklık yaratmak isteyen düşmanlar acaba *efeleri* destekleyerek ülkede daha büyük bir kaos oluşturmak istemişler midir? *Efelerin* böyle bir tutumları olmasa da onları destekleyen kişilerin içten içe böyle düşünceleri beslemiş olabilme ihtimalleri de vardır.

Türkan Gözütok, Yaşar Kemal'in *Çakırcalı Efe* olayının *adalet aramak üzere dağa çıkmış bir eşkıya olayı değil, "türlü dalavere"lerin döndüğü, çok yönlü ve karışık bir olay olduğunu ortaya koyduğunu*²⁹⁰ belirterek Yaşar Kemal'in dikkati çekmeye çalıştığı konuya değinir.

Yaşar Kemal romanında *efelik* töresini anlatır, *efelik* olgusunda yabancılardan etkisinden bahseder. Yazar, eşkıyalar için yatakların önemi üzerinde durur. Örneğin; Bir *efe* ne kadar yiğit olursa olsun sonu kurşundur. Şimdiye kadar bir *efenin*, uzana uzana yatağında öldüğü görülmemiştir²⁹¹. *Efelik* töresine göre *kızanlar efeye* soru sormazlar, alınan kararları sorgulayamazlar, *efenin* sözünden çıkamazlar²⁹². Bir eşkıyanın düşman kazandığı kadar dost da kazanması gerektiğini bu dostlarının da ezilen, haksızlığa uğrayan, mağdur olan köylüler olduğunu belirtir. *Efelerin* davete icabet etmeleri gerektiği, gidilmediği takdirde bunun *efelik* töresince korkaklık kabul edildiğini ifade eder²⁹³. *Efelikte* en büyük taktik, kaçmak ve düşmanı takibe mecbur kılmaktır. Böylelikle takip eden düşmana bir yerde pusu kurulup ortadan kaldırılacaktır²⁹⁴.

Yaşar Kemal ayrıca *efeliğin* kökeninin çok eski zamanlara dayandığını söyler ve *efelerin* tütün kaçakçılığı ile olan bağlantılarına dikkat çeker:

Efelik Egede, kökü ta ötelere, derine dayanan bir gelenektir. Osmanlıdan, Bizanstan daha eski. Belki de bu dağlar dağ olalı zeybeksiz kalmamıştı. Kaçakçılık bir okuldu. Delikanlıları alıp, eşkıya yetiştiren bir okul. Çok efenin heybesinde, atının eyerinde tütün kokusu vardı. (s. 21)

²⁹⁰ Türkan Gözütok, "Eşkıyalı ve Çakırcalı Mehmet Efe'nin Türk Edebiyatına İzdüşümü", *Türkbilig*, S. 21, 2011, s.68. İnternet Erişimi: <http://www.turkbilig.com/pdf/201121-140.pdf>.

²⁹¹ Yaşar Kemal, *Çakırcalı Efe*, s. 28.

²⁹² Yaşar Kemal, *Çakırcalı Efe*, s. 35.

²⁹³ Yaşar Kemal, *Çakırcalı Efe*, s. 53.

²⁹⁴ Yaşar Kemal, *Çakırcalı Efe*, s. 64.

2.2.1.5. Hayreddin Asarcıklı *Çakıcı Mehmet Efe*

Hayreddin Asarcıklı'nın, *Çakıcı Mehmet Efe* başlıklı romanı ilk olarak Özkul Çobanoğlu'nun belirttiğine göre, 27 Mayıs - 18 Haziran 1973 tarihleri arasında *Milliyet* gazetesinde tefrika edilmiş²⁹⁵, yine aynı yıl içerisinde kitap halinde basılmıştır.

Hayreddin Asarcıklı, *Başlarken* başlığı altında şu ifadeleri kullanır: *Biz Çakıcı ile ilgili kitabımızı hazırlarken, Efe hakkında yazılanları ve o devrin tarihini bütün yönleriyle tetkik ederek yazdıklarımızın hakikate uymasına gayret ettik. Bu bakımdan kitabımız hayali bir roman değil, maceraları dillere destan olan Çakıcı Mehmet Efe'nin gerçek hayat hikâyesidir*²⁹⁶. Yukarıdaki ifadeler yazarın romandan çok, Çakıcı'nın hayatını kurgusal bir tarzda yazma amacında olduğunu göstermektedir. Romanın özeti şöyledir:

Çakıcı Mehmet Efe başlıklı romanda da diğer romanlardan farklı bir olay örgüsü görülmez. Hayreddin Asarcıklı, Çakıcı Efe'nin hayatını babası Ahmet Efe'nin öldürülüşünden itibaren anlatmaya başlar. Mehmet'in babasının intikamını almak ve annesine yapılan hakaretin bedelini ödetmek için Hasan Çavuş'u öldürmesi, Çakıcı'nın düze indirilmesi, Çamlıcalı Hüseyin Efe ile Çakıcı arasında yaşanan çatışmalar ve çatışmaların ardından Efe'nin tekrar dağa çıkması, Çakıcı'nın Kara Sait Paşa'ya iki kez pusu kurması fakat onu vurmaması, Çakıcı'nın Rum çetelerini tek tek ortadan kaldırması, Çakıcı'nın intikam almak için Barutçuoğulları'nın fabrikalarını yakması, Çakıcı'nın ikinci kez düze indirilmesi ve Fatma ile evlenmesi, Kayaköy'de modern eşyalarla donattığı evinde Çakıcı'nın, İtalyan misafirlerini ağırlaması, Kara Sait Paşa'nın Çakıcı'nın silahlarını almak isteyince onların tekrar dağa çıkmaları, Çakıcı'nın ve kızanlarının Kamalı Zeybek'i öldürmesi, Çakıcı ile Sait Paşa arasında yaşanan çatışmadan Efe ve kızanlarının çuvallara doldurduğu taşları dereye atarak oradan uzaklaşması, Çakıcı'nın üçüncü kez düze indirilmesi, Binbaşı Rüstem Bey'in köye gelip Efe'ye ait olduğunu öğrendiği sofrayı devirmesiyle Çakıcı'nın tekrar dağa çıkması, Çakıcı'nın Muğla Postası'nı soyması, Efe'nin dağa kaldırdığı Muta'ın oğlu Ahmet'e iyi davranması, Çakıcı'nın Bayındırlı Mehmet Efendi'nin attığı kurşunla yaralanması, Çakıcı'nın Arpazlı Osman Bey'i dağa kaldırması, Çakıcı'nın yataklarından olan Arapoğlu ihanetine uğraması ve yaşanan çatışmada kızanı Sinan tarafından yanlışlıklara vurulup ölmesi vb. olaylar bu romanda da karşımıza çıkmaktadır.

²⁹⁵ Özkul Çobanoğlu, "The relationship Between Oral Forms of Folklore and Mediated Performances in the Cult of Çakıcı Mehmet Efe", yayımlanmamış master tezi, Indiana University, 1992.

Aktaran: Şükrü Tül, "Çakıcı Tefrikaları, Roman ve Kitapları", s. 60.

²⁹⁶ Hayreddin Asarcıklı, *Çakıcı Mehmet Efe*, İstanbul: Yağmur Yayınları, 1973, s. 41-43.

Romanın başkahramanı olan Çakıcı Mehmet Efe romanda, tıknaz vücutlu, parlak gözlü, ince kıvrık bıyıklı olarak tasvir edilir. Mehmet Efe, dünya malına önem vermeyen, içki içmeyen ve beş vakit namazını kılan birisidir. Mehmet, ilkokulu bitirmiştir, fukara babasıdır, mert insanları sever, iyi bir atıcıdır. *Efe*, yeri geldiğinde kendisinden beklenilemeyecek kadar görgülü ve kibar bir insan olabilmektedir²⁹⁷. Çakıcı, Arnavut ve Çerkezleri sorgusuz öldürmesine rağmen onların düşmanı değildir. *Efe*, Türklere düşman olan herkese düşmandır. Vatan ve millet hainlerini ölüm ile cezalandırır. *Efe*'nin ünü Avrupalara kadar yayılmıştır. Çakıcı, İttihatçıların kendisine yapmış oldukları teklifi kabul etmez, padişahın tutumunun ve uygulamalarının doğru olduğunu düşünür. Üç karısı, üç kızı ve bir oğlu (sonra ölür) vardır.

Ahmet Efe ise, 93 Harbi'ne katılır ve vatani için savaşır. Yapmış olduğu çete baskınlarıyla düşmana kayıplar verir. *Efe*, köyüne dönünce köy delikanlılarından birinin kızını kaçırdığını öğrenir. Bir gece kızını ve damadını öldürür. Tekrar dağa çıkar. *Efe*, Küçük Cerit, Büyük Cerit, Yörük Osman ve Çallı Veli çeteleriyle birleşir. Ahmet Efe, uzun yıllar hükümete zor anlar yaşatır.

Hacı Mustafa bu romanda çok haris, sert, asabi ve sabırsız bir kişi olarak ifade edilir. *Efesinin* aksine dünya malına fazlasıyla değer verir. Korku veren bir bakışı ve görüntüsü vardır. *Efesi* öldükten sonra çete ikiye ayrılır. Çetenin bir kısmı kendisi ile kalır fakat Hacı Mustafa, *efe* olmayı fazla sürdüremez ve düze iner. Düzdeyken daha önce öldürmüş olduğu Kamalı'nın kızını Mehmet tarafından intikam için öldürülür.

Romanda, diğer romanlarda yer alan mekânlar kullanılmıştır. Olaylar, Çakıcı Mehmet Efe'nin dedesi olan Kara Mahmut'un Isparta'da işlemiş olduğu cinayete kadar geriye dayanır. Fakat bu zamanın tarihi belirtilmemiştir. Olaylar, Çakıcı Mehmet Efe'nin ve daha sonra da Hacı Mustafa'nın öldürülüşü ile son bulur. Bu süreçte de belirli bir tarih söz konusu değildir. Olaylar dikkate alındığında ise, tarihi zamanın 1800'lu yıllar ile 1910'lu yıllar arasında geçmiş olduğu anlaşılmaktadır.

Efelik bağlamında romanda yer alan unsurlar ise şunlardır:

Hayreddin Asarcıklı romanında Çakıcı için eşkıya, haydut, çalıkakıcı gibi ifadelerin aksine *Efe* kelimesini kullanmıştır. Yazar, romanda Çakıcı için olumsuz bir tutum sergilenmemiştir. Asarcıklı Çakıcı Efe'yi, her şeyden önce vatan ve millet kavramlarına bağlılığını, padişaha olan güvenini, eksik kalan otorite boşluğundaki eksiklikleri

²⁹⁷ Hayreddin Asarcıklı, *Çakıcı Mehmet Efe*, s. 128.

tamamlamaya çalışan köylerin yol, köprü, cami vb. ihtiyaçlarına çözüm bulan, Rum çetelerine nefes aldırmayan, fakirin-yoksulun babası olan, ırza namusa saygılı, içkiden uzak duran adeta halkın kahramanı haline gelen biri olarak öne çıkarmıştır.

Denilebilir ki, Çakıcı Mehmet Efe, kapitülasyonlar dolayısıyla o günkü idarenin yapamadığı işi yapmış, bu aziz millet ve şu cennet vatan aleyhine karanlık işler peşinde koşan yabancı unsurların cümlesini tepelemesini ve sindirmesini becerebilmiştir. (s. 63)

Yazarın böyle bir romanı kaleme alma sebebinin başında, Çakıcı'yı olduğundan farklı gösteren *onu son derece zalim, ayyaş ve türlü fuhuş âlemleri peşinde koşan haydut veya keyif için bin kusur cana kıyan, dağa adam kaldırıp para sızdırmaktan başka gayesi olmayan bir eşkiya, saraya ve padişaha düşman ya da sarayın sadık bir bendesi*²⁹⁸ olarak tanımlayan kaynakların aksine Çakıcı'nın gerçek yönünü çıkarmak gelmektedir.

Diğer romanların aksine bu romanda *efelik* geleneği üzerinde yoğun olarak durulmamıştır. Tabii yeri geldikçe *efelik* bağlamında nasıl davranılması gerektiği söylenilmiştir fakat romanda daha çok Çakıcı'yı bir nevi aklama çabası görülmektedir. Örneğin; çoğu kaynaklarda Çakıcı'nın gözünü kırpmadan, sorgu sualsiz birçok Arnavut ve Çerkez'i öldürdüğü ve onun Arnavut-Çerkez düşmanı olduğu ifade edilir. Yazar da Çakıcı'nın bu davranışını göz ardı etmez fakat aynı zamanda onun Arnavut ve Çerkez düşmanı olmadığını, asıl düşmanlığının vatan hainlerine karşı olduğunu da vurgular.

Hayreddin Asarcıklı'nın romanında az da olsa yer alan *efelik* geleneği hakkındaki bilgiler şunlardır: *Zeybeklik* kaidesince *kızanlar*, *efe*'ye soru soramazlar²⁹⁹. *Zeybekler* çatışma anında karşı tarafın açık vermesi için ağır küfürler sarf ederler. Sinirine hâkim olamayan taraf açık verdiğinde bu onların sonu olur³⁰⁰.

Romanda dönemin siyasi durumu hakkında da bilgi verilir. Yazar, Çakıcı aracılığıyla milletin neden bu hale geldiğini anlatır. Böylece Çakıcı, yaşananları irdeleyen, yaşananların arkasında neler olabildiğini görebilecek kadar donanıma sahip biri olarak gösterilir. II. Abdülhamit Han'ın idaresine karşı çıkan İttihatçılar, kendisinden destek istediklerinde Çakıcı, bunu kabul etmez ve Padişah'ın Türk milletinin kötülüğüne bir iş yapmayacağına inandığını belirtir. Kendisini ülke dışına çıkarmak isteyen Vitol'e ise, *gidip bir gâvur memleketine*

²⁹⁸ Hayreddin Asarcıklı, *Çakıcı Mehmet Efe*, s. 7.

²⁹⁹ Hayreddin Asarcıklı, *age*, s. 55.

³⁰⁰ Hayreddin Asarcıklı, *age*, s. 246.

sığınmaktansa çingene elinde ölmek benim için daha şerefli³⁰¹ cevabını verir. Bu anlatımlardan Çakıcı'nın Padişah'a karşı bir düşmanlık beslemediği, vatanını sevdiği anlaşılmaktadır.

Yazar, romanını bitirdiği şu sözlerle romanını kaleme alma amacını açık bir şekilde ortaya koymaktadır:

Bu yazı serimizde biz, türlü yalan ve iftiralarla basit bir çalıkakıcı gibi gösterilmek istenen Çakıcı Mehmet Efe'nin gerçek hayat hikâyesini yazmağa gayret ettik ve Çakıcı'nın bilinmeyen veya bilindiği halde kasden temas edilmeyen Türklük şuurunu bilhassa belirtmeye çalıştık. Şimdiye kadar “vur abalıya” kabilinden aslı-astarı olmayan ağır ithamlarla mahkum edilmek istenen bir efenin gerçek hüviyetini ortaya koyabildiysek ne mutlu bize!. (s. 367)

2.2.1.6. Şeref Üsküp Çakıcı Efe

Şeref Üsküp (1923-2006), romanının *Başlarken* başlıklı bölümünde Çakıcı'nın hayat hikâyesini dökümanlara dayanarak nakletmeye çalıştık. Bu çok cepheli sergerdeyi tanıtırken o devrin hikâyesini de vermiş olacağız. On beş senelik baş döndürücü bir maceranın öyküsünü dile getirmeyi başardık kanısındayız³⁰² ifadelerini kullanır. Belgesel bir roman olduğunu düşündüğümüz Çakıcı Efe'nin özeti şöyledir:

Çakıcı Efe başlıklı bu romanda da incelenen diğer romanlardan farklı olmayarak Çakıcı Efe'nin hayatı, babasının öldürülmesinden başlayarak kendisinin ölümüne kadar geçen olayları anlatmaktadır. İlk cinayetini Hacı Eşkîya'nın etkisiyle işleyen Çakıcı Efe'nin bir süre hapisanede yattıktan sonra Hasan Çavuş'u öldürmesi, Çakıcı'nın Bayındırlı Mustafa Efendi'nin tabanlarını yüzdürmesi, Çakıcı'nın kendi adını kullanarak kız kaçıran dokuz Arnavut çetesini yakarak öldürmesi, Çakıcı ile Poslu Efe arasında yaşananlar ve birlikte Arnavut ve Çerkezleri öldürmeleri, Çakıcı'yı takip için gönderilen altmış Arnavut'un Çakıcı tarafından feslerinin püsküllerinin kesilerek Kamil Paşa'ya gönderilmesi, Kamil Paşa tarafından Çakıcı'nın düze indirilmesi ve Çakıcı ile Çamlıcalı Hüseyin Efe arasında çatışmaların yaşanması, Çakıcı'nın Kamalı Zeybek ve kızanlarını bahçede eğlenirken öldürmeleri, Çakıcı'nın fırsatları olmasına rağmen Kara Sait Paşa'yı vurması, Çakıcı'nın hükümetten intikam almak için Muğla Postası'nı soyması, Kara Ali ve arkadaşlarının idam

³⁰¹ Hayreddin Asarcıklı, *Çakıcı Mehmet Efe*, s. 332.

³⁰² Şeref Üsküp, *Çakıcı Efe*, İzmir: Hür Efe Matbaası, 1975.

edilmeleri, Çakıcı'nın tekrar düze indirilmesi ve Fatma ile evlenmesi, Çakıcı ile Hayım Efendi arasında yaşananlar, Kayaköy'deki konakta yabancı misafirlerin ağırılanması, Kara Sait Paşa'nın silahlarını istemesi üzerine Çakıcı'nın tekrar dağa çıkması, Çakıcı'nın İsmail Efe'yi öldürmesi, Çakıcı'nın üçüncü kez düze indirilmesi ve Binbaşı Rüstem Bey'in köye gelip sofrayı devirmesi sonucunda Çakıcı'nın onu öldürerek tekrar dağa çıkması, Çakıcı ile Bayındırlı Mehmet Efendi arasında Cevizalan'da yaşanan çatışmada Çakıcı'nın vurulması, Çakıcı'nın Osman Bey'i dağa kaldırması ardından da yaşanan çatışmada vurulup ölmesi bu romanda da ifade edilir.

Romanın başkahramanı olan Çakıcı Mehmet Efe, 1880 yılında Ödemiş'in Kaymakçı bölgesine bağlı Ayasuluğ köyünde doğar ve orada büyür. Babasının teşvikiyle Marmaralı Hoca'dan ders alır. Dindar oluşunda bu hocanın da etkisi vardır. Babasının ölümüyle eğitimi yarım kalmış okuma yazmayı sökmemiştir. Çakıcı, zeki ve çok haşarı bir çocukluk geçirir. *Efe*, mert ve cesur kişilere karşı her zaman hayranlık duymuştur. Arnavut, Çerkez ve zaptiyelere düşmandır. Çakıcı namusa saygılı, yataklarından dürüstlük, sadakat, gizlilik ve hizmet bekleyen bir *Efe*'dir. Aksi davranışlarda bulunanları ise, asla affetmez. Adamlarını ölesiye korur. *Efe*, Karıncalı Dağ'da meçhul bir kurşun ile ölür. Çakıcı, statik bir karakter özelliği sergiler. Doğuştan beri isyankâr bir ruha sahip olduğu söylenen Çakıcı'nın, her geçen gün daha da berbat hale geldiği ifade edilir³⁰³.

Romanda ifade edildiğine göre Hacı Mustafa ise, Çakıcı'nın akrabasıdır. Ayasuluğ köyü civarında yaşar. Kürt aşiretine mensuptur. Romanda çok esmer olduğu için kinayeli olarak "Hacı" lakabının kendisine verildiği ifade edilir. İki kez evlenir ve dört çocuğu olur. Aynı zamanda Çakıcı'nın da eniştesidir. Hacı Mustafa, Ahmet Efe'nin yanında da kısa bir süre eşkıyalık yapmıştır. 45 yaşlarındadır. Kendisine verilen emri hiç düşünmeden yerine getirir. Çakıcı'ya çok bağlıdır. Romanda Hacı Mustafa'nın yüzünün hiç gülmediği ve gaddar oluşu da ifade edilir.

Romanda olay zamanı, 1800'lu yıllar ile 1911 yılı arasındadır. Romanda, Çakıcı'nın dedesi Kara Mahmut'un işlediği cinayetten bahsedilir fakat açık bir tarih yoktur. Daha sonra da Çakıcı'nın ailesi ve doğumu anlatılır. Olaylar ise, Çakıcı'nın ölümü ile son bulur.

Efelik bağlamında romanda yer alan unsurlar ise şunlardır:

³⁰³ Şeref Üsküp, *Çakıcı Efe*, s. 25.

Şeref Üsküp'ün romanı okunduğunda Hayreddin Asarcıklı gibi Çakıcı'yı aklamaya çalıştığı görülmez. Yazar Çakıcı'nın, dedesi ve babasından dolayı soydan katil ve isyankâr bir ruha sahip olduğunu belirtir³⁰⁴. Çakıcı Mehmet Efe ve babası Ahmet Efe için yer yer eşkıya, şaki ifadesini de kullanır. Yazar Çakıcı'nın, *efeliğe* yakışan davranışlarını ifade etmesinin yanı sıra yer yer de onu eleştirir.

Dindarlığı ile ün yapan Çakıcı, Allah evinden namaz vakti dağa adam kaldırmakta bir sakınca görmüyordu. (s. 124)

Romanda zaman zaman *efelik* geleneğinden, bir *efeye* yakışıp yakışmayan davranışlardan bahsedilir. Yüze inme durumu, hakkında açıklamalarda bulunulur³⁰⁵. Örneğin; çatışma anında eşkıyalar, birbirlerini tahrik edip açık vermelerini sağlamak için, ağır sözler sarf ederler³⁰⁶. Ayrıca *efelik* geleneğine göre bir *efe*, çetesinde bulunan adamlarının her türlü ihtiyaçlarını karşılamakla yükümlüdür³⁰⁷. *Efelik* töresine göre önceden bir çetede *kızanlık* yapan kişi, daha sonra müstakil bir çete kurduğu zaman ya ismi ile ya da *zeybek* unvanıyla anılır, *efe* olarak anılmaz. Aynı Kamalı Zeybek'te olduğu gibi³⁰⁸. *Zeybek* töresine göre askere silah çekilmez. Onlara göre zaptiye, jandarma asker değil, yedi meci diye maaşlı takipçilerdir. Onun için de *efeler*, zaptiye ve jandarmalara düşmanlardır. Bir *efe* namusa el uzatmaz, fakirleri gözetir, içkiden uzak durur. Romanda belirtildiğine göre bir eşkıya çetesi, hareketli ve şaşırtıcı olmalıdır.

Şeref Üsküp, Çakıcı'nın köylüler tarafından sevilmesi, itibar görmesi ve büyük imkânlara sahip olmasına rağmen Atçalı Kel Mehmet Efe'nin kalkıştığı büyük işlere kalkışmadığına şaşırır ve bu durumu da Çakıcı'nın son derece evhamlı ve ihtiyatkâr olmasına bağlamaktadır. Çakıcı Mehmet Efe, İstiklal Harbi'ni görememiştir. Yazar, eğer Çakıcı'nın ömrü bu mücadeleyi görmeye yetmiş olsaydı, bu konuda oynayacağı rolün müsbet olacağı kanaatindedir. Yazar, İstiklal Harbi'ne erişen *efelerin* tutumlarından, düşmana karşı koyarak eşkıyalık vasıflarını silmelerinden dolayı bu kanaate varmıştır³⁰⁹.

³⁰⁴ Şeref Üsküp, *Çakıcı Efe*, s. 25.

³⁰⁵ Eşkıyalar zaman zaman hükümetten af dileyerek yüze inmişler ya da hükümet yüze inmesi için nüfuzlu kişilerden yardım istemiştir. Bu durum hükümet otoritesinin zayıflığını gösterir. Bir çete yüze indiği zaman, daha önce yüze inmiş diğer çete tekrar dağa çıkmıştır. Ayrıntılı bilgi için bk:

Şeref Üsküp, *Çakıcı Efe*, s. 40-41.

³⁰⁶ Şeref Üsküp, *Çakıcı Efe*, s. 109.

³⁰⁷ Şeref Üsküp, *Çakıcı Efe*, s. 121.

³⁰⁸ Şeref Üsküp, *Çakıcı Efe*, s. 145.

³⁰⁹ Şeref Üsküp, *Çakıcı Efe*, s. 61 ve 63.

Şeref Üsküp eserini yazarken yer yer kendisine anlatılanlardan (Çaylılı Mehmet Efe, Bayındırlı Mustafa Efendi, Çakıcı'nın torunu Bedriye Öztürk'ün kendisine anlattıkları ve Zeynel Besim Sun'un eserinden) doğrudan aktarmalar yapar. Anlatılanlar arasında kronolojik bir tutarlılık görülmez. Yazar aynı Ahmet Mithat Efendi gibi yer yer olay akışını keserek konu dışı açıklamalarda bulunur.

Ödemiş'te doğup büyüyen Üsküp'ün hayatında, *efeliğin* ayrı ve özel bir yeri olmuştur. Yazar, Koca Çaylılı Mehmet Efe, Kara Erkek Efe, İsmail Efe, Kel Hayım, Bayındırlı Mehmet Efendi, Bayındırlı Mustafa Efendi vb. kişileri bizzat tanımıştır³¹⁰. *Efelik* kültürünü yaşatmak için çaba harcayan Üsküp, Çakıcı olayına da karamsar yaklaşmamıştır.

2.2.1.7. Sabahattin Burhan Çakırcalı Mehmet Efe

Sabahattin Burhan (d. 1954) *Çakırcalı Mehmet Efe*³¹¹ başlıklı romanında Ahmet Efe'nin hayatını daha ayrıntılı olarak anlatmaktadır. Romanda Çakırcalı Ahmet Efe'nin 93 Harbi'ne katılışı, burada rahatsızlanınca köyüne dönmesi, oğlu Mehmet'in sünnet düğününde vurulan Ahmet Efe'nin bunu yapanları cezalandırmasıyla birlikte tekrar dağa çıkışı ve bir süre sonra Koca Cerit aracılığıyla affedilip tekrar düze inmesi, Ahmet Efe'nin ve diğer *efelerin* tuzağa düşürülerek öldürülmesi anlatılmaktadır.

Mehmet, yetim kalınca onu Halil Ağa okutur. Hacı Eşkîya ile annesi, Mehmet'in okumasını değil, babasının öcünü almasını isterler. Mehmet, Iraz ile evlenir. Tütün kaçakçılığına başlar. Daha sonra anlatılan olaylar; Mehmet'in Hacı Eşkîya'nın namusunu temizlemesi, Çakırcalı'nın Hacı Mustafa ve Çoban Mehmet ile dağa çıkması, Çakırcalı'nın kendi adını kullanarak kız kaçıran Arnavutları yakarak cezalandırması, Hasan Çavuş'u öldürmesi, Çakırcalı ile Poslu Mehmet Efe arasında yaşananlar, Çakırcalı'nın Yani'yi kaçarken öldürmesi ve Yorgi'yi de dağa kaldırması, Sait Paşa'nın aracılığıyla Çakırcalı'nın düze indirilmesi, Hacı Mustafa'nın Kamalı'yı vurması, Çakırcalı'nın kız kardeşi Fatma ve oğlunu Çamlıcalı Hüseyin Efe tarafından öldürülmesi ve Çakırcalı ile arasında yaşananlar, Çakırcalı'nın tekrar dağa çıkması, Çakırcalı'nın yakalanamayınca düze indirilmesi, *Efe*'nin Kayaköy'deki evini modern eşyalarla donatılması, Fatma ile Çakırcalı'nın evlenmesi, Vali Kamil Paşa ile Çakırcalı'nın görüşmeleri, Kara Sait Paşa'nın *Efe*'nin silahlarını almak isteyince Çakırcalı'nın tekrar dağa çıkması, Çakırcalı ikinci kez düze indirildiğinde Iraz'ın Çakırcalı'yı Nadide ile evlendirmesi, Kara Ali'nin tutuklanması ve ardından idam edilmesi,

³¹⁰ Şeref Üsküp, *Çakıcı Efe*, s. 5.

³¹¹ Sabahattin Burhan, *Çakırcalı Mehmed Efe*, İstanbul: Bilge Kültür Sanat, 2012.

Binbaşı Rüstem Bey'in Kayaköy'e gelişi ve burada yaşananlar, Çakırcalı'nın ailesinin Çorum'a sürülmesi ve baba ocağını yakılmasının ardından Çakırcalı'nın intikam için Muğla Postası'nı soyması, Bayındırlı Mehmet Efendi ile *Efe* arasında yaşanan olaylar anlatılır.

Diğer romanlardan farklı olarak Sabahattin Burhan, şu olaylara da romanında yer verir: Çakırcalı, namaz kılarken kendinden geçer. Karşısında *kızanı* Çamlıcalı Mehmet Ali'nin başını ve ellerini kestiğini, derisini yüzdüğünü görür. Durumu, hocaya anlatır. Hoca, “olacakları görmüşsün” der. Çamlıca'ya dokunmamasını söyler. Çakırcalı, tuhaf rüyalar görmeye devam eder. Boynunda hamaylını da yoktur. Hamaylını, Bayındırlı ile girdiği çatışmada düşmüştür ve o çatışmada da vurulmuştur. Çakırcalı, akrabası Gökçen Hüseyin'i de *kızan*larının arasına katar. Daha sonra yaşananlar ise diğer romanlarda anlatılanlarla aynıdır. Arpaz'a yapılan baskın, Osman Bey'in ve Çerkez Hacı İsmail'in dağa kaldırılması, Çakırcalı'nın yaşanan çatışmada vurulması ve rüyasında gördüklerini Çamlıcalı Mehmet'in yerine getirmesi ve ardından yaşananlar ifade edilir.

Romanın başkahramanı olan Çakırcalı Mehmet Efe'nin beş kardeşi vardır. Mehmet, çok zeki, cesaretli, soğukkanlı, çevik ve pehlivan yapılıdır. Mehmet içkiye, sigaraya alışır. Mehmet, Hacı Mustafa'nın kız kardeşi Hatice ile nişanlanır. Düşmanları, Hatice'yi kaçırmaya kalkınca Mehmet'te nişanı atar. Arnavut ve Çerkezleri, sevmez. Kurnazdır. Irz düşmanlarını ve ihbarcılarını asla affetmez. Orta boylu, tıknaz ve palabıyıklıdır. *Efe*, namaz kılıp oruç tutar. Taşdığı hamaylınının, kendisini koruduğuna inanır. Fotoğraf çektirmekten uzak durur. Ünü Avrupalara kadar yayılmıştır. *Efe*, padişaha ya da hükümete karşı değildir. Onun sorunu kötü idarecilerdir. *Efe*'nin haberleşme ağı kuvvetlidir. Bunun için de Çakırcalı, on beş yıl dağlarda hüküm sürebilmiştir.

Çakırcalı Ahmet Efe ise romanda, Küçük Menderes vadisinin en ünlü *efesi* olarak tanıtılır. 1824 yılında Ayasurat köyünde dünyaya gelir. Çok cesur ve cevvaldir. Bölgedeki *efeler* üzerinde nüfuz sahibidir. Diğer *efeler* arasında daha önce *kızanı* olmuş kişiler de vardır. Ahmet Efe, 93 Harbi'ne katılır. Çete savaşında başarılıdır. Cesaretli ve iyi nişancıdır. Dokuz yıl askerlik yapar. 59 yaşında Hasan Çavuş tarafından öldürülür.

Romanda olay zamanı, 1824-1911 yılları arasındadır. Olaylar 1824 yılında Ahmet Efe'nin doğumuna kadar iner. 1911 yılında yaşanan Arpaz baskını ve onun ardından gerçekleşen Çakırcalı'nın vurulması ile de olaylar son bulur.

Efelik bağlamında romanda yer alan unsurlar ise şunlardır:

Romanda Çakırcalı Mehmet Efe, dağa çıkmadan önce içkiye ve kadınlara karşı bir meyilli varken, dağa çıkıp *efe* olması itibariyle artık *efelik* kanunu tabi olur. *Efelik* kanununa göre ırz-namus korunması gereken bir kaledir³¹². Aynı zaman da bu törede askere kurşun sıkmak da yoktur³¹³. Devlet malına, yoksulun-yetimin hakkına asla el uzatılmaz³¹⁴. *Efe* ve *kızanları*, bu kanuna uymuşlardır. Bu kanunlara uymayan Koca Cerit gibi bazı *efeler* de olmuştur. Yazar onların bu tutumlarının *efelik* ile uyuşmadığını yer yer belirtir. Aynı zamanda çatışma anında karşı tarafın açık vermesi için kışkırtıcı sözler sarf etmek de bu işin bir parçası haline gelmiştir. *Efelerin* hayatta kalabilmeleri yataklarına bağlıdır. Bir *efe* hükümet tarafından affedilip düze indiği zaman, eşkıya takibinde görevlendirilip kırserdarı olarak tayin edilirdi³¹⁵. *Efeler* müsademeye tutuştukları zaman, hakaret ve küfürlerle hasmını meydana çıkarmayı amaçlarlar³¹⁶.

Sabahattin Burhan, Çakırcalı Mehmet Efe'ye karşı olumsuz bir tutum sergilemez. Çakırcalı'yı dağa sevk eden intikam duygusudur. Fidyeye için dağa kaldırdığı Ahmet, zeybekliğe özenince *Efe*'nin cevabı şu olur:

-Meylin istikamet üzere olsun Ahmed. Bu yolun sonu çıkmaza gider. Sözümüzü dinle gittiğimiz yoldan gitme. Bir yaz yağmuru gibi olan fırsatı iyi değerlendir. Oku, vatanımıza, milletimize, dinimize faydalı insan ol... (s. 217)

Sabahattin Burhan, *efelik* olgusunu anlatırken eserinde devrin siyasi, sosyal ve ekonomik koşullarına da değinmiştir. II. Abdülhamit, kendilerine neden dağlara çıktıklarını sorunca *zeybekler*, tüm yaşadıkları sıkıntıları ifade ederler. Yazar böylece II. Abdülhamit'in aracılığıyla, *efeliğin* sebeplerini ortaya koyar. Ayrıca yazar romanda yer alan *Efeler Neden Hep Ege'den Çıkıyordu?* başlığı ile de bu konuya açıklık getirir³¹⁷. Aynı zamanda yazar, *efelik* için önemli bir sorun olan askerlik problemine de değinir. Böylece yazar, sadece sonuçlar üzerine değil sebepler üzerine de eğilmiş olur.

Yazar, romanında yer yer dipnotlar kullanarak konulara dair açıklamalarda bulunur. Yazar, anlatımlarında tarihi kaynaklardan yararlanır. Romanda, Hasan Çavuş ve Türk olmayan kahramanların ifadelerinde kendilerine has söyleyiş özellikleri görülmektedir.

³¹² Sabahattin Burhan, *Çakırcalı Mehmed Efe*, s. 22.

³¹³ Sabahattin Burhan, *Çakırcalı Mehmed Efe*, s. 181.

³¹⁴ Sabahattin Burhan, *Çakırcalı Mehmed Efe*, s. 298.

³¹⁵ Sabahattin Burhan, *Çakırcalı Mehmed Efe*, s. 145.

³¹⁶ Sabahattin Burhan, *Çakırcalı Mehmed Efe*, s. 165.

³¹⁷ Sabahattin Burhan, *Çakırcalı Mehmed Efe*, s. 50-53.

2.2.1.8. Mevlüt Kaplan *İzmir'in Kavakları*

Mevlüt Kaplan (d. 1930)'nın kaleme aldığı *İzmir'in Kavakları*³¹⁸ başlıklı romanda Çakıcı Mehmet Efe'nin hayatı dokuz bölümde anlatılmaktadır. Roman incelendiğinde, yukarıda yer alan romanlarda karşımıza çıkan hemen hemen bütün olaylara (Gâvur İmam'ın yaşadıkları, Çakıcı Ahmet Efe'nin hayatı ve öldürülüşü, Çakıcı Mehmet'in Hacı Eşkiya'nın namusunu temizlemesi, intikam almak için Çakıcı Mehmet'in dağa çıkışı, Çakıcı Efe ile Çamlıcalı Hüseyin Efe ve Kamalı Zeybek arasında yaşananlar, Çakıcı'nın Boşnak Hasan Çavuş'u öldürmesi, Çakıcı Mehmet Efe ile Poslu Mehmet Efe arasında yaşananlar, Barutçu kardeşlerin ihaneti ve sonrasında yaşananlar, Arnavut çetesinden alınan intikam, Çakıcı Mehmet Efe'nin üç kez düze indirilmesi ve her seferinde Çakıcı'nın tekrar dağa çıkması, Çakıcı'nın Fatma'yı alma çabaları, Yıllık Abdi olayı, Binbaşı Rüstem Bey'in Kayaköy'e gelişi ve burada yaşananlar, Arpazlı Osman Bey'in dağa kaldırılışı ve Çakıcı Mehmet Efe'nin vurulması vb.) Mevlüt Kaplan'ın da değindiği görülmektedir.

Diğer yazarlar Çakıcı'nın dağa çıkış sebebini ve işlediği suçlara biraz daha hafifletici nedenler gösterirken, Mevlüt Kaplan'ın anlatımında bu hafifletici sebepler çoğunlukla görülmez. Örneğin yazar; Çakıcı'nın dağa çıkmasına sebep olan Boşnak Hasan için, tavırlarıyla Osmanlı Hükümeti'nin başına Çakıcı gibi birini sardığını anlatmak ya da ima etmek yerine onun emir kulu olduğunu vurgular. Kaplan, Çakıcı ve kızanlarının, Kamalı'yı öldürdükten sonra, Çakıcı'nın diğer romanlarda (Zeynel Besim Sun'un anlatımı hariç) gözyaşı dökmesinin aksine, güçlü bir düşmandan kurtuldukları için rahat nefes aldıklarını belirtir.

Çakıcı'nın adamı olan Yıllık Abdi'nin olayı da romanda farklı anlatımlardan biridir. Diğer romanlarda Yıllık Abdi, etrafı sarıldığında Çakıcı'nın *kızanı* tarafından vurulup öldürülürken bu romanda Komutan Mehmet Efendi'nin onu yaraladığı ve yakalanan Yıllık Abdi'nin idam edildiği ifade edilir. Çakıcı, Arpazlı Osman Bey için oğlundan fidye istediğinde, diğer romanlarda hazırlanan fidyenin aksine bu romanda, oğlu durumu gidip jandarmaya anlatır ve onlardan yardım ister.

Romanda ifade edildiğine göre Çakıcı Mehmet Efe, 1872 yılında İzmir-Ödemiş'in Ayasurat (Türkönü) köyünde doğar. Soyu, Yörük (Türkmen) aşiretine dayanmaktadır. Çakıcı pehlivan yapılı, güçlü kuvvetlidir. Çakıcı mezhep ve din ayrılığına düşmemiş, büyük bir kötülük görmedikçe yabancılara düşmanca davranmamıştır. Fakat bu durumun aksine

³¹⁸ Mevlüt Kaplan, *İzmir'in Kavakları*, İzmir: Özgür Eğitim Yayınları, 2015.

Arnavut ve Çerkezleri sorgusuz sualsiz öldürdüğü de romanda görülmektedir. Çakıcı, adam öldürmesine rağmen dininin emrettiği namaz kılmayı ve oruç tutmayı da ihmal etmemiştir. Özellikle kutsal günlerde can yakmanın günah olduğuna inanmıştır. Çakıcı, acımasız bir zalim olduğu kadar yufka yürekli de bir *efedir*. Çakıcı, yurtdışında da tanınmış, yabancılar tarafından merak edilen biri haline gelmiştir. Çakıcı Efe ırza-namusa saygılı, okuma-yazma bilen, *zeybek* oyunlarına düşkün bir *efedir*. Kendisini, Türklerin ve Müslümanların tek koruyucusu olarak görmektedir. Çakıcı Mehmet Efe, romanın başından sonuna kadar aynı karakter özelliğini sergilediği için statik bir karakterdir. Çakıcı, kendi kanunlarını koymuş ve ölene kadar da bu kanunları doğrultusunda hareket etmiştir.

Romanda olaylar genel olarak, Çakıcı'nın dağa çıkması ve sonrasında yaşananlar üzerine şekillenmektedir. Fakat romanda Çakıcı'nın dedesi ile babasından ve Çakıcı'nın *başzeybeği* olan Hacı Mustafa'nın ölümünden de bahsedilmektedir. Bunun için romanda geçen olay zamanı, 1800'lü yıllar ile 1910'lu yıllar arasındadır.

Romanda yer alan *efelik* ile ilgili unsurlar şunlardır:

Mevlüt Kaplan romanında Çakıcı'ya karşı genelde sert-eleştirel bir tutum sergilemiştir. Yazar, Çakıcı'nın binden fazla cana kıydığını, asıp keserek ortalığı kana buladığını, zaman zaman suçsuz günahsız insanları da öldürdüğünü, öldürülenler arasında çocukların bile bulunduğunu romanında anlatır. Aynı zamanda yazar, yer yer Çakıcı'nın yaptığı iyiliklerden ve kişiliğinin tutarsızlığından da bahseder:

Efe niçin ağlıyordu? Bunca insanı soyduğu için mi? Öldürdüğü için mi? Yoksa varsıldan alıp yoksula dağıttığı için mi? Kimsesizleri evlendirdiği için mi? Yol, köprü, cami, mezarlık duvarları onarımına destek olduğu için mi? (s. 126)

Aslında yazar sadece Çakıcı'ya karşı değil eşkıyalık kavramına karşı tepkili davranmıştır. Yazar, eşkıyaların halk kahramanı olarak görülmesini eleştirmiştir:

Çoğu kez halkı korumak adına kelleyi koltuğa almış olan güya bu silahlı halk kahramanları kendilerini devletin yerine koymuş, halka dayatmada bulunmuştur. "Ben senin için devlete karşı geliyorum. Sen de beni beslemek, korumak zorundasın" mantığına sığınmıştır. (s. 15-16)

Romanın sonunda Mevlüt Kaplan, aslında Çakıcı Mehmet Efe'nin *efeliğe* onur kazandırdığını, Atçalı Kel Mehmet Efe gibi siyasi düzen kurma hayaline kapılmadığını ve

kendisinden sonra gelen Yörük Ali Efe, Demirci Mehmet Efe gibi *efelere* de örnek olduğunu ifade etmiştir³¹⁹. Bu açıdan bakıldığında yazar Çakıcı'nın, yeri geldiğinde ne kadar eleştirse de, *efeliğe* değer kazandırdığını, arkasından gelen ve vatanı için mücadele etmiş diğer *efelere* de örnek olduğunu ve onun sıradan bir eşkıya olmadığını da belirtmiştir.

Mevlüt Kaplan eşkıyalığın yaygınlaşmasını ve engellenememesini Osmanlı Hükümeti'nin ilkesizliğine, tutarsızlığına, zayıflığına bağlamaktadır. Çakıcı Mehmet Efe, birçok insanı öldürmüş, birçok insanı dağa kaldırmıştır. Jandarmanın, valinin görevi olan işlere müdahale etmiş, kendi doğrularına göre insanları yargılamıştır. İnsanlar arasındaki anlaşmazlıklara karışmıştır. Osmanlı Hükümeti ise, bu durumun üstesinden gelememiştir³²⁰.

Yazar, romanında *efelik*, eşkıyalık hakkında dönemin siyasi ve sosyal koşullarına değinerek de bilgiler vermiş, *efeliğin* en çok Ege Bölgesi'nde görülmesinin sebeplerini (zengin aileler ile yoksul aileler arasındaki uçurum, işsizlik, vergi problemi, yapılan yolsuzluklar, topraklarının verimli olması, engebeli dağların eşkıya takibini zorlaştırması vb.) açıklamıştır³²¹. Yazar sadece Türk çetelerinden değil Rum ve Arnavut çeteleri vb. yabancı çetelerden de söz etmiş, yabancı milletlerin Osmanlı Devleti üzerindeki emellerinden bahsetmiştir³²². Ayrıca yazar, romanında *efelik* kültürüne dair bazı bilgilere de yer vermiştir. Örneğin; eşkıyalar halka yakın durarak ve yataklar edinerek çabuk yakalanmaktan kurtulmuşlardır³²³. Bir *efe*, devlet karşısında eğilmek, küçülmek anlamına geldiğini düşündüğü için devletten affını istememiştir. *Efelik* yasalarına göre; af teklifi devletten gelmelidir³²⁴. *Efe*, evinin yakılmasından, karısının hapishaneye atılmasından korkmaz³²⁵. Bir *efe*, elindeki silahı vermez³²⁶. *Efelik* geleneğine göre; daha vasat bir *efenin* soyduğu bir adamı, ünü etrafa nam salmış bir *efe* yeniden soymaz³²⁷.

Çakıcı/Çakırcalı Mehmet Efe'nin kahraman olarak yer aldığı başka romanlar da vardır. Bu romanlar; Kemal Ormancıoğlu *Kamalı Zeybek*, Murat Sertoğlu *Kamalı Zeybek*, A. Levent Ertekin *Kuva-yı Milliye Tacının İri Pırlantası Gökçen Efe*, Sabahattin Burhan *Kurtuluş Savaşı'nda Gökçen Efe Destanı*, İbrahim Ünsal *Dağların Kartalı Gökçen Efe*, Ali İhsan Usta

³¹⁹ Mevlüt Kaplan, *İzmir'in Kavakları*, s. 277.

³²⁰ Mevlüt Kaplan, *a.g.e.*, s. 154.

³²¹ Mevlüt Kaplan, *age.*, s. 15-19.

³²² Mevlüt Kaplan, *a.g.e.*, s. 41-43.

³²³ Mevlüt Kaplan, *a.g.e.*, s. 18.

³²⁴ Mevlüt Kaplan, *a.g.e.*, s. 112.

³²⁵ Mevlüt Kaplan, *a.g.e.*, s. 119-120.

³²⁶ Mevlüt Kaplan, *age.*, s. 151.

³²⁷ Mevlüt Kaplan, *a.g.e.*, s. 237.

Efelerin Efesi Yörük Ali Efe, Sabahattin Burhan *Ege'nin Kurtuluş Destanı Yörük Ali Efe*, Ali İhsan Usta *Dağlar Kartalı Yalnız Efe*, Murat Sertoğlu *Dağlar Kralı Yörük Osman Efe*, Sabahattin Burhan *Kozalaklı Mehmet Efe*, Sabahattin Burhan *Sökeli Cafer Efe*, Gürkan Hacı *Efe Başvekil Şükrü Saracoğlu'nun Romanı*, Esat Avcı *Fadime Efe*, İbrahim Kiraz *Milli Mücadele'de Bir Destan Demirci Mehmet Efe*, Ahmet Zeki Muslu *Mor Cepkenliler* vb. başlıklı romanlardır.

Sonuç olarak, konusu Çakırcalı Efe olan romanların tamamı Ali Naşit Paşa'nın önderliğinde gerçekleştirilen *efeleri* ortadan kaldırma planından ve bu planın uygulamalarından bahseder. Daha sonra da romanlarda, Hasan Çavuş'un Mehmet'in annesi olan Hatice Kadın'a etmiş olduğu hakarete yer verilir ve Mehmet'in dağa çıkma sebebinin kişisel bir tutum değil intikam duygusu olduğu ortaya konulur. Böylece Ali Naşit Paşa'nın, *efeleri* yok etme planı ve devamında gerçekleşen münferit olaylar, Çakırcalı Mehmet Efe'yi haksızlıklara karşı keskinleştiren, onu dağa çıkmaya hazırlayan temel sebepler olarak görülmektedir.

Romanlarda, anlatılan dönemin siyasi ve ekonomik koşullarına değinilerek *efelik*, bazı yazarların ifadesiyle eşkıyalık, olgusunun altında yatan sebepler gösterilmeye çalışılmıştır. Böylece eşkıya sorunu dönemin idari yapısındaki aksaklıklara, eksikliklere, zayıflıklara bağlanmıştır. Bu tutumun yanında Osmanlı Devleti'ne karşı yazarların, herhangi bir düşmanlığı da görülmemektedir.

Romanların hepsinde (Hayreddin Asarcıklı'nın romanında daha az olmak üzere) *efelik* kültürü hakkında bazı bilgilere yer verilmiştir. Hangi davranışların *efeye* yakışacağı hangi davranışların *efeye* yakışmayacağı açıklanmıştır. Özellikle de düze inmek ve kırserdarlığı olayına açıklık getirilmiştir.

İncelenen romanlar belgesel nitelikte romanlar oldukları için yazarlar yer yer tarihi kaynaklardan yararlanmışlar, *kızanlar* ve komutanlarla yapmış oldukları konuşmalara yer vermişlerdir. Yazarlar eserlerini kaleme almadan önce romanlarda geçen mekânlarda da dolaşmışlardır.

Yazarlar arasında Çakırcalı'ya karşı farklı bir tutumu Zeynel Besim Sun, Murat Sertoğlu ve Mevlüt Kaplan'da görürüz. Sun, Çakıcı Efe için eşkıya, şaki, haydut, melun gibi ifadeler kullanır ve romanında eşkıyaları eleştirir. Romanının sonuna kadar da bu tutumu değişmez. Sertoğlu, *Efe*'yi Ödemiş dağlarını haraca kesen bir haydut olarak tanımlar ve yer

yer *Efe*'nin iyi taraflarını dile getirirse de daha çok devletin açığından yararlanan bir kişi olarak Çakırcalı'yı görür. Romanının sonunda yazarın, Çakırcalı'ya karşı aslında tamamen karamsar olmadığını anlarız. Sertoğlu, Çakırcalı'nın da, diğer *efelerin* yapmış oldukları gibi eğer yaşamış olsaydı İstiklal Harbi'ne katılıp kefaretlerinin bedelini ödemek için bir fırsatı olabileceğini düşünür. Mevlüt Kaplan ise, eşkıyalık kavramına karşı bir yazardır. Onun için de romanında Çakıcı *Efe*'ye karşı sert ve eleştirel bir tutum sergilemiştir. Gerçi yazar Çakıcı'nın *efeliğe* değer kazandırdığını da vurgulamıştır.

Bahsi geçen yazarlardan sonra Çakırcalı'ya karşı biraz mesafeli duran yazar da Şeref Üsküp'tür. Üsküp'e göre Çakırcalı, soydan katil ve isyankâr bir ruha sahiptir. Bu doğrultuda yazar bir nevi Çakırcalı'nın zorda kaldığı için değil eşkıya kökenli bir aileden geldiği ve bu kanı taşıdığı için bu yola girmiş olduğunu belirtir. Olumlu taraflarını ifade ederken yer yer de Çakırcalı'yı eleştirir.

Reşat İleri, Çakırcalı'nın kötü yönleri olduğunu binden fazla cana kıydığını, kan içmekten zevk duyan bir cani olduğunu kabul eder. Fakat yine de bu kötülüğünün ve sertliğinin yanında iyi taraflarının da olduğunu, yeri geldiğinde vicdanın sızladığını ve yaptığı haksızlıkları telafi etmek için uğraştığını da ifade ederek Çakırcalı'ya karşı bir cephe almaz. Onun daha çok olumlu taraflarını ortaya çıkarır.

Yaşar Kemal ise, romanında sık sık Çakırcalı'nın kendi isteği ile değil de zorda kaldığı için dağa çıktığını ve her düze inişinde mutlu olduğunu ifade eder. Yaşar Kemal'in, Zeynel Besim Sun, Murat Sertoğlu ve Mevlüt Kaplan'a göre, *Efe*'ye karşı çok daha iyimser bir bakışı vardır. Bu açıdan Mehmet'i dağa sevk eden, elini binden fazla kişinin kanına bulamasına sebep olan içinde bulunduğu koşullar olmuştur ve romanda Mehmet, fakirin fukaranın yardımcısı, babası olarak görülmüştür.

Hayreddin Asarcıklı ise, Çakırcalı'yı kötü tanıtan kaynaklara karşı eserini kaleme almış ve bir nevi Çakırcalı'yı akla çabasında bulunmuştur. Yazar, Çakırcalı'ya karşı olumlu ve fazlasıyla iyimser bir tutum sergiler.

Sabahattin Burhan'ın romanında Çakırcalı ise, dağa çıkmasıyla birlikte *efelik* kanununa tabi olur. Bu kanuna karşı bir davranış sergilemez. Onu dağa sevk eden içinde bulunduğu koşullardır. Yazar, Çakırcalı için olumsuz bir tutum sergilemez.

Romanlar incelendiğinde Çakırcalı'nın, babasının teşvikiyle birlikte eğitim almaya başladığını görürüz. Babasının ölümünün ardından bir süre sonra Çakırcalı, okula gitmeyi

bırakır. Şeref Üsküp'ün romanı dışında diğer romanlarda Çakırcalı'nın az veya çok okuma-yazma bildiği söylenir. Fakat Şeref Üsküp, Çakırcalı'nın okuma-yazmayı sökemediğini ifade eder. Üsküp'ün aksine Hayreddin Asarcıklı'nın romanında Çakırcalı'nın ise, ülkede yaşananları irdeleyebilecek ve ülkeyi bu duruma getiren sebepleri bilecek kadar bilgili ve donanımlı olduğunu görürüz.

İncelenen romanlar içinde Reşat İleri'nin, ortak olan olayları biraz daha farklı anlattığı görülmüştür. Örneğin romanda, Çakırcalı'nın ilk eşi olan Iraz'ın, Arnavut çeteleri tarafından kaçırılan kız olduğu bu romanda görülürken diğer romanlarda bu kız için Çakırcalı, dünya ahiret bacım olsun der ve düğününe de gider. Hasan Çavuş, Çakırcalı'nın annesine diğer romanlarda evlerine gelip hakaret ederken bu romanda pazarda hakaret eder. Bu olayı diğer romanlarda annesi, Mehmet'e haber verir ve intikamını almasını söylerken bu romanda annesi değil çevredekiler durumu Mehmet'e anlatır. Mehmet'in işlediği ilk cinayette Reşat İleri tarafından farklı anlatılmıştır. Diğer romanlarda Hacı Eşkîya, Mehmet'ten namusunu temizlemesini isterken bu romanda Mehmet, Hacı İlyas'ın eşi olan Ayşe'nin ve Mehmet'in yaşadıklarına tanık olmuş ve ağanın ölümünden sonra kendi isteği ile bu cinayeti işlemiştir. Çakırcalı diğer romanlarda Bayındırlı Mehmet Efe tarafından yaralanırken bu romanda yazar, Çakırcalı'nın hiç yara almadığını söyler. Hacı Mustafa diğer romanlarda Kamalı'nın *kızanı* tarafından intikam için öldürülürken bu romanda sıcak yatağında öldüğü söylenir.

Olaylar arasındaki birkaç farklılık da Sabahattin Burhan'ın romanında görülmektedir. Poslu Efe'nin öldürülüşü anlatılırken diğer romanlarda içki içilmesi olayı görülür fakat bu romanda içki içilmeden *efeler* ve *kızanlar* uyumaya gider. Rüstem Bey köye geldiğinde diğer romanlarda önüne sofra konulur ve Rüstem Bey yemeklerin *Efe*'den geldiğini öğrenince sofrayı devirip çıkar. Bu romanda ise sofra unsuru yoktur. Rüstem Bey, *Efe* hakkında sadece ileri geri konuşur. Bir de Osman Bey'in dağa kaldırılış sebebi diğer romanlarda Akçay köprüsü iken bu romanda böyle bir sebep yoktur.

Romanlarda farklılık gösteren bir unsur da Çakırcalı'nın kim tarafından vurulup öldürüldüğüdür. Murat Sertoğlu, Çakırcalı'nın Hacı Mustafa tarafından yanlışlıkla vurulduğunu söyler, Zeynel Besim Sun, Reşat İleri, Hayreddin Asarcıklı ve Mevlüt Kaplan ise Çakırcalı'nın *kızanı* Sinan tarafından yanlışlıkla vurulduğunu ifade eder. Yaşar Kemal'in romanında, Çakırcalı'yı müfrezeden Osman vurur. Sabahattin Burhan'ın romanında Çakırcalı'nın, Yarım Arap tarafından vurulduğu düşünülür. Şeref Üsküp'ün romanında ise, Çakırcalı'yı vuran meçhuldür. Yazarların ortak bir kanaate varamama sebebi ise, *Efe*'nin gece

vurulmuş olmasıdır. Onun için de kurşunun kimin attığı ve atılan kurşunun kime isabet ettiği belirsizdir. Ortalık aydınlanınca bulunan cesedin teşhisiyle vurulanın Çakırcalı olduğu anlaşılır.

Yukarıda incelenen sekiz romandan anlatılan Çakırcalı/Çakıcı Mehmet Efeyi Hobsbawm'ın *asil soyguncu imajı*³²⁸ ile incelediğimizde karşımıza şu sonuçlar çıkmaktadır:

1) *Asil soyguncu kanun dışı hayatına bir suç işleyerek değil, adaletsizliğe kurban gittiği ya da onlar tarafından suç sayılan (oysa halkın bu gözle bakmadığı) bir fiilden dolayı yetkili makamların kovuşturmasına uğradığı için başlar.*

İncelenen romanların hepsinde Çakıcı/Çakırcalı, Hacı Eşkıya'nın namusunu temizleyerek ilk cinayetini işler. Fakat Çakıcı'nın dağa çıkmasına sebep babasını öldüren ve daha sonra da annesine hakaret eden Hasan Çavuş'tan intikam alma düşüncesidir. Böylece Çakıcı/Çakırcalı, toplumun kendisini haklı gördüğü intikam duygularıyla elini kana bular.

2) *Haksızlıkları düzeltir.*

İncelenen romanların hepsinde Çakıcı/ Çakırcalı, dağda da olsa düzde de olsa kendi doğrularıyla haksızlıkları önlemek için uğraşır. Derdi, sorunu olan hükümete değil Çakıcı/Çakırcalı'ya gelir. Böylece *Efe*, bir nevi adalet dağıtma müessesesi görevini görür ve haksızlıkları ortadan kaldırmaya çalışır. Köye inip köylülerin dertlerini dinler, onlara yardım eder, biri haksızlığa uğramışsa bu haksızlığı ortadan kaldırır. Ayrıca halka rahat vermeyen Rum çeteleriyle de mücadele eder.

*Derdi olan ona gidiyor, şikâyeti olan ona baş vuruyordu. Çakıcı Mehmet bütün bunların idaresini biliyor ve köylüyü avlamaktan bir an bile geri kalmıyordu. Hatta mahsus köylere iner, bir devlet adamı gibi dert dinler, hastalara ilaç parası, yoksullara iane dağıtırdı. Onun bu hali istibdat hükümetinden bıkmış olan cahil halkın dilinde teşbih olmuştu. Çakıcıdan hem korkuyorlar, hem de onu bir hami tanıyorlardı*³²⁹.

3) *Zenginden alıp yoksullara verir.*

İncelenen romanların hepsinde *Efe*, dağa çıktığı andan itibaren ırza-namusa saygılı, yetim hakkı gözetken, fakir fukaranın yardımcısı, zenginden alıp fakire dağıtan, köylünün ihtiyaçlarını karşılayan bir kişilik olarak tanıtılmaktadır. Bunun için de romanlarda *Efe*, fakir fukaranın babası olarak görülmektedir.

³²⁸ Eric J. Hobsbawm, *Eşkılar*, s. 62-63.

³²⁹ Zeynel Besim Sun, *Çakıcı Efe*, Forma 4, s. 52.

*O, belki yüzlerce fakir genci evlendirmiş, çeyizlerini düzmüş, yeni evlilere ev açmıştır. Fakir köylülere öküz almış, camiler tamir etmiş, köylülere maaşlı hocalar tutmuş, köylülerin yol, köprü, mektep gibi işleriyle meşgul olmuştur*³³⁰.

4) *Nefsi müdafaa ya da açıktan intikam alma halleri dışında hiçbir zaman kimseyi öldürmezler.*

İncelenen romanlarda Çakıcı/Çakırcalı'nın, binden fazla cana kıydığı ifade edilmektedir. Bunun için de Efe'nin, nefsi müdafaa veya intikam dışında da işlediği cinayetler olmuştur. Örneğin, Çerkez köylülerine tuzak kurup sorgusuz sualsiz hepsini öldürmesi, Poslu ile birlikte Arnavut ve Çerkezleri, öldürmeleri gibi. Gerçi Zeynel Besim Sun'un anlatımında Çakıcı Efe, haksız yere adam öldürmediğini dile getirmektedir:

*Ben haksız yere adam öldürmek istemem ve şimdiye kadar haksız yere hiç adam öldürmedim*³³¹. Yazar ise Çakıcı'nın bu sözlerine karşılık *ya öldürdüğü adamların ölümünde kendisi için tevehhüm ettiği “hak” kı nereden bulmuştu*³³² ifadeleriyle Çakıcı'yı eleştirmektedir.

*Ne olduğunu anlamayan Çerkesler sinecek, saklanacak bir yer de bulamamışlar ve tarlada kadın kıyafetiyle çalışır görünen dört kızan devamlı ateşle kafilenin otuz ferdini de cansız yere sermişlerdi*³³³.

*Bir günde otuz kişinin ayrı ayrı yerlerde öldürülüşü, hem de sadece kıyafetlerine bakılarak bu Arnavut, bu Çerkez deyip kurşunu yapıştırmak korkunçtu. Dünyada böyle bir katliam hem de bir çete tarafından yapılanı duyulmuş görülmüş şey değildi*³³⁴.

5) *Eğer hayatta kalmayı başarırsa onurlu bir yurttaş ve topluluk üyesi olarak halkın arasına geri döner. Aslında zaten topluluğundan hiçbir zaman tam olarak ayrılmamıştır.*

İncelenen romanlarda (Reşat İleri'nin anlatımı hariç, çünkü bu romanda Çakıcı'nın düze indiği zamanki yaşantılarından bahsedilmez.) Efe, düze indiği zamanlarda da sanki köylülerden hiç uzaklaşmamış gibi tekrar onların arasında yaşamaya devam etmiş, bir efeye

³³⁰ Reşat İleri, “Çakıcı Mehmet Efe”, s. 18.

³³¹ Zeynel Besim Sun, Çakıcı Efe, s. 264.

³³² Zeynel Besim Sun, age., s. 264.

³³³ Hayreddin Asarcıklı, Çakıcı Mehmet Efe, s. 302.

³³⁴ Şeref Üsküp, Çakıcı Efe, s. 82.

yakışacak davranışlar sergilemiştir. Çakıcı/Çakırcalı, düzde olduğu zamanda da köylülerin sorunlarını dinlemiş, onları koruyup kollamıştır.

6) Halkınca hayranlık duyulan, yardım edilen ve kollanan birisidir.

İncelenen romanların hepsinde *Efe*'nin, halk tarafından korunup kollandığı ifade edilmektedir. Hükümetten destek göremeyen halk, Çakıcı'nın kendilerine değer vermesi, onların sorunlarını dinlemesi ve çözüm bulmaya çalışmasıyla Çakıcı'yı sevmişler, onu korumuşlardır. *Efe*'nin ardından da onun için türküler yakılmıştır.

*Gelir, onların dertlerini dinler, bazen fakirlere yardım eder, biri haksızlığa uğramışsa onun hakkını tazmin ettirirdi. Bu şekilde hareketlerle köylüye kendisini sevdirmiş ve en müşkül zamanlarda köylüden yardım görme imkânını bulmuştu*³³⁵.

*Çakırcalı Rumlardan, Türklerden, Yörüklerden büyük bir yatak ağı kurmuştur. Fıkara halk hem korkuyor, hem de yardım gördüğü Efeyi seviyor. Halk o hale geliyor ki, Efe uğruna can verecek. Ağaların başındaki kılıç o! Hiçbir ağa bir fıkara haksızlık edemiyor*³³⁶.

7) İçinden çıktığı topluluğun mensupları yetkili makamlar karşısında onu ele vermeyecekleri için ya eceliyle ölür ya da bir ihanetten dolayı ölür.

İncelenen romanların hepsinde Hobsbawm'ın ifadesinin aksine Çakıcı/Çakırcalı *Efe*'nin ölümü ihanet sonucunda gerçekleşmiştir. Romanlarda *Efe*'ye ihanet eden kişiler değişse de sonuç değişmemektedir. Bu kişiler; Osman Bey'in kardeşi Ali Bey, Osman Bey'in oğlu Mehmet Bey, *Efe*'nin yataklarından Ahmet Ağa ve Arapoğlu ya da kendisinden at kiralanan köylüdür.

8) En azından teoride, görünmez ve yaralanmaz bir varlıktır.

İncelenen romanlar arasında Hayreddin Asarcıklı'nın yazmış olduğu roman hariç diğerlerinde, halk arasında Çakıcı'ya kurşun işlemediğine, kılıç dokunmadığına dair bir inancın yaygınlığı söz konusudur. Onun için de halk *Efe*'nin öldüğüne inanmakta zorluk çekmiştir.

³³⁵ Murat Sertoğlu, *Çakırcalı Mehmet Efe*, s. 157.

³³⁶ Yaşar Kemal, *Çakırcalı Efe*, s. 73-74.

*Raziye de, herkes gibi Efesinin vurulmuş olduğu haberini duymuştu. Fakat o da bu habere inanmıyanlar arasında bulunuyordu. Çünkü, Raziye de Efesine evliya gözile bakıyor ve vücuduna katiyen kurşun işlemeyeceğine inanıyordu*³³⁷.

*Son yıllarda böyle davranan ilk efeydi Çakırcalı. Namaz kıldığı, bir evliya olduğunu, ona kurşun geçmediği de bununla birlikte ortalığa yayıldı*³³⁸.

9) Adaletin kaynağı olan kralın ya da imparatorun düşmanı değil, sadece yerel beylerin, din adamlarının ya da başka zalimlerin düşmanıdır.

İncelenen romanların hepsinde Çakıcı/Çakırcalı Efe, padişaha karşı bir tutum sergilememiştir. Mehmet'in babası Osmanlı Hükümeti tarafından tuzağa düşürülerek öldürülmüştür. Onun için de romanda Mehmet'in de Osmanlı Hükümeti'ne karşı bir güvensizliği söz konusudur. Çakırcalı, Osmanlı Hükümeti'ne güvenmez fakat padişaha karşı da bir düşmanlık beslediği romanlarda ifade edilmez.

*-Ağa! Ben, Padişahımız Sultan Hamid'in Türk milletinin kötülüğüne bir iş göreceğine inanmıyorum!... Meşvereti terketti diyorsun. Ne yapsın? Her halde etrafındaki insanlar meşverete layık kimseler değil!*³³⁹ ...

*Padişah Efendimize de hükümetlere de sözüm yok... Hep kötü idarecilerle, zalimlerle, ırcılar ve yolunu sapıtmışlarla uğraştım*³⁴⁰.

Çakıcı hemen padişahıtan yana tavır aldı:

*"Padişahımız baş tacımızdır. O, peygamber postunda oturuyor. Asla yanlış yapmaz. Halka zarar da vermez"*³⁴¹.

Sonuç olarak incelenen romanlara bir bütün olarak baktığımızda Çakıcı/Çakırcalı Mehmet Efe'nin, Hobsbawm'ın *asil soyguncu imajını* genel anlamda nefsi müdafaa veya intikam halleri dışında da adam öldürmesi ve toplumun mensupları tarafından yetkili makamlar karşısında ele verilmesi haricinde, bu imajın niteliklerin taşıdığını söyleyebiliriz.

³³⁷ Murat Sertoğlu, *Çakırcalı Mehmet Efe*, s. 319.

³³⁸ Yaşar Kemal, *Çakırcalı Efe*, s. 45.

³³⁹ Hayreddin Asarcıklı, *Çakıcı Mehmet Efe*, s. 205.

³⁴⁰ Sabahattin Burhan, *Çakırcalı Mehmed Efe*, s. 242.

³⁴¹ Mevlüt Kaplan, *İzmir'in Kavakları*, s. 193.

2.3. Kamalı Efe'nin Hayatı

Kamalı Mustafa Efe hakkında kapsamlı bilgileri, Halil Dural vermektedir. Halil Dural'ın ifade ettiğine göre Kamalı Mustafa Zeybek (1876-1904), Birgi bucağına bağlı Kışla köyünde dünyaya gelir. Mensup olduğu aşiret ise, Kaçar boyudur. Babasının adı Koca Veli'dir. Mehmet, on beş yaşına kadar devecilik yapar. Ondan sonra Çakırcalı ile hayatları birleşir. İki arkadaş on yedi yaşına bastığında Çakırcalı Mehmet'in teyzesine küftettiği için Çakır'ın Mahmut'u birlikte öldürürler. Kamalı, çok mert ve cesur bir delikanlıdır. Çakırcalı, Kamalı'dan çekinir. Kamalı'nın belinden kaması hiç eksik olmaz. Kamalı, köylerinde bulunan ve çok güzel olan bir kızı, kızın annesinin isteği üzerine korumaya alır. Çakırcalı, Kamalı'nın forsunu da söndürmek amacıyla Kamalı'nın köyde olmadığı bir zaman Kamalı'nın evine girer. Amacı kız kaçırmakken, yanlışlıkla Kamalı'nın karısını kaçıır. Bunu öğrenen Kamalı, Çakırcalı'nın peşine düşer ve Çakırcalı'nın iki kızanını öldürür. Kamalı, hapiste çürümektense Toscalı çetesine girip Toscalı'ya kızan olur. 1902 yılında Toscalı'yı, Çakırcalı öldürür. Kamalı, Efe'sinin intikamını almak için kendi çetesini kurar³⁴². Kamalı'nın çetesi kısa zamanda güçlenir. Kamalı, baş düşmanları olan Harun Çorbacı'yı öldürür. Çakırcalı, Kamalı'nın pususuna düşmekten korkar. Kamalı, yüze inecektir. Çakırcalı, onu yüze inmeden öldürmeye karar verir. Bir gün Kamalı ve kızanları, kiraz bahçesinde otururlarken etrafları Çakırcalı tarafından çevrilir ve Kamalı'yı Hacı Mustafa öldürür. Kamalı 1904 yılında öldürülünce çetesi dörde ayrılmıştır. Küçük Mehmet, Efe'sinin intikamını almış yıllar sonra Hacı Mustafa'yı öldürmüştür. Kamalı'nın, Mehmet adında bir oğlu vardır. Mehmet Ödemiş'te manifaturacılık yapar, okumuştur. Mehmet, memleket işgal edilince Kuvayı Milliye'ye katılır. Mehmet, 1957 yılında da vefat eder³⁴³.

Halil Dural, Kamalı'nın total kaldığına dair bir bilgi vermemiştir. Kamalı Zeybek'in total kaldığını Mehmet Bayrak ve Kemal Özkaynak dile getirmektedir. Mehmet Bayrak'a göre Çakıcı, Kamalı çetesini eğlendikleri sırada basar ve Kamalı, Çakıcı tarafından bacağından vurulur ve daha sonra da total kalır³⁴⁴. Kemal Özkaynak ise, Kamalı'nın Çakıcı'nın kızanlarından biri tarafından sıkılan kurşun ile total kaldığını belirtir³⁴⁵.

³⁴² Kamalı çetesinin yapısı ve faaliyetleri hakkında ayrıntılı bilgi için bk: Hakan Yaşar, "Kamalı Zeybek (Kamalı Mustafa) Çetesi ve Faaliyetleri", *Acta Turcica*, Yıl VI, S. 2, 2014, s. 6-11. internet Erişimi: http://actaturcica.com/_media/2014-07/vi_ii_12.pdf.

³⁴³ Halil Dural, *Bize Derler Çakırca 19. ve 20. Yüzyılda Ege'de Efeler*, s.155-170.

³⁴⁴ Mehmet Bayrak, *Eşkıyalık ve Eşkıya Türküleri*, s. 670.

³⁴⁵ Kemal Özkaynak, *Efelerden Haber*, s. 66.

2.3.1. Kamalı Zeybek Efe'nin Yer Aldığı Romanlar

Yapılan araştırmalar sonucunda Kamalı Zeybek'in başkahraman olarak yer aldığı iki romana ulaşılmıştır. Bu romanlar; Kemal Ormancıoğlu'nun *Kamalı Zeybek* ve Murat Sertoğlu'nun *Kamalı Zeybek* başlıklı romanlarıdır.

2.3.1.1. Kemal Ormancıoğlu *Kamalı Zeybek*

Kemal Ormancıoğlu (1893-1968)'nin *Kamalı Zeybek*³⁴⁶ başlıklı romanı, romanın başında belirtildiği üzere, *Ege Ekspres*'te bir yıl kadar bir süreyle tefrika edilmiştir. Eser, okuyucular tarafından büyük bir ilgi görünce de okuyucuların istediği üzerine kitap halinde basılmıştır. Yazar eserinin *Başlarken* başlıklı bölümünde, *Ege'de ve vilayetimiz çevresinde çete kurarak dağlarda dolaşan, devleti ve milleti bizar ederek huzur bırakmayan efe ve zeybeklerden bahsedeceğiz. Kamalı Zeybek, işte bunlardan biridir... Aynı devirde Kamalı'dan ayrı olarak Yıllık Abdi, Poslu, Çamlıcalı, İsmail Gökdeli Mehmet gibi şakiler de bu çevrede yaşamış ve çeşitli rezaletler yaratmışlardı* (s. 5) sözleriyle nelerden bahsedeceğini ifade etmiştir. Ödemişli Kemal Ormancıoğlu eserinde, hem yaşadıklarını hem de gözlemlerini belgesel roman niteliğinde kaleme almıştır. Romanın özeti ise şöyledir:

Mustafa, dağa çıkınca ilk olarak Ormancı Şükrü'nün oğlu Kemal'i (yazar) fidye için dağa kaldırır ve altınları alınca serbest bırakır. Bu sıralarda Çakıcı Mehmet Efe, düze inmiş ve kırserdarı olarak görevlendirilmiştir. Kamalı, Papazoğlu Mimiko'dan bin altın ister. Mimiko'dan ses çıkmayınca Kamalı, Parsa'ya iner ve Mimiko'yu dağa kaldırır. Kamalı, altınları alınca Mimiko'yu serbest bırakır. Yüzbaşı Arap Mimiko'dan, Kamalı'nın Ovacık'a doğru gittiğini öğrenir. Ovacık'ta Kamalı'yı yakalar fakat Kamalı, ormana girip o alandan uzaklaşır. Arap Yüzbaşı, Kamalı'nın yerini tespit eder. Yardım kuvvetlerini de çağırarak Kamalı'nın etrafını sarar fakat Kamalı yine kaçmasını başarır. Yıllık Abdi, sığındığı Kule'de yakalanır. Takip kuvvetleriyle beraber Çakıcı Efe de oradadır. Yıllık Abdi, öldürülür. Abdi'nin kızanları da teslim olur.

Kamalı, Bozdağ'a gider. Bu durumdan Arap Yüzbaşı'ndan önce Çakıcı'nın haberi olur. Çakıcı, Kamalı'ya mektup gönderir. Mektupta, Bozdağı'nda olduğunu bildiğini eğer uzaklaşmazsa kendisi için kötü olacağını bildirir. Kamalı, bunun üzerine Parsa'ya gider. Burada eskici dükkânı açar. Yanına bir zamanlar dağa kaldırıp fidye aldığı Mimiko gelir. Beklediği davranışın aksine Mimiko, ona yardım etmek ister. Amacı ise, üyesi bulunduğu

³⁴⁶ Kemal Ormancıoğlu, *Kamalı Zeybek*, İzmir: Karınca Matbaacılık, 1963.

“Megalo İdea” iddiasında bulunan Rum Cemiyeti’nin isteklerini gerçekleştirmektir. Kamalı, Pandeli’den beş bin altın ister. Altınlar gelmeyince Pandeli’nin evine gider. Kamalı, silah seslerini duyunca Pandeli’yi vurur. Kamalı’nın Pandeli’yi vurması Rumlar arasında büyük tepkiye yol açar. Hükümete yapılan baskılar artar. Çakıcı, bu olaylardan sonra Kamalı’ya iyice düşman olur. Çünkü Pandeli, onun yatağı ve dostudur. Çakıcı ile Kamalı, Bozdağ’da karşılaşır. Silah seslerini duyunca Arap Yüzbaşı da yardıma gelir. Fakat Kamalı, keçi yolundan kaçmayı başarır. Pandeli’nin intikamını almak isteyen Koklucalı Vasili, Kamalı’ya mektup yazıp onu Kokluca’ya çağırır. Kamalı da oraya gider ve Vasili ile bir adamını öldürür.

Kamalı’nın, Kokluca’daki çatışmada bir *kızanı* yaralanır. Yolda Yörük çadırlarına misafir olurlar. Halil Ağa, onları iyi karşılar. Yaralı *kızan* ile ilgilenir. Kamalı’nın *kızanı* Mehmet, çadırda gördüğü kıza sevdalanır ve hemen nikâhları kıyılır. Kamalı ve çetesi, Adamoplu’nun köşküne gelirler. Adamoplu Kamalı’ya, devlet adamlarıyla arasının iyi olduğunu, aracı olup çetesini affettirebileceğini söyler. Kamalı, bu teklifi kabul etmek istese de Çakıcı ile olan münasebetini hatırlayıp vazgeçer. Kamalı ve çetesi, Rum çetelerinin en azılısı olan Dimitro’yu öldürürler. Kamalı, Rum çetelerini temizleyerek Arap Yüzbaşı’nın işini kolaylaştırır. Halk, kendisini sevmeye başlar. Kamalı’nın, Rumları öldürmesinin amacı ise, hem Çakıcı’nın yataklarını yok etmek hem de biraz para edinmektir.

Kamalı, Sofoklis’ten 2500 altın alır. Bunu duyan Çakıcı, deliye döner. Sofoklis’in kurduğu tuzak ile Çakıcı ve Kamalı, karşı karşıya gelirler. Kamalı iki, Çakıcı üç *kızanını* kaybeder. Adamoplu, Vali Kamil Paşa ile Kamalı’nın affi konusu üzerine konuşur. Vali Paşa, bu konuya sıcak bakar. Bu sıralarda Arap Yüzbaşı çok hastalanır. Onun görevi Cafer Bey’e devredilir. Kamil Paşa, İzzet Paşa’ya Kamalı’nın affi için bir mektup yazar. İzzet Paşa, zamanı gelince bu konuyu padişah ile konuşacağını söyler. Kamalı’nın affedileceği haberi, Rumları ayaklandırır. Konsolosluklar, hükümete baskı yapsalar da af yolunda geri adım atılmaz. Vali Paşa’ya, Kamalı’nın affedildiği ve af fermanının kısa sürede çıkarılacağı bildirilir. Haber Kamalı’ya, Adamoplu aracılığıyla duyurulur. Çakıcı, bu habere çok sinirlenir. Hükümet, Çakıcı’nın başına buyruk, itaat etmeyen davranışlarına karşı, Kamalı’nın Rum çetelerinin hakkından gelmesi sebebiyle Kamalı’yı daha çok tutar. Kamalı, düze ineceği sırada, Çakıcı’nın kurduğu tuzağa düşer ve Kiraz bahçesinde Çakıcı’nın adamı olan Hacı Mustafa tarafından öldürülür.

Romanda takip-kovalamaca tipi vaka ile olaylar anlatılmıştır. Romanda asıl tema, Kamalı Zeybek ile Çakıcı Mehmet Efe arasında yaşanan çatışma üzerine kurulmuştur.

Romanda Kamalı Zeybek ile Yüzbaşı Arap başta olmak üzere askeri birlikler ve Rum çeteleri arasında da çatışma yaşanmaktadır.

-Paşam, beni ve benim gibi dağlarda dolaşanları eşkıyalığa sürükleyen Çakıcı'dır, hükümet değil. (s. 273 – Kamalı Zeybek bu sözleri, Vali Kamil Paşa'ya söyler.)

Romanın başkahramanı Kamalı Zeybek'tir. Kamalı Zeybek'in yardımcıları, Koca Hüseyin, Sarı Mustafa, Küçük Mehmet, İnce Mehmet vb. *kızanları* ile *başkızanı* İsmail Zeybek, yatakları Değirmenci Niko, Panayot, Durmuş Ali vb., ayrıca Adamoplu, Papazoğlu Mimiko; Kamalı Zeybek'in düşmanları ise, başta Çakıcı Mehmet Efe ve *kızanları*, Arap Yüzbaşı, Mülazım Cafer Efendi, Yıllık Abdi, Molla İbrahim, Sofoklis vb. Diğer kahramanlar ise; Poslu Mehmet Efe, Şükrü Ormancıoğlu, Kemal Ormancıoğlu, Vali Kamil Paşa ve oğlu Sait Paşa, Alay Komutanı Galip Bey, Tevfik Bey vb. kahramanlardır.

Kamalı Zeybek romanda anlatıldığına göre Ödemiş'e yakın Karacaova köyünde doğmuştur. Asıl adı ise, Mustafa'dır. Mustafa, yakışıklı ve uzun boyludur. Mustafa'nın çocukluğu sakın geçerken on beş yaşına gelince hareketlenmeye başlar. On sekiz yaşına geldiğinde ise, *zeybekliğe* heves eder. Kamalı kendisine *zeybek* kıyafeti sipariş eder ve silahlarını da temin edince dağa çıkar. Dağa çıkarken çetesi beş kişiyken daha sonra on iki kişi olur. Kendisi ve *kızanları*, rakı içer. Romanda Kamalı çetesinin, çocukları öldürmediği söylenir. Köy ve kasabalar da soygunlar yaparlar. Romanda Kamalı'nın ve *kızanlarının* dağa çıkmasına sebep olarak da Çakıcı gösterilir. Onun baskılarına daha fazla tahammül edememişlerdir. Kamalı, *kızanlarına* göre daha ağırbaşlıdır ve *kızanlarını* idare etmesini bilir³⁴⁷. Diğer çete reislerine nazaran daha ciddi ve daha otoriter olmasının yanında *kızanlarının* fikirlerini de alır ve onların söylediklerini değerlendirir. Kamalı, büyüklerine hürmet eder. Namaz kılar. Zaptiyelere din kardeşimiz diyerek dokunmak istemez. Kamalı, halka zulüm eden Rum çetelerinin baş düşmanı olmasına karşın özellikle Parsa'da olmak üzere Rumlardan birçok yatağı vardır. Kamalı'nın 6. hissi kuvvetlidir. Bunun için de birçok badireyi sorunsuz atlatmıştır. Romanda Kamalı Zeybek, statik karakterdedir. Romanın başından sonuna kadar karakterlerinde bir değişim yaşanmaz. Gençliğinden beri *zeybekliğe* heveslenen Kamalı, bunu gerçekleştirir ve ölümü de bu uğurda olur.

Romanda olaylar birçok mekânda geçmektedir. Bu mekânlar, İzmir, Urla, Ödemiş, Tire, Salihli, Kula, Nif Dağı, Bozdağ, Karıncalı Dağ, Parsa, Kokluca köyü, Karacaova köyü,

³⁴⁷ Kemal Ormancıoğlu, *Kamalı Zeybek*, s. 14.

Kaymakçı köyü vb. gerçek mekânlardır. Kokluca köyünde yer alan Zahiri'nin evi, Panayot'un değirmeni, Bulgurca Çiftliği, Çakıcı ile Kamalı karşılaştığı Sofoklis'in fabrikası mekân olarak kullanılmıştır. Romanda hem açık hem de kapalı mekânlar yer almaktadır. Çatışmalar genelde açık mekânlarda yaşanırken, kapalı mekânlarda hem iyi hem de kötü olayların yaşandığı görülmektedir. Örneğin; Adamoplu'nun çiftliğinde hükümetin ileri gelenleri ve Kamalı'nın ağırlanması, Kamalı'nın Pandeli'yi evinde vurması gibi.

Romanda olaylar, Kamalı Zeybek'in on beş yaşından ölümüne kadar olan süreci ve Çakıcı Mehmet Efe ile Hacı Mustafa'nın ölümünü kapsar. Bu olayların anlatımında da belirli bir tarih verilmesi olay zamanı, 1890-1910'lu yıllar arasında olmalıdır.

Efelik bağlamında romanda yer alan unsurlar ise şunlardır:

Kemal Ormancıoğlu, eserini oluştururken o devirde yaşayan ve sözlerine itimat ettiği kişilerden edindiği bilgileri okuyucularına aktarmıştır³⁴⁸. Aynı zamanda kendisi Ödemiş bölgesinde yaşayan zengin bir ailenin çocuğu olarak bölgede yaşadıklarına da eserinde yer vermiştir. Yazarın anlattığına göre, Kamalı dağa çıktığı zaman ilk fidyeyi de kendisini kaçıran babası Şükrü Ormancıoğlu'ndan almıştır. Yazar, başından geçenleri anlatmaya şu cümlelerle başlamaktadır:

Beş kişilik avanesi ile dağa çıkan Kamalı, kısa zamanda kızanlarının adedini 12 ye çıkardı. Ve ne garip bir tecelli ki, ilk denemesini rahmetli babamda yaptı ve babamdan para sızdırmak için beni dağa kaldırdı. (s. 8-9)

Kemal Ormancıoğlu, on beş yaşındayken Kamalı tarafından dağa kaldırılmıştır. Yazar, başından geçenleri ifade ederken korkudan ve heyecandan ağladığını belirtir. Kamalı çetesi rakı içip eğlenirken kendisine de zorla rakı içirmişlerdir. Yazar, *ne tuhaf bir tecelli ki, Kamalı'nın elinden tatdığım rakıyı 50 sene kullandım ve güç bela bırakabildim* (s. 11-12) sözleriyle yaşadıklarının hayatına etkisini anlatır. Bu olay yazarın, şaki diye ifade ettiği kişilerle ilk karşılaşmasıdır fakat son da olmaz. Daha sonra da Hacı Mustafa'nın oğlu, kendisine aynı korku ve heyecanı yaşatacaktır.

Yazar, İzmirli Şükrü Efendi ile birlikte davet edildikleri Hatice'nin evinde çalıp eğlenirken bir anda odaya eli mavzerli ve beli hançerli genç bir zeybek girer. Kendisinin elinde ud'u görünce de *çal ülen zina!* diyerek sürekli bir şeyler çalmasını istemiş ve yazar da

³⁴⁸ Kemal Ormancıoğlu, *Kamalı Zeybek*, s. 6.

korkunç olarak tanımladığı misafirini memnun edebilmek için gücünün son sınırına kadar çalmaya devam etmiştir. Vakit gece yarısını geçince de zeybek, yazarı ve arkadaşını evden göndermiştir. (s. 53-56)

Yazar, bu yaşadıklarından dolayı ve bir de bölgenin varlıklı bir ailesinden geldiği için bu kişilere şaki diye hitap etmiş, onları kınamış ve kendilerine iyi gözle bakmamıştır. Zeybekler fakir fukaraya değil bölgenin zenginlerine musallat oldukları için bu kişilerden zenginler mağdur olmuş, fakir fukara ise, bir bakıma kendilerini koruyup kollamaları ve ele vermemeleri için, kendilerinden destek görmüştür. Eserini Kamalı ile Çakıcı çatışması doğrultusunda kaleme alan yazar, Kamalı'ya karşı romanının sonlarında özellikle Kamalı'nın Rum çetelerini ortadan kaldırmasıyla birlikte biraz daha iyimser bir tutum sergilerken, roman boyunca yazarın Çakıcı'ya karşı olumsuz tutumunda herhangi bir değişiklik yaşanmamıştır:

Kamalı eşkiya idi amma, aynı zamanda merhametli idi. Başkaları gibi yaptığı işleri herkese ilan edip nam kazanmaya yeltenmezdi. Mesela eşkiya takibine memur Arap yüzbaşı başdüşmanı olduğu halde, onun ölümünden büyük teessür duymuştur. (s. 356)

Çakıcı'nın bol düşmanı olmasına sebep, kendisini dağların kralı olarak tanıtmaya yeltenmesi, fakirlere yardım edeceğim diye varlıklı kimseleri haraca bağlaması, baskınlar yaparak külliyetli miktarda altına sahip olması ve bütün bunların dışında hükümet ricalinden bazısını altınları sayesinde avucunun içine alarak istediği yerde istediği gibi at koşturması idi. (s. 358)

Ormancıoğlu eserinde, çetelerin yaşamlarından söz ederken aynı zamanda efe ve zeybekler hakkında da bazı bilgiler verir ve onları dağa çıkaran koşullara değinir. Yazar, romanının başında efe kavramına açıklık getirerek bölgede ciddi tanınan, doğru konuşan ve mert olan kişilere efe diye hitap edildiğini söyler ve efeliğin ortaya çıkışını cahilliğe, idarenin tutumuna bağlar³⁴⁹. Zeybek kıyafetlerini Rumlar dikerler ve silahlıklar da saraçlar tarafından imal edilmektedir³⁵⁰. Yazar, zeybeklerin mutlaka sırtlarında üç telli bağlama bulunduğunu ve bunu çalıp dinlediklerini ifade eder³⁵¹. Yazar, sadece efe geleneğinden bahsetmez. Dönemin siyasi, ekonomik koşulları hakkında da bilgi verir. Özellikle Rum çetelerinin ve yerli Rumların amaçlarından bahseder. Ülke içinde neden sorun çıkardıklarını, neden efelere yataklık yaptıklarını, Megalo İdea (büyük fikir) düşüncesiyle neleri amaçladıklarını anlatır. Bununla birlikte bütün Rumları da zan altında bırakmaz. Bu düşünceleri taşımayan, Osmanlı bünyesinde yediği ekmeğe nankörlük etmeyen Rumların varlığından da bahseder.

³⁴⁹ Kemal Ormancıoğlu, *Kamalı Zeybek*, s. 5-6.

³⁵⁰ Kemal Ormancıoğlu, *age.*, s. 7.

³⁵¹ Kemal Ormancıoğlu, *age.*, s. 361.

Ormancıoğlu, kapitülasyonlar konusuna da değinerek bu bağlamda yabancıların Osmanlı'nın işlerine müdahale ettiklerini söyler.

Romanda anlatılan Kamalı Zeybek, Hobsbawm'ın *asil soyguncu imajı* ile değerlendirildiğinde karşımıza şu sonuçlar çıkmaktadır:

Romanda Kamalı Zeybek'in kanun dışı hayata sürüklenmesine sebep olarak ilk başlarda Kamalı'nın *zeybekliğe* heves etmesi gösterilirken ilerleyen bölümlerde Çakıcı'ya karşı bir kıskançlık ve onun yaptıklarına katlanamama sebep olarak belirtilir. Yani Kamalı'yı suça sevk eden adaletsizliğe kurban gitmesi ya da halkın gözünde suç sayılmayacak bir durum ile Kamalı, dağa çıkmamıştır.

Romanda Kamalı'nın, özellikle halka zulüm eden, onları canından bezdiren Rum çetelerine karşı açıkça bir mücadelesi görülür. Böylece Kamalı, hükümetin yapamadığı haksızlıkları düzeltmiş olur. Romanda Kamalı'nın, Çakıcı gibi bu işi ne kadar göz önünde yapıp dile getirmese de onun da zenginden alıp fakirlere dağıttığı ifade edilir. Romanda Kamalı, nefsi müdafaa ya da açıktan intikam alma halleri dışında sorgusuz sualsiz, zevk için adam öldürmez. Kamalı'nın romanda düze indiği zamanki yaşantısından söz edilmez. Çünkü Kamalı düze ineceği sırada Hacı Mustafa tarafından öldürülür ki böylece ölümü de kendisi için Çakıcı tarafından hazırlanılan tuzak sonucunda gerçekleşir. Kamalı Zeybek, halk tarafından sevilen ve hayranlık duyulan bir kişidir. Bunun için de ölümünden sonra kendisi için türküler yazıldığı ifade edilir.

Bu arada bilhassa halk tarafından çok sevilen Kamalı'nın öldürülmesi, büyük bir üzüntüye sebep olmuş, Kamalı için türküler düzülmüş, bunlar yıllar yılı ağızdan ağıza dolaşmış ve zamanımıza kadar gelmiştir. (s. 360-361)

Romanda anlatıldığına göre köylüler, Kamalı'ya kurşun geçmediğine inanırlar. Romanda Kamalı'nın padişaha karşı bir düşmanlığından da söz edilmez. Sonuç olarak Kamalı Zeybek, dağa çıkış sebebi ve düzdeki yaşantısı dışında, Hobsbawm'ın *asil soyguncu imajını* taşıdığı görülmektedir.

Kısaca Kemal Ormancıoğlu'nun *Kamalı Zeybek* başlıklı romanı *efelik* konusunu ele alış tarzı bakımından kendine has hususlar içermektedir. Her şeyden önce Ormancıoğlu, olayı bizzat kendisi yaşamıştır. Bu bakımdan *efelere* ve onların yaşam biçimine doğrudan tanıklık etmektedir. Dolayısıyla yazar, kendi gözlemlediği olayları roman formunda anlatma yoluna

gitmiştir. Romanda dikkati çeken ikinci önemli husus, roman kahramanı olan Kamalı'nın *efelik* hayatı boyunca özellikle bölgedeki Rum eşkıyalarıyla mücadele etmesidir. Bu mücadelenin sembolik bir değeri vardır. Biz *efelerin* Ege Bölgesi'nde eşkıyalık yapan Rumlarla mücadelesini, *efelerin* aynı zamanda Batı Anadolu'yu Rumlaştırma siyasetine karşı bir Türk duruşu gösterdiğini söyleyebiliriz. Kamalı Mustafa Efe, bir bakıma Ege Türklüğünün İmparatorluk devrinde Rumlara karşı mücadelesinin bir sembolü hâline gelmiştir.

2.3.1.2. Murat Sertoğlu *Kamalı Zeybek*

Murat Sertoğlu'nun okuyucusu olan Akyazı Şoförler Derneği Sekreteri Tevfik Çekin, Çakırcalı Mehmet Efe hakkında daha önce okuduklarını dile getiren mektubunu Murat Sertoğlu'na göndermiş, yazar da kendisine şu ifadelerle cevap vermiştir:

Kamalı zeybek Mustafa efenin de hayatını tespit etmek üzere aynı şeyi yaptım. Torunlarını bulup gördüm. Yakınlarından bilgi topladım. Halbuki Kamalı'nın hayatı hakkında yazılmış koca bir kitap da var. Üstelik bunu yazan da İzmirli bir meslektaş. Ne yazık ki hepsinin baştan aşağı hayal olduğunu bana Kamalı'nın en yakınları bildirdiler ve üzüntülerini de belirtmekten geri kalmadılar. Onun için sayın okuyucuma yazdıklarımı inanmasını rica ederim³⁵² diyerek yazdıklarının daha gerçekçi olduğunu ifade eden yazar, açıkça ifade etmese de tahminimize göre Ormancıoğlu'nun romanına atıfta bulunarak onu eleştirmiştir. Her iki roman arasında farklı anlatımlar olduğu gibi ortak anlatımlar da vardır.

Romanın kapağında tarihi roman olduğu belirtilen *Kamalı Zeybek* başlıklı romanın özeti şöyledir: Mustafa, Deli Veli'nin oğludur. Deli Veli oğluna hediye olarak kama alır. Mustafa, kamasını yanından hiç ayırmaz ve bundan sonra da adı “Kamalı” ya da “Kamalı Mustafa” diye anılır. Kamalı Mustafa'yı, babası Ümmü ile evlendirir. Ümmü, bir gün köyde kadınların düzenlediği eğlenceye katılır. O gece Çakırcalı, kızanı için o evin kızını kaçırmaya karar verir. Karanlıkta yanlışlıkla Ümmü'yü kaçırmaya çalışırlar. Evden çıkınca yanlışlığı fark ederler ve hemen Ümmü'yü bırakırlar. Mustafa, karısından işin iç yüzünü öğrenir. Herkes, Mustafa'dan namusunu temizlemesini bekler. Mustafa, Çakırcalı'nın kaldığı evi bulur ve orayı basar. Çakırcalı'nın iki kızanını öldürür. Böylece Mustafa, hem namusunu temizlemiş hem de istediği dağ hayatına kavuşmuştur. Mustafa, o sıralarda dağlarda olan Köselioğlu'na kızan olur. Kamalı, dağa çıkınca Çakırcalı affa uğrar ve düze inip kırserdarlığına başlar. Çakırcalı'nın aracılığıyla Köselioğlu, düze indirir. Köselioğlu, Çakırcalı'nın Pandeli'yi

³⁵² Murat Sertoğlu, *Kamalı Zeybek*, İstanbul: İtimat Kitapevi, 1979, s. 112.

kullanarak kurduğu tuzağa düşer. Köselioğlu ve iki *kızanı* öldürölür. Kamalı, ise kurtulur ve daha sonra işin iç yüzünü anlar. Yeğeni İsmail ile birlikte tekrar dağa çıkar. Daha sonra aralarına Gökdeli Mehmet, Kargalı Ali, Manisalı Arap ve Çoban Mehmet katılır.

Kamalı'nın ilk işi, *efesinin* intikamını alıp Pandeli'yi öldürmek olur. Bu olaydan sonra Çakırcalı, Kamalı'nın takibinde görevlendirilir. Kamalı, Ödemiş'e gider ve Anesti ile buluşur. Çoban Mehmet, o gün kahvehanede Kaptan Hristo'nun da peşlerinde olduğunu duymuştur. Anesti, cephaneleri getirir. Yanında Kamalı'yı görmek isteyen, onun çocukluk arkadaşı Şakir de vardır. Şakir, zor durumdadır. Babası zengin bir tüccardır fakat cimriliğinden fakir bir hayat sürerler. Şakir, Kamalı'nın yardımıyla babasının dükkânından ayrılır ve kendi mağazasını açar. Tecrübesinin de katkılarıyla birçok müşteri edinir. Kaptan Hristo'nun peşinde olduğunu bilen Kamalı, ona tuzak kurar. Kaptan'ın bir adamı hariç diğerlerini öldürölürler. Kış, çetin geçer. Kamalı ve birliğı, Ali Bey'in çiftliğine sığınır. Bir hafta sonra Çakırcalı da bu çiftliğe *başzeybeğı* Hacı Mustafa ile gelir. Misafirlik adabına göre silaha davranmazlar. Oturup muhabbet ederler. Ertesi sabah Kamalı ve *kızanları*, çiftlikten ayrılır. İbrahim'in evine misafir olurlar. Kamalı, İbrahim'den Rum tefecilerinden olan Papazoğullarının halkı sömürdüğünü öğrenir. Papazoğlu'nu dağa kaldırır ve ondan aldığı paranın büyük kısmını tefeciden mağdur olan köylüye dağıtır. Diğer kısmıyla da evlenecek kızlara çeyiz parası verir.

Kamalı, Yıllık Abdi Efe'nin, kendi adını kullanarak *efeliğe* yakışmayacak davranışta bulunduğunu duyar ve çok öfkelenir. Yıllık Abdi'nin yerini bulur. Jandarmalarla çatışmayı göze alamayınca Kamalı, Çakırcalı'ya Abdi'nin yerini bildiren mektup yazar. Abdi öldürölür. *Kızanları* da yakalanır. Kamalı, Çakırcalı ile yaşadığı çatışmanın ardından evine gider. Eşi, Rum çetelerinden olan Kaptan Vasili'nin mektubunu kendisine verir. Vasili, onu Kokluca Köyü'ne çağırır. Kamalı, gider ve Vasili ile iki adamını öldürölür. Çakırcalı, Kamalı'nın aile dostu Sofokl'yi kullanarak Kamalı'yı, tuzağa düşürölür. Yaşanan çatışmada, Kamalı'nın bir *kızanı* Çakırcalı'nın da üç *kızanı* ölölür.

İzmir Valisi Kamil Paşa ve Galip Bey'in içinde bulunduğu arabayı Kamalı'nın çetesi durdurur. Vali ve Galip Bey, korkmuştur. Kamalı, onlara kahve ikram eder. Vali, kendisine düze indirmek istediğini ve bunu padişah ile konuşacağını söyler. Kamalı, iki yıldır yaşadığı dağ hayatından uzaklaşmak için bu fikri kabul eder. Vali, hemen İstanbul'a mektup yazar. Kamalı'ya düşman olan Rumlar, onun affedilmesine karşı çıkarlar. Çakırcalı ise, af konusuna tepkilidir. Yıllar sonra Kamalı'nın affı, gerçekleşir. Çakırcalı, haberi on gün önce alır ve

kimseye görünmeden Birgi'ye gider. Kamalı ve *kızan*ları, Birgi'de dinlenmek isterler. Çakırcalı da orada pusudadır. Kamalı'yı, Hacı Mustafa öldürür. Kırserdarları da dâhil olmak üzere herkesin *zeybek* kıyafetleriyle dolaşmasının yasaklanınca Çakırcalı yine dağa çıkar. 1-2 yıl içinde Karıncalı Dağ'da vurulan Çakırcalı, hayatını kaybeder.

Romanda ifade edildiğine göre Kamalı Zeybek, Çakırcalı ile akrabadır. İlk başlarda Kamalı ile Çakırcalı dostlarken daha sonra birbirlerine düşman olurlar. Kamalı, 1873 yılında doğar. Çok hareketli bir çocukluk geçirmiştir. Romanda Kamalı'nın çok güzel harmandalı zeybeği oynadığı ifade edilir. Kamalı'nın, delikanlılık çağında boyu iki metreyi bulur. Kendisine meslek olarak tütün kaçakçılığını seçer. Kamalı, zaptiyelere zorda kalmadıkça kurşun sıkmaz. Köylü kendisini sever. Romanda onun kadar eli açık bir *efenin* görülmediği ifade edilir. Kendi servetini bile muhtaçlara dağıtmıştır. Okuma-yazma ve Rumca bilir. Hacı Mustafa tarafından öldürülür. İntikamını ise *kızanı* Semitli Mehmet (Çoban Mehmet) alır.

Kemal Ormancıoğlu'nun yukarıda incelediğimiz *Kamalı Zeybek* başlıklı romanında geçen mekânlar hemen hemen bu romanda da geçmektedir. Ormancıoğlu'nun eserinden farklı olarak bu romanda, Yörük Osman Efe'nin tuzağa düşürüldüğü İzmir Hükümet Konağı, Çakırcalı'nın *kızanı* için kız kaçırmaya kalktığı Ödemiş yakınlarında yer alan köydeki ev, Kamalı'nın Çakırcalı'nın iki *kızanını* vurduğu Çorbacı Andon'un evi, Hacı Bayram'ın evi, Ali Bey'in çiftliği vb. mekânlar kullanılmıştır.

Romanda olaylar Çakırcalı Ahmet Efe'nin öldürülüşü ile başlar. Açık tarih verilmese de bu olay 1883 yılında gerçekleşmiştir. Romanda ilk tarih Kamalı'nın doğduğu yıl olarak belirtilen 1873 yılıdır. Daha sonra Kamalı'nın, Çakırcalı'nın ve Hacı Mustafa'nın öldürülüşünden söz edilir. Bu olaylar için açık tarih verilmese de olay zamanı 1873-1910'lu yıllar olmalıdır. Bir de romanın sonlarına doğru Kamalı'nın iki torunundan bahsedilir fakat bu anlatımlarda da belirli bir zaman verilmez.

Efelik bağlamında romanda yer alan unsurlar ise şunlardır:

Murat Sertoğlu, Kemal Ormancıoğlu kadar Çakırcalı'ya tepkili değildir. Sertoğlu, Çakırcalı'yı suça sevk eden sebebin çevre koşulları olduğunu belirtse de, yeri geldiğinde Çakırcalı'yı eleştirmekten de kaçınmaz. Yıllık Abdi olayında, Çakırcalı'nın Yıllık Abdi'nin *kızanlarına* kanuna karşı gelmekten bahsetmesi, yazarın dikkatini çeker ve yazar, Çakırcalı'yı eleştirir:

Yıllar yılı kanuna ve devlete karşı gelen, ileride de karşı gelmekte devam edecek olan bu azılı haydudun şimdi kanundan bahsetmekte olması, ona yapışması garip bir şeydi. Ama o anda bunu düşünen yoktu. (s. 207)

Sertoğlu Kamalı için ise, namusunu temizledi derken bir yanda da bu durumun özlediği, özendiği *efelik* hayatına kendisini kavuşturduğunu ifade eder. Yazarın Kamalı'ya karşı tutumu, daha olumludur:

Kamalı hakikatte bir haydut, bir eşkıya değil, bir halk kahramanıdır. Bunun en büyük delili de o öldükten sonra hakkında yakılan ağıtlardır. Denilebilir ki hiçbir efenin arkasından bu kadar çok ağıt söylenmemiş, arkasından bu kadar çok gözyaşı dökülmemiştir. (s. 320-321)

Romanda *efelik* geleneğinden bahsedilir. İlk başta bir gencin zeybek olabilmesi için elini kana bulaması gerektiği anlatılır³⁵³. İki rakip *efenin* aynı anda dağda ya da düzde bulunmasının *efelik* geleneğine uygun olmadığı söylenir³⁵⁴. Yazar düze inmek ve kırserdarı olmak hakkında kısa bilgiler verir³⁵⁵. Romanda ifade edildiğine göre bir olay hakkında kararı veren *efedir*, *kızanların* teklifte bulunması ise, geleneğe aykırıdır³⁵⁶. *Kızan* için *efelerinin* intikamını almak namus borcudur³⁵⁷. *Efelerin* saz çalan *kızanları* yanlarında bulundurmışlardır³⁵⁸. *Efeler*, silah ve zeybek kıyafetlerinde pazarlık etmezler. *Kızanları* son derece şık ve gösterişli giydirmek *efeliğin* şanındandır³⁵⁹. *Efeler*, kadın eşyasına, genç kızın çeyizine el sürmez, el süren *kızanlarını* da ölüm ile cezalandırmışlardır³⁶⁰. *Efeler*, çatışma anında karşı tarafların açık vermesi için birbirlerini kızdırırlar³⁶¹. *Efeler* aralarında çarpışırken zaman zaman yaraları sarmak için silah kes kabul ederler³⁶². Bir *efe* düze indi mi, onun evinde günlerce sürecektir bir ziyafet vermesi şarttır³⁶³. Bazen bir *efe*, en güvendiği adamını karşı tarafa *kızan* olarak gönderip *efeyi* vurdurabilir³⁶⁴. Bir yatağa düşen görev ise,

³⁵³ Murat Sertoğlu, *Kamalı Zeybek*, s. 10.

³⁵⁴ Murat Sertoğlu, *Kamalı Zeybek*, s. 30.

³⁵⁵ Murat Sertoğlu, *Kamalı Zeybek*, s. 30-31.

³⁵⁶ Murat Sertoğlu, *Kamalı Zeybek*, s. 31.

³⁵⁷ Murat Sertoğlu, *Kamalı Zeybek*, s. 53.

³⁵⁸ Murat Sertoğlu, *Kamalı Zeybek*, s. 66.

³⁵⁹ Murat Sertoğlu, *Kamalı Zeybek*, s. 72.

³⁶⁰ Murat Sertoğlu, *Kamalı Zeybek*, s. 154.

³⁶¹ Murat Sertoğlu, *Kamalı Zeybek*, s. 220.

³⁶² Murat Sertoğlu, *Kamalı Zeybek*, s. 265.

³⁶³ Murat Sertoğlu, *Kamalı Zeybek*, s. 301.

³⁶⁴ Murat Sertoğlu, *Kamalı Zeybek*, s. 63.

hizmet ettiği *efelere* sonun kadar sadık kalmak ve onlara ne pahasına olursa olsun ihanet etmemektir³⁶⁵.

Yazar, *efelik* geleneğini anlatırken bir yandan da *efeleri* suça yönelten durumlar hakkında da bilgi verir. Romanda ifade edildiğine göre *efeleri* dağa sevk eden; Rumların ticareti ve sanayiye ele geçirmesi, Türklerin sürekli askere alınması, Rum nüfusunun artması ve Türklere hayat sahasının kalmamasıdır³⁶⁶. Ayrıca yazar, idarenin yabancılara karşı tutumunu da zaman zaman eleştirir. Yazar, İzmir Valisi'nin azılı Rum eşkıyası olan Koklucalı Vasil'e karşı olan davranışı için şu ifadeleri kullanır:

İzmir Valisi Karıncalı Dağa çıkan fukara zeybekleri yok etmek için en şiddetli tedbirleri almakta kusur etmezken, İzmir'in hemen yanıbaşındaki Kokluca köyünde üslenmiş bulunan bu azılı eşkıyayı bilmezlikten gelmeyi tercih ediyordu. (s. 230)

Romanda anlatılan Kamalı Zeybek'i, Hobsbawm'ın *asil soyguncu imajı* açısından değerlendirdiğimizde şu sonuçlar çıkmaktadır:

Kamalı Zeybek'i kanun dışı hayatına sevk eden, karısının Çakırcalı tarafından yanlışlıkla da olsa kaçırılmasıdır. Bu durumda Kamalı Zeybek, çevresinin kendisinden beklediği davranışı sergiler ve namusunu temizleyerek dağa çıkar. Bu romanda da Kamalı, Türklere zulüm eden Rum çetelerini ortadan kaldırarak haksızlıkları düzeltir. Kamalı, kendini fakir düşürecek kadar, zenginden alıp fakire dağıtır:

Efeler yaptıkları vurgunlar sonunda kısa zamanlarda büyük paralara sahip oldukları halde Kamalı, eline geçeni yanındakilere ve bilhassa fukara yörüklerle dağıtmıştır. Hatta bu yüzden önceden sahip olduğu toprakların da bir kısmını satmıştır. (s. 319)

Romanda anlatıldığına göre Kamalı, nefsi müdafaa veya açıktan intikam alma durumları dışında kimseyi öldürmez. Zorda kalmadıkça askere de kurşun sıkmaz. Kamalı, Köseoğlu'na *zeybeklik* yaparken *efesi* ile birlikte düze inmiş iki hafta kadar kısa bir süre köyünde yaşamıştır. Düzdeki yaşantısı kısa da sürse bir *efe* gibi yaşamaya devam etmiştir. Halk tarafından sevilmiş ve korunup kollanmıştır. Çakırcalı tarafından Panayot aracılığıyla tuzağa düşürülerek öldürülmüş, böylece ihanete uğramıştır. Romanda anlatıldığına göre Kamalı, Osmanlı Hükümeti'ne güvenmez fakat Kamalı'nın padişaha karşı olumsuz

³⁶⁵ Murat Sertoğlu, *Kamalı Zeybek*, s. 197.

³⁶⁶ Murat Sertoğlu, *Kamalı Zeybek*, s. 9-10.

tutumundan da bahsedilmez. Kısaca romanda ifade edildiğine göre Kamalı Zeybek, *asil soyguncu imajını* teoride, görünmez veya yaralanmaz olduklarına dair bir bilginin bulunması dışında, bu imajı taşımaktadır.

Kamalı Zeybek'in yer aldığı diğer romanlar ise; Yaşar Kemal *Çakırcalı Efe*, Hayreddin Asarcıklı *Çakıcı Mehmet Efe*, Şeref Üsküp *Çakıcı Efe*, Sabahattin Burhan *Çakırcalı Mehmet Efe*, Sabahattin Burhan *Kurtuluş Savaşı'nda Gökçen Efe Destanı*, Mevlüt Kaplan *İzmir'in Kavakları*, Zeynel Besim Sun *Çakıcı Efe* vb. başlıklı romanlardır.

Özetlemek gerekirse incelemiş olduğumuz iki romanı karşılaştırdığımızda karşımıza şu sonuçlar çıkmaktadır: Her iki romanda da Mehmet Bayrak'ın ve Kemal Özkaynak'ın dile getirmiş olduğu Kamalı'nın, Çakırcalı tarafından topal bırakılması olayından bahsedilmemiştir. Bir de Halil Dural, Kamalı'nın doğum tarihini 1876 olarak belirtirken Sertoğlu, Kamalı'nın 1873 yılında doğduğunu söyler.

Kemal Ormancıoğlu'nun romanında Kamalı Zeybek'in dağa çıkış sebebi *zeybekliğe* özenmesi olarak gösterilirken; Murat Sertoğlu'nun romanında Kamalı Zeybek, dağa namusunu temizledikten sonra çıkmaktadır. Onun bu suça yönelmesinde çevresel koşullar etkili olmuştur. Gerçi Sertoğlu da Kamalı'nın *zeybekliğe* özenmiş olduğunu dile getirirse de yazar, asıl sebebin namus meselesi olduğunu öne çıkararak Kamalı'yı toplum içinde haklı konuma getirmiştir.

Kemal Ormancıoğlu'nun Çakırcalı Mehmet Efe'ye karşı olan tutumu Murat Sertoğlu'na göre daha olumsuzdur. Sertoğlu, Çakırcalı'yı kanun dışı işlere sürükleyen sebeplerin çevresel koşullar olduğunu kabul eder. Kamalı Zeybek için Ormancıoğlu, romanının sonlarına doğru biraz daha iyimser bir tutum sergilese de Sertoğlu kadar olumlu bir bakışa sahip değildir. Çünkü Kamalı tarafından dağa kaldırılanlardan biri hatta birincisi de kendisidir ve ölüm korkusunu bizzat yaşamıştır. Bu olay da Ormancıoğlu'nun *efelere* karşı tutumunu etkilemiştir.

Romanların her ikisinde de *efelik* geleneği hakkında bazı bilgiler verilmiştir. Murat Sertoğlu'nun romanında bu bilgiler çok daha fazla ve ayrıntılı olarak ifade edilmiştir. Romanların her ikisinde de *efelik* geleneğinin yanında dönemin siyasi ve ekonomik şartlarına da değinilmiş, özellikle Rum çetelerinin amaçları hakkında açıklama yapılmıştır.

Romanlarda bazı ortak olayların yer aldığı görülmektedir. Bunlar, Kamalı'nın Mimiko'yu dağa kaldırması, Kamalı'nın Bozdağ'a gitmesi ve Çakıcı'nın kendisine mektup göndermesi, Kamalı'nın Çakıcı'nın mektubunun ardından Parsa'ya gitmesi ve burada eskici tezgâhı açması, daha önce dağa kaldırmış olduğu Mimiko'nun farklı amaçlarla kendisine yardım etmek istemesi, Kamalı'nın Çakıcı'nın yatağı olan Pandeli'yi öldürmesi ve Çakıcı'nın kendisine düşman olması, Kamalı'nın Koklucalı Vasili tarafından Kokluca'ya çağırılması ve Kamalı'nın oraya gidip Vasili'yi öldürmesi, Kamalı'nın Çakıcı'nın tuzağına düşmesi ve Hacı Mustafa tarafından öldürülmesi vb. olaylardır.

Romanlarda yer alan bazı olayların ise yazarlar tarafından farklı anlatıldığı görülmektedir. Mesela; Kamalı'nın affı konusu anlatılırken Ormancıoğlu bu olayın Adamoplu'nun aracılığıyla gerçekleştiğini ifade ederken; Sertoğlu, Vali Kamil Paşa'nın af konusunu kendisinin gündeme getirdiğini söyler. Ormancıoğlu'nun romanında Vali ile Kamalı, Adamoplu'nun çiftliğinde karşılaşırken; Sertoğlu'nun romanında Kamalı, Adamoplu'ya giden Vali'nin arabasını yoldan çevirir ve böylece karşılaşırlar. Kamalı'nın ölümü, her iki romanda da Hacı Mustafa tarafından gerçekleştirilir fakat Ormancıoğlu'nun romanında Hacı Mustafa Kamalı'yı, Çakıcı'nın ısrarı ile öldürür. Yoksa Hacı Mustafa gaddar bir adam olmasına rağmen Kamalı'nın erkekliğine ve güzelliğine hayran birisidir. Sertoğlu'nun romanında ise Çakırcalı, Kamalı'yı öldürmeye kıyamaz. Hacı Mustafa, onu öldürünce de arkasından ağlar. Bu farklılık da Kemal Ormancıoğlu'nun, Çakıcı'ya karşı olumsuz tutumundan kaynaklanıyor olmalıdır.

Romanların her ikisi de *asil soyguncu imajını* hemen hemen taşımaktadır. Sertoğlu'nun romanında yer alan Kamalı Zeybek'in bu imaja daha fazla sahip olduğu görülmektedir.

2.4. Gökçen Hüseyin Efe'nin Hayatı

Tarihi kaynakların belirttiğine göre Gökçen Hüseyin Efe, 1891 yılında Ödemiş'in Ayasurat köyünde dünyaya gelmiştir³⁶⁷. Gökçen, aslen Sarıtekeli aşiretine mensuptur³⁶⁸. Çakırcalı Mehmet Efe'nin hem akrabası hem de *kızanıdır*³⁶⁹. Çoğu kaynaklar Gökçen Efe'nin,

³⁶⁷ Fuat Edip Baksı, "Efelerle Konuştum", *Halkın Sesi*, İzmir, -7-, 18 Temmuz-7 Ağustos 1950.

Mehmet Bayrak, *Eşkîyalık ve Eşkîya Türküleri*, s. 654.

Şeref Üsküp, *Milli Mücadele'de Efeler*, s. 100.

³⁶⁸ Hüseyin Işık, "Gökçen Hüseyin Efe", *Türk Dünyası Tarihi Araştırmaları*, Cilt:2, S. 8, 15 Ağustos 1987, s. 2.

³⁶⁹ Şeref Üsküp, *Milli Mücadele'de Efeler*, s. 100-101.

Çakırcalı'ya *kızan* olduğunu belirten kaynaklar için bk:

uzun yıllar (16 yıl gibi) *zeybeklik-efelik* yaşantısı olduğundan bahseder. Gökçen Efe, 1914 yılında affedilerek düze inmiştir³⁷⁰. Gökçen Efe'nin düze inmesine de Celal Bayar yardım etmiştir³⁷¹. *Efelik* yaşantısı ve düze inme tarihleri dikkate alındığında Gökçen Efe'nin 7-8 yaşlarında dağ çıkmış olması gerekir ki bu da mantıklı görülmemektedir. Bu konuya Hüseyin Işık da dikkati çekmektedir. 57. Tümen Komutanı Albay Şefik Aker'in, 1919 yılında karşılaştığı Gökçen Efe'nin 35 yaşlarında olduğunu belirtmesi üzerine Hüseyin Işık da *Efe*'nin doğum tarihinin gerçeğe daha uygun olan 1884 yılı olduğunu belirtir³⁷² ki bu bizim için de mantıklı olan bir tarihtir. Ya da Gökçen Efe'nin *efelik* hayatı, kaynakların bahsettiği kadarıyla uzun yıllar sürmemiştir³⁷³.

Gökçen Efe, Türk İstiklâl Harbi'ne fiilen katılmış bir Kuvayı Milliye kahramanıdır. Bu bakımdan Gökçen Efe'yi konu alan eserlerde, *Efe*'nin daha çok Kuvayı Milliye hareketinde göstermiş olduğu kahramanlıklar ele alınmıştır. Gökçen Hüseyin Efe'nin, Kuvayı Milliye'ye katılmasına *Efe*'nin dostu ve Dereli köyünün eşrafından Hacı Halil Ağa vesile olmuştur. Hatta Hacı Halil Ağa'nın mektubu *Efe*'nin Kuvayı Milliye saflarına katılmasında en önemli faktördür denilebilir. Celal Bayar *Ben de Yazdım* başlıklı hatıratında bu mektupta yer alan ifadeleri ve sonrasında yaşananları şöyle anlatır: Hacı Halil Ağa, Gökçen Efe'ye mektup gönderir. Mektupta şunlar yazılıdır: “*Eskiden Osmanlı'ya karşı zeybeklik eder, kahramanlık yaptım sanıyordun. Zeybeklik yapacak zaman gelmiştir ve şimdidir. Memleketimizin bu acı hali, yüreğini sızlatmıyor mu? Haydi bakalım gayri iş başına... Anlaşmak ve yapacağımız işleri kararlaştırmak için bir yer göster!... Selam ederim. Gözlerinden öperim oğlum. İmza: Hacı Halil.*” Gökçen Efe, mektubu alır almaz duygulanmıştır. Artık harekete geçmenin zamanı geldiğine o da inanır. Hacı Halil Ağa ile görüşüp plan yaparak Yunanlıların dikkatini

Hüseyin Işık, “Gökçen Hüseyin Efe”, s. 2.

Mehmet Bayrak, *Eşkışyalık ve Eşkışya Türküleri*, s. 654.

Çakırcalı'nın akrabası olduğunu belirten kaynak için bk:

Celal Bayar, *Ben de Yazdım Milli Mücadeleye Gidiş 6*, İstanbul: Sabah Kitapları, 1997, s. 12.

³⁷⁰ Bu konu hakkında bilgi veren kaynaklardan bazıları:

Celal Bayar, *Ben de Yazdım Milli Mücadeleye Gidiş 6*, s. 12.

Hüseyin Işık, *agm.*, s. 2.

Mustafa Özsarı, “Gökçen Efenin Tarihi Kişiliği ve Ziya Hanhan'ın Gökçen Efe Destanı Üzerine”, *Türk Dili*, S. 622, Ekim 2003, s. 573.

Ömer Sami Çoşar, “Fransız Dış İşleri Bakanlığı Arşivindeki Belgelerle Çakırcalı Mehmet Efe”, *Milliyet*, İstanbul, 18 Haziran 1973.

³⁷¹ Celal Bayar, *Ben de Yazdım Milli Mücadeleye Gidiş 6*, s. 12.

³⁷² Hüseyin Işık, *agm.*, s. 2.

³⁷³ Necat Çetin ve A. Levent Ertekin, Gökçen Hüseyin'in 1892 yılında dünyaya geldiğini, 1911 yılında Çakırcalı'nın çetesine katıldığını, 1914 yılında Celal Bayar'ın aracılığıyla düze indiğini, üç yıl dağda dolaştığını ifade ederler. Ayrıntılı bilgi için bk: Necat Çetin-A. Levent Ertekin “Başbakanlık Osmanlı Arşivinde Gökçe Hüseyin [(Gökçen Efe) (1891-16 Kasım 1919)] ile İlgili Belgeler”, *Acta Turcica*, Yıl VI, S. 2, 2014.

İnternet Erişimi: http://actaturcica.com/_media/2014-07/vi_ii_15.pdf.

çekmeden ailesi ve hayvanlarıyla birlikte köyden uzaklaşır. Olayları öğrenen Yunan kumandanı, Gökçen Efe'yi dağdan indirmek için uğraşsa da bunu başaramaz³⁷⁴.

Gökçen Efe'yi harekete geçiren diğer bir unsur da Asaf Gökbel'in de belirtmiş olduğu gibi, doğup büyüdüğü Fata köyünün Yunanlılar tarafından işgal edilmesi olmuştur. Gökçen Efe, düşmanın ayak bastığı bu köyde artık duramamış, önceden beri düşündüğü fakat bir türlü harekete geçemediği ulusal mücadeleye dâhil olmuştur. Mücadele için açtığı bayrağın altında 50'den fazla vatansever toplanmıştır. Gökçen Efe, 57. Tümen Kumandanı Albay Şefik Bey'den yeteri kadar silah ve cephane temin eder. Fata'ya iki kez baskın düzenler ve Yunanlıları birçok kayba uğratar³⁷⁵.

Bazı kaynaklar ise Gökçen Efe'nin Milli Mücadele'ye katılmasına, öldürmüş olduğu Yunan askerini/subayını gerekçe gösterirler. Hüseyin Işık'ın aktardığına göre; Gökçen Efe bir gün Yarangüme'de tanıdığı birisine misafirlğe gider. *Efe*'nin orada olduğunu duyan Yunan subayı, onu görmeye gelir. Bir süre konuştuktan sonra Yunan subayı, cebinden çıkardığı işlemeli tütün kesesini Fata köyündeki Gökçen Efe'nin karısından aldığını söyler (başka söylentiye göre de öldürdüğü bir Türk kızının kadife entarisinden yaptırdığını övünerek anlatır). *Efe*, o subayı ve Yunan karakolunu basarak oradaki askerleri öldürür ve Yarangümeliler'den bir grupla milli kuvvetlere katılır³⁷⁶. Benzer durumun farklı bir izahını da, *Efe*'yi yakından tanıyan birinden Arif Oruç (1893-1956) aktarır. Cumhuriyet döneminin önde gelen sosyalist gazetecilerinden Arif Oruç'un aktardığına göre³⁷⁷; *Efe*, Yunanlıların yanına vardığında ona rakı sunarlar. *Efe*, ben içmem deyince de tütün kesesini önüne atarlar. Asker, Aydın'da bir kızın kadife ceketinden aldım bu kumaşı deyince de *Efe*, ölen kızın kendilerine ne söylediğini sorar. Asker de “benim intikamımı size komazlar” dedi deyince *Efe*, kese sahibini hemen orada öldürüp ortadan kaybolur³⁷⁸.

Gökçen Hüseyin Efe, Milli Mücadele'ye katılımını Celal Bayar'a şu sözleriyle anlatır:

Yunanlılar bana dokunmadı, aksine itibar etti. Elimde silahımla serbest geziyordum. Fakat “Nasılsın Efe, iyi misin?” dedikleri zaman, sanki anama, avradıma sövüyorlarmış gibi dokunuyordu bana, fazla dayanamadım, önce davarları (koyun sürüleri) bir kolayını bulup

³⁷⁴ Celal Bayar, *Ben de Yazdım Milli Mücadele'ye Gidiş* 7, s. 52-56.

³⁷⁵ Asaf Gökbel, *Milli Mücadele'de Aydın*, s. 229-230.

³⁷⁶ Hüseyin Işık, “Gökçen Hüseyin Efe”, s.2.

³⁷⁷ Arif Oruç hakkında daha geniş bilgi için bk. Ömer Faruk Huyugüzel, *İzmir Fikir ve Sanat Adamları*, s.69-74.

³⁷⁸ Arif Oruç, “İzmir Kuva-yı Milliyesi Nezdinde (XX)”, *Tasvir-i Efkâr*: 29 Kanun-u evvel 335, No: 2942. Aktaran: Yücel Özkaya, *Milli Mücadele'de Ege Çevresi*, s. 125-127.

*Yunan işgal bölgesi dışına çıkarttım. Sonra da çoluk çocuğu (aileyi) Nazilli yakınında bir köye naklettim. Şimdi serbestim gâvurla vuruşmak istiyorum*³⁷⁹.

Gökçen Hüseyin Efe'nin Milli Mücadele'ye katılmasına farklı gerekçeler belirtilmiş olsa da, Gökçen Efe söylediği gibi Yunanlılarla savaşmış, cephelerde Yunanlıları büyük kayıplara uğratmış (baskınlarına Fata'da başlamış daha sonra Üçyol baskınına katılmış, Hacı Halil Ağa'nın kardeşi olan Mustafa Ağa'nın Fata'ya düzenlediği baskına yardım etmiş ve hasta olduğunu öğrenen Yunanlıların, cephesine yapmış olduğu taarruzda şehit düşmüştür³⁸⁰) ve son nefesini de bu mücadelenin içinde vermiştir.

Gökçen Efe, hasta olmasına rağmen cepheye gitmiş ve Bakırlı Efe'nin çekilmek zorunda kaldığı mevkinden gelen Yunan askeri tarafından vurulmuş ve şehit olmuştur. Cevat Sökmensüer *Efe*'nin, çatışma bölgesinden korkup kaçan Bakırlı Efe'ye ıslık çalarak “erkeklik bu kadar mı” derken, düşman topçusunun attığı mermi ile şehit düştüğünü ifade eder³⁸¹. Zeynel Besim Sun ise *Efe*'nin, Kahrat boğazında otuz dokuz kızanı ile mücadele verdiğini, bütün kızanlarının tek tek vurulduğunu, son olarak da Gökçen Efe'nin vurularak şehit düştüğünü belirtir³⁸². Gökçen Efe'nin adı, Kurtuluş Savaşı'nda Yunanlılar karşısında almış olduğu başarılar dolayısıyla, Cumhuriyet Hükümeti'nce Fata köyüne verilir. Böylece Fata köyünün adı Gökçen olarak değiştirilir³⁸³.

Gökçen Hüseyin Efe'yi, beraberce vatan toprakları için mücadele verdikleri Yörük Ali Efe şu sözleriyle tanımlar:

*Gökçen, her ananın doğuracağı kabadayı değildi. Ömründe kimseyi incitmedi; çok temiz bir kalbi vardı. Efe doğdu, Efe yaşadı ve Efece öldü. İki kardeş gibi candan bağlıydık birbirimize*³⁸⁴.

Mustafa Özsarı'nın da belirttiği gibi, Gökçen Efe'nin ölümü *efeler* ve yöre halkı arasında büyük üzüntüye sebep olmuştur. *Efe*'nin hayatı daha o yaşarken efsane haline gelmiş, dilden dile dolaşmaya başlamıştır³⁸⁵. Türklük bilinci ve vatan sevgisi ile dolu olan

³⁷⁹ Celal Bayar, *Ben de Yazdım Milli Mücadele'ye Gidiş* 7, s. 49.

³⁸⁰ Detaylı bilgi için bk:

Celal Bayar, *Ben de Yazdım Milli Mücadele'ye Gidiş* 7, s. 50-67.

³⁸¹ Cevat Sökmensüer, *Milli Mücadelede Aydın-Nazilli Cephesi Kahraman Subaylarımız ve Zeybekler Hatıralarım*, İzmir: Karınca Matbaacılık, (Yılı yok), s. 63.

³⁸² Zeynel Besim Sun, “Milli Mücadele’de Zeybekler”, *Dün ve Bugün Dergisi*, Cilt:1, S. 1, 1955, s. 18-19. Zeynel Besim Sun, *agm*, s. 8-9.

³⁸³ Mehmet Bayrak, *Eşkîyalık ve Eşkîya Türküleri*, s. 654-655.

³⁸⁴ Fuat Edip Baksı, “Efelerle Konuştum”, *Halkın Sesi*, İzmir, -16-, 5 Ağustos 1950.

³⁸⁵ Mustafa Özsarı, “Gökçen Efenin Tarihi Kişiliği ve Ziya Hanhan’ın Gökçen Efe Destanı Üzerine”, s. 575.

Gökçen Efe'nin hayatı bazı romanlara konu olmuş, yazarlarımız tarafından unutulmaya yüz tutan bazı değerler tekrar gündeme getirilmiş ve özellikle de genç nesillere bu milli kahraman hatırlatılmak, tanıtılmak istenmiştir.

2.4.1. Gökçen Hüseyin Efe'nin Yer Aldığı Romanlar

Yapılan taramalar sonucunda başkahramanı Gökçen Hüseyin Efe olan üç romana ulaştık. Bunlar: Abbas Levent Ertekin'in *Kuvayi Milliye Tacının İri Pırlantası Gökçen Efe*, Sabahattin Burhan'ın *Kurtuluş Savaşı'nda Gökçen Efe Destanı*, İbrahim Ünsal'ın *Dağların Kartalı Gökçen Efe* başlıklı romanlarıdır.

2.4.1.1. A. Levent Ertekin *Kuvayi Milliye Tacının İri Pırlantası Gökçen Efe*

A. Levent Ertekin (d. 1961), *Kuvayi Milliye Tacının İri Pırlantası Gökçen Efe*³⁸⁶ isimli romanının başında yer alan *takdim* başlığı altında, eserini kaleme alma amacını şu sözleriyle açıklamaktadır:

*Edebiyatçı değilim... Ancak ruhunda Gökçen Efe ve milli mücadele ateşini çocukluk yıllarında rahmetli dedemden alan kişi olarak yapabileceklerimin olduğuna inanmam hareket noktamdı. Elbette ki bir edebiyatçı gözlüğü ile bakıldığında eksiği, kusuru bulunacaktır. Başta da ifade ettiğim gibi kitabın bütünü edebi kaygılardan hareketle yazılmamış. Yalnızca tarihe bir kaç sayfalık not düşebilmektir tüm endişe ve gayretimiz. Böyle bir eser umulur ki unuttuğumuz millet olma şuurunun köşe taşı, tarih bilincini sorgulayacaktır. Genç kardeşim, üzerinde yaşadığı beldenin bedelini idrak etmesi bizim tüm emeklerimizin karşılığı olacaktır*³⁸⁷.

Yukarıya alınan pasajdan da anlaşıldığı gibi Levent Ertekin romanını, edebi kaygılar ile değil sadece tarihi olayları dile getirerek genç neslin, üzerinde yaşadığı toprakların ne acılar ve mücadeleler sonucunda kazanılmış olduğunu idrak etmesi ve tarih bilincini sorgulaması amacıyla kaleme almıştır. Romanın özeti şöyledir:

29 Mayıs 1919 tarihinde Yunan kuvvetleri Tire'ye girer. 17 Mayıs'ta Binbaşı Aziz Bey, Tire halkıyla konuşup onları direnişe çağırır. O zaman bir kişi bile padişahın emri dışında hareket etmeyi kabul etmemiş hatta Aydındaki 57. Tümen Komutanı Miralay Şefik Bey'e, Aziz Bey'in Tire'den uzaklaştırılmasını rica eden mektup göndermişlerdir. Tire halkı yapmış olduğu yanlışın farkına varır. Düşmanla mücadele etmek için birlik olmaya karar verirler. Kendilerini yönlendirecek kişi olarak da Gökçen Efe'yi seçerler. Gökçen Efe iyice içine kapanmış, ne yapması gerektiğine bir türlü karar verememiştir. Hacı Halil'den gelen

³⁸⁶ A. Levent Ertekin, *Kuvayi Milliye Tacının İri Pırlantası Gökçen Efe*, Yeni Asya Matbaacılık, 2001.

³⁸⁷ A. Levent Ertekin, *age.*, s. 5.

mektup, Gökçen Efe'nin harekete geçmesine vesile olur. Zaten uzun zamandır Galip Hoca (Celal Bayar) ile zamanı geldiğinde ülkeyi savunacaklarını konuşuyorlardır. Artık zamanı gelmiştir. Galip Hoca da işgalleri protesto eden yazılar yazıp halkı mücadeleye davet eder.

Hacı Halil ile Gökçen Efe, Karaçamur Yaylası'nda toplanmaya karar verirler. *Efe* ve *kızanlar*, aileleri ve hayvanları ile birlikte Yunanlıların dikkatini çekmeden yaylaya gidip karargâhı burada kurarlar. Yunan komutanı, Gökçen Efe'ye dağdan inmesi için mektup yazar. Fakat *Efe*'yi dağdan indirmeyi başaramaz. *Efe*, Köşk Karargâhı'na gidip Demirci Mehmet Efe ve Galip Hoca'dan yüz kişilik silah ve cephane temin eder. Gökçen Efe, elli kişilik mahiyetiyle Fata'ya baskın yapar. Bu baskında Osman Efe şehit düşer. Gökçen Efe ve *kızanları*, Yunan karakolunun yanında bulunan mektepteki cephanelikleri alıp Karaçamur Yaylası'na gelirler. Baskından üç gün sonra Gökçen Efe'ye, Dıknaç Efe ile Keles Efe de katılır. Ardından Üçyol Cephesi'ne baskına giderler. Yunanlıların cephaneliği fazladır ayrıca topları da vardır. Üçyol Cephesi'nden Gökçen Efe çekilir. Daha sonra Yunanlıların, Üçyol'u aşip Köşk'ün arkasına yerleşmek istediklerini anlarlar. İki top arabası, Üçyol'a götürülür. Sabaha karşı Yunanlılar taarruza geçer. Türkler, Üçyol Cephesi'ni ele geçirir. Üst üste yenilgiler alan Yunan Komutanı Calvelas, tüm kuvvetlerini toplayıp Gökçen Efe'nin üzerine gider. Yunan kuvvetlerinin arasında kalan Gökçen Efe, Çamlıcalı Hüseyin Efe sayesinde çemberden kurtulup Karaçamur Yaylası'na ulaşır.

Gökçen Efe ve *kızanları*, Yunanlıların Karaçamur Yaylası'na baskın yapacaklarını öğrenirler. *Efe*'nin kuvvetleri toplanıp Ovacık'ta, Yunan kuvvetlerine pusu kurarlar. Gökçen Efe'nin kuvvetleri, Yunanlıların öncü kuvvetlerini yok etseler de arkadan gelen Yunan topçu birliklerine daha fazla dayanamayıp geri çekilirler. Ardından Karaçamur Yaylası'nda bulunan ailelerini, hayvanlarını ve taşınabilecek yüklerini alıp Köşk Karargâhı'na gelirler. Miralay Şefik Bey, *Efe*'ye Hıfzı Bey'i gönderir ve Hıfzı Bey'in yardımıyla Uladı ile Doyranlı köprüleri dinamitle patlatılır. Böylece Yunanlıların irtibat noktaları yok edilir.

Efe, Mehmet Bayram Onbaşı'dan Yunanlıların karakollarına taarruz hazırlığında olduklarını bildiren bir mektup alır. *Efe*, hemen çevredeki *efelere* ve Köşk Karargâhı'na yardım için haber gönderir. Sabaha karşı Yunanlılar, top atışlarıyla Göçen Dağı'nı (*Efe*, burada şehit düştüğü için daha sonra bu dağa Gökçen Dağı denilecektir.) inletmeye başlarlar. Yunan Komutanı Calveles, Bakırlı Efe'nin bulunduğu cepheyi yok edip arkadan Gökçen Efe'yi çembere almaya karar verir ve bu planı uygular. Bakırlı Efe ve *kızanları*, yoğun ateşe daha fazla dayanamayıp geri çekilirler. Bakırlı Efe, çekildiklerini Gökçen Efe'ye haber

vermeye giderken şehit düşer. Arkadan açılan ateşin Bakırlı Efe'ye ait olduğunu düşünen Gökçen Efe, ateşi durdurmak için ayağa kalktığı anda vurulur ve şehit olur. *Efe*'nin vasiyeti ile çetenin efesi Hacı Halil olur ve muntazam ordu kurulana kadar da mücadeleye devam ederler.

Romanda gerçek veya gerçeğe yakın bir olay anlatılmıştır. Eserin olay örgüsü, Gökçen Efe önderliğinde ölüm kalım savaşı veren halk ile vatan topraklarını işgal eden, halka her türlü zulmü ve işkenceleri yapan Yunanlılar arasında yaşanan çatışma üzerine kurulmuştur. Romanda ayrıca işgallere destek veren ve katliamlara katılan yerli Rumlar ile köylüler arasında yaşanan çatışma da yer almaktadır. Romanda Gökçen Efe, işgaller karşısında bir süre sessiz kalır ve kendisi ile iç çatışma yaşar:

'Yazık efeliğine. Birde sana zeybek efe derler. Efe dediğin adam, düşmanın elini kolunu sallaya sallaya önünde gezmesine müsaade edermiydi. Hiç değilse bir kaçını yere sermeden...' (s. 29-30)

Yukarıda ifade edildiği gibi, Gökçen Efe'nin içindeki bağımsızlık ve vatan sevgisi duygusu bu çatışmada galip gelir ve *Efe*, Yunan işgaline karşı savaşımaya karar verir. Daha açık bir ifadeyle, vatan sevgisi kavramı, Gökçen Efe'yi harekete geçiren temel bir aktant³⁸⁸ hâline gelmiştir. Ayrıca *Efe*, romatizma hastasıdır ve soğuk havalarda dayanılmaz ağrılar çekmektedir. Aynı şekilde soğuk hava kızanlara da zor anlar yaşatmaktadır. Bunun için de romanda, tabiat ile insan arasında yaşanan çatışmalar da vardır. Örneğin;

Sonbaharın soğukluğu dağlara uğultulu bir kış gecesine dönüştürmüştü. Kızanlar üşüyor yaktıkları ateşin etrafını çevirerek ısınmaya çalışıyorlardı. Gökçen bir yandan ileri gözcülerden ayrı mevzilere de nöbetçiler yerleştirmişti. Kızanlarının kepenek, kaput ve İtalyanlardan alınan battaniyelere sarılarak örtünmelerini ve uyumalarını istedi. (s. 170)

Romanın başkahramanı Gökçen Efe'dir. Gökçen Efe'nin yardımcıları en başta Hacı Halil Efe'dir. Daha sonra en yakın kızanı Kara Hüseyin ve diğer kızanları, Sunullah Hoca, Ispartalı Hacı Hafız Süleyman, Galip Hoca, Esat Hoca, Tire eşrafı vb. Diğer kişiler ise, Sarı Efe, Poslu Mestan Efe, Kemerdereli Ali Efe, Durmuş Ali Efe, Sökeli Ali Efe, Çamlıcalı Hüseyin Efe, Mestan Efe, İsmail Efe ve diğer efeler, Binbaşı Aziz Bey, Kaymakam Durmuş Bey, Tire Müftüsü Hacı Mehmet, Fadime Kadın, Yüzbaşı Tahir Bey, Müfreze Komutanı Teğmen Necmeddin Bey, Teğmen Zekai Bey, Hacı Şükrü Bey, Mülazım Halil İbrahim Bey,

³⁸⁸ Aktant, semiyotikte, hikâyedeki değişik karakterler tarafından gerçekleştirilen önemli işlevlere ve rollere işaret eden bir terimdir. Bk: <http://w3.balikesir.edu.tr/~mozsari/Literaryterms.htm>, Erişim Tarihi: 07.02.2016.

Hıfzı Bey'dir. Gökçen Efe'nin ve onunla birlik olanların düşmanları ise; Yunan İşgal Kumandanı Calveles, Yunan Çavuşu Dimitro, Binbaşı Yorgo, yerli Rumlardan İstelyo, Kara Yorgi, Stelyo vb. kişilerdir.

Romanda anlatıldığına göre Gökçen Efe, Çakırcalı'nın akrabasıdır. *Efe*, yeşil gözlüdür, Okuma-yazma bilir, namaz kılar, büyüklerine saygılıdır. *Efe*, çok tanınmış, üstün bir *zeybek* olarak bilinmektedir. 18 yıl dağlarda sayısız çarpışmalara girmiştir³⁸⁹. *Efe*, gerilla harbinin ustasıdır. Düşman işgalinin altında kendisine sağlanan ayrıcalık onu huzursuz eder. Düşman işgalinden sonra yemeden içmeden kesilir ve uyuyamaz olur. İşgallere karşı savaşmaya karar verince canlanır ve kendisine gelir. Gökçen Efe, bazı *efelerin* de mücadeleye katılmasına vesile olur. Yunanlılar, *Efe*'den çekinir ve köyde kaldığı sürece onun silahlı dolaşmasına izin verirler. 28 yaşında Yunanlılar ile girdiği çatışmada şehit düşer. *Efe*'nin Hatice ve Hüseyin isminde iki tane evladı vardır.

Romanda sıklıkla söz edilen karakterlerden biri de Hacı Halil Efe'dir. Hacı Halil Efe, romanda anlatıldığına göre Yörük'tür³⁹⁰. Kızılışıklı aşiretine mensuptur. Elli yaşında gün görmüş bir insandır. Romanda son derece dindar, cesur ve mert olduğu ifade edilmektedir. Gökçen Efe ile güçlü bir dostluk bağları vardır. Gökçen Efe'nin vasiyeti ile onun ölümünden sonra *Efe* olur. Düzenli ordu kurulana kadar Gökçen Efe'nin bıraktığı yerden devam eder. Zaferin ardından istiklal madalyası ile ödüllendirilir. 1939 yılında vefat eder.

Romanda olayların yaşandığı birçok gerçek mekân yer almaktadır. Tire'de yer alan cami (Ramazan ayında, teravih namazından sonra Hoca, işgalden kurtuluş adına konuşmalarını burada yapar.), Fadime Hanım'ın Kahrat'taki evi(Kuvayı Milliye'nin karargâhı haline dönüşür.), İzmir, Kuşadası, Nazilli, Ödemiş, Bayındır vb. şehir ve bölgeler, Çobanköy yolu üzerinde yer alan Sarı Kâhya çeşmesi (Gökçen ile Hacı Halil burada buluşur.), Gökçen Efe'nin Kahrat'ta yer alan evi (Hacı Halil ve diğerleri burada toplanıp dağa nasıl çıkacaklarına karar verirler.), Köşk Karargâhı, Üç ceviz mevkiinde yer alan Dede'nin bahçesi(Fata baskını hakkında burada konuşulur.), Mendegüme mevkiinde yer alan Üçyol Cephesi, Başören, Küçükören, Mahmutlu, Fata, Arpaz köyleri, Alhamur çiftliği (Gökçen Efe

³⁸⁹ A. Levent Ertekin, *Kuvayı Milliye Tacının İri Pırlantası Gökçen Efe*, s. 96.

18 yıl sayısını kendisinin bile hatırlamadığı çarpışmaya giren, Yunana her noktadan kan kusturan Gökçen, muntika ve düşman güçleri hakkında komutanlara oldukça tafsilatlı bilgiler veriyordu.

Ayrıca metinde *Dile kolay 19 yıl dağların efendisi Gökçen öyle kolay ele geçmeyeceğini bilirlerdi.*(s. 100)

ifadesi de yer almaktadır. Bu da Gökçen'in dağ yaşantısının ne kadar sürdüğü konusunda çelişki yaratmaktadır. Ayrıca *Efe*, 28 yaşında şehit düştüğüne göre, dağa çıktığında bu anlatımlara göre 7-8 yaşlarında olmalıdır ki bu da üzerinde düşünülmesi gereken bir noktadır.

³⁹⁰ A. Levent Ertekin, *age.*, s. 179.

ve kızanlarının aileleri, buraya yerleştirilir.), Doyranlı ve Uladı köprüleri, Göcendağı vb. gerçek mekânlar olayların geçtiği yerlerdir.

Romanda olaylar, Tire'nin işgali ile başlar. Son olarak da Gökçen Efe'nin şehadeti anlatılır ve daha sonra Hacı Halil Efe'nin, düzenli ordu kurulana kadar mücadeleye devam ettiği ifade edilir. Kısaca olay zamanı 1919 yılının Mayıs ayı ile 1920 yılının sonları arasında yaşanan süredir.

Efelik bağlamında romanda yer alan unsurlar ise şunlardır:

Yazar romanın başında yer alan *takdim* bölümünde de ifade ettiği gibi eserini, tarihe ışık tutmak için kaleme almıştır. Bunun için de romanda *efelik* geleneğini açıklayan birkaç ifade dışında, başka cümlelere yer verilmemiştir:

'Yazık efeliğine. Birde sana zeybek efe derler. Efe dediğin adam, düşmanın elini kolunu sallaya sallaya önünde gezmesine müsaade eder miydi. Hiç değilse bir kaçını yere sermeden...' (s. 29-30)

Yukarıda yer alan ifadeler Gökçen Efe'nin kendisi için sarf ettiği sözlerdir. Bir *efe* olarak düşman işgaline karşı sessiz kalmayı *Efe*, kendisine yakıştıramaz. Ona göre bir *efeden* beklenen davranış, düşmana karşı koymaktır. Bu davranışı sadece kendisi değil, köylüler ve köyün ileri gelenleri de ondan beklemektedirler:

'Eskiden Osmanlıya karşı zeybeklik ediyor ve kahramanlık yaptım sanıyordun. Efelik yapacak zaman şimdiki zamandır. Bu acı hal yüreğini acıtmıyor mu? Hadi bakalım gayri iş başına!' (s. 32)

Yukarıda yer alan ifadeler, Gökçen Efe'nin dostu ve bölgenin hatırı sayılır kişilerinden olan Hacı Halil'in, *Efe*'ye gönderdiği mektubunda yer almaktadır. Hacı Halil de artık *Efe*'nin harekete geçmesinin zamanı geldiğini düşünür. *Efe* de buna inandığı için bu mektup onun, vatan savunmasına katılmasına vesile olur.

Romanda Gökçen Efe'nin düze inmeden önceki dağdaki yaşantısından bahsedilmez. Onun için de yazar eserinde, *efelik* kültürü hakkında bilgi vermez. Gökçen Efe'yi, *efeliğe* yakışan bir tutum içinde Milli Mücadele'nin içinde anlatır ve onun nasıl bir milli kahraman haline geldiğini gözler önüne serer. Yazar *Efe*'nin, vatan toprakları için verdiği mücadeleyi ve

sonunda da bu topraklar için canını feda etmesini anlatarak *Efe*'nin vatan sevgisi ile dolu olduğunu ifade ederek ondaki vatan sevgisini ön plana çıkarır.

Yazar romanında yer yer kaynaklardan alıntılar yapar ve kaynağın bilgisini açık olarak belirtir. Zaten romanının sonunda da kaynakça kısmı yer almaktadır. Daha sonra yazar romanında, çok fazla olmasa da dipnotlar kullanarak kişiler hakkında açıklamalarda bulunur. Kısaca Levent Ertekin'in *Kuvayı Milliye Tacının İri Pırlantası Gökçen Efe* başlıklı eseri, gerek kurgusu, gerek anlatım teknikleri bakımında biraz zayıf bir romandır. Yazar, roman ile araştırma eserini birbirine karıştırmıştır. Eserinde ağırlıklı olarak Gökçen Efe'nin gerçek hayatına bağlı kalmaya çalışmıştır. Fakat zaman zaman da eserde kurgusal unsurlara yer verilmiştir. Bu bakımdan içinde itibari bir dünya olmasından dolayı Ertekin'in eseri bir roman olarak kabul edilmelidir.

2.4.1.2. Sabahattin Burhan *Kurtuluş Savaşı'nda Gökçen Efe Destanı*

Sabahattin Burhan *Kurtuluş Savaşı'nda Gökçen Efe Destanı*³⁹¹ başlıklı romanının önsözünde, romanını yazmadan önce Gökçen Efe ile beraber savaşmış *efeler*, *zeybekler*, *kızanlar* özellikle de Tekeli İsmail Efe ile konuştuğunu ifade eder. Ayrıca yazar, Gökçen Efe'nin ve Yörük Hacı Halil Efe'nin yakınlarıyla da konuşmuştur. Gökçen Efe'nin karargâh kurduğu ve savaştığı dağları, köyleri ve mekânları gezmiş, uzun yıllar sonucunda elde ettiği bilgileri kaleme almıştır³⁹². Yazar, Gökçen Efe'yi anlatma amacını, şu cümlelerle ifade eder:

Çabamız, gayretimiz, bizim için ölen şehidi anmak, neslimize tanıtmaktır. Böyle bir hizmeti yerine getirebilmişsek, kendimizi şehitlerimize, vatanımıza, gazilerimize karşı vefa borcunu az da olsa ödemişlerden sayarız. (s. 14)

Yukarıya alınan pasajdan da anlaşıldığı gibi yazar, romanını Gökçen Efe'yi anmak ve onu gençlere tanıtmak için kaleme almıştır. Romanın özeti ise, şöyledir:

Çakırcalı'nın, Zeybek Otağı'nda vurulmasının ardından Hacı Mustafa, Deli Mehmet, Gökçen Efe ve diğer *kızanlar* üç haftadır dağlardadır. *Kızanlar*, Mehmet Ağa'nın evine giderler ve burada etrafları sarılır. Çamlıcalı Mehmet Ali ile Kışlalı Kara Mehmet vurularak ölür, diğerleri de kaçar. Deli Mehmet, Gökçen ve Konyalı Kara Mehmet, Hacı Mustafa'dan

³⁹¹ Sabahattin Burhan, *Kurtuluş Savaşı'nda Gökçen Efe Destanı*, İstanbul: Bilge Kültür Sanat, 2014. (Nesil Yayınları 1. Baskı 2008)

³⁹² Sabahattin Burhan, *Kurtuluş Savaşı'nda Gökçen Efe Destanı*, s. 11-14.

ayrılır. Daha sonra Gökçen, Hacı Mustafa'nın yanına döner fakat Hacı Mustafa'nın, Çakırcalı'nın aksine dosttan çok düşman edinmesi sebebiyle kısa süre sonra Gökçen Efe de Hacı Mustafa'dan uzaklaşır. Gökçen, arkadaşı Halil ile birlikte dağda dolaşır. Gökçen, dayısı Deli Mehmet'i vuran Ömer'i öldürerek dayısının intikamını alır. Üç yıldır dağlarda gezen Gökçen ve kızanları, düze inerek Kahrat'a yerleşirler. Gökçen Efe, Kahrat'a yerleşirken düzen kurabilmek için akrabalarından borç almıştır. İlerleyen yıllarda *Efe*, bütün borçlarını ödemiş, köyde zengin sayılabilecek bir varlığa kavuşmuştur.

Celal Bayar, hükümet tarafından aranır. Gökçen Efe, onu köye getirir. Gökçen Efe'nin, bir kızı bir de oğlu olur. Daha sonra *Efe*, 2. evliliğini yapar. Memleketi, Yunanlılar işgal etmek üzeredir. Celal Bey, *Efe*'den yardım ister. *Efe*, düşmana karşı koymayı planlarken, hükümet silah kullanılmamasından yanadır. Yunanlılar, İzmir'i işgal eder. Artık ordunun kurulmasını beklemek gereksizdir. Halk, kendi içinde savunma kuvvetleri oluşturmaya başlamıştır. Yörük Ali Efe'nin karargâhlarını bastığı Yunanlılar, Kahrat'a gelip karargâh kurarlar. Yunanlılar, Gökçen Efe'ye çok iyi davranırlar. Onların amaçları, *efeler* de bizi destekliyor diyebilmektir. Artık harekete geçme zamanıdır.

Gökçen Efe'nin harekete geçmesi, Yunanlılar ile verdiği mücadeleler Levent Ertekin'in anlatımıyla hemen hemen aynıdır (Hacı Halil Ağa'dan gelen mektup, Karaçamur Yaylası'nın karargah olarak kullanılması, Köşk Karargahı'ndan silah temini, Fata baskınları, Üçyol Savaşı, Üzümlü'ye baskını, Gökçen Efe iyice bitkin düşmesi ve Yunanlıların saldırısı, Bakırlı Efe ve kızanlarının bırakmak zorunda kaldıkları mevziden Gökçen Efe'nin vurularak şehit düşmesi vb.). *Efe*'nin naaşını, Kahyaoğlu çalının dibine bırakıp gider. Beş ay sonra *Efe*'nin ablası Ümmü Hanım ve kızı, Gökçen Efe'nin cansız bedenini bırakılan çalının dibinde hiç bozulmamış şekilde bulurlar ve oraya defnederler.

Kuvayi Milliye Tacının İri Pırlantası Gökçen Efe başlıklı romanda olduğu gibi bu romanda da olaylar, gerçek veya gerçeğe uygun bir şekilde anlatılmıştır. Aynı zamanda bu romanda da olay örgüsü, Türk topraklarını işgal eden, işgal bölgelerinde yaşayan halka her türlü zulmü, işkenceleri yapan Yunanlılar ile Türkler arasında yaşanan çatışma üzerine kurulmuştur. Romanda Türklerin mücadeleleri, Gökçen Efe ve ona destek olan kızanlar, subaylar ile diğer *efelerin* önderliğinde gerçekleşmektedir. Yerli Rumlar ile köylüler arasında yaşanan çatışma bu romanda da görülmektedir:

Yerli Rumlar diğer yerlerde yaptıklarını Ödemiş'te açıktan yapamıyor, evlerine, iş yerlerine, sokaklara Yunan bayrağı asamıyorlardı; ama zulmün öncüsüydüler. Onların

önderliğinde Yunanlılar evlerde silah aramaya, şehrin eşrafını toplamaya başladılar. Eşraftan topladıkları kişilere işkence ediyorlardı. (s. 185)

Ayrıca bu romanda da tabiat ile insan arasında yaşanan çatışmalar vardır. Gökçen Efe'nin rahatsızlığı dolayısıyla tabiat ile vermiş olduğu mücadelenin dışında çatışmalara katılan kişilerin de tabiat ile mücadelesi söz konusudur:

Yollar fazla ısınmıştı. Toprak alev solumaktaydı. Milislerin üzerindeki ağırlığı da düşünen Gökçen Efe ağır ilerliyordu. Öğle sıcağı geçip ikindi yaklaşırken Fata'ya varmışlardı. (s. 274)

Kuvayi Milliye Tacının İri Pırlantası Gökçen Efe başlıklı roman ile *Gökçen Efe Destanı* başlıklı roman, tarihi romanlar oldukları için bu romanlarda yer alan kahramanlar hemen hemen aynıdır.

Romanın başkahramanı Gökçen Efe'dir. Romanda anlatıldığına göre Gökçen Efe, Çakırcalı'nın amcasının kızının oğludur. *Efe*, 1891 yılında Kurucaova'da dünyaya gelmiştir. Gökçen, Çakırcalı öldürüldüğü zaman yirmi yaşında yeni *kızandır* ve vukuatı da yoktur. *Efe*, sekiz yaşında öksüz kalır. Babası İbrahim Efendi, fakir bir köylüdür. Oğlunun çobanlık yapmasına bu yüzden müsaade etmiştir. Çakırcalı, bir gün gelir ve onu *kızan* olarak yanına alır³⁹³. Gökçen, Çakırcalı'nın ölümünün ardından Hacı Mustafa'yı *efe* kabul etmiş, bir süre ondan ayrılmamıştır. Bunun sebebi ise, ona olan minnet borcudur. Çünkü Gökçen bir zamanlar Hacı Mustafa'nın yanında çoban olarak çalışmış onun ekmeğini yemiştir. Gökçen, *efelik* adabını benimsemiş ona göre davranmıştır. Dağa fidye için adam kaldırmamış, zaptiyeye kurşun sıkmamış, *kızan*larının ihtiyaçlarını zenginlere salma salarak karşılamıştır. Devlet malına el uzatmamış, zalimlere korku salmış, çalıkakıcıları sindirmiştir. Dostu da düşmanı da *Efe*'yi çok sevmiştir. *Kızan*ları da dürüst, mert ve cesur kişilerdir³⁹⁴. Gökçen Efe, üç yıl dağları karış karış gezerek en ince ayrıntısına kadar öğrenmiş, diğerleri gibi ev soymamış, çatışmaya girmemiştir. İki kişiyi öldürmüş (dayısının katili Ömer ve bir asker) onun dışında cana kıymamıştır. *Efe*, merhametlidir. Namaz kılar, oruç tutar. İki kez evlenir. İlk eşi olan Elif Hanım'dan, Hatice ve Hüseyin isminde iki evladı olur. *Efe*, gerilla savaşlarında ustadır. Yunanlılara başarılı baskınlar verir. İyi atıcı ve vatanseverdir.

³⁹³ Gökçen 12 yaşındayken köylülerin koyunlarını otlattığı bir gün Çakırcalı yanına gelmiş ve Hacı Mustafa'dan kuzuların birini tutmasını istemiştir. Gökçen ise Çakırcalı'ya *erkeksen sen gel tut* deyince bu söz Çakırcalı'nın hoşuna gitmiş ve biraz büyüdüğünde onu yanına *kızan* olarak alacağını söylemiştir. Aradan geçen 8 senenin ardından Çakırcalı gelip Gökçen'i yanına *kızan* olarak almıştır. Bk: Sabahattin Burhan, *Kurtuluş Savaşı'nda Gökçen Efe Destanı*, s. 61.

³⁹⁴ Sabahattin Burhan, *Kurtuluş Savaşı'nda Gökçen Efe Destanı*, s. 91.

Vatansız olmak, hürriyeti kaybetmek, cavır içinde cavırın süngülerinin kahriyle yaşamak, yaşamak değildir. Bana göre hayat tarzı hiç değildir. Kabul etmem zaten mümkün değildir. (s. 19)

Yukarıda yer alan pasajdan anlaşıldığı gibi Gökçen Efe, esaret altında yaşamayı kabul etmemiştir. Bunun için de *Efe*, vatan toprakları için Yunanlılar ile mücadeleye girmiş ve bu mücadele içinde de şehit düşmüştür. Gökçen Efe, vicdan sahibi, sessiz sakın bir yaşantının içinde sevilip sayılan bir kişiyken, işgaller karşısında milli kuvvetler ile Yunanlılara korku salmasıyla dinamik bir karaktere özelliği gösterir.

Kuvayi Milliye Tacının İri Pırlantası Gökçen Efe başlıklı romanda geçen mekânlarla bu romanda geçen mekânlar hemen hemen aynıdır. Farklı olarak yer alan bazı mekânlar ise şunlardır: Arpaz'da yaşayan Osman Bey ve onun kulesi, Karıncalı Dağ'da yer alan Zeybek Oturağı (Çakırcalı, burada vurulur.), Kireli köyünde yer alan Mehmet Ağa'nın evi (Hacı Mustafa ve kızanlar, burada baskına uğrar.), Denizli, Isparta, Madran Dağı, Bey Dağı, Yeniceköy, Hamamköy ve bu köyde yer alan Şerife Hanım'ın evi (Yaralanan Çete Ayşe'ye burada bakılır.), Atça, Hacı İlyas istasyonu vb. mekânlardır.

Romanda olaylar, Çakırcalı'nın öldürüldüğü 1911 yılında başlar. Gökçen Efe'nin, 1919 yılında Milli Mücadele'ye katılması ve aynı yıl hayatını kaybetmesi ile de olaylar son bulur. Kısaca romanda yer alan olay zamanı, 1911-1919 yılları arasında geçmektedir.

Efelik bağlamında romanda yer alan unsurları ise şöyle sıralayabiliriz:

Kuvayi Milliye Tacının İri Pırlantası Gökçen Efe başlıklı roman ile karşılaştığımızda Sabahattin Burhan'ın, Gökçen Efe'yi sadece milli bir kahraman olarak değil aynı zamanda bir *efe* olarak da ön plana çıkardığını görmekteyiz. Yazar, Gökçen Efe'nin Milli Mücadele'ye katılmadan önceki *efelik* hayatına da romanında yer vermiş, daha sonra *Efe*'nin Yunanlılar ile olan mücadelesini anlatmıştır. Bu bakımdan bu romanda *efelik* geleneğine dair bilgiler, çok daha fazla ve açıklamalı olarak yer almaktadır.

Romanda yer alan bilgilere göre bir *efe*, önündeki dağları değil, dağların ardını görebilen bir kişidir³⁹⁵. Zeybeğin mezarı olmaz. Ayrıca bir *kızan* fazla soru sormaz ve merak etmez³⁹⁶. Bir *efe*, Yörükler ile iyi geçinmelidir. Yörükler ile geçinemeyen *efe*, uzun müddet

³⁹⁵ Çakırcalı ölürken bu sözü *kızan*larına söylemektedir. Bk:

Sabahattin Burhan, *Kurtuluş Savaşı'nda Gökçen Efe Destanı*, s. 25.

³⁹⁶ Bu sözleri Gökçen Efe'nin dayısı aynı zamanda da Çakırcalı'nın *kızanı* olan Deli Mehmed söylemektedir.

dağlarda barınamaz³⁹⁷. Bir *efe* ağlarsa gözyaşlarını içine akıtmalı, ruhu ağlamalıdır. Çünkü *efeler* her zaman dimdik, güçlü, ayakta ve uyanık olmalıdır³⁹⁸. Yazar, yıllar süren araştırmaları sonucunda elde ettiği *efe-zeybek-kızan*ların kullandıkları malzeme ve kıyafetler hakkındaki bilgilere de romanında yer vermektedir. Yazar, 28 maddede sıraladığı malzemelerin tek tek açıklamasını da yapmaktadır (Tulumbacı pabucu, tozluk, dizlik, silahlık, kuşak, mintan, iç gömlek, cepken, fes, hamaylı, kama, zeybek torbası vb.)³⁹⁹.

Yazar, Gökçen Efe'nin *kızanlık* yaptığı Çakırcalı Mehmet Efe ile Hacı Mustafa hakkında da bir takım bilgiler verir. Romandan anlaşıldığına göre yazar, Çakırcalı'ya karşı olumlu bir tutum sergilerken, Hacı Mustafa'nın *efeliğine* eleştirel bir tutumla yaklaşır:

-Hacı'nın efe olamayacağı, Çakırcalı'nın yerini asla dolduramayacağı gibi... Çakırcalı öleli bugün yirmi beş gün oldu. Yirmi beş günde bak ne hale geldik. (Çakırcalı'nın kızanı Deli Mehmed'in sözleri - s. 59)

Çakırcalı, halkla birleşip kaynaşmada nasıl mahirse Hacı onlardan kopmakta ve ters düşmekte o kadar mahirdi. Hâlbuki dağlarda yaşamak için halkla, en başta yörüklerle dost geçinmeye mecburdu. Çakırcalı bunu en yüksek derecede becermişti. (s. 63)

Yazar, Gökçen Efe'yi ise, *efelik* geleneğine tam manasıyla bağlı, *efeliğe* yakışan davranışlar sergileyen bir *efe*, aynı zamanda vatan sevgisiyle dolu, bu toprak için canını seve seve feda etmiş milli bir kahraman olarak ifade etmektedir.

Romanda yer alan Gökçen Efe'yi *asil soyguncu imajı*⁴⁰⁰ ile incelediğimizde karşımıza şu sonuçlar çıkmaktadır:

Gökçen Efe dağa, Çakırcalı'nın hadi demesi ile çıkmıştır. Hiçbir vukuatı yoktur. İntikam almayı düşüneceği bir durum da yaşamamıştır. Bunun için *asil soyguncu imajı*nda yer alan adaletsizliğe kurban gitme unsuru Gökçen Efe için söz konusu değildir. *Efe*'nin haksızlıkları düzeltmesi *efelik* hayatında, dayısının yok yere öldürülmesinin intikamını alması dışında, fazla görülmemesine rağmen Milli Mücadele'ye katılmasıyla birlikte haksızlıkların karşısında yer aldığı görülmektedir. Hobsbawm'ın ifade ettiği gibi zenginlerden alıp

Bk: Sabahattin Burhan, *Kurtuluş Savaşı'nda Gökçen Efe Destanı*, s. 48-49.

³⁹⁷ Sabahattin Burhan, *Kurtuluş Savaşı'nda Gökçen Efe Destanı*, s. 63.

³⁹⁸ Sabahattin Burhan, *Kurtuluş Savaşı'nda Gökçen Efe Destanı*, s. 272.

³⁹⁹ Sabahattin Burhan, *Kurtuluş Savaşı'nda Gökçen Efe Destanı*, s. 133-134.

⁴⁰⁰ Eric J. Hobsbawm, *Eşkılar*, s. 62-63.

yoksullara dağıtma eylemi romanda açıkça bahsedilmese de *Efe*'nin, muhtaçlara yardım ettiği romanda ifade edilmektedir. Zaten Gökçen Efe, *efeliği* boyunca fidyeye için dağa adam kaldırmamıştır. *Kızan*larının ihtiyaçları için zenginlere salma salmış, düze indiğinde akrabalarından borç almıştır. *Efe*, nefsi müdafaa ya da açıktan intikam alma dışında kimseyi öldürmemiştir. Gökçen Efe, dağda yaşadığı sürece dayısının intikamını almak için Ömer'i, zorda kaldığı için de bir askeri öldürmüş onun dışında cana kıymamıştır.

Düze indiği zaman da onurlu bir vatandaş, *efe* olarak halkının arasında yaşamaya devam etmiştir. Halkı tarafından sevilmiş, onlardan destek görmüştür. Ölümü ise eceli ya da ihanet sonucunda değil girdiği çatışmada şehit düşmesi ile gerçekleşmiştir. Romanda *Efe*'nin görünmez ya da yaralanmaz olduğuna dair bir inancın varlığından söz edilmemektedir. *Efe*, padişahın düşmanı değildir fakat vatan topraklarını korumak için Osmanlı Hükümeti'nin onaylamadığı Kuvayı Milliye'nin içinde yer almaktadır. Kısaca romanda anlatıldığı kadarıyla Gökçen Efe'nin *asil soyguncu imajından* bazı unsurlarını taşıdığını fakat bütün unsurlarını tam anlamıyla barındırmadığını ifade edebiliriz.

Sabahattin Burhan eserinde yer yer dipnotlar kullanarak konu hakkında bazı açıklamalar yapmıştır. Yazar, dipnotlarda kişileri tanıtmış, yaşanan olayları, katliamları açıklamış, bu katliamlara şahit olanların gördüklerini anlatmış, kullandığı bilgilerin kaynağını belirtmiştir. Ayrıca yazar, Hacı Mustafa'nın ve Rumların konuşmalarında da yöresel söyleyiş yer vermiştir. Romanın bitiminde *Destan Sayfalarını Kapatırken Birkaç Satır*⁴⁰¹ başlığı altında Gökçen Efe'nin ölümünün ardından yaşananları, naaşının durumunu ve *Efe*'nin ailesi hakkında da bazı bilgileri ifade etmiştir. Bütün bunlar, Sabahattin Burhan'ın Gökçen Efe'ye dair romanının bir belgesel roman (documentary novel) olduğunu göstermektedir.

2.4.1.3. İbrahim Ünsal *Dağların Kartalı Gökçen Efe*

İbrahim Ünsal Uçar (d. 1955)'ın *Bizim Kahramanlarımız* dizisinin yedinci kitabı olan *Dağların Kartalı Gökçen Efe*⁴⁰² başlıklı romanı gençlere, Gökçen Efe'yi tanıtmak için kaleme alınmıştır. Yazarın kendi ifadeleriyle belirtmek gerekirse romanda *tarihsel değerleri anımsatmak ve öğretmek suretiyle, gençlerimizdeki tarih bilincinin geliştirilmesi. Özellikle*

⁴⁰¹ Sabahattin Burhan, *Kurtuluş Savaşı'nda Gökçen Efe Destanı*, s. 482-494.

⁴⁰² İbrahim Ünsal, *Dağların Kartalı Gökçen Efe*, İstanbul: Genç Hayat, 2014.

*büyük kentlerde ve birçok gencimiz tarafından unutkanlığa terk edilmiş bazı milli ve geleneksel değerlerimizin anımsatılması*⁴⁰³ amaçlanmıştır. Romanın özeti şöyledir:

Mustafa Kemal, 19 Mayıs 1919 tarihinde Samsun'a çıktığında asıl amacı denetimi sağlamaktan öte Anadolu'da, dağınık halde bulunan bütün kuvvetleri bir araya getirip milli bir ordu kurmak ve memleketi kurtarmaktır. Mustafa Kemal, bu konuda yalnız olmadığını bilir ve kendi gibi düşünen subaylar ile iş birliği yapar. 57. Tümen Komutanı Şefik Bey, *efelerin* Milli Mücadele'nin içinde yer alması için girişimlerde bulunur. Şefik Bey, Yörük Ali ve Hüseyin Efe ile konuşur. *Efeler*, büyük bir ordu kurulana kadar bölgesel mücadele vermeyi kabul ederler. Gökçen Efe'nin mücadeleye katılmasına etken olarak bu romanda da, Hacı Halil'in kendisine göndermiş olduğu mektup gösterilmektedir. Fakat diğer romanlardan farklılık gösteren kısım, Karaçamur Yaylası'na toplanış şekli ve burada yaşanan olaydır.

Hacı Halil ile yeğeni Sarı Yusuf, toplanmayı kararlaştırdıkları Karaçamur Yaylası'na giderler. Gökçen Efe, onlardan önce yaylaya gelmiştir. Karargâhta, erzak ve silah konusunda eksiklikler vardır. Güvenli bir yere yerleştirelemeyen dokuz kızanın ailesi de yayladadır. Erzak sorununu Süleyman Efe çözecektir. Cephaneyi de Yunanlılara baskın vererek karşılamaya karar verirler ve ardından Gökçen Efe, kızanı Kara Hüseyin ile Süleyman Efe, Süleyman Efe'nin köyüne baskına gelen Yunan askerlerini öldürürler ve silahlarına el koyarlar. Köyden üç genç de kendilerine katılır. Stelya, Durmuş'un dükkânına gelir. Yunan Komutanı Calvelles'in, Gökçen'i ortadan kaldırmaya kararlı olduğunu, Fata'ya da erzak sevkiyatının yapılacağını haber verir. Durmuş Efendi, Gökçen'e Stelya'nın anlattıklarını iletir. Gökçen Efe, Tire-Fata yoluna pusu kurar. Yunanlılar gelmeden önce de telgraf tellerini keser. *Efe* ve birliği, Yunan askerini öldürür. Erzaklar, en yakın köye götürülüp buradaki köylülere dağıtılır. Gökçen Efe'nin aldığı başarılar, Yunan Komutanı'nı tedirgin eder. Efsane haline gelen Gökçen Efe'nin birliğine insan akımı başlar.

Karaçamur Yaylası'nın altına Yunanlılar, karakollar inşa ederler. Karakolların çevresini de iyi muhafaza ederler. İki hafta sonra güvenlik tedbirlerinde gevşemeler başlar. Gökçen Efe ve birliğinin, bu karakollara verdiği baskın sonucunda onlarca Yunan askeri öldürülür ve makineli tüfeklerine de el konulur. Gökçen'in kızanları, bölgelerine keşif yapmaları için gönderilen üç Yunan askerini rehin alırlar. Gökçen Efe, korkak çıkan askerden cephanenin ve aldıkları esirlerin yerini öğrenir. Daha sonra da *Efe* ve birliği, diğer iki romanda da karşımıza çıktığı gibi, Fata'ya baskın düzenlerler, Doyranlı ve Uladı köprülerini

⁴⁰³ İbrahim Ünsal, *Dağların Kartalı Gökçen Efe*, s. 9.

havaya uçururlar, Üçyol Savaşı'na katılırlar. Ardından Yunanlılar Göcendağı'na saldırır ve *Efe*, hasta olmasına rağmen boş olduğunu gördüğü boğazdan, düşman akımını önlemek isterken şehit düşer.

Kuvayi Milliye Tacının İri Pırlantası Gökçen Efe başlıklı roman ile *Kurtuluş Savaşı'nda Gökçen Efe* başlıklı romanlarda yer alan ve ortak olan kahramanlar dışında bu romanda, Mustafa Kemal, Padişah Vahdettin, Damat Ferit Paşa, Kazım Karabekir Paşa, Ali Fuat Cebesoy, Rauf Orbay, Semerci Durmuş Efendi vb. kahramanlar yer alır.

Romanın başkahramanı olan Gökçen Efe, romanda anlatıldığına göre, evli ve iki çocuk babasıdır. Yürekli, korkusuz, yiğit ve tedbirli bir *efedir*. Roman kahramanı olan Yörük Ali Efe'nin ifadelerine göre Gökçen Efe, bileği kuvvetli, yüreği sağlam, mazlumun dostu, zalimin düşmanı, kendisini tanıyan herkesin sevgisini ve saygısını kazanmış bir *efedir*⁴⁰⁴. Gökçen Efe, zamanında Çakırcalı Mehmet Efe'ye *kızan* olmuş ve bir süre sonra da düze inmiştir. *Efe*, vatan sevgisiyle doludur.

Kuvayi Milliye Tacının İri Pırlantası Gökçen Efe başlıklı roman ile *Kurtuluş Savaşı'nda Gökçen Efe* başlıklı romanlarda yer alan ve ortak olan mekânların dışında bu romanda İstanbul (Fatih-Üsküdar-Kadıköy-Sultanahmet mitingleri), Bursa, Konya, Ankara, Erzurum vb. şehirler ile Süleyman Efe'nin köyü, Tire'de yer alan Semerci Durmuş Efendi'nin dükkânı vb. mekânlar yer almaktadır.

Romanda olaylar 15 Mayıs 1919 tarihinde başlar. 1919 yılının Kasım ayında Gökçen Efe, şehit düşer. 4 Eylül 1922 tarihinde Tire, 9 Eylül 1922 tarihinde de İzmir esareten kurtulur. Olaylar, Tire'nin kurtuluşunun yıl dönümünde sona erer. Kısaca olay zamanı 1918-1923 yılları arasını kapsamaktadır.

Efelik bağlamında romanda yer alan unsurlar şunlardır:

İbrahim Ünsal, Gökçen Efe'nin dağdaki yaşantısı hakkında romanında bilgi vermemiştir. Romanda *Efe*'nin, Çakırcalı'ya *kızan* olduğu ve düze inmiş olduğu birer cümle ile ifade edilmiştir. Bunun için de Sabahattin Burhan'ın romanında yer alan *efelik* hayatı ve geleneği kadar bilgi bu romanda bulunmasa da İbrahim Ünsal da *efelik* kültürüne dair bazı bilgiler vermiştir:

⁴⁰⁴ İbrahim Ünsal, *Dağların Kartalı Gökçen Efe*, s. 36.

Hiçbir efe, vatanının parça parça elden gitmesine asla seyirci kalamazdı. (s. 25)

'Efe, Efe! Ne oluyor sana Gökçen Efe? Nerede görülmüştür, bir efenin ağlanıp sızlandığı? Efeliğin bin yıllık tarihi yazmış mı hiç, daha nefes alırken elden ayaktan düşmüş bir efeyi?' (Efe, kendi kendine söylenir - s. 40)

'Bir efenin sözünden döndüğü nerede görülmüş. Beni tanımadın mı hâlâ ?...' (Efe, eşine söyler – s. 76)

Yazar, düşman işgali karşısında halkın bir efeden neler beklediğini de Tire eşrafının sözleriyle okuyucularına ifade eder:

'Bırak Allah aşkına Balyanbolulu. Hadi sen, gayri mavzere kuvvet yetiştiremeyecek kadar yaşlandın. Peki ya diğer efeler? Hani, nerede o koskoca Osmanlı beylerine, paşalarına bile kafa tutabilen anlı şanlı efeler? Hangi köşe bucakta, bizden farksız ahlanıp vahlanırlar acep?' (s. 69)

Kısaca yazar, bir efenin düşman işgali karşısında sessiz kalmaması gerektiğini, efeye yakışanın dimdik durarak silahını düşmana karşı kullanmak olduğunu çoğu zaman kahramanlarının aracılığı ile ifade eder. Yazar romanında Gökçen Efe için olumsuz bir söz sarf etmemiş, diğer yazarlarda olduğu gibi Gökçen Efe'nin vatan sevgisini ön plana çıkararak ondaki milli değerleri ifade etmiştir ve Efe'yi milli bir kahraman olarak tanıtmıştır.

İbrahim Ünsal romanını gençlere hitap ettiği için romanında, yer yer dipnotlarla bazı kelimelerin anlamlarını açıklamıştır. Yazar, romanını yazmadan önce Tire'de araştırmalar yaptığını, A. Levent Ertekin'in de eserlerinden yararlandığını, romanının başında belirtmiştir⁴⁰⁵.

Gökçen Efe'nin başkahraman olarak değil de kahraman olarak yer aldığı başka romanlarda vardır. Bu romanlar; Hayreddin Asarcıklı *Çakıcı Mehmet Efe*, Şeref Üsküp *Çakıcı Efe*, Sabahattin Burhan *Çakırcalı Mehmed Efe*, Ali İhsan Usta *Efelerin Efesi Yörük Ali Efe*, Sabahattin Burhan *Ege'nin Kurtuluş Destanı Yörük Ali Efe*, Sabahattin Burhan *Çete Ayşe*, Mevlüt Kaplan *İzmir'in Kavakları*, Zeynel Besim Sun *Çakıcı Efe*, İbrahim Kiraz *Milli Mücadele'de Bir Destan Demirci Mehmet Efe*, Samim Kocagöz *Kalpakhılar*, Hasan İzzettin *Dinamo Kutsal İsyan Milli Kurtuluş Savaşının Gerçek Hikâyesi II* vb. başlıklı romanlardır.

⁴⁰⁵ İbrahim Ünsal, *Dağların Kartalı Gökçen Efe*, s. 5.

Gökçen Efe'nin maceralarını konu alan romanlara bir bütün olarak baktığımızda, romanların üçünde de Gökçen Efe, vatan bilinci ve sevgisiyle dolu, vatan toprakları için mücadele vermiş, işgal kuvvetleri karşısında önemli başarılar elde etmiş, bir önder olarak çevresindeki insanları bu mücadelenin içine dâhil etmiş ve sonunda da vatan toprakları için seve seve canını vermiş bir Milli Mücadele kahramanıdır. Romanların üçünde de Gökçen Efe'nin, Milli Mücadele içindeki tutumu ve başarısı ön plana çıkarılmıştır. Özellikle A. Levent Ertekin'in ve İbrahim Ünsal'ın romanlarında Gökçen Efe'nin *efelik* yönü daha geri planda kalırken milli kahramanlık vasfı daha baskın olarak ele alınmıştır. Her iki yazar da Gökçen Efe'nin *efelik/kızanlık* yaşantısından bahsetmemişler, sadece birer cümle ile Efe'nin düze inmiş olduğunu belirtmişlerdir. Sabahattin Burhan ise romanına Gökçen Efe'nin *efelik* hayatıyla başlamış, Efe'nin dağdaki yaşantısından bahsetmiş ve bir *efe* olarak Gökçen Efe'nin tutumu hakkında bilgi vermiştir. Daha sonra Efe'nin, nasıl Milli Mücadele içinde yer aldığını ve bu mücadelede göstermiş olduğu üstün başarıları anlatmıştır.

İncelenen romanlarda tarihi olaylar anlatıldığı için, romanlarda yer alan mekânlar ve kahramanlar gerçektir. Yazarlar, eserlerini kaleme almadan önce bazı araştırmalar yapmışlar, bölge halkı, *efe* veya *kızan*ların yakınlarıyla konuşmuşlardır. Yazarlar, olayların geçtikleri bölgelerde dolaşmışlardır. Yazarların arasında en kapsamlı araştırmayı ise, Sabahattin Burhan'ın yapmış olduğu görülmektedir. İbrahim Ünsal ise eserinde A. Levent Ertekin'in eserlerinden de yararlandığını ifade etmiştir. Benzer şekilde A. Levent Ertekin de Sabahattin Burhan'ın *Yörük Ali Efe* başlıklı romanından yararlanmıştır. Bu durum da bize romanların aynı zamanda belgesel roman olduklarını da göstermektedir. Bunun için de romanlar arasında bazı benzerlikler görülmektedir. Gökçen Efe'nin hayatı hakkında verilen bilgiler ile romanlarda yer alan bilgiler arasında tutarlılık bulunmaktadır. Hatta tarihi kaynaklarda yer alan bilgilerin bazen aynen romanlar da kullanıldığı da görülmektedir. Örneğin; Celal Bayar'ın *Ben de Yazdım Milli Mücadele'ye Gidiş 7* başlıklı hatıratında yer alan Gökçen Efe'nin Milli Mücadele'ye katılımı ve sonrasında yaşadıklarına dair bilgiler, incelediğimiz romanlarda yer yer kullanılmıştır.

Romanlar incelendiğinde bazı olayların ortak olduğu görülmektedir. Örneğin; Hacı Halil Ağa'nın, Gökçen Efe'ye göndermiş olduğu mektup, Gökçen Efe ile Hacı Halil'in bir araya gelip Karaçamur Yaylası'nda karargâh kurmaya karar vermeleri, Fata baskını, Üçyol baskını, Yörük Mustafa'nın başlatmış olduğu II. Fata baskını, Gökçen'in Ödemiş'i basmak istemesi ve 57. Tümen Komutanı Şefik Bey'in bu baskını mantıklı bulmaması, Doyranlı ve Uladı köprülerinin patlatılması, Efe'nin romatizma hastalığının bulunması ve bu hastalığından

dolayı özellikle soğuk havalarda dayanılmaz acılar yaşaması, *Efe*'nin Yunanlılar ile girdiği çatışmada şehit düşmesi vb.

Romanlarda benzer olayların farklı olarak anlatıldığı da görülmektedir. Bu farklılıklar ise genellikle İbrahim Ünsal'ın anlatımında karşımıza çıkmaktadır. Örneğin; diğer romanlarda Karaçamur Yaylası'na Gökçen Efe, kızanları ve ailesi ile gönüllüler bir arada çıkarlar daha sonra *Efe*, çocukları ve kadınları güvenli yere yerleştirirken, *Dağların Kartalı Gökçen Efe* başlıklı bu romanda Gökçen Efe ailesini Nazilli'ye gönderdikten sonra yaylaya gelir. Yanlarında sadece güvenli bir yer bulunamayan dokuz kızanın aileleri vardır. Diğer romanlarda yaylaya ilk varan Hacı Halil iken bu romanda Gökçen Efe, yaylaya ilk çıkan olur. Gökçen'in birliği, ilk anlarda az sayıdadır ve çoğu da silah kullanmayı bilmemektedir. Diğer romanlarda silahlar Köşk Karargâhı'ndan temin edilirken, *Dağların Kartalı Gökçen Efe* başlıklı bu romanda ilk önce Yunanlılara baskın düzenlenir ve silahlarına el konulur daha sonra Köşk Karargâhı'ndan silah ve cephane yardımı alınır. Gökçen Efe'nin birliği ile son konuşması da bu romanda farklı anlatılır. Romanda *Efe*, hasta yatağında konuşma yapar. Diğer romanlarda *efe* hastadır fakat yatağa düşecek kadar ağır değildir. Bu romanda *efe*, çatışma başladıktan sonra yatağından kalkıp mevzileri kontrol etmeye gider ve burada şehit düşerken, diğer romanlarda hasta olmasına rağmen çatışmanın içinde yer almaktadır. Levent Ertekin ve Sabahattin Burhan'ın vermiş olduğu bilgiler, bu konuda araştırmacıların vermiş olduğu bilgilerle daha tutarlılık göstermektedir.

Birkaç farklılık da Sabahattin Burhan'ın romanında görülmektedir. Sabahattin Burhan, Gökçen Efe'nin ikinci evliliğinden bahsederken, diğer romanlar da ilk eşi olan Elif Hanım'dan söz edilir ve ikinci evliliği hakkında herhangi bir bilgi verilmez. Ayrıca Sabahattin Burhan'ın romanında Gökçen Efe'nin dağdaki yaşantısının üç yıl sürdüğü ve daha sonra düze indiği belirtilirken, A. Levent Ertekin'in romanında Gökçen Efe'nin dağdaki yaşantısının 18-19 yıl olduğu ifade edilir. Her iki romanda da Gökçen Efe, 28 yaşında şehit düşer. Sabahattin Burhan böylece *Efe*'nin doğum tarihi ile *efelik* süreci arasındaki çelişkileri, bir bakıma ortadan kaldırmış olur.

Romanlarda anlatılan Gökçen Efe'yi, Hobsbawm'ın *asil soyguncu imajı* ile incelenmeye elverişli değildir. Çünkü A. Levent Ertekin'in ve İbrahim Ünsal'ın romanlarında Gökçen Efe'nin, *efelik* hayatı üzerinde durulmamıştır. Sabahattin Burhan'ın romanında yer alan Gökçen Efe ise, bazı unsurlarını taşısa da tam anlamıyla *asil soyguncu imajını* taşımamaktadır.

2.5. Yörük Ali Efe'nin Hayatı

Yörük Ali Efe'nin hayatını anlatan romanlar belgesel nitelikte romanlar olduğundan ve tarihi kaynaklarda yer alan bilgilerle hemen hemen aynı bilgileri aktardıklarından dolayı çalışmanın bu bölümünde tekrara düşmemek için *Efe*'nin hayatı ayrıntılı olarak ele alınmayacaktır. Sadece *Efe*'nin hayatı ile ilgili genel bilgiler verip, araştırmacıların ortak noktada buluşamadıkları konulara açıklık getirilecektir.

Kaynakların aktardıkları bilgilere göre⁴⁰⁶ Yörük Ali Efe, 1895 yılında⁴⁰⁷ Aydın'ın Sultanhisar ilçesine bağlı Kavaklı köyünde dünyaya gelir. Yörük Ali Efe, Aydın'ın Türk asıllı Sarı Tekeli Yörük aşiretindendir. Babası Yörük Abdi Efe⁴⁰⁸, Deli Mehmet tarafından öldürülünce Yörük Ali, küçük yaşta yetim kalır ve üvey baba elinde büyür. Yörük Ali, İzmir'de zorunlu askerlik görevini yerine getirirken Ermeni subayından yediği tokat sonucunda, daha önceden de aklına koyduğu fikri gerçekleştirerek, askerlikten firar edip dağa çıkar⁴⁰⁹. Yörük Ali, dönemin önemli *efelerinden* olan Alanyalı Molla Ahmet Efe⁴¹⁰'ye bir süre *kızanlık*(daha sonra *Efe*'nin *başzeybeği* olur.) yapmıştır. Daha sonra Yörük Ali, *Efe*'sinin

⁴⁰⁶ Detaylı bilgi için bk:

Asaf Gökbel, *Milli Mücadele'de Aydın*, s. 51-55.

Celal Bayar, *Ben de Yazdım Milli Mücadeleye Gidiş* 7, s. 229.

Cevat Sökmensüer, *Milli Mücadelede Aydın-Nazilli Cephesi Kahraman Subaylarımız ve Zeybekler Hatıralarım*, s. 115-119.

Fatih Özkurt, *Yörük Ali Efe*, İstanbul: Sıradışı Akademi Yayınları, 3. Baskı, 2014.

Milli Mücadele'de Menteşe Sancağı ve Yörük Ali Efe, "Ercan Dolapçı '1919'un Genç Öncüsü: Yörük Ali Efe", Editör: Günver Güneş, İstanbul: Pia Yayınları, 2013, s. 105 ve 117.

Milli Mücadele'de Menteşe Sancağı ve Yörük Ali Efe, "Ünal Türkes 'Milli Aydın Alayı ve Yörük Ali Efe' Editör: Günver Güneş, İstanbul: Pia Yayınları, 2013, s. 26-27 ve 31.

Şeref Üsküp, *Milli Mücadele'de Efeler*, s. 45-48.

Şükrü Oğuz Alpkaya, *Yörük Ali Efe*, Derleyen: Atilla Oral, İstanbul: Demkar Yayınevi, 2009.

⁴⁰⁷ *Efe*'nin doğum tarihini 1896 yılı olarak gösteren araştırmacılar da (Asaf Gökbel, İhsan Birinci gibi) olmuştur. Bk: İhsan Birinci, "Milli Mücadele İçin Kurulan Önemli Cemiyet ve Çeteler", *Hayat Tarih Mecmuası*, Cilt: 2, S. 10, İstanbul, 1971, s. 57.

Biz ise, Milli Mücadele'de *Efe*'nin yanında yer almış olan yaveri Şükrü Oğuz Alpkaya'nın, *Efe*'nin kendisine kayıt ettirdiği 1895 yılının daha doğru bilgi olabileceğini kabul ediyoruz. Ayrıca Fatih Özkurt da nüfus kayıtlarında *Efe*'nin doğum yılının 1895 yılı olarak geçtiğini belirtmektedir.

⁴⁰⁸ Abdi Efe'nin, Çakırcalı Mehmet Efe'ye bir süre *kızanlık* yapmış olduğunu ifade eden araştırmacılar (Celal Bayar, Cevat Sökmensüer vb.) olsa da Şükrü Oğuz Alpkaya *Efe*'nin, babasının *efelik* devri olmadığını, çevrenin en yiğit delikanlısı ve saygı duyulan biri olduğu için herkesin ona "Abdi Efe" diye hitap ettiğini ifade eden sözlerini *Yörük Ali Efe* başlıklı eserinde aktarmıştır (s. 319). Eserde, Abdi Efe'nin tütün kaçakçısı olduğu söylene de *kızanlık* olduğuna dair bir bilgiye yer verilmemiş, sadece Çakırcalı'nın Yörük Ali'nin dedesi olan İbrahim Efe'nin dostu olduğu anlatılmıştır. Anlatılanların, *Efe*'nin kendi ifadesi olduğu belirtildiği için biz de bu bilginin doğru olabileceğini kabul ediyoruz.

⁴⁰⁹ Cevat Sökmensüer yazmış olduğu hatırlarında, *Efe*'nin dağa çıkma sebebini üvey babası ile olan geçimsizliğine bağlasa da kaynakların büyük çoğunluğu *Efe*'nin dağa çıkma sebebini yukarıda ifade ettiğimiz şekilde belirtmektedir.

⁴¹⁰ *Efe*'nin hayatı hakkında bilgi için bk:

Kemal Özkaynak, *Efelerden Haber*, s. 68.

öldürülmesinin ardından kendi çetesini kurar. *Efe*, Asteğmen Fethi Bey aracılığıyla düze iner fakat bir süre sonra Kılıoğlu Hüseyin Efe ile birlikte tekrar dağa çıkar⁴¹¹.

Yörük Ali Efe, kanun dışı hayatını sürerken Yunanlılar, vatan topraklarını işgal etmiş, ordunun silahlarına el konulmuş, Türk halkı işgaller sonucunda gördüğü zulümlerle can vermiş ve vermektedir. Bu şartlar altında vatan bilinci ile dolu olan subaylar, *efelerden* yardım alınması gerektiği konusunda birleşmişler ve Yörük Ali Efe ile Kılıoğlu Hüseyin Efe'den vatan mücadelesi konusunda destek istemişlerdir. Yörük Ali Efe de bu isteği geri çevirmemiş, millet bilinci ve vatan sevgisiyle dolu olarak var gücüyle düzenli ordu kuruluncaya kadar Aydın hattında önemli başarılar elde etmiştir.

Ulusal kurtuluş mücadelesinin başladığı zaman daha yirmi dört yaşında genç bir *efe* olan Yörük Ali Efe, cephelerde yaşının üstünde bir çaba sarf etmiş, herkesi kendisine hayran bırakmıştır. Kuvayı Milliye'nin iki dayanağından birini oluşturan Yörük Ali Efe'nin, kurtuluşa giden bu yolda önemli başarıları olmuştur. Yörük Ali Efe'nin, Kuvayı Milliye'ye olan katkılarını Günver Güneş ve Alper Tunga Göçmen şöyle sıralamaktadır:

-Yörük Ali Efe, İtalyan işgali altındaki Muğla ve çevresinde Batı Anadolu Kuvayı Milliye'nin önemli bir temsilcisidir.

-Düzenli ordu kuruluncaya kadar Muğla ve kazalarında cephe gerisini ciddi biçimde kontrol altında tutarak, güvenlik sorunu ve siyasi karışıklığı ortadan kaldırmıştır.

-Kuvayı Milliye döneminde Güneybatı Anadolu bölgesinin tek otoritesi olmuştur.

-Yörük Ali Efe'nin bölgedeki çalışmaları üzerine Yunan işgal güçlerine düzenlenen baskılarla önemli kayıplar verdirilmiştir. Düzenli bir ordu kuruluncaya kadar direniş güçlerine lojistik destek sağlamıştır.

-Sivil direnişin örgütlenmesinde Muğla'nın milli kuvvetleriyle Nazilli kongrelerine, Nazilli ve Köşk cephelerinin silah, cephane, asker, iaşe temininde mücadele sahasını canlı ve diri tutmuştur.

-Milli Mücadele döneminde Yörük Ali Efe'nin hem kendisinin hem de nüfuzunun Kuvayı Milliye içinde yer alması Aydın'da ve Muğla'da Kuvayı Milliye'ye olan halk desteğini artırmış ve bir moral kaynağı olmuştur⁴¹².

Yukarıdaki pasajdan da anlaşıldığı gibi, Yörük Ali Efe'nin Kuvayı Milliye'nin içinde yer almış olması, halkın bu örgütlenmeye destek vermesi ve başarılar elde edilmesinde önemli

⁴¹¹ Kılıoğlu Hüseyin Efe ile Yörük Ali Efe, Alanyalı Molla Ahmet Efe'nin çetesinde tanışırlar. Yakın arkadaşlardır. Ayrıntılı bilgi için bk:

Asaf Gökbel, *Milli Mücadele'de Aydın*, s. 52-55.

⁴¹² *Milli Mücadele'de Menteşe Sancağı ve Yörük Ali Efe*, Günver Güneş-Alper Tunga Göçmen "Yeni Arşiv Belgeleri Işığında Yörük Ali Efe'nin Muğla'daki Faaliyetleri", Pia Yayınları, İstanbul, 2013, s. 216.

bir adım olmuştur. Yörük Ali Efe, aynı zamanda dönemin diğer birçok efelerinin de bu mücadelenin içinde yer almasını sağlamıştır. Böylece diğer efelerin de Milli Mücadele'ye dâhil olmalarıyla birlikte Kuvayı Milliye birlikleri daha da güçlenmiş, düzenli ordunun kurulabilmesi için zaman kazanılmıştır.

Yörük Ali ile birlikte mücadele veren Asaf Gökbel, Yörük Ali'nin komutanlığını şu sözleriyle ifade eder:

Daha Çine'de iken önderliği Yörük Ali'ye vermiş ve hepimiz onun emrine girmiştik. Bununla beraber bu genç, tecrübesiz, haşin dağ çocuğu beraber olduğumuz zaman içinde bizi incitecek ve bizim gönlümüzü kıracak bir tavır takınmadı. Tam aksine çok nazik ve saygılı davrandı. Kuvvetli bir zekâsı ve üstün bir otoritesi vardı. Çetenin hareket ve faaliyetleri konusunda özellikle subay arkadaşlara danışmadan kesinlikle karar almazdı. Toplantılara fikir alışverişine çok önem verirdi. Daima ağırbaşlı ve temkinliydi⁴¹³.

Yörük Ali Efe, vatanın kurtuluşunun ardından bir süre Yenipazar'da daha sonra da İzmir'de yaşamına devam eder. Milli Mücadele'de göstermiş olduğu başarılarından dolayı kendisine fahri Albaylık rütbesi verilir ve 300 lirada maaş bağlanır. Efe, maaşını yardım kuruluşlarına bağışlar. Efe, İki eşi ve üç çocuğu ile birlikte maddi sıkıntı çekmeden yaşar. Yörük Ali Efe, 1926 yılında geçirdiği tramvay kazasında sakat kalmıştır. 1951 yılında da tedavi için gittiği Bursa'da vefat etmiştir⁴¹⁴.

Yörük Ali Efe, Milli Mücadele hatıralarını ne yazmış ne de kimseye yazdırmıştır⁴¹⁵. Yaptıklarıyla övünmeyen, mütevazı bir yaşam süren Yörük Ali Efe, kendisiyle konuşmaya gelen Feridun Kandemir'e, bu konuda ısrar etmemesini rica eder:

-Etme, eyleme bunu... Yalnız beni hatırladığın için ömrümün sonuna kadar minnettarım sana. Burada günlerle, aylarla misafirim kal, başımın üstünde yerin var... Tek “şöyle yaptım, böyle ettim” dedirtme bana⁴¹⁶.

Yörük Ali Efe'nin ne kadar vatan sevgisiyle dolu olduğunu ise şu ifadeleri ortaya koymaktadır:

Fakat o gün “Düşman İzmir'e çıktı” dedikleri zaman ömründe ilk defa boynumun bükülüştünü, gözlerimin yaşarışını duydum. Yaşlı gözlerim karakol binasının üstünde

⁴¹³ Asaf Gökbel, *Milli Mücadele'de Aydın*, s. 121.

⁴¹⁴ Cevat Sökmenşüer hatıralarında, Efe'nin 1925 senesinde kaza geçirdiğini ve 1952 yılında da İstanbul'da vefat ettiğini ifade eder. Fakat çoğu araştırmacı Efe'nin kaza geçirdiği yılı ve ölümünü, bizim aktardığımız şekilde anlatmaktadırlar.

⁴¹⁵ Şeref Üsküp, “Aydın ve Havalisi Kahramanı Yörük Ali Efe”, *Gökçen Efe*, Tire, 5 Kasım 1951.

⁴¹⁶ Feridun Kandemir, “Yörük Ali Efe Anlatıyor”, *Tasviri Efkar*, 5 Mayıs 1940.

*dalgalandan bayrağıma ilişti... Allah etmesin yurdum bir düşman saldırısına uğrarsa, sanma ki, ben bu köşemde bir kötürüm gibi oturur kalırım. Er meydanından kaçmak için bahane yoktur. Bacaklarım kesilmişse kollarım sağlam ya. Yalvarır yakarır ilk sipere kadar birine taşıtırım kendimi ve orada sönüp gidinceye kadar yağdırırım kurşunu kahbe düşmana*⁴¹⁷.

Vatanının seven ve kahramanlıklarıyla övünmeyen Yörük Ali Efe'nin hayatı ve başarıları romanlara da konu olmuştur. Yazarlar, romanlarında ilk başta Yörük Ali Efe'nin hayatını daha sonra da Yörük Ali Efe ve diğer efeler önderliğinde gerçekleştirilen Milli Mücadele'yi anlatmışlardır. Araştırmalarımız sonucunda bir de Balkanlarda yaşamış olan Yörük Ali isimli kahramanın anlatıldığı romanlara ulaşılmıştır. Bu kahramanın hayatına dair bilgilere tarihi kaynaklarda rastlamadık. Zaten romanlarda yer alan bu kahraman, efeliğinden ziyade pehlivanlığı ve âşıklığı ile ön plana çıkarılmıştır.

2.5.1. Yörük Ali Efe'nin Yer Aldığı Romanlar

Yapılan taramalar sonucunda başkahramanı Yörük Ali olan dört romana ulaştık. Bunlar; Reşat İleri *Yörük Ali*, Bedirhan Çınar *Pehlivan ve Çeteci-Yörük Ali*, Ali İhsan Usta *Efelerin Efesi Yörük Ali Efe*, Sabahattin Burhan *Ege'nin Kurtuluş Destanı Yörük Ali Efe* başlıklı romanlardır. Bu romanlardan ilk ikisi Bulgaristan'da yaşamış, pehlivanlığı ile ön plana çıkmış Yörük Ali'yi anlatırken; diğer romanlar da Aydın'da dünyaya gelen, Kuvayı Milliye'de yer alıp düşmanın ülkeden atılmasına öncülük etmiş kahramanlardan biri olan Yörük Ali Efe anlatılır.

2.5.1.1. Reşat İleri *Yörük Ali*

Reşat İleri'nin *Yörük Ali*⁴¹⁸ başlıklı romanı *Kahramanlar Mecmuasında* tefrika halinde yayımlanmıştır. Toplam 15 formadan oluşan romanın yayımlanmasına, 25 Şubat 1953 tarihinde başlanılmış ve 3 Haziran 1953 tarihinde son forması yayımlanarak roman tamamlanmıştır. Romanın özeti şöyledir:

Olaylar Bulgaristan'ın Lofça şehrinin Raspa köyünde geçer. 1912-1913 yıllarında Balkan Harbi yaşanır. Bu savaş, Bulgaristan'da yaşayan Türkler için işkence olur. Bulgarlar, Türklere yapmadıkları eziyetleri bırakmazlar. Bir hafta önce Türk köyüne Rum çeteleri gelir. Köyün genç kızlarını alıp giderler. Köylerden alınan gencecik kızlar, kadınlar Bulgarlar ile zorla evlendirilmişler ve zorla da Hristiyan olmuşlardır. 93 Harbi'nden sonra azınlıklar

⁴¹⁷ Feridun Kandemir, "Yörük Ali Efe Anlatıyor", *Tasviri Efkar*, 5 Mayıs ve 8 Mayıs 1940.

⁴¹⁸ Reşat İleri, *Yörük Ali*, Kahramanlar Mecmuası, İstanbul: Kardeşler Basımevi, 1953.

krallıklarını ilan etmişlerdir fakat Makedonya hâlâ Osmanlı'nın elindedir. Bulgarların amacı ise, komiteler kurup Türkleri, bu topraklardan uzaklaştırmaktır. Bu çetecilerin başında da Kara Yorgi gelir. Kuşçuoğlu, Kara Yorgi çetesine katılır. Kuşçuoğlu, iki yıl Yorgi'nin emrinde çalıştıktan sonra bağımsız çetesini oluşturur.

Yörük Ali, on dört yaşındayken köylerini Kara Yorgi ve adamları basar. Çete, Ali'nin babasını ve amcasını, dağa kaldırıp bin altın ister. Yörük Ali altınları Kara Yorgi'ye götürür. Kara Yorgi'nin yaralamış olduğu Ali'nin babası, yolda ölür. Ali, intikam almak için köyden uzaklaşır. Yolda bir Türk köyüne uğrar. Burada yaşayan Süleyman Ağa'nın aracılığıyla Yörük Ali, Hacı Hüseyin'in çetesine katılır. Çete, Kuşçuoğlu ile karşılaştığı sırada, jandarmalar etrafını sarar. Yörük Ali, jandarmaya silah çekmek istemez. Hacı Hüseyin'den izin alıp çeteden ayrılır. Hacı Hüseyin, jandarmalara yakalanır ve idama mahkûm edilir. Yüzbaşı, Kuşçuoğlu'nu öldürmesi için Hacı Hüseyin'in hapis haneden kaçmasına göz yumar. Hacı Hüseyin, Kuşçuoğlu'nun çetesine katılır. Kuşçuoğlu, Hacı Hüseyin'in amacını öğrenir ve onu fırında yakarak öldürür. Yörük Ali, çetesini kurar. Yolda, gördükleri Bulgar'ın aracılığıyla Ali ve kızanları, Kara Yorgi'nin saklanmış olduğu dağ başındaki manastıra gelirler. Yörük Ali, Kara Yorgi'nin başını gövdesinden ayırır. Köyüne gittiğinde herkes onu, sevinç içinde karşılar. Ali köylülerden, amcasının ve tüm ailesinin, Kuşçuoğlu tarafından katledildiğini öğrenir. Ali, Kuşçuoğlu'nun peşine düşmeye karar verir. İki yıl Kuşçuoğlu'nun peşinde koşar fakat onu bir türlü yakalayamaz. Ali, bu süre içinde Bulgar çeteleri ile savaşır.

1877-1878 yıllarında 93 Harbi denilen Osmanlı-Rus Savaşı biter. Yörük Ali, güreşlere katılır. Ali, bir gün panayıra gider. Buradaki kiliseye Kuşçuoğlu gelir. Yörük Ali ve adamları, onu kuşatır. Bir papaz ölür diğer papaz da ağır yaralanır. Kuşçuoğlu ise, kaçır. Ali, papazı öldürdüğü için yakalanıp zindana atılır. Mansuroğlu, Ali'ye yardım eder ve Yüzbaşı'nın da bilgisiyle Ali, iki gün için hapis haneden kaçır. Yörük Ali, Kuşçuoğlu'nu Bulgar köyünde yapılan şenlikte yakalar ve onu öldürüp tekrar hapis haneye döner.

Ruşçuk'ta Şevket Paşa, sünnet düğünü yapar. Düğünde âdet olduğu üzere pehlivanlar güreşecektir. İstanbul'dan Padişah Abdülaziz'in Başpehlivanı Halil de güreşlere katılmak için gelir. Onun karşısına çıkabilecek başpehlivan bulunamaz. Çözümü güreşleri izlemek için gelen Mansuroğlu bulur. Yörük Ali, Paşa'nın izniyle hapis haneden çıkarılıp Rusçuk'a getirilir. Ali, Halil Pehlivan'ı yener. Şevket Paşa'nın aracılığıyla Ali, padişah tarafından affedilir. Padişah, onu İstanbul'a saraya çağırır. Padişah, bu güreşin bir de gözlerinin önünde yapılmasını ister. Güreşi, Yörük Ali kazanır. Yörük Ali, ertesi günü padişaha dahi haber

vermeden sarayı terk eder. Aklı, tünel kazıp Osmanlı Bankası'nı havaya uçuran Bulgar çetecilerinden Stefan'dadır. Ali, Selanik'e gelir, Stefan'ın peşine düşer fakat onu bulmaz. Yörük Ali, asker sevkiyatının yapıldığı treni devirmek için raylara dinamit koyan iki Bulgar çetecisini öldürür ve dinamitleri patlatıp treni son anda havaya uçmaktan kurtarır. Bu başarısından dolayı kendisine Selanik'te bir madalya verilecektir fakat *Efe*, Selanik'e gelen Stefan'ın peşine düştüğü için madalyayı alamaz. Ali, Stefan'ı yakalar ve onu, öldürür. Padişah Abdülaziz ölmüş ve yerine II. Abdülhamit gelmiştir. Padişah, Abdülaziz'in ölümünde pehlivanlardan şüphelenir ve bütün pehlivanları saraydan uzaklaştırır. Ali, parasız kalınca amcasının oğlunun yanına gider. Ali, burada tarlaların başında nöbet tutar ve nöbet tuttuğu bir gün yeğeninin oğlu tarafından istenilmeden öldürülür.

Romanda takip-kovalamaca tipi vaka ile olaylar anlatılmıştır. Romanın olay örgüsü, Türkler ile Bulgarlar arasındaki çatışmalar üzerine kurulmuştur. Romanda Türk çeteleri ile Bulgar çeteleri arasında yaşanan çatışmalar görülmektedir. Hacı Hüseyin ile Kuşçuoğlu, Yörük Ali ile Kara Yorgi, Kuşçuoğlu, Saraf, Stefan ve diğer Bulgar çeteleri arasında yaşanan çatışmalar gibi. Ayrıca romanda tabiat ile insanlar arasında yaşanan çatışmalar da yer almaktadır:

Kuşçuoğlu, Yörük Aliyi zindanda bildiği için pervasız idi. Kış olduğu için de çete efradını köylerine göndermişti. Hep öyle yapılırdı. Çeteler ekseriya kış aylarında dağılırdı. Çünkü sarp Balkan dağlarının sert kışlarında gezmek, dolaşmak mümkün olmazdı. (s. 154)

Romanın başkahramanı Yörük Ali'dir. Yörük Ali'nin yardımcıları; Süleyman Ağa, Hacı Hüseyin, Ali'nin kızanları Hasan, Mustafa, Şaban, Ahmet, Memiş vb., Mansuroğlu, Ruscuk Serdarı Şevket Paşa, Vidin hapishanesinin müdürü olan yüzbaşı vb. Yörük Ali'nin düşmanları ise; Bulgar çete reisleri Kara Yorgi, Kuşçuoğlu, Stefan, Mercanof, Sokolof vb., diğer kahramanlar; Süleyman Ağa'nın gelini Fatma, İmam Mustafa Efendi, Kahveci Hasan Ağa, Güllü Nine, Mariça, Ali'nin amcası Yörük Mustafa, Ali'nin sevdalandığı muhtarın kızı Cemile, Albay Dimitriyef, Padişah Abdülaziz'in başpehlivanlarından Makarnacı Halil, Kel Aliço, Kavasoglu İbrahim, Kara İbo, Kesence çiftliğinin sahibi Mustafa Bey ve oğlu Nuri Bey, Amerikalı gazeteci Eston, Selanik Valisi Tevfik Bey, Yörük Ali'yi öldüren Halil vb. kahramanlar romanda yer alır.

Romanda anlatıldığına göre Yörük Ali, çobanlık yapar; asi ruhludur; merhametlidir; saz çalar; yanık yanık türküler söyler. İçli, hassas bir insandır. Büyüklerine saygılıdır. Yörük

Ali, mert bir pehlivandır. 80 kilodur ama başpehlivandır. Herkesi, kendisine hayran bırakacak derecede iyi güreşir. Yörük Ali, paraya, mala değer vermez. Hayatının sonlarında maddi sıkıntı çeker. 12 yaşındaki Halil'in kurşunuyla ölür. Yörük Ali, babasının öldürülmesinin ardından intikam duygularıyla Hacı Hüseyin'in çetesine katılır ve bundan sonra Bulgar çetelerinin baş düşmanı olur. Bu açıdan bakıldığında Yörük Ali, dinamik bir karakterdir.

Romanda olayların geçtiği birçok mekân bulunmaktadır. Bunlar; Bulgaristan'ın Filibe şehri ve buraya bağlı Çoryana köyü, bu köyde yer alan kahvehane, Güllü Nine'nin evi, İmam Mustafa Efendi'nin evi, Lofça'nın Raspa köyü, bu köyde yer alan Hasan'ın evi, Makedonya, Balkan dağlarının içinde yer alan küçük bir manastır, Hacı Hüseyin'in atıldığı İslimiye hapishanesi, Yörük Ali'nin atıldığı Vidin zindanı, Ruscuk, İstanbul'da yer alan saray, Beşiktaş'taki İhlamur köşkünün bahçesi, Selanik'te yer alan Osmanlı Bankası, Edirne'ye yakın bir yerde bulunan Kesence Çiftliği, Selimiye Camisi, Ali'nin amcasının oğlunun evi vb. mekânlar romanda yer almaktadır. Romanda yer alan mekânların çoğu kapalı mekânlardır. Kapalı mekânlarda genellikle kötü olaylar yaşanmaktadır. Örneğin; Çoryana köyünde yer alan kahvehanede, İmam köyden kaçırılan kızların durumunu anlatır ve olanlara daha fazla dayanamayan kayınpeder kendini öldürür. İmam Mustafa evinde, Bulgarların elinde ölmelerindense eşi ve iki kızını kendisi öldürür ve daha sonra da kendini asar.

Romanda olaylar, 1913 yılının Ocak ayında başlar. Geriye dönüşlerle 1877-1878 (93 Harbi), Padişah Abdülaziz'in ölümü ve ardından II. Abdülhamit'in tahta geçişi ve sonrasında yaşananlar ifade edilir. Kısaca olay zamanı 1860-1910'lu yıllar arasında geçmektedir.

Efelik bağlamında romanda yer alan unsurlar şunlardır:

Yörük Ali başlıklı romanda, Yörük Ali'nin çete kurup Bulgar çeteleri ile mücadele ettiği ifade edilse de, Yörük Ali'nin *efeliği* değil pehlivanlığı ön plana çıkarılmaktadır:

Padişahın başpehlivanı ile zindandan çıkarılmış Yörük Alinin güreş tutacağını dair haber bütün Ruscukta duyulmuştu. Ruscuklular o gün güreş meydanını sabahtan doldurmuşlardı. Güreşe pek düşkûl olan Türkler güreş meydanlarını hep böyle sabahtan doldururlar, yanlarına aldıkları yiyecekleri öğle üzeri yiyerek güreşlerin başlamasını sabırsızlıkla beklerlerdi. (s. 162)

Yazar, romanda kahramanı için yer yer Pehlivan Yörük Ali - Yörük Ali Pehlivan tabirini kullanırken; *efe* ifadesini ise nadiren kullanmaktadır:

-Güreşi ayırın. Bu insafsız herif Yörük Ali pehlivanı hepten boğacak. (s. 171)

Diğerlerini gene bir şüphe aldı, Yörük Aliye cevap vermediler. Zeki efe, onların endişesini anlamıştı. Şüphelerini dağıtmak için açık konuşmaya karar verdi. (s. 230)

Romanda, *efelik* kültürüne dair bilgiler bulunmaz. Yazar romanında, sadece *kızan* kelimesinin açıklamasına yer vermiştir:

Bu bir Rumeli kelimesidir. Çocuklar ve kendinden genç olanlar “Kızan” diye çağırılır. (s. 6) -Abe kızan (evlat, çocuk, küçük manasına) sen ne ararsın burada? (s. 70)

Romanda Yörük Ali’nin pehlivanlığı ön planda tutulurken ayrıca onun milli bir kahraman olduğu da yer yer ifade edilir:

Vidin’in, civar kasabaların hatta Ruscuk gibi Vidin’e uzak şehirlerin zengin ağaları hep bu milli kahramana yiyecek, para getiriyorlar, hapishanenin ziyaret günü de hapishaneyi dolduruyorlardı. (s. 146)

Bu hazin vak’ayı anlatmadan evvel Yörük Alinin meşhur güreşlerinden kısaca bahsedelim. Çünkü Yörük Ali milli bir kahraman olduğu kadar devrinin başpehlivanı olmakla da meşhurdur. (s. 234)

Romanda yer alan Yörük Ali’yi, Hobsbawm’ın *asil soyguncu imajı* ile incelediğimizde karşımıza şu sonuçlar çıkmaktadır:

Yörük Ali’nin dağa çıkma sebebi, babasının ölümüne sebep olan Kara Yorgi’den intikam alma düşüncesidir. Böylece kahramanı kanun dışı hayata, işlediği bir suç değil haksızlıklar, adaletsizlikler sürükler. Daha sonra Yörük Ali, haksızlıkları düzeltmek için uğraşır. Özellikle Türkleri canından bezdiren Bulgar çeteleriyle mücadele eder. Zenginden alıp yoksula dağıtma motifini bu romanda görmeyiz. Çünkü Yörük Ali, fidye için dağa adam kaldırmaz. Fakat güreşlerden kazandığı paraları fakirlere dağıtır. Böylece Ali, fakir fukaranın arkasında yer alır. Yörük Ali, nefsi müdafaa ya da açıktan intikam alma halleri dışında kimseyi öldürmez. Zorda kalmadıkça askere kurşun sıkmaz. Yörük Ali, düze indiğinde halkın arasında itibar görür. Özellikle pehlivanlığı övülür ve milli bir kahraman olarak anılır. Ölümü ise, akrabası olan on iki yaşındaki çocuğun elinden olur. Yörük Ali’nin sözlerinden dolayı çocuk korkar ve panik olunca Yörük Ali’yi vurur. Yani Ali’nin ölümü eceli veya ihanetten dolayı gerçekleşmez. Kahramanın görünmez veya yaralanmaz olduğuna dair bir bilgi de

romanda yer almamaktadır. Yörük Ali, padişahın düşmanı değildir. Padişaha karşı saygılıdır. Ali, Padişahın sarayında da bulunup onun huzurunda da güreşmiştir.

Kısaca romanda ifade edildiği kadarıyla Yörük Ali'nin, ölümü ve görünmez, yaralanmaz olması dışında *asil soyguncu imajını* taşıdığını söyleyebiliriz.

Yörük Ali başlıklı bu romanda, çetelerin mücadelelerinin yanında Bulgarların Türklere yaptıkları zulümler, insan aklının alamadığı katliamlar anlatılır. Bulgarların, çocukları katlettikleri, kadınların namusuna el uzattıkları ifade edilir. Bulgar komitecilerden bahsedilir:

O zamanlar Bulgarlar istiklallerini kazanmak için her tarafta komiteler kurmuşlardı. Bu komitelere girmiyenler Bulgar sayılmazlardı. Balkan Türklerine senelerce kan kusturan bu komiteler, Rus parası ve silahı ile meydana getiriliyordu. (s. 19)

Pasajda yer alan ifadeler gibi romanda, yer yer Bulgar komitecilerin amaçları, amaçlarına ulaşmak için neler yaptıkları anlatılır. Böylece yazar o dönemin siyasi koşullarına da değinmiş olur. Türkler, Bulgarlardan görmüş oldukları zulüm karşısında Osmanlı Hükümeti'nin sessiz kaldığını görünce çete kurup dağlara çıkarak kendilerini korurlar:

Türkler Bulgar çetelerine karşı, Osmanlı Hükümetinden bir şey çıkmadığını görünce kendi aralarında çeteler teşkil ederek dağlara çıkardılar ve mevcut Türk çetelerini de aynen Bulgarlar gibi beslemeğe ve bağmağa başladılar. (s. 30)

Yazarın anlattığı Yörük Ali de Bulgar çetelerine karşı mücadele için dağa çıkan, Türklerin haklarını savunan, hükümetin sağlayamadığı güveni ve huzuru sağlayıp bu durumu tehdit edenleri ortadan kaldıran, milli bir bilince sahip, güçlü, kuvvetli, zeki bir Türk pehlivanı ve aynı zaman da milli bir kahramandır. Onun için de yazar, romanında Yörük Ali için olumsuz bir tutum sergilememiş, onun kahramanlığını ve pehlivanlığını ön plana çıkarmıştır. Aynı şekilde yazar, romanda yer alan diğer Türk çetelerine karşı da herhangi olumsuz bir tutum sergilememiştir. Bu çetelerin liderlerini birer milli kahraman atfederek onların Bulgar çeteleri karşısındaki başarılarını dile getirmiştir. Yazar romanının son satırlarında, Türk gençleri arasından da böyle kahramanların çıkmasını temenni etmiştir.

Kısaca Reşat İleri'nin *Yörük Ali* başlıklı romanı mekân bakımından Ege Bölgesi'nde değil, Balkanlarda geçmiş bir hikâyeye üzerine kurulmuştur. Yazar, romanında Yörük Ali'nin *efelik* ve *efeliğe* has niteliklerini vurgulamıştır. Fakat Reşat İleri, romanda daha çok Yörük Ali'nin pehlivanlığı üzerine yoğunlaşmış, ayrıca Yörük Ali'nin Bulgar çetecileriyle

mücadelesini öne çıkarmıştır. Bu açıdan bakıldığında Reşat İleri'nin romanının başkahramanı olan Yörük Ali, Ege Bölgesi'nde devletin ve yerel güç odaklarının haksız uygulamalarına karşı dağa çıkan Türklerden biraz farklıdır. Romandaki Yörük Ali bir eşkıyadan ziyade Balkanlarda Rum ve Bulgar çetelerini takip eden, onları cezalandıran gönüllü fakat askeri bir nizama tabi olmayan bir Osmanlı milis gücü gibi davranmaktadır. Yörük Ali'nin maceraları başka romanlara da konu olmuştur. Nitekim aynı konuyu Bedirhan Çınar (d. 1919) *Pehlivan ve Çeteci Yörük Ali*⁴¹⁹ başlığı altında romanlaştırmıştır. Romanda Yörük Ali'nin efeliği değil pehlivanlığı ve ozanlığı ön plana çıkarılmıştır. Yörük Ali romanda ifade edildiğine göre çete kurup Bulgar komitecilerle mücadele etmiş, haksızlıkları önlemiştir. Fakat eserde Yörük Ali'nin bu mücadelesinden öte Ali'nin, kuvvetli ve yetenekli bir pehlivan olduğu sürekli tekrarlanmaktadır. Yazar, Yörük Ali için eserinde *efe* unvanını, bir iki yer dışında kullanmamaktadır. Bedirhan Çınar romanında, Balkanların Yörük Ali isimli pehlivanının *efelik* niteliklerine hiç değinmediğinden, söz konusu roman araştırmanın dışında tutulmuştur.

2.5.1.2. Sabahattin Burhan *Ege'nin Kurtuluş Destanı Yörük Ali Efe*

*Ege'nin Kurtuluş Destanı Yörük Ali Efe*⁴²⁰ başlıklı romanı Sabahattin Burhan, otuz yıl boyunca yapmış olduğu ciddi araştırmalar⁴²¹ sonucunda yedi yılda⁴²² kaleme almıştır. Roman, üç ciltlik hacimli bir eserdir.

Yazar, romanına yazmış olduğu önsözde belirttiğine göre, romanını yazmadan önce Yörük Ali Efe'nin köyüne gitmiş, köylüleriyle konuşmuştur. Yörük Ali Efe'nin gezdiği yerleri dolaşmış, onu koruyup kollayan, beraber çalıştığı silah arkadaşları, akrabaları, kızanlarıyla konuşmuş, *Efe* hakkında o güne kadar yazılmış bütün belgeleri toplamış⁴²³ belgesel roman niteliğindeki bu eserini kaleme almıştır. Kısaca Sabahattin Burhan'ın *Egenin Kurtuluş Destanı Yörük Ali Efe* başlıklı romanı bir belgesel roman (documentary novel) olarak nitelendirilmelidir. Üç ciltlik romanın özeti şöyledir:

1895 yılında Aydın'ın Kavaklı köyünde Yörük Abdi'nin, Ali ismini verdikleri çocukları olur. Abdi, oğlunu çok sever. Abdi'yi, Deli Mehmet öldürünce Ali, çok küçük yaşta yetim kalır. Ali, 4.5 yaşındayken annesi Fatma Hanım, Kavaklı köyünden Osmancık ile

⁴¹⁹ Bedirhan Çınar, *Pehlivan ve Çeteci Yörük Ali*, İstanbul: Sağlam Kitabevi, 1982.

⁴²⁰ Sabahattin Burhan, *Ege'nin Kurtuluş Destanı Yörük Ali Efe 1-2-3*, İstanbul: Nesil Yayınları, 11. Baskı, 2009 (Yeni Asya Yayınevi-1992).

⁴²¹ Sabahattin Burhan, *Ege'nin Kurtuluş Destanı Yörük Ali Efe 3*, s.470

⁴²² Sabahattin Burhan, *Ege'nin Kurtuluş Destanı Yörük Ali Efe 1*, s.11.

⁴²³ Sabahattin Burhan, *Ege'nin Kurtuluş Destanı Yörük Ali Efe 1*, s. 11.

evlenir ve oraya yerleşirler. Osmancık, Ali'yi hiç sevmez ve onu devamlı azarlar. Üvey babasının aksine köylüler, Ali'yi çok sever. İbrahim'i, askere gitmeden köyünde geçirdiği son gecesinde, Çolak Mehmet öldürür. Ali ise, tüm olanlara şahittir. Ali, on beş yaşında Nurcihan ile evlenir ve oğulları olur. Ali, bir gün Dömen Dede'nin mezarının yanına sürülerini götürür ve orada uyuyakalır. Rüyasında Dömen Dede'yi görür. Dede ona, ileride çok büyük mücadelelere gireceğini, metanetli olmasını, korkmamasını ve imanını hiçbir zaman kaybetmemesini söyler. Ali, bir süre bu rüyanın etkisinde kalır. Çolak Mehmet, Ali'ye iftira atar. Jandarmalar, Ali'yi tutuklar. Ali, altı ay hapisnede yatar ve orada şiddete maruz kalır. Altı ay sonra evine döndüğünde jandarmalar yine kapısına dayanır. Bu sefer de Ali'nin celbi gelmiştir ve Ali, İzmir'e askerlik görevi için gider. Ali, üç ay sonra askerden firar ederek Alanyalı Molla Ahmet Efe'ye, *kızan* olur. Alanyalı'ya bir gün Yörüklerin köpeği saldırır. Köpeğin saldırısından *Efe*'yi, Ali kurtarır. Hem bu hareketi hem de çok az uyuması, *Efe*'nin gözünde Ali'nin değerini arttırır. *Efe*, Ali'yi en kısa zamanda *başzeybeği* yapar.

Ali, *Efe*'sinden izin alarak köyüne iner. Küçüklüğünden beri kendisiyle uğraşan ve artık sabır bırakmayan Çolak Mehmet'i ve Sabri'yi öldürür. Ali, babasının katili Deli Mehmet'i ise, affeder. Ali, 2. eşi olan Feride ile evlenir. Alanyalı, girmiş olduğu karakolda çavuş tarafından vurulur ve ölür. Alanyalı ölürken yerine Ali'yi, *efe* tayin etmiştir. Bir süre sonra *kızanlar*, Ali'den ayrılmak ister. Ayrılanların içinde Kılıoğlu Hüseyin de vardır. Fethi Bey, Ali Efe'nin yerini öğrenir. *Efe* ve *kızanları*, Menderes'te Fethi Bey'in baskına uğrarlar. Yüzme bilmeyen Ali Efe'yi, *kızanı* kurtarır. Yörük Ali, Hacı Ağa'dan devletin zor durumda olduğunu, Mondros Mütarekesi'nden sonra bitme noktasına geldiğini öğrenir. Hacı Ağa, kendisinin de düze inip devletin yanında olmasını ister. Fethi Bey de aynı düşüncededir. Ali Efe ve *kızanları*, düze inmeyi kabul ederler. Yörük Ali ve *kızanları*, Sultanhisar'a; Kılıoğlu ve *kızanları* ise, Çine'ye yerleşir. Kılıoğlu, soyguna uğrar. Kılıoğlu, bu durumu kabullenemez ve civar köyleri alt üst eder. Köylüleri dayaktan yıldırır. Yörük Ali, olanları duyar ve hemen Kılıoğlu'nun yanına gider. Kendilerine yine dağ yolları görünmüştür.

Yunanlılar, 15 Mayıs 1919 da İzmir'i işgal ederler. Halka işkenceler başlar. Bu işkencelere yıllarca Türklerle beraber yaşayan, yerli Rumlar da katılır. Yunan askerleri, 27 Mayıs günü de Aydın'a girer. Gönüllü subaylar (Teğmen Zekai Bey, Necmettin Bey, Çerkez Yüzbaşı vb), Yörük Ali Efe'ye gelip kendilerine yardım etmesini isterler. Gizli bir teşkilat kurup Yunanlılar ile mücadele edilecektir. Subaylar, *Efe*'nin nüfuzunu bilirler. Ayrıca bütün *efeler*, Ali Efe'ye saygı duyarlar. Ali Efe, bu görevi kabul eder. Ali Efe, silah ve gönüllü toplar, gönülleri bizzat kendisi eğitir. Kılıoğlu Hüseyin Efe de kendisiyle birlikte. Kuvayı

Milliye'nin temel taşlarını *efeler* oluşturur. Yunan katliamını önlemek gerekçesiyle İtalyan askerleri, Çine'ye yerleşir. İtalyanlar, Yunanlılar kadar insafsız değildir.

Mesutlulu Mestan Efe de Ali Efe'ye katılır. *Efe*, diğer *efelere* (İsmail Efe, İnce Memet, Sökeli Cafer Efe, Tekeli İsmail Efe vb.) komutanın da isteğiyle birliğe katılmalarını ifade eden mektuplar gönderir. Yazdığı mektupların karşılığında *efeler*, bir bir Ali Efe'nin yanına gelirler. Ali Efe, Yunanlılara ilk darbeyi Malgaç Karakolu'nda vurur. Halk bu başarının altında Yörük Ali'ye tereddütsüz inanır ve gönüllülerin sayısı fazlasıyla artar. Ali Efe ve diğerleri, ani baskınlarla Yunanlıları öldürmeye devam ederler. Ali Efe, Nazilli'nin boşaltıldığını duyar ve hemen Nazilli'ye gider. Yörük Ali, Nazilli'ye Türk bayrağını astırır. Ali Efe ve diğerleri, daha sonra da Atça'ya ve Sultanhisar'a Türk bayrağını asarlar. Bunu da duyan Yunan komutanları çıldırıp Ali Efe'nin başına ödül koyarlar.

Adnan Menderes, Aydın'da teşkilat kurarak (ay-yıldız çetesi) düşmana karşı direnir. Adnan Menderes'in mahiyetindeki kuvvetler, Tellidede'de Yunanlılarla savaşır ve büyük zayıat verdirilir. Halk, Yörük Ali Efe adına türküler söyler. Herkesin dilinde, onun kahramanlıkları vardır. Yörük Ali ve *kızanları*, Karahayıt'a gelirler. İtalyanlar, buraya karakollarını kurmuş, halka da iyi davranmaktadırlar. İtalyanlar, Yörük Ali'yi karşılar ve ona saygıda kusur etmezler. Komutanlar ve *efeler*, Köprübaşı'nda toplanırlar. Ertesi günü Yunanlılar, Köprübaşı'ndan saldırıya geçerler. Çetin bir mücadele olur. Köyün kadınları, kızları cepheye su, ayran, aş taşırlar. Hatta boşalan mevzileri, silahlanıp doldururlar. Köylerin erkekleri de sesleri duyup ellerine ne geçirdilerse koşup çatışmaya katılırlar. Yörük Ali ve diğerleri, çatışmada Yunanlılara o kadar çok zayıat verdirirler ki başta Sihinazi olmak üzere Yunanlılarda korku ve telaş başlar. Çatışma, üç gün sürer. Yunan askerleri bozulmuş halde hızla kaçarlar. Türkler yorgun oldukları için, kaçan kuvvetlerin takibine gidemezler. Kazanılan başarı doğrultusunda Kuvayı Milliye dağılmıştır. Sağlam kalan Yörük Ali Efe'nin birliğidir. Yunanlılar, birliklerini daha da güçlendirip geri gelirler. Yunanlılar, Germencik'i işgal ederler. Yunanlılar, Aydın'a girerler.

Demirci Mehmet Efe, 200 *kızanı* ile Ali Efe'nin birliğine katılır. Cephe komutanı, Yörük Ali Efe'dir. Durmuş Ali Efe ve beraberindeki 500 kişi de alaya katılır. Demirci Mehmet Efe, birliğiyle Nazilli'ye çekilir ve Köşk Cephesi'ne bağlı hareket eder. Haberleşme postası kurulur. Köşk'ün giyim ihtiyacı için Demirci Mehmet Efe, Nazilli'de giyim imalatı yapan fabrika kurar. Köşk Karargâhı günden güne güçlenir. Fata'da Gökçen Efe, önemli başarılar almaktadır. Üçyol'a top desteği gerekir. Top arabalarını geçirmek için köylülerin

dört öküzüyle, dağlardan yol açılır. Üçyol'a geldiklerinde Yunanlıların baskınına uğrarlar. Gökçen Efe'nin de alayında zayıat vardır ama düşmanı Üçyol'dan atmayı başarırlar. Ali Efe, hemen düşmandan temizlenen köylere Türk bayrağını astırır.

Celal Bayar, Demirci Mehmet Efe'nin yanında çalışır fakat kendisinin öldürüleceğini duyunca kaçıp Sancaktar'ın Ali Efe'ye sığınır. Gökçen Efe, Yunanlılara göz açtırmaz. Gökçen Efe, Yunanlılar tarafından baskına uğrar. Yunanlılar, hemen hemen bütün birlikleriyle Gökçen Efe'nin etrafını sararlar. Bu çatışmada Gökçen Efe, şehit düşer. Efe'nin öldüğünü duyan kızanlar aniden çözülür. Gökçen Efe'nin vasiyeti üzerine yerine Yörük Hacı Halil, efe olur. Yörük Ali ile Demirci Mehmet Efe'nin arasını açmak için Muğla halkı uğraşır. Yörük Ali, onları uyarır ve Köşk'e destek ister. Bu sıralarda TBMM açılır. On üç ay düşmanı oyalayan birlikler, düzenli ordunun kurulmasına zaman kazandırmış ve ordu kurulunca bu birlikler subaylara devredilmiştir. Adnan Bey de subay olmuştur.

Yunanlılar, Atça'da ve Karatepe'de katliam planlarını gerçekleştirirler. Yüzlerce kişi bu katliamlarda hayatını kaybeder. Türk ordusu geliyordur. Kaçışan Yunanlıların, halka zarar vermemesi için efeler ve askerler hemen silah kuşanır. Atça'ya Türk bayrağı asılır ve kaçan Yunanlıların ardından İzmir'e girilir. Ali Efe, her Müslümanın kanında parmağı bulunan Papaz Hrisostomos'u öldürmek için yemin etmiştir. Ali Efe'den önce halk, Papaz'ı linç eder. 9 Eylül 1922 tarihinde, düşman İzmir'den tamamen atılır.

Romanda takip-kovalamaca tipi vaka ile olaylar anlatılmıştır. Romanın başlarında Yörük Ali ile Kasap Osman, Yörük Ali ile Çolağın Mehmet arasında yaşanan çatışmalar yer alır. Romanın olay örgüsü ise temelde, Türkler ile Yunanlılar arasında yaşanan çatışmalar üzerine kurulmuştur. Türklerin, Yunanlılar ile mücadelesi ise başta Yörük Ali Efe olmak üzere diğer efeler ve vatan sevgisi ile dolu gönüllü subayların önderliğinde gerçekleşmektedir. Ayrıca yerli Rumlar ile Türkler arasında yaşanan çatışmalar da söz konusudur:

Çok kötü günlerdeyiz, efendiler. Kimse Nazilli sokaklarında elini kolunu sallaya sallaya gezemiyor. Dışarı çıkana da bir Rum gördü mü hakaretlerin en ağırına uğruyor. Bunu da daha evveli gün; “dostum, çelebi” dediği bir yerli Rum yapıyor⁴²⁴. (Yüzbaşı Nuri Bey'in sözleri)

Romanda tabiat ile insan arasında yaşanan çatışmalar da ifade edilmiştir:

⁴²⁴ Sabahattin Burhan, *Ege'nin Kurtuluş Destanı Yörük Ali Efe 1*, s. 301.

*Geceyle ayaz yarışa girmişti sanki. Ayaz karanlıktan, karanlık ayazdan baskındı. Toprakların gündüzden çözülmeyen buzları gece yarısına doğru daha da sertleşmiş, takır takır ötmeye başlamıştı. Basan kayıyor, kaymamaya çalışan yalınayak diken üstünde yürüyormuşçasına, adımını binbir güçlkle atabiliyordu. Gecenin karanlığı yürümeyi daha da zorlaştırıyor, sinesinde yol vermiyordu*⁴²⁵.

Romanın başkahramanı Yörük Ali Efe'dir. Yörük Ali Efe'nin yardımcıları, Kılıoğlu Hüseyin Efe, yatağı Atçalı Halil İbrahim ve Hasan Ali, Musullulu Mestan Efe, Kolordu Başhekimî Binbaşı Şükrü, Miralay Mehmet Şefik Aker, Teğmen Zekai Bey vb. subay ve komutanlar, Adnan Menderes, Mahmut Esat Bey, Celal Bayar (Galip Hoca), Şükrü Saracoğlu, mücadeleye katılan Sancaktarın Ali Efe, Sökeli Ali Efe, Ese Efe, Bakırlı Efe, Çamlıcalı Hüseyin Efe, Dokuzun Hasan Hüseyin Efe, Danişmentli İsmail Efe vb. efeler, Yörük Ali Efe'nin düşmanları ise; Çolağın Mehmed ve onun arkadaşı Salih Hafızların Sabri, Hrisostomos, Yüzbaşı Vitali, Papaz Todoros, Yüzbaşı Yorgi, Aydın Alay Komutanı Skinos, Kara Yorgi, Yunan İşgal Komutanı Sihinazi vb. Diğer kahramanlar ise; Mustafa Kemal Paşa, Abdi Efe, Efe'nin halası Zeliha ve eşi Hüseyin, Ayşe Hala, Deli Mehmet, Efe'nin eşleri olan Nurcihan ile Feride Hanım, Yanık Halil İbrahim Efe, Bekir Bey, Çakır Yusuf ve kızanları, Arap Yüzbaşı, Hasan Tahsin (Osman Nevres), Bozhöyükü Hacı Süleyman Efendi, Yunan Başbakan'ı Venizelos vb. kahramanlar romanda yer almaktadır.

Görüldüğü gibi Yazar, *Ege'nin Kurtuluş Destanı Yörük Ali Efe* başlıklı romanında Yörük Ali'nin ailesi, çocukluğu, yetişmesi, efe oluşu, Kuvayı Milliye hareketine katılması nihayet Efe'nin Kuvayı Milliye'deki başarılarını ve ölümünü anlatmaktadır. Romandan anladığımız kadarıyla Yörük Ali, zorda kalmadıkça askere kurşun sıkmaz, haksızlıkları önler, namusa el uzatmaz. Köylü sorunları olduğunda hükümete değil Ali Efe'ye gider. Efe, on dokuz yaşında Kuvayı Milliye'ye katılır. Efe, vatan sevgisiyle doludur.

*Benim eşkıyalığının çeteciliğimin yanında bir de vatanseverliğim vardır ki, onu da Allah bilir. Benim hükümetim beni ölüme mahkûm etmiş, hakkımda vur emri çıkarmışsa öldürseler bile içimden vatan sevgimi öldüremezler ya!*⁴²⁶

Yörük Ali Efe, yeni kurulan hükümet tarafından Milli Mücadele'de göstermiş olduğu başarılarından ve yapmış olduğu hizmetlerden dolayı Milis Albayı rütbesi ve İstiklal madalyasıyla ödüllendirilmiştir. Efe, çırçır fabrikası satın alır. Daha sonra İzmir'de dükkân

⁴²⁵ Sabahattin Burhan, *Ege'nin Kurtuluş Destanı Yörük Ali Efe* 1, s. 167.

⁴²⁶ Sabahattin Burhan, *Ege'nin Kurtuluş Destanı Yörük Ali Efe* 1, s. 297.

açar. Ali Efe, Türkler kadar yabancıların da ilgi odağıdır. Okuma-yazma öğrenir. Tarihe meraklıdır. *Efe*, İzmir’de geçirdiği tramvay kazası sonucunda iki ayağını da kaybeder. *Efe*, 1951 yılında vefat eder. Yörük Ali, dinamik karakterdedir. Ali, romanın başlarında kendi halinde, kimseye zararı olmayan, ailesi için çalışan, üvey babasına bile katlanan bir kişiye daha sonra yaşadığı haksızlıklar onu çileden çıkarmıştır. İlk önce üvey babasına karşı çıkmış, daha sonra intikam duygusuyla adam öldürmüş, Yunanlıların korkusu haline gelmiştir.

Yörük Ali’nin *efesi* olan Alanyalı Molla Ahmet Efe romanda, gün görmüş, feleğin çemberinden geçmiş tahsilli bir *efe* olduğu ifade edilir. İdadiyi bitirdiği için kendisine Molla denilmektedir. Alanyalı, arazi anlaşmazlığı yüzünden eniştesini öldürmüş ve hapse düşmüş, hapiste sekiz sene yatmıştır. Hapisten çıkınca Yanık Halil İbrahim Efe ile birlikte altı Rum’u öldürürler ve dağa çıkarlar. Daha sonra ayrı ayrı çeteler kurarlar. Romanda Alanyalı’nın, o zamanlar dağda gezen *efelerin* en namlısı ve en büyüğü olduğu ifade edilir⁴²⁷. İnsan kıymeti bilen bir *efedir*. Alanyalı, dağa kaldırdığı adamlara iyi muamele eder. *Efe*, 31 yaşında ölür.

Romanda olaylar birçok mekânda geçmektedir. Bu mekânlar Yörük Ali’nin doğup büyüdüğü Aydın ilinin Sultanhisar ilçesinde yer alan Kavaklı köyü ve bu köyde bulunan kahvehane, Berber Nazir’in dükkânı, Kasap Osman’ın evi, karakol vb. Ali’nin yattığı Nazilli ve Aydın hapishanesi, *Efe*’nin *kızan* olduğu Yanık Halil İbrahim Efe’nin bulunduğu Manastır Yaylası, Bekir Bey’in çadırı, Madran’da Alanyalı ve *kızan*larının sığındıkları mağara, Muğla’da yer alan Kavaklı dere karakolu (Alanyalı, burada vurulur.), Deli Mehmet’in Yavuz köydeki evi vb. Vatan savunmasının yaşandığı İzmir, Nazilli, Muğla, Söke, Kuşadası, Malkoç Deresi, Torbalı, Kiraz, Ödemiş, Umurlu, Yenipazar vb. mekânlar romanda yer almaktadır.

Romanda olaylar 1895 yılında Yörük Ali’nin doğumu ile başlayıp 9 Eylül 1922 tarihinde İzmir’in düşman işgalinden kurtuluşu ile sona erer. Daha sonra yazar romanın bitiminde *Yörük Ali Efe’ye ait birkaç hatıra*⁴²⁸ başlığı altında Yörük Ali Efe’nin zaferden sonraki hayatından ölümüne kadarki süreç içerisindeki yaşamına kısaca değinmiştir. Fakat romanın olay zamanı, 1895 ile 1922 yılı arasında geçmektedir.

Efelik açısından romanda yer alan unsurlar ise şunlardır:

Sabahattin Burhan romanında, *efelik* kültürüne dair bilgilere fazlasıyla yer vermiştir. Romanda ifade edildiğine göre *zeybek* kanunlarında; bir *efenin kızan* almadığı bir kişiyi diğer

⁴²⁷ Sabahattin Burhan, *Ege’nin Kurtuluş Destanı Yörük Ali Efe* 1, s. 84.

⁴²⁸ Sabahattin Burhan, *Ege’nin Kurtuluş Destanı Yörük Ali Efe* 3, s. 470-505.

efeler de *kızan* olarak almaz⁴²⁹. Bir *efeye* yapılan kallesliğı diğ*er efeler* hazmedemez ve bunun intikamını er ya da geç alırlar⁴³⁰. *Zeybekler* bir yerde uzun süre kalamazlar. Kalırlarsa eğer soğan olup kokarlar⁴³¹. *Zeybeğin mezarı* olmaz⁴³². *Efeler* yatarlarken, eğlenirlerken, baskında veya sohbette mutlaka bir nöbetçi dikerler⁴³³. *Zeybekler*, Latin harflerini bilmezler. Daima Osmanlıca yazarlar. Okur-yazar olanları da azdır⁴³⁴. *Efelik*, sivillere bıçak çekmeyi emretmez⁴³⁵. *Efenin* huzuruna çıkacak olan kim olursa olsun –müsademe ve savaş hali hariç- silah taşımaz⁴³⁶. *Efeler* ağlamaz⁴³⁷.

Sabahattin Burhan romanında, Yörük Ali’yi sıradan bir eşkıya olarak görmez. Yazarın anlattığına göre Yörük Ali, üvey baba elinde büyümüş, üvey baba tarafından horlanmış, azarlanmış, ezilmiştir. Bir bakıma Yörük Ali’nin yaşamış olduğu haksızlıklar, onun adaletli olmasına, haksızlıklar karşısında durmasına sebep olmuştur. Yörük Ali, *efeliği* boyunca fide için dağa adam kaldırmamış, devlet malına el uzatmamış, zevk için adam öldürmemiştir. Ne kadar kanuna karşı gelip dağa çıksa da sıradan bir eşkıya, haydut gibi davranmamıştır. Vatan sevgisi ve bilinciyle, vatan toprakları için mücadele etmiş ve milli bir kahraman olarak itibar görmüştür. Yazar, romanı boyunca Yörük Ali Efe’yi milli bir kahraman olarak anlatmış, onun için olumsuz bir tutum sergilememiştir. Ayrıca yazar romanında sadece Yörük Ali Efe’yi değil Milli Mücadele’ye katılmış, bu uğurda mücadelede vermiş diğ*er efeleri*, komutanları, subayları, gönüllüleri de milli kahraman olarak anlatmış, onların başarılarından söz etmiştir.

Sabahattin Burhan, Yörük Ali’nin ileride yaşayacaklarını Dömen Dede’yi, rüyasına sokarak ilahi, esrarengiz bir hava içinde vermiştir. Yörük Ali rüyasında hem Dömen Dede’yi hem de Hz. Ali’yi görür. Ali’nin vatan mücadelesinde kazanacağı başarılar böylece bu rüyalar vasıtasıyla kendisine bildirilmiş olur. Ali de gördüğü rüyaların kendisinde bırakmış olduğu manevi bir güçle bu uğurda savaş verir.

⁴²⁹ Sabahattin Burhan, *Ege’nin Kurtuluş Destanı Yörük Ali Efe* 1, s. 83.

⁴³⁰ Sabahattin Burhan, *Ege’nin Kurtuluş Destanı Yörük Ali Efe* 1, s. 92.

⁴³¹ Sabahattin Burhan, *Ege’nin Kurtuluş Destanı Yörük Ali Efe* 1, s. 134.

⁴³² Sabahattin Burhan, *Ege’nin Kurtuluş Destanı Yörük Ali Efe* 1, s. 139.

⁴³³ Sabahattin Burhan, *Ege’nin Kurtuluş Destanı Yörük Ali Efe* 1, s. 284.

⁴³⁴ Sabahattin Burhan, *Ege’nin Kurtuluş Destanı Yörük Ali Efe* 2, s. 26.

⁴³⁵ Sabahattin Burhan, *Ege’nin Kurtuluş Destanı Yörük Ali Efe* 2, s. 191.

⁴³⁶ Sabahattin Burhan, *Ege’nin Kurtuluş Destanı Yörük Ali Efe* 2, s. 439.

⁴³⁷ Sabahattin Burhan, *Ege’nin Kurtuluş Destanı Yörük Ali Efe* 3, s. 224.

*'Ey Abdi'nin oğlu Ali! İleride büyük, çok büyük mücadelelere gireceksin! Metanetini kaybetme! Ve hiç korkma! Korkmadığın müddetçe kazanacaksın! Ecelin kul ecelinden değil! Hiç korkma!'*⁴³⁸.

Savaşın başladığı ilk anlarda köylülerin büyük bir çoğunluğu efelere inanmazlar. Fakat efelerin kazandıkları başarıları görmeye başlayınca efelere inanmadıkları için pişman olurlar. Daha sonra onlar da efelere, destek olurlar:

*Dışarıda Yörük Ali'yle karşılaştım. Geçtiğim köylerin bütün kahveleri Yörük Ali'nin menkıbelerini anlata anlata bitiremiyorlar. Hâlbuki Yörük Ali, ilk defa davasını onlara anlattığı zaman ondan kaçmışlar; amma hepsi bin pişman. Hepsinin kalbi şimdi Köprübaşı'nda atıyor. Köprübaşı bayram yeri gibi'*⁴³⁹.

Romanda yer alan Yörük Ali Efe'yi, Hobsbawm'ın asil soyguncu imajı ile incelediğimizde karşımıza şu sonuçlar çıkmaktadır:

Yörük Ali, askerden kaçarak dağa çıkar. Efe'nin içinden bir ses, askerden kaçarsa eğer ileride vatanı için daha yararlı olabileceğini söyler. Yani Yörük Ali'nin dağa çıkma sebebi adaletsizliğe kurban gitmek değildir. Yörük Ali, dağda olduğu sürece de Kuvayı Milliye'de yer aldığı zaman da haksızlıkları önlemek için çaba göstermiştir, haksızlıkları düzeltmiştir:

*-Meyveli ağaç taşlanır Efe. Şu anda Aydın muhitinde hiçbir beyin, hiçbir ağanın, hatta ilim adamlarının senin kadar nüfuz ve otoritesi yok. Baş ağrıyan niye senin yanına geliyor? Haksızlığa uğrayan niçin hükümetten değil de senden yardım istiyor?'*⁴⁴⁰

Yörük Ali'nin romanda, zenginden alıp fakirlere dağıtmasını açıkça görmeyiz. İntikam alma ve kendini koruma dışında Yörük Ali, zevk için adam öldürmez. Askere de zorda kalmadıkça kurşun sıkmaz. Vatan toprakları, düşman işgalinden kurtulduktan sonra da Yörük Ali, halkın arasında bir kahraman gibi yaşar. Halk tarafından sevilir, sayılır. Köylülerinden, çevrelerindeki insanlardan yardım görür. O da bu iyilikleri karşılıksız bırakmaz. Efe'nin hanesinden misafirleri hiç eksik olmaz. Efe'nin ölümü de eceliyle gerçekleşir. Yörük Ali'ye kurşun işlemediğine dair söylentiler halkın arasında yayılır ve halk, bu söylentilere inanır. Efe, padişahı düşman olarak görmemiştir. İçinde her zaman vatan sevgisini barındırmış, bu uğurda

⁴³⁸ Sabahattin Burhan, *Ege'nin Kurtuluş Destanı Yörük Ali Efe* 1, s. 57.

⁴³⁹ Sabahattin Burhan, *Ege'nin Kurtuluş Destanı Yörük Ali Efe* 2, s. 91.

⁴⁴⁰ Sabahattin Burhan, *Ege'nin Kurtuluş Destanı Yörük Ali Efe* 2, s. 186.

da mücadele etmiştir. *Efe*'nin tahammül edemediği kişiler, haksız uygulamalara yönelen ağalar, mültezimler olmuştur.

Kısaca romanda anlatıldığı kadarıyla Yörük Ali Efe, dağa çıkma sebebi ve zenginden alıp fakire dağıtması dışında, Hobsbawm'ın ileri sürmüş olduğu *asil soyguncu imajına* uymaktadır.

Sabahattin Burhan romanında yer yer dipnotlar kullanarak *efeler*, olaylar, kişiler hakkında detaylı bilgiler vermiştir. Ayrıca yazar, gayrimüslimler ile Müslümanlar arasında yapılan haksız uygulamalara değinerek dönemin siyasi koşulları hakkında da bilgi vermiştir.

2.5.1.3. Ali İhsan Usta *Efelerin Efesi Yörük Ali Efe*

*Efelerin Efesi Yörük Ali Efe*⁴⁴¹ başlıklı roman, Sabahattin Burhan'ın Yörük Ali'nin hayat hikâyesini anlattığı romanıyla konu bakımından aynıdır. Fakat Sabahattin Burhan, Yörük Ali'nin hayatı doğrultusunda bazı hususları ayrıntılı olarak ele almıştır. Örneğin; Sabahattin Burhan'ın romanında Milli Mücadele'nin içinde yer alan *efeler*, subaylar ve gönüller yani kahramanlar çok daha fazladır. Özellikle Sabahattin Burhan romanında İtalyanların işgalini ve İtalyanların tutumunu ayrıntılı olarak işlerken Ali İhsan Usta, bu konuyu genel hatlarıyla anlatmıştır. Bu romanda anlatılanlarla, *Ege'nin Kurtuluş Destanı Yörük Ali Efe* başlıklı romanın 1. cilde yazılanların çoğu, neredeyse bire bir benzerlik göstermektedir. Onun için de çalışmada, benzer anlatıları tekrarlamamak için romanın tahliline yer vermeden sadece romanda yer alan *efelik* ile ilgili unsurlar incelenecektir.

Efelik açısından romanda yer alan unsurlar şunlardır:

Ali İhsan Usta, romanının önsözünde Yörük Ali Efe'yi *yıllarını dağlarda geçiren ve her biri başlı başına birer destan kahramanı olan namı eflerin başına geçmeyi başarabilmiş, vatan topraklarının işgaliyle birlikte gel denince düze inmiş, vatan hizmetine koşmuş, Yunan ilerleyişi karşısında ilk müdafa hattını teşkil ederek, düzenli ordunun kurulması için zaman kazandırmış gerçek bir kahraman, büyük bir Kuva-yi Milliyeci dahi bir komutandır* sözleriyle tanımlar. Yörük Ali Efe'nin köy basan, yol kesen, kadın peşinde koşan, basit bir kanun kaçağı olmadığını, vatani düşmanlardan kurtaran bir *efe* olduğunu belirtir⁴⁴². Kısaca yazar, Yörük Ali Efe'yi eşkiya /haydut olarak değil milli bir kahraman olarak görür ve

⁴⁴¹ Ali İhsan Usta, *Efelerin Efesi Yörük Ali Efe*, İzmir: Hürefe Matbaacılık, (yılı belirtilmemiş).

⁴⁴² Ali İhsan Usta, *Efelerin Efesi Yörük Ali Efe*.

Yörük Ali'yi eserinde de bir kahraman olarak anlatır. *Efe*'nin Kuvayı Milliye'de yer alması, Yunan ordusu karşısında kazanmış olduğu başarılar, ülkenin düşmanlardan arınmasındaki rolü övgüyle, gururla yazar tarafından anlatılır.

Ali İhsan Usta, romanında *efelik* kültürüne ayrıntılı olarak yer vermiştir. Yazar, daha romanına başlamadan önce ilk olarak Sarızeybek olarak nitelendirilen Mustafa Kemal'den bahseder. *Efelerin* ve *zeybeklerin*, Mustafa Kemal'e gönülden bağlı olduklarını söyler. Daha sonra da *efe* ve *zeybeklerin*, Aydın tarihindeki yerini ifade ederek 17. yüzyılda görülmeye başlayan gerileme ve çözülme devriyle birlikte *efe* ve *zeybeklerin* ortaya çıktıklarını ifade eder. Yazar, 1877 yılında yaşanan Osmanlı-Rus Harbi'nin *efeler* için önemini ve Aydın deyince akla *efelerin* geldiğini anlatır⁴⁴³. Yazar, *efeler* ve *zeybeklerin* tarihi hakkında genel bilgiler verdikten sonra da romanının anlatımına geçer. Yazar, olayları anlatırken bir yandan da *efeliğe* dair bilgilere de yer verir.

Romanda ifade edildiğine göre; *efenin* düğünü dokuz köyde yapılır⁴⁴⁴. *Efe* ve *zeybek* kanunlarına göre, bir *efeye* yapılan kallesliği diğer *efeler* hazmedemezler ve bunun intikamını er ya da geç mutlaka alırlar⁴⁴⁵. Zeybeğin mezarı olmaz⁴⁴⁶. *Efenin* vasiyeti mutlaka yerine getirilir⁴⁴⁷. *Efe* ve *zeybek*, hakkını arayan kişilerdir. Haksız idareye karşı boyun eğmezler, adaleti dağlarda sağlarlar. *Efeler*, çalmaz ya da insanları soymazlar. *Efeler*, halkın sırtından haksız kazançlar ile zengin olmuş kişileri haraca keserler⁴⁴⁸.

Yazar, romanında sadece Yörük Ali Efe'den bahsetmez. Kuvayı Milliye'ye katılan ve vatan toprakları için savaşan, yeri geldiğinde bu uğurda gazi veya şehit olan kahraman *efelerden* de bahseder. Yazar, *efelerin* diyarı olan İzmir'i, Aydın'ı işgal eden Yunanlıların, *efeler* karşısında ne kadar korktuklarını zaman zaman da aciz kaldıklarını romanında anlatır. Bu mücadeleyi görmeye ömrü yetmeyen Çakırcalı için de kahramanı Yörük Ali aracılığıyla iyimser olan şu ifadeleri kullanır:

-Çakırcalı Mehmet Efe'de Burhan aşiretindendir. Rahmetli babam Abdi Efe Çakırcalı Mehmet Efe'nin kazınıydı. ... Dağların Padişahı dokuz dağın Efesi koca Çakırcalı Mehmet efe bu günleri görmeliydi. Yunan ordusuna kan kustururdu. (s. 165-166)

⁴⁴³ Ali İhsan Usta, *Efelerin Efesi Yörük Ali Efe*, s. 1-4.

⁴⁴⁴ Ali İhsan Usta, *Efelerin Efesi Yörük Ali Efe*, s. 41.

⁴⁴⁵ Ali İhsan Usta, *Efelerin Efesi Yörük Ali Efe*, s.52.

⁴⁴⁶ Ali İhsan Usta, *Efelerin Efesi Yörük Ali Efe*, s. 72.

⁴⁴⁷ Ali İhsan Usta, *Efelerin Efesi Yörük Ali Efe*, s. 75.

⁴⁴⁸ Ali İhsan Usta, *Efelerin Efesi Yörük Ali Efe*, s. 269.

Sabahattin Burhan'ın anlattığı Yörük Ali Efe ile bu romanda anlatılan Yörük Ali Efe hemen hemen aynı olduğu için tekrara düşmemek için burada tekrar Yörük Ali Efe'yi Hobsbawm'ın *asil soyguncu imajı* ile ele alınmayacaktır. Diğer romandan farklı olarak bu romanda, zenginden alıp fakirlere dağıtma motifi yer almaktadır. Yörük Ali, fidye almak için dağa adam aldırılmaz ama zenginlerden, ağalardan aldığı paraları ihtiyaç sahiplerine dağıtır. Kısaca romanda anlatıldığı kadarıyla Yörük Ali Efe, dağa çıkma sebebi dışında Hobsbawm'ın ileri sürmüş olduğu *asil soyguncu imajına* uymaktadır.

Yörük Ali Efe'nin başkahramanı olduğu bu romanlar dışında, başka romanlarda da Yörük Ali Efe'nin kahraman olarak yer aldığı görülmektedir. Bu romanlar; İsmet Nadir Atasoy *Sevda Zamana Sığmaz*, Hayreddin Asarcıklı *Çakıcı Mehmet Efe*, Şeref Üsküp *Çakıcı Efe*, A. Levent Ertekin *Kuvayı Milliye Tacının İri Pırlantası Gökçen Efe*, Sabahattin Burhan Kurtuluş Savaşı'nda *Gökçen Efe Destanı*, İbrahim Ünsal *Dağlar Kartalı Gökçen Efe*, Sabahattin Burhan *Kozalaklı Mehmet Efe II*, Sabahattin Burhan *Çete Ayşe II*, Sabahattin Burhan *Sökeli Cafer Efe*, Ali Kemal Senan *Efem*, Esat Avcı *Fadime Efe*, Mevlüt Kaplan *İzmir'in Kavakları*, İbrahim Kiraz *Milli Mücadele'de Bir Destan Demirci Mehmet Efe III-IV*, Hasan İzzettin Dinamo *Kutsal İsyan Milli Kurtuluş Savaşının Gerçek Hikâyesi II-V*, Samim Kocagöz *Kalpakkılar*, Ahmet Zeki Muslu *Mor Cepkenliler* vb. başlıklı romanlardır.

Yörük Ali'nin maceralarını konu alan romanlara bir bütün olarak baktığımızda karşımıza şu sonuçlar çıkmaktadır:

Romanlar incelendiğinde milli kahraman olarak anılan farklı iki Yörük Ali karşımıza çıkmaktadır. Bunlardan biri Bulgaristan'ın Lofça şehrinin Raspa köyünde dünyaya gelmiştir. Diğer Yörük Ali ise, Aydın'ın Sultanhisar ilçesinde dünyaya gelmiş, bir süre dağlarda *efelik* yaptıktan sonra Kuvayı Milliye'ye katılmış, vatan savunmasında önemli başarılarla imza atmış milli bir kahramandır.

Reşat İleri'nin yazmış olduğu *Yörük Ali* başlıklı romanda Bulgaristan'da yaşamış olan Yörük Ali anlatılır. Bu romanda Bulgar çeteleri ile Türk çeteleri arasında yaşanan çatışmalara yer verilir. Romanda da Yörük Ali, saz çalar ve iyi bir pehlivandır. Romanda Yörük Ali'nin çeteciliği ve milli bir kahraman oluşu sıklıkla bahsedilir. Reşat İleri, Yörük Ali için olumsuz bir tutum sergilemez.

Ali İhsan Usta'nın yazmış olduğu *Efelerin Efesi Yörük Ali Efe* başlıklı roman ile Sabahattin Burhan'ın yazmış olduğu *Ege'nin Kurtuluş Destanı Yörük Ali Efe* başlıklı

romanlarda Aydın'da dünyaya gelen Yörük Ali Efe anlatılır. Her iki romanda da Yörük Ali, yazarlar tarafından milli bir kahraman olarak görülmüş ve milli kahraman olarak da anlatılmıştır. Yazarlar, Yörük Ali'nin gerçek anlamda bir *efe* olduğunu, haksızlığın karşısında yer aldığını, ne kadar kanunlara karşı çıkmış biri olsa da vatan sevgisiyle dolu, vatani için mücadele eden ve bu uğurda canını feda edebilecek kadar milli bilince sahip olduğunu ifade ederler. Onun için de her iki yazar da Yörük Ali Efe'ye karşı olumsuz bir tutum sergilemezler aksine yeni neslin kendisini örnek alması gereken bir kahraman olarak görürler.

Her iki roman da belgelere ve araştırmalara dayanılarak oluşturulmuş belgesel nitelikte romanlardır. Onun için de romanlarda benzer noktalar fazladır. Özellikle *Efelerin Efesi Yörük Ali Efe* başlıklı roman ile *Ege'nin Kurtuluş Destanı Yörük Ali Efe* başlıklı romanın 1. cildinde yer alan ilk 200-300 sayfa neredeyse bire bir aynıdır. Anlatılan benzer olaylar arasında karşımıza çıkan farklılıklar ise şunlardır:

Ali İhsan Usta, Yörük Ali'nin 1896 yılında dünyaya geldiğini ifade ederken; Sabahattin Burhan, Yörük Ali'nin 1895 yılında dünyaya geldiğini söyler ki çoğu araştırmacılar da *Efe*'nin 1895 yılında doğduğu konusunda birleşir. Ali İhsan Usta'nın romanında Fethi Bey'in Menderes'in sularında baskınına uğrayan Yörük Ali Efe şans eseri tek başına ölümden kurtulurken; diğer romanda, Yörük Ali'yi yüzme bilen *kızanı* kurtarır. Şükrü Oğuz Alpkaya'ya başından geçen bu olayı anlatan Yörük Ali, Menderes'in sularından tek başına kurtulduğunu ifade etmiştir⁴⁴⁹. Bu açıdan Ali İhsan Usta'nın ifadesi daha doğru görülmektedir. Sabahattin Burhan'ın romanında Fethi Bey ile girdiği çatışmada Kılıoğlu Hüseyin Efe çolak kalırken, diğer romanda böyle bir anlatım karşımıza çıkmamaktadır.

Her iki roman arasında dikkati çeken bir husus da Sabahattin Burhan romanında, Yunanlıları Türklere karşı insanlık dışı davranışlarından dolayı yererken, İtalyanları yardımseverliği ile ön plana çıkarmaktadır. Diğer romanda İtalyanların işgali ve tutumları üzerinde ayrıntılı durulmaz. Romanlarda halk, Yunanlıların da İtalyanlarında işgallerine karşıdır. Bir de Sabahattin Burhan romanında, Yörük Ali'nin elde edeceği başarıları rüya motifi ile okuyuculara hissettirirken diğer romanda böyle bir unsur yer almamaktadır.

Üç romanda da yer alan Yörük Ali'nin, Hobsbawm'ın *asil soyguncu imajını* tam anlamıyla olmasa da büyük ölçüde taşıdığı görülmektedir.

⁴⁴⁹ Şükrü Oğuz Alpkaya, *Yörük Ali Efe*, s. 338.

2.6. Yalnız Efe'nin Hayatı

Yalnız Efe adıyla anılan Kezban'ın hayatı, halk tarafından efsane haline getirilmiş ve dilden dile dolaşmıştır. Halk anlatısına dayanan bir kahraman olduğu için Yalnız Efe'nin gerçek hayatta var olup olmadığı konusu da kesin değildir. Onun için de Yalnız Efe Kezban'ın hayatına dair tarihi kaynaklarda herhangi bir bilgiye ulaşamadık. *Efe'nin hayatı hakkındaki bilgilere, konu olduğu romanlar aracılığıyla ulaşabiliyoruz. Bu romanlarda, anonim bir efe hikâyesi modern tekniklerle yeniden ele alınmıştır*⁴⁵⁰.

2.6.1. Yalnız Efe'nin Yer Aldığı Romanlar

Yapılan taramalar sonucunda Yalnız Efe'nin hayatını anlatan iki romana ulaştık. Bunlar; Ömer Seyfettin'in *Yalnız Efe* ve Ali İhsan Usta'nın *Dağlar Kartalı Yalnız Efe* başlıklı romanlarıdır. Ayrıca Etem Oruç tarafından kaleme alınan *Gizemli Kadın Efe*⁴⁵¹ başlıklı eserde de Yalnız Efe'nin hikâyesi anlatılmıştır. Fakat bu eser derleme tarzında yazılmış bir metin olduğu için, söz konusu eser çalışmaya dâhil edilmemiştir.

2.6.1.1. Ömer Seyfettin *Yalnız Efe*

Ömer Seyfettin (1884-1920)'in “Anadolu romanı” diye nitelendirdiği *Yalnız Efe* başlıklı romanı *Büyük Mecmua*'da tefrika edilmeye başlanmış, 5 tefrikadan sonra (1919, sayı 10-14) diğer bölümleri yayımlanmamış ve roman yarıda kalmıştır⁴⁵².

Ömer Seyfettin Kumdere köyünden bir kılavuzuyla Bozdağı'nda ayı avına çıkar. Kılavuzundan duyduğu Yalnız Efe'nin hikâyesi, Ömer Seyfettin'in ilgisini çeker. Ömer Seyfettin'in, küçük bir köyde doğması ve Ger Ali'nin, Köroğlu'nun, Develi'nin hikâyeleriyle büyümesi, onu eşkıya hikâyelerine karşı duyarlı hale getirmiştir⁴⁵³.

Ömer Seyfettin, kılavuzundan dinlediği bu hikâyeyi kaleme almaya karar verir:

⁴⁵⁰ Mustafa Özseri, “Ömer Seyfettin'in Hikâyelerinde Efelik Kavramı ve Efeler”, s. 126.

⁴⁵¹ Yazar eserinde Yalnız Efe'nin hayatına dair söylenilen iki anlatıya yer verir. Bu anlatılarda şahıs isimlerinde ve olay örgülerinde bazı farklılıklar görülmektedir. Anlatının birinde *Efe'nin* adı Tülay'dır. Babası, Ese oğulları tarafından öldürülünce hükümetin yerine getiremediği adaleti 16 yıl dağlarda sağlar. Diğer anlatıda *Efe'nin* adı Aslı'dır. O da Eseoğlu'ndan intikam almak için dağa çıkar. 15 yıl dağlarda adaleti sağlar. Daha sonra da Arpaz'a gidip Atçalı Kel Mehmet'e el verir. *Efelik* adabından çıkmamasını söyler. Atçalı'dan sonra da dağlar boş kalmaz. İkinci anlatı genel hatlarıyla, romanlarda anlatılanlara daha çok benzerlik gösterir. Detaylı bilgi için bk:

Etem Oruç, *Gizemli Kadın Efe*, İstanbul: Berfin Yayınları, 2012, s. 80-123.

⁴⁵² Cevdet Kudret, *Türk Edebiyatında Hikâye ve Roman*, 2. Cilt, İstanbul: Dünya Yayıncılık, 2004, s. 51.

⁴⁵³ Ömer Seyfettin, *Yalnız Efe*, Ankara: Bilgi Yayınevi, 12. Basım, 2013, s. 129-131.

Av peşinde gezerken iki hafta bütün uğradığımız köylerde, Yörük obalarında hep Yalnız Efenin menkıbelerini dinlemiştir. O vakit şairdim. Duyduğum canlı bir vecdle kahramanın destanını yazmaya kalktım. Fakat niçin bilmem yarım bıraktım. Aradan işte yirmi beş sene, evet, yirmi beş sene geçti. Bugün tamamlamak ihtimali kalmadığını görüyorum. İhtiyarlayan hatıramda kafiye yok. Bunayan zevkimde kelimelerin ahengi, veznin esrarı yaşamıyor. Fakat gençliğimde yazdığım bir destanı şimdi bir roman gibi tekrarlayamaz mıyım? İşte bunu tecrübe ediyorum. (s. 132)

Yukarıda yer alan pasajdan da anlaşıldığı gibi yazar bu hikâyenin ilk önce destanını yazmayı denemiş, uzun yıllar ardından da yarım kalan destanı tamamlayamayınca onu roman türünde anlatmıştır. Aslında uzun hikâye olan fakat yazarın roman diye nitelediği *Yalnız Efe* başlıklı eserin özeti şöyledir:

Kumdere köyünde yaşayan Yörük Hoca, dört sene önce karısını kaybeder ve kızı Kezban ile birlikte yaşamaya başlar. Yörük Hoca'nın maddi durumu iyidir ve köylüler tarafından da sevilir, sayılır. Tefecilik yapan Eseoğlu, çiftliğinde derebeyi edası ile yaşamaktadır. Eseoğlu, Kumdere köyü dışında civar köyleri ele geçirir. Yörük Hoca, köylüleri uyardığı için Eseoğlu, bu köye hâkim olamamıştır. Yörük Hoca, üç yıl önce kasabada karşılaştığı Eseoğlu'na borç verir. Eseoğlu, bu süre içinde borcunu ödemeyince Yörük Hoca, Eseoğlu'nun çiftliğine borcunu almak için gider ve burada Eseoğlu'nun emriyle öldürülür. Kezban, bütün gün huzursuzdur. Yatsı ezanından sonra Recep gelip babasının öldürüldüğünü haber verince Kezban, çiftliğe gider. Sabah köylülerle birlikte Yörük Hoca'nın cenazesini köye getirirler ve defnederler.

Babasının ölümünün ardından Kezban çobanlık yapar. Kezban, Eseoğlu'nun çobanından babasının katilini öğrenir. Eseoğlu'nun ahababı olan zaptiye mülazımından, katilin yakalanması konusunda çaba görmeyen Kezban, adaleti sağlamak için dağa çıkar. 15 yıl dağlarda haksızlıkları önler. İlk başta zaptiye mülazımını daha sonra da babasının katilini, Eseoğlu'nu, köylüye zulüm eden ne kadar zaptiye, memur varsa onları öldürür. Bu *efe*, tek başına dolaşır. Kendisine katılmak isteyenleri geri çevirir. *Efe*, yüzünü kadından başka kimseye göstermez. Fakir fukarayı koruyup kollar. Halk da *Efe*'ye sahip çıkar, onu besler. Yalnız Efe, Bozdağ'ı tarafına geçmek isterken Rum eşkıyasının takibi için yola çıkan zaptiyeler tarafından sıkıştırılır. *Efe*, askere kurşun atmak istemez ve birkaç askeri yaralayıp ortadan kaybolur. O zamandan beri de *Efe*'yi gören olmaz.

Romanda ilk başta Eseoğlu ile Yörük Hoca arasında yaşanan çatışmalar görülür. Daha sonra da Yalnız Efe ile Eseoğlu ve adamları, halka zulüm eden zaptiyeler, memurlar arasında yaşanan çatışmalar romanda yer almaktadır. Romanda görülen temel çatışma ise, ağalar ile

köylüler arasında yaşanmaktadır. Haksızlığa uğrayan köylüleri temsil eden ve onları koruyup kollayan da Yalnız Efe'dir.

Romanın başkahramanı Yalnız Efe olarak anılan Kezban'dır. Romanda Kezban'ın yardımcısı köylülerdir. Kezban'ın düşmanları ise, Eseoğlu ve adamları, Hırsto Çorbacı, Eseoğlu'nun kâhyası ve kâhyanın kardeşi Zeynel, zaptiye mülazımı, görevini kötüye kullanan zaptiyeler, memurlar vb. diğer kahramanlar ise, Kezban'ın babası Yörük Hoca, Kumdere köyünde yaşayan Tosun Dayı ve eşi Fatma Molla, Hacı Durmuş, Muhtar Memet, köyün imamı, Kamçısızların Veli, Nalbant İsmail ve oğlu Recep, Kambur Hasan ve karısı ile Eseoğlu'nun çobanı Deli Mustafa vb. kahramanlar romanda yer alır.

Romanda Yalnız Efe'nin; başörtülü, parlak karagözlü, iri yapılı ve cesur bir kadın olduğu ifade edilir. Yalnız Efe, öksüzdür. Daha sonra da yetim kalır. Babasının intikamını almak için dağa çıktığında 16 yaşındadır. Yalnız Efe zenginlerin, fakir fukaraya yardım etmesini ve köyün gerekli ihtiyaçlarını (köprü, okul vb) karşılamalarını sağlar. Efe, sofudur. Namaz kılar. Dağda yaşadığı 15 yıl boyunca köye adaleti ve huzuru getirir. Kezban, ilk başlarda ev işleriyle uğraşan ve babasına yardım eden bir kadinken babasının ölümünden sonra dağa çıkarak adaleti sağlamak için adam öldüren eli silahlı bir kahramana dönüşür. Bunun için de Kezban, dinamik bir karakterdir.

Romanda olaylar Kumdere köyünde başlar. Bu köyde yer alan Yörük Hoca'nın evi, Kambur Hasan'ın evi, Tosun Dayı'nın evi vb. mekânlar romanda olayların geçtiği yerlerdir. Daha sonra Kumdere köyüne iki saatlik mesafede bulunan kasaba ve bu kasabada yer alan Eseoğlu'nun çiftliği, ovanın en zengin olan Küçükalan köyü ile Efe'nin dolaştığı Bozdağı, Akkovuk vb. mekânlar romanda yer almaktadır. Bu mekânların çoğu kapalı mekânlardır. Kapalı mekânlar ise romanda sıkıntılı, huzursuz ve kötü olayların yaşandığı yerler olarak geçmektedir. Örneğin; Yörük Hoca'nın evinde Hoca ile köylüler, Eseoğlu'nun köylüleri nasıl tuzağa düşürdüğünü konuşurlar. Yörük Hoca, Eseoğlu'nun çiftliğinde öldürülür ve ölüsü, çiftliğin ahırına atılır. Kezban, babasının ölüsünü burada görür ve saatlerce babasının başında kalır. Kezban, babasını merak içinde kaygıyla Tosun Dayı'nın evinde bekler.

Romanda olaylar ifade edilirken açık bir tarih belirtilmez. Sadece romanda Yörük Hoca anlatılırken *Sivastopol Muharebesinden sonra Silistre bozgununu görmüştü*⁴⁵⁴ ifadesi

⁴⁵⁴ Ömer Seyfettin, *Yalnız Efe*, s. 135.

kullanılır. Sivastopol Muharebesi 1854-1855 yıllarında gerçekleştiği dikkate alınırsa olay zamanının 1850-1880 yılları arasında gerçekleşmiş olabileceği ifade edilebilir.

Romanda dikkati çeken en önemli husus bugüne kadar incelenen romanlardan farklı olarak bir kadın *efenin* maceralarına yer veriliyor olmasıdır. Araştırmalar sonucunda ulaşılan *efelik* temasını işleyen ilk roman olan *Yalnız Efe*'de, bir kadının haksızlıklar karşısında boyun eğmeyip erkekleri aratmayacak cesaret ve kuvvette mücadeleye atılması ve bu konuda başarılı olması, bizlere *efeliğin* aslında cinsiyete bağlı olmadığını gösterir. Zaten *Yalnız Efe*'nin ardından gelen Çete Ayşe, Ayşe Çavuş, Çiftlikli Kübra vb. kadın *efeler* de *efeliğin* cinsiyete bağlı olmadığını bizlere kanıtlar.

Romanda yer alan *efelik* ile ilgili unsurlar şunlardır:

Romanın beşinci tefrikası Kezban'ın, babasının katilinin kim olduğunu Deli Mustafa'dan öğrenmesiyle son bulur. Bu olaydan sonra yaşananları ise yazarın, romanın tefrikasına başlamadan bir yıl önce yani 1918 yılında *Yeni Mecmua*'da yayınladığı aynı isimli hikâyesinden⁴⁵⁵ öğrenmekteyiz.

Kezban, Anadolu *efelerinin* aksine *kızanlarıyla*, *zeybekleriyle* değil tek başına dolaşmaktadır. Kendisine müracaat edenleri ise, geri çevirir. Onun için de köylüler ona *Yalnız Efe* diye hitap ederler⁴⁵⁶.

Yalnız Efe Kezban'ı, Hobsbawm'ın *asil soyguncu imajı* ile incelediğimizde karşımıza şu sonuçlar çıkmaktadır: *Yalnız Efe*, babasının intikamını almak için kanun dışı hayatına başlar. Yani hükümetin gözünde bu durum bir suç iken halkın gözünde suç değildir. Ayrıca *Yalnız Efe*'nin dağa çıkmasında etkili olan bir sebep de, babasının genç yaşta olsaydım eğer dağlara çıkıp ağalardan hesap sorardım ifadesi yani babasının isteğidir. *Yalnız Efe*, dağda yaşadığı on beş sene içerisinde haksızlıkları önlemiştir:

Evet, bir zaman onun korkusundan kimse kimseye haksızlık edemez olmuş. Haksızlığa uğrayan düşmanını, “Gidip Yalnız Efeye söylerim!” diye korkuturmuş. (s. 123)

Yalnız Efe, fidye almak için dağa adam kaldırmamıştır. *Efe*, zenginlere kadınlarla haber göndermiş, onların fakir fukaraya yardım etmelerini, köyün ihtiyaçlarını karşılamalarını

⁴⁵⁵ *Yeni Mecmua*, Cilt:2, S. 41, 1918.

Aktaran: Ömer Seyfettin, *Yalnız Efe*, s. 119-126.

⁴⁵⁶ Ömer Seyfettin, *age.*, s. 123.

sağlamıştır. Yani *Efe*, fakir fukaranın her zaman arkasında yer almıştır. İntikam alma dışında *Efe*, kimseyi öldürmemiştir. Jandarma etrafını çevirdiğinde bile onları kardeş bilmiş öldürmeye yeltenmemiştir.

Yalnız Efe, “Siz askersiniz, benim kardeşlerimsiniz, canınızı yakmak istemem. Savulun, yoluma gideyim! der. (s. 124)

Yalnız Efe, jandarmalar etrafını çevirdikten sonra ortadan kaybolur. Onun için de *Efe*’nin dağ yaşantısından sonraki yaşamından söz edilemez. Fakat *Efe* dağda olduğu müddetçe halk tarafından sevilir, koruyup kollanır. *Efe* için, her köyün korusunda gizli bir ağaçta heybeler asılır. Ölümü ise, eceliyle ya da ihanet sonucunda gerçekleşmez. *Efe*, askerlere zarar vermemek için ortadan kaybolur. *Efe*, orada bulunan uçurumdan kendini atmış olmalıdır. Halk, onun ortadan kaybolmasından sonra sırra karıştığına ve o bölgeye her gece nur indiğine inanır. Yalnız Efe’nin Osmanlı Hükümeti’ne ya da askerlere karşı bir düşmanlığı söz konusu değildir. Yalnız Efe, sadece görevini kötüye kullananlara ve haksız kazanç sağlayan ağalara karşı mücadele vermiştir.

Kısaca Yalnız Efe’nin, ölümü ve düze indikten sonraki yaşantısı (*Efe*, düze inmeden ölür.) dışında Hobsbawm’ın *asil soyguncu imajını* taşıdığını söyleyebiliriz.

Toparlamak gerekirse Ömer Seyfettin, Yalnız Efe için olumsuz bir tutum sergilememiş, *Efe*’nin halkın gözünde kahraman olarak görülmesine tepki göstermemiştir. Bu da bize Cumhuriyet öncesi dönemde bir yazarın, *efelere* karşı bakışını yansıtmaktadır. Mustafa Özsarı’nın belirtmiş olduğu gibi, Osmanlı askerinin temsilcisi olan Ömer Seyfettin, çoğu askerler gibi *efelere* eşkıya gözüyle bakmamış aksine *efelere* karşı bir sempati beslemiştir. Ömer Seyfettin’in, Türk olan *efelere* karşı bu olumlu tutumunda savunduğu ve uyguladığı Türkçü hareketinin de etkisinin olabileceği düşünülebilir⁴⁵⁷.

2.6.1.2. Ali İhsan Usta *Dağlar Kartalı Yalnız Efe*

Ali İhsan Usta’nın on beş yıl boyunca toparlayıp yazdığı⁴⁵⁸ *Dağlar Kartalı Yalnız Efe* başlıklı romanı, tema ve olayların akışı bakımından Ömer Seyfettin’in başladığı fakat yarım bıraktığı *Yalnız Efe* başlıklı romanı ile benzer özellikler gösterir. İki roman arasındaki fark Ali İhsan Usta’nın, olayları anlatmaya Kezban’ın doğumundan başlamasıdır. Bir de Ali İhsan

⁴⁵⁷ Mustafa Özsarı, “Ömer Seyfettin’in Hikâyelerinde Efelik Kavramı ve Efeler”, s. 129.

⁴⁵⁸ Ali İhsan Usta, *Dağlar Kartalı Yalnız Efe*, İzmir: İstiklal Matbaası, 1991, s. 7.

Usta, Yalnız Efe'nin çetelerle olan mücadelesine değinmiş, *Efe*'nin dağdaki yaşantısı hakkında daha ayrıntılı bilgi vermiştir. Ömer Seyfettin'in anlatımında sırra karışan Yalnız Efe'nin ölümü, bu romanda mantıklı bir sona erdirilmiştir. Romanda yer alan, *Yalnız Efe* başlıklı romandan farklı olarak anlatılan, olayların özeti şöyledir:

Kezban 1866 yılında doğar. Babası Yörük Hoca, varlıklı bir adamdır. Yörük Hoca, oğlu olmadığı için Kezban'ı, oğlan gibi yetiştirir. 93 Harbi denilen Osmanlı-Rus Savaşı başlar. Kezban'ın babası ve amcaları, askere alınır. Savaşın çıkmasıyla birlikte dağlarda eşkıyalar çoğalır. Yörük Hoca'nın kafilesi de göçmek zorunda kalır. Kafiye, ürperti veren bir dere kenarında konaklar. Herkes uykuya dalar. Kezban, bir türlü uyuyamaz ve bulundukları yere doğru altı kişinin geldiğini görür. Bunlar, silahlı Rum eşkıyalardır. Kezban, Hasan Dede'yi uyandırır ve ikisi Rum eşkıyalarını öldürürler. Ertesi günü yolda tekrar eşkıyalar tarafından sarılırlar. Bu sefer şansları yardım etmez. Kezban ve annesi, yedikleri dayaklardan dolayı bayılırlar. Kafilenin diğerleri ise, Rum eşkıyaları tarafından öldürülür. Anne kız, Söke'de Hacı amca ve eşi Ayşe teyzeye misafir olurlar. Hacı amca, Yörük Hoca'nın yakın arkadaşıdır. Osmanlı-Rus Savaşı sona erer. Yörük Hoca, kafilenin başına gelenleri öğrenir. Hacı amcanın evine geldiğinde eşi ve kızı ile karşılaşır. Kezban, Söke'de okula yazılır. Daha sonra Aydın'a ortaokul ve lise eğitimi için gider. O zamanlar kızların okuması yasaktır. Kezban da erkek kılığına girer. Hacı amca, Ayşe teyze ve Kezban'ın annesi Sultan ardı ardına vefat eder. Kezban ve Yörük Hoca, orada daha fazla duramaz. Kezban ve babası, Ödemiş'e Kumdere köyüne yerleşirler. Hacı amcanın malları da kendilerine kaldığı için maddi durumları iyidir.

Yörük Hoca, Eseoğlu tarafından öldürülünce Kezban, babasının intikamını almak için on beş yaşında dağa çıkar. Yalnız Efe, Kosti çetesini ortadan kaldırır. Yıllar geçer. Köylüler tanımadıkları, emin olamadıkları bu *efeyi* çok severler. *Efe*, zamanla yataklar edinir. Rum çetelerinin kökünü kazımaya ve bu uğurda can vermeye kararlıdır. Köylülere musallat olan Sağır Mehmet Efe çetesini de ortadan kaldırıp, çetenin köylülerden aldığı altınları köylülere iade eder. *Efe*, dağlarda tek başına, vahşi hayvanların içinde yaşar. Yüz kişilik çetesiyle haydut Moniri, köylülere rahat vermeyince Yalnız Efe, bu çeteyi de ortadan kaldırır. Yabancı hükümetlerin baskısıyla birlikler, Yalnız Efe'nin takibine çıkarlar. İki ateş arasında kalan Yalnız Efe, ağır yaralanır ve yakalanmamak için uçurumdan aşağıya atlar. Bir kenara tutunur. Kendisini Yörük kadınlar bulur. Jandarma ise, ortadan kaybolan *Efe*'ye şaşırır. Kadınlar, *Efe*'nin yarasını iyileştirmek için göğsünü açtıklarında *Efe*'nin kadın olduğunu anlarlar. Fesini de çıkarınca iki örülü melik omuzuna düşer. Yalnız Efe kadınlardan, kendisinin öldüğünü ve kadın olduğunu hiç kimseye söylememelerini ister. Böylece kendisinin yaşadığını düşünen

zalimlerin, korkularından zulmedemeyeceklerini düşünür. Kadınlar *Efe*'nin cenazesini, büyük bir çınarın altına gömerler. Karanlık gecelerde, mezarına inen nur ışığının içinde Yalnız *Efe*'nin görüldüğü halk tarafından söylenir.

Yalnız Efe başlıklı romandan farklı olarak bu romanda, Yalnız *Efe* ile Rum çeteleri ve Yalnız *Efe* ile Sağır Mehmet *Efe* arasında yaşanan çatışmalar ile Yörükler ile haydutlar arasında yaşanan çatışmalar yer almaktadır. Romanda doğada tek başına yaşayan Yalnız *Efe* ile tabiat ve yırtıcı hayvanlar arasında görülen çatışmalar da söz konusudur:

Yalnız Efe kışın yağmurlara karşı mağaralarda sığınıyordu. Gene böyle bir yağmurlu havada mağaranın birinin içine girmeye hazırlandığı bir sırada, gayet dehşetli bir kükreme, Yalnız Efe'yi durdurur. Bu hayvan asyadaki hem cinslerinden hemen hemen yakın boyda olan bir Jaguar idi. (s. 101)

Romanın başkahramanı Yalnız *Efe* olarak anılan Kezban'dır. *Yalnız Efe* başlıklı romandan farklı olarak bu romanda Kezban'ın düşmanları olarak, Kosti ve çetesi, Sağır Mehmet *Efe* ve çetesi, Haydut Moniri vb. kötü karakterde kahramanlar yer alır. *Efeler*; Parmaksız Koca Arap, Piç Osman *Efe*, Bakırlı *Efe*, Sağır Mehmet *Efe*'dir. Diğer kahramanlar ise, Kezban'ın ninesi ve annesi Sultan, Kezban'ın akrabası olan Hasan Dede, Hacı amca ve eşi Ayşe teyze, Mustafa dayı vb. kahramanlar romanda yer almaktadır.

Romanda anlatıldığına göre Yalnız *Efe*, yaşından daha olgun davranır. Yörükler arasında çok sevilir. Cesurdur. Türk kanı ve gururunu içinde barındıran bir Türk kızıdır. Yalnız *Efe*, başarılı bir öğrencidir. Bir yılda iki sınıf geçer. İyi silah kullanır. Aydın ve Ödemiş yöresini iyi bilir. Babasının intikamını almak için on beş yaşında dağa çıkar.

Diğer romandan farklı olarak bu romanda yer alan mekânlar şunlardır: Romanda olaylar, Aydın'ın bir yaylasında başlar. Daha sonra Kezban ve annesi, Söke'de yer alan Hacı amcanın evinde kalırlar. Ödemiş ve Karıncalı Dağ da Kezban'ın dolaştığı mekânlar olarak romanda yer alır.

Romanda olaylar 1866 yılında Kezban'ın doğumu ile başlar. Olaylar, Yalnız *Efe* Kezban'ın ölümü ile son bulur fakat *Efe*'nin ölümü hakkında kesin tarih verilmez. Sadece Yalnız *Efe*'nin ardından Çakırcalı Mehmet *Efe*'nin dağa çıktığı ifade edilir⁴⁵⁹. Çakırcalı'nın

⁴⁵⁹ Ali İhsan Usta, *Dağlar Kartalı Yalnız Efe*, s. 20.

1890'lı yıllarda dağa çıktığı dikkate alınırsa, romanda geçen olay zamanı 1866-1890'lı yıllar olduğu söylenilebilir.

Romanda yer alan *efelik* ile ilgili unsurlar şunlardır:

Ali İhsan Usta, romanını anlatmaya başlamadan önce *efelik* ve *zeybekliğe* dair bilgiler verir⁴⁶⁰. *Efelik* ve *zeybeklik* kanununu (*Türk bayrağına saygı göster, devlet malına saygı göster, fakir ve zayıfları koru, vatanın uğruna canını ver* vb.) maddeler halinde sıralar. *Efelerin*, çete kurarak dağa çıkmasına sebep olarak da devletin kötü idaresini gösterir ve onların dağa çıkma sebeplerini (yıllarca süren savaşlar, mültezim sorunu, yıllarca yapılan askerlik vb) sıralar. Yazar, *efelerin* katlinden ve *efelerin* diyarı olan Aydın bölgesinin coğrafi yapısından söz ettikten sonra da romanına geçer. Yazarın, *efelere* ve *zeybeklere* karşı tutumunu şu ifadeleri net bir şekilde gösterir:

(*Efelik ve Zeybeklik*) *bazılarının zannettiği gibi eşkıyalık ve çapulculuk değildir. (Efelik ve Zeybeklik) Türk'ün gururu ve şerefidir.* (s. 12)

Ali İhsan Usta, Türk'ün gururu ve şerefi olarak gördüğü Yalnız Efe'yi de halkın kahramanı olarak romanında anlatır. Yazar, *Efe*'deki Türklük bilinci ve sevgisini özellikle, Rum çeteleri ile olan mücadelesinde ön plana çıkarır:

-*Bu ne vicdansızlıktır dede, düşman tehlikesi karşısında yurdunu terkeden bu insanların toprağın nimetiyle büyüyen Rum Çetelerinin bu insanları soyması ne kadar alçaklıktır. Hükümet, şimdiye kadar ne diye bu eşkıyaları imha etmemiş.* (s. 30)

Romanda, *efelik* yasasında haklı haksız yere adam vurmak, dağa adam kaldırmak, adam soymak, kendi çıkarı için adam vurmak vb. olayların yer almadığı, bir kimsenin *efe* olabilmesi için evvela uzun seneler bir *efenin* yanında *zeybeklik*, *kızanlık* yapmış olması gerektiği belirtilir⁴⁶¹. Yazara göre dağlar, *efeler* için bir okuldur. Bu okulda *efeler*, her gün her saat imtihana girmektedirler⁴⁶².

Yalnız Efe, Ali İhsan Usta'nın *Efelerin Efesi Yörük Ali Efe* başlıklı romanında da yer almaktadır.

⁴⁶⁰ Ali İhsan Usta, *Dağlar Kartalı Yalnız Efe*, s. 7-22.

⁴⁶¹ Ali İhsan Usta, *Dağlar Kartalı Yalnız Efe*, s. 90.

⁴⁶² Ali İhsan Usta, *Dağlar Kartalı Yalnız Efe*, s. 101.

Kısaca Yalnız Efe'nin hayatını ve kahramanlıklarını anlatan bu iki romanda da yazarlar, Yalnız Efe'ye karşı olumsuz bir tutum sergilememişlerdir. Her iki yazar da, Türk olan Efe'ye karşı sempati duymuşlardır. Özellikle Ali İhsan Usta, Yalnız Efe'ye Türklük bilinciyle yaklaşmış, Türk kanı taşıyan bir kadının erkek kadar güçlü, cesaretli ve gözü kara olabileceğini romanında anlatmıştır. Bu durum da bize *efelik* kültüründe, cinsiyet ayrımının bulunmadığını göstermektedir.

*Yalnız Efe Kezban, bir kızın intikam almasının çok zor olduğunu biliyordu. Bunun için giydiği zeybek elbiselerinin içinde erkek gibi yaşamaya başlar. 15 yaşına gelen Kezban'ı bir erkekten ayırt etmek imkânsızlaşır. Erkek gibi ata biner, iyi silah kullanır*⁴⁶³.

Ali İhsan Usta, Ömer Seyfettin'in yarım bıraktığı romanına giriş ve sonuç bölümleri eklemiş gibidir. Ortak olan olayların anlatımı neredeyse bire bir aynıdır. Bu benzer olayların anlatımında göze çarpan tek farklılık, Kezban'ın dağa çıktığı zamanki yaşıdır. Ömer Seyfettin Kezban'ın on altı yaşında dağa çıktığını ifade ederken, Ali İhsan Usta Kezban'ın on beş yaşında dağa çıktığını söyler.

Ali İhsan Usta'nın romanında *efelik* kültürüne fazlasıyla yer verildiği görülmektedir. Zaten yazar, romanının anlatımına geçmeden önce *efelik* ve *zeybeklik* kültürüne dair bilgileri ayrıntılı olarak ifade etmiş, böylece romanında anlatacağı *efelik* temasına bir giriş yapmıştır. Ömer Seyfettin'in romanında ise, *efelik* kültürüne dair bilgiler neredeyse yer almaz.

Her iki romanda anlatılan Yalnız Efe'nin, Hobsbawm'ın *asil soyguncu imajını*, ölümü (*Efe*, eceliyle ya da ihanet sonucunda ölmez.) ve düze indikten sonraki yaşamı (*Efe*, düze inmeden ölür.) dışında taşıdığını ifade edebiliriz.

2.7. Diğer Romanlarda Yer Alan Efeler

Yukarıda birden fazla yazar tarafından kaleme alınarak romanlaştırılan *efelerin* hayatı, ele alınmıştı. Çalışmanın bu kısmında ise, aynı *efenin* sadece bir yazar tarafından kaleme alındığı romanlar yer almış ve söz konusu romanlar, kronolojik olarak incelenmiştir. Bu bağlamda kronolojik olarak Rıza Çavdarlı'nın *Umur Efe Korkusuz Şövalye*, Murat Sertoğlu'nun *Dağlar Kralı Yörük Osman Efe*, Gıyas Yetkin'in *Ateşten Ateşe*, Sabahattin Burhan'ın *Kozalaklı Mehmet Efe*, Cahit Günel Efeler'in *Ispartalı Mahmut Efe*, Sabahattin

⁴⁶³ Ali İhsan Usta, *Dağlar Kartalı Yalnız Efe*, s. 81.

Burhan'ın *Çete Ayşe*, Sabahattin Burhan'ın *Sökeli Cafer Efe*, Hüseyin Şahin'in *Kula Efeleri*, Çağan Dikenelli'nin *Karaefe*, Ali Kemal Senan'ın *Efem*, İbrahim Kiraz'ın *Milli Mücadele'de Bir Destan Demirci Mehmet Efe*, Esat Avcı'nın *Fadime Efe* adlı romanları analiz edilmiştir.

Romanlarda başkahraman olan *efelerin*, tarihi kaynaklarda hayatlarına dair bir bilgiye ulaşıldıysa eğer bu bilgilere, roman tahliline geçmeden önce yer verilecektir.

2.7.1. Rıza Çavdarlı *Umur Efe Korkusuz Şövalye*

Rıza Çavdarlı'nın kaleme aldığı *Umur Efe Korkusuz Şövalye*⁴⁶⁴ başlıklı roman, İzmir'de yayımlanan *Anadolu* gazetesinde 29 Kasım 1948-16 Mayıs 1949 (9 Mart-16 Mart 1949 tarihlerinde ara verilmiş) tarihleri arasında tefrika edilmiştir. Yazarın ifade ettiğine göre bu roman, Cizvit Papası Angles'in ruznamesinden alınmıştır⁴⁶⁵. Roman 187. tefrikada tamamlanmaktadır fakat 115. tefrikadan sonra 146. tefrikaya geçilmiştir. Burada olaylar arasında bir kopukluk görülmediği için bu durum, baskı sırasında yapılan hata sonucunda gerçekleşmiş olmalıdır. Roman iki kısımdan oluşmaktadır: 1. Bölüm *Umur Efe Pirene Dağlarında*, 2. Bölüm de *Umur Efe ve Paris Şövalyeleri* başlığını taşımaktadır. Gazetede *Anadolu*'nun büyük macera romanı olarak nitelendirilen romanın, özeti ise şöyledir:

Foça limanının sahilinde, Akdeniz'e ün salmış bütün korsanlar, İstanbul'dan gelen Yahudi'nin anlattığı saklı hazineyi dinlerler. İdris Reis, anlatılanlardan etkilenir ve hazineyi bulmak için oğlu Umur Efe ve gönüllü 150 kişiyle yola çıkar. Denizde, fırtına ve dalgalarla karşılaşır. Umur Efe, kayalıkları görmek için çıktığı Seren direğine yıldırım çarpınca suya düşer. Gemidekiler, onun öldüğünü düşünürler fakat Umur Efe, hayattadır. Onu, Fransız gemisinin korsanları kurtarır. Kaptan Hanri Barblö, Umur Efe'nin esir edilip demire vurulmasını ister. Umur Efe, küreklerin geçtiği aralıktan babasının gemisinin, bir limana sığındığını görür ve onların sağ olduklarına sevinir.

Peri ve şeytanlarla dolu olduğuna inanılan Kaykus-Tarridos şatosunda Mahza ve kızı Oror yaşamaktadır. Mahza, kışkandığı için eşine esir hayatı yaşatmış ve eşi bu esarete ancak beş yıl dayanabilmiştir. Mahza, eşini unutabilmek için her sene Paris'e koşmaktadır. Mahza'nın yine Paris'e koştuğu bir gece, Prens Filip Nevers şatoyu basıp Oror'u kaçırmış. Oror, Prens ile istemeden de olsa evlenir. İdris Reis'in gemisi, İspanyol limanındadır. Köylülerin yardımıyla gemi onarılır. İdris Reis ve ekibi, yanlarından geçen İspanyol harp

⁴⁶⁴ Rıza Çavdarlı, "Umur Efe Korkusuz Şövalye", *Anadolu*, 1948-1949.

⁴⁶⁵ Rıza Çavdarlı, "Umur Efe Korkusuz Şövalye", *Anadolu*, 29 Kasım 1948.

gemisi ile savaşırlar ve gemiyi ele geçirirler. Kara Reis, harp gemisini Cezayir'e götürmeye karar verir. Cezayir'de değiştirilen gemi ile mürettebat, İzmir'e gelir. İdris Reis, oğlunun kaybına dayanamaz ve denize küser.

Umur Efe, üç yıl gemide esir tutulur ve aynı zincire bağlı olduğu Vikont'tan, iyi bir Fransızca öğrenir. Umur Efe, her gün biraz daha gevşettiği zincirleri sonunda kırar. İlk önce Vikont'u daha sonra da diğer esirleri kurtarıp gemiye hâkim olur. Umur Efe ve Vikont, diğerlerinden ayrılıp İspanya'da bulunan Cerbres açıklarındaki bir limana inerler. Amaçları, hazineyi bulmaktır. Umur Efe ve Vikont meyhanede, atalarının hazinesini aradıkları Prens Nevers hakkında bazı konuşmalara kulak misafiri olurlar. Prens'in servetine ve Oror'a sahip olmak isteyen Gonzague, Marki'yi kandırarak Prens'e karşı savaş açtırmıştır. Umur Efe, Marki'ye ulaşmak için ona birer katır yükü ipek ve tabanca götürmeye karar verir. Kaçak malları sınırdan geçiren Gaston ile Cehennemlikler Meyhanesi'nde buluşurlar. Gonzague, Prens Nevers'i tuzağa düşürmek için av tertip eder. Şatoya gelen Nevers ile Lagardier satranç oynarlar. Bu oyunda plan gereği Lagardier, tartışma çıkarır ve Nevers'i düelloda öldürür. Bir gece önce Oror da Umur Efe de yaşanacakların izlerini rüyalarında görürler. Oror, sütninesinin bahsettiği ve rüyasında gördüğü genci şatoya davet eder. Nevers'in ölümünden dolayı şatoya girmeyi uygun bulmayan Umur Efe, Oror'u ve çocuğunu korumak için şatonun etrafında dolaşır. Cenaze törenine sonradan katılan Umur Efe, Lagardier'den yaşanan ölümün hesabını sorar ve onun elini yaralar. Bu sırada Gonzague'nin şeytan kılığına giren şövalyeleri, çocuğu kaçırıp hazinenin saklı olduğu şeytanlı mağaradaki ihtiyara teslim ederler. Mağaranın yakınına kurulan tuzağa düşen Umur Efe'yi atı şıllık, *Efe*'nin arkadaşlarına haber vererek kurtarır. Gonzague'nin adamından her şeyi öğrenen Umur Efe, çocuğu kurtarır ve hazineyi de ele geçirir.

Oror ile Umur Efe, İzmir'e gidip evlenirler. Oror'un oğlunu Gonzague, İzmir'e gönderdiği adamına kaçırır. Umur Efe yanına aldığı dört kişiyle Paris'e gelir. Gonzague, çocuğu Eme'ye teslim etmiş, daha sonra da ondan alarak çocuğu Pasepuval aracılığıyla çingenelere vermiştir. Umur Efe ile Eme, Royal Oteli'nde karşılaşırlar. Burada Lagardier de vardır. Umur Efe, Lagardier'i esir alır ve ondan olanları öğrenir. Umur Efe, kendisine hayran olan Eme'nin yardımcılarıyla çocuğu kurtarır. Umur Efe'ye kavuşamayacağını anlayan Eme, İspanya'ya giderken denize atlayarak intihar eder. *Efe* ve arkadaşları, İzmir'e döner. Oror, oğluna kavuştuğu için çok mutludur.

Romanda olaylar takip-kovalamaca tipi ve fantastik vaka ile anlatılmıştır. Özellikle hazineye dair anlatılan masallarda ve gizemli şatolarda fantastik unsurlar görülmektedir. Hazinenin saklı bulunduğu mağarada ve şatolarda, şeytanların yaşadığına inanılmaktadır. Umur Efe, hazineyi ele geçirip ihtiyarın oyununu bozana kadar da bu inanç sürmüştür. Romanda Prens Nevers'in atalarından kalan hazineye ulaşma çabası vardır. Bu hazineye sahip olmak isteyen Umur Efe ile Gonzague ve adamları arasında yaşanan çatışmalar, romanın temelini oluşturur. Romanda ayrıca Gonzague ile Prens Nevers ve tabiat ile insan arasında yaşanan çatışmalar da görülmektedir:

Gürbüz çocuk şafak sökerken bir kolunun altında seren direğinin bir parçası, diğer kolu ile durmadan yüzüyor, hâlâ deniz ile mağlup olmamak isteyen inatçı bir kahraman gibi boğuşuyordu. (-3-)

Romanın başkahramanı Umur Efe'dir. Diğer kahramanlar ise; Umur Efe'nin babası İdris Reis ve onun gemisinde yer alan gönüllüler (geminin imamı, Dursun Reis, Memi, Kara Reis, Yahudi vb.), Mahza ve kızı Oror, Oror'un sütünesi Berta ve Oror'un oğlu Jan, Prens Filip Nevers vb., Umur Efe'nin düşmanları; Fransız Korsanı Hanri Barblö, Kanbur, Gozague, İhtiyar, Pasepuval vb. Umur Efe'nin yardımcıları; Vikont, Gastona, Yamalı Hüseyin, Deli Efe, Eme, Lagarder (önce düşmanı sonra yardımcısı olur) vb. kahramanlardır.

Romanda ifade edildiğine göre Umur Efe, 22 yaşındadır. İzmir'de dünyaya gelmiştir. Umur Efe iri vücuda, gürbüz kollara, kalın kuvvetli bileklere sahiptir. Kıvrırcık saçları, kıvrırcık sarı bıyıkları ile yakışıklı bir delikanlıdır. Umur Efe yiğit, cesur, güçlü kuvvetli, vicdanlı ve Allah inancına sahiptir. Umur Efe, korkusuzdur. Onun için de ona "Korkusuz Şövalye" diye hitap etmektedirler:

Umuru korkutmak imkân dâhilinde değildi. Bu sebepten bütün gemi halkı onu:

-Chevaber sans peur! Yani "korkusuz şövalye" diye adlandırmışlardı. (-17-)

Umur Efe, acizlere silah çekmemiş, yardıma muhtaç olanların her zaman yanında olmuştur. Umur Efe, yiyip içtiklerinin parasını mutlaka ödemiş, harama el uzatmamıştır. *Efe*, romanın başından sonuna kadar zekâsı ve gücüyle ön plana çıkmış, düşmanlarıyla bir *efeye* yakışır gibi mücadele etmiştir. Bunun için de *Efe*, statik bir karakter özelliği sergilemektedir.

Romanda olaylar, İzmir'in Foça limanda başlar. Olayların büyük bir çoğunluğu Fransa-İspanya sınırındaki Louran şehri ve burada yer alan Kaykus-Tarrides şatosu ve Prens

Nevers'in şatosunda geçmektedir. Ayrıca yine bu bölgede yer alan Cehennemlikler Meyhanesi, Şeytanlı mağara, Royal Oteli vb. mekânlar da romanda yer almaktadır. Düelloların ve acıların yaşandığı yerler, genellikle kapalı mekânlardır. Örneğin; Prens Nevers, Oror'u şatosundan kaçıırken şatonun şövalyeleriyle mücadele eder. Gonzague'nin şatosunda, Prens Nevers öldürülür. Şeytanlı olduğuna inanılan mağaraya gelen insanlar, canlarından olur. Bu durumun aksine sadece kapalı mekânlarda değil açık bir mekân olan denizde yapılan savaşlara da romanda yer verilmiştir. İspanya dönüşünde İzmir'de (Oror'un oğlu kaçırılana kadar) yer alan mekânlarda ise, huzur ve mutluluk hâkimdir:

Vikont Dö Peru da, şehire yakın bir yerde bir çiftlik almış, ailesiyle beraber yerleştiği bu sakin yuvada, hürriyetin temiz havasını teneffüs etmekle, tam bir bahtiyarlığın içinde gezdiğini anlıyor. (-100-)

Romanda olaylar, Miladi 1700 senesinde başlar. Oror'un oğlu 6 yaşına geldiğinde de olaylar, son bulur. Kısaca romanda geçen olay zamanı, yaklaşık 6-7 yıldır.

Romanda yer alan *efelik* ile ilgili unsurlar şunlar:

Efelik kültürünü incelediğimizde *efeliğin* başlangıcı için, daha önce de belirtmiş olduğumuz gibi, farklı araştırmacılar farklı fikirler ortaya atmışlardır. Bazı araştırmacıların(Bedri Noyan, Halil Dural vb.) belirlemelerine göre *efelik*; deniz korsanlarına dayanmaktadır. Rıza Çavdarlı da Umur Efe'nin maceralarını anlattığı ve Cizvit Papası Angles'in ruznamesinden aldığını ifade ettiği bu romanında, buraya kadar incelenen romanlardan farklı olarak, deniz korsanlarına yer vermiştir. Zaten romanın başkahramanı olan Umur Efe de bir denizcidir.

Yazarın bahsetmiş olduğu Umur Efe, incelemiş olduğumuz diğer *efelerden* farklıdır. Umur Efe'nin bir çetesi yoktur ve dağları mesken edinmemiştir. Fakat diğer *efeler* gibi Umur Efe de, *efeliğe* yakışan davranışlar sergilemiştir. Yazar, romanının başından sonuna kadar Umur Efe'ye kahraman gözüyle bakmış, ondan her daim kahraman olarak söz etmiştir:

Umur Efe'nin, bu kahraman gencin boğulduğu haberi, hemen herkeste derin bir teessür uyandırdı. Gözler yaşarıyor: -Allah rahmet eylesin sözleri, ağlamalar arasında tekrar ediliyordu. İzmir büyük bir mateme bürünmüştü. Nasıl bürünmezdi ki... İftihar ettiği yiğit kahramanı Umur Efe ölmüştü. (-17-)

Yazar, kahraman olarak nitelediği Umur Efe'nin maceralarını aktarırken bir yandan da bir *efeye* yakışan veya yakışmayan davranışlar hakkında bilgi verir. Yazara göre; o zamanlarda bütün *zeybek*lerde en yaman hayvanlara binmek bir şereftir⁴⁶⁶. Bir Türk *efesine* kocası yeni ölmüş bir kadına yan gözle bakmak yakışmamaktadır⁴⁶⁷. Mert olan insanlar, acizlere silah çekmezler⁴⁶⁸. *Zeybek*ler geceyi ormanlarda, ağaçların altında geçirir⁴⁶⁹.

Efelerimizin dertli durmak zaten tabiatları değildi. Onlar dağ başlarında, ormanlar, dereler içinde en tehlikeli anlarda bile gülmeyi, eğlenmeyi âdet edinmiş yiğitlerdi. (-156-)

Kısaca *Umur Efe Korkusuz Şövalye* başlıklı bu roman, incelemiş olduğumuz diğer romanlardan ve bu romanlarda yer alan *efelerden* farklılık gösterir. Umur Efe'nin hazineye ulaşma çabasının ifade edildiği bu roman, gazetede de belirtildiği gibi macera romanıdır. Romanda sürekli bir aksiyon ve mücadeleler yer almaktadır. Bu romanı diğer romanlardan farklı kılan unsur da, maceraların içinde kahraman olan kişinin *efe* olarak karşımıza çıkmasıdır. Burada *efe* unvanı, Umur Efe'nin güçlü, kuvvetli, zeki, cesaretli, dürüst, ahlaklı oluşundan gelmektedir. Ayrıca romanda mücadelelerin yaşandığı yer Batı Anadolu değil, İspanya'dır. Roman, Ahmet Mithat Efendi'nin yazmış olduğu *Hasan Mellah*⁴⁷⁰ başlıklı macera romanı ile de benzerlik göstermektedir. Bir denizci olan ve babasının intikamını almak için çıktığı yolda korsanlara esir düşen Hasan Mellah, hırsızlık yapması için zorla gönderildiği evde Cuzella ile karşılaşır ve gençler birbirine âşık olur. Cuzella, öksüzdür ve annesinin ölümüne babası sebep olmuştur. Cuzella, babasının tek evladıdır. Cuzella, babasının damadı olarak gördüğü Pavlos tarafından kaçırlır. Çeşitli ülkelerde Cuzella'yı arayan Hasan, sonunda sevdiği kadına kavuşur. Her iki romanda da ortak mekân İspanya'dır. Âşık olunan kadınlar ise, İspanyol'dur. Her iki roman arasındaki benzerlikler dikkat çekicidir. Bu açıdan bakıldığında Rıza Çavdarlı, *efelik* temasına farklı bir bakış açısı kazandırmış, kahraman olarak gördüğü, gücü ve zekâsı ile ön plana çıkardığı Umur Efe'nin maceralarını romanında dile getirmiştir.

⁴⁶⁶ Rıza Çavdarlı, "Umur Efe Korkusuz Şövalye", *Anadolu*, 1948, s. 29.

⁴⁶⁷ Rıza Çavdarlı, *age.*, s. 60.

⁴⁶⁸ Rıza Çavdarlı, *age.*, s. 90.

⁴⁶⁹ Rıza Çavdarlı, *age.*, s.146.

⁴⁷⁰ Ahmet Mithat Efendi, *Denizci Hasan(Hasan Mellah) I-II*, Sadeleştiren: Kenan Akyüz, İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1975.

2.7.2. Murat Sertoğlu *Dağlar Kralı Yörük Osman Efe*

Murat Sertoğlu, *Dağlar Kralı Yörük Osman Efe*⁴⁷¹ başlıklı eserinde Yörük Osman Efe'nin hayatını romanlaştırmıştır. Romanın analizinde geçmeden önce, Yörük Osman Efe'nin biyografisi hakkında kaynakların elverdiği ölçüde kısa bilgi vermekte yarar vardır.

Halil Dural'ın aktardığına göre⁴⁷² Yörük Osman, Gacar Yörüklerindendir. Osman, küçük yaşta yetim kalır ve çobanlık yaparak geçimini sağlar. Osman, deştimanı yaralar ve zaptiyelere karşı çıkınca iki yıl İzmir cezaevinde yatar. Yörük Osman, kendisi hapisteyken nişanlısının, Alim Mehmet'e tozluk bağcığı ördüğünü duyar. Osman, Alim Mehmet'i öldür. Dağa çıkıp Koca Cerit'e *kızan* olur. Daha sonra Yörük Osman, Koca Cerit'in çetesinden ayrılıp Küçük Cerit'e *kızan* olur. 1877 yılında düze inen Osman, asker olmak istemeyince tekrar dağa çıkar. Yörük Osman, 1880 yılında müstakil çetesini kurar ve Çakırcalı Ahmet Efe'nin *kızanları* da onun çetesine katılır. Aydın, Muğla taraflarında Rum eşkıyaları artar. Osman Efe, Rum eşkıyaları ile mücadele eder. Osman Efe, Tireli Hacı Ali Paşa aracılığıyla düze iner. Naşit Paşa, kendisine verilen emir ile bütün *efeleri* ortadan kaldırmaya karar verir. Vali, Osman Efe'yi Rum eşkıyaları hakkında konuşmak için hükümet konağına davet eder. Osman Efe, kuşkuları olsa da davete gider ve burada tuzağa düşürülerek öldürülür.

Romanının özeti şöyledir: Yörük Osman, Konya civarında yaşayan Cirit kabilesindendir. Osman, küçük yaşta yetim kalınca Ödemişli Abdal Musa'nın yanına çoban olarak girer. Osman, koyunları otlatırken bir gün Yörük çadırına misafir olur ve çadırdaki Yörük kızına âşık olur. Kız da Osman'ı sever. Genç çift, nişanlanır. Kıza Kocabağ oğullarından Hasan Efendi'nin oğlu da talip olur. Kocabağ oğulları, kızın babasını ikna eder ve nişan bozulur. Osman, durumu öğrenince bir süre ortadan kaybolur. Osman, düğün gecesinde gelini ve damadı öldürür ve ardından da dağlara çıkar. Yörük Osman bir hafta sonra Bademlideki Kör Emin'in çiftliğinde çalışmaya başlar. Kocabağ oğulları bu ölümler üzerine her yerde Osman'ı aramış, Aydın valisini tanıdıkları için ondan da yardım istemişlerdir.

⁴⁷¹ Murat Sertoğlu, *Dağlar Kralı Yörük Osman Efe*, İstanbul: Güven Basımevi, 1955.

Bahsi geçen roman için Halil Dural, Murat Sertoğlu'nun Ödemiş'e gelmiş olmasına rağmen Osman Efe hakkında iyi bilgi toplayamadığını, romanını hayali bir şekilde yazdığını ve Osman'ı büyüteyim derken küçülttüğünü ifade eder. Bk:

Halil Dural'ın Kaleminden Ödemişli Efe ve Zeybekler, (Yayıma Hazırlayanlar: Ercan Uyanık-Sabri Yetkin), s. 167.

Her iki eserdeki anlatımlar karşılaştırıldığında olayların farklı anlatıldığı dikkati çekmektedir.

⁴⁷² *Halil Dural'ın Kaleminden Ödemişli Efe ve Zeybekler*, (Yayıma Hazırlayanlar: Ercan Uyanık-Sabri Yetkin), s. 121-163.

Ayrıca Yörük Osman hakkında bilgi için bk:

Kemal Özkaynak, *Efelerden Haber*, s. 64.

Valilik, gerekli araştırmaları yaptırır. Jandarmalar Osman'ın, Bademli'de K r Emin'in yanında çalışan kişi olduğundan şüphelenirler. Çiftlikte, komutan ile Osman arasında çatışma yaşanır. Osman, gece karanlığından yararlanıp oradan uzaklaşıp Beşparmak Dağları'na gider. Dağda silah sesleri duyar. İki Arap ağaca bağlıdır. Yörük Osman, Arap'a işkence yapılacağını anlayınca nara atıp olacakları engeller. Koca Arap'ı kurtarır. Yörük Osman, bir *kızanı* ve Koca Arap'ı yanına alıp oradan uzaklaşır. Koca Arap, Yörük Osman Efe'nin *başzeybeği* olur.

Osman Efe'yi öldürmek isteyen Rum  etelerinden Kuşadalı Todori, İzmir'de Papas köyünde kalır. Osman Efe, Todori'ye İzmir'den gitmesi koşuluyla kendisini affedeceğini söyler. Todori'nin gitmemesi üzerine iki gün sonra Osman Efe, Todori'yi ve *kızanlarını*  ld r r. Kocabağ oğulları Osman Efe'den intikam almak için dönemin ünlü *efelerinden* Kara Efe'ye başvurur ve ona 500 altın verirler. Fakat  len Osman Efe değil Kara Efe ve *kızanları* olur. Tire'nin arkasında Osman Efe, jandarmalar ile çatışmaya girer.    nc  günün sonunda Osman Efe ve *kızanları*, ağızlarında birer kamyış, ayaklarında taş ile dereyi geçerler. Osman'ın çetesine, Çakırcalı Ahmet Efe katılır. Artık dağların hâkimi Osman Efe'dir. Gavur Efe, aman dileyip kırserdarı olmuş acımasız bir *efedir*. Gavur Efe, Osman Efe'yi öldürmek amacıyla onun mahiyetine girer. Gece, *efelik* adabına göre aynı odada uyuyacaklardır. Osman Efe'nin uykusu ağırdır ve kulakları da ağır işitir. Bunu bilen Koca Arap, herkesten habersiz kapıda nöbet tutar. Gece yarısı Gavur Efe, Osman Efe'yi öldürmeye yeltenince Koca Arap, Gavur Efe'yi öldürür. Osman Efe, bu olaydan sonra Koca Arap'ı hiç yanından ayırmaz.

Osman Efe, 4-5 yıldır dağlardadır. Çakırcalı Ahmet Efe, kendisinden ayrılıp düze iner. Bu sıralarda dış devletler, İstanbul Hükümeti'ne İzmir'de asayişin kalmadığına dair baskı yaparlar. İzmir valiliğine Hamit Bey getirilir. Hamit Bey, dağda olan ve düze inmiş olan bütün *efeleri* bir gecede öldürmek istediğini hükümete bildirir ve hemen planını uygulamaya başlar. Vali, ilk önce Osman Efe'yi düze indirir. 15 gün sonra Vali, İzmir Hükümet Konağı'nda ziyafet verir. Bu ziyafette Osman Efe, Koca Arap ve *kızanları*  ld r l r. Koca Arap'ın “Osmanlı'ya güvenilmez.” sözü bir kez daha hakikat kazanır. Aynı gün başta Çakırcalı Ahmet Efe olmak üzere diğer *efeler* de  ld r l r. Vali'nin yaptırdığı bu katliam Rum çetelerine yarar. Ortalığı boş bulan Rum  eteleri, Türk köylerine rahat vermezler.

Romanda takip-kovalamaca tipi vaka ile olaylar anlatılmıştır. Romanda Yörük Osman ile Kocabağ oğulları, Rum eşkıyası Kuşadalı Todori, Kara Efe, Gâvur Efe arasında yaşanan çatışmalar ile Yörük Osman ile Rum  eteleri ve *efeler* ile Osmanlı Hükümeti arasında yaşanan çatışmalar da yer almaktadır.

Romanın başkahramanı Yörük Osman'dır. Romanda yer alan diğer kahramanlar ise, Apdal Musa ve eşi, Osman'ın sevdalandığı Yörük kızı, Yörük Osman'ın *kızanları* Koca Arap, Büyük Cerit, Küçük Cerit, Çakırcalı Ahmet vb., *efeler*; Çoban Mahmut Efe, Parmaksız Arap Efe, Piç Osman Efe, Bakırlı Efe, Koca Mustafa Efe, Yörük Osman'ın yataklarından Sarılar çiftliğinin sahibi Hasan Bey, Osman'ın düze inmesine aracı olan Hacı Ali Paşa, Yörük Osman'a karşı kötülük düşünen kahramanlar ise; Kocabağ oğullarından Hasan, Kuşadalı Todorı, Bayındırlı Mehmet Efendi, Kara Efe, Gavur Efe, İzmir Valisi Hamit Bey, Komiser Behçet Bey, İzzet Bey, Hapishane Müdürü Hüseyin Ağa vb. kişilerdir.

Romanda ifade edildiğine göre Yörük Osman Efe, Çakırcalı Mehmet Efe'den 30 sene evvel (Çakırcalı Mehmet Efe 1872 yılında doğduğuna göre, Yörük Osman 1840'lı yıllarda yaşamış olmalıdır.) yaşamıştır. Yörük Osman, merttir, cesurdur, dürüştür, yeri geldiğinde duygusaldır. Okuma-yazma bilir. Osman Efe, zenginden alıp fakire dağıtır, köylüler tarafından sevilir, kan dökmekten hoşlanmaz, kamu malına el uzatmaz. Yörük Osman, çevresi tarafından sevilen, çalışkan ve sessiz bir kişiyken, kendisinin küçük görülerek nişanlısının elinden alınmasını kabullenemez ve bunun intikamını alır. Böylece kanun dışı hayatına başlar. Bu açıdan bakıldığında Yörük Osman, dinamik bir karakterdir.

Romanda olaylar, İzmir ve çevresinde geçmektedir. Nazilli, Aydın, Muğla, Manisa vb. Yörük Osman, Ödemiş'in Adagide bölgesinde yaşar. *Efe*, Beşparmak Dağları'nda dolaşır. Rum köyü olan Papas köyü, Sarılar çiftliği, kaplan suyu mevkii, Nazilli hapishanesi, İzmir Hükümet Konağı vb. mekânlar romanda yer almaktadır. Özellikle Yörük Osman, dağa çıktıktan sonra olayların geçtiği kapalı mekânlar, kötü olayların yaşandığı yerler olarak görülür. Örneğin; Bademli'de yer alan Kör Emin'in çiftliğinde Yörük Osman ile jandarma arasında çatışma yaşanır. Papas köyünde yer alan evde Yörük Osman, Todorı'yi öldürür, İzmir Hükümet Konağı'nda Yörük Osman Efe ile *kızanları* tuzağa düşürülerek öldürülür vb.

Romanda olaylar ifade edilirken açık tarih belirtilmemiştir. Fakat *Yörük Osman Efe, Çakırcalı Mehmet Efe'den otuz sene kadar evvel yaşamış bir efedir*⁴⁷³ ifadesi, romandaki gerçek zaman kullanıldığını göstermektedir. Romanda olaylar, İzmir Valisi'nin *efelere* karşı uyguladığı imha planıyla son bulur. Bu olay da 1883 yılında gerçekleşmiştir. Kısaca romanda geçen olay zamanı, 1840'lı yıllar ile 1883 yılı arasındadır.

Romanda yer alan *efelik* ile ilgili unsurlar şunlardır:

⁴⁷³ Murat Sertoğlu, *Dağlar Kralı Yörük Osman Efe*, s. 19.

Murat Sertoğlu, romanına başlamadan önce *efe* ile haydut kavramlarına açıklık getirir. Yazara göre haydut, savunmasız insanları paralarını alıp öldürmek için dağa kaldıran, namusa göz diken, yok yere adam öldüren kişilerdir ki onları hiç kimse sevmez ve onlara kahraman gözüyle bakmazlar. Bu durumun aksine haksızlığa isyan ederek ya da kaderin bir oyunu sonucunda kanun dışı kalarak dağa çıkan *efeler*, sebepsiz yere adam öldürmezler, fırsat bulunca fakirlere yardım ederler, en büyük tehlikelere korkmadan göğüs gererler⁴⁷⁴. Böylece yazar, *efelik* kültürü hakkında bilgi vermeden önce *efelik* kavramını ve bu kavramın tam tersini temsil eden haydutluk kavramını açıklamış olur.

Murat Sertoğlu romanında Yörük Osman'ın hayatını anlatırken bir yandan da *efelik* kültürüne dair bilgiler verir. Örneğin; daha önce *efelik* yapmış daha sonra da aman dileyerek affa uğramış ve *efelerin* takip işlerinde çalışan kişilere kırserdarı denilmektedir. Bir kimsenin *efe* olabilmesi için uzun seneler bir *efenin* yanında *kızan* olarak bulunmalı, ihtiyaçlarını karşılayabilecek emin yatakları olmalı, iyi nişancı 4-5 arkadaşı bulunmalıdır⁴⁷⁵. Adama işkence yapmak, *efeliğe* sığmaz⁴⁷⁶. Eli bağlı adamı öldürmek, *efeliğe* yakışmaz⁴⁷⁷. Elinde silahı olmayan bir adamı öldürmek *efelik* değildir⁴⁷⁸. *Efelik* adabına göre, iki *efe* aynı odada yatar⁴⁷⁹. Düze inmek *efelik* geleneğine göre, şerefsizlik değildir⁴⁸⁰.

Yazar romanında Yörük Osman Efe'nin tam da yukarıda ifade edildiği gibi bir *efe* olduğuna inanır. Yörük Osman hayatı boyunca, *efelik* adabına aykırı bir davranışta bulunmamış, basit bir haydut kimliğine bürünmemiştir. Yazar, Yörük Osman'ın halk arasında kahraman olarak anıldığını ifade eder ve romanı boyunca da *Efe*'yi bir kahraman gibi anlatır. Murat Sertoğlu, *Efe*'ye karşı olumsuz bir tutum sergilemez ve yazar, *Efe*'yi övgü dolu sözlerle anlatır:

Yörük Osman işte böyle bir efe idi. Bu efeler efesi onun için bu gün bile bütün Egede misilsiz bir kahraman diye tanınır. Adı hürmetle anılır. Ve saz şairleri onun merdivenden inerken nasıl vurulduğunu yanık sesleriyle söylerlerken başlar öne eğilir ve gözlerinden iki damla yaş süzülür. (s. 3)

⁴⁷⁴ Murat Sertoğlu, *Dağlar Kralı Yörük Osman Efe*, s. 3.

⁴⁷⁵ Murat Sertoğlu, *Dağlar Kralı Yörük Osman Efe*, s. 8.

⁴⁷⁶ Murat Sertoğlu, *Dağlar Kralı Yörük Osman Efe*, s. 14.

⁴⁷⁷ Murat Sertoğlu, *Dağlar Kralı Yörük Osman Efe*, s. 16.

⁴⁷⁸ Murat Sertoğlu, *Dağlar Kralı Yörük Osman Efe*, s. 27.

⁴⁷⁹ Murat Sertoğlu, *Dağlar Kralı Yörük Osman Efe*, s. 53.

⁴⁸⁰ Murat Sertoğlu, *Dağlar Kralı Yörük Osman Efe*, s. 61.

Romanda ifade edilen Yörük Osman Efe'yi, Hobsbawm'ın *asil soyguncu imajı* ile incelediğimizde karşımıza şu sonuçlar çıkmaktadır:

Yörük Osman'ı kanun dışı hayatına sürükleyen, gönül meselesidir. Osman'ın nişanlısı ve nişanlısının ailesi, verdiği sözden dönüp nişanı atarlar. *Efe*'de bu ihaneti kaldıramaz ve elini kana bulayarak dağa çıkar. Yani *Efe*'yi dağa sevk eden olay, halkın nazarında bir suç sayılmaz. *Efe*, dağa çıktığından beri haksızlıkları önler. Köylülerin sorunlarını çözer:

Yine birçok köylüler, bir haksızlığa uğradılar mı, hükümet yerine Yörük Osmana başvuruyorlardı. Yörük Osman Efenin verdiği emir derhal tatbik ediliyor ve haksızlığa uğrayan, hakkını elde ediyordu. (s. 56)

Yörük Osman, zengin ağalardan para istemiştir. Fakat hiçbir ağayı imkânı dışında bir miktarı tedarik etmesi için zorlamamış, aldığı paraların büyük bir kısmını da fakir köylüye ve halka dağıtmıştır. Yörük Osman, dağa çıkmasına sebep olan ilk cinayetlerinden sonra yok yere, zevk için adam öldürmemiştir. *Efe*, Hacı Ali Paşa'nın aracılığıyla düze inmeyi kabul eder ama düzde yaşamasına fırsat tanınmadan İzmir Valisi tarafından tuzağa düşürülüp öldürülür. Bunun için de *Efe*'nin düzdeki yaşantısı hakkında yorum yapılamaz. Fakat ölümü Hobsbawm'ın da söylediği gibi ihanet sonucunda gerçekleşir. Yörük Osman, halk tarafından kahraman olarak görülen ve onlar tarafından korunup kollanan bir *efedir*.

Halk arasında Yörük Osmanın maceraları efsaneleşiyordu. Bilhassa efenin fakir fıkara yardım etmek hususunda gösterdiği cömertlik onu fakir halka ve köylüye bir kat daha sevdirdiyordu. (s. 56)

Yörük Osman'ın romanda görünmez veya yaralanmaz olduğuna dair bir bilgi yer almamaktadır. *Efe*, hayatı boyunca padişaha karşı bir düşmanlık beslememiştir. Hatta düze ineceği sırada *başzeybeği* Koca Arap, ne kadar Osmanlı Hükümeti'ne güven olamayacağını ifade etse de *Efe*, Osmanlı Hükümeti'ne güvenmiş, Vali'nin Rum çetelerine karşı kendisinden yardım istediğinde bu yardım çağrısını karşılıksız bırakmamıştır.

Kısaca Yörük Osman Efe'nin, Hobsbawm'ın *asil soyguncu imajını*, düze indikten sonraki yaşantısı ve görünmez-yaralanmaz olması dışında, taşıdığını ifade edebiliriz.

Murat Sertoğlu, romanını yazmadan önce bazı araştırmalar yapmıştır. Yazar, olaylara tanık bazı kişiler ve görevlilerle konuşmuştur. Konuştuğu kişilerden biri de ömrünü eşkıya takiplerinde geçirmiş olan Bayındırlı Mehmet Efendi'dir. Bayındırlı'dan öğrendiklerini

(Bayındırlı'nın, Rum çetelerinden Kaptan Anderya ile olan mücadelesi, Çakırcalı Ahmet Efe'nin öldürüldüğü müsademe ve sonrasında yaşananlar vb.) yazar, romanında olaylara ara vererek ifade eder. Böylece yazar, konunun akışını bozarak, konu dışı açıklamalarda bulunur. Yazar, Rum çeteleri ve faaliyetleri hakkında da bilgi verir. Romanda tarihi bilgilerle çelişen bazı hususlar vardır. Örneğin; romanda Çakırcalı Ahmet Efe, oğlunun yirmi yaşına geldiğini söyler:

-Haklısın efe, dedi. Hakikaten çok yoruldun. Senin oğlan kaç yaşında?

-On sekizini bile geçti. Yirmisine geliyor. (s. 56)

Ahmet Efe, 1883 yılında öldürülmüştür. O sıralarda oğlu Mehmet (Çakırcalı Mehmet Efe) ise, 11 yaşında olmalıdır. Daha sonra romanda *efelerin* imha planını İzmir Valisi Hamit Bey'in gerçekleştirdiği ifade edilir. Oysaki bu planı, İzmir Valisi Hacı Naşit Paşa uygulamıştır ki yazarın, *Çakırcalı Mehmet Efe* başlıklı romanında da bu dile getirilmektedir. Bu durumun yazar tarafından da bilindiği aşikârdır fakat yazar, kurgu üzerine kurulan romanında bu ifadeyi kasten kullanmış olmalıdır. Ayrıca Murat Sertoğlu, *efelerin* ortadan kaldırılması olayına da, tepkiyle yaklaşır. Yazar bu yaşananların, Rum eşkıyalarına bir fırsat doğurduğunu ve Çakırcalı Mehmet Efe'yi ise babasının intikamını almak için dağa sevk ettiğini ifade ederek hükümetin tutumunu eleştirir.

Yörük Osman Efe'nin kahraman olarak yer aldığı diğer romanlar ise; Murat Sertoğlu *Çakırcalı Mehmet Efe*, Yaşar Kemal *Çakırcalı Efe*, Hayreddin Asarcıklı *Çakıcı Mehmet Efe*, Şeref Üsküp *Çakıcı Efe*, Sabahattin Burhan *Çakırcalı Mehmed Efe*, Reşat İleri *Çakıcı Mehmet Efe*, Murat Sertoğlu *Kamalı Zeybek*, Sabahattin Burhan *Kurtuluş Savaşı'nda Gökçen Efe Destanı*, Ali İhsan Usta *Efelerin Efesi Yörük Ali Efe*, Ali İhsan Usta *Dağlar Kartalı Yalnız Efe*, Mevlüt Kaplan *İzmir'in Kavakları*, Zeynel Besim Sun *Çakıcı Efe* başlıklı romanlardır.

2.7.3. Gıyas Yetkin *Ateşten Ateşe*

Edremit'te dünyaya gelen gazeteci-yazar Gıyas Yetkin (1905-1967)'in kaleme aldığı *Ateşten Ateşe*⁴⁸¹ başlıklı romanda, Milli Kurtuluş Savaşı'nda yer alan Akça Efe'nin mücadeleleri anlatılmaktadır. Yazar romanını, olayların geçtiği zamanda yaşayan insanlarla konuşup uzun bir çalışma sonunda hazırlamış, Akça Efe'nin ifadelerine de romanında yer vermiştir. Yazar, romanını kaleme alma amacını, şu sözleriyle açıklamaktadır:

⁴⁸¹ Gıyas Yetkin, *Ateşten Ateşe*, Ankara: Bütün Türkiye Yayınevi, 1964.

*İşte bu eser yurdunu istilaya gelen vahşi düşman sürüleri ile çarpışan fedakâr insanlar ve isimsiz kahramanlardan toplanarak bu büyük kurtuluş davası için kan dökmüş ve can vermiş aziz şehitlerin, şanlı gazilerin isimlerini sonsuzlaştırmak için meydana getirilmiştir*⁴⁸².

Şehitleri ölümsüzleştirmek için kaleme alınan romanın özeti, şöyledir: Dalkıran Efe ve birliği, 1920 yılında Ayvalık'ta bulunan 172. Alay Komutanlığı'nda düşmana karşı savaşırlar. Dalkıran Efe'nin birliğinde, Mehmet Akça da vardır. Soma tarafı çözülünce Yunanlılar Balıkesir'i ele geçirir. Karaağaç'taki Cephe Komutanı Kaymakam Sadullah Bey, bütün *efeleri* Havran'ın Temaşalık köyüne çağırır. Dalkıran Efe ve birliği, o güne kadar Yunanlılarla çarpışmış birçok başarılar elde etmiştir. İbişoğlu İsmail Efe, çatışmada yaralanınca onu Edremit'e göndermişlerdir. Dalkıran Efe ve arkadaşları, İbişoğlu'nu ziyaret etmek için Burhaniye'ye gelirler. 1 Temmuz 1920 yılında Edremit, Yunanlılar tarafından işgal edilir. Dalkıran Efe'yi İbişoğlu'nun yanında bırakan Akça Efe, onlardan ayrılır. Dalkıran ile İbişoğlu, Yunanlılar tarafından yakalanır. On gün işkenceler gören *efeler*, daha sonra İzmir'de Divanı Harbe gönderilir. Akça Efe, *kızanlar* bulur ve birliğini kurar fakat *kızanlarının* hepsi silahsızdır. Bu sorunu Akça Efe, Yunanlıların silahlarını ele geçirerek çözer.

Akça Efe, evine giderken Yunanlılar tarafından yakalanır ve bodrum katında yer alan hapishaneye kapatılır. Babasının hatırı sayılır kişilerden olması dolayısıyla Akça Efe, fazla işkenceler görmese de aylarca burada tutulur ve 18 Ocak 1921 tarihinde Midilli'deki hapishaneye gönderilir. Burada yer alan Türk esirler, aylarca aç-susuz kalır. Midilli'deki Türklerin yardımıyla esirler, yemek ve suya kavuşunca biraz da olsa kendilerini toparlarlar. 8 Şubat'ta esirler, İzmir kordon boyunda yer alan kumandanlık binasına bitişik evin bodrum katına getirilir. Akça Efe burada, Dalkıran ile İbişoğlu *Efeler* ile karşılaşır. Onlar, çok işkenceler görmüşlerdir. *Efeler*, bir ay Divanı Harbe gelip giderler. Akça, Dalkıran ve İbişoğlu Efe, idama mahkûm edilir. 18 Mart 1921 tarihinde Divanı Harp'ten kaçan üç *efe*, on kişilik bir birlik kurar ve *efe* olarak da Dalkıran'ı seçerler. Dalkıran *Efe* ve adamları, köyleri talan eden Yunan birliğini yok eder. Akça Efe, kolundan yaralanır. Akça Efe, kendisi kaçınca babasının Yunanlılar tarafından tutuklanıp Edremit'teki hapishaneye atıldığını öğrenir.

Akça Efe yolda karşılaştığı zengin Rumların çocuklarını, babasına karşılık dağa kaldırır. *Efe*, babası serbest kalınca çocukları bırakır. Akça Efe ve adamları, Okçular köyüne dönerken on dört Yunan askerini öldürür. Dulkadir ve birliği, vatan haini oldukları belirtilen Kara Hacı ve Gâvurcu Şükrü ile çatışırlar. Balıca çatışmasında İbişoğlu, şehit düşer.

⁴⁸² Gıyas Yetkin, *Ateşten Ateşe*, s. 5.

Yenilmez Efe, Akça Efe'ye mümkün olduğu kadar kalabalık bir kuvvetle Kazdağı'na gelmelerini, Yunanlıların 2000 Ermeni gönüllüsüyle Edremit'e geleceklerini söyler. Çatışmada Yunanlıların birliğı zayiata uğrar. Rüstem Efe ile Akça Efe, özellikle vatanına ihanet eden Türkleri bulup öldürürler. Daha sonra Akça Efe, Rüstem'in birliğinden ayrılır. Akça Efe, diğer efelerle birlikte (Sarı Mehmet Efe, Ali Osman Efe, Halil Efe, İbrahim Ethem Bey vb.) Yunanlılarla savaşıır. Yunanlılar, vatan topraklarından atılana kadar Akça Efe Yunanlılarla olan mücadelesine devam eder. Akça Efe, çatışmalarda aldığı yara sebebiyle Çanakkale'de bulunurken, Edremit'in düşmanlardan kurtuluşunu göremez. Akça Efe, 10 Eylül 1922 tarihinde Edremit'e döner.

Romanda takip-kovalamaca tipi vaka ile olaylar anlatılmıştır. Olaylar temelde, Türkler ile Yunanlılar arasında yaşanan çatışmalara dayanmaktadır. Romanda Türklerin mücadelesi Akça Efe, Dalkıran Efe, İbişoğlu Efe ve diğer efe ile subayların desteğı ile gerçekleşmektedir. Romanda aynı zamanda Türkler ve Osmanlı Devleti'ne ihanet eden yerli Rumlar ile Türkler ve Yunanlılara destek veren gönüllü Ermeni çeteleri arasında yaşanan çatışmalar da yer almaktadır:

-Arkadaşlar, önce şu başı bozuk palikaryaların hesabını görün. Sonra öteleri haklarsınız. Hadi asker emir kulu deyelim ya bu yıllarca bizim ekmeğimizi yiyen köpeklere ne oluyor? Bunların burada işi ne? diye bağırdı ilk kurşunu gönderdi. En öndeki kılavuz yerli rum (Ah panayam) diye bir çığlık attı. (s. 13)

Romanın başkahramanı Mehmet Akça Efe'dir. Diğer kahramanlar ise; Mustafa Kemal Paşa, Kaymakam Sadullah Bey, Atıf Efendi, Müftü İsmail Hakkı, Parti Pehlivan, efeler; Dalkıran Efe, İbişoğlu İsmail Efe, Yenilmez Efe, Rüstem Efe, Hüseyin Efe, Koca Eyüp Efe ve kızanları, vb., Türklerin düşmanları ise; Yunan zabiti Mavrumatis, Mihalaki, Niko, Samyotaki, Dönme Haydar, vatana ihanet eden Kara Hacı, Gavur İmam, Gavurcu Şükrü, Asım Hoca vb. kişilerdir.

Romanda ifade edildiğine göre Mehmet Akça Efe, Edremit'in Tuzcumurat mahallesinde anne babasıyla yaşar. Okuma-yazma bilir. Temiz ve zeki bir gençtir. Keşif ustasıdır. Akça Efe, 1. Dünya Savaşı'ndan sonra Ayvalık cephesinde mücadele verir ve ilk günden beri Kuvayı Milliye'de yer alır. Mehmet'in "Akça" lakabıyla anılması ise, bir nöbetçinin korkusuna dayanmaktadır. Mehmet, Ayvalık cephesindeyken gece geç vakitte karargâha önemli bir posta getirmiş, nöbetçinin de dalgın olduğu bir anda beyaz atı ile

nöbetçinin önünden geçmiştir. Nöbetçi de korkuyla önünden yel gibi Akça bir şey geçti deyince Mehmet, Akça Efe olarak anılmaya başlanmıştır⁴⁸³. Akça Efe, çevresindeki insanlar tarafından milli bir kahraman olarak görülmüştür:

Akça'nın Edremit'e geldiğini duymayan kalmamış çok kıymetli herkesin sevdiği genç çevrede milli bir kahraman olmuştu. (s. 51)

Akça Efe, Yunanlılar ile girmiş olduğu çatışmalarda dört yara almıştır. Akça Efe, savaşlar bitince babadan kalma zeytinlik ve tarlalarda, çocukları ve torunlarıyla birlikte yaşamıştır. Romanda Akça Efe, statik bir karakter olarak romanın başından sonuna kadar aynı karakteri sergilemiş, vatanının bağımsızlığı için mücadele etmiştir.

Romanda olaylar genellikle Balıkesir'in ilçe ve köylerinde (Edremit, Ayvalık, Akçay, Havran, Zeytinli vb.) yaşanmaktadır. Ayrıca romanda İzmir, Midilli, Soma, Simav, Çanakkale'de de olaylar geçmektedir. Bu bölgelerde yer alan mekânlarda Türklerin Yunanlılara karşı olan mücadeleleri anlatıldığı için işgaller bitene kadar buralarda genellikle hüznün ve gözyaşı hâkimdir. Açık mekânlar genelde, çatışmaların yaşandığı yerlerdir. Kapalı mekânlarda ise genellikle, zulüm ve işkence görülmektedir. Örneğin; *efelerin* kapatıldığı Edremit'teki bir binanın ve İzmir'de yer alan harap bir binanın bodrum katında *efeler*, işkence görürler. Midilli hapishanesinde Akça Efe ve alıkonulan Türkler günlerce aç-susuz kalırlar. İzmir'de yer alan Yunanlıların kurdukları Divan-ı Harb'de, affedilen insan yoktur.

Romanda olaylar 1920 yılının Haziran ayında başlar, 10 Eylül 1922 tarihinde sona erer. Yani romanda yer alan olay zamanı 1920-1922 yılları arasındadır.

Romanda yer alan *efelik* ile ilgili unsurlar şunlardır:

Gıyas Yetkin romanında, Mehmet Akça başta olmak üzere Balıkesir ve çevresinde yer alan *efe* ve *kızanların*, Milli Mücadele yıllarındaki kahramanlıklarını anlatmıştır. Yazar mert, cesur ve güçlü yapıya sahip *efelerin*, vatan sevgisini ön plana çıkarmıştır. Yazar, *efelerin* mücadelelerini anlatırken, çoğu yazarın yaptığı gibi aksine, romanında *efelik* kültürüne dair bilgilere hemen hemen yer vermemiştir. Bu konuda sadece roman kahramanı Sarı Mehmet Efe'nin aracılığıyla birkaç cümle ifade edilmiştir:

⁴⁸³ Gıyas Yetkin, *Ateşten Ateşe*, s. 67.

-...*Bak bilmiyorsan öğren. Efe, kendi soyundan olanlarla döğüşmez ancak düşmanla vuruşur. Efe, adam soymaz, hayvana arpa dilenmez.* (s. 76)

Yazar, Akça Efe için olumsuz bir ifade kullanmaz. Onu, kahraman olarak görür. Edremit'in kurtuluşunun ardından Edremit'e gelen *efeyi*, yazar şu ifadeleriyle anlatır:

Omuzunda birçok düşmanın canını almış şanlı filintası. “yandan kayışlı muaddel Osmanlı mavzeri” kahraman vücudunu süsleyen ve katıldığı şerefli çatışmaların kutsal nişanı olan henüz savmamış dört yara ile... (s. 110)

Romanda anlatılan Akça Efe, haksızlıkları önlemek için mücadele eder. Özellikle Müslümanları zevk için işkencelerle öldüren düşmanlarla savaşır. Yunan askerlerinin köylülerden zorla aldıkları paraları ve eşyaları, onların sahibi olan köylülere dağıtır. Köylüler Akça Efe'yi, vatan topraklarını ve kendilerini düşman karşısında koruyup kolladığı için severler, Akça Efe'ye destek olurlar. *Efe'nin* bu tutumları Hobsbawm'ın *asil soyguncu imajının* bazı unsurlarını temsil etse de *Efe'yi*, bu imaj ile incelemek doğru olmayacaktır.

Gıyas Yetkin romanında, yukarıda yer alan yazarlardan bazıları gibi, diyaloglarda mahalli ağızlara yer vermiştir.

2.7.4. Sabahattin Burhan Kozalaklı Mehmet Efe

Sabahattin Burhan Kozalaklı Mehmet Efe'nin hayatını, *Kozalaklı Mehmed Efe*⁴⁸⁴ başlıklı iki ciltlik eseriyle romanlaştırmıştır. Romanın tahliline geçmeden önce Kozalaklı Mehmet Efe'nin hayatı hakkında Kemal Özkaynak'ın belirtmiş olduğu bilgilere yer verelim:

Kemal Özkaynak'ın ifade ettiğine göre Kozalaklı Mehmet Efe, Aydın köylerindendir. Kozalaklı, askerden firar ederek dağa çıkmış, Kılıoğlu'nun çetesine katılmıştır. *Efe*, Milli Mücadele'de yer almış ve daha sonra bu mücadeleden kaçarak tekrar dağlarda dolaşmaya başlamıştır. Kozalaklı, düze inme tekliflerine kuşkuyla yaklaşmış, Karıncalı Dağ'da yer alan bir Yörük evinde yakalanmış ve 1341 yılında idam edilmiştir⁴⁸⁵.

Sabahattin Burhan, romanının sonuna eklediği *Son Söz* veya *Vasiyet* başlıklı bölümde romanını niçin kaleme aldığını ifade eder:

⁴⁸⁴ Sabahattin Burhan, *Kozalaklı Mehmed Efe*, 1-2. Cilt, İstanbul: Bilge Kültür Sanat, 2011.

⁴⁸⁵ Kemal Özkaynak, *Efelerden Haber*, s. 70.

Kozalaklı'nın hayat hikâyesini yazmama sebep küçüklüğümünden beri maceralarını duyarak büyümem, temelde o kültürü almış olmamadır. Şöyle ki: Romanda sözü edilen Pişman Yusuf benim dayımdır. Dayım Kozalaklı'nın hayat hikâyesini en fazla bilen kişidir. Çünkü Kozalaklı, hayatında en fazla belki dayımla görüşmüş, bütün hayatını ona anlatmıştır. Hatta son buluşmalarında; "Yusuf'um, Kozalaklı'nı unutma. Eli kalem tutana rastlarsan yazdır kara bahtımı... Sana vasiyetim olsun bu... Bizden sonrakilere de ibret." demiştir⁴⁸⁶.

Kozalaklı'nın bu vasiyetini yerine getiren yazar, dayısının anlattıklarıyla yetinmemiş, Kozalaklı'nın köyüne giderek köylülerle, kardeşi Mustafa Çavuş, Efe'nin ailesi ve kızanlarıyla konuşmuş, Kozalaklı'nın dolaştığı mekânlarda gezmiştir. Yazarın küçük yaşta yazdığı (Nazilli Lisesinin birinci sınıfındadır.) bahsi geçen roman, ilk başta 1969-1970 yıllarında *Ege Ekspres* gazetesinde tefrika edilmiş, otuz yedi yıl sonra da roman kitap haline getirilmiştir⁴⁸⁷. İki ciltlik romanın özeti ise şöyledir:

Olaylar, Aydın'ın Kozalaklı köyünde geçer. Mehmet, çobandır. Yaz ayları gelince kasap olan babasına yardım eder. Mehmet, Ayşe'ye sevdalanır ve ailelerinin de rızasıyla evlenirler. Kamil aracılığıyla Kasap Bahri'de para olduğunu öğrenen çoban çetesi, Mehmetlerin ağılını soymaya gelir. Mehmet, kendilerine silah ile karşılık verince çetedeekiler kaçır. Askerden yardım beklemenin boşuna olduğunu anlayan Mehmet, her gün ağılın önünde nöbet tutar. Çete, bir gece yine gelir. Mehmet, onlardan birini vurur. Çavuş, silah kullanmak yasak olduğu için Mehmet'i tutuklar. Mehmet, onbaşının elinden kaçır ve dağa çıkar.

Mehmet, Arnavut Feti'nin çetesine esir düşer. Onu, Kılıoğlu Hüseyin Efe ve kızanları kurtarır. Kılıoğlu ve çetesi, kendilerini ihbar eden Çolakoğlu'nu dağa kaldırır. Mehmet, Çolakoğlu'nu öldürünce Efe'ye, zeybek olur. Mehmet, bir gece nöbet tutarken çeteden ayrılır ve köyüne gider. Burada Iğ Kuyruk, Koca Ali ve Sarı Hüseyin ile birlikte yeni bir çete kurarlar. Kozalaklı, efe seçilir. Çete, ilk olarak tütün tüccarı Nikola'yı dağa kaldırır. Böylece grubun ihtiyacı olan parayı tedarik ederler. Yörüklerden Abazoğlu'nun çadırına, Arnavut Feti'nin çetesi gelir. Kendilerini Kozalaklı diye tanıtırlar. Feti'nin çetesi, Yörüklerin paralarına el koyup kızlara saldırırlar. Ardından Kozalaklı, çadıra gelir ve olanları Abazoğlu'ndan öğrenir. Kozalaklı, adını kullanan Feti ve çetesini öldürür. Kozalaklı'nın peşine düşen müfrezeler Molla Ahmet'ten, Kozalaklı'nın yerini öğrenirler. Asker ile girdiği çatışmadan Kozalaklı ve kızanları, kayıp vermeden çekilirler.

⁴⁸⁶ Sabahattin Burhan, *Kozalaklı Mehmed Efe*, 2. Cilt, s. 299.

⁴⁸⁷ Sabahattin Burhan, *Kozalaklı Mehmed Efe*, 1. Cilt, s. 8-10.

Arap Yüzbaşı, Kozalaklı'nın düze inmesi için aracı olur. Kozalaklı, düze inerek Çine'nin Çaltı Köyü'ne yerleşir. 3 Haziran 1919 da Yunanlılar Nazilli'yi işgal edip Türklere zulüm ederler. Miralay Şefik Bey ve diğer subaylar, zeybeklerle birleşmeye karar verirler. Şefik Bey, Kılıoğlu Efe, Yörük Ali Efe ve Kozalaklı Mehmet Efe'yi çağırır. Böylece ilk milli kuvvet oluşturulmuş olur. *Efelerin* de desteğiyle Aydın, Yunan işgalinden kurtulur. Yunanlılar, kısa süre içinde Aydın'ı tekrar işgal eder. Bu sırada yerli Rumlar; şehirdeki ağaları, güzel kızları Yunanlılara ihbar ederek Yunan zulmüne öncülük ederler. Komutan, bu Rumları ve altı şüpheli Türk'ü Muğla'ya götürmesi için Kozalaklı'yı görevlendirir. Kozalaklı, yaşanan vahşetlere tanık olmuştur. *Efe*, yapılanları kabullenemez. Hele bu zulme Türk ihbarcılarının sebep olması, onun için affedilemez. Kozalaklı, Türkleri öldürür. Muğla'ya geldiklerinde komutan, olanları anlar. Kozalaklı ve *kızanları*, ayrı yere kapatılır. Kozalaklı, duvarı delip kaçar ama *kızanları* hapiste kalır. Kozalaklı, Kılıoğlu'nun yanına gelir.

Yörük Ali Efe, Kılıoğlu ile Yunanlılara baskın verecektir fakat Kılıoğlu gelmez. Kılıoğlu, Çine kaymakamını yaraladıktan sonra ortadan kaybolmuştur. Demirci Mehmet Efe'ye, Kılıoğlu'nun öldürülmesi konusunda emir gelir ve bu emir yerine getirilerek Kılıoğlu ve *kızanları* öldürülür. Kozalaklı zorla kaçırdığı Fatma'yı yanından ayırmaz. *Kızanlar*, bu duruma tepki gösterirler. *Efe*, Fatma'nın da kendisini kışkırtmasıyla, *kızanlarını* öldürüp Fatma ile ortadan kaybolur. Jandarma sıkı önlemler almasına rağmen Kozalaklı'yı bulamaz. *Efe*, Fatma ile birlikte Alaşehir'e yerleşir. Kara Kasap'ın yanına çırak olarak girer. Kozalaklı, tanınmamak için kimseye yakınlık göstermez fakat Yıllık Osman, onu rahat bırakmaz. Yıllık Osman, Kozalaklı'yı zorla kumar masasına oturtup paralarını alır. Fatma, erkek kılığına girip kahvehaneyi basar ve paraları kurtarır. Fakat artık Alaşehir'de durmaları mümkün değildir. Onlar da İzmir'e yerleşirler. Kozalaklı, burada kasap dükkânı açar. Fatma, komşuları Esmâ Hanım ile iyi anlaşır. Esmâ Hanım, Fatma'nın Kozalaklı'nın eşi olduğu anlayınca valiliğe gidip onları ihbar eder. Fatma, tutuklanır. Kozalaklı, son anda askerleri fark eder ve evden uzaklaşır. Kozalaklı dağda, Yusuf Çoban ile karşılaşır. Jandarma gelene kadar onun çadırında karnını doyurur. *Efe* kayınpederinin isteğiyle, düze inmeyi kabul etse de düze ineceği sırada jandarmalardan kuşkulandır ve tekrar dağlara döner.

Kozalaklı, Karıncalı Dağ'da Sağır'ın Mehmet'e çoban olur. Biri dağda Kozalaklı'yı görür ve jandarmaya ihbar eder. Sabaha karşı Demirci Mehmet Efe ve jandarma etrafı çevirir. Kozalaklı, Sağır Mehmet'e zarar gelmesin diye teslim olur. *Efe*, İzmir'e sevk edilir ve burada yaklaşık bir yıl hapiste yatar. Daha sonra da Kozalaklı, idam edilir. Af çıkmıştır. Bir süre

sonra asker koşarak gelir fakat idama engel olamaz. Kozalaklı, asıllı 20 dk olmuştur ve Kozalaklı son nefesini vermiştir.

Romanda olaylar, takip-kovalamaca tipi vaka ile anlatılmıştır. Romanda Kozalaklı ile Kamil, çoban çetesi, Arnavut Feti arasında yaşanan çatışmalar yer alır. Ayrıca romanda tabiat ile insan, Yerli Rumlar ile Türkler arasında yaşanan çatışmalar da ifade edilmiştir:

*Bütün bu vahşetlere yine yerli Rumlar öncülük etmişler, eski komşularını, efendilerini gammazlamışlar, parçalatmışlardı. Hatta Söke Heyet-i Milliye Reisi Ömer Ağazade Mehmed Ağa'yı bile fidye-i necat için dağa kaldırtmışlar, oğlu Ahmed Ağa'yı da öldürmüşlerdi*⁴⁸⁸.

Romanın başkahramanı Kozalaklı Mehmet'tir. Diğer kahramanlar ise; Kozalaklı'nın annesi Sultan, babası Kasap Bahri, kardeşleri, Kozalaklı'nın eşleri Ayşe, Gülsüm, Iraz ve Fatma, Kılıçoğlu ve kızanları, Kozalaklı'nın kızanları (İğ Kuyruk Mustafa, Koca Ali, Sarı Hüseyin vb.). Kozalaklı'nın düşmanları; Kamil, Süleyman Efe, Arnavut Feti, Yılık Osman ve adamları vb. Diğer kahramanlar ise; Çolakoglu, Nikola ve Aleksi, Fethi Bey, Arap Yüzbaşı, Miralay Şefik Bey, Teğmen Zekai Bey, Danişmentli İsmail Efe, Mestan Efe, Dokuzun Hasan Hüseyin Efe, Esma Hanım, Pişman Yusuf vb. kahramanlar romanda yer almaktadır.

Romanda ifade edildiğine göre Kozalaklı Mehmet, kaval çalıp türkü söyler. Kozalaklı, yakışıklı bir delikanlıdır ve kadınlara karşı da zayıftır. Kozalaklı dürüst, mert, çalışkan, duygusal ve vicdanlı birisidir. Dağ yaşamına ayak uydurup bir tilki kadar kurnazlaşmıştır. Kozalaklı, her şeyden kuşku duyar. Efe, son zamanlar hariç, kızanlarının üzerinde otorite kurmuş, hırsızlık yapmalarını önlemiştir. Sözü dinlemeyenleri de ölümle cezalandırmıştır. Efe, dağa çıktığı için pişman olmuştur. Kozalaklı dinamik bir karakter özelliğine sahiptir. Kozalaklı masum bir köylü çocuğu iken kanun dışı işler yapan birine dönüşmüştür:

*Kozalaklı eski günlerini hatırladı. Dağa çıkmazdan öncesine indi. Sakin yaşantısına. Kasap Bahri'nin oğlu Mehmed'e... öylesine sakin yaşantısı varken sonunun böyle olacağını nereden bilirdi? Hatta acıklı bir hikâye dinlediği zaman tesirinde kalır, günlerce düşünürdü de sonunun, insanların hafızasından silinmeyeceği aklına gelmezdi. Nerden bilsindi. Masum bir köy çocuğu iken kader dağları yurt etmiş, yar etmişti*⁴⁸⁹.

⁴⁸⁸ Sabahattin Burhan, *Kozalaklı Mehmed Efe*, 2. Cilt, s. 36.

⁴⁸⁹ Sabahattin Burhan, *Kozalaklı Mehmed Efe*, 2. Cilt, s. 279.

Romanda olaylar, birçok mekânda geçmektedir. Bu mekânlar Kozalaklı'nın doğup büyüdüğü Kozalaklı köyü ve bu köyde bulunan evler, Kozalaklı köyünün çevresinde yer alan Armutlu, Baltaköyü, Karahayıt köyü vb. köyler ile Kılıoğlu Hüseyin Efe'nin dolaştığı Madran, Karıncalı, Gökbel, Beşparmak Dağları ve bu dağlarda bulunan mağaralar, Yusuf'un çadırı, Hasan'ın incir bahçesi, Hacı Ali Ağa'nın evi, Alaşehir'de yer alan Kasap Bahri'nin dükkânı, İzmir'de yer alan kasap dükkânı vb yerler, Milli Mücadele'nin yaşandığı Muğla, Aydın, Çine, Malgaç, Karahayıt, Dalamana vb. şehir ve bölgeler romanda yer alır. Olayların geçtiği yerler incelendiğinde, romanda hem açık hem kapalı, hem dar hem geniş mekânların kullanıldığı görülmektedir. Olayların gelişimi açısından, bu mekân ayrımlarında kesin çizgiler olmasa da kapalı mekânlarda genellikle kötü ve sıkıntılı olayların yaşandığı görülmektedir. Örneğin; Bozdoğan Belediye Konağı'nda, Kılıoğlu ve kızanları tuzağa düşürülür. Andon Ağa'nın çiftliğinde, Yunan işgaline karşı çareler aranır. Aysun Hanım'ın evinde, Kozalaklı'nın eşi Fatma'nın yakalanması gibi.

Olayların başlangıcında romanda, belirli bir tarih verilmez. Daha sonra olay akışı sırasında Aydın'ın Yunanlılar tarafından işgal edilmesi, bölgenin işgalden kurtuluşu, Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti'nin kurulduğundan bahsedilir. Kısaca olay zamanı, 1900'lü yıllar ile 1920'li yıllar arasındadır.

Romanda yer alan *efelik* ile ilgili unsurlar şunlardır:

Sabahattin Burhan romanında, Kozalaklı Mehmet Efe'yi asrın son *efesi* olarak anlatır. Yazar, Kozalaklı'ya objektif bir bakış açısıyla yaklaşır. Yazar, yeri geldiğinde Kozalaklı'nın kanun dışı hayatına mecburiyetten sürüklendiğini ve bu hayattan pişmanlığını dile getirirken yeri geldiğinde de Kozalaklı'nın *efeliğe* yakışmayan bazı zaaflarından söz eder. Özellikle yakışıklı bir delikanlı olarak ifade edilen Kozalaklı'nın, kadınlara olan zaafi yazar tarafından yer yer dile getirilmiştir:

*Kozalaklı efelik kurallarına bu hususta fazla riayet etmemiş, kadınlarla münasebetini ileri götürmüştür. Buna rağmen girdiği müsademelerden kolayca sıyrılmış bir efedir. Gelip geçmiş namlı efelerin hiçbirinde bu durum görülmemiştir. Efeler tarihi bu yönüyle Kozalaklı gibi birini daha kaydetmemiştir dersek mübalağa yapmış olmayız*⁴⁹⁰.

Sabahattin Burhan, Kozalaklı'nın hayatını anlatırken bir yandan da *efelik* kültürüne dair bilgilere genellikle dipnotlarda açıklık getirir. Örneğin, zeybeklere has kıyafet taşıyan

⁴⁹⁰ Sabahattin Burhan, *Kozalaklı Mehmed Efe*, 1. Cilt, s. 73.

kimselerin kadınla kızla ilgisini kesmeli, müsademelerde gözünü dört açmalıdır⁴⁹¹. *Zeybek* kanunlarına göre; *kızanlar* ve *zeybekler*, *efelerine* karşı her zaman saygılı davranmalıdır. *Efeler*, ırza, namusa el uzatmamalıdır. *Efenin* emrine, çetedekiler itimat ederler⁴⁹². Bir dağda iki *efe* asla bulunmaz. Bulunsalar bile birbirlerini pusuya düşürmek için fırsat gözlerler. Ya da dağa çıkan yeni *efe*, o dağa hâkim olan *efeden* izin ister⁴⁹³. *Efeler*, ev sahibini dağa kaldırmak veya öldürmek için gittikleri evin, yemeğini yemezler. Çünkü yemeğini yedikleri yere kötülük yapamazlar⁴⁹⁴. *Efelik* adabına göre; *efeler* gelişigüzel kimselerle görüşmez, onlarla aynı yerde uyumazlar⁴⁹⁵. *Efeler*, güvenmedikleri kimselerin evinde yemek yemez, davetine gitmezler⁴⁹⁶. *Efeler*, müsademelerde yaralıların alınması için müsaade ederler⁴⁹⁷.

Yazar romanında ayrıca *efe*, *zeybek*, *kızan*, *başzeybek* kavramlarına da açıklık getirir. Yazara göre *efe*; çetenin başıdır. *Efeyi*, çetedekiler seçerler. *Efe*'nin sözüne *kızanlar*, itiraz edemezler. *Efe* ilk önce *kızanlarını* giydirir daha sonra kendi giyinir. Çetenin bir yere yapacağı baskını *efe*, planlar. *Zeybek* ise; bir çetede *efeden* sonra gelen kişidir. *Zeybekler*, atıcılıkta *efeden* geri kalamayacak kadar iyi nişancıdırlar. *Başzeybek* ise; *efe* bir yere gittiğinde idareyi eline alır, *Efe* gelene kadar çeteyi idare eder. Bu kişiler *efenin* güvenini kazandığı kimselerdir. *Kızanlar*, *efe* ve *zeybeklere* yardımcıdırlar. *Efe*, bilgi almak istediği yere *kızanlarını* kıyafetlerini değiştirerek gönderir. Ayrıca *kızanlar* eğlencelerde, saz çalıp *zeybek* oynarlar⁴⁹⁸.

Romanda anlatılan Kozalaklı Mehmet Efe'yi, Hobsbawm'ın *asil soyguncu imajı* ile incelediğimizde karşımıza şu sonuçlar çıkmaktadır:

Kozalaklı kanun dışı hayatına, çoban çetesi yüzünden sürüklenir. Jandarmalardan hayır gelmeyeceğini anlayan Kozalaklı, kendisini ve ailesini bu çeteden korumak için dağa çıkar. Kozalaklı'nın dağa çıkışını da köylüler haklı bulur. Kozalaklı'nın, çoğu *efede* karşımıza çıkan adaleti sağlama, köylülerin sorunlarına çözüm bulma gibi davranışlarda bulunduğu romanda anlatılmamaktadır. Fakat Kozalaklı, Milli Mücadele'ye katılmış ve bu mücadeleden de milletine ihanet ettiğine inandığı Türkleri öldürerek uzaklaşmıştır. Kısaca *efenin* açıkça ifade edilmese de haksızlıkları önlemeye çalıştığı görülür. *Efe*'nin fakir fukaraya yardım ettiği de sadece bir yerde karşımıza çıkar. O da yanlarından geçtikleri çadıra kulak misafiri olurlar

⁴⁹¹ Sabahattin Burhan, *Kozalaklı Mehmed Efe*, 1. Cilt, s. 73.

⁴⁹² Sabahattin Burhan, *Kozalaklı Mehmed Efe I*, s. 103.

⁴⁹³ Sabahattin Burhan, *Kozalaklı Mehmed Efe I*, s. 161.

⁴⁹⁴ Sabahattin Burhan, *Kozalaklı Mehmed Efe I*, s. 173.

⁴⁹⁵ Sabahattin Burhan, *Kozalaklı Mehmed Efe I*, s. 193.

⁴⁹⁶ Sabahattin Burhan, *Kozalaklı Mehmed Efe I*, s. 264.

⁴⁹⁷ Sabahattin Burhan, *Kozalaklı Mehmed Efe I*, s. 363.

⁴⁹⁸ Sabahattin Burhan, *Kozalaklı Mehmed Efe I*, s. 154-156.

ve efe, bir çift öküz alması için Eseoğlu'na para bırakır. Onun dışında bu motif, karşımıza çıkmaz. Efe, ilk zamanlarda zorda kalmadıkça silahını masumlara karşı kullanmazken, efeliğinin son zamanlarında Kozalaklı, yargısız adam öldürmüştür. Efe, bir kere düze iner. Düze indiği zamanda Milli Mücadele'ye katılır. Kozalaklı, daha sonra tekrar dağa çıkar. Efe dağa çıktığı ilk zamanlarda, köylüler tarafından korunup kollanırken daha sonra en yakın yataklarını bile kaybeder:

*Eski dostları köylüler, Yörükler şimdi ona düşman gözüyle bakıyorlardı. Erzak temini bile aslanın ağzındaydı. Çetesinin dağlarda yaşayabilmesi için hiçbir hayat hakkı yoktu*⁴⁹⁹.

Kozalaklı'nın ölümü, içinden çıktığı toplumun kişileri tarafından ihbar edilmesi ile gerçekleşir. Kozalaklı, yakalanır ve idam edilir. Halk arasında Kozalaklı'nın, *vücuduna kurşun işlemez inancını, büyük bir kitle ısrarla savunmuştur*⁵⁰⁰. Kozalaklı'nın, padişaha karşı bir düşmanlığı da romanda söz konusu değildir. Kısaca Kozalaklı, *asil soyguncu imajının* bazı unsurlarını taşıyor olsa da, bu imaja tam anlamıyla sahip değildir.

Sabahattin Burhan'ın *Kozalaklı Mehmed Efe* başlıklı romanı incelendiğinde, yazarın diğer romanlarda yer almadığı kadar tasvirlerle, bu romanında fazlasıyla yer vermiş olduğu görülmektedir. Ayrıca yapılan tasvirlerin bazılarında, konudan uzak ayrıntılara girilmiştir. Belki de yazarın bu tutumunda, eserinde aynı zamanda Aydın'ı tanıtmak ve Aydın'ın kültürünü yansıtmak istemesi yer alıyor olabilir.

Kozalaklı Mehmet Efe, başka romanlarda da kahraman olarak yer almaktadır. Bu romanlar; Ali İhsan Usta *Efelerin Efesi Yörük Ali Efe*, Sabahattin Burhan *Ege'nin Kurtuluş Destanı Yörük Ali Efe*, Sabahattin Burhan *Çete Ayşe I*, Ali Kemal Senan *Efem*, İbrahim Kiraz *Milli Mücadele'de Bir Destan Demirci Mehmet Efe IV*, Ahmet Zeki Muslu *Mor Cepkenliler* vb. başlıklı romanlardır.

2.7.5. Cahit Günal Efeler *Ispartalı Mahmut Efe*

Cahit Günal Efeler (1923, ?), *Ispartalı Mahmut Efe*⁵⁰¹ başlıklı eserinde, babası Mahmut Efe'nin hayatını Milli Mücadele yıllarından başlayarak anlatır. O zamanlar daha doğmamış olan Cahit Ünal Efeler, eserinde mümkün olduğu kadar gerçekleri yansıtmaya çalıştığını belirtir ve kitabını yazma amacını “önsöz” bölümde şu sözleriyle açıklar:

⁴⁹⁹ Sabahattin Burhan, *Kozalaklı Mehmed Efe*, 2. Cilt, s. 150.

⁵⁰⁰ Sabahattin Burhan, *Kozalaklı Mehmed Efe*, 2. Cilt, s. 173.

⁵⁰¹ Cahit Günal Efeler, *Ispartalı Mahmut Efe*, İstanbul: Yayıncılık Matbaası, 1976.

Kitabın yazarı olarak, bu günün gençliğine; Genç Cumhuriyetimizin, nasıl emek, alinteri, can ve kanlarımız pahasına elde edilmiş olduğunun çok küçük bir çizgisini anlatmak istedik. (s. 6)

Efeler'in, yukarıdaki pasajdan da anlaşılacağı gibi, eserini kaleme alma amacı, gençlere Cumhuriyet'in ne uğraşlar ve bedellerle elde edildiğini anlatmaktır. Yazar aynı zamanda da bu verilen çabaların boşa gitmediğine ve gitmeyeceğine inanarak gelecek nesillerden de aynı görev ve vatanseverlik duyarlığını beklediğini ve gelecekte de umutlu olduğunu belirtir⁵⁰².

Romanın özeti şöyledir: Isparta'dan, Yemen'e gönderilmek üzere askere alımlar olur. Mahmut da ağabeyleri Ahmet ve Mehmet ile birlikte, askere gidecekler içerisinde yer alır. Onlar, Yemen'e diye yola çıktıklarında Isparta'da büyük bir deprem meydana gelir. Padişah'ın emriyle askere giden on kişiden biri köye geri gönderilir. Mahmut da dönenler arasındadır. Mahmut, Isparta'ya döndüğünde annesinin öldüğünü öğrenir ve çok üzülür. Zaptiye Kolağası İttihatçı Arap Sabri, Mahmut'u zaptiye bölüğüne aldırır ve Mahmut, bir daha Yemen'e gitmez.

Mahmut Çavuş ve müfrezesi, Arap Sabri'nin emriyle Fandas belinde posta arabasına pusu kurar. Vatan haini diye kentin posta arabasına ateş açarlar. Mahmut Çavuş, Posta Müdürü'nün, askerlik ve silah arkadaşı Hakkı olduğunu görünce çok üzülür. Hakkı, ağır yaralanmıştır. Hakkı, kendine geldiğinde olanları jandarmaya anlatır. Arap Sabri, Mahmut Çavuş ve müfrezesine dağlara kaçmaları için haber gönderir. Mahmut Çavuş ve müfrezesi, Anamas yaylasına varmadan yakalanırlar. Müfrezeden Süleyman, yapılan zulümlere dayanamaz ve her şeyi itiraf eder. Arap Sabri, hapishaneyi basar ve Süleyman dışında diğerlerini oradan kaçırr. Mahmut Çavuş'un efeliği bu olaydan sonra başlar. Sabah olunca Süleyman, diğerlerinin kaçırıldığını anlar ve kendisine güvenmediklerine inanarak kendini asar. Mahmut, Süleyman'ın ölümüne çok üzülür.

Dört yıllık savaş bitmiş, İmparatorluk çökmüş, Yunanlılar İzmir'e girmiştir. Yemen'den dönen Hüseyin, baba ocağının yer aldığı Çarıksaray'a gelir. Üç, dört ay sonra Yunanlılar, köylerini ateşe verir. O sırada ovaya harmana inmiş olan Hüseyin, köye döndüğünde anne ve babasının öldürüldüğünü öğrenir. İntikam yemini ederek silahını alıp yollara düşer. Gökdere çayında Yunanlılar, Hüseyin'in etrafını çevirir. Yunanlıların elinden

⁵⁰² Cahit Günel Efeler, *Ispartalı Mahmut Efe*, s. 6.

Hüseyin'i, Mahmut Efe ve *kızan*ları kurtarır. Hüseyin, Mahmut Efe'nin birliğine katılır. Yunanlıların Gökçekısıık ovasında Hacı Halil'in ağılında konakladığını öğrenen Mahmut Efe, *kızan*larıyla birlikte Yunanlılara baskın verir. Kuvayı Milliyecileri, *efeleri* sakladıkları gerekçesiyle Kızılkaya köyünü basıp altı kişiyi yakalayan Yunanlılar, yakaladıkları kişileri öldürürler. Mahmut Efe ve *kızan*ları, onların öldürölmesine engel olamasalar da köyü basıp intikamlarını alırlar.

Mustafa Kemal Paşa, Milli ordunun kurulmasının gerekliliğine inanır ve birliklerin düzenli orduya katılmaları ister. Bu konu hakkında konuşmak için Rafet Paşa, Isparta'ya gelir. *Efe*, Tahir Paşa'nın torunu Leyla Hanım ile evlenmek ister. Kızı istetir fakat kızın ailesi, soylu bir aileden gelen Leyla'yı, sonu belirsiz *Efe*'ye vermek istemez. *Efe*, aileyi tehdit edince Leyla'nın annesi, kızını *Efe*'ye verir. Mahmut Efe, Yunanlılar İzmir'den atılınca kadar mücadeleye devam eder. *Efe*, savaş bittikten sonra memleketine döner.

Efe'nin bundan sonraki yaşamı düzensiz ve karışıkır. *Efe*, neredeyse içki sofralarından kalkmaz olur. *Efe*'nin gazinosunda sofralar kurulur, eğlenceler yapılır. Bir gün *Efe*, yine gazinosunda iken silah sesleri duyulur. *Efe*, meydana geldiğinde hapishanede isyan çıktığını öğrenir. Mahkûmların ele başısı Yalvaçlı Musa ile Seydişehirli Keleş'dir. *Efe*, onların önünü keser ve onlardan, geri dönmelerini ister fakat onlar, dinlemez. Keleş'in sözleri üzerine Mahmut Efe, ikisini de öldürür. Mahkûmlar da hapishaneye geri dönerler. Bir gün *Efe*'nin, kahvehanesine kabadayı geçinen Kalas Rıfat gelir. Rıfat, Ocakçı Ömer'e sataşır. Kargaşa çıkar. Orada bulunan Mahmut Efe, Rıfat'ı yaralar. Uzun süre mahkemelere giden gelen Mahmut Efe, sonunda suçsuz bulunur. Bu olay, Mahmut Efe'yi çok üzer ve ardından bir gün *Efe* hastalanır ve felç kalır. *Efe*, 1939 yılında da vefat eder.

Romanda olaylar takip-kovalamaca tipi ve realist vaka ile anlatılmışır. Romanın başlarında Yunanlılar ile Mahmut Efe ve Türkler arasında yaşanan çatışmalar söz konusudur. Daha sonra da Mahmut Efe ile Yalvaçlı Musa, Seydişehirli Keleş, Kalas Rıfat arasında yaşanan kısa zamanlı çatışmalar romanda görölmektedir.

Belli ki Yunanın İzmire çıkışı, Anadoluyu işgale başlaması, yerli Rum kopillerine de cesaret vermişdi. Çanak tutuyorlardı işgalci ordunun erine, subayına. Kırıl dan çok Kıralcı olmuşlardı bu Yüzyıllar boyu, Milletin ekmeğini yiyip, Yurdun en bol nimetlerinden yararlanan aşğılık köpekler. (s. 28-29)

Romanın başkahramanı Ispartalı Mahmut Efe'dir. Romanın diğer kahramanları; *Efe*'nin ailesi (kardeşleri Ahmet ve Mehmet, annesi, eşi Leyla ve oğlu vb.), *Efe*'nin düşmanları; vatanı işgal eden Yunanlılar, diğer *efeler* (Demirci Mehmet Efe, Gökçekısıklı Osman Efe, Yalvaçlı Mustan Efe vb.), Mustafa Kemal Paşa, Rafet Paşa, Arap Sabri, Çarıkсарaylı Hüseyin, Burdurlu Mine vb. kahramanlardır.

Romanda ifade edildiğine göre Mahmut Efe, 1895 yılında Isparta'da doğar. *Efe*, 1912 yılında Balkan savaşıна Topçu Başçavuş olarak katılmış, Yanya muhaberesinde yaralanıp esir düşmüştür. Daha sonra birkaç arkadaşı ile birlikte Yunanistan'dan kaçmayı başarabilmiştir. Mahmut Efe'nin pırıl pırıl parlayan gözleri, kalın siyah kaşları, ince uzun kirpikleri vardır. Mahmut Efe, vatan savunmasına katılmış, kurtuluşa kadar da mücadele etmiştir:

Evlendiğinin ayına varmadan, Yunanin üzerine koşan kocası içte ve dışta yıllarca dövülmüş. Yunanlıya saldırmış. Düzce ve Bolu isyanlarına, Balıkesire Anzavur üstüne seyirtmiş. Oradan da Konya ayaklanmasına katılmıştır. (s. 51)

Efe'nin, vatanın kurtuluşundan sonra içkiye düşkünlüğü artsa da hastalığına yakın bir zamanda içkiyi bırakmıştır. Bir oğlu (yazar) vardır. *Efe*, oğlunun asker olmasıyla gurur duymaktadır. Mahmut Efe, dinamik bir karakterdir. Bazen sinirlerine hâkim olamayıp adam öldürecek kadar sert bir mizaca sahipken, bazen de o katı görünüşünün ardında hassas, duygusal bir adam yatmaktadır. *Efe*, bir zamanlar dağınık bir yaşam sürse de daha sonra bu düzensiz yaşantısından vazgeçmiştir.

Romanda olaylar, Isparta ve çevresinde geçmektedir. Ayrıca İzmir, Burdur, Ankara, Antalya, Yemen, Balıkesir, Düzce vb. şehirlerin isimleri de romanda geçmektedir. Romanda kapalı-açık, geniş-dar mekânlar yer almaktadır. Gökdere çayı, Anamas yaylası, Tota suyu, Isparta'da yer alan hapishane, Kızılkaya köyü, Mahmut Efe'nin iki katlı evi gibi. Bu mekânlarda iyi ve kötü olaylar bir arada yaşanabilmektedir. Örneğin; Yemen'den dönen Hüseyin, Çarıkсарay'da yer alan baba evinin bahçesinde ailesine kavuşmanın sevincini yaşarken, üç-dört ay sonra aynı evde Yunan zulmü yaşanmaktadır.

Romanda olaylar, 1. Dünya Savaşı sıralarında başlar ve Mahmut Efe'nin ölümüyle son bulur. Kısaca olay zamanı, 1910'lu yıllar ile 1939 yılı arasında geçmektedir.

Romanda yer alan *efelik* ile ilgili unsurlar şunlardır:

Ispartalı Mahmut Efe başlıklı bu roman, diğer romanlardan bir farklılık gösterir. Bu sefer *efeyi* anlatan kişi yani yazar, *efenin* oğludur. Cahit Günal Efeler, babasının *efelik* yıllarına bizzat tanık olamamıştır. Çünkü kendisi, 1923 yılında dünyaya gelir. Fakat *efelik* hayatı fiilen sona erse de bir *efe* gibi yaşamaya devam eden babasının, çocuk zihninde kalan hatıralarını kaleme almıştır. Efeler, Mahmut Efe’yi şu sözleriyle tanımlar:

Mahmut Efe 1895’lerde Isparta’da doğmuş, bu toprağın yetiştirdiği gerçek kahramanlardan biridir. (s. 5)

Babasını ve Milli Mücadele’nin içinde yer alan *efeleri* kahraman olarak gören yazar, Mustafa Kemal Paşa’nın yolundan ilerleyen ve büyük devrimin ilk öncülerinden olmaktan da gurur duyan bir kişidir⁵⁰³.

Mahmut Efe, Arap Sabri’den emir aldığı fakat daha sonraları bu emre itaat ettiği için pişman olduğu olay sonucunda dağa çıkmış, *efelik* hayatına başlamıştır. Mahmut Efe, silahını ne müfrezelere ne de suçsuz günahsız insanlara doğrultmuştur. *Efe*, Yunanlılar ile mücadele etmiş, silahını vatan savunmasında kullanmıştır. Mahmut Efe, dağa adam kaldırmamış, kimseden fidye almamıştır. Bunun için de Mahmut Efe’yi, Hobsbawm’ın *asil soyguncu imajı* ile incelemek mümkün değildir.

Romanda *efeliğe* dair bilgiler kısıtlıdır. *Efenin* verdiği söz değerli ve önemlidir⁵⁰⁴, *efenin* oğlu da *efe* gibi olmalı, korku nedir bilmemelidir⁵⁰⁵, *efeler* silahlarının yanı sıra hançerlerini de yanlarından eksik etmemelidir⁵⁰⁶. Bu bilgiler dışında romanda *efelik* geleneğine veya kültürüne dair herhangi açıklama bulunmamaktadır.

Kısaca Cahit Günal Efeler, ailesinin yaşantısını ve hatıralarını romanlaştırmıştır. Eser, özellikle sonlara doğru, yer yer anı niteliği taşısa da genel anlamda yazar, kendisine aktarılanları kurgulayıp anlattığı için bu eseri roman olarak ele alabiliriz. Efeler, babasına olan sevgisinin de etkisiyle onu bir kahraman olarak görse de yer yer babasının hatalarını da dile getirmekten çekinmemiştir. Özellikle babasının içkiye olan eğilimi, sert mizacı ve annesinin bu konudan dolayı duyduğu üzüntü, romanda dile getirilmektedir.

⁵⁰³ Cahit Günal Efeler, *Ispartalı Mahmut Efe*, s. 96.

⁵⁰⁴ Cahit Günal Efeler, *age.*, s. 75.

⁵⁰⁵ Cahit Günal Efeler, *age.*, s. 79.

⁵⁰⁶ Cahit Günal Efeler, *age.*, s. 83.

2.7.6. Sabahattin Burhan *Çete Ayşe*

Sabahattin Burhan *Çete Ayşe*⁵⁰⁷ başlıklı iki ciltlik romanında, *Çete Ayşe*'nin Kuvayı Milliye'de yer alış hikâyesini anlatır. Romanın tahliline geçmeden önce Kemal Özkaynak'a yaşadıklarını ifade eden *Çete Ayşe*'nin anlatımlarını özetleyelim:

Ayşe, yirmi üç yaşında şehit hanımı ve iki çocuk annesidir. Ayşe, Aydın'a yakın İmamköyü'nde oturur. Yunanlıların Aydın'a girdiğini öğrenen Ayşe, eşinden kalan tek yadigârı küpelerini yanına alır ve Aydın'a gider. Burada küpelerine karşılık silah edinir ve zor şartlar altında evine ulaşır. Ayşe, komşusundan silah kullanması öğrenir. Yunanlıların, köye geldiğini duyunca çocuklarını bir kadına emanet eder. Daha sonra da Ayşe, Sancakdarın Ali Efe'ye katılır. Ayşe, Yunanlılara karşı savaşı. Türkler Aydın'ı ele geçirir. Ayşe, köyüne daha yeni gelmişken Yunanlıların tekrar Aydın'a girdiklerini öğrenir. Ayşe, ailesi ve kızlarıyla beraber köyden uzaklaşır. Çok kalabalık olan yolda anne babası kaybeder. Dalama'ya Yörük Ali'nin karargâhına gelince anne ve babasıyla karşılaşır. Ayşe, kızlarını ailesine emanet edip Mendegüme'ye baskına gider. Burada sıtma nöbetine tutulur. Köy kadınları, Ayşe ile ilgilenir. Gökçen Efe, Ayşe'nin ziyaretine gelir. Daha sonra Ayşe, mücadeleye devam etmek istese de Yörük Ali kendisine ihtiyaç kalmadığını söyler ve Ayşe de silahını Yörük Ali'ye teslim eder⁵⁰⁸.

Romanın özeti şöyledir: Emir Ayşe, 23 yaşındadır. Eşi, Çanakkale'de şehit düşünce iki kızı ile birlikte ailesinin yanına döner. İmamköy'e giren Yunan askerleri, köyü terk edilmiş, sessiz bulurlar. Ayşe köylülerin aksine, köyünü terk etmez. Kaçan köylüleri Yunanlılar, Menderes'ten karşıya geçmeye çalışırlarken öldürürler. O gün 500 den fazla kişi öldürülmüştür. Ayşe, katliamdan sonra Menderes'e gelir. Gördükleri kanını dondurur. Ayşe, Osman Çavuş'tan Yörük Ali'nin teşkilat kuracağını öğrenir ve o teşkilata katılmaya karar verir. Ayşe, eşinden kalan tek hatıra olan küpeleri satar ve silah alır. Daha sonra Ayşe, komşusunu ikna eder ve onun yardımıyla silah kullanmasını öğrenir. Ayşe, elindeki tüfeği soba borusuna saklar ve ailesine bile göstermez. Yörük Ali'nin baskınlarıyla düşman İmamköy'den çekilmiştir. Köyden kaçanlar yavaş yavaş evlerine dönerler.

⁵⁰⁷ Sabahattin Burhan, *Çete Ayşe* I, İstanbul: Nesil Yayınları, 3. Baskı, 2009(1. Baskı-Nesil Yayınları 1998).

Sabahattin Burhan, *Çete Ayşe*, 2. Cilt, İstanbul: Bilge Kültür Sanat, 2013.

⁵⁰⁸ Ayrıntılı bilgi için bk:

Kemal Özkaynak, *Efelerden Haber*, s. 83-96.

Ayrıca *Efe*'nin hayatı için bk:

Etem Oruç, *Gizemli Kadın Efe*, s. 126-135.

Ayşe, kendisini almaya gelen Sancakdarın Ali Efe'nin birliğine katılır. Yolda Yunan karakoluna baskın verirler. Sultanhisar'a geldiklerinde Ali Efe, Ayşe'ye giymesi için *efe* kıyafetleri verir. Sancakdarın Ali Efe, Köşk'e gidince *kızan*ları ile Emir Ayşe'yi, Ayşe'nin evine gönderir. Çiftlikli Kübra, Ayşe'nin evine gelir ve onların birliğine katılır. Hep beraber yola çıkarlar. İlk önce Osmanlı Devleti'ne ihanet eden yerli Rumları ararlar ama evleri boştur. Yolda Yunanlıların takip kuvvetleriyle karşılaşılır. Çatışma biraz uzasa da zafer Çete Ayşe'nin olur. Hep birlikte Köşk'e gelirler. Arife gününde Köprübaşı'ndan silah sesleri duyulur. Çatışma başlamıştır. Çete Ayşe de *kızan*larıyla birlikte hemen cepheye koşar. Yunanlılar, Aydın'ı ateşe verir. Ertesi günü de Yunanlılar, Aydın'dan kaçar. Aydın'a Türk bayrağı asılır. Yunanlılar, bir gün sonra geri gelir. İmamköy, tamamen boşalır. Emir Ayşe ailesini Menderes'ten karşıya geçirmek için yola koyulur. Ayşe, kalabalıkta annelerini ve kardeşlerini kaybeder. İki *kızan*ı ve kızlarıyla birlikte yola devam eder. Ayşe, Dalaman'a gelir. Burada Kozalaklı Mehmet Efe ile karşılaşılır. Kozalaklı, Ayşe Efe'nin dinlenmesi için kendilerine ev bulur. Burada ailesi ile karşılaşan Ayşe, çocuklarını ailesine emanet edip Kozalaklı ile Ali Efe'nin yanına gider.

Yörük Ali Efe, bütün *efeleri* Umurlu'da toplar. Orada Ayşe Çavuş ile tanışılır. Ayşe Çavuş, yedi yaşındaki çocuğunu bırakıp cepheye gelmiş, birçok başarılı baskınlar vermiştir. Çiftlikli Kübra'nın da mahiyetine on *kızan* verilir. Yunanlılarla çatışma başlar. Gece olunca ateş kesilir. Ertesi sabah Ayşe Çavuş, ayağından yaralanır. Aydın'a ilerlemenin zor olduğunu gören Demirci Mehmet Efe, çekilme emri verir. Herkes yavaş yavaş çekilir. Umurlu'da Ayşe Çavuş'un tedavisi yapılır. Yunanlılar, Umurlu'ya girecek diye köyler boşaltılmış ve karargâh Köşk'e taşınmıştır. Herkes Köşk'te toplanır. Yalıyanı Karakolu'nda keskin nişancılar bulunur. Yörük Ali, oraya baskın vermeye karar verir. Bu baskında Kılıoğlu, Çete Ayşe ve Çiftlikli Kübra görev alır. Baskın, Sadık'ın kaybı dışında başarıyla tamamlanır. Yunanlılar, Köşk'e saldırır. Yine en büyük zayıat Yunan ordusundadır.

Yörük Ali, bütün *efeleri* ve komutanları Köşk'te toplar. Toplantıda Üçyol'dan Yunanlılara savaş açmaya karar verirler. Top arabaları, Üçyol'a getirilir. Üçyol'a geldiklerinde savaş düzenini alırlar. Türkler, Yunan atışlarına hemen karşılık verirler. Ayşe Çavuş, bu sefer de omuzundan vurulur. Çete Ayşe ise, sıtma nöbetine tutulur. Aynı zamanda parmağının ucu kopar. Yörük Ali Efe, taarruz emrini verir ama Çete Ayşe yerinden kıpırdayamaz. Çatışma bitince Çete Ayşe ile Hamamköylü Şerife Hatun ilgilenir. Çete Ayşe, iyileşince Köşk'e gelir. Yörük Ali, kendisine izin verip Dalaman'a, ailesinin yanına gönderir. Yaklaşan Kurban Bayramı sebebiyle Yörük Ali, kendisine bir koç yollamıştır. Birkaç gün

sonra da kendisi, gelir. Yörük Ali, Çete Ayşe'nin rahatsızlığını düşünerek artık görevinin bittiğini söyler. Çete Ayşe ağlayarak silahını, Ali Efe'ye teslim eder.

Romanda takip-kovalamaca tipi vaka ile olaylar anlatılmıştır. Romanda Yunanlılar ile Türkler arasında yaşanan çatışmalar yer almaktadır. Bu çatışmalarda da Yunan ordusuna yerli Rumlar öncülük etmektedir:

*Yerli Rumlar ikiyüz yıldır adalardan gelerek Osmanlının şefkat ve hoşgörü yelpazesine sığındıklarından her türlü refahı, malı, mülkü, mevkiyi sanayi ve ticareti ele geçirmişler; mideleri beyinleri, nüfuz ve otoriteleri şefkatten merhametten önce büyümüş, çoğunun akli kasasına, kesesine inmişti. Şimdi de düşman askerlerine öncülük, casusluk ve cellatlık yarışına giriyorlardı*⁵⁰⁹.

Romanın başkahramanı Çete Ayşe'dir. Diğer kahramanlar ise Ayşe'nin babası Mustafa Çavuş ile annesi Hatice Hanım, kızları Huriye ve Hafize, kardeşleri Emir Hatice ve Zehra, Kuvayı Milliye'de yer almış olan efeler, subaylar ve gönüllüler; Yörük Ali Efe, Kılıoğlu Hüseyin Efe, Mestan Efe, Sancakdarın Ali Efe, Danişmentli İsmail Efe, Hasan Hüseyin Efeler, Kara Durmuş Efe, Çamlıcalı Hüseyin Efe, Demirci Mehmet Efe vb. efeler, Yüzbaşı Faik, Teğmen Zekai, Teğmen İsmail Hakkı Bey, Miralay Şefik Aker, Yüzbaşı Ahmet, Arap Yüzbaşı vb. subaylar, Mahmut Esat Bozkurt, Şükrü Saracoğlu, Galip Hoca, Adnan Menderes, Bozhöyükü Hoca Süleyman Efendi, Ayşe Çavuş, Çiftlikli Kübra, Çete Ayşe (Ayşe Efe)'nin kızanları Danişmentli Ahmet, Deli Mestan, Sultanhisarlı Bahir vb., Türklerin düşmanları; Yerli Rumlardan Yorgi, Karahaç, İstelya vb., Binbaşı Hrisantos, Komutan Sihinazi, Komutan Kostantinos Nider vb. Yunan subay ve komutanlarıdır.

Romanda ifade edildiğine göre Emir Ayşe, iki çocuk annesi ve dul bir kadındır. Ayşe romanda, 1.70 boylarında, buğday renkli, koyu kahverengi gözlü, siyah ve çok düzgün ince kaşlı, sert bakışlı bir kadın olarak anlatılır. Ayşe, en kısa zamanda da iyi bir nişancı olur.

*Kadın zayıf olabilir; amma ana güçlüdür. Beşik sallayan eller dünyayı sallar... İstedikten sonra kolordunun, tümenin yapamadığını da yapar, Öyle midir, değil midir? Tarihimize bakıver...*⁵¹⁰

⁵⁰⁹ Sabahattin Burhan, *Çete Ayşe*, 1. Cilt, s. 99.

⁵¹⁰ Sabahattin Burhan, *Çete Ayşe*, 1. Cilt, s. 102.

Yukarıda yer alan pasajdan da anlaşıldığı gibi Emir Ayşe, bir annenin güçsüzlüğüne inanmamıştır. Eğer bir anne isterse başaramayacağı, altından kalkamayacağı bir iş yoktur. Bu güç ve inançla yola çıkan Emir Ayşe, cephede çoğu erkeğin gösteremediği cesareti göstermiş, bağımsızlık bilinci ve vatan sevgisiyle önemli başarılar elde etmiştir. Çete Ayşe, bir kadın olarak diğer kadın ve kızlara örnek olmuş, bu mücadelenin içinde yer almaları için onları teşvik etmiştir. İmanı ve inancı güçlü olan Emir Ayşe, vatanının kurtuluşuna ve Türk bayrağının göklerde yeniden dalgalanacağına inanmıştır. Romanda Emir Ayşe, dinamik karakter özelliğine sahiptir. Savaşın önce sadece ev işleriyle ve çocuklarıyla ilgilenen Ayşe, Yunan işgaliyle birlikte eli silahlı bir kahramana dönüşmüştür:

*Savaş asil insanlarımızı ne hale getirdi. Hâlbuki her insan hayatta ulaşmak istediğiyle savaşıyordu. Hırslarıyla harp etseydi. Yeryüzünde savaş diye bir şey olmazdı. Aç, sefil insanlar olmazdı. Kan olmazdı. Ölüm olmazdı. Bölünmüş aileler olmazdı. Öksüz yetim, sakat olmazdı. Yangınlar, silah sesleri, feryatlar olmazdı ve İmamköy'lü Emir Ayşe, Çete Ayşe olmazdı*⁵¹¹.

Romanda olaylar Emir Ayşe'nin yaşadığı İmamköy'de başlar. Bu köyde bulunan Emir Ayşe'nin evi, kahvehaneler, Kezban'ın evi vb. mekânlar romanda yer almaktadır. Ayrıca Çine'nin Yağcılar köyü, Çiftlikli Kübra'nın evi, Ayşe'nin silahını saklamak için buğday aldığı Zahireci Hüseyin Efendi'nin dükkânı, Ayşe'nin silah kullanmasını öğrendiği ve köylülerin Yunanlılar'dan kaçıp sığındıkları yer olan Koca Seke, Ayşe'nin Yörük Ali'yi bulmak için geldiği Kozalaklı köyü ve Dalama vb. yerler ile Türklerin ve Yunanlıların savaştıkları İzmir, Aydın, Nazilli, Umurlu, Dalama, Köprübaşı, Çine, Malgaç, Sultanhisar, Erbeyli, Kepez, Tellidede, Kozdibi vb. şehir ve bölgeler romanda olayların geçtiği mekânlardır. Romanda Yunan işgalinden mahvolmuş hayatlar ve savaşlar ifade edildiği için bu mekânların hemen hemen hepsinde acı, hüznün, felaketler ve kayıplar yaşanmaktadır.

Romanda olaylar Yunanlıların İzmir'i işgali ile başlar. Olaylar, Çete Ayşe'nin Üçyol cephesinde savaşırken sıtma nöbetine tutulması ve ardından Yörük Ali'nin isteğiyle Ayşe'nin mücadeleden çekilmesiyle son bulur. Kısaca olaylar, 1919 yılının Mayıs ayı ile başlar ve beş altı aylık bir süre içinde de son bulur.

Romanda yer alan *efelik* ile ilgili unsurlar şunlardır:

Sabahattin Burhan'ın *Çete Ayşe* başlıklı bu romanı, yazarın *efelerin* hayatını anlattığı diğer romanlarından farklıdır. Çünkü Çete Ayşe, vatan savunması için silahına sarılmış ve

⁵¹¹ Sabahattin Burhan, *Çete Ayşe I*, s. 361.

düşmana karşı mücadele vermiştir. Bu mücadelesinden dolayı da kendisine *efe* diye hitap edilmektedir. Bunun dışında Emir Ayşe, herhangi bir haksızlığa uğrayıp ya da intikam alma düşüncesiyle dağa çıkmamış, silahını kendi milletine doğrultmamıştır. Onun için de romanda *efelik* kültürüne dair bilgilere hemen hemen yer verilmemiştir. *Efe* kültürüne dair sadece Mestan Efe'nin, *zeybek dediğin yerine göre Lokman Hekim, yerine göre Hızır olandır*⁵¹² sözü ile bir *efenin* verdiği karardan dönmediği ve *efenin* isteğinin reddedilmez⁵¹³ olduğu ifadesi karşımıza çıkmaktadır.

Emir Ayşe, Sancakdarın Ali Efe'nin kendisine verdiği *zeybek* kıyafetini giyer. Daha sonra da kendisinin emrine verilen *kızanlar*la Ayşe, *efe* olur. Ayşe'nin çevresindeki kişiler kendisine *efe* diye hitap ederler:

Binbaşı;

'Sen bilirsin Efe Ayşe,' dedi. 'Sana yardımcı on milis vereyim.'

*'Gerekmez binbaşım kızanlarımla hallederim...'*⁵¹⁴

Çete Ayşe, Üçyol'dan düşman sürüldükten sonra Hamamköy'de konuşma yapar. Hamamköy'ün sakinleri ise, kendisine şöyle hitap ederler:

-Sen tarihimizin "Efe Anası"sın!

-Efeler tarihinde, efe şanını kazanan ilk kahraman kadınsın! Senden önce hiçbir kadın, efe olarak anılmamıştır.

*-Kimse bu şerefe ermemiştir!*⁵¹⁵

Yazar, romanının son satırlarında kahramanı Yörük Ali Efe'nin, Çete Ayşe için söylediği şu sözlerine yer verir:

*Sen ki, İmamköy'den Umurlu'ya, Aydın'a; Aydın'dan Dalama'ya gem kasan, küheylan uçuran, kısıraklar şahlandıran, Kepez'de üç gün, üç gece Yunan'a çakmak çalan, kâfirlere kan kusturan, İstiklal kahramanı Türk kadınının emsalsiz sembolüsün!*⁵¹⁶

Sabahattin Burhan yukarıda yer alan pasajda ifade edildiği gibi Çete Ayşe'yi, *efe* şanına yakışan kahraman bir kadın olarak anlatır. Yazar sadece Çete Ayşe'den bahsetmez romanında. Yazar, en az Çete Ayşe kadar kahraman, en az onun kadar vatan sevgisiyle dolu Ayşe Çavuş ve Çiftlikli Kübra'ya da romanında yer verir. Sabahattin Burhan, bu kadınlar

⁵¹² Sabahattin Burhan, *Çete Ayşe*, 2. Cilt, s. 146.

⁵¹³ Sabahattin Burhan, *Çete Ayşe*, 2. Cilt, s. 332.

⁵¹⁴ Sabahattin Burhan, *Çete Ayşe*, 1. Cilt, s. 238.

⁵¹⁵ Sabahattin Burhan, *Çete Ayşe*, 2. Cilt, s. 318.

⁵¹⁶ Sabahattin Burhan, *Çete Ayşe*, 2. Cilt, s. 331.

doğrultusunda Türk kadının inancını ve gücünü okuyucularına aktarır. Yazar, ayrıca bu kadınlardaki iman gücünü özellikle Çiftlikli Kübra aracılığıyla ön plana çıkarmaktadır. Çiftlikli Kübra'nın, Peygamberi rüyasında görüp mücadeleye katılması, çatışmadan önce gördüğü rüyalarla ya da çatışma anındaki hisleriyle şehit düşecek olanları görmesi veya hissetmesi romanda dikkati çeken bir unsurdur. Sabahattin Burhan, araştırmalar sonucunda yazmış olduğu romanında, özellikle dipnotlarda olaylar, adı geçen kişiler veya mekânlar hakkında bilgi vermektedir.

Çete Ayşe'nin kahraman olarak yer aldığı diğer romanlar ise; Sabahattin Burhan *Kurtuluş Savaşı'nda Gökçen Efe Destanı*, Sabahattin Burhan *Ege'nin Kurtuluş Destanı Yörük Ali Efe*, Ali İhsan Usta *Efelerin Efesi Yörük Ali Efe*, İbrahim Kiraz *Milli Mücadele'de Bir Destan Demirci Mehmet Efe IV* vb. başlıklı romanlardır.

2.7.7. Sabahattin Burhan Sökeli Cafer Efe

*Sökeli Cafer Efe*⁵¹⁷ başlıklı romanın tahliline geçmeden önce, Sökeli Cafer Efe'ye dair bilgi vermek gerekir. Bu konuda, TRT İzmir Radyosu Ses Sanatçısı ve Araştırmacı Hüseyin Yaltırık (d. 1957)'in, Sökeli/Giritli Cafer Efe hakkında bir araştırması dikkati çekmektedir. Hüseyin Yaltırık'ın verdiği bilgilere göre Cafer, Girit'in Halazari Kolona köyündendir. Babası Girit'te Rumlar tarafından öldürülünce Cafer, yetim kalır. Cafer bir pazar günü çift sürerken asayiş görevlisi bir Rum ile tartışır. Rum, Cafer'in pazar günü çift sürmesine karşı çıkar ve Cafer'e sataşır. Bu olayın sonucunda da Cafer, Rum'u öldürür. Cafer, Girit dağlarında yaşamaya başlar. Rumlar, Cafer'in ailesini ve orada yaşayan Türkleri sıkıştırmaya başlayınca Girit Türkleri, Cafer'i Anadolu'ya kaçırmaya karar verirler ve bir balıkçı kayığıyla Anadolu'ya kaçırlar. Anadolu'daki Beyler Cafer'e, Demirci Mehmet Efe'nin yanına gitmesi için haber gönderirler. Fakat Cafer, Demirci Mehmet Efe'nin emri altına girmeyi kabul etmez ve Cafer, bayrak açarak etrafına kızanlarını toplar. Cafer'in kızanlarının (Meleko Mustafa, Ters İrizvan, Zürap Hasan'ın oğlu Akif, Çakır Hüseyin, Çoban Hüseyin, vb.) ikisi hariç diğerleri Giritlidir. Cafer, kızanlarıyla birlikte Söke ve çevresinde yaşayan yerli Rumlara (Osmanlı Devleti'ne ihanet eden) karşı mücadele eder. Daha sonra Cafer Efe ve ekibi Kuvayı Milliye'ye, Rumlardan elde ettikleri paralarla maddi destek sağlamalarının yanı sıra Yunanlıların konuşmalarını da dinleyerek bir nevi istihbarat göreviyle destek verirler. Bu yolla pek çok karargâhın basılmasına yardımcı olurlar. Cafer ve ekibi, Germencik istasyonunda yer alan Yunanlılara baskın vermeye karar verir. Baskın Cafer'e mantıklı

⁵¹⁷ Sabahattin Burhan, *Sökeli Cafer Efe*, İstanbul, Bilge Kültür Sanat, 2014 (Nesil Yayınları, 2002).

gelme de *kızan*larının isteğini geri çeviremez ve bu baskında şehit düşer. Yunanlılar, Cafer'in başını Atina'ya götürürler ve burada kesik başı halka gösterirler⁵¹⁸.

Sabahattin Burhan'ın belgesel nitelikte olan *Sökeli Cafer Efe* başlıklı romanında anlatılanlar ile Hüseyin Yaltırık'ın aktarmış olduğu bilgiler arasında bazı farklılıklar bulunmaktadır. Sabahattin Burhan da Cafer Efe'nin hayatını romanlaştırmadan önce onunla birlikte mücadele vermiş ve onu yakından tanıyan kişilerle konuşmuş, tarihi kaynakları araştırmıştır⁵¹⁹. Fakat her iki yazarın aktardıkları arasında bariz farklılıklar göze çarpmaktadır. Bu farklılıklar; *Efe*'nin yetim oluşu, *Efe*'nin Girit'ten Söke'ye gelişi, *Efe*'nin dağa çıkış sebebi vb. ortak olan olaylarda görülmektedir. Çalışmamızın amacı *Efe*'nin hayatını irdelemek değil, *Efe*'nin hayatının romanlara nasıl yansıdığını tespit etmek olduğu için bu konuyu daha fazla uzatmadan romanın tahliline geçiyoruz.

Romanın özeti şöyledir: Girit'te Rumlar, Türklere rahat vermezler. Cafer, bir gün dayanamaz ve bir Rum'u öldürmesi sonucunda hapisaneye girer. Türkler ayaklanınca Girit'ten gitmesi şartıyla Cafer, affedilir. Cafer, ailesi ile birlikte Söke'ye gelir. Durum burada da farklı değildir. Rumlar, Türklerin vatanında da Türklere eziyet etmekten geri durmazlar. Cafer, çoğu kendi gibi Giritli olan arkadaşlarını bir gece toplar. Bu toplantıda Rumların yaptıklarının karşılıksız bırakılmamasına karar verilir. Sabah Cafer, Han Kahvehanesi'ne gider. Biraz zaman geçince içeriye İstavro ve adamları girer. Cafer dışında herkes ayağa kalkar. İstavro, ayağa kalkmadığı için Cafer'e tokat atar. Cafer, o anda her şey aleyhineyken tepki vermemeye karar verir ve kahvehaneden çıkar. Olanları, Cafer'in ailesi de öğrenir. Annesi Havva Hanım, Cafer'in bir delilik yapmasını önlemek için Cafer'i bir ay göz hapsinde tutar. Değirmene ve pazara giden Türklerin katledildiklerini duyunca Cafer, hemen karakola gider. Cafer, Mehmet Ali Çavuş'un çaresizliğini görür ve çözümü kendisinde bulur. Cafer ve arkadaşları, İstavro'ya pusu kurarlar. İstavro ve arkadaşlarını öldürürler. Bu olaydan sonra Cafer, dağa çıkar.

Cafer ve arkadaşları, dağda buluşurlar. Aralarında zamanında Çakırcalı Mehmet Efe'ye *kızanlık* yapan Arap İsmail de bulunur. Arap İsmail, onlara *efe* ve *zeybek* kıyafetleri getirir. Cafer'i, *efe* olarak seçerler. Para sorununu da zengin Rumları dağa kaldırarak çözmeye

⁵¹⁸ Hüseyin Yaltırık, "Bilinmeyen Yönleriyle Giritli Cafer Efe", *Zeybek Kültürü Sempozyumu*(24-25 Ekim 2002), Muğla, 2004, s. 417-420.

Ayrıca bk: Hüseyin Yaltırık, "Bilinmeyen Yönleriyle Giritli Cafer Efe", *Folklor/Edebiyat*, Cilt:11, S. 42, Ankara, 2005, s. 158-159.

⁵¹⁹ Sabahattin Burhan, *Sökeli Cafer Efe*, s. 9.

karar verirler. Cafer Efe ve *kızanları*, Bahçıvan Sarando'yu dağa kaldırır. Naim Onbaşı ve Rumlar, etraflarını sarınca çatışma başlar. Çatışmada Sarando ve oğlu ile Süvari Mustafa ölür. Cafer Efe, ilk önce hakkında ileri geri konuşan Cani ve oğlunu daha sonra da Dimitro, Yorgo, Pandeli, Petro, Tedo ve Yuvanis'i öldürür. *Efe* ve arkadaşları, Söke'de Vasil'in bahçesinde yapılan Müslüman katliamında öncülük eden Cücenoğlu ile Hrisantos ve çetesinin peşine düşerler ve onları da öldürürler.

Sökeliler, Yunanlılarla mücadele etmek için birlik olmaya karar verirler. Mehmet Ali Çavuş, Cafer Efe'ye gidip aralarına katılmalarını ister. Yapılan toplantıda Cafer Efe, Söke Heyet-i Milliye'nin başına geçirilir. *Efe*, Binbaşı Saip Bey ile beraber gizli çalışacaktır. Cafer Efe, Saip Bey ve diğerleri ilk önce Gelse köyünün Yunan karakolunu basarlar. Daha sonra da Balatçık'a baskın verirler. Kuvayı Milliye'nin öncülerinden olan Mehmet Ağa'yı, Rumlar kaçıır. Ağa'nın oğlu Ahmet, istedikleri altınları götürürken yolda Dimitri tarafından öldürülür. Cafer Efe ve *kızanları*, Dimitri'nin peşine düşerler. Dimitri'yi öldürdükten sonra Sokratoğlu ve Mihail'i de öldürürler. Sıra Rum eşkıyalarından Datsoris ve çetesindedir. Datsoris ve adamlarının yalvarmaları kâr etmez ve hepsi Menderes'in sularında can verir.

Cafer Efe, Söke'de Giritlilerden gönüllü toplar. Yörük Ali Efe ve kuvvetleri, Köprübaşı'ndan taarruza geçmişlerdir. Cafer Efe, Teğmen Salim Bey, Saip Bey, Hüseyin Çavuş ve Küçük Ali, Karapınar Karakolu'nu basarlar. Daha sonra Erbeyli Karakolu'na doğru yol alırlar. Cafer Efe ve *kızanları*, karakol baskınlarından sonra Söke'ye gelirler. Evinde geçirdiği son gecesinde *Efe*, rüya görür. Ertesi sabah eşi İkbâl Hanım, gitme diye arkasından ağlar. Yola çıkacakları sırada atı, üç kez ilerlemek için hamle yapar ama at hırçınlaşıp gitmez. Cafer Efe, şehit düşeceğini anlar. Cafer Efe ve birliği, Germencik'e baskınına giderler. *Efe*, *kızanlarının* geri çekilmeleri için kendi canını feda eder ve Germencik'te şehit düşer.

Romanda olaylar, takip-kovalamaca tipi vaka ile anlatılmıştır. Romanın olay örgüsü Türkler ile Yunanlılar ve Osmanlı Devleti'ne ihanet eden yerli Rumlar arasında yaşanan çatışmalar üzerine kurulmuştur. Romanda Cafer Efe ile yerli Rumlardan İstavro, Bahçıvan Sarando, Dimitri, Hrisantos, Cani, Deli Monol vb. kişiler arasında yaşanan çatışmalar vardır.

Romanın başkahramanı Cafer Efe'dir. Diğer kahramanlardan bazıları ise; *Efe*'nin annesi Havva Kadın, babası İbrahim Efendi, kardeşi Haydar Ağa, eşi İkbâl, kayınpederi Ali Timur vb., *Efe*'nin *kızanları* Ters Rıdvan, Derintaşlı Mustafa, Akif, Süvari Mustafa, Kör Hilmi, Arap İsmail, Çoban Hüseyin vb., Milli Mücadele'de yer alan *efe* ve subaylar (Yörük

Ali Efe, Küçük Efe, Binbaşı Saip Bey, Hamit Çavuş, Tahtacı Selim Çavuş, Şefik Bey vb.), Cafer Efe ve Türklerin düşmanları ise; İstavro, Dimitri, Cücenoglu, Eşkiya Hrisantos, Bahçıvan Sarando, Cani, Deli Monol, Kosta, Yüzbaşı Samoladi, Komutan Shinazi, Miralay Zafiryos, Komutan Sarıyanis vb. kahramanlardır.

Romanda ifade edildiğinde göre Cafer Efe, Girit Adası'nın Kandiye şehrinin Kolena köyünde dünyaya gelir. Burada bağcılık ve zeytincilikle uğraşır. Rumların zulmüne karşı Türklerin hakkını koruduğu için kendisine Girit Türkleri, Cafer Hâlzâr demişlerdir. Cafer ve ailesi, Söke'ye yerleşirler. Cafer, gönüllü olarak on yıl Osmanlı ordusunda askerlik yapar. Mondros Antlaşması'ndan sonra Osmanlı ordusu dağılınca Cafer, Söke'ye geri döner. Cafer, Rumca bilir. 36 yaşındadır. Cafer, duygusal, hassas, ağırbaşlı, mütevazı, ileriye gören, olanları sorgulayan, olacaklar hakkında fikir yürüten zeki biridir. Romanda Cafer'in 1. 80 boyunda, kaytan bıyıklı, koyu siyah kaşlı, ela gözlü, geniş omuzlu ve erkek güzeli olduğu söylenmektedir. Cafer, mahalle mektebini bitirmiş ve daha fazla okumasına ise, Rumlar engel olmuştur. Hayatı boyunca yüzü gülmeyen, acı ve sıkıntılar içinde yaşayan Cafer, hürriyet aşığıdır ve vatan sevgisiyle doludur. Vatani için, gelecek kuşaklara bağımsız bir ülke bırakabilmek için canını feda eder. Cafer sessiz, sakin hayatında kendi halinde yaşarken yapılan haksızlıklara boyun eğmez ve eli silahlı bir kahramana dönüşerek Cafer Efe olur. Bu açıdan bakıldığında Cafer, dinamik bir karakter özelliği taşımaktadır.

Romanda olaylar, genelde Söke ve çevresinde yaşanmaktadır. Söke'de yer alan Hristo'nun meyhanesi, Cafer'in baba evi ve kendi evi, Halil Efendi'nin han kahvesi, Süvari Mustafa'nın evi, Vasil'in bahçesi, Gelseköyü ve Abdurrahman Köyü, Yoran Meydanı ve burada yer alan karakol, Bahçıvan Sarando'nun evi, Söke Belediye Binası, Yunan karakollarına yapılan baskınlar (Balatçık, Germencik, Erbeyli, Aziziye karakolları vb.), Cafer Efe'nin gezdiği Moralı, Samsun, Kayas Dağları vb. mekânlar romanda yer almaktadır. Romanda Kuvayı Milliye'nin gerçekleştirmiş olduğu önemli başarılarından önce Müslüman mahallelerinde acı ve gözyaşı hâkimken; Rum mahallelerinde zevk ve eğlence söz konusudur. Daha sonra ise, bu durum tam tersine dönecektir:

Cafer Efe'nin yüreği biraz daha burkuldu:

-Anlattığından da fazla Veziroğlu, dedi. Benim köylülerim yakacak kandil bile bulamazken bunlar lüks lambası kullanıyor. Hem de her katta birer tane yanıyor. Konfor içinde yüzüyorlar. Bizimkiler ise konforun tozundan bile çok uzaktalar. (s. 206)

Rumlar meydanda birer ejderha olmuş. Müslümanlar gece bir köyden başka bir köye gidemiyorlar; hatta, Söke'nin içinde bile geceleri bir mahalleden diğerine geçemiyorlar. Değirmene, ovaya, yakaya giden Türklerin ertesi günü cesetleri bulunuyor. Dağa, oduna gidenlerin çoğunu ağaca asıyorlar. (s. 211-212)

Romanda olaylar Mondros Mütarekesi'nden sonra başlar. Belirli bir tarih verilmez. 3 Temmuz 1919 tarihinde gerçekleştirilen Germencik baskınında *Efe*'nin şehit düşmesiyle de olaylar son bulur. Yazar, *Efe*'nin ölümünden sonra yaşananlar hakkında kısaca bazı bilgilere yer vermiş olsa da romanda geçen olay zamanı 1918-1919 yıllarıdır.

Romanda yer alan *efelik* ile ilgili unsurlar şunlardır:

Efeler, devletten umudunu kestikleri anda eline silah alıp haksızlıkları kendilerine göre düzelten, kendi yöntemlerince adaleti sağladıklarına inanan ama bir yandan da bu tutumlarıyla kanuna karşı gelmiş kişilerdir. Sabahattin Burhan'ın romanında anlattığı Sökeli/Giritli Cafer Efe de çekilen acılara, edilen zulümlere daha fazla dayanamaz ve Rumlara başkaldırır. *Efe*, Türklerin hakkını korumak için silahlanıp dağa çıkar. Cafer Efe, Müslümanlara kötülük eden Rumları öldürerek bölgede güveni ve huzuru sağlar. Cafer Efe aynı zamanda Kuvayı Milliye'de de yer alarak vatan mücadelesinde önemli başarılar elde etmiş, halkın ve subayların gözünde bir kahraman haline gelmiştir:

Bazen eyerin önüne ve ardına dört çocuk oturtmaktaydı. Bazen de kucağına aldığı bir kız çocuğuna soruyordu:

-Ben kimim?

-Kahramansın.

-Nerden bildin?

-Babam, annem öyle diyor.

-Annene ve babana söyle: Ben kahraman değilim! Bugün için anavatanım benden hizmet istedi; hizmet etmeye çalışıyorum. (s. 512)

Cafer Efe, hak bildiği yolda karşılık beklemeden ilerlemiş, kendisine yapılan övgüleri bile mütevazılıkla karşılamıştır. Yazar romanında, Cafer Efe'yi övmemiş kendisine aktarılanlara bağlı kalarak romanını yazmıştır. Yazar aynı şekilde romanında, Cafer Efe için olumsuz bir ifadeye de yer vermemiştir.

Cafer Efe, diğer *efeler*den farklıdır. Çünkü Cafer Efe, *efelik* hayatından önce Osmanlı ordusunda on yıl gönüllü askerlik yapmıştır. Aslında Cafer Efe'nin *efeliği* de, bir nevi gönüllü

askerlik gibidir. *Efe*, hiçbir zaman kendi çıkarları doğrultusunda davranmamış, haksızlıkların karşısında durmuştur. Romanda Cafer Efe, silahlanıp dağa çıktığı andan itibaren taşıdığı “*Efe*” unvanının önemini bilmiş ve bir *efeye* yakışacak şekilde davranmıştır. Yeri geldiğinde bu uğurda dünya zevklerinden vazgeçmiş, canını bile hiçe saymıştır:

-Üzerimde “*Efe*” unvanı var. Beni ümitli, cesaretli, cesur ve diri kalmaya mecbur eden, taşıdığım bu unvandır. Samimi bir itirafta bulundun. Ama benim söylemediklerim, söylediklerimden çok fazladır. Neticede bizi de bir ana doğurdu be... Biz de can taşıyoruz. Sanıyor musun, canımdan bezginliğim var? (s. 394)

Sabahattin Burhan, Cafer Efe’nin hayatından ilhamla yazdığı bu romanda, bir zamanlar Çakırcalı Mehmet Efe’ye de *kızanlık* yapmış olan kahramanı Arap İsmail’in aracılığıyla dağların kanunu hakkında bazı bilgiler verir. Örneğin; bir *efe* ağlamamalı, gözyaşlarını içine akıtmalıdır. Çünkü gözlerden süzülen yaş, *efeliği* topal eder. Bir *efe*, uyanık ve başı dik olmalıdır. *Efenin* sırrı, daima örtülü olmalıdır. *Efe*, kuvvetli olduğu zamanda değil felaket zamanında güçlüdür. *Efe*, ateş içinde gezse dahi kalıbını değiştirmemelidir. *Efe*, zevk âlemlerinin değil dertlerin sohbet dostudur⁵²⁰.

Yazar, *efelik* konusunda önemli bir noktaya da dikkat çekmektedir. Sabahattin Burhan, Milli Mücadele yıllarında *efeler* cepheleyken Rum eşkıyaların, *efe* elbisesi giyerek Müslüman köylerini bastıklarını, işkencelerle Müslümanları soyduklarını ifade eder. Sabahattin Burhan, bu durumun da Müslümanların *efelerden* soğumasına yol açtığını belirtir⁵²¹. Böyle davranan Yunanlıların amacı, halkın *efelere* olan güvenini ortadan kaldırmaya çalışarak *efelerden* oluşan Kuvayı Milliye hareketine, halkın destek vermesini engellemeye çalışmak olmalıdır.

Romanda ifade edilen Sökeli Cafer Efe’yi, Hobsbawm’ın *asil soyguncu imajı* ile incelediğimizde karşımıza şu sonuçlar çıkmaktadır:

İstavro, Cafer kahvehanede otururken onun yanına gider ve kendisi içeriye girdiğinde ayağa kalkmadığı için Cafer’e tokat atar. Cafer, herkesin içinde kendisine yapılan bu hakareti kabullenemez ve İstavro’yu öldürdükten sonra dağa çıkar. Zaten İstavro ve çetesi, Müslümanlara da rahat vermemiştir. Yani Cafer’i kanun dışı hayata sürükleyen sebep, kendisine ve çevresindeki kişilere yapılan adaletsizlikleri ortadan kaldırma düşüncesidir. Cafer Efe, haksızlıkları düzeltmek için dağa çıkmış ve dağda olduğu sürece de kendi yöntemlerince adaleti sağlamıştır. *Efe*, Müslümanları gözünü kırpmadan öldüren Rum

⁵²⁰ Sabahattin Burhan, *Sökeli Cafer Efe*, s. 174-175.

⁵²¹ Sabahattin Burhan, *Sökeli Cafer Efe*, s. 87.

elebaşlarını yakalayıp tek tek öldürmüştür. Romanda, zenginden alıp fakire verme motifi yer almaz. Çünkü *Efe*, fidyeye için dağa adam kaldırmaz. *Efe* sadece, dağa ilk çıktığı zaman Rum tüccarını fidyeye için dağa kaldırmış, o Rum tüccarı da çatışma anında vurulmuştur.

Cafer Efe, Hobsbawm'ın da ifade ettiği gibi, nefsi müdafaa ya da intikam alma durumu dışında kimseyi zevk için öldürmez. Zorda kalmadıkça askere kurşun sıkılmaz. Cafer Efe, dağda olduğu sürece de düze indiği zamanda da köylüleri tarafından çok sevilir:

-*Efe, sayenizde korkusuz gezer olduk. Bugün sabah namazını camide cemaatle kıldık.*

-*Tabii, hakkınız. Değil mi? Müslüman memleketinde camiye de mi gidemeyeceksiniz?*

- *Kaybetmiştik efe...* (s. 184)

Romanda Cafer Efe'nin görünmez ya da yaralanmaz olduğuna dair bir inancın var olduğu ifade edilmemiştir. Cafer Efe, padişahın değil Müslümanlara zulüm eden Rumların ve vatanı işgal eden Yunanlıların düşmanı olmuştur. *Efe*'nin ölümü ise, çatışma anında gerçekleşir ve *Efe*, şehit düşer. Kısaca Sökeli Cafer Efe'nin, Hobsbawm'ın *asil soyguncu imajını*, zenginden alıp fakire vermesi ve görünmez ya da yaralanmaz olması dışında, taşıdığını ifade edebiliriz.

Sabahattin Burhan, yukarıda incelenen bazı romanlarında olduğu gibi, *Sökeli Cafer Efe* başlıklı bu romanında da ilahi unsurlara yer vermiştir. Örneğin; Yunanlılar tarafından yakılarak öldürülen Hacı Hafız Küçük Ali'nin ve Hacı Hafız Molla İsmail'in üstlerinde parlak renkli, yeşil kanatlı iki kartalın uçması⁵²², Mustafa Çavuş'un cuma namazını kılarken şehit olacağını hissetmesi⁵²³ ve Cafer Efe'nin şehit düşeceğini rüyasında görmesi ve bunu hissedeceği bazı olayları yaşaması⁵²⁴ gibi. Bu durumlar da romanda yaşanan olaylara ve kahramanlara manevi bir destek sağlamakta, yaşananlara mistik bir hava katmaktadır.

Sökeli Cafer Efe'nin yer aldığı diğer romanlar; Ali İhsan Usta *Efelerin Efesi Yörük Ali Efe*, Sabahattin Burhan *Ege'nin Kurtuluş Destanı Yörük Ali Efe II*, Sabahattin Burhan *Çete Ayşe I*, Samim Kocagöz *Kalpahlılar*, Ahmet Zeki Muslu *Mor Cepkenliler* vb. başlıklı romanlardır.

⁵²² Sabahattin Burhan, *Sökeli Cafer Efe*, s. 252.

⁵²³ Sabahattin Burhan, *Sökeli Cafer Efe*, s. 372.

⁵²⁴ Sabahattin Burhan, *Sökeli Cafer Efe*, s. 526-527.

2.7.8. Hüseyin Şahin *Kula Efeleri*

Kula tarihiyle yakından ilgilenen ve bu konuda çalışmaları bulunan Hüseyin Şahin (d. 1953), *Kula Efeleri*⁵²⁵ başlıklı romanında Yabaayak Efe ve İhsanoğlu Mehmet Efe'nin önderliğinde diğer *efe* ve *kızan*ların Milli Mücadele yıllarındaki başarılarından söz eder. Yazar, Yabaayak Efe ve İhsanoğlu Efe'yi, onlarla birlikte bulunan arkadaşlarından, o bölgede yaşayan insanlardan ve kendi akrabalarından dinlemiş ve öğrenmiş olduğu bilgileri romanına aktarmıştır⁵²⁶. Romanın özeti şöyledir:

Mehmet, askerliğini Halep'te yapar. Mehmet, Halep'te tanıdığı Ümmü Gülsüm ile evlenir ve bir oğulları olur. Osmanlı Devleti, Ruslar ile girdiği savaşta yenilince Mehmet, Halep'te kayınpederinin işlerinin başına geçer. Mehmet, beş yıl sonra memleketine Yunanlıların girdiğini öğrenince, ailesini Halep'te bırakıp Kula'ya döner. İttihatçılardan olan babası Mehmet Ağa, bölgedeki İttihatçıların tutuklandığını duyunca Kula'yı terk eder. 28 Haziran 1920 tarihinde Kula, Yunanlılar tarafından işgal edilir. *Cemaat İslamiye* adlı komite, işgallere karşı çalışmalar yapar. Mehmet de, bu komitenin toplantısına katılır.

Mehmet, girdiği lokantada Rum çete reisi Çobanoğlu ile karşılaşır ve onunla tartışır. Bu olaydan sonra Mehmet, eve gider. Atını ve silahını alıp Yunanlılarla savaşmak için dağa çıkar. Mehmet, kısa sürede Kula'da bulunan ve kendisi gibi düşünen kişilerle birliğini kurar. Çobanoğlu ve Yunan Komutanı, Mehmet'in evine gelirler. Mehmet'i bulamayınca ailesini karakola götürüp sorguya çekerler. Aile tüm işkencelere rağmen konuşmayınca Komutan, onları serbest bırakır. Mehmet'in kardeşi Ali, bu olaydan sonra ağabeyinin birliğine katılır. Birlik ilk önce Yunanlılara hizmet eden Hendek Devesinin Mehmet Ali'yi cezalandırarak sürülerine el koyar. Birlik, kurulduğu andan itibaren Yunanlılarla mücadele eder. Köylüler de onların cephaneye, yiyecek, giyecek vb. ihtiyaçlarını karşılar. Mehmet'in ayakları çok büyük ve geniş olduğu için annesi onu "yaba ayaklı oğlum" diye sevmiş, daha sonra da Mehmet'e bu yaba ayak ifadesi unvan olmuştur. Yabaayak'ın birliğine, İhsan oğlu Mehmet Efe ve *kızan*ları da katılırlar. Yabaayak Efe, Demirci Kaymakamı İbrahim Ethem Bey ile karşılaşır. Yabaayak Efe, bazı talimatları ondan alır ve Yunanlılarla çatışmalara girer.

Efe, Yunan karakollarına baskın verdikten sonra Topuzdamlarına çekilir. Burada bulunan Ahmet Ağa'nın kızı Zeliş ile Ali'yi nişanlar. Ali ve Zeliş, düğün alışverişi için kasabaya gelirler. Ali, Kurşunlu Camisi'nde abdest alırken üzerine bir ağırlık çöker.

⁵²⁵ Hüseyin Şahin, *Kula Efeleri*, Salihli: Ezgi Yayınları, 2006.

⁵²⁶ Hüseyin Şahin, *age.*, s. 3.

Yabaayak Efe'yi ve bir ihtiyarı görür. Ali, bu yaşadığı anın rüya mı gerçek mi olduğunu düşünür. Yabaayak Efe, şehit düşeceğini hissetmiştir. Onun içinde *Efe*, Ali ile Zeliş'in düğününü bir an önce yapar. Kuşçu İsmail'in güvercinlerinin arasına, Yunanlıların posta güvercini karıştır. İsmail, güvercinin ayağında bulunan notu Müftü Rasih Efendi'ye götürür. Notta, Yabaayak Efe'nin saklandığı yer yazılıdır. Notu değiştirip güvercini uçururlar. Bu durum, altı ay sürer. Böylece Yunanlıların yapacağı baskınlar önceden öğrenilir. Bir gün posta güvercini, Aygıro'nun çatısına konunca bu durum sona erer. *Efe* ve *kızanları*, Çopur köyüne gelirler. *Efe*'nin içinde bir sıkıntı vardır. *Efe*, herkesle helalleşir ve gitmek isteyen üç *kızanını* da serbest bırakır. Yolda bu *kızanları*, Yunanlılar yakalayıp sorgular. Yunanlılar onlardan, *Efe*'nin yerini öğrenir. Yaşanan çatışmada Yabaayak Mehmet Efe, şehit düşer.

Efe'nin vasiyeti üzerine İhsan oğlu Mehmet Efe, çetenin başına geçer ve Yabaayak Efe'nin kaldığı yerden Yunanlılarla mücadeleye devam eder. İhsan oğlu Mehmet Efe, bazen tek başına bazen de diğer *efelerle* birleşip Yunanlılarla savaşıır. *Efe*, Yunanlılardan elde ettikleri cephaneleri milli kuvvetlere teslim eder. 1921 yılının Kasım ayında kendi ailesi ile Parti Pehlivan'ın ailesi Yunanlılara esir düşer. *Efe*, İbrahim Ethem Bey'in de desteğiyle esir olan aileleri kurtarır. Büyük Taarruz'da bozguna uğrayan Yunanlılar, kaçmaya başlar. *Efe*, Süleyman Ağa ve Danyan Efendi'yi çağırır ve onlardan Yunanlıların Kula'yı yakmalarını engellemelerini ister. 4 Eylül 1922 tarihinde *efeler* ve Milli Ordu, Yunanlıları Kula'dan temizler. *Efe*, orduyla İzmir'e kadar gitmez ve *kızanlarını* da bu konuda serbest bırakır.

Romanda olaylar, takip-kovalamaca tipi vaka ile anlatılmıştır. Romanda yer alan temel çatışma Türkler ile Yunanlılar arasında yaşanmaktadır. Romanda ayrıca Türkler ve Osmanlı Devleti'ne ihanet eden yerli Rumlar-Türkler ile Yabaayak Efe ve çingeneler arasında yaşanan çatışmalar da görülmektedir:

Daha diine kadar dostça yaşayan yerli Rumlara ne oluyordu ki bu kadar şirretlik ediyorlar? Biz onlarla yüzyıllarca kardeş olarak yaşamadık mı? Hele hele Çobanoğlu'nun yaptıklarına ne demeli? (s. 15-16)

İşte bu sıralar ortalıkta bir de silahlı çingeneler vardı. Köylülerden silah zoruyla para, altın gibi değerli eşyaları alıyor ekili alanlara da zarar veriyorlardı. Bunu haber alan Yabaayak efe ve kızanları bir gün bir çingene kafilesini çevirdiler. (s. 28)

Romanın başkahramanları Yabaayak Mehmet Efe ile İhsan oğlu Mehmet Efe'dir. Diğer kahramanlar ise; Yabaayak Mehmet Efe'nin babası Mehmet ile eşi Ümmü Gülsüm ve

oğlu Mehmet, kızanları, İhsan oğlu Mehmet Efe'nin eşi ve oğlu, Kuşçu İsmail, Koca Seyit Onbaşı, Damyon Efendi vb. Komite üyeleri; Giritli Osman, Müftü Mehmet Rasih Efendi, Emin Hoca, Galip Hoca vb. *Efeler*; Parti Pehlivan, Bakırlı Efe, Demirci Mehmet Efe, İbrahim Ethem Bey vb. Türklerin düşmanları; Yunan askerleri ve komutanlar, Rum çete reisi Çobanoğlu, Osmanlı Devleti'ne ihanet eden yerli Rumlar, çingeneler, Çerkes Hasan Efe, Hendek Devesi Mehmet Ali vb. kahramanlardır.

Romanda anlatıldığına göre Yabaayak Mehmet Efe; kalın kaşlı, kaytan bıyıklı, uzun boylu, kilolu, gür sesli, yakışıklı birisidir. Yabaayak Efe, harama el uzatmamış, köylüden parasız hiçbir şey almamış, kızanlarına da aldırmamıştır. Halk, *Efe*'yi sevmiş ve 1921 yılında şehit düşünce onun ardından türküler yakmıştır. Kardeşi Ayşe, ağabeyinin arkasından şu ifadeleri kullanır:

-Yabaayak efe bir ulu çınardı. Yunanlılar karşısında eğilmedi. Kaniyla bu vatan topraklarını sularken cananını canına tercih etti. Vatan için çalıştı, vatan için düşmanla çarpışmak için zorlukları seçti, dağa çıktı. Vatan için öldü. Şehit oldu. (s. 70)

Yabaayak Mehmet Efe, eşini ve oğlunu Halep'te bırakıp vatanına dönmüş, vatanı için mücadele vermiş ve bu uğurda da şehit düşmüş bir *efedir*. Yabaayak Efe'den sonra mücadeleye İhsan oğlu Mehmet Efe devam eder. İhsan oğlu Mehmet Efe; Kula'nın Kızılkaya mahallesindendir. Mehmet Efe'nin bir kadın yüzünden başı derde girmiş ve dağlara çıkmıştır. Mehmet Efe, karşılaştığı Yunanlıları öldürünce Yunanlılar Mehmet'in yerini öğrenmek için kardeşi Hüseyin'e işkence ederler. Hüseyin, aldığı darbelere daha fazla dayanamaz ve ölür. Mehmet Efe, Yunanlılardan intikam almak için çetesini kurar ve Yunanlılara nefes aldırılmaz. Mehmet Efe'nin kendisi ile birlikte dağlarda gezen bir eşi ile oğlu vardır. Mehmet Efe, daha sonra "Erdil" soyadını alır. Romanın başkahramanları olan bu iki *efe* de statik karakter özelliği göstermektedir. İki *efe* de romanın başından sonuna kadar Yunanlılara karşı mücadele vermiş, Yunanlıların korkulu rüyaları olmuşlardır.

Romanda olaylar genellikle Manisa'nın ilçesi olan Kula ve çevresinde yaşanmaktadır. Ayrıca Yunanlılarla mücadele edilen Demirci, Salihli, Akhisar vb. ilçeler ile Balıkesir, İzmir vb. şehirler de romanda yer almaktadır. Mehmet Efe'nin askerlik yaptığı ve bir süre yaşadığı Halep, esir kampının kurulduğu Yunanistan, Umur Baba Dağı, Murat Dağı, Kurşunlu Camisi vb. mekânlar da romanda olayların geçtiği yerlerdir. Romanda, Yunanlılarla mücadele edilen yerler genellikle açık alanlardır. Ayrıca açık alanlarda, yaşanan çatışmaların dışında, Zeliş

ve Ali'nin nişanı ile düğünü gibi güzel olaylar da yaşanmaktadır. Kapalı mekânlar ise genellikle, sıkıntının, huzursuzluğun ve acı olayların yaşandığı yerlerdir. Örneğin; Yunan karakollarında köylülerin işkence görmesi, İbrahimağa köyünün muhtarının evinde Mehmet Efe ile Yunan komutanının kavga etmesi gibi.

Romanda olaylar, 1894 yılında Yabaayak Mehmet'in dünyaya gelişi ile başlar, Kula'nın Yunan işgalinden kurtulduğu 1922 yılında son bulur. Yani romanda geçen olay zamanı, 1894-1922 yılları arasındadır.

Romanda yer alan *efelik* ile ilgili unsurlar şunlardır:

Hüseyin Şahin romanında, *efeler* ve *kızan*larının vatan için mücadelelerini anlatırken yeri geldikçe *efelik* kültürüne dair bazı bilgilere değinmiştir. Örneğin romanda Yabaayak Mehmet Efe birliğini kurduğunda ilk işi, *kızan*larına *efeliğe* yakışan davranışları öğütlemek olur. Kimsenin malı yağmalanmayacak, köylüden alınan malın parası ödenecektir. Kimsenin karısına, kızına, namusuna yan gözle bakılmayacaktır. Düşmandan kaçan, arkadaşlarına ihanet eden, kurallara uymayanlar çete içinde bulunmayacaklardır⁵²⁷. Ayrıca yazar romanda, *efenin* yanında bulunan kadınların/eşlerin diğer *efeler* ve *kızanlar* tarafından hoş karşılanmadığını da ifade eder. Yazar, kadınların erkekler gibi giyinip gerektiğinde de çatışmalara girmesini ise övülmeye değer bulur⁵²⁸.

Hüseyin Şahin, *efeleri* bir kahraman olarak görmüş, onlara karşı olumsuz ifade kullanmamıştır. Romanın son kısmında, yazarın bu tutumu açık bir şekilde görülmektedir:

Hiçbir efe maddi çıkara önem vermedi. Para denilen maden parçasına itibar etmedi. Düşman karşısında yıldırım gibi gürlediler, acılar karşısında yufka yürekleriyle bir bulut gibi ağladılar. Onlar, bir melek kadar saf ve bir dev kadar da inançlıydılar. (s. 154)

Romanda daha ön planda olan kahraman Yabaayak Mehmet Efe'dir. Mehmet Efe'yi Hobsbawm'ın *asil soyguncu imajı* ile incelediğimizde karşımıza şu sonuçlar çıkmaktadır:

Mehmet Efe, Rum çete reisi Çobanoğlu ile tartıştıktan sonra Yunanlılarla mücadele etmek için dağa çıkar. *Efe*, haksızlıkları düzeltmek için uğraşır. Özellikle Türklere eziyet eden Rumlar ve Osmanlı Devleti'ne ihanet eden Türkler ile mücadele eder. Hobsbawm'ın ifade ettiği *zenginden alıp yoksullara verme* motifi romanda daha farklı karşımıza çıkmaktadır. *Efe*,

⁵²⁷ Hüseyin Şahin, *Kula Efeleri*, s. 23.

⁵²⁸ Hüseyin Şahin, *age.*, s. 111.

köylülerin elinden zorla alınan altınları, paraları sahiplerine iade eder, kendisi de harama el uzatmaz. Mehmet Efe, nefsi müdafaa ya da intikam alma dışında kimseye silahını çevirmez. *Efe*, halk tarafından sevilir ve korunup kollanır. Hatta şehit düştükten sonra *Efe* için halk, türküler yakar. *Efe*, padişaha düşman değildir. Onun düşmanları Yunanlılar, Osmanlı Devleti'ne ihanet eden yerli Rumlar ve Türkler olmuştur. Romanda *Efe*'nin görünmez veya yaralanmaz olduğuna dair bir inancın var olduğu ifade edilmemektedir. *Efe*'nin ölümü, serbest bıraktığı kızanlarının Yunanlılar tarafından konuşturulmaları sonucunda gerçekleşir. Kısaca Yabaayak Mehmet Efe'nin, *asil soyguncu imajını* görünmez veya yaralanmaz olması, düze indikten sonraki yaşantısı hakkında bilgi bulunmaması (zaten şehit düşer) dışında taşıdığını ifade edebiliriz.

Hüseyin Şahin, 1. Dünya Savaşı ve ardından yaşanan Milli Mücadele yıllarını anlatırken, çoğu romanda karşımıza çıkan aksine, savaşlar ve mücadelelerin yanında sevdaları da dile getirmiştir. Yani romanda acı ve biraz buruk olsa da sevinç bir arada yaşanmıştır. Romanda dikkati çeken bir unsur da, incelediğimiz romanların bazılarında karşımıza çıkan ilahi unsurun, yazar tarafından daha gizemli bir şekilde anlatılmasıdır. Romanda Yabaayak Efe'nin şehit olacağını bilmesi ve Kurşunlu Camisi'nde Ali'nin rüyasına girmesi, Ali'nin kendisine geldiğinde elinde *Efe*'nin düğün hediyesi olarak kendisine bıraktığı beşi bir yerdeyi bulması, Ali daha yaşadıklarına bir anlam veremezken bir süre sonra yaylaya gelen *Efe*'nin Ali'ye, Kurşunlu Camisi'nde her daim yanında olduğunu söylemesi ve kendisine bıraktığı düğün hediyesini beğenip beğenmediğini sorması ilgi çekicidir:

-Ee delikanlı o günden beri nasılsın bakalım? Düğün hediyesi beğendin mi? Kurşunlu caminin avlusunda da, caminin içinde de senin yanıdaydım. Dualarını işittim. Sana söylediğim gibi zamanım azaldı. Hemen düğün için hazırlıkları bitirin ve başlatın düğünü. Bu gece kına gecesi yapılacak. (s. 47)

Halk tarafından *Efeler* genellikle kurşun işlemeyen, ölümsüz ve tüm tehlikelerden korunan farklı kişiler olarak görülmüşlerdir. Yazar da bu anlatımıyla Yabaayak Mehmet Efe'ye, gizemli ve özel bir kişilik çizmiştir.

2.7.9. Çağan Dikenelli *Kara Efe*

Çağan Dikenelli (d. 1969)'nin yazmış olduğu *Kara Efe*⁵²⁹ başlıklı romanda Kara Efe'nin, *efesinin* (Tuzcu Efe) intikamını alma mücadelesi anlatılır. Romanın özeti şöyledir:

Yörük Hüseyin, köyünden Aslı'yı sever ve onunla evlenmeyi düşünür. Fakat sevdiği kızı, komşu köyünden Zübeyir Ağa'nın oğlu kaçıır. Annesi intikam alması için eline silah tutuştursa da, Hüseyin çözümü ortalıktan kaybolmakta bulur. Dulkadir, on beş yaşındayken kendisine hakaret eden adamı ve eniştesini öldürdükten sonra amcasının oğlu Pehlivan'ı da alıp dağa çıkar. Dulkadir, Zübeyir Ağa'nın oyununa gelip hapishaneye düşer. Hapishaneden çıktıktan sonra sürekli Ağa'nın çeteleriyle savaşır. Hüseyin de Dulkadir'in *kızanıdır*.

Hamit Ağa'ya bir *efe* gelir. Tuzcu Efe olayından sonra dağılan *kızan*ları arar. *Efe*, Hamit Ağa'dan, *kızan*lardan ikisinin Dulkadir'in çetesine katıldığını öğrenir. *Efe*, yolda Zübeyir Ağa'nın adamları tarafından pusuya düşürülür. *Efe*, adamlardan birini öldürüp diğerleriyle Ağa'ya gider. Ağa, bir yanlışlık olduğunu, kendisini Dulkadir'in adamlarından sandıklarını söyler ve ona, yanında çalışmasını teklif eder. Böylece Dulkadir'in çetesini ortadan kaldırmak için güçlü birini kazanmış olacaklardır. *Efe*'nin de beklediği fırsat budur ve intikam almak için Ağa'nın teklifini kabul eder. Kara Efe, Dulkadir'in çetesine sızıp onlara haber getirecektir. Aralarındaki iletişim ise, Dul Hayriye bahanesiyle sağlanacaktır. Kara Efe, iki haftada bir Dul Hayriye'nin evine diye inecek oradan da konağa geçecektir.

Kara Efe, üç gün dağlarda dolaştıktan sonra Dulkadir'in çetesini bulur ve bu çeteye katılır. Tüccar Stavro, Dulkadir'in istediği parayı vermez. Stavro'ya baskına gitmeden önce Kara Efe'nin isteğiyle keşif birliği yola çıkar. Hüseyin, Arap ve diğerleri, Beter Osman'ın tuzağına düşerler. Kara Efe, Ağa'nın adamı olan Beter Osman'ı ve *kızan*larını öldürür. Gallis'ten, Stavro hakkında bilgi alırlar. Çatışmanın zor olacağını düşünen Arap ile Hüseyin dönmek isterken Kara Efe, Stavro'nun çocuklarının kaçırmasının daha doğru olacağını düşünür. Eşkıyalar, alıkoydukları oğlanı öldürürler, kızı da perişan hale getirirler. Eşkıyalar, kızı teslim edip parayı alır. Dulkadir, adamlarına çiftlikte kutlama tertip eder. Kara Efe sarhoş olan Abuş Mustafa'yı, Tuzcu Efe'ye yaptıklarından dolayı öldürür.

⁵²⁹ Çağan Dikenelli, *Kara Efe*, İstanbul: Güner Yayınları, 2010.

Yapmış olduğumuz araştırmalarda Kara Efe'nin hayatına dair herhangi bir bilgiye ulaşamadık. İncelediğimiz romanlardan Atçalı Kel Mehmet Efe'nin hayatını anlatan romanlarda, Kara Efe'nin adı geçse de bahsi geçen kişinin romanda yer alan kişi ile aynı *Efe* olduğunu düşünmüyoruz. Çünkü o romanlarda anlatılan Kara Efe bir eşkıya, çalıkakıcı iken, bu romanda bahsedilen Kara Efe, *efelik* kanunlarına itaat eden biridir.

Kara Efe, kendisini takip ettiğini anladığı Som Sezai'yi, sırrının açığa çıkmaması için öldürür. *Efe*, Sezai'nin cesediyle birlikte Zübeyir Ağa'nın konağına gider. Konakta, Aslı'ya yapılan zulmü görür. Aslı'yı oradan kurtarmaya karar verir. Dulkadir ve çetesi, Haşim Ağa'nın konağına gelir. Ağa, çeteler arası bir müsabaka hazırlamıştır. İçeride Zurnacı Ali ve kızanları da vardır. Dulkadir, beş yüz bin altını duyunca müsabakaya katılmaya karar verir. Yarışmanın son aşamasına Kara Efe, Zurnacı Ali'nin çetesinden Batak'ı öldürerek bir yandan yarışmayı kazanırken bir yandan da Tuzcu Efe'nin intikamını almış olur. Zübeyir Ağa, Şehabettin'in hazinesine el koymuştur. Kara Efe, Aslı ile hazineyi konaktan çıkarır ve hazineyi, hayaletlerle dolu olduğuna inanılan köye gömer. *Efe*, Dulkadir'in yanına gider. Gerçek kimliğini açıklar. Arap ile Hüseyin, onun tarafına geçer. Kara Efe, diğerlerini öldürür. Kara Efe, Çolak Mehmet'i konağa gönderir. Hazineyi Dulkadir'in kaçırdığını söyletir ve onları köye çağırır. Kara Efe, Zübeyir Ağa'nın adamlarını tek tek öldürür. Kara Efe, ele geçirilen hazinenin asıl sahipleri olan halka dağıtılmasını ister. *Efe* böylece, öldürülen *efesinin* intikamını alır. Artık gerçek bir *efe* gibi yaşayacaktır. İki ay sonra buluşmak üzere arkadaşlarından ayrılan Kara Efe, Aslı'ya gider.

Romanda olaylar takip-kovalamaca tipi vaka ile anlatılmıştır. Romanda Zübeyir Ağa, Dulkadir ve Kara Efe arasında sürekli bir kovalamaca yaşanır. Romanın olay örgüsü Kara Efe'nin, *efesinin* (Tuzcu Efe) intikamını alma mücadelesi üzerine kurulmuştur. Bunun için de Tuzcu Efe'nin ölümüne sebep olan Gâvur İmam, Abuş Mustafa, Batak Sülo ve Kabalı Osman ile Kara Efe arasında yaşanan çatışmalar, romanda yer almaktadır. Aynı zamanda Zübeyir Ağa ile Dulkadir, Kara Efe ile Zübeyir Ağa, Beter Osman ve çetesi, Som Sezai arasında yaşanan çatışmalar da romanda görülmektedir:

“Bak Abuş,” dedi gülerek. Sesini alçaltmıştı hemencecik. “Fazla vakit yok. Kulağını aç da beni dinle ölüm sebebini bilmek istiyosan. Tuzcu Efe'ye yaptıkların yüzünden gebereceksin birazdan. Anladın mı beni? Hatırında mı hâlâ o gün, ha?” (s. 159)

Romanın başkahramanı Kara Efe'dir. Romanda yer alan diğer kahramanlar ise; Dulkadir ve çetesi (Yörük Hüseyin, Parmaksız Arap, Pehlivan, Abuş Mustafa, Recep, Gâvur İmam vb.), Zübeyir Ağa ve adamları (Ovalı köyü muhtarı Süleyman, Atçalı Ömer Ağa, Beter Osman, Emir Kâhya, Zaptiye Komutanı Arnavut Ekrem ve oğulları Rahim ile Kazım, vb.), Zurnacı Ali, Uzun Efe vb. kahramanlardır. Bu kahramanlardan Yörük Hüseyin, Parmaksız Arap dışındakiler Kara Efe'nin sevmediği, düşmanı olduğu kişilerdir. Ayrıca romanda Hayriye ve oğlu Mehmet, Stavro, Kör Papas, Gallis, Hamit Ağa vb. kahramanlar da yer alır.

Romanda ifade edildiğine göre Kara Efe'nin ismi Ali'dir fakat Kara Efe, olarak anılır. Kara Efe merhametli, adil, yetenekli, zeki, kurnaz, *efesine* bağlı ve onun intikamını alan bir *zeybektir*. Kara Efe, iyi atıcıdır. Adaletten yanadır ve haksızlıkları ortadan kaldırmak için mücadele eder. Fakir fukaranın destekçisidir. Romanda Kara Efe'nin yaşlı olduğu belirtilir:

“Kısım Cevdet'in hayatını bağışlıyorum,” diye bağırdı yavaşça dönüp herkese birden seslenerek. “O Dulkadir Efe'nin adamına saygılı davranması gerektiğini biliyordu. İhtiyar olsam da... Bu herkese ders olsun.” (s. 265)

Kara Efe, romanın başından sonuna kadar hep aynı karakteri sergilemiş, karakterinde herhangi bir değişim yaşanmamıştır. Romanın başından beri *Efe*, ölümü hak edenleri öldürmüş, iyi insanlara merhametli davranmış, zalimin karşısında durmuştur. Bunun için de Kara Efe, statik bir karakter özelliğine sahiptir.

Romanda olaylar, Ovalı köyü ve çevresinde yaşanmaktadır. Romanda bu köyün nerede yer aldığına dair bilgi yoktur. Romanda yer alan mekânlar; Ovalı köyünde yer alan Zübeyir Ağa'nın konağı, Hamit Ağa'nın çadırı, Hayriye'nin evi, Gallis'in meyhanesi, Stavro'nun konağı, Haşim Ağa'nın konağı vb. yerlerdir. Bu kapalı mekânların yanı sıra Dulkadir ve çetesi ile Kara Efe'nin gittiği açık alanlar da vardır. Bu mekânlarda çoğu zaman, mutluluk ve hüznün bir arada yaşanmaktadır. Örneğin; Haşim Ağa'nın konağında, çeteler ilk başta eğlenirlerken daha sonra yapılan müsabakada kavga çıkar hatta kan dökülür. Hayriye ve oğlunun yüzü, Kara Efe'nin gelişle birlikte güler.

Romanda olaylar ifade edilirken açık bir tarih belirtilmemiştir. Sadece *ilk adamı bulmayı başarıp, işkenceyle ağzından birer birer tüm isimleri aldığından bu yana dört ay geçmişti*⁵³⁰ ifadesiyle olay zamanının yaklaşık 5-6 aylık bir süre olabileceği söylenebilir.

Romanda yer alan *efelik* ile ilgili unsurlar şunlardır:

Çağan Dikenelli romanında, Kara Efe'nin intikam alma mücadelesini anlatırken bir yandan da *efelerin* tabiriyle çalıkakıcıları, kahramanı Kara Efe aracılığıyla eleştirir. Yazar, yine Kara Efe aracılığıyla gerçek bir *efenin/zeybeğin* nasıl olması gerektiğini anlatır.

Kara Efe'nin dâhil olduğu Dulkadir'in çetesi bütün kaçakçılığı yapan, ağaları haraca bağlayan, zenginlerin çocuklarını fidye için dağa kaldıran hatta çocukları bile öldürebilen,

⁵³⁰ Çağan Dikenelli, *Kara Efe*, s. 237.

eşkıyalık adı altında her türlü kötülüğü yapan⁵³¹, devlet malına el uzatan, fakir fukarayı hor gören, namusa değer vermeyen bir çetedir. Kara Efe, bu çete için *çalıkakıcı* ifadesini kullanır:

“*Senin gibiler için değil bu herifler. Başka yerlere git. Dedim daha önce... Gerçek zeybeklerin arasına karış. Bunlar çalıkakıcı be!*” (s. 153)

Kara Efe, *efesinin* intikamını alıp *çalıkakıcıları* ortadan kaldırdıktan sonra gerçek bir *zeybek* gibi yaşamak isteyen kişilerle kendi çetesini kurar. *Efe*’nin çetesine verdiği ilk görev de ele geçirdikleri paraları, ihtiyacı olan kişilere dağıtmaları olur:

“*Toplanan paranın onda ikisi civar köylere, diğer ikisi sizi sahiplenecek esas yerlere; tahtacılar ve yörüklerle gidecek. Evlenemeyenleri evlendirin. Paylaştırdığınız tarlaları ekmeleri için tohum, alet, saban, öküz alın onlara. Vergisini ödeyemeyip ağalara el avuç açanları kurtarın.*” (s. 324)

Yukarıda yer alan paragraftan da anlaşıldığı gibi yazar romanında, kahramanları aracılığıyla bir *efenin/zeybeğin* nasıl davranması gerektiğini anlatır. Örneğin; *zeybek* töresinde, masumların evini basmak ve onları boş yere öldürmek yoktur⁵³². *Zeybek*, ezileni yanına çekmediği sürece onlardan yardım göremez. Oysaki köylünün desteği, *zeybek* için çok önemlidir⁵³³. Bir *zeybeğin* en önemli vasfı, karşısındaki kişiye kuşkuyla yaklaşarak hemen güvenmemektir⁵³⁴. *Zeybek*, eğer *efenin başkızanı* değil ise, *efesinin* lafına karşı gelemes⁵³⁵.

Romanda anlatılan Kara Efe’yi Hobsbawm’ın *asil soyguncu imajı* ile incelemek doğru olmayacaktır. Çünkü Kara Efe, başka çetelerin içinde mücadele vermiş, romanın sonunda kendi çetesini kurmuştur. Genel olarak baktığımızda Kara Efe’nin haksızlıkları ortadan kaldırmak için mücadele vermesi, fakir köylüleri düşünmesi, zenginden alıp fakire dağıtması, *asil soyguncu imajının* parçası olsa da bu imajın diğer unsurları için yorum yapmamız doğru olmayacaktır.

Romanda dikkati çeken bir unsur yazarın, argo ifadelere ve küfürlerle eserinde yer vermesidir. Yazarın bu tutumu ilk başta yadırgansa da aslında yazar eserinde, doğal olanı yansıtmaya çalışmış ve eşkıyalara has bir üslup kullanmıştır. Yukarıda incelenen çoğu romanda görülmeyen bu unsur, romana daha gerçekçi bir izlenim katmıştır.

⁵³¹ Çağan Dikenelli, *Karaefe*, s.21.

⁵³² Çağan Dikenelli, *age.*, s. 14.

⁵³³ Çağan Dikenelli, *age.*, s. 96.

⁵³⁴ Çağan Dikenelli, *age.*, s. 119.

⁵³⁵ Çağan Dikenelli, *age.*, s. 136.

Ayrıca *Kara Efe* başlıklı bu roman Türkiye’de “spagetti western” türünde ilk roman olarak tanıtılır⁵³⁶. *Spagetti western*, 1960-1975 yılları arasında Avrupa’da genellikle İtalyan yapımcı ve yönetmenler tarafından yapılan Kovboy filmleridir. Bu filmlerde kadın oyunculara çok az yer verilmiş, kadınlar sadece dulları veya fahişeleri canlandırmışlardır. Bu filmlerde iyi ve idealist kahramanlara pek rastlanmaz. Başoyuncusunun bile zaafları vardır. Genelde intikam, soygun, çete kurarak suç işleme temaları, bu filmlerde işlenmiştir. Karakterlerin temizlikten yoksun, pis bir görüntüleri vardır⁵³⁷. Yazar, *Spagetti western* türündeki bu filmlerin özelliklerini romanına yansıtmıştır. Romanda, Hayriye ve Aslı isimli iki kadın kahraman öne çıkmaktadır. Hayriye, eşi hapishaneye düştükten sonra Zübeyir Ağa’nın emrine girmiştir. Aslı da Ağa’nın oğlu tarafından kaçırılmıştır. Romanda, Kara Efe’nin intikamı anlatılır. Ayrıca çete kurup suç işleme teması da görülmektedir. Dulkadir’in çetesinde yer alan adamların, karşısındakini iğrendirecek kadar pis görüntüleri vardır. Romanın başkahraman olan Kara Efe, haksızlıkları ortadan kaldırmak için uğraşsa da onun da bazı zaafları vardır. Örneğin; Kara Efe, intikam hırsıyla Dulkadir’in gözüne girebilmek için, çocukların dağa kaldırılmasını ister. Fakat çocukları koruyamaz ve onlar zarar görür. Daha sonra Kara Efe, Hüseyin’in dağa çıkmasına sebep olan Aslı’yı, konaktan kurtarır ve intikamını aldıktan sonra onun yanına gider. Bu açıdan bakıldığında Çağan Dikenelli *efelik* temasını, diğer yazarlardan farklı olarak başka bir tür içinde işlemiştir.

2.7.10. Ali Kemal Senan *Efem*

Muğla valiliğinin önerisiyle kaleme alınan *Efem*⁵³⁸ başlıklı romanda Ali Kemal Senan (d. 1960), olayın geçtiği mekânlarda araştırmalar yapmış ve bir takım dokümanlardan yararlanmıştır. Yazar, romanını yazma amacını şu sözleriyle açıklar:

Roman tarzında kaleme alınmış olan bu kitap, Ege’nin kurtuluş yıllarında görev almış bir Türk istihbarat elemanının gerçek yaşamını ele alır. Bu eserle verilmek istenen; Kurtuluş yıllarımızdaki Milli Mücadele Ruhu ve Ege insanına has insanı duygulardır. (s. 3)

Yukarıdaki pasajdan da anlaşıldığı gibi yazar eserinde, Bodrum ve çevresindeki bölgelerin Milli Mücadele’ye olan katkılarını ve bölge insanların Yunan işgali karşısındaki

⁵³⁶ <http://www.dr.com.tr/Kitap/Kara-Efe/Cagan-Dikenelli/Edebiyat/Roman/Macera/urunno=0000000347054>, Erişim Tarihi: 12.04.2016.

⁵³⁷ https://tr.wikipedia.org/wiki/Spagetti_Western, Erişim Tarihi: 12.04.2016.

⁵³⁸ Ali Kemal Senan, *Efem*, İstanbul: Zinde Yayınevi, 2013.

tutumlarını ele almıştır. Ayrıca yazarın bir amacı da, yeni neslin dostla düşmanı bilmesi ve gerçekleri öğrenmesidir. Romanın özeti şöyledir:

1916 yılının Mart ayında Bodrum'da gizli bir toplantı yapılır. Bu toplantıda Muğla'nın ileri gelenleri ve Muğla Belediye Başkanı da vardır. Çanakkale Zaferi'nden sonra intikam almak isteyen Fransızların, Muğla'ya gelecekleri haber alınır. Hazırlıklı olmaları için silah temin etmeleri gerekmektedir. Bu iş için de balıkçılık ile geçimini sağlayan Yahya, Ali ve Hüsnü'den yardım istenir. Onlar, gemileri ile Bari'den silah, mermi temin eder, Bodrum'a yakın bir limanda silahları karaya indirirler. Kemal, silahların yerini Belediye Başkanı'na haber verir. Hüsnü'nün aracılığıyla silah nakliyatını öğrenen Fransızlar, cephane yüklü gemilere top atışında bulunurlar. Bu saldırıda Ali, hayatını kaybeder.

Belediye Reisi, Yahya'dan Girit'ten silah ve mermi getirmesini ister. Artık ortalık çok karışmıştır. Yıllarca beraber yaşadıkları Rumlar, Muğla'da, Aydın'da felaketlerin öncülüğünü yapmaktadır. Yahya ve tayfası, iyi Rumca bilir. Gemiye de Rum bayrağı asarlar. Yahya'nın yeğeni Kemal, geminin ele geçirileceğini öğrenir. Her işte Yahya'nın sağ kolu olan Kemal, gizlice gemiye girer. Gemiye, Girit'e getirirler. Raşit Efe ve Mehmet Efe'nin desteğiyle silah yüklü gemi sağ salım karaya ulaşır. Kemal, savaşa katılmaya karar verir ve Muğla'ya gider. Bozüyükü Hacı Süleyman Efendi, onu Çine'ye Kostas'ın (Kendirici Murtaza) yanına yollar. Kılıçoğlu Hüseyin Efe, Kostas olmadığı için onu, Salim'in evine yerleştirir. Kemal burada Salim'in kızı Selime'ye âşık olur. Kız da onu sevince nikâhları kıyılır. Kostas, döner. Kostas, Kemal'i istihbaratta görevlendirecektir. Bunun için de şüpheli biri nasıl davranır, nasıl sorguya çekilir, konuşturma yöntemlerini Kostas, Kemal'e anlatır.

Kostas ve Kemal, Fethiye taraflarına geçer. Rumlar, Fethiye kıyılarından karaya çıkacaklardır. Bu çıkışı engelleyip onları denizin sularına gömerler. Kostas, Kemal ve adamları, Datça'ya geldiklerinde bir hanım ağanın konağına misafir olurlar. Siyasi amaçlar doğrultusunda hareket eden Rumlara karşı düzenlenecek operasyona buradan başlayacaklardır. Kostas'ın adamları, Papaz Barba, Farmakidis, Hristofuros, İstadi, Petramas, Dimitripulos vb. kişileri yakalayıp konağa getirirler. Çatışmada Kostas da dâhil yedi kişi şehit olur. Ele geçirilenleri, ilk önce hanım ağa sonra da Kemal sorgular. Hanım ağanın, eşinin katillerini öldüren ile evlenip onun çocuklarını doğuracağına dair bir yemini vardır. Yeminini tutar ve Kemal ile evlenir. Kemal yaptığı sorgulamalarda Rumların, *efeleri* birbirine düşürmeye çalıştıklarını öğrenir. Miralay Mehmet Şefik Aker, Yörük Ali'ye durumu anlatan bir mektup yazar. Kemal, Yörük Ali'nin yanına gider ve Miralay'ın yazdığı mektubu

kendisine verir. Malgaç baskınında Ali Efe, casus tarafından öldürülecekken Kemal, casusu öldürür. Bu casusun silahı, Demirci Mehmet Efe'nin taşıdığı silahlardandır. Casus, kargaşada Ali Efe'yi öldürecek suç ise, Demirci Efe'ye kalacaktır. Yunanlıların bu işte amacı, iki *efeyi* birbirine düşürüp kendilerinden uzaklaştırmaktır.

Miralay Kemal'den, Milas'ta istihbarat görevinde bulunan dört kişiyi yok etmesini ister. Kemal, Milas'a yaklaşırken esir Türklerle karşılaşır ve esir Türkleri kurtarır. Kemal'in aradığı dört kişiden biri de İngiliz'dir ki en tehlikeli olanı da kendini Türk gibi tanıtan ve davranan bu İngiliz casusudur. Kemal, İngiliz casusu vurur fakat casus ölmemiştir. Kemal, bölgede bulunan suçlu Rumları öldürür. Yahya'ya verilen yeni bir görev vardır. Kemal, kendisine verilen zarfı dayısına iletmek için Bodrum'a gelir. Dayısı Yahya da Kuvayı Milliye'de yer aldığı için Kemal'in yaptıklarından haberdardır. Kemal, yengesinin kardeşi Şadiye'yi beğenir. Şadiye'nin gönlü de Kemal'dedir. Kemal, Şadiye ile evlenir. Kemal, ilk eşi olan Selime ve onun ailesini Bodrum'a getirir. Yahya da görev gereği yola çıkar. Kemal, Şadiye'yi, yengesi ve çocukları evine getirir. Tam kapıdan girmek üzerelerken bomba patlar. Kemal, ağır yaralanır ve onun dışında orada olanlar hayatını kaybeder. Kemal'i dayısı, Datça'ya götürür. Naciye, Kemal'e çok iyi bakar. Yahya, bu katliamı yapan İngiliz casusunu yakalayıp hükümete teslim eder ama adam kaçmayı başarır. Mustafa Kemal Paşa ve ordusu, düşmanları İzmir'den denize döker. Savaştan sonra İngilizler, Türk topraklarından tarihi eserleri kaçırlar. Kemal ve ailesi, bir gün denize açılırlar. Kazı çalışmalarının yapıldığını görünce Kemal, kıyıya çıkar ve ailesini yok eden İngiliz casusunu orada görünce onu, öldürür.

Romanda olaylar takip-kovalamaca tipi vaka ile anlatılmıştır. Romanda ilk başta Ali ile Hüsnü arasında yaşanan bir çatışma vardır. Daha sonra da Fransızlar-İngilizler-Rumlar ile Türkler arasında yaşanan çatışmalar, romanda yer alır. Ayrıca Kemal ile Kemal'in ailesini öldüren İngiliz casusu Bay James Stone arasında yaşanan çatışma da romanda yer almaktadır:

“Sana ne yaptım ben? Neden bunu yapıyorsun?”

“Bütün ailemi, hamile karımı öldürdün alçak herif. Bak ben de aksıyorum senin gibi. Parmaklarım yok. Başımdaki yara tam 15 santim.” (s. 475)

Romanın başkahramanı Kemal'dir. Diğer kahramanlar ise; Kemal'in dayısı Yahya, yengesi, eşleri Selime, Naciye ve Şadiye, kayınpederi Salim vb., Kemal'in hocası Kostas, Bozüyükü Hacı Süleyman Efendi, Ali, Hüsnü, Muğla'nın ileri gelenleri, Miralay Şefik Bey, *Efelerden* Kılhoğlu Efe, Yörük Ali Efe, Demirci Mehmet Efe, Kozalaklı Mehmet Efe, Mestan

Efe, Danişmentli İsmail Efe vb., Türklerin düşmanı ve Kemal'in mücadele ettiği kişiler ise; Andon Civani ve adamları, Hristofuros, Papaz Barba, İngiliz casusu Stone vb. kişilerdir.

Romanda ifade edildiğine göre Kemal, öksüz ve yetimdir. Bodrum'a yakın bir köy olan Bitez'lidir. Kemal, dayısı Yahya'nın yanında büyümüştür. Denizde doğup büyüdüğü için deniz aşığıdır. Kemal, okuma-yazma bilir, Rumca bilir, zeki ve cesur birisidir. Kemal, Kuvayı Milliye'de istihbarat görevlisi olarak çalışır. Albay Şefik Bey'in elçisidir. Hocası Kostas şehit olunca, teğmen rütbesine atanır. Eşi Naciye Hanım, kendisine Fransızca ve İngilizce öğretir. Kemal'in Naciye Hanım'dan dört oğlu olur. "Çolak" soyadını alan Kemal, 1936 yılında ortadan kaybolur. Kemal, dayısından ayrılmadan önce çocuk gibi görülürken Kuvayı Milliye'ye katıldıktan ve geçirdiği eğitimlerden sonra bambaşka bir görünüme ve yaşayışa sahip olur. Bu açıdan bakıldığında Kemal, dinamik bir karakter özelliği sergiler:

Herkes gelenin yüzüne garip garip bakıyor, onu tanımaya çalışıyordu. O kısa boylu, çocuksu, az gelişmiş çocuk gitmiş, boylu poslu, köşeli yüzlü, yer yer sakallı, sert bakışlı bir delikanlı gelmişti. Herkes bütün bu değişikliğin sadece üç ay içinde olduğuna şaşırıyordu. (s. 189)

Romanda olaylar, Bodrum'da başlar. Muğla, Aydın, Marmaris, Fethiye, Girit, Datça, Dalaman, Atça, Milas vb. yerler, romanda olayların geçtiği bölgelerdir. Bu yerlerde hem açık mekân hem de kapalı mekânlar kullanılmıştır. Bu mekân farklılıklarının, olaylar açısından bir ayrımı yoktur. Daha açık bir ifadeyle kapalı veya açık bir mekânda, hem iyi hem de kötü olan olaylar bir arada yaşanabilmektedir. Örneğin; Datça'da yer alan Naciye Hanım'ın konağında, bölgede ele geçirilen yerli Rumlar sorgulandıktan bir süre sonra Naciye Hanım ile Kemal'in nikâhları kıyılır. Yahya ile Ali, sığındıkları limanda Fransızların saldırısına uğrarken; uzun bir zamandan sonra, seferden dönen dayısı ile Kemal, limanda kucaklaşırlar.

Romanda olaylar, 1916 yılında başlar ve 1928 yılının Temmuz ayında biter. Romanın bitiminde Kemal'in, 1936 yılında ortadan kaybolduğu söylenilse de romanda geçen olay zamanı 1916-1928 yılları arasındadır.

Romanda yer alan *efelik* ile ilgili unsurlar şunlardır:

Ali Kemal Senan romanında, vatanının bağımsızlığı için silaha sarılan ve istihbaratta görevli Kemal'in hayatını anlatmıştır. Yazar, *efe* olarak anılan Kemal'in hayatından romanında bahsederken *efelik* kültürüne dair bilgilere, neredeyse yer vermemiştir.

Kemal, çevresi tarafından *efe* olarak anılsa da kendisi bu durumu şöyle açıklamaktadır:

Efe olmadık Memed. Ağa da değiliz. Bir görevim ve mühürüm var. Bu halimle ülkenin milis gücü olan Kuvva-i Milliye'yi temsil ediyorum ve döndüğüm zaman hesap vereceğim makamlar var. (s. 283)

Gerçi Kemal, bazı durumlarda *efe* olduğunu da kabul etmiştir. Çünkü Milli Mücadele yıllarında, vatan savunması için silaha sarılan ve vatan toprakları için çete kurup Yunanlılarla mücadele eden kişiler, bölge insanları tarafından *efe* olarak anılmıştır:

Küçük;

“Sende efe misin?”

“Hee. Bende efeyim. Ya sen? Büyüyünce ne olacaksın?”

“Efe.”

“Ne yapacaksın efe olunca?”

“Yunanla kavga edeceğim. Kovacağım onları.” (s. 300)

Romanda, *efelik* kültürüne ait bazı ifadelerle de yer verilmiştir:

“Efeler birinin katli için kara verdiklerinde en yakın kızana, -Beyimizi Melen deresine kadar geçirin- gibi laflar ederlermiş. Bu, -o derenin yakınında bu adamı halledin ve dereye atın- anlamına gelirmiş.” (s. 334)

Romanda ifade edilen Kemal Efe'yi, Hobsbawm'ın *asil soyguncu imajı* ile incelemek doğru olmayacaktır. Çünkü Kemal Efe, Hobsbawm'ın nitelediği gibi asil bir soyguncu değildir. Kemal Efe, vatanı için silaha sarılmış bir kahramandır.

Romanın yaklaşık ilk yüz sayfasında kahramanların ifadeleri, 19. yüzyılın Muğla ağız ile yazılmıştır. Bu tutumu ile yazar, bu ağız özelliğini geleceğe aktarmak istemiştir⁵³⁹. Ayrıca yazar romanında, argo ifadelerle de yer vermiştir.

2.7.11. İbrahim Kiraz Milli Mücadele'de Bir Destan Demirci Mehmet Efe I-II-

III-IV

İbrahim Kiraz'ın yazmış olduğu *Milli Mücadele'de Bir Destan Demirci Mehmet Efe I-II-III-IV*⁵⁴⁰ başlıklı romanın tahliline geçmeden önce Demirci Mehmet Efe'nin hayatını ve Milli Mücadele'ye katılımı hakkında bilgi verelim:

⁵³⁹ Ali Kemal Senan, *Efem*, İstanbul: Zinde Yayınevi, 2013, s. 3.

Gazeteci Kerim Özbekler (d. 1951)'in belirttiğine göre Mehmet, Nazilli'nin Pirlibey Beldesi'nde demircilik yapan Süleyman Usta'nın oğludur ve 1885 yılında Karacasu'da dünyaya gelmiştir. Mehmet, askerlik yaparken arkadaşı Hacı Gavril ile Nazilli'nin Aşmalı Meyhanesi'nde içerler ve aralarında tartışma çıkar. Hacı Gavril'in, Mehmet'i Yüzbaşı Mıdırğıç'a şikâyet etmesi sonucunda Demirci, Mıdırğıç'ı yaralayıp Hacı Gavril'i de öldürerek askerlikten firar eder. Babası, onu Çakırcalı Mehmet Efe'ye gönderir. Fakat Çakırcalı, onu çocuk bularak Fata'da tanıdığı bir imamın yanına gönderir. Demirci burada altı ay eğitim görmüştür. Mehmet Fata'dan ayrılıp Yanık Halil İbrahim Efe'nin yanına *kızan* olarak girmiştir. Demirci Efe, 23 yaşından 36 yaşına kadar burada *efelik* yapmış, Karıncalı Dağ'ı mesken edinmiştir⁵⁴¹.

Demirci Mehmet Efe, Milli Mücadele'ye Yörük Ali Efe'den sonra katılmıştır. Asaf Gökbel, Celal Bayar, Kemal Özkaynak, Rahmi Apak, Şükrü Oğuz Alpkaya, Demirci Mehmet Efe'nin, Kuvayı Milliye'ye katılımını hemen hemen benzer ifadelerle şöyle anlatmaktadırlar:

Demirci Mehmet Efe, ulusal direniş başladığı zamanlarda dağdadır. O sıralarda *Efe*, *kızanları* ile birlikte Bozdoğan kasabasını basıp jandarmaları öldürmüştür. Bir zengin de evini yakmışlardır. Demirci Mehmet Efe'nin yaptıklarından *efelik* adına büyük utanç duyan Yörük Ali Efe, Nazilli'de Yüzbaşı olan Nuri Bey'e mektup göndermiştir. Mektubunda ise Yörük Ali Efe, Demirci'nin yapmış oldukları hareketleri kınamış ve Milli Mücadele'ye katılmasının daha doğru olacağını bildirmiştir. Demirci ise, mektubun gönderilmesinden kısa bir süre sonra kendi hesabına Ziraat Bankası'nın kasalarını soymuştur. Daha sonra da Yüzbaşı Nuri Bey'e yüze ineceğine dair haber göndermiş ve kendi köyü olan Dualar köyüne gitmiştir. 1919 yılının Temmuz ayının ilk haftası Yüzbaşı Nuri'nin birliğine katılmıştır. Demirci Mehmet Efe'nin katılmasıyla birlikte Aydın'ın doğu cephesindeki Kuvayı Milliye'nin gönüllü sayısı bine yaklaşır. Demirci Efe, karargâhını Nazilli'de kurar. Sökeli Ali Efe ile Zurnacı Efe, Demirci'nin başlıca güvendiği kişilerdendir⁵⁴².

⁵⁴⁰ İbrahim Kiraz, *Milli Mücadele'de Bir Destan Demirci Mehmet Efe I*, 2. Baskı, Ankara: Tehnel Kitap, 2013.
İbrahim Kiraz, *Milli Mücadele'de Bir Destan Demirci Mehmet Efe II*, 3. Baskı, Ankara: Tehnel Kitap, 2013.
İbrahim Kiraz, *Milli Mücadele'de Bir Destan Demirci Mehmet Efe III*, Ankara: Tehnel Kitap, 2009.
İbrahim Kiraz, *Milli Mücadele'de Bir Destan Demirci Mehmet Efe IV*, Ankara: Tehnel Kitap, 2013.

⁵⁴¹ Kerim Özbekler, *Demirci Mehmet Efe Kimdir*, 5 Eylül 1989'de Demirci Mehmet Efe'nin Mezarı Başında Yaptığı Konuşma Metni, Nazilli.
Aktaran: Ersal Yavi, *Efeler Kökenleri, Eylemleri, Töreleri, Dansları, Giysileri*, s. 320-328.
Demirci Mehmet Efe'nin hayatı ile ilgili bilgi için bk:
Şeref Üsküp, *Milli Mücadele'de Efeler*, s. 83.

⁵⁴² Detaylı bilgi için bk:
Asaf Gökbel, *Milli Mücadele'de Aydın*, s. 130-134.

Yörük Ali Efe'nin yaveri olan Şükrü Oğuz Alpkaya'nın, Demirci Mehmet Efe'nin İstiklal Savaşı'na katılımını anlatırken, kullandığı ifadeler dikkat çekicidir:

*Demirci Mehmet Efe, İstiklal Savaşı'na kendiliğinden değil Yörük Ali Efe'nin korkusundan katılmış ve tamamen cephe gerisinde pasif hizmette kalmıştır*⁵⁴³.

Alpkaya, Demirci Mehmet Efe'nin göklere çıkarılmasına itiraz eder ve yukarıdaki pasajda da yer aldığı gibi Efe'nin katkılarının cephe gerisinde olduğunu dile getirir. Demirci Mehmet Efe ise, Kuvayı Milliye'ye katılımını 7/8/1946 tarihinde Kemal Özkaynak ile yapmış olduğu konuşmada şöyle açıklar:

*15 Mayıs 1335. Yunanlılar İzmir'e çıkmış dediler. İnanmadım. Derhal İzmir'e ve Aydın'a el altından ikişer kişi gönderdim. Bu haber nasıl şeydir anlayıp gelin, dedim. Ben bu sırada Dualar'da idim. Biz orada kara kara düşünmeye başladık. Cavur çok geçmeden Nazilli'ye geldi. Bu sırada jandarma komutanı Nuri B. bana haber gönderdi. 70-80 kızanımla davete icabet ettim, fakat o gün düşman şehri terk etmiş bulunuyordu... Fakat karşı koymak için ilk şart eldeki kuvvetlere silah vermektir. Derhal 57. Tümenden kalan tüfekleri toplattım. Öteden beriden derken silah sayısı 20.000'i buldu. Bunların arasında ayrıca top, makineli, dürbün, çadır, kılıç, kasatura vb. avadanlıklar da vardır. Bu sırada düşman öteki zeybek arkadaşlar tarafından geriye atılmıştı. Bir yerde tutunmak orada mukavemet hattı kurmak elzemdi. Evvela Umurlu daha sonra Köşk'te bir mukavemet cephesi kurduk. İlk önce Galip Hoca geldi, ben o günlerde kalem ve muharebe şebekesini ordu subaylarının himmeti ile kurmak ve tamamlamak üzere idim. Bayar, bu hazırlığımı yakından gördü. Saracoğlu Şükrü de başka bir gün karargâha geldi. Eksikleri sordu. Silaha çok muhtaç olduğumuzu söyledim. Genç ve yiğit Saracoğlu tehlikeleri göze aldı, Antalya yüzüne silah bulmaya gitti. Bir aralık Isparta'da Milli kuvvetler beni bertaraf etmek için vazife aldılar. Fakat devir ve dünya bu! Bir millet yeniden doğarken böyle hadiseler tarihte çok görülmüştür*⁵⁴⁴.

Demirci Mehmet Efe'nin yukarıdaki ifadelerinden de anlaşılacağı üzere, Mehmet Efe'nin ulusal direnişe katılmasına Jandarma Komutanı Nuri Bey vesile olmuş ve Yunan subayının, kendisine Yunan ordularına katılmasına dair getirmiş olduğu mektup da bu işi hızlandırmıştır. Mehmet Efe'nin ifade ettiği Isparta'da Milli kuvvetlerin kendisini bertaraf etmek istemeleri ise, Çerkez Ethem ile haberleştiği ve işbirliği yapacaklarına dair söylentilerin etrafta dolaşıyor olmasından kaynaklanmaktadır. Mustafa Kemal Paşa'nın belirttiğine göre; Ethem Bey ve kardeşleri, Demirci Efe'nin de kendileriyle birlikte ayaklanması amaçlamışlardır. Demirci Efe ile Ethem Bey'in haberleştikleri anlaşılır anlaşılmaz, Refet

Celal Bayar, *Ben de Yazdım Milli Mücadele'ye Gidiş* 7, s. 9.

Rahmi Apak, *İstiklal Savaşında Garp Cephesi Nasıl Kuruldu?*, s. 92.

Şükrü Oğuz Alpkaya, *Yörük Ali Efe*, s. 257.

⁵⁴³ Şükrü Oğuz Alpkaya, *age.*, s. 259.

⁵⁴⁴ Kemal Özkaynak, *Efelerden Haber*, s. 170-178.

Bey'in komutası Demirci Efe'nin üzerine gönderilmiş 15/16 Aralık 1920 tarihinde *Efe*'nin kuvvetleri dağıtılmış, kendisi de 15 kişiyle kaçmıştır. *Efe*, daha sonra affedilmiştir⁵⁴⁵.

Asaf Gökbel'e göre, danışmanları, genel yazmanları, yardımcıları ve hareket dairesi ile hayli kalabalık olan korumalarıyla Demirci Mehmet Efe'nin karargâhı başlı başına bir âlemdir. Karargâhını Nazilli'ye sevk eden Demirci Mehmet Efe, yerleştiği Forbes Köşkü'nde Asaf Gökbel'e göre bir derebeyi görkemiyle yaşar. 50-60 üyeden oluşan Hareketi Milliye Reddi İlhak Heyeti Merkeziyesi ise, bazı durumlarda Demirci Efe'nin olurlarını almadan karara varamaz haldedir⁵⁴⁶. Demirci Mehmet Efe, Cevat Sökmensüer'in de belirttiği gibi, askeri hareketlerden çok, gönüllüleri, *efeleri*, yiyecek maddelerini bulup sevk etmek, gönüllüleri eğitmek ve asayişin korunmasıyla uğraşmak görevlerini üzerine almıştır⁵⁴⁷.

Demirci Mehmet Efe bahsini kapatmadan önce, o dönemde "Denizli Vak'ası" diye anılan ve Demirci Mehmet Efe'nin de dâhil olduğu olay hakkında da kısaca bilgi vermeyi uygun görüyoruz.

Denizli'deki Rumları sevk etmesi için Demirci Mehmet Efe, Sökeli Ali Efe'yi görevlendirir. Daha sonra da Sökeli'nin, halka yaptığı eziyetler sonucunda Denizlililer, Sökeli'nin oradan alınmasını isterler. Demirci Efe, Sökeli'yi geri çağırır. Sökeli Ali Efe ve *kızanları* dönmek için yola çıktıklarında bazı silahlı Denizli halkı, onları hükümetin önünde durdururlar. Silahlarını ellerinden alırlar. Sökeli Ali Efe de dâhil birkaç kişi öldürülür. Demirci Efe, olayı duyar duymaz Miralay Şefik Bey'i de yanına alarak istasyona gelir. Halkı kışkırtanın Kalem Reisi Tevfik Bey olduğunu öğrenince Tevfik Bey'i derhal öldürür. Sevdği *kızanı* Sökeli Ali Efe'nin öldürmesinin de vermiş olduğu acı ile Denizli halkından bu yaptıklarının intikamını almak için Demirci Mehmet Efe bütün şehri yakmaya yemin eder. Yeminini yerine getirmesi için de şehri değil mezarlığı yakması konusunda şehrin ileri gelenleri tarafından Demirci Efe ikna edilir. Bu olay birkaç *zeybeğin* ve Denizli halkından 60 kişinin öldürülmesine sebep olur⁵⁴⁸.

⁵⁴⁵ Gazi Mustafa Kemal Paşa, *Nutuk (Söylev)*, s. 427 ve 432.

⁵⁴⁶ Asaf Gökbel, *Milli Mücadele'de Aydın*, s. 304.

⁵⁴⁷ Cevat Sökmensüer, *Milli Mücadele'de Aydın-Nazilli Cephesi Kahraman Subaylarımız ve Zeybekler Hatıralarım*, s. 55.

⁵⁴⁸ Detaylı bilgi için bk:

Celal Bayar, *Ben de Yazdım Milli Mücadele'ye Gidiş* 8, s. 3-15.

Kerim Özbekler, *Demirci Mehmet Efe Kimdir*, 5 Eylül 1989'da Demirci Mehmet Efe'nin

Mezarı Başında Yaptığı Konuşma Metni, Nazilli.

Aktaran: Ersal Yavi, *Efeler Kökenleri, Eylemleri, Töreleri, Dansları, Giysileri*, s. 320-328.

Rahmi Apak, *İstiklal Savaşında Garp Cephesi Nasıl Kuruldu?*, s. 209.

Demirci Mehmet Efe ile Yörük Ali Efe arasında bazı sorunlar yaşanmış ve bu sorunlar romanlara da yansımıştır. İki *Efe*'nin arasındaki sorunları Sadettin Demirayak, Sadullah Danış, Şefik Aker ve olayların içinde bulunan kişilerin anılarından yararlanarak şöyle ifade eder: Yörük Ali Efe, Milli Mücadele'ye ilk başlayanlardandır ve Demirci Efe bu mücadeleye sonradan katılmasına rağmen bütün idareyi eline almak istemiştir. Bu duruma da Ali Efe tepki göstermiştir. Ali Efe, Demirci'nin Divan-ı Harp kararıyla idama mahkum ettiği genci ölümden kurtarmış, Demirci Efe bu olaya sinirlenmiştir. Aynı zamanda Sökeli Ali Efe'nin kardeşini öldüren yüzbaşı, Ali Efe'ye sığınmış, Ali Efe de yüzbaşının adil yargılanması için onu Demirci Efe'ye teslim etmiş fakat yüzbaşı, Sökeli Ali Efe tarafından öldürülmüştür. Denizli ve Nazilli halkının tutumları da iki *Efe* arasındaki sorunları körüklemiştir⁵⁴⁹.

Erol Akcan'ın ifade ettiğine göre Demirci Mehmet Efe, İstiklal Savaşı'nda göstermiş olduğu başarılarından dolayı İstiklal madalyası ile ödüllendirilmiştir. Demirci Mehmet Efe, memleketin kurtuluşunun ardından Nazilli'de ve İzmir'de birkaç kez öldürülmek istenmiştir. *Efe*, can güvenliği için İstanbul'a taşınmış ve Cumhurbaşkanı Gazi Mustafa Kemal'den de yardım talep etmiştir. Hayatının geri kalanını sade bir vatandaş olarak yaşayan Demirci Mehmet Efe, 5 Şubat 1961 tarihinde Nazilli'deki evinde vefat etmiş ve cenazesi askeri bir törenle defnedilmiştir⁵⁵⁰.

Eski Nazilli Emniyet Müdürü, Şair Araştırmacı İbrahim Kiraz (d. 1954)'ın yazdığı *Milli Mücadele'de Bir Destan Demirci Mehmet Efe I-II-III-IV*⁵⁵¹ başlıklı romanı, yazarın uzun yıllar yapmış olduğu araştırmalar sonucunda kaleme aldığı belgesel roman diyebileceğimiz bir eserdir. Romanın birinci cildinin girişinde yazarın araştırmalarına dair şu açıklamalar yer almaktadır:

1983 yılında arşivlerden tanıdığı Demirci Mehmet Efe'nin hayatını incelemeye aldı. Önemli arşivlere ulaştı, arşivlerin ışığında Demirci Mehmet Efe'nin 63 kızanı ile görüştü.

Sındırgılı Süreyya Örgü Evren, *Denizli Vak'ası ve Demirci Mehmet Efe*, Sel Yayınları, İstanbul, 1955, s. 28-29 ve 57-58.

⁵⁴⁹ Sadettin Demirayak, *Kuva-yı Milliye'nin Aydın'da Doğuşu Yörük Ali Efe ve Demirci Mehmet Efe'nin Faaliyetleri*, Aydın: Tuna Ofset Matbaası, 3. Baskı, 2007, s. 256-261.

⁵⁵⁰ Erol Akcan, "Milli Mücadele'den Sonra Demirci Mehmet Efe", *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, S. 57, Güz 2015, s. 12.

⁵⁵¹ İbrahim Kiraz'ın *Milli Mücadele'de Bir Destan Demirci Mehmet Efe* başlıklı romanı şu an için dört cilt olarak yayımlanmıştır fakat roman tamamlanmamıştır. İbrahim Kiraz ile 19.07.2016 tarihinde telefon ile yapmış olduğumuz konuşmada yazar, beşinci cildinin yazımını tamamladığını fakat şu an için bastırılmadığını, romanın ne zaman basılacağı konusunda ise kesin bir tarihin belirlenmemiş olduğunu ifade etmiştir.

*Olayların yaşandığı şehir, kasaba, köy ve dağları tek tek dolaşarak dönemin tanıklarından 6018 kişiye ulaştı. Beş ciltlik kitabı 23 yılda yazdı*⁵⁵².

Milli Mücadele’de Bir Destan Demirci Mehmet Efe I-II-III-IV başlıklı roman, Demirci Mehmet Efe’nin hayatının anlatıldığı biyografik bir romandır ve romanın özeti şöyledir:

Demirci Mehmet, ele avuca sığmaz olunca babası onu dükkânda çalıştırır. Raşit Ağa, her yıl saban demirlerini keskinleştirir fakat parasını ödemez. Mehmet, 14 yaşındayken Ağa’dan parayı almak için onun peşinden gider fakat Ağa’dan dayak yer. Mehmet, ağalardan hesap sormak için ileride *zeybek* olmaya karar verir. Mehmet, o günden sonra silahlara merak salar ve her gün ava gider. Bir gün Kaçakçı Ali ve Topal Halim ile karşılaşır. Mehmet, onlarla birlikte tütün kaçakçılığına başlar ve bir gün yakalanıp hapishaneye girer. Mehmet, hapisten çıkar. 1905 yılında İzmir’de askerliğe başlar. Mehmet, izinli günlerinde meyhaneye gitmeye alışır. Bir gün kışladan kaçarak meyhaneye gider. Meyhanede kavga ettiği Hacı Gavril Mehmet’i, Yüzbaşı Mıdırğış’a şikâyet eder. Yüzbaşı da Mehmet’i döver. Mehmet, ikisini de öldürür ve askerlikten firar eder. Babasının aracılığıyla Çakıcı Mehmet Efe’ye gelen Mehmet’i, Çakıcı küçük bularak Fata’ya gönderir. Mehmet burada, ders alır ve Fata Camisi’ne imam olur. Mehmet, bu duruma razı değildir. Mehmet, Yanık Halil İbrahim Efe’yi bulur ve ona *kızan* olur. Çete, bir gün fidye almak için Raşit Ağa’ya gider. Mehmet, Raşit Ağa’yı öldür ve intikamını alır. Dört ayın ardından Demirci, *Efesi*’nden izin alarak kendi çetesini kurar. Demirci Efe, işe sevilmeyen ağaları hizaya getirmekle başlar. Mehmet Efe, ilk önce Ahmet Ağa’dan fidye alır. *Kızan*larından üçü, *Efe*’yi öldürmek isterler. *Efe*, durumu fark eder ve oradan uzaklaşırken yaralanır. Dokuzun Hasan Hüseyin Efe ve *kızan*ları, Demirci Efe’nin birliğine katılır. Çete, Avşar Bey’den fidye alınca Demirci Efe’yi öldürmeye yeltenir.

Demirci Efe’nin ünü her yerde yayılmaya başlar. Elini suça bulamış herkes Demirci’ye, *kızan* olmak ister. Çakıcı Mehmet Efe tekrar dağa çıkınca, ünlenen Demirci Efe’nin daha fazla büyümesine izin vermemek için onu yanına *kızan* almak ister. Demirci Efe, Poslu Efe’nin başına gelenleri düşünerek bu teklifi kabul etmez. Demirci Efe, Fethi Bey’in babasını total bırakıp annesini de dövdüğünü öğrenir. Bunun intikamını almaya karardır. Hacı Hasanların Mehmet’in kızı Ayşe’ye, *Efe* sevdalanır. Ayşe de ona sevdalıdır. Demirci Efe ile Ayşe, evlenirler. Demirci Efe’nin çetesine Sökeli Ali, Sarı Mustafa, Zurnacı Ali, Koca Mustafa da katılır.

⁵⁵² İbrahim Kiraz, *Milli Mücadele’de Bir Destan Demirci Mehmet Efe I*, s. 3.

Demirci Efe, zenginden aldığı paraları, fakirlere dağıtır ve bölgede efsaneleşmeye başlar. Köylülere rahat vermeyen Kavrulmuş Efe’yi, Demirci Efe ve kızanları ortadan kaldırır. Bir gün Efe, kızanlarını bırakıp Ayşe’yi görmeye gider ve askerler tarafından yakalanır. Kızanları, Efe’nin yakalandığını öğrenince mahkemeyi basıp onu kurtarırlar. Efe, “Demirci Mehmet Efe Ağır Ceza Mahkemesi” ni kurar. Artık suçlu görünen kişiler, bu mahkemede yargılanacaklardır. Alınan kararlarda son söz Efe’nindir. Efe, çalıkakıcıları yakalayıp onları tek tek cezalandırır. Jandarma, Efe’yi yakalayamayınca Efe’nin ailesini Çorum’a sürer. Ayşe, yolda doğum yapar ve çocuğunu kaybeder. Altı ay sonra aile, Nazilli’ye geri döner. Demirci Efe’nin başzeybeği olan Zurnacı Ali ve kızanları, yakalanır ve haklarında idam kararı verilir. Efe ve kızanları, Zurnacı Ali ve diğerlerini kurtarmak için İzmir’e gelirler. Efe, gardiyanlara kese kese altınlar vererek kızanlarını idam edilmekten kurtarır. Çakıcı Efe, Tavaslı Mustafa Ağa’dan istediği altınları alamayınca Ağa’nın evini basar ve altınlarını alarak 32 dişini de kerpetenle söker. Ağa, oğluna olanları Demirci Efe’ye bildirmesini ister ve kısa sürede de vefat eder. Kurt Gedigi’nde Çakıcı ile Demirci Efe arasında çatışma yaşanır. Çakıcı, daha fazla kayıp vermemek için gecenin karanlığında çatışma alanından uzaklaşır. Bu olaydan bir süre sonra da Çakıcı, Karıncalı Dağ’da vurulur.

Efe, köylülere zulüm eden, kadınların ırzına geçen Kara Cavur, Kara Vasili ve Tavaslı Irzıcı Ağa’yı cezalandırarak öldürür. Efe’nin gönlü, Yörük Mehmet’in kızı Fatma’ya düşer ve evlenirler. Bir yıl sonra da oğulları olur. Demirci Efe, beş Rum işçisine Sipil Dağı’nda yer alan Ağlayan Kaya’yı oydurur ve buraya kendilerine sığınmak yaptırırlar. Nurettin Paşa, Efe’nin takibine çıksa da onu bir türlü bulamaz. Paşa, Efe’nin ailesini hapisaneye atar. Efe ve kızanları, mağarada saklanırlar. Fatma da onlara her gün yemek getirir. Efe’nin takibinde görevlendirilen Binbaşı Mıdırgıç, Rum çetelerinden destek ister. Bu çeteler, Efe’nin yataklarını öldürür. Efe’nin ailesi altı ay sonra hapishaneden çıkar. Efe’nin Manisa’ya çekilmesini fırsat bulan Rum çeteleri, Nazilli’yi kana bularlar. Efe, Nazilli’ye gelir ve Andon çetesini ortadan kaldırır. Fatma, babasının öldürüldüğünü duyunca mezarlığa gelir. Etraf, asker doludur. Fatma ile oğlu Mehmet, Binbaşı Mıdırgıç’ın eline düşer ve Binbaşı, onları kireç kuyusunda yakarak öldürür. Binbaşı, Efe’nin ilk eşini, babasını ve annesini Tekirdağ’a sürgün eder. Yüzbaşı Ohanes, yolda Efe’nin babasını döverek öldürür. Efe, Yüzbaşı Ohanes’i Nazilli’ye döndüğünde öldürür. Efe, Binbaşı Mıdırgıç’ın eşi ve oğluna neler yaptıklarını öğrenir ve onu yakalayıp kireç kuyusunda yakar.

Efe, İzmir’in Yunanlılar tarafından işgal edileceğini duyar. Efe, iki Yunan casusunu ele geçirir ve onlardan Yunanlıların planlarını öğrenir. Daha sonra da Yüzbaşı Arap Nuri ile

konuşarak onun yardım teklifini kabul eder. 15 Mayıs 1919 da İzmir, Yunanlılar tarafından işgal edilir. 24 Mayıs 1919 da Nazilli’de Kuvayı Milliye kurulur ve başkan olarak da *Efe* seçilir. *Efe*’nin düşmana karşı duracağını duyan gençler, askerlik çağrısını karşılıksız bırakmazlar ve yüzlerce kişi *Efe*’nin birliğine katılır. Yüzbaşı Arap Nuri, silahları halka dağıttıktan sonra *Efe* ve *kızanları*, Osmanlı Bankası’nı ve Ziraat Bankalarını soyarlar. 3 Haziran 1919 tarihinde Nazilli de Yunanlılar tarafından işgal edilir. *Efe* ve *kızanları*, Yunan karakollarını basarlar. Köyleri basıp köylülere zulüm eden Yunanlıları, öldürürler. Demirci *Efe*, Bozdoğan’da huzurun bozulduğunu görünce, Davazlılar Hanı’na Kuvayı Milliye’nin karargâhını kurar. Yerli halk, göçmenlere biraz da *Efe*’nin baskısıyla evlerinin kapılarını açarlar. *Efe*, daha sonra bu bölgeye aşevi kurar, yetim çocukları eğitir ve onlar için yetimhane açar. *Efe* ile Yunanlılar arasında Nazilli’de çetin çatışmalar yaşanır. *Efe* ve *kızanları*, Yunan karakollarını basar ve buradakileri rehin alırlar. Rehin alınan Monol, her şeyi anlatır. Sökeli Ali ve *kızanları*, köylerden kaçırılan kadınları kurtarırlar ve Yunan askerlerini öldürürler. *Efe* ve *kızanları*, gönüllülere silah talimi ve savaş taktiklerini öğretirler. *Efe*’nin baskınlarda ele geçirdiği Yüzbaşı Vase’den, bütün yatakları öğrenirler. Sarı Mustafa, Vase’nin yerine geçip Yunan karargâhının içine sızar. Mustafa, iyi Rumca bildiği için kimse ondan şüphelenmemektedir. Sarı Mustafa, Yunanlıların planlarını, vatana ihanet edenleri öğrenir. Sorgu odalarında bulunur. Sarı Mustafa, fırsat buldukça da esir almanları kurtarır.

Demirci *Efe*, Sarı Mustafa’dan öğrendiği 33 Yunan karakoluna baskınlar yapar. Yunanlılar, neye uğradıklarını şaşırırlar. Sarı Mustafa’nın önerisiyle, Rum okullarında okumuş olan altı *kızan*, istihbaratçı olarak Yunan karargâhlarına gönüllü asker olarak girerler. Demirci *Efe*, Sarı Mustafa ve *kızanlarını*, Amasya’da bulunan Mustafa Kemal Paşa’nın yanına gönderir. Sarı Mustafa, Mustafa Kemal’in vatan kurtuluşu için mücadele verdiğine inanır. Demirci *Efe*, Nazilli’de yapılan soygunların önüne geçer. İstanbul Hükümeti, Mustafa Kemal Paşa, Binbaşı Hacı Şükrü Bey ve *Efe*’nin yakalanması için emir verir. *Efe*, bu durum üzerine Dinar’a gider ve burada Kuvayı Milliye’yi kurar. Yörük Ali *Efe*’nin de desteğiyle 21 Haziran 1919 tarihinde Giritli İsmail Hakkı’nın başkanlığında Nazilli Heyet-i Milliyesi kurulur. Demirci Mehmet *Efe* hastane, saraçhane, terzihane, cephanes, imalathanesi, Zeybek Mapushanesi, Cavır Mapushanesi, matbaa, 11 seyyar fırın açar. Miralay Şefik Bey’in teklifiyle karargâh Köşk’te kurulur. Bu karargâhın kumandanı da Demirci Mehmet *Efe* olur. Gökçen *Efe*, Fethi Bey gibi *efeler* ve subaylar, birer birer Demirci’nin birliğine katılırlar. *Efe*, İtalyanların Burdur’un ardından Gölbaşı Çiftliği’ni de işgal ettiklerini duyar. *Efe*, kumandana

bir mektup yollar ve İtalyanlar, Burdur'a geri çekilir. Daha sonra *Efe*, onları Burdur'dan da uzaklaştırır.

Demirci Efe *kızan*larına, şehitlerin atıldığı kuyuları temizletir. Sarı Mustafa'nın eşi ve oğlu da kuyudan çıkar. Yüzbaşı Fikri, Söke'nin zenginlerinden Dönme Behiç'in oyununa gelip Sökeli Ali Efe'nin kardeşi Sökeli Mustafa'yı haydut diye öldürür. Yüzbaşı Fikri, Yörük Ali Efe'ye sığınır. Demirci, Ali Efe'den Yüzbaşı Fikri'yi ister. Ali Efe de Divan-ı Harp'te yargılanması için Yüzbaşı'yı iade eder. Yüzbaşı Fikri, yargılanacağı gün Sökeli Ali Efe ve *kızan*ları tarafından mahpushaneden çıkarılır. Sökeli Efe, sinirlerine hâkim olamaz ve Yüzbaşı'nı öldürür. Sökeli, Demirci Efe'den olacakları bildiği için kaçır. Hacı Süleyman Efendi ve Albay Şefik Bey'in araya girmesiyle Demirci Efe, Sökeli'yi affeder. Yörük Ali Efe, Demirci'nin idam kararını onayladığı suçluyu (yedi yaşındaki kıza tecavüz eden Süleyman'ı) darağacından alır. Ardından da Hacı Süleyman Efendi'yi Demirci'nin yardımcısı diye döver. Demirci Efe, olanları duyunca çılgına döner. Vatan selameti için Demirci, Yörük Ali'yi affeder. Demirci Efe, bölge komutanlığına ait mührü ve parmağındaki yüzüğü Yörük Ali'ye verir. Demirci Efe, eşkıyaları, vatan hainlerini, asker kaçaklarını tek tek yakalayıp öldürür.

Kuvayı Milliye'nin durumu ve ihtiyaçları hakkında konuşmak için 6 Ağustos 1919 tarihinde Nazilli'de kongre toplanır. Kongreye illerin valilerin, kaymakamların, belediye başkanlarının en az birer tane temsilcileri katılır. *Efe*'yi tutuklamak için Nazilli'ye gelen Ali Kemal Paşa, Nazilli'yi gezdiğinde yapılan fedakârlıkları görür ve kandırılmış olduklarına kanaat getirir. Sarı Mustafa'nın ihbarıyla, Demirci Efe'nin birliğinde bulunan iki bin hain temizlenir. Demirci Mehmet Efe, Sivas'ta yapılan toplantılara katılmaları için Hacı Süleyman Efendi ve *kızan*larını, Sivas'a gönderir. Gökçen Efe'nin etrafı sarılır. Demirci Efe, iki yüz *kızanı* ile Gökçen Efe'ye yardıma gider fakat Gökçen Efe, çatışmada şehit düşmüştür. Demirci Efe, Yunanlılardan Gökçen Efe'nin intikamını alır.

Romanda olaylar takip-kovalamaca tipi vaka ile anlatılmıştır. Romanda ilk başta Raşit Ağa başta olmak üzere ağalar ile Demirci Mehmet arasında yaşanan çatışmalar yer almaktadır:

-Raşit Ağa, keyif için, gösteriş için beni dövdüğünü unutmadım.

-Mehmet sen de beni döv.

Mehmet Raşit Ağa'nın sözlerine aldırış etmedi. Yanık Halil İbrahim Efe'nin kendisine doğru geldiğini görünce tetiğe bastı. Kurşunu yiyen Raşit Ağa yana yıkıldı. (Cilt I, s. 44)

Daha sonra Demirci Efe ile ona ihanet eden *kızanları*, *çalıkakıcılar*, Dokuzun Hasan Hüseyin Efe, Teğmen Fethi Bey ve takibinde bulunan müfrezelerle, asker kaçakları, Rum çeteleri, Osmanlı Devleti'ne ihanet eden Rumlar ve Türkler, Türk topraklarını işgal eden Yunanlılar vb. arasında yaşanan çatışmalar romanda yer almaktadır:

Eşkîya baskınlarını önlemek için Demirci Mehmet Efe, onar kişilik, on beş Hafîye Timi oluşturdu. Her timin başına güvendiği zeybeklerini verdi.

- *Eşkîyaları ininde yok edeceksiniz, dedi.* (Cilt 4, s. 124)

Romanın başkahramanı Demirci Mehmet Efe'dir. Romanın diğer kahramanları ise; Demirci Mehmet'in ailesi (babası Demirci Süleyman Usta, annesi Ayşe Hanım, Eşleri Ayşe ile Fatma, oğlu Mehmet vb.), *kızanları* (*başzeybekleri* Sökeli Ali ve Zurnacı Ali, Kara Mustafa, Sarı Mustafa, Topak Mehmet, Hasan Hüseyin, Kınöğlü Süleyman vb), yatakları ve aynı zamanda yardımcıları (Tahtacı Hasan, Çerkez Yusuf, Koca İri, Hacı Süleyman Efendi vb.), *Efe*'nin düşmanları (Raşit Ağa, Yüzbaşı Todori, Yüzbaşı Peter, Binbaşı Mıdırğıç, Yüzbaşı Ohanes vb.), *efeler* (Gâvur İmam, Yanık Halil İbrahim Efe, Dokuzun Hasan Hüseyin Efe, Posluoğlu Mehmet Efe, Kılhoğlu Hüseyin Efe, Sarı Ahmet Efe, İsmail Efe, Çamlıcalı Mehmet Efe, Danişmentli İsmail Efe vb.), diğer kahramanlar; Mustafa Kemal Paşa, Yüzbaşı Arap Nuri, Giritli İsmail Hakkı, Miralay Şefik Bey, Galip Hoca, Yörük Hacı Halil Ağa, Binbaşı Şükrü Bey, Çerkez Ethem, Yüzbaşı Selahattin vb. dir.

Romanda anlatıldığına göre Demirci Mehmet, 1885 yılının Şubat ayında Nazilli'nin Pirlibey beldesinde dünyaya gelir. Babası Süleyman, demirci ustasıdır. Annesi Ayşe Hanım ise, varlıklı bir aileden gelir. Mehmet, altı kardeştir. Mehmet, ilkokulu güç bela bitirir. Mehmet, ince, orta boylu bir delikanlıdır. Mehmet, dağa çıktığı ilk andan itibaren gözünü para hırsı bürümüş, soyguncu tipteki *kızanlarını* yanında barındırmamıştır. *Efe*, namus konusunda çok hassas davranmıştır.

*Demirci, Mehmet Efe, iyi bir gerilla ustasıydı. Yıllarca bu dağlarda yaşamış, baskınlar yapmış, baskınlar yemiş, hepsinden de kurtulmayı başarmış zeki, kurnaz ve hiçbir efede bulunmayan cesarete sahip bir efeydi. Zeybek ve kızanlar da kendisine çok bağlıydılar*⁵⁵³.

⁵⁵³ İbrahim Kiraz, *Milli Mücadele'de Bir Destan Demirci Mehmet Efe II*, s. 452.

Mehmet Efe, hükümetin adaleti sağlamakta yetersiz kaldığına inandığı için kendi kurduğu mahkemelerde adaleti sağlamış, halktan vergi toplayıp, topladığı vergileri de halk için kullanmıştır. *Efe*, vatan sevgisiyle doludur:

*-Biz kadere inanmış bir milletiniz kumandan. Allahın alnımıza yazdığını kul değiştiremez. Siz de unutmayın, haklı bir savaşta hiç kimse boşuna ölmez. Ölmek esir yaşamaktan daha iyidir. Köklü bir millet ağaç gibidir. Ancak tipi altında kalınca kurur ama; bahar gelince yine dirilir. Siz tasalanmayın kumandan, Türk Milleti de savaşarak dirilecek ve düşmanlarını anasından doğduğuna pişman ederek bu topraklardan atacaktır*⁵⁵⁴. (Demirci Efe'nin, İngiliz General Hek'e verdiği yanıt)

Yukarıda yer alan paragraftan da anlaşıldığı gibi Demirci Efe, vatan savunması ve mücadelesi konusunda inançlı ve karardır. *Efe*, düşman karşısında mücadele vermiş ve Kuvayı Milliye'nin başında yer almıştır. Demirci Mehmet Efe, romanın başından sonuna kadar aynı karakter özelliği sergilediği için statik bir karakterdir. Ağaların zulümlerine dayanamayan Demirci, *zeybek* olmayı en baştan kafası koymuş ve *efeliği* boyunca da haksızlıkları, adaletsizlikleri önlemiş, ezilenlerin yanında yer almıştır.

Romanda birçok mekân yer almaktadır. Romanda olaylar, Milli Mücadele öncesinde ağırlıklı olmak üzere, genellikle Demirci Efe'nin dünyaya geldiği Nazilli ve çevresinde geçmektedir. Pirlibey beldesi, Nazilli Fatma Hanım Hapishanesi, Asmalı Meyhane, Atça, Fata, Alaşehir, Kızıldere köyü, Dualar köyü, Kızılcaköy, Derebaşı köyü, Arslanlı köyü, Kumdere köyü, Yenice köyü vb. köyler, İzmir, Söke, Amasya, Burdur, Sivas, Isparta, Alanya, Antalya, Tekirdağ vb. şehirler, *Efe*'nin dolaştığı Karıncalı Dağ, Bozdağ, Madran, Karlık vb. dağlar ile bu dağlarda yer alan mağaralar romanda, mekân olarak geçmektedir. Romanda hem açık hem kapalı, hem dar hem de geniş mekânlar kullanılmıştır. Fakat mekânların bu ayrımlarında olayların olumlu veya olumsuz olması etkili değildir. Romanda daha çok, özellikle işgal sonrasında, köylülerin eşkıyalardan, Rum çetelerinden, işgal kuvvetlerinden çektikleri acılar dile getirildiği için mekânlarda genelde hüznün ve gözyaşı hâkimdir:

*Yunan askerleri Nazilli'ye gelmeden önce bu sokağın sakinleri gece geç saatlere kadar içerler, oynarlar ve eğlenirlerdi. Hatta Cuma ve cumartesi günleri, sabaha kadar içkinin ve eğlencenin tadını çıkarırlardı. Bu sokaktaki evlerin kapıları ve pencereleri hiç örtülmez, ardına kadar dayalı olurdu. Burada ne hırsızlık, ne de uğursuzluk yaşanır. Tüccarlar Sokağı'nın sakinleriyle Türkler kardeş gibi geçinirlerdi... Yunan askerleri Nazilli'yi işgal ettikten sonra, bu sokağın sakinleri bir süre evlerinden dışarıya çıkamadılar*⁵⁵⁵.

⁵⁵⁴ İbrahim Kiraz, *Milli Mücadele'de Bir Destan Demirci Mehmet Efe III*, s. 581.

⁵⁵⁵ İbrahim Kiraz, *Milli Mücadele'de Bir Destan Demirci Mehmet Efe III*, s. 224-225.

*Sökeli Ali Efe'nin evinin bodrumu Kuvay-ı Milliye'nin sorgu odasıydı. Demirci Mehmet Efe çok önemli gördüğü kişileri buraya getirtip sorgulatıyordu. Bu bodruma girip de, sorguda konuşmayan hiçbir babayiğit çıkmamıştı*⁵⁵⁶.

Romanda olaylar 1885 yılında Demirci Mehmet'in dünyaya gelişi ile başlar, dördüncü cildi sonunda Gökçen Hüseyin Efe'nin şehit düşmesinin ardından olaylar sona erer. Kısaca olay zamanı 1885-1919 yılları arasındadır.

Romanda *efelik* ile ilgili yer alan unsurlar şunlardır:

İbrahim Kiraz romanında, Demirci Mehmet Efe'yi anlatan kaynaklara ve tanıklara bağlı kalarak romanını kaleme almış, *Efe*'ye karşı olumsuz bir tutum sergilememiştir. Romanda yazarın *Efe*'ye karşı olumsuz bir ifade kullandığı ya da *Efe*'nin davranışlarını eleştirdiği görülmemektedir. Yazar romanında, daha çok Demirci Efe'nin haksızlıklar karşısındaki mücadelesini, yoksullara yapmış olduğu yardımları ve vatan için çabalarını ifade etmektedir.

Romanda *efelik* kültürü ve geleneği hakkında da bazı bilgiler yer almaktadır. Romanda *efe*, *zeybek* ve *kızan* kavramları, romanın başkahramanı olan Demirci Mehmet Efe tarafından şöyle tanımlanmaktadır:

Efe demek büyük demek, baş demek, reis demek, rehber demektir. Kızanlar içlerinde kendilerine en layık gördüklerini efe seçerler. Zeybek çevik, yiğit atak demek. Gözünü budaktan esirgemeyen demek. Her zeybek anaçlanınca kızan olur. (Cilt III, s. 578)

Romanda “efe” unvanının aynı zamanda “koca-eş” manasında kullanıldığı da görülür:

Kara Ali Efe, mahpustan çıkmış, adamlarıyla akşam karanlık çökerken bizim eve geldiler. Efeme (kocama): (s. Cilt 4, s. 429)

Romanda ifade edildiğine göre bir *efe*, yiğit, mert olmalı, fakir fukarayı korumalıdır⁵⁵⁷. Bir *efe*, kadınların yanında küfür etmez⁵⁵⁸. Bir *efe* karısına, dövünerek ağlamak yakışmaz⁵⁵⁹. Bir *efe* sözünden dönmez⁵⁶⁰. *Zeybekler*, esareti hiçbir zaman kabullenmezler⁵⁶¹. Kız kaçırın,

⁵⁵⁶ İbrahim Kiraz, *Milli Mücadele'de Bir Destan Demirci Mehmet Efe IV*, s. 113.

⁵⁵⁷ İbrahim Kiraz, *Milli Mücadele'de Bir Destan Demirci Mehmet Efe I*, s. 21.

⁵⁵⁸ İbrahim Kiraz, *Milli Mücadele'de Bir Destan Demirci Mehmet Efe I*, s. 293.

⁵⁵⁹ İbrahim Kiraz, *Milli Mücadele'de Bir Destan Demirci Mehmet Efe III*, s. 417.

⁵⁶⁰ İbrahim Kiraz, *Milli Mücadele'de Bir Destan Demirci Mehmet Efe III*, s. 539.

⁵⁶¹ İbrahim Kiraz, *Milli Mücadele'de Bir Destan Demirci Mehmet Efe IV*, s. 271.

ırz düşmanlarından efe olmaz⁵⁶². Nöbette duran kızanlar, uyumazlar. Eğer uyurken yakalanırlarsa cezaları ölüm olur⁵⁶³.

Romanda Zeybek Bağı hakkında da bilgi verilir. Zeybek Bağı'nda, iki kişinin elleri arkadan kelepçeleyerek iple bağlanır. İpin bir ucu, ikisinin kollarının arasından geçilerek bağlanır ki bu Zeybek Bağı'ndan kurtulmak neredeyse imkânsızdır⁵⁶⁴. Romanda *efelik* yemini üzerinde de durulur. Bir *efeye kızan* olmak isteyen kişi, *efelik* geleneğinde yer alan töreni yerine getirir ve yeminini eder⁵⁶⁵. İbrahim Kiraz, çok fazla dile getirilmeyen bir *efelik* töresinden de bahseder:

Bir kadın boğazından tuttuğu bir koyunu Demirci Mehmet Efe'nin önüne fırlattı. Efelik töresine göre bunun anlamı: "Başımda bir bela var, çaresizim, efe olmak her babayiğidin karı değil, efeysen; başımdaki bu belayı kaldır da git, efe olduğunu göreyim." demekti. (Cilt II, s. 264)

Romanda, *efelik* geleneğine ters düşen hareketlerde bulunulan ve çalıkakıcı olarak nitelendirilen kişilerden ve onların davranışlarından da söz ederler. Örneğin; yoksulun malına göz koymak, namusa saldırmak, nankörlük etmek, yeri geldiğinde vatanına bile ihanet etmek vb. Romanda, İstanbul Hükümeti'nin de *efeleri* eşkıya olarak gördüğü ve çevrelerindeki insanlara da buna inandırdıkları kahramanlar aracılığıyla dile getirilir. Örneğin Binbaşı Nazım Bey, *efelerin* vatan için canla başla çalıştıklarını görünce gözyaşlarını tutamayarak şu ifadeleri kullanır:

-Osmanlı ordusunun içindeki Rum ve Ermeni komutanlar ve önemli bakanlar, bize, sizi eşkıya olarak tanıttılar. Başınıza büyük ödüller koydular. Nerede bu eşkıyaları görürseniz öldürün dediler. Yıllarca sizleri öldürüp ödül almak için peşinizden koştuk. Oysa en büyük vatan sever sizlermişsiniz efe! (Cilt 4, s. 221)

Benzer bir şekilde Ali Kemal Paşa da şu ifadeleri kullanır:

Biz İstanbul'da her şeyi benim burada gördüğümünden başka türlü biliyorduk. Zeybekler, Yunan halkını soyuyor, düşmana karşı çıkan, bir avuç çeteci diyorlardı. Oysa ki, ben burada askeriyle, efesiyle, zeybeğiyle, zenginiyle, fakiri ile dişini tırnağına takmış, varını yoğunu ortaya koymuş, düşmanla savaşıyor bir millet gördüm... Yazık!... Çok yazık!... Meğer çok fena aldatmışlar bizi!... (Cilt 4, s. 302)

⁵⁶² İbrahim Kiraz, *Milli Mücadele'de Bir Destan Demirci Mehmet Efe IV*, s. 410.

⁵⁶³ İbrahim Kiraz, *Milli Mücadele'de Bir Destan Demirci Mehmet Efe IV*, s. 470-471.

⁵⁶⁴ İbrahim Kiraz, *Milli Mücadele'de Bir Destan Demirci Mehmet Efe IV*, s. 469.

⁵⁶⁵ İbrahim Kiraz, *Milli Mücadele'de Bir Destan Demirci Mehmet Efe I*, s. 272- 277.

Yukarıda yer alan pasajlarda da ifade edildiği gibi İstanbul Hükümeti'nin *efelere* karşı bakışı, adi bir eşkıyayı geçmemiştir. Mustafa Kemal Paşa'nın *efelere* vermiş olduğu değeri, Osmanlı Hükümeti'nin idarecileri vermemiş, *efeleri* anlamaktansa onları kötü görüp ortadan kaldırma çabasına girmişlerdir. Toplumun önemli sorunlarından biri haline gelen sosyal eşkıyalığın, böylece önü alınamamış ve uzun yıllar devam etmiştir.

Romanda dikkati çeken bir unsur da başka romanlara konu olan Çakıcı Mehmet Efe, Yörük Ali Efe, Kozalaklı Mehmet Efe vb. *efelerin*, genelde olumsuz davranışlarının ön plana çıkarılmış olmasıdır. Örneğin; Çakıcı Mehmet Efe, acımasız, sorgusuz sualsiz kız kaçırıcı, adam öldürmekten uzak durmayan bir *efe* olarak romanda yer alır. Kozalaklı Mehmet Efe, *efe* adını taşıyan fakat *efeliğe* yakışmayan davranışlarda bulunan biri olarak ifade edilir. Kozalaklı romanda kız kaçırıp dağda oynatan, Yunanlıların eline düştüğünde onlara tepki göstermeyen, hırsızlık yapan birisidir:

Beğperlili Koca Mehmet, Demirci Mehmet Efe'nin yanına geldi boynunu büktü:

-Efem, bu çalıkakıcıdan efe olmaz. İzin verin kızanınız olayım! (Cilt 4, s. 189)

Kozalaklı Mehmet Efe'nin hataları olmuştur fakat silahını Yunanlılara karşı çevirdiği de bilinmektedir. Aynı şekilde Yörük Ali Efe ile Demirci Mehmet arasında sorunlar yaşandığı araştırmacılar arasında ortak kanıdır. Romanda Yörük Ali Efe'nin, Demirci'ye yardım eden Hacı Süleyman Efendi'yi dövebilecek kadar ileri gittiği ifade edilmektedir:

Hacı Süleyman Efendi, ağızındaki kanı sildi:

-Yörük Ali Efe yaptı. "Seni, Demirci Mehmet Efe'ye ve kızanlarına ikramda kusur etmediği için cezalandırıyorum," dedi, beni bu hale o getirdi. O bir cahillik yaptı, bari sen ona dokunmayasın efem! (Cilt 4, s. 48)

Roman tamamlanmadığı için bu konularda tespitite bulunmak çok da doğru olmayacaktır. Fakat Demirci Mehmet Efe'nin hep iyilikleri anlatılırken diğer *efelerin*, genelde hatalarının ifade edilmesi dikkat çekmektedir. Demirci Mehmet Efe'nin, devletin bankalarını soyması yukarıda da yer verdiğimiz gibi araştırmacılar ve diğer *efeler* arasında eleştirilirken romanda bu durum olumlu gösterilmektedir. Hatta banka müdürü, bu olayı neşe ile karşılamaktadır:

Banka Müdürü Osman Efendi, ellerini ovuşturarak neşeli bir şekilde:

- Efem, iyi ki geldiniz. Para düşmanın eline geçeceğine sizin elinize geçsin. Belki hayırlı bir işte kullanırsınız. (Cilt II, s. 505)

Romanda Efe'nin aldığı bu paraları nerede kullanıldığına dair açık bir ifade buraya kadar yer almamaktadır. Efe, fakir fukaranın yanında yer almış, aşevleri, yetimhaneler, fırınlar vb. açmıştır. Fakat bu paraları oralarda mı kullandığı açık değildir.

Romanda ifade edilen Demirci Mehmet Efe'yi, Hobsbawm'ın *asil soyguncu imajı* ile incelediğimizde karşımıza şu sonuçlar çıkmaktadır:

Mehmet, kanun dışı hayatına haksızlığa uğrayarak başlar. Askerdeyken kendisini sorgulayan Yüzbaşayı öldürüp askerlikten kaçarak dağa çıkar ve ağaların zulmüne karşı durur:

Ben eşkıya olmak için değil, şahsi menfaatler peşinde koşan zalim ve zorbaların haksızlıklarına karşı isyan ederek dağa çıktım ve zeybek oldum. Askerlikte de kötü uygulamalara maruz kaldım. (Cilt I, s. 7)

Roman boyunca Efe'nin haksızlıkları düzeltmeye çalıştığı görülmektedir. Mehmet, büyük bir efe olup haksızlıkları ortadan kaldırmayı başından beri kafasına koymuştur. Mehmet Efe, kızanlarının üyesi bulunduğu ve son sözün kendisinin söylediği Ağır Ceza Mahkemesi adı altında bir mahkeme kurar ve suçluları bu mahkemede yargılarlar ki bugüne kadar, Cem Çelik'in anlatımıyla *Atçalı Kel Mehmet Efe'nin* Kırklar Meclisi'ni kurması dışında, başka hiç bir efede karşımıza böyle bir durum çıkmamaktadır⁵⁶⁶. Efe sadece Türklere değil Rumlara yapılan haksızlıkların da karşısında durmuştur. Demirci Efe, dağa çıktığı ilk andan itibaren fakir fukaranın dostu olmuş, onların ihtiyaçlarını karşılamış, zenginden alıp fakire dağıtmıştır:

Demirci Mehmet Efe dağa çıktığı günden beri başı daralan efeye koşuyor, ondan yardım istiyordu. Efe, gelenlerin dertlerine çare buluyor, milletin yaralarına merhem oluyordu. (Cilt 4, s. 364)

Köylüler de Demirci Efe'yi bir kurtarıcı olarak görmüşler, onu sevmişler ve onu koruyup kollamışlardır. Vatan savunması için düze indiğinde de Efe, onlardan biri gibi yaşamaya devam etmiştir. Romanda, Efe'nin nefsi müdafaa ya da intikam alma durumu dışında haksız yere adam öldürdüğü görülmemektedir. Efe, suçlu gördüğü herkesi

⁵⁶⁶ İbrahim Kiraz, *Milli Mücadele'de Bir Destan Demirci Mehmet Efe I*, s. 354.

mahkemesinde yargılamış, kızanlarının fikrini de alarak karara varmıştır. Romanda *Efe*’nin Damat Ferit Paşa’ya karşı durduğu görülse de doğrudan padişaha karşı bir düşmanlığı açıkça belirtilmemiştir.

Daha öncede belirttiğimiz gibi romanın beşinci cildi şu an için yayımlanmamıştır. Bunun içinde *Efe*’nin ölümü, görünmez veya yaralanmaz olduğuna dair bir inancın halk arasında yaygınlığı konusunda herhangi bir bilgiye sahip değiliz. Bu bilgiler dışında Demirci *Efe*’nin *asil soyguncu imajını* taşıdığını ifade edebiliriz.

Demirci Mehmet *Efe*’nin yer aldığı diğer romanlar; İsmet Nadir Atasoy *Sevda Zamana Sığmaz*, Hayreddin Asarcıklı *Çakıcı Mehmet Efe*, Şeref Üsküp *Çakıcı Efe*, Sabahattin Burhan *Kurtuluş Savaşı’nda Gökçen Efe Destanı*, İbrahim Ünsal *Dağların Kartalı Gökçen Efe*, Ali İhsan Usta *Efelerin Efesi Yörük Ali Efe*, Sabahattin Burhan *Ege’nin Kurtuluş Destanı Yörük Ali Efe*, Sabahattin Burhan *Kozalaklı Mehmet Efe II*, Sabahattin Burhan *Çete Ayşe II*, Gürkan Hacı *Efe Başvekil Şükrü Saracoğlu’nun Romanı*, Ali Kemal Senan *Efem*, Esat Avcı *Fadime Efe*, Hüseyin Şahin *Kula Efeleri*, Mevlüt Kaplan *İzmir’in Kavakları*, Zeynel Besim Sun *Çakıcı Efe*, Cahit Günel *Efeler Ispartalı Mahmut Efe*, Samim Kocagöz *Kalpaklılar*, Ahmet Zeki Muslu *Mor Cepkenliler*, Hasan İzzettin Dinamo *Kutsal İsyan Milli Kurtuluş Savaşının Gerçek Hikâyesi II-III-IV-V* vb. başlıklı romanlardır.

2.7.12. Esat Avcı *Fadime Efe*

Esat Avcı (d. 1949), *Fadime Efe*⁵⁶⁷ başlıklı romanı ile bir erkeği aratmayacak kadar cesaretli ve güçlü bir kadın olan Fadime *Efe*’nin hayatını anlatır. Yazar, Fadime *Efe*’ye dair elde ettiği sınırlı bilgileri gerçeklerden uzaklaşmadan hayal gücüyle tamamlamıştır⁵⁶⁸. Yazarın romanını kaleme alma amacı ise, yazarın şu ifadelerinden anlaşılmaktadır:

Onların yüzü suyu hürmetine bir vatana, bir bayrağa ve özgürlüğe kavuşmuş olan bugünkü nesillere asla unutturulmaması gereken bu kutsal kanların üzerlerine birer anıt dikilmesi gerekirken, biber diken utanmazlığın hesabı şehitlere verilebilir mi? (s. 170)

Yazar, şehitlerle dolu olan su kuyularının kapatıldıktan sonra bazı kişiler tarafından buralara biber ekilmesine kızar. Yazar acıların, zulümlerin, kahramanlıkların yok sayılması yerine bu yaşananların, gelecek nesillere aktarılmasını ister. Böylece yeni nesil, yaşadıkları bu

⁵⁶⁷ Esat Avcı, *Fadime Efe*, İstanbul: Togan Yayıncılık, 2015.

⁵⁶⁸ Esat Avcı, *age.*, s. 169.

toprak parçasında kimlerin kanı olduğunu bilecek ve onları unutmayacaktır. Bu amaçlar doğrultusunda kaleme alınan romanın özeti ise şöyledir:

Fadime, Aydın'ın Karabağ köyündendir. Bu köye Yunanlılar gelir. Fadime, Fatma ve Topan Züla, Yunanlıların köyün yaşlılarını bir camiye doldurduklarını görürler ve karşıdan komutana söylenirler. Komutan, onları fark eder ve götürülmesini emrettiği karakolda onları falakaya yatırır. Camideki köylüleri yanmaktan kurtaran ise, Durmuş Ali Efe ile Mıstan Efe olur. Serbest bırakılan kadınlar, acı içinde köye ulaşırlar. Ayşa Nine, Yunanlılara karşı birlik olmaları gerektiğini söyler. Aralarında Fadime'yi, *efe* olarak seçerler. Fatma ve Züla da, Fadime Efe'nin *zeybekleri* olur. Fadime Efe ve *zeybekleri*, silah kuşanıp ormanın içinde nöbet tutarlar. Yunanlılar köye yaklaşınca Fadime Efe, bir el ateş eder ve köyün kadınları, köyü boşaltıp dağa kaçarlar. Yunanlılar, köyü boş görünce evleri talan edip Karapınar'a giderler.

Çete Mustafa ve adamları, köyün zenginlerinden olan Mehmet Ağa'nın çiftliğini basıp altınlarını alırlar. Bunun üzerine Fadime Efe ve *zeybekleri*, çetenin peşine düşüp onları Kızılcaköy sırtlarındaki mağarada öldürürler. Yunanlılar, köye tekrar gelir. Yunanlılar, Fadime Efe'nin evini yakarlar. Fadime Efe ve birliği, Yunan bölüğünü ortadan kaldırarak Yunan komutanını da ağaca asarlar. Aynı şekilde yakın köyden gelen diğer Yunan bölüğünü de ortadan kaldırıp komutanlarını ağaca asarlar. Kadınlar, köyü boşaltır. Yunanlılar tekrar geldiğinde iki komutanı asılı görürler. Yunanlılar, köyün çevresinde dolaşsalar da kimseyi bulamazlar. Bu sırada Yörük Ali Efe, Fadime Efe'yi çağırır. Kendisine, Karabağ köyü ve civarının *efeliğini* verir. Köylülerin tepede olduğunu, biri ihbar eder. 50 kişilik Yunan birliğinin çoğunu, Fadime Efe ve köyün kadınları öldürür. Yörük Ali Efe, başarılarından dolayı onlarla gurur duyar. Yunanlılar, hainden nöbetteki kadınların Karabağ mezarlığında saklandıklarını öğrenir ve buraya gelirler. *Efe* ve *zeybekleri*, Yunan askerlerinden kaçmayı başarır. Hain, Fatma Dudu'yu takip eder. Onların, ormana sığınacaklarını komutana ihbar eder. Komutan, onu ve askerini ormana gönderir. Fadime Efe ve *zeybekleri*, ikisini de öldürür.

Fadime Efe, Kuvayı Milliye'den kendisine gelen bir emir ile Yunanlıların, Ömerbeyli köyü yakınında bulunan silah deposunu basar ve ele geçirdiği cephaneyi de *kızanlarıyla*, Bozyer mevkiisine yakın bir yere gönderir. Karabağ köyüne gelen kadın, bir akrabasının develerle Yunanlılara silah taşıdığını anlatır. Fadime Efe, otuz katır cephaneyi ele geçirir ve onları Yörük Ali Efe'nin *kızanlarına* teslim eder. Büyük Taarruz'da Yunan birlikleri bozulmuştur. Yunanlılar, trenlere dolup bölgeden kaçarlar. Bölge halkı gibi Fadime Efe ve *kızanları* da tren hattı boyunca pusu kurup Yunanlılara ateş ederler. Yunanlılar, vatan

topraklarından atılınca Fadime Efe ve diğer kahramanlar, köylerine dönerler. Yunanlıların vermiş oldukları zararları, el birliği ile onarıp tekrar yaşama tutunurlar. Bu kahramanlar, Cumhuriyet'in ilanından sonra hainleri ve kahramanları tespit etmek için gelen yetkililere isimlerinin bildirilmesine karşı çıkarlar. Böylece tarih sahnesinin tozlu sayfaları arasında kalan bir yığın kahramanlar gibi son nefeslerine kadar sıradan bir vatandaş gibi yaşarlar.

Romanda olaylar, takip-kovalamaca tipi vaka ile anlatılmıştır. Romanın olay örgüsü Türkler ile Yunanlılar arasında yaşanan çatışmalar üzerine kurulmuştur. Romanda, Çete Mustafa ve Fadime Efe ile tabiat ve insan arasında yaşanan çatışmalar da görülmektedir:

Asırlardan beri kardeş gibi komşuluk ilişkileri içinde yaşadıkları Türk komşularına bir anda ihanete başlayan bazı yerli Rumlar, Yunan askerinin kaçmaya başlamasıyla telaşa düşmüştü. (s. 143) Devleşmiş çamlar, çınarlar, meşeler, dışbudaklar ve onlara sarmaşan yabani böğürtlenlerin yarattığı kürlükler, delici ve yırtıcı dikenleriyle askerlere geçit vermiyordu. (s. 69)

Romanın başkahramanı Fadime Efe'dir. Diğer kahramanlar ise; Fadime Efe'nin zeybekleri Fatma Dudu ile Topan Züla ve kızanları Hayriye, Ümmiye ve Gülsüm, Ayşa Nine, köyün diğer kadınları, Mustafa Kemal Paşa, *efeler*; Durmuş Ali Efe, Mıstan Efe, Yörük Ali Efe, Demirci Mehmet Efe, Kılıçoğlu Efe vb., Türklerin ve Fadime Efe'nin düşmanları ise; Yunanlılar, Osmanlı Devleti'ne ihanet eden yerli Rumlar ile Türkler vb. kişilerdir.

Romanda ifade edildiğine göre Fadime Efe, Yörük Türkmenlerindendir. Fadime, eşi Çanakkale savaşlarında şehit düşünce tekrar evlenmez ve çocuğu da yoktur. 23 yaşındadır. 1.95 boyunda, karakaşlı, kıvrık kirpikli, iri kara gözlü güzel bir kadındır. Fadime, olağanüstü bir güce sahiptir. Aynı zamanda cesaretli ve iyi nişancıdır:

Atığı vurur, bereketli avlanırdı. Yatağanının hemen her dağın ağacında izi vardır. Yatağanı fırlattığı anda bir ağacın istediği çatağını vururdu. Allah; hem güzellik, hem nişancılık, hem de güç kuvvet ile cesareti bir arada sunmuştu ona... (s. 23)

Fadime, Yunanlılar köylerine girmeden önce evinin işleriyle uğraşan, sürülerini güden köyünde mutlu olan bir kadinken; Yunanlıların Aydın'ı işgal etmesiyle birlikte köyün kadınlarının başına geçer ve elinde silahı köyünü koruyan bir kahramana dönüşür, *efe* olur. Bu açıdan bakıldığında Fadime Efe, dinamik bir karakter özelliği sergiler.

Romanda olayların büyük bir çoğunluğu, Aydın'ın Karabağ köyü ve çevresinde geçmektedir. Romanda yer alan bazı bölgeler; Karapınar köyü, Kızılcaköy, Sultanhisar, Ömerbeyli köyü, Kardeşler köyü vb. yerlerdir. Vatan toprakları işgalden kurtulana kadar bu yerlerde yer alan açık veya kapalı mekânlarda genellikle kötü olaylar yaşanmaktadır. Örneğin; Karabağ köyünde yer alan camiye köylüler, Yunanlılar tarafından yakılmak için kapatılır. Yunan karakolunda Fadime ve diğer kadınlar, falakaya yatırılır. Kızılcaköy sırtlarındaki mağarada Çete Mustafa ve adamları öldürülür, Karabağ mezarlığında nöbet tutan Fadime Efe ve zeybekleri, Yunanlılar tarafından yakalanır vb. İşgal sonrasında ise, durum tersine döner:

Pür silah, araziye yayılarak İzmir yönüne doğru at sürmeye koyuldular. Sanki doğa dirilmiş ve yeşermişti. Pınar suları bile başka bir güzel şırıldıyordu. Otlar daha bir semizleşerek başlarını dikmiş, kendilerini efelere göstermek için adeta yarış yapıyorlardı. (s. 164)

Romanda olaylar, 1919 yılının Haziran ayında başlar. Cumhuriyet'in ilan edilmesinden sonra da olaylar, son bulur. Yani romanda yer olan olay zamanı 1919-1923 yılları arasında yaşanmaktadır.

Romanda yer alan *efelik* ile ilgili unsurlar şunlardır:

Esat Avcı romanında, bir yandan Fadime Efe'nin *efe* oluşunu ve ardından Kuvayı Milliye'ye katılışını anlatırken, bir yandan da *efelik* kültürüne dair bilgiler verir. Fadime, köyün kadınları tarafından seçilerek *efe* olur. Daha sonra da Fadime Efe ve kızanları, *efelik* kültürüne ait olan *zeybek* yeminini yerine getirirler:

Çünkü Fadime, henüz bir efe değildi. Ancak gelenekler gereği olarak yeminlerin yerine getirilmesinden sonra efe olabilirdi. Bir seçim yapılmış ve efe seçilmişti; ama bu yeminlerin de edilmesi gerekmekteydi... (s. 31)

Efelik geleneğine göre; *efeler* bekletilmekten hoşlanmazlar, bekletildikleri anda da mutlaka hır çıkarırlar⁵⁶⁹. Ülkesine ihanet eden memleket insanını, *efeler* asla affetmezler⁵⁷⁰. *Efeler*, vur kaç taktiğini uygulurlar. Vurur ve hemen kaçarlardı. *Efeler*, böylece birçok baskınlar düzenleyerek ayakta kalmışlardır⁵⁷¹.

⁵⁶⁹ Esat Avcı, *Fadime Efe*, İstanbul: Togan Yayıncılık, 2015, s. 59.

⁵⁷⁰ Esat Avcı, *age.*, s. 121.

⁵⁷¹ Esat Avcı, *age.*, s. 157.

Onlar birer efeydi. Efeler; mert, cesur, ketum, alçak gönüllü, eşkıyanın düşmanı, fukaranın dostu olurlardı ve bundan dolayı hiçbir şey beklemeslerdi. Hatta kahvelerde bile, yaptıkları kahramanlıkları asla anlatmazlar ve bundan da utanırlardı. Çünkü onlar birer efeydi... (s. 167)

Fadime Efe'nin, yukarıdaki pasajda anlatıldığı gibi bir efe olduğunu söyleyen yazar, Fadime Efe'yi bir kahraman olarak görmüş, eserinde ondan övgüyle bahsetmiştir. Yazar sözünü ettiği eşkıyaları ise, Çete Mustafa aracılığıyla anlatır. Efelerin tabiriyle çalıkakıcı olan Çete Mustafa, efeler gibi giyinir, köyün zenginlerine saldırır:

Aynı köyde bir evde Yunanlı işkence uygularken, yakın bir evde de Türk eşkıyaları yaşlı kadınların göbeklerine kızgın yağ döküyorlardı. Her ikisinin de amaçları altın çıkartmaktı. Yunanlı bir evi bağırtıyor, eşkıya da diğer evi bağırtıyor. Birbirlerinin çıkarttıkları gürültüleri duyuyor ve neler yaşandığını da biliyorlardı; ama Yunanlı eşkıyayla ilgilenmezdi. (s. 42)

Romanda ifade edilen Fadime Efe'yi, Hobsbawm'ın *asil soyguncu imajı* ile incelemek doğru olmayacaktı. Çünkü Fadime Efe, haksızlıkları ortadan kaldırmak için mücadele vermiş, köylüleri ve çevresindeki kişiler tarafından saygı görmüş, silahını sadece düşmana karşı kullanmış olsa da Fadime Efe, Hobsbawm'ın sözünü ettiği gibi asil bir soyguncu değildir. O, vatanı için silah kuşanmış bir kahramandır.

Esat Avcı romanında, olay akışını bozarak Yörükleri ve Ayasofya olayını anlatmış, okuyuculara bu konular hakkında konu dışında bilgiler aktarmıştır. Ayrıca yazar, diyaloglarda kahramanların mahalli ağızlarına da yer vermiştir:

Fadime Efe, “Gızannam, peşlene dakılın, yaşatman, garagola varamasınna, dayanın goşun!” diye haykırıyor ve başlarında kendisi de hırsla peşlerine takılıyordu. (s. 72)

Başka romanlarda da efelerin maceraları, mücadeleleri dile getirilmiştir: Örneğin; Ahmet Zeki Muslu'nun *Mor Cepkenliler*⁵⁷² başlıklı romanında; Alanyalı Molla Ahmet Efe, Kılıoğlu Hüseyin Efe, Halil Efe, Mestan Efe, Arap Hüseyin Efe, Sancaktarın Ali Efe, Dokuzun Hasan Hüseyin Efe, Bakırlı Efe, Tekeli İsmail Efe, Sökeli Ali Efe, Ese Efe vb. efeler yer alır. Hasan İzzettin'in *Dinamo Kutsal İsyân Milli Kurtuluş Savaşının Gerçek*

⁵⁷² Ahmet Zeki Muslu, *Mor Cepkenliler*, 1. Cilt, İstanbul: Yitik Ülke Yayınları, 2015.

*Hikâyesi*⁵⁷³ başlıklı romanında; Poslu Mestan Efe, Ali Orhan Efe, Tuzsuz Efe, Kılıoğlu Hüseyin Efe, Alanyalı Molla Ahmet Efe, Kara Durmuş Efe, Mestan Efe, Sarı Efe, Şerif Efe, Sökeli Ali Efe, Posbıyıklı Hüseyin Efe vb. *efeler*, Samim Kocagöz'ün *Kalpakkılar*⁵⁷⁴ başlıklı romanında da; Salih Efe, Kılıoğlu Efe vb. *efeler* yer almaktadır.

Romanlarda yer alan *efelerin* maceralarına baktığımızda karşımıza genel olarak şu sonuçlar çıkmaktadır:

Romanlarda temel çatışma, ezilen ile ezen yani köylüler ile ağalar ve mütezimler arasında yaşanan çatışmalar üzerine kurulmuştur. Ayrıca romanlarda Müslümanlar ile Türk topraklarını işgal eden Yunanlılar ve Osmanlı Devleti'ne nankörlük eden Yerli Rumlar arasında yaşanan çatışmalar da ayrıntılı olarak yer almaktadır. Bu çatışmalarda *efeler* ilk başlarda ezilen taraf olmuşlar, daha sonra da ezilenlerin yanında yer almışlardır.

Marksist eleştiriye göre, eserin konusu ve kahramanları, ezilen sınıfın çıkarlarına ters düşmemeli, sömürücü ve yönetici bir sınıfın çıkarlarını sürdürmesine yardımcı olunmamalıdır⁵⁷⁵. Bu açıdan bakıldığında incelenen romanların büyük çoğunluğunu, Marksist ya da Toplumcu Gerçekçi bir bakış açısıyla değerlendirmek de mümkündür. Çünkü romanlarda ağa-köylü çatışmalarına yer verilmiş *efeler*, sömürü ve yönetici sınıflara karşı mücadele vermiş, vermiş oldukları bu mücadelelerde de haklı görülmüşlerdir. Ayrıca romanlarda devlet güçleri çoğunlukla, ezilenlerin yanında değil ezenlerin yanında yer almışlardır. Yazarlar, gerçekten yaşanmış olayları malzeme olarak kullanmışlar, gerçekliğe bağlı kalmaya dikkat etmişlerdir.

Romanların çoğu, araştırmalar ve derlemeler sonucunda kaleme alındıkları için, romanlarda yer alan kahramanlar ve mekânlar, tarihi kişiler ve gerçek mekânlardır. Olayların hemen hemen hepsi Batı Anadolu'da geçmektedir. *Efeler*, doğup büyüdüğü coğrafyadan ayrılmamışlar, o bölge içinde faaliyetlerini sürdürmüşlerdir. Romanlarda *efelerin* diyarının İzmir/Ödemiş ve Aydın/Nazilli olduğu görülmektedir. Onun için de *efelerin* maceraların geçtiği yerler de en çok İzmir, Manisa ve Aydın çevresi olmuştur. *Efelerin* dolaştıkları dağlar ise; Beşparmak, Bozdağ, Karıncalı Dağ, Beydağı, Madran vb. dağlardır. Bu dağlar hiçbir

⁵⁷³ Hasan İzzettin Dinamo, *Kutsal İsyan Milli Kurtuluş Savaşının Gerçek Hikâyesi*, 2-3-4-5. Cilt, İstanbul: Tekin Yayınevi, 2000.

⁵⁷⁴ Samim Kocagöz, *Kalpakkılar*, İstanbul: Literatür Yayınları, 7. Basım, 2013.

⁵⁷⁵ Berna Moran, *Edebiyat Kuram ve Eleştirileri*, İstanbul: İletişim Yayınları, 19. Baskı, 2009, s. 88.

zaman boş kalmamıştır. Her dağın hâkimi bir *efe* olmuş, *efen*in ardından oluşan boşlukları başka bir *efe* hemen kapatmıştır.

Romanda olaylar genel olarak, 18. yüzyılın sonları ile 1920’li yıllar arasında yaşanmıştır. Milli Mücadele’nin ardından kurulan Türkiye Cumhuriyeti Devleti ile *efelik* ve *zeybeklik* olayları da fiilen sona ermiştir.

Romanda *efelerin* genellikle dinamik karakter özelliklerine sahip oldukları görülmüştür. *Efeler*, sessiz, sakin yaşantılarında, uğradıkları haksızlıklar veya çevresel koşullar sebebiyle eli silahlı birer halk kahramanına dönüşmüşler ve yaşamları tamamen farklı bir hal almıştır. Romanlarda köylüler, *efeleri* bir kahraman olarak görürken yazarların bu konuda farklı tutumları olmuştur. Örneğin; Zeynel Besim Sun, Mevlüt Kaplan, Kemal Ormancıoğlu vb. yazarlar onları eşkıya, haydut olarak görmüşlerdir. Bu durumun tam aksine Ali İhsan Usta, Cem Çelik, İbrahim Ünsal Uçar vb. yazarlar da onların birer halk kahramanı olduklarını kabul etmişler, eserlerini de bu bakışla kaleme almışlardır.

Romanlarda köylüler, *efeleri* kahraman olarak görmelerinin yanında onlara kurşun geçmediğine inanmışlar, onları adeta evliya gibi görmüşlerdir. Bunun için de *efelerin*, ölmüş olabileceklerine bir türlü inanmamışlardır. Romanlarda köylülerin bu inançlarının yanında, *efelerin* de kendi geleceklerine dair bazı yaşanacakları önceden hissettikleri dile getirilmektedir. Örneğin; Sökeli Cafer Efe’nin şehit düşeceğini önceden hissetmesi, Çakırcalı Mehmet Efe’nin öldükten sonra neler yaşanacağını bir rüya ve uyanıklık hali arasında görmesi, Yaba Ayak Efe’nin şehit düşeceğini önceden hissetmiş olması, Çiftlikli Kübra’nın kimin şehit düşeceğini önceden hissetmesi ve Hz. Muhammed’i rüyasında görmesi, Yörük Ali Efe’nin Dömen Dede’yi rüyasında görmesi ve gelecekte yaşanacaklardan haberdar olması gibi. Romanlarda mistik unsurlara en çok yer veren yazar ise, Sabahattin Burhan olmuştur.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

ROMANLARDA YER ALAN ORTAK MOTİFLER

Konusu ya da başkahramanı *efe* olan romanlarda bazı motifler ortaktır. Başka bir deyişle, çoğu romanda benzer motifler vardır. Araştırmanın bu bölümünde, incelenen romanlardaki benzer ya da müşterek motifler ele alınacaktır. Çalışmada adı geçen motifler, romanın başkahramanı olan *efe* ve onun *zeybekleri* ile ilgili olduğu sürece incelemeye kaydedilmiş, romanın diğer kahramanlarına ait motifler çalışmaya dâhil edilmemiştir. Kısaca ele alınan bu ortak motifler, incelenen *efeler* ve onun *zeybekleri* merkezinde işlenmiştir. Bu tutumumuzun amacı, romanlar bağlamında *efelik* tipinin modelini çıkarabilmektir.

Motiflerin incelenmesine geçmeden önce, motif kavramına açıklık getirmekte yarar vardır. Stith Thompson (1885-1976) *The Folktale* başlıklı eserinde motif kavramını, *bir masaldaki en küçük unsur* olarak kabul etmiş ve söz konusu unsurun *gelenekte sürekli bir varoluş gücüne sahip olduğu, bu güce sahip olabilmek için de bu unsurun görülmemiş ve çarpıcı bir özelliğe sahip olmak zorunda olduğunu* vurgulamıştır⁵⁷⁶.

Edebiyat araştırmacısı Karl Beckson (1926-2008) ve Arthur Ganz, *Literary Terms* başlıklı müşterek eserlerinde motifi şöyle tanımlamışlardır: *Motif, edebiyatta ve folklorda tekrarlanan sözlü kalıp, karakter veya tema anlamında kullanılmaktadır. Don Juan efsanesinin bir bölümünde geçen, bir mezar üzerine küfreden ve sonra gömülü insan hayaletleri tarafından lanetlere sürüklenen eğlence düşkünlüğü oldukça yaygın bir folklor motifi olarak kullanılmaktadır. Bir motif farklı eserlerde kullanılan bir tema olabilir. Mesela sanatın ölümsüzlüğü motifi Shakespeare, Yeats, Keats ve diğer başka yazarlarda da*

⁵⁷⁶ Stith Thompson, *The Folktale*. Berkeley: University of California Press. 1977 (1946).

Aktaran: M. Öcal Oğuz ve diğerleri, *Türk Halk Edebiyatı El Kitabı*, Ankara: Grafiker Yayıncılık, 5. Baskı, 2007, s. 74.

görülmektedir. Bir eserde tekrarlanan öge de motif olarak adlandırılır. James Joyce'un *Ulyses* adlı romanında görünen ve tekrarlanan pek çok çok motif arasında tek ayaklı tayfa ve kahverengi mackintosh (yüksek arkalı sandalye) gibi motifler yer almaktadır⁵⁷⁷. Görüldüğü Beckson ve Ganz, motifi tekrarlanan anlatı kalıbı olarak ele almışlardır.

Araştırmacı Martin Gray de motifin tekrarlama özelliği üzerinde durmuş, motif kavramına şöyle açıklık getirmiştir: *Motif karakter, tema veya imaj gibi sıklıkla tekrarlanan edebi görünümelerdir. Yalnız yerlerde karşılaşılan serseriler motifi Wordsworth'un şiirlerinde sıklıkla kullanılan bir motiftir. Coleridge'in 1816'da yazdığı Kubla Khan başlıklı şiirindeki uçurum ve kubbe motifi 19. Yüzyılda yaşamış diğer şairler tarafından sıklıkla kullanılmış bir motiftir. Büyüleyici güzellikteki peri kızı gibi kesin arketipal figürler birer folklor motifi olarak kullanılmaktadır. Bireysel eserlerde, bazı deyimler, imajlar, tasvirler veya olaylar tekrarlanmak suretiyle, bireysel eserlerde motifler veya leitmotifler oluşturulmaktadır. Müzikten alınan bir terim olan leitmotif terimi tekrarlanan ifadeler anlamına gelmektedir*⁵⁷⁸.

Turan Karataş ise, *Ansiklopedik Edebiyat Terimleri Sözlüğü* adlı eserinde motifi edebi eserin en küçük ögesi olarak kabul etmiştir. Karataş'a göre *Motif, aynı eser içinde yer alan diğerlerinden "biçim" ya da "anlam" gibi özelliklerinden biriyle başkalık arzeder. Edebi eserdeki bir ses, bir söz ya da bağımsız bir ibare bazen bir motif olmaya yeter. Motiflerin bir düzen dâhilinde bileşkesinden edebi eser oluşur. Bazı motifler, eser için vazgeçilmez unsurlardır ki, bunlara temel motifler denir*⁵⁷⁹.

Kısaca *Motif Index of Folk Literature* başlıklı eserinde masallardaki motif indeksini çıkaran Stith Thompson motifi, masaldaki görülmemiş ve çarpıcı bir özelliğe sahip en küçük unsur olarak ele alırken; Karataş ise motifi edebî eserdeki en küçük öge olarak kabul etmiş Stith Thompson'dan farklı olarak da bu öğelerin görülmemiş ve çarpıcı bir özelliğe sahip olmasını vurgulamamıştır. Buna karşılık Karl Beckson ve Arthur Ganz, motifi edebiyatta ve folklorda tekrarlanan sözlü kalıp, karakter, tema olarak ele almışlardır. Aynı şekilde motifin tekrarlanan anlatı kalıbı olma niteliğine Martin Gray da katılmaktadır. Gray, tekrarlanan bu unsurları (deyim, imaj, tasvir, olay, karakter, tema vb.) motif veya leitmotif olarak kabul etmektedir. Biz bu çalışmamızda motif kavramından, *incelediğimiz romanlarda tekrarlanan sözlü kalıp, karakter veya temaları anlıyoruz*. Tekrar edilen bu unsurların sıra dışı veya olağanüstü olmasından öte, karakterlerin özelliklerini ortaya çıkaracak, temaya veya olaylara

⁵⁷⁷ Karl Beckson- Arthur Ganz, *Literary Terms*, Fararar, Straus and Giroux, New York, 1975, s. 152-153.

⁵⁷⁸ Martin Gray, *A Dictionary of Literary Terms*, Second Edition, Longman York Press, London, 1996, s. 186.

⁵⁷⁹ Turan Karataş, *Ansiklopedik Edebiyat Terimleri Sözlüğü*, Ankara: Akçağ Yayınları, 3. Baskı, 2007, s. 326.

ayrıcalık kazandıracak unsurlar olmasını dikkate alıyoruz. Nitekim incelediğimiz romanların önemli bir kısmında romanların başkahramanı olan *efelerin* öksüz/yetim olmaları, çoban olmaları, Yörük olmaları, pehlivanlık nitelikleri, ümmî oluşları, kılık/kıyafet değiştirmeleri, zorda kalmadıkça askere kurşun sıkılmamaları, zenginden alıp fakire vermeleri vb. 24 tane müşterek kalıp veya tema tespit edilmiştir. Tespit edilen bu müşterek kalıp veya temaları; Ailevi ve Sosyal Motifler, Tarihi ve Milli Motifler, Dini ve Ahlaki Motifler olmak üzere üç ana başlık altında incelemek mümkündür.

3.1. Ailevi ve Sosyal Motifler

Ailevi ve sosyal motifler başlığı altında *efelerin*, ailevi ve sosyal yaşantılarına ait bazı motifler yer almaktadır. Romanlar incelendiğinde *efelerin*, aile yapısı ve soylarında, eğitim durumlarında, yaptıkları işlerde bazı ortak noktalar görülmektedir. Örneğin; öksüz/yetim olmaları, çoban olmaları, tütün kaçakçısı olmaları, Yörük olmaları, pehlivan olmaları, ümmî olmaları vb. Aynı şekilde toplumun bir parçası olan ve dağa çıkmış olmalarına rağmen insanlardan kopuk bir hayat sürmeyen *efelerin* tutumlarında, sosyal olgular da yatmaktadır. Örneğin; rüya motifi, kılık/kıyafet değiştirmeleri, zenginden alıp fakire vermeleri, parola kullanmaları, ayak çabukluğu/ olağanüstü bir hıza sahip olmaları, kendilerine kurşun işlemediğine inanılması gibi.

3.1.1. Öksüz / Yetim Olma

Romanlarda en çok karşımıza çıkan motiflerden biri de *efelerin* ya öksüz ya yetim ya da hem öksüz hem de yetim olmalarıdır. Bazı romanlarda, ender de görülsün, *efelerin* öksüz veya yetim olmaları, olayların en başında değil de daha sonraları karşımıza çıkmaktadır. Anne veya babasını kaybetmiş kişiler, hayat karşısında en büyük dayanaklarını da yitirmiş olan kişilerdir. Anne ve baba kayıpsa soy da kayıptır. Bu kişiler hayat karşısında daha güçlü durmaya, kendi haklarını kendileri aramaya mecburdurlar. Bu açıdan baktığımızda *efeler*, çoğu zaman anne veya baba sevgisinden, korumasından mahrum kişiler olmuş, kendi haklarını kendileri aramışlardır.

Romanlarda anne veya babasını yitirmiş olan *efelerin*, anne baba hasretini çocuklarında dindirmeye çalıştıkları da görülmektedir. Bu *efeler*, çoğu zaman kaybettikleri anne babalarının isimlerini, çocuklarına vererek anne veya babalarını çocuklarında yaşatmışlardır. Örneğin; Gökçen Efe anne hasretini, annesinin ismini taşıyan kızı Hatice'de dindirmiş, kızında annesini görmüştür:

Kızım oğlumdan, oğlum kızımдан değerlidir. Hele Hatice’mi süzdüğüm zaman onda anamı görüyorum, çünkü anama doyamadım... Köyün çocukları “Anacığım!” diye kollarını açtıkları, sarıldıkları zaman gizli gizli ağladım... Zaman oldu Kurucaova’yı terk ettim; kırlara çıktım, kırlarda ağladım. O da yetmedi, dağlara çıktım, bağıra bağıra ağladım. Ne yaptımsa içimdeki “ana” boşluğu hiçbir zaman dolmadı⁵⁸⁰.

Benzer şekilde Yörük Ali Efe de baba hasretini her daim hissetmiş bu hasretini de, babasının ismini taşıyan oğlu Abdi ile dindirmiştir. Öksüz olma motifi, Sabahattin Burhan’ın *Kurtuluş Savaşı’nda Gökçen Efe Destanı* ile Cahit Günel Efeler’in *Ispartalı Mahmut Efe* başlıklı romanlarda karşımıza çıkmaktadır. Yetim olma motifi, Murat Sertoğlu *Atçalı Kel Mehmet Efe*, Cem Çelik *Atçalı*, İsmet Nadir Atasoy *Sevda Zamana Sığmaz*, Zeynel Besim Sun *Çakıcı Efe*, Reşat İleri *Çakıcı Mehmet Efe*, Murat Sertoğlu *Çakırcalı Mehmet Efe*, Yaşar Kemal *Çakırcalı Efe*, Hayrettin Asarcıklı *Çakıcı Mehmet Efe*, Şeref Üsküp *Çakıcı Efe*, Sabahattin Burhan *Çakırcalı Mehmet Efe*, Mevlüt Kaplan *İzmir’in Kavakları*, Sabahattin Burhan *Ege’nin Kurtuluş Destanı Yörük Ali Efe I*, Ali İhsan Usta *Efelerin Efesi Yörük Ali Efe*, Murat Sertoğlu *Dağlar Kralı Yörük Osman Efe*, İbrahim Kiraz *Milli Mücadele’de Bir Destan Demirci Mehmet Efe II*, başlıklı romanlarda yer almaktadır. Hem öksüz hem de yetim olma motifi ise; Reşat İleri *Yörük Ali*, Ömer Seyfettin *Yalnız Efe*, Ali İhsan Usta *Dağlar Kartalı Yalnız Efe*, Ali Kemal Senan *Efem* başlıklı romanlarda görülmektedir. Anlaşıldığı gibi romanlarda en çok yetim olma motifi yer almaktadır. Bu durumda bize baba otoritesinden ve korunmasından mahrum kalan kişilerin, efeliğe daha çok yöneldiklerini göstermektedir.

Mahmut geri gelmiş. Ama ne çare... Anası dam altında kalmış can vermiş, gelinler kaldırmış ölüsünü⁵⁸¹.

Bu hadiseler cereyan ederken ve Vali Paşa’nın hazırladığı imha planıyla Çakıcı’nın babası Çakırcalı Ahmet Efe de öldürülürken, Çakıcı henüz medresede talebe idi⁵⁸².

Onu köy odasına götürdüler, Süleyman ağa isminde bir zengin köylü:

-Madem ki annen baban yok... Seni evlat edineyim, dedi.

Yörük Ali başını geriye attı:

Hayır, dedi. Ben burada kalmıyacağım⁵⁸³.

⁵⁸⁰ Sabahattin Burhan, *Kurtuluş Savaşı’nda Gökçen Efe Destanı*, s. 223.

⁵⁸¹ Cahit Günel Efeler, *Ispartalı Mahmut Efe*, s.10.

⁵⁸² Hayreddin Asarcıklı, *Çakıcı Mehmet Efe*, s. 22.

3.1.2. Çoban Olmaları

Romanlarda karşımıza çıkan motiflerden biri de, *efelerin* dağa çıkmadan önce çoban olmalarıdır. *Efeler*, yoksul ailelerin çocuklarıdır ve çoğu zaman geçimlerini çobanlık yaparak sağlamaktadırlar. Çobanlık yapan *efeler*, dağları karış karış öğrenmişlerdir. Dağların en ücra noktalarını, sarp kayalıklarından, uçurumlardan nasıl geçilebileceğini, keçi yollarını, sığınlabilecek mağara, oyuk vb. yerleri bilirler. Ayrıca çobanlık yapan kişiler, *efelerle*, eşkıyalarla iç içe olan kişilerdir. Çünkü onların ortak olan mekânları, dağlardır. Onun için de çobanlar görülmeyeni görürler, duyulmayanı duyarlar. Çobanlar, bazen *efelik* hayatından uzak durmak isterlerken bazen de bu hayata özenirler. Ayrıca çoban olmak, kişilere sabrı ve idareyi de öğretmiştir. Özellikle Milli Mücadele yıllarında Kuvayı Milliye'nin başına geçirilen *efeler*, birliklerin idaresini almış, sabır ve inançla düşman karşısında başarılar elde etmişlerdir:

*Peygamber Efendimiz de çobandı. İlk gençlik yıllarında koyun gütmüştü. Senin gibi babasızdı. Üstelik annesini de küçük yaşta kaybetmişti. Okul yüzü görmedi. Allah “baş” edeceği kişileri olgunlaştırmak için önce çobanlık yaptırır. Sabrı ve idareyi öğrensini diye... Çobanlık sabır ve hikmet mektebidir*⁵⁸⁴.

İncelenen romanlarda çoban olma motifi; Cem Çelik *Atçalı*, İsmet Nadir Atasoy *Sevda Zamana Sığmaz*, Sabahattin Burhan *Kurtuluş Savaşı'nda Gökçen Efe Destanı*, Reşat İleri *Yörük Ali*, Sabahattin Burhan *Ege'nin Kurtuluş Destanı Yörük Ali Efe 1*, Ali İhsan Usta *Efelerin Efesi Yörük Ali Efe*, Ömer Seyfettin *Yalnız Efe*, Ali İhsan Usta *Dağlar Kartalı Yalnız Efe*, Murat Sertoğlu *Dağlar Kralı Yörük Osman Efe*, Sabahattin Burhan *Kozalaklı Mehmet Efe 1*, Esat Avcı *Fadime Efe* başlıklı romanlarda yer almaktadır.

*Mehmet 13 yaşında ya var ya yoktu. Anası Beyin Konağının temizlik işlerine bakıyor, kendisi çobanlık yapıyordu*⁵⁸⁵.

*Yörük Ali bir Efe oğlu idi, o da her Türk çocuğu gibi yiğit yaradılışlı idi, başı dumanlı dağlarda yalnız başına çobanlık yapar alaca karanlıkta köye gelirdi*⁵⁸⁶.

⁵⁸³ Reşat İleri, “Yörük Ali”, *Kahramanlar Mecmuası*, Forma:5, s. 70.

⁵⁸⁴ Sabahattin Burhan, *Ege'nin Kurtuluş Destanı Yörük Ali Efe 1*, s. 373.

⁵⁸⁵ Cem Çelik, *Atçalı*, s. 14.

⁵⁸⁶ Ali İhsan Usta, *Efelerin Efesi Yörük Ali Efe*, s. 18.

*Gün geldi Karabağ dağlarında koyunlarını güttü, gün geldi sığırlarını salıverdi otlaklara. Belinde yatağını, elinde de kapaklısı bulunurdu hep. Her iki silahını da pek isabetli kullanırdı*⁵⁸⁷.

3.1.3. Tütün Kaçakçısı Olmaları

Romanları incelediğimizde bazı efelerin (Çakırcalı Mehmet Efe, Kamalı Zeybek, Demirci Mehmet Efe), *efelik* hayatından önce tütün kaçakçılığı yaptığını görmekteyiz. Yaşar Kemal *Çakırcalı Efe* başlıklı romanında tütün kaçakçılığını, *Kaçakçılık bir okuldu. Delikanlıları alıp, eşkıya yetiştiren bir okul. Çok efenin heybesinde, atının eyerinde tütün kokusu vardır*⁵⁸⁸ sözleriyle açıklamaktadır. Tütün kaçakçılığı efeler için iyi bir kazanç kapısı olmuştur. Ayrıca efelerin, maddi kazançlarından öte *efelik*, *zeybeklik* hayatına bir özenç olarak da bu işe girdikleri görülmektedir.

İncelediğimiz romanlarda tütün kaçakçısı olma motifi çok fazla karşımıza çıkmamaktadır. Bu motifin yer aldığı romanlar Zeynel Besim Sun *Çakıcı Efe*, Yaşar Kemal *Çakırcalı Efe*, Hayreddin Asarcıklı *Çakıcı Mehmet Efe*, Sabahattin Burhan *Çakırcalı Mehmet Efe*, Mevlüt Kaplan *İzmir'in Kavakları*, Murat Sertoğlu *Kamalı Zeybek*, İbrahim Kiraz *Milli Mücadele'de Bir Destan Demirci Mehmet Efe I* başlıklı romanlardır.

*İşte Bu vak'alar arasında babası da öldürülen Çakıcı Mehmet bir taraftan gündüzleri okuyor, geceleri de kaçakçılık yapmağa başlıyordu*⁵⁸⁹.

*O tarla ile meşgul olacak, çiftlik yapacak bir yaradılıştadır değildi. Macera arayan bir ruha malikti. Onu tütün kaçakçılığına alıştıran da kardeşi gibi bildiği Çakırcalı Mehmet olmuştu. Bu işi beraberce yapıyorlardı*⁵⁹⁰.

*Tütün kaçakçıları gelince, Mehmet ve iki kaçakçı onlara öncülük ederek Ödemiş sırtlarına kadar götürdüler. Orada tütünleri başka kaçakçılara devrettiler, paralarını aldılar, Mehmet'in de on altınını verdiler*⁵⁹¹.

⁵⁸⁷ Esat Avcı, *Fadime Efe*, s. 23.

⁵⁸⁸ Yaşar Kemal, *Çakırcalı Efe*, s. 21.

⁵⁸⁹ Zeynel Besim Sun, *Çakıcı Efe*, Forma 2, s. 23-24.

⁵⁹⁰ Murat Sertoğlu, *Kamalı Zeybek*, s. 7-8.

⁵⁹¹ İbrahim Kiraz, *Milli Mücadele'de Bir Destan Demirci Mehmet Efe I*, s. 15.

3.1.4. Yörük Olmaları

Murat Sertoğlu'nun *Dağlar Kralı Yörük Osman Efe* başlıklı romanında da belirttiği gibi *Yörükler, sabit bir yerde oturmayan, mevsimine göre dağlarda yaylalarda, ovalarda çadırlarını kurarak keçilerinin sütü, meyveler ve avla geçinen temiz dağ adamlarıdır*⁵⁹². Yörükler⁵⁹³, sözlerinde duran, mert, çalışkan, güçlü kuvvetli, cesur, göçebe halinde dağlarda özgürce yaşayan, bağımsızlıklarına düşkün, Türklerin Orta Asya'daki geleneklerini devam ettiren Türklerdir. *Efelerin de Yörüklerin arasından çıktığı*, bazı romanlarda belirtilmektedir. Ayrıca *efelerin en önemli ve en büyük yatakları da Yörüklerden oluşmaktadır*. Yörükler, canları pahasına dahi olsa *efeleri ele vermemişler, onları koruyup kollamışlardır*.

Yörük olmaları motifi karşımıza şu romanlarda çıkmaktadır: Reşat İleri *Çakıcı Mehmet Efe*, Sabahattin Burhan *Çakırcalı Mehmet Efe*, Mevlüt Kaplan *İzmir'in Kavakları*, Reşat İleri *Yörük Ali*, Sabahattin Burhan *Ege'nin Kurtuluş Destanı Yörük Ali Efe 1*, Ali İhsan Usta *Efelerin Efesi Yörük Ali Efe*, Ali İhsan Usta *Dağlar Kartalı Yalnız Efe*, Murat Sertoğlu *Dağlar Kralı Yörük Osman Efe*, Esat Avcı *Fadime Efe* vb. başlıklı romanlarda bu motif yer almaktadır.

*Adından da anlaşılacağı gibi kendisi aslen Yörüktür. Konya civarında yaşayan Cirit kabilesindendir*⁵⁹⁴.

*Malum olduğu üzere Çakıcı Efe de Yörüktür. Yörükler hâlâ daha göçebe hayatı yaşarlar. Halis kan Türktürler*⁵⁹⁵.

*Bu üç köy kadını, harekete geçebilseler, o askerlerin dördünü de benzetecek kadar güçlü kuvvetlidirler. Çünkü onlar, dağlarda yaşayan ve hayvancılıkla geçinen Yörük Türkmenleriydi*⁵⁹⁶...

Ziya Şakir, “Zeybekler” başlıklı makalesinde savaşlarda kahramanlık gösteren zeybeklerin Yörük aşiretlerine mensup olduklarını ifade eder:

Zeybeklerin en cengâver kısmı, halis Türk kanını taşıyan Yörük aşiretlerine mensubolanlar teşkil eder. Son Milli Mücadelenin başında, Yunanlılara karşı ilk mukavemette

⁵⁹² Murat Sertoğlu, *Dağlar Kralı Yörük Osman Efe*, s. 4.

⁵⁹³ Yörükler, Anadolu ve Rumeli’de yaşayan büyük Türkmen topluluklarının ortak adıdır. Detaylı bilgi için bk: *İslam Ansiklopedisi*, Cilt: 43, İstanbul, 2013, s. 570-573.

⁵⁹⁴ Murat Sertoğlu, *Dağlar Kralı Yörük Osman Efe*, s. 4.

⁵⁹⁵ Reşat İleri, “Çakıcı Mehmet Efe”, *Forma* 6, s. 83.

⁵⁹⁶ Esat Avcı, *Fadime Efe*, s. 13.

*bulunan rahmetli şehit Gökçen Efe ile Mustafa Efe, Halil Efe ve Milli Mücadelenin kahramanlarından Yörük Ali Efe ve onun arkadaşlarından Kılhoğlu Hüseyin Efe ve daha birçokları ve hatta daha evveleri, zorbalığı dillere destan olan meşhur Çakırcalı da, Yörük aşiretlerindendi*⁵⁹⁷.

Benzer şekilde Mahmut Ragıp Gazimihal’de “Zeybeklerin Soyu” isimli makalesinde son devrin Yörük Ali’sine varıncaya kadar tanınmış zeybeklerin hep yürüklerden oldukları bazan lakaplarından bile anlaşılırdı⁵⁹⁸ ifadesiyle tanınmış zeybeklerin Yörük olduklarından bahseder.

Yukarıda yer alan pasajlardan anlaşıldığı gibi, efelerin Yörük olmaları, roman yazarları dışında da bu konuda araştırmaları bulunan kişiler tarafından ifade edilmiştir.

3.1.5. Pehlivan Olmaları

Efeler, güçlü kuvvetli, iyi bir nişancı ve iyi bir yönetici olmaları ile ön plana çıkmaktadırlar. Bazı romanlarda efelerin güçlü kuvvetli oluşları, heybetli bir vücuda sahip oldukları dile getirilerek onların bu özellikleri ile pehlivanlıkları arasında bağlantı kurulmuştur. Bu romanlarda efelerin, omuzunu yere getirebilecek insanlar nadir görülmektedir. Ata sporu olan pehlivanlık, efelerin en çok tercih ettikleri spordur.

İncelenen romanlar arasında bu motif çok fazla görülmese de Zeynel Besim Sun *Çakıcı Efe*, Yaşar Kemal *Çakırcalı Efe*, Hayrettin Asarcıklı *Çakıcı Mehmet Efe*, Sabahattin Burhan *Çakırcalı Mehmet Efe*, Mevlüt Kaplan *İzmir’in Kavakları*, Sabahattin Burhan *Kurtuluş Savaşı’nda Gökçen Efe Destanı*, Reşat İleri *Yörük Ali* başlıklı romanlarda, efelerin pehlivan olmaları motifi yer almaktadır.

*Korkunç bir boğuşma başladı. Alt alta üst üste. Deli Yörük bütün iriliğine, gücüne rağmen Mehmedle baş edemiyordu. On yıllık hapis onu bitirmişti. Mehmedse gençti. Pehlivandı*⁵⁹⁹.

*Zaptiye ilk anda Gökçen’in üzerine çullanmıştı. Gökçen pehlivandı. Güçlü pazuları ve çevik hareketleriyle elinden sıyrılmayı başardı. Zaptiye geri itti*⁶⁰⁰...

⁵⁹⁷ Ziya Şakir, “Zeybekler”, *Resimli Tarih Mecmuası*, S. 6, 1950, s. 216.

⁵⁹⁸ Mahmut Ragıp Gazimihal, “Zeybeklerin Soyu”, *Folklor Postası*, Cilt:2, S. 18, 1946, s. 5.

⁵⁹⁹ Yaşar Kemal, *Çakırcalı Efe*, s. 25.

⁶⁰⁰ Sabahattin Burhan, *Kurtuluş Savaşı’nda Gökçen Efe Destanı*, s. 57.

*Yörük Ali seksen kilo kadar olmasına rağmen yüz altmış kiloluk başpehlivanları yenerek Türkiye Başpehlivanı olmuştu. Sonra İstanbul'a gelerek Abdülaziz'in sarayına girmiş ve onun Başpehlivanı olmuştur*⁶⁰¹.

3.1.6. Ümmi Olmaları

Efeler silah kuşanıp kanunlara karşı gelerek dağa çıktıkları için çoğu araştırmacılar tarafından cahil olarak nitelendirilmişlerdir. Fakat roman yazarlarının bir kısmı, onların cahilliklerinden dolayı değil görünenin arkasındaki görünmeyi gördükleri, olanlar ve olabilecekler hakkında fikir yürütebildikleri için dağlara çıktıklarını, açıkça ifade etmeseler de, anlatmışlar ya da ima etmişlerdir. Kemal Ormancıoğlu gibi bazı yazarlar ise, *efelerin* bu hayatı tercih etmelerini cahilliklerine bağlamaktadırlar. Evet, *efelerin* iyi bir eğitim aldığı söylenemez. Fakat *efelerin* haksızlıklar karşısında direnmeleriyle, eğitimsizlikleri arasında doğrudan bağlantı kurmakta da bizleri yanılgıya düşürecektir. Ayrıca *efelerin* bir kısmı eğitimin ne kadar önemli olduğunu idrak etmiş daha sonraları, Yörük Ali Efe de karşımıza çıktığı gibi, okuma-yazmayı öğrenmişlerdir.

Romanlarda farklı yazarlar tarafından anlatılan aynı *efenin*, zıt fikirlerle ifade edildiği de karşımıza çıkmaktadır. Bazı yazarlar *efenin* iyi bir eğitimden geçtiğini ifade ederlerken, bazı yazarlar aynı *efenin* okuma-yazmayı bile bilmediklerini anlatmışlardır. Bu durum da yazarların *efelik* kavramına bakışlarından, *efeye* karşı olan tutumlarından veya araştırırken ulaştıkları bilgilerden kaynaklanmış olmalıdır. Örneğin; Atçalı Kel Mehmet için Cem Çelik zeki, eğitilmiş, bilinçli, ileriye görebilen bir kişi olarak bahsederken, İsmet Nadir Atasoy okuma-yazmayı bilmediğini söyler. Aynı şekilde Çakırcalı Mehmet Efe için, Şeref Üsküp dışında diğer yazarlar, belli bir eğitim almış olduğunu anlatırlar.

İncelenen romanlarda *efenin* ümmi olması İsmet Nadir Atasoy *Sevda Zamana Sığmaz*, Murat Sertoğlu *Çakırcalı Mehmet Efe* (Çakırcalı Ahmet Efe için geçerlidir), Şeref Üsküp *Çakıcı Efe*, Sabahattin Burhan *Çakırcalı Mehmet Efe* (Çakırcalı Ahmet Efe için söz konusudur), Kemal Ormancıoğlu *Kamalı Zeybek*, Sabahattin Burhan *Kurtuluş Savaşı'nda Gökçen Efe Destanı*, Sabahattin Burhan *Ege'nin Kurtuluş Destanı Yörük Ali Efe 1* (daha sonra öğrenir), Ali İhsan Usta *Efelerin Efesi Yörük Ali Efe* (daha sonra öğrenir), Sabahattin Burhan *Kozalaklı Mehmet Efe 2* başlıklı romanlarda yer almaktadır.

⁶⁰¹ Reşat İleri, *Yörük Ali*, Forma 4, s. 55.

*Hangimiz ne yazdığını okuyabildik? Hangimiz kontrol etmek için onun yazdıklarını okudu veya okuyabildi? Yahu kısacası, hangimiz okumayı yazmayı biliyoruz ki*⁶⁰²?

*Çakıcı'nın dindar oluşunda bu hocanın da rolü olduğu söylenir. Okuyup yazmayı sökemediği, babasının öldürülmesi ile buna imkân bulamadığı ve hocanın yanından ayrılıp köyüne döndüğü anlatılmaktadır*⁶⁰³.

*Eğer babam sağ olsaydı ben bugün onun bunun siyintisi olmazdım. Cahil de kalmazdım. Ben okuyup yazmayı seven biriyim, fakat on beş yaşına geldim, ne elifi bilirim, ne sin'i, ne şin'i*⁶⁰⁴.

Çoğu araştırmacının da belirttiği gibi Gazeteci Yazar Feridun Kandemir de, “Çakıcı Mehmet Efe” başlıklı makalesinde efelerin cahil olduklarını ifade eder. Kandemir, efelere cahil derken onların ümmi olmalarını kastediyor olmalıdır:

*Hepsi cahildi. Fakat hükümetin adaletsizliklerine karşı halkı korumak rolünü mükemmel oynayacak zekâ sahibi idi*⁶⁰⁵.

Yukarıdaki paragrafta Kandemir'in de belirttiği gibi efeler, cahil bir insanın sergileyeceği davranışlardan öte Osmanlı Hükümeti'ne kafa tutacak ve uzun yıllar dağlarda barınacak kadar akıllı davranabilmişlerdir.

3.1.7. Rüya Motifi

Rüya motifi, halk hikâyelerinde, destanlarda, efsanelerde fazlasıyla işlenen bir motiftir. Genellikle Türk Halk Edebiyatı'nda yer alan bu motif, efeleri konu alan romanlarda da karşımıza çıkmaktadır. Kahramanlar, ileride yaşayacakları sıkıntıları, acıları veya elde edecekleri başarıları rüyalarında görürler. Ya da bu rüyalar bizzat başkahraman tarafından değil diğer kahramanların rüyasına giren başkahramanlar aracılığıyla da gerçekleşir. Rüyalarda çoğu zaman sadece başkahramanlar değil, aksakallı ihtiyarlar, ermişler, Hz. Muhammed veya Hz. Ali gibi peygamberler de yer almaktadır. Psikiyatr Carl Gustav Jung (1875-1961)'ın kendini yüceltme rüyası⁶⁰⁶ olarak adlandırdığı bu tarzdaki rüyalar efeleri bir nevi yüceltmış ve varlıklarına kutsallık katmıştır. Özellikle Milli Mücadele'ye katılan efeler,

⁶⁰² İsmet Nadir Atasoy, *Sevda Zamana Sığmaz*, s. 239.

⁶⁰³ Şeref Üsküp, *Çakıcı Efe*, s. 9.

⁶⁰⁴ Sabahattin Burhan, *Ege'nin Kurtuluş Destanı Yörük Ali Efe 1*, s. 50.

⁶⁰⁵ Feridun Kandemir, “Çakıcı Mahmut Efe”, *Resimli Tarih Mecmuası*, Cilt:6, S. 62, 1955, s. 3675.

⁶⁰⁶ Carl G. Jung, *İnsan ve Sembolleri*, (Çev: Hatice Mukaddes İlgün), İstanbul: Kabalcı Yayınları, 2016, s. 60.

rüyalarında ermişleri veya peygamberleri görerek kendilerinin ne kadar doğru bir iş yaptıklarına ve Allah'ın da yardımcıları olduğuna inanmışlardır. Ayrıca Atçalı'nın sevgilisini nerede göreceğini rüyasında görüp onu orada bulması, Yörük Ali'nin Dömen Dede'nin yatırının yanında rüya görmesi ve rüyasına Dömen Dede'nin girmesi gibi Türk Halk Edebiyatı ürünlerinin izlerini taşıyan bu gibi bazı rüyalar, halk edebiyatı ürünlerinin günümüz edebiyatına bir yansıması gibidir.

Rüyalar üzerinde araştırmaları bulunan ve psikanalitik kuramının kurucusu olan Sigmund Freud (1856-1939), rüyaların rastlantı sonucu görülmediğini, bilinçli düşünceler ve sorunlarla ilgili olduğunu varsaymıştır⁶⁰⁷. Rüyalar, gerçekleşilmesi istenilen ya da gerçekleşmesinden korkulan istekler ve duyguların yansımasıdır. Romanlarda da *efeler*, genellikle öleceklerini ya da başlarına gelecek kötü olayları rüyalarında görürler ya da hissederler. Ayrıca romanlarda yer alan rüyalar, *efelerin* vicdanlarından kaçışlarını ya da görev alma vb. işlevleri de temsil eder. Özellikle Milli Mücadele'ye katılan ve bu uğurda mücadele veren *efeler*, bu mücadele için görevlendirildiklerine inanmışlar ve o güne kadar işledikleri suçlarda da vicdanlarını rahatlatmışlardır.

İncelenen romanlar arasında rüya motifi, Murat Sertoğlu *Atçalı Kel Mehmet Efe*, Yaşar Kemal *Çakırcalı Efe*, Sabahattin Burhan *Çakırcalı Mehmet Efe*, Kemal Ormancıoğlu *Kamalı Zeybek*, Sabahattin Burhan *Kurtuluş Savaşı'nda Gökçen Efe Destanı*, Sabahattin Burhan *Ege'nin Kurtuluş Destanı Yörük Ali Efe*, Sabahattin Burhan *Kozalaklı Mehmet Efe*, Sabahattin Burhan *Çete Ayşe*, Sabahattin Burhan *Sökeli Cafer Efe*, Hüseyin Şahin *Kula Efeleri*, Rıza Çavdarlı *Umur Efe Korkusuz Şövalye*, İbrahim Kiraz *Milli Mücadele'de Bir Destan Demirci Mehmet Efe I* başlıklı romanlarda karşımıza çıkmaktadır.

Bu rüya Bertayı adam akıllı düşündürmeğe başlamıştı. Rüya, kocasının anlattığı arslan kahraman ile, sonra şövalye Dö Lagardere'in gelişi ile Gonzague'in şeytan kisvesine bürünmesi ile o kadar bir yakınlık gösteriyordu ki, buna kendisi de hayret ediyordu. O, daha Orar rüyasını anlatırken hüküm ve kararını vermiş bulunuyordu: Neversin ölümü muhakkak⁶⁰⁸...

- Dün gece bir rüya gördüm. Yılanlarla ve çıyanlarla uğraştım, bundan hoşlanmadım. Başıma bir dert gelecek zannediyorum.

-Rüyalara ben de inanırım, merak etme.

⁶⁰⁷ Carl G. Jung, *İnsan ve Sembolleri*, s. 21.

⁶⁰⁸ Rıza Çavdarlı, "Umur Efe Korkusuz Şövalye", s. 45.

-Daha evvel de böyle bir rüya görmüştüm, ertesi gün Sofular deresindeki müsademedede kızanlarımdan birini kaybettim. Bu rüya hayra alamet değil⁶⁰⁹. (Kamalı Zeybek ile Papazoğlu Mimiko arasında geçen diyalog)

Ümmü Hanım gördüğü rüyayı gözyaşları süzüle süzüle anlattı:

-Rüyamda Göcen Dağı karardı. Sen o karanlığın içindeydin. Dağın üzerine yıldızlar düştü. Nurların içinde uykuya daldın...

Gökçen, ablasının sözünü kesti:

-Aynı rüyayı yıllar önce ben de gördüm. Ne gam⁶¹⁰!

3.1.8. Kılık/ Kıyafet Değiştirmeleri

İncelediğimiz romanlarda, en fazla yer alan motiflerden biri de kılık/kıyafet değiştirme motifidir. Rüya motifinde olduğu gibi kılık/kıyafet değiştirme motifi de genellikle Türk Halk Edebiyatı ürünleri olan halk hikâyeleri, destanlar, masallar, efsaneler vb. edebi türlerde fazlasıyla kullanılmıştır. Bu motif incelediğimiz romanlarda çoğu zaman, efelerin kızanlarının kıyafetlerini değiştirerek haber almak istedikleri bölgelere göndermesi olarak karşımıza çıkmaktadır. Ayrıca çete üyeleri, köylü kılığı, kadın kılığı, çoban kılığı vb. kılıklara bürünerek zor durumlardan kurtulmuşlardır. Romanlarda, her yerde aranan efeler tebdil-i kıyafet ederek düze inmiş, hatta halkın içine karışıp onlardan biri gibi davranabilmişlerdir. Bu durum aynı zamanda bir maskeleyme faaliyetidir. Yapılan ya da yapılacak olan kötü işler için de, bu yöneme başvurulur. Böylece toplum içinde kendilerini rahatça gizleyebilecekler ve bulunmak istedikleri yerlere gitmekte sıkıntı çekmeyeceklerdir. Efelerin ve zeybeklerin, bölgede yaşanan olayları araştırmak ve kendilerine karşı olan kişileri belirleyip ona göre davranmak için de kılık/kıyafet değiştirdikleri görülmektedir.

İncelenen romanlarda bu motif; Murat Sertoğlu *Atçalı Kel Mehmet Efe*, Cem Çelik *Atçalı*, İsmet Nadir Atasoy *Sevda Zamana Sığmaz*, Zeynel Besim Sun *Çakıcı Efe*, Reşat İleri *Çakıcı Mehmet Efe*, Murat Sertoğlu *Çakırcalı Mehmet Efe*, Yaşar Kemal *Çakırcalı Efe*, Hayreddin Asarcıklı *Çakıcı Mehmet Efe*, Şeref Üsküp *Çakıcı Efe*, Sabahattin Burhan *Çakırcalı Mehmet Efe*, Mevlüt Kaplan *İzmir'in Kavakları*, Kemal Ormancıoğlu *Kamalı Zeybek*, Murat Sertoğlu *Kamalı Zeybek*, A. Levent Ertekin *Kuvayı Milliye'nin İri Pırlantası Gökçen Efe*, Sabahattin Burhan *Kurtuluş Savaşı'nda Gökçen Efe Destanı*, Reşat İleri *Yörük Ali*, Sabahattin Burhan *Ege'nin Kurtuluş Destanı Yörük Ali Efe 3*, Ali İhsan Usta *Efelerin*

⁶⁰⁹ Kemal Ormancıoğlu, *Kamalı Zeybek*, s. 66.

⁶¹⁰ Sabahattin Burhan, *Kurtuluş Savaşı'nda Gökçen Efe Destanı*, s. 460.

Efesi Yörük Ali Efe, Murat Sertoğlu Dağlar Kralı Yörük Osman Efe, Sabahattin Burhan Kozalaklı Mehmet Efe 1-2, Sabahattin Burhan Sökeli Cafer Efe, Çağan Dikenelli Kara Efe, Ali Kemal Senan Efem, Rıza Çavdarlı Umur Efe Korkusuz Şövalye, Gıyas Yetkin Ateşten Ateşe, Hüseyin Şahin Kula Efeleri, İbrahim Kiraz Milli Mücadele’de Bir Destan Demirci Mehmet Efe I-II-III, Esat Avcı Fadime Efe başlıklı romanlarda yer almaktadır.

*Tebdili kıyafet eden ve seyyar bir kundura tamircisi hüviyetine bürünen Kamalı, bulunduğu yerde mütemadiyen etrafı gözetliyordu. Birini bekliyormuş gibi bir hali vardı*⁶¹¹ ...

*Kozalaklı’nın kıyafet değiştirmesi efelik hayatının son zamanlarında çok görülmüştür. Kozalaklı subay kıyafetinden başka, kadın ve köylü kılığına da girmiştir*⁶¹².

*Az sonra kapıda Gökçen’in istediği iki adam gelmişti. Efe hemen durumu anlattı. Fata’ya kılık değiştirip giderek malumat toplamalarını istedi. Tebdili kıyafetle Fata’ya giden iki kızan gerekli bilgiyi toplamışlardı*⁶¹³.

3.1.9. Zenginden Alıp Fakire Vermeleri

Zenginden alıp fakire verme motifi, romanlarda sıklıkla çıkmaktadır. Çünkü *efeler*, dağlarda rahat edebilmeleri ve yakalanmamaları için yataklara ihtiyaçlar duymuşlardır. Bu yataklar da çoğunlukla Yörükler ve köylülerden oluşmaktadır. *Efeler*, köylülerin desteğini alabilmek için zenginlerden aldıkları paraların büyük bir kısmını onlara dağıtır. *Efeler*, hastalara ilaç bulurlar, evlenecek kızların çeyizini düzerler, darda olanın borcunu öderler, eğer cami, çeşme, köprü vb. köylerin ihtiyacı varsa, bu ihtiyaçların bölgenin zenginleri tarafından karşılanmasına aracı olurlar ya da kendileri yaparlar. *Efelerin* böyle davranmalarındaki asıl sebep ise, fazlasıyla yatak elde edip onların, kendilerini ele vermelerini engellemek ve her bölgede gidebilecekleri, ihtiyaçlarının karşılanabileceği güvenli kapılar elde etmektir.

Zenginden alıp fakire verme motifi, sadece zenginlerden alınan fidyenin fakirlere dağıtılması olarak değil, farklı şekillerde de karşımıza çıkmaktadır. Örneğin; romanlarda dağa fidyeye için adam kaldırmadığı söylenen Gökçen Efe’nin, kendi servetini ihtiyaç sahiplerine dağıtması, aynı şekilde Yörük Ali’nin güreşlerden elde ettiği paraları fakirlere vermesi, Akça Efe’nin Yunanlıların köylülerden zorla aldıklarını ele geçirip sahiplerine dağıtması, Yabaayak Efe’nin çingenelerin köylülerden çaldıklarını sahiplerine iade etmesi gibi farklı olaylarda da

⁶¹¹ Kemal Ormancıoğlu, *Kamalı Zeybek*, s. 63.

⁶¹² Sabahattin Burhan, *Kozalaklı Mehmed Efe 2*, s. 74.

⁶¹³ A. Levent Ertekin, *Kuvayı Milliye Tacının İri Pırlantası Gökçen Efe*, s. 72.

karşımıza çıkmaktadır. Bu olaylarda *efeler*, fakir fukarayı kendilerinden çok düşünmüşler ve kendi mal varlıklarını bile onlara dağıtmışlardır.

Zenginden alıp fakire verme motifinin yer aldığı romanlar şunlardır; Murat Sertoğlu *Atçalı Kel Mehmet Efe*, Cem Çelik *Atçalı*, Zeynel Besim Sun *Çakıcı Efe*, Reşat İleri *Çakıcı Mehmet Efe*, Murat Sertoğlu *Çakırcalı Mehmet Efe*, Yaşar Kemal *Çakırcalı Efe*, Hayreddin Asarcıklı *Çakıcı Mehmet Efe*, Şeref Üsküp *Çakıcı Efe*, Sabahattin Burhan *Çakırcalı Mehmet Efe*, Mevlüt Kaplan *İzmir'in Kavakları*, Kemal Ormancıoğlu *Kamalı Zeybek*, Murat Sertoğlu *Kamalı Zeybek*, Sabahattin Burhan *Kurtuluş Savaşı'nda Gökçen Efe Destanı*, Reşat İleri *Yörük Ali*, Ali İhsan Usta *Efelerin Efesi Yörük Ali Efe*, Ömer Seyfettin *Yalnız Efe*, Ali İhsan Usta *Dağlar Kartalı Yalnız Efe*, Murat Sertoğlu *Dağlar Kralı Yörük Osman Efe*, Sabahattin Burhan *Kozalaklı Mehmed Efe I*, Çağan Dikenelli *Kara Efe*, Rıza Çavdarlı *Umur Efe Korkusuz Şövalye*, Gıyas Yetkin *Ateşten Ateşe*, Hüseyin Şahin *Kula Efeleri*, İbrahim Kiraz *Milli Mücadele'de Bir Destan Demirci Mehmet Efe I-II-II* başlıklı romanlardır.

*Benden söke söke on bin altını aldı. Dalga geçer gibi beş bin altını benim bölgemdeki yoksul köylüye dağıtmış. Evlenecek gençleri evlendirmiş. Kılık kıyafet yiyecek erzak dağıtmış. Bu ne küstahlık mirim*⁶¹⁴.

*İstersen beş mislini çıkarırsın. Beş bin altını kendim için istemiyorum. Bu fakir köylüye dağıtacağım takım alsınlar, çapa alsınlar, öküz alsınlar*⁶¹⁵.

*Tahsin Ağa'dan Dulkadir'in servetini de tahsil ettikten sonra buraya dönün. Toplanan paranın onda ikisi civar köylere, diğer ikisi sizi sahiplenecek esas yerlere; tahtacılar ve yörüklerle gidecek. Evlenemeyenleri evlendirin. Paylaştırdığınız tarlaları ekmeleri için tohum, alet, saban, öküz alın onlara. Vergisini ödeyemeyip ağalara el avuç açanları kurtarın*⁶¹⁶.

Efelerin, zenginden alıp fakire vermeleri konusunda hemen hemen bütün araştırmacılar hemfikirdir. Araştırmacıların ayrıldığı nokta ise kimi araştırmacılar, *efelerin* kendi çıkarı doğrultusunda böyle davrandığına inanırlarken kimileri de bu işi gönüllü yaptıklarına inanır. Fakat yazarların, bu konuya itiraz ettikleri de görülmemektedir. Yapılan araştırmalarda gazeteci, çevirmen Samih Tiryakioğlu (1909, ?)'nun, bu konudaki itirazı

⁶¹⁴ Cem Çelik, *Atçalı*, s. 70.

⁶¹⁵ Ali İhsan Usta, *Efelerin Efesi Yörük Ali Efe*, s. 103.

⁶¹⁶ Çağan Dikenelli, *Kara Efe*, s. 324.

dikkat çekicidir. Samih Tiryakioğlu, *efelerin* (eşkıyaların) fakirlere yardım ettiklerine, sadece zenginleri soyduklarına karşı çıkar:

EşkİYaların etrafında daima bir kahramanlık ve fedakârlık “hale” sinin bulunduğunu da belki hatırlarsınız:

-Filan efe fakirlere yardım edermiş... Falan efe yalnız zenginleri soyarmış vs. gibi...

Bu zehabınızı hemen düzeltiniz: Haydudun namuslu mu? Bütün anlatılanlar, gene o adamların veya onların “ajan” larının uydurmalarından ibaret... Bütün bunların içinde bir tek temiz sima beliriyor: Gökçen Efe⁶¹⁷.

Yukarıdaki pasajdan da anlaşıldığı gibi Tiryakioğlu, Gökçen Efe dışında diğer *efeleri* haydut olarak görür ve onların namuslu davrandıklarına inanmaz. Bu durum, Cumhuriyet’in ilk yıllarında insanların, *efelik* (onların ifadeleriyle eşkıyalık) konusuna nasıl yaklaştıklarını da göstermektedir. Yine aynı yıl içerisinde Çakırcalı Mehmet Efe’nin takibinde bulunmuş ve hatta kendisine de yakalanmış olan Yüzbaşı Mustafa Dirim, bu konu hakkında şöyle der:

Çakırcalı şekavet ettiği müddetçe hiçbir kadınla temas etmemiştir... Beş vakit namazını geçirmez, fukaraya yardım eder, yoksul kızların cihazlarını tedarik edermiş⁶¹⁸.

Samih Tiryakioğlu’nun fikirlerinin aksini, Çakırcalı’nın maceralarını Fransa’ya bildiren Fransız başkonsoloslarından Paul Blac de ifade etmektedir:

Çakırcalı, payına isabet eden paraya da dokunmamaktadır. Bu geliri muhtaç olanlara dağıtmaktadır. Çakırcalı bir köprü inşa ettirmiş, yolları tamir ettirmiştir. Fakir köylerdeki camilerin tamiri için de mühim miktarda para toplanmıştır. Çakırcalı fakir insanlara katiyen dokunmaz⁶¹⁹.

Çakırcalı’nın hususi kâtibi olan Tunç Efe de bu konuda, *Çakırcalı Mehmet, zenginlerden çektiği paraları daima hayırlı işlere sarf ederek köylülerin saygı ve sevgisini kazanırdır⁶²⁰* ifadelerini kullanır.

Yukarıdaki pasajlardan da anlaşıldığı gibi *efelerin*, zenginden alıp fakire dağıtmaları konusu, çoğu araştırmacıların ortak kanısıdır.

⁶¹⁷ Samih Tiryakioğlu, “Saltanat devrinin karlı ‘mesleği’ EşkİYalık!”, *Ulus*, Ankara, 21 ilkteşrin1938.

⁶¹⁸ “Bir Mütakaİd Subayımızın Hatıraları: Çakırcalı Efe’nin Hakiki Maceraları”, *Halkın Sesi*, 12 Temmuz 1938.

⁶¹⁹ Ömer Sami Çoşar, “Fransız Dış İşleri Bakanlığı arşivindeki belgelerle Çakırcalı Mehmet Efe”, *Milliyet*, İstanbul, 27-28 Mayıs 1973.

⁶²⁰ Tunç Efe, “Çakırcalı Efe Gece Baskını”, *Efe*, İzmir, 8 Şubat 1947.

3.1.10. Parola Kullanmaları

Grup halinde yaşayan *efeler* ve *kızanları*, hızlı hareket edebilmek, tehlikeleri birbirlerine haber vermek, çatışmaları yönlendirmek vb. durumlar için parolalar kullanmışlardır. Böylece nöbette bulunan *kızan* ile çetenin diğer üyeleri arasında anlaşmayı kolaylıkla sağlayabilecek simgesel bir dil oluşturulmuştur. Parola çoğu zaman bir hayvan veya ısıklık sesi, çakmak çakmak, tüfek kütletmek, öksürmek vb. işaretlerden oluşmaktadır. Bu işaretlerle sadece çete arasında bir iletişim sağlanmaz. Aynı zamanda yatakları ile çete arasında da iletişimlerini kolaylaştıracak işaretler, kelimeler bulunmaktadır. Örneğin; eğer köyde jandarmalar bulunuyorsa *efelerin*, tehlikeyi anlayıp köyden uzaklaşmaları için köydeki evlerin ışıkları yanık bırakılmaktadır.

Bu motif; Murat Sertoğlu *Atçalı Kel Mehmet Efe*, Cem Çelik *Atçalı*, Zeynel Besim Sun *Çakıcı Efe*, Reşat İleri *Çakıcı Mehmet Efe*, Murat Sertoğlu *Çakırcalı Mehmet Efe*, Hayrettin Asarcıklı *Çakıcı Mehmet Efe*, Şeref Üsküp *Çakıcı Efe*, Sabahattin Burhan *Çakırcalı Mehmet Efe*, A. Levent Ertekin *Kuvayı Milliye Tacının İri Pırlantası Gökçen Efe*, Sabahattin Burhan *Ege'nin Kurtuluş Destanı Yörük Ali Efe I*, Sabahattin Burhan *Kozalaklı Mehmed Efe1*, Sabahattin Burhan *Sökeli Cafer Efe*, Ali Kemal Senan *Efem*, Esat Avcı *Fadime Efe*, Hüseyin Şahin *Kula Efeleri*, İbrahim Kiraz *Milli Mücadele'de Bir Destan Demirci Mehmet Efe I-II-III-IV* başlıklı romanlarda yer almaktadır.

*Karanlıkta birbirimizi kaybetmemek ve tanımak için işaretlerimiz vardı. Cigarayı üç nefes çeker kav çakmağı üç defa çakardık. Çakıcı ve Hacı güzeldene çakal ulumasını taklit ederler, biz de seslerini tanıdığımızdan hangisinin olduğunu bilirdik. Hacı'nın sesi pek bet idi*⁶²¹. (Çakıcı'nın kızanlarından Çaylalılı Koca Mehmet Efe'nin sözleri.)

Demirci Mehmet Efe, Hatice'yi tepeden turnağa iyice süzdü:

- Hatice, gelen kızanım sana: “Delik testi su tutmaz!” diyecek, sende ona: “Efeler kül yutmaz,” diyeceksin. Böyle birbirimizi tanıyacaksınız⁶²².

‘Deniz tarafından geldiğin anlaşılıyor. Fırtına var mı?’

*‘Kara tarafından geliyorum. Fırtına düzü aştı.’ Kelimeler doğru yerinde kullanılmıştı*⁶²³.

⁶²¹ Şeref Üsküp, *Çakıcı Efe*, s. 55.

⁶²² İbrahim Kiraz, *Milli Mücadele'de Bir Destan Demirci Mehmet Efe III*, s. 111.

3.1.11. Ayak Çabukluğu / Olağanüstü Bir Hıza Sahip Olmaları

Romanlarda ifade edildiğine göre *efeler* ve *zeybekleri*, insanları şaşırtacak kadar ayak çabukluğuna sahiptirler. Onlar, bir yerden bir yere giderken normalde gidilmesi gereken sürenin yarısı hatta daha da kısa bir zamanda varmak istedikleri yere ulaşırlar. Romanlarda bu duruma sebep olarak da *efelerin* en kestirme yolları bildikleri, kayalıklardan ustalıkla geçebildikleri, yakalanmamaları için bu hıza sahip olmak zorunda oldukları belirtilmektedir.

Ayak Çabukluğu / Olağanüstü Bir Hıza Sahip Olmaları motifi; Zeynel Besim Sun *Çakıcı Efe*, Reşat İleri *Çakıcı Mehmet Efe*, Yaşar Kemal *Çakırcalı Efe*, Şeref Üsküp *Çakıcı Efe*, Sabahattin Burhan *Çakırcalı Mehmed Efe*, Mevlüt Kaplan *İzmir'in Kavakları*, Sabahattin Burhan *Kurtuluş Savaşı'nda Gökçen Efe Destanı*, Sabahattin Burhan *Ege'nin Kurtuluş Destanı Yörük Ali Efe 1*, Ali İhsan Usta *Efelerin Efesi Yörük Ali Efe*, Esat Avcı *Fadime Efe* başlıklı romanlarda yer almaktadır.

*Bir gecede Kemalpaşa'dan Birgi üstündeki Ceviz alan mevkiine gelmeleri hakikaten şaşılabilecek bir sürattir. Sekiz saate aldıkları bu mesafeyi Bayındırlı Mehmet Efendi müfrezesi ile onaltı saatte almıştır*⁶²⁴.

*Yörük Ali Efe çetesinin en önemli özelliklerinden biri, çetenin süratiydi. Bir gecede Madran'ı dolaşırlar, Karıncalı'ya veya Gökbel'e geçebilirlerdi. Dağ kanunlarının pişirdiği bu adamlar yaşadıkları günlerin sürate, çevikliğe, metanete bağlı olduğunu bilirlerdi*⁶²⁵.

*Ümmiye; Yunanlılar henüz yaklaşımadan öyle fırladı ki mevziinden, adeta bir sincap gibi koşuyordu köye doğru. Hem Yunanlılar onu görmemişlerdi. Köye o kadar hızlı koştu ki dağ kızı; Yunanlılar, Fadime Efe'nin bulunduğu mevziye gelmeden o köye ulaşmıştı*⁶²⁶...

3.1.12. Kendilerine Kurşun İşlemediğine İnanılması

Köylüler arasında özellikle meşhur *efelere* karşı, kurşun işlemediğine dair bazı inançlar ortaya çıkmıştır. Bu inançların ortaya çıkmasına en temel sebep, *efelerin* imkânsız gibi görünen çatışmalardan bile tek kurşun almadan çıkmaları ve dağdaki yaşantıları boyunca yaralanmamış olmalarıdır. Böylece köylüler *efeleri*, bir evliya gibi görmüşler ve onların ölümlerine bir türlü inanmamışlardır. Bu sır ve gizem *efeleri*, köylülerin gözünde farklı bir

⁶²³ Ali Kemal Senan, *Efem*, s. 368.

⁶²⁴ Şeref Üsküp, *Çakıcı Efe*, s. 257.

⁶²⁵ Sabahattin Burhan, *Ege'nin Kurtuluş Destanı Yörük Ali Efe 1*, s. 283.

⁶²⁶ Esat Avcı, *Fadime Efe*, s. 149.

yere getirmiş, onlara olan inancı ve yüceltmeyi arttırmıştır. *Efeler* de hocalara hazırlattıkları hamaylılarını, üzerlerinden çıkarmamışlar ve o duanın kendilerini kurşunlardan koruduğuna inanmışlardır. Hatta Çakırcalı Mehmet Efe, taşıdığı hamaylısını çatışma anında düşürür ve o çatışmada ilk defa yaralanır. *Efe*, öldürüldüğünde de üzerinde hamaylını yoktur. *Efeler* arasında da böyle bir inanç yaygındır.

Kendilerine Kurşun İşlemediğine İnanılması motifi; Cem Çelik *Atçalı*, Zeynel Besim Sun *Çakıcı Efe*, Reşat İleri *Çakıcı Mehmet Efe*, Murat Sertoğlu *Çakırcalı Mehmet Efe*, Yaşar Kemal *Çakırcalı Efe*, Şeref Üsküp *Çakıcı Efe*, Sabahattin Burhan *Çakırcalı Mehmed Efe*, Mevlüt Kaplan *İzmir'in Kavakları*, Kemal Ormancıoğlu *Kamalı Zeybek*, İbrahim Ünsal *Dağların Kartalı Gökçen Efe*, Sabahattin Burhan Ege'nin *Kurtuluş Destanı Yörük Ali Efe 2*, Ali İhsan Usta *Efelerin Efesi Yörük Ali Efe*, Sabahattin Burhan *Kozalaklı Mehmed Efe 2*, Ali Kemal Senan *Efem* başlıklı romanlarda yer almaktadır.

*Efem tüm ahali senin efsunlu olduğunu kurşungeçirmez olduğunu konuşuyor. Bir kısmı da sana Mehдинin zuhur ettiğini söylüyor. Bu konuda sen ne diyeceksin*⁶²⁷.

*Rivayetlere göre Çakıcı; Hızır aleyhisselamı görmüş ve ondan bir (Muska-Nüşha) almıştı. Kendisine bu sebeple kurşun işlemez, kılıç dokunmazdı*⁶²⁸.

*Kamalı'da kurşun geçmez muska var her şey ona vız gelir. Bilinmez. Bilinen bir şey varsa o da taraflar arasında bir kan davasının er ve geç patlak vereceğidir*⁶²⁹...

Mustafa Arslan “Sözlü Tarih ve Kültürel Bellek Aktarımı Bağlamında Denizli Yöresi Efe Anlatımları” başlıklı makalesinde, halkın kahraman olarak gördüğü *efelere*, kurşun işlemediğine dair olan inançlarında, *efelere* yükledikleri dini ve mistik anlamlarla bağlantılı olduğunu ifade eder:

*Hatta bazı efelere öldükten sonra dini ve mistik anlamlar bile yüklenmiş ve efeler evliya gibi kabul görerek bir kült haline gelmiştir. “Efeye kurşun işlemez” anlayışı bunun açık ifadelerinden biridir*⁶³⁰.

⁶²⁷ Cem Çelik, *Atçalı*, s. 129.

⁶²⁸ Zeynel Besim Sun, *Çakıcı Efe*, Forma 7, s. 110.

⁶²⁹ Kemal Ormancıoğlu, *Kamalı Zeybek*, s. 248.

⁶³⁰ Mustafa Arslan “Sözlü Tarih ve Kültürel Bellek Aktarımı Bağlamında Denizli Yöresi Efe Anlatımları”, *Acta Turcica*, Yıl VI, S. 2, 2014, s. 13. İnternet erişimi: http://actaturcica.com/_media/2014-07/vi_ii_13.pdf.

Mustafa Arslan'ın da belirttiği gibi halk, kahraman olarak gördükleri *efelere* dini ve mistik anlamlar yüklemiştir. Halk, *efelerin* öldüklerine bir türlü inanmamıştır. Onların öldüklerine inansalar dahi mezarlarına ışıklar indiğini, ışık huzmesi içinde dolaştıklarını dile getirmişler, onlara adeta evliya gözüyle bakmışlardır. Onun için de romanlarda halk arasında, *efelere* kurşun işlemediğine dair bir inanç karşımıza çıkmaktadır.

3.2. Tarihi ve Milli Motifler

Efelik kültüründe, tarihi ve milli değerlerin de rol oynadığı açıktır. *Efeler*, tarihte ağalarla, idarecilerle, Müslümanlara zulüm edenlerle mücadelede bulunmuşlar, vatan savunmasında öncülük etmişlerdir. *Efeler*, tarihten ders almışlar ve Osmanlı Hükümeti'ne her daim kuşkuyla yaklaşmışlardır. Türklerin cesaretleriyle, güçleriyle, yetenekleriyle, geleneklere olan bağlılıklarıyla birer temsilcisi olan *efeler*, diğer milletlere de özellikle Milli Mücadele yıllarında Türklerin inanç ve kararlılığını göstermişlerdir. Tarihi ve Milli Motifler içerisinde *efelerin*, haksızlığa uğramaları / intikam duygusu / vatan savunması, Osmanlı Hükümeti'ne güvenmemeleri, savaş hilelerine başvurmaları, iyi atıcı olmaları motiflerini dâhil edebiliriz.

3.2.1. Haksızlığa Uğramaları / İntikam Duygusu / Vatan Savunması

Romanlar incelendiğinde *efeleri* dağa sevk eden sebeplerin başında, *efelerin* haksızlığa uğramaları sonucunda intikam duygularına kapılmaları gelmektedir veya Milli Mücadele yıllarında *efelerin*, işgal altındaki vatan topraklarının savunulması için dağa çıktıkları görülmektedir. Bu sebeplerin dışında gönül meseleleri, askerden firar etme, *zeybekliğe* heveslenme vb. olaylar ve duygular da kişileri, *efelik* hayatına yöneltmiştir.

İntikam duygusunun yer aldığı romanlar; Zeynel Besim Sun *Çakıcı Efe*, Reşat İleri *Çakıcı Mehmet Efe*, Murat Sertoğlu *Çakırcalı Mehmet Efe*, Yaşar Kemal *Çakırcalı Efe*, Hayreddin Asarcıklı *Çakıcı Mehmet Efe*, Murat Sertoğlu *Kamalı Zeybek*, Reşat İleri *Yörük Ali*, Ömer Seyfettin *Yalnız Efe*, Ali İhsan Usta *Dağlar Kartalı Yalnız Efe*, Murat Sertoğlu *Dağlar Kralı Yörük Osman Efe*, Sabahattin Burhan *Kozalaklı Mehmet Efe* vb. başlıklı romanlardır.

Vatan savunması için silah kuşanıp dağa çıkan *efelerin* işlendiği romanlar ise; Sabahattin Burhan *Çete Ayşe*, Ali Kemal Senan *Efem*, Gıyas Yetkin *Ateşten Ateşe*, Hüseyin Şahin *Kula Efeleri*, Esat Avcı *Fadime Efe* vb. başlıklı romanlardır.

*Genç evlilerin bu şekilde öldürülmüş oldukları anlaşılır anlaşılmaz, bu işin Yörük Osman tarafından yapıldığına dair hiç kimsenin en ufak bir şüphesi kalmadı*⁶³¹. (Yörük Osman, nişanı atıp ağanın oğluna varan eski nişanlısını ve eşini öldürüp dağa çıkar.)

*Ahmet! var git, Çakıcı'ya haber ver. Boşnak Hasan Çavuş evde bana böyle, böyle yaptı. Babasını öldüren, bana da bunu yapan Boşnak'tan intikamımızı alsın, yoka sütümü helal etmem*⁶³².

Mehmet evde bulunan atını eyerledi, annesi ve bacısıyla vedalaşarak silahını kuşandı. Annesine;

*-Anne ben dağa çıkıyorum. Bundan sonra Yunanlılarla mücadele edeceğim*⁶³³.

Aydın ve Havalisi Kahramanı Yörük Ali Efe başlıklı yazı dizisinde Şeref Üsküp, Ege'de dağa çıkan namlı *efelerin* hepsinin tahammül edemedikleri haksızlıklara boyun eğmemek için dağa çıktıklarını belirtir⁶³⁴. Araştırmamız boyunca *efelik* konusunda incelemelerde bulunan diğer araştırmacıların da Şeref Üsküp ile ortak kanıda olduklarını gördük. Sadece bu düşüncelerin aksine Kemal Tahir, eşkıyalıkta cemiyetin değil bireyin suçluluğuna inanmaktadır⁶³⁵.

3.2.2. Osmanlı Hükümeti'ne Güvenmemeleri

Efeler arasında yaygın olarak kullanılan ifadelerden birisi de “İt derisinden post olmaz, Osmanlıdan dost olmaz”⁶³⁶ tabiridir. *Efeler*, Osmanlı Hükümeti'nin haklarını savunmadıklarını, haksız uygulamalarda bulunan memurlarını koruduklarını, rüşvetle işlerin hallolduğunu, zenginin hükmü geçtiği yerde yoksulların adam yerine koyulmadığını, özellikle gayrimüslimlerin ayrıcalıklı olduğunu görmüşler ve hükümete güvenmemişlerdir. Özellikle Vali Naşit Paşa'nın, o dönemde dağda olan ve düzde bulunan *efeleri* bir günde yok etmesi ve *efeleri* tuzağa düşürmesi, *efelerin* Osmanlı Hükümeti'ne karşı olan güvenlerini ortadan kaldırmıştır. Onun için de meşhur *efeler* düze incekleri zaman hükümete şartlar ileri sürmüşler, kendilerini garanti altına almak istemişlerdir.

⁶³¹ Murat Sertoğlu, *Dağlar Kralı Yörük Osman Efe*, s. 8.

⁶³² Hayreddin Asarcıklı, *Çakıcı Mehmet Efe*, s. 23.

⁶³³ Hüseyin Şahin, *Kula Efeleri*, s. 19.

⁶³⁴ Şeref Üsküp, “Aydın ve Havalisi Kahramanı Yörük Ali Efe”, *Gökçen Efe*, Tire, 22 Ekim.

⁶³⁵ Kemal Tahir, *Notlar/Sanat Edebiyat 4*, s. 48-49.

⁶³⁶ Ali Haydar Avcı, *Zeybeklik ve Zeybekler Tarihi*, s. 523.

Efeler ne kadar hükümete güvenmeyip ona karşı dursalar da, efeler Osmanlı Devleti'ni temsil eden padişahlara karşı gelmemişlerdir. Daha açık bir ifadeyle efeler, devletin değil hükümetin karşısında yer almışlar, idarecilerle sorun yaşamışlardır. Romanları incelerken de, özellikle Hobsbawm'ın asil soyguncu imajında, efelerin bu tutumları üzerinde ayrıntılı olarak durulmuştur.

Osmanlı Hükümeti'ne güvenmemeleri motifi; Cem Çelik *Atçalı*, İsmet Nadir Atasoy *Sevda Zamana Sığmaz*, Murat Sertoğlu *Çakırcalı Mehmet Efe*, Yaşar Kemal *Çakırcalı Efe*, Şeref Üsküp *Çakıcı Efe*, Sabahattin Burhan *Çakırcalı Mehmed Efe*, Murat Sertoğlu *Kamalı Zeybek*, Sabahattin Burhan *Ege'nin Kurtuluş Destanı Yörük Ali Efe 1*, Ali İhsan Usta *Efelerin Efesi Yörük Ali Efe*, Ali İhsan Usta *Dağlar Kartalı Yalnız Efe*, Sabahattin Burhan *Kozalaklı Mehmed Efe 2*, Esat Avcı *Fadime Efe*, İbrahim Kiraz *Milli Mücadele'de Bir Destan Demirci Mehmet Efe I –III vb. başlıklı romanlarda* karşımıza çıkmaktadır.

*Ve ömründe ilk defa anası gibi konuştu. 'Osmanlı babansa da mertliğine güvenme. Alacağınız olsun Kara Sait!'*⁶³⁷,

*- Dağlarda dolaşmak, her an bir kurşun yemek tehlikesi altında yaşamak kolay bir iş değildir paşa. Hayatımız hayat değil, böyle bir teklif karşısında evet diyeceğim ama benim Osmanlıya güvenim yok*⁶³⁸...

*Yalnız Efenin de ondan evvel yaşamış efelerin gibi Osmanlıya ve devlet büyüklerine karşı güvensizdi. Bütün karakollar onun gözünde, bir hırsızlık ve işkence yatağı idi*⁶³⁹.

Feridun Kandemir ile konuşan İzmir Müze Direktörü ve aynı zamanda gazeteci, yazar Selahattin Kantar (1878-1943), zeybeklerin Osmanlı Hükümeti'ne karşı tutumlarını şu sözleriyle açıklar:

*Fakat Padişahın (affettim) demesiyle iş bitmezdi. Ezelden beri Osmanlıya itimadı olmayan zeybekler işi sağlama bağlamadıkça yerlerinden bile kıpırdamazlardı, bunu biliyorduk*⁶⁴⁰.

Yukarıdaki pasajda da yer aldığı gibi, zeybeklik üzerine incelemelerde bulunan araştırmacılar efelerin, Osmanlı Hükümeti'ne karşı güvensiz olmaları, kuşku duymaları

⁶³⁷ Yaşar Kemal, *Çakırcalı Efe*, s. 86.

⁶³⁸ Murat Sertoğlu, *Kamalı Zeybek*, s. 281-282.

⁶³⁹ Ali İhsan Usta, *Dağlar Kartalı Yalnız Efe*, s. 117.

⁶⁴⁰ Feridun Kandemir, "Zeybek de, Efe de Tarihe Karıştı", *Tasviri Efkar*, 24 Mayıs 1940.

konusunda hem fikirlerdir. Zaten romanlarda da görüldüğü gibi *efeler*, padişah tarafından affedilip düze indirilecekleri zaman bile kendilerini garantiye almışlar ve hükümete karşı bazı şartlar ileri sürmüşler özellikle silahlarını bırakmamışlardır.

Efelerin padişaha karşı düşman olduklarını açık açık ifade eden kaynaklarla neredeyse karşılaşmadık. Fakat *Kalpahlılar* başlıklı romanda, bir zamanlar Çakırcalı Mehmet Efe'ye *kızanlık* yapmış olan Salih Efe, *efelerin* en baştan beri padişaha düşman olduklarını ifade eder:

*-Biz efeler, toptan Padişah düşmanınız. Fukara babası Padişah değil, efelerdir. Halk üstüne candarma yollayan Padişah değil mi?*⁶⁴¹

3.2.3. Savaş Hilelerine Başvurmaları

İncelenen romanlarda *efelerin* çatışma anlarında ya da takip edildiklerinde karşı tarafı yanılmak, şaşırtmak için bazı yöntemlere, hilelere başvurdıkları görülmektedir. Örneğin; en çok Çakırcalı Mehmet Efe de karşımıza çıkan çarıkları ters giyip takip kuvvetlerine yön şaşırtmak, çalılardan kamuflaj yapıp çatışma yerinden uzaklaşmak, kalabalık izlenimi vermek için hızlı hareketlerle farklı noktalardan ateş etmek, çatışma alanlarından çekilmelerine rağmen yanlarında tuttukları kişileri orada bırakıp onlara zorla ateş ettirmek vb. olaylar, romanlarda sıklıkla karşımıza çıkmaktadır. *Efelerin*, en güç noktalardan bile bazen kolaylıkla uzaklaşmaları onların bölgeye olan hâkimiyetlerini ve akıllı olduklarını da göstermektedir.

Savaş hilelerine başvurma motifi, Murat Sertoğlu *Atçalı Kel Mehmet Efe*, Zeynel Besim Sun *Çakıcı Efe*, Reşat İleri *Çakıcı Mehmet Efe*, Murat Sertoğlu *Çakırcalı Mehmet Efe*, Yaşar Kemal *Çakırcalı Efe*, Şeref Üsküp *Çakıcı Efe*, Sabahattin Burhan *Çakırcalı Mehmed Efe*, Mevlüt Kaplan *İzmir'in Kavakları*, Kemal Ormancıoğlu *Kamalı Zeybek*, Murat Sertoğlu *Kamalı Zeybek*, Sabahattin Burhan *Ege'nin Kurtuluş Destanı Yörük Ali Efe 2*, Murat Sertoğlu *Dağlar Kralı Yörük Osman Efe* başlıklı romanlarda yer almaktadır.

*Çatışma bir anda başlamış, ancak sıkışmadıkça askerlere kurşun sıkmayan Çakıcı gecenin karanlığı bastırınca bir kurnazlık düşünmüş, saklandığı evde boş bulunan çuvallara taş doldurarak yukarıdan aşağıya yuvarlamıştır. Askerler yuvarlanan çuvallara çete üyeleri sanarak kurşun yağdırmıştır*⁶⁴².

Hava iyiden iyiye kararmıştı. Sığır ve manda sürüleri de köye iyice yaklaşmıştı. Çete kızanları, başta Kamalı olduğu halde, nihayet vakti müsait bulup evden dışarı fırladılar, sürülerin içine daldılar ve hayvanları zaptiyelerin üzerlerine doğru kışkırttılar. Ortalık toz

⁶⁴¹ Samim Kocagöz, *Kalpahlılar*, s. 175.

⁶⁴² Mevlüt Kaplan, *İzmir'in Kavakları*, s. 180.

*toprak içindeydi. Hayvanlar sağa sola saldırıyor, kıyamet kopuyordu. Böylelikle kısa zaman içinde Kamalı ile efradı, ortadan yok oldu*⁶⁴³.

*“Düşünmedim değil. Kalabalık görünmek için şunu yapalım! Gönüllüler gündüzden bütün hâkim tepelere ve görünür yelere çalı çırpı yığsınlar. Biraz da pırnar kökü kazısınlar. Pırnar kökü uzun müddet yanar. Geceleri, yığılan çırpıları ateşleriz... bizim dinimiz ‘harp hilelidir’ buyurmuş. Bu hâl cephe tamamen kuruluncaya kadar devam etmeli”*⁶⁴⁴.

3.2.4. İyi Atıcı Olmaları

Romanlarda ifade edildiğine göre, efeler keskin nişancıdırlar. Dağlarda uzun süre barınabilmeleri için efelerin, silahı iyi kullanmaları doğaldır. Fakat romanlarda efelerin, meteliği havadayken ortasından vuracak, uçan kuşa veya çırcır böceğine havadayken art arda isabet ettirecek, dalından armudu veya inciri düşürecek kadar iyi nişancı oldukları ve çevrelerindeki herkesi atıcılıklarına hayran bıraktıkları ifade edilmektedir. Bu durum da bizlere, efelerin bu konuda ne kadar yetenekli olduklarını göstermektedir.

İyi atıcı olmaları motifi, şu romanlarda karşımıza çıkmaktadır: Murat Sertoğlu *Atçalı Kel Mehmet Efe*, Zeynel Besim Sun *Çakıcı Efe*, Reşat İleri *Çakıcı Mehmet Efe*, Murat Sertoğlu *Çakırcalı Mehmet Efe*, Yaşar Kemal *Çakırcalı Efe*, Hayrettin Asarcıklı *Çakıcı Mehmet Efe*, Şeref Üsküp *Çakıcı Efe*, Sabahattin Burhan *Çakırcalı Mehmed Efe*, Mevlüt Kaplan *İzmir’in Kavakları*, A. Levent Ertekin *Kuvayı Milliye Tacının İri Pırlantası Gökçen Efe*, Sabahattin Burhan *Kurtuluş Savaşı’nda Gökçen Efe Destanı*, İbrahim Ünsal *Dağların Kartalı Gökçen Efe*, Sabahattin Burhan *Ege’nin Kurtuluş Destanı Yörük Ali Efe I-2*, Ali İhsan Usta *Efelerin Efesi Yörük Ali Efe*, Ali İhsan Usta *Dağlar Kartalı Yalnız Efe*, Murat Sertoğlu *Dağlar Kralı Yörük Osman Efe*, Sabahattin Burhan *Kozalaklı Mehmed Efe I*, Sabahattin Burhan *Çete Ayşe I*, Sabahattin Burhan *Sökeli Cafer Efe*, Çağan Dikenelli *Kara Efe*, Ali Kemal Senan *Efem*, Esat Avcı *Fadime Efe*, Hüseyin Şahin *Kula Efeleri*, İbrahim Kiraz *Milli Mücadele’de Bir Destan Demirci Mehmet Efe II-III* başlıklı romanlarda bu motif, yer almaktadır.

*Demirci Mehmet Efe tabancasını çekti her atışta ağaçtan bir armut düşüyordu. Tepsi armutla doldu. Efe armutların sapından vurmuştu*⁶⁴⁵.

⁶⁴³ Kemal Ormancıoğlu, *Kamalı Zeybek*, s. 113.

⁶⁴⁴ Sabahattin Burhan, *Ege’nin Kurtuluş Destanı Yörük Ali Efe 2*, s. 398.

⁶⁴⁵ İbrahim Kiraz, *Milli Mücadele’de Bir Destan Demirci Mehmet Efe III*, s. 579.

*Fetih Bey bir çalı çubuğunu siperden yavaş yavaş uzatır. Uzatmasıyla beraber bir kurşunun rüzgârını hisseder. Çubuğun kırığı yere düşer. Çok eşkıya takibinde bulunmuş olan Fetih Bey böyle atıcı bir efe ile karşılaşmamıştı*⁶⁴⁶.

*Para elden fırlayıp yükseldi. Sanki zaman yavaşlamıştı gözler onunla birlikte havaya kalkarken. Hüseyin, Kara Efe'yi izliyordu bir tek. Tüfeğin yıldırım hızıyla doğrulup patladığını, paranın madeni ıslığı daha kulaklara henüz ulaşmışken kütüğe konduğunu gördü*⁶⁴⁷.

Efelerin, iyi atıcı olmaları araştırmacıların ortak kanısıdır. Ergün Veren'in Arpazlı Kara Ali Efe (Yörük Ali Efe'nin kızanı)'nin oğlu Orhan Karaslan ile yaptığı söyleşide, Karaslan da babasının kendisine anlatmış olduğu ve romanlarda da sıkça karşımıza çıkan armudu dalından düşme olayını ileterek Yörük Ali Efe'nin iyi atıcı olduğunu dile getirmektedir:

*Yörük Ali Efe çok iyi silah kullanır, attığını vururmuş. Bir gün babam ve diğer kızanlarla Yörük Ali bir armut ağacının altında oturuyorlarmış. Bu sıra atış yarışması yapılsın denilmiş. Kızanları “Hadi efem” deyince Yörük Ali’de “hangi armut?” diye sormuş. Kızanlar armutlardan birini işaret etmişler. Yörük Ali başını yukarı kaldırmış, işaret edilen armudu görmüş. Başını aşağı eğmiş, belinden tabancasını çıkartmış ve bakmadan yukarıya doğru ateş etmiş. Armut sapıyla birlikte yere düşmüş*⁶⁴⁸.

3.3. Dini ve Ahlaki Motifler

Efelerin, bölgenin zenginlerden zorla aldıkları ve haksız kazanç olan paralarla yaşamaları, yeri geldiğinde adam öldürmeleri, özellikle kızan yemininde yer alan “şeytana bel bağlama” ibareleriyle dine olan yakınlıkları ve tutumları, araştırmacılar tarafından sorgulanmıştır. Fakat romanlarda efelerin tam anlamıyla olmasa da dine hassasiyete ve inanca sahip oldukları görülmektedir. Romanlarda dini motifler adı altında inceleyebileceğimiz üç motif tespit ettik. Bunlar: içkiden uzak durmaları, dini ibadetlere karşı hassasiyetleri, şehit düşmeleri/ şehitliklerini görmeleridir. Bu motifler, romanlara yansıyan efelerin dini tutumları hakkında kısmen de olsa bazı bilgileri yansıtacaktır.

Efeler, kendilerinin koymuş oldukları efelik kanunlarına itaat etmişler, bu kanunlardan taviz vermemişlerdir. Efelik kanunlarında yer alan zorda kalmadıkça askere kurşun sıkmamak,

⁶⁴⁶ Ali İhsan Usta, *Efelerin Efesi Yörük Ali Efe*, s. 78-79.

⁶⁴⁷ Çağan Dikenelli, *Kara Efe*, s. 255.

⁶⁴⁸ Ergün Veren, “Yörük Ali Efe'nin Kızanlarından Arpazlı Kara Ali Efe (oğlu Orhan Karaslan ile söyleşi), *Acta Turcica*, Yıl VI, S. 2, 2014, s. 5. İnternet Erişimi: <http://www.academia.edu/7542608/>

ırza/namusa saygı göstermek, alıkoyduklarına iyi davranmak, nankörlük etmemek, kamu malına el uzatmamak vb. ilkeler, *efelerin* ahlaki özelliklerini de ortaya koymaktadır. Bilhassa ırza/namusa saygı göstermek, *efelerin* en çok dikkat ettikleri ve aksi bir durumla karşılaştıklarında da ölümle cezalandırdıkları bir ilkedir.

3.3.1. Zorda Kalmadıkça Askere Kurşun Sıkmamaları

Romanlarda *efelerin* zor durumda kalmadıkça askere kurşun sıkmadıkları görülmektedir. *Efeler*, dağlara çıktıklarında karşılarında Osmanlı birliklerini bulurlar. Bu birlikler gönüllü zaptiyelerden, Arnavutlardan, Çerkezlerden ve askerlerden oluşmaktadır. *Efeler*, görevleri gereği peşlerine takılan, emir kulu olan askerlere karşı merhametli davranmışlar, canları tehlikeye girmediği sürece bile bile onların hayatlarına kastetmemişlerdir. *Efelerin* bu tutumları da dikkat çekicidir. Bu davranışları onların bir bakıma millet bilinci ve dini duygulara sahip olduklarını, kardeşkanı dökmekten çekindiklerini de göstermektedir. Bu durumun aksine *efeler* gönüllü zaptiyelere ise, acımamışlar, onları öldürmekten çekinmemişlerdir.

Zorda kalmadıkça askere kurşun sıkmama motifi; Murat Sertoğlu *Atçalı Kel Mehmet Efe*, Cem Çelik *Atçalı*, Reşat İleri *Çakıcı Mehmet Efe*, Zeynel Besim Sun *Çakıcı Efe*, Yaşar Kemal *Çakırcalı Efe*, Şeref Üsküp *Çakıcı Efe*, Sabahattin Burhan *Çakırcalı Mehmet Efe*, Mevlüt Kaplan *İzmir'in Kavakları*, Kemal Ormancıoğlu *Kamalı Zeybek*, Murat Sertoğlu *Kamalı Zeybek*, Sabahattin Burhan *Kurtuluş Savaşı'nda Gökçen Efe Destanı*, Reşat İleri *Yörük Ali*, Sabahattin Burhan *Ege'nin Kurtuluş Destanı Yörük Ali Efe I*, Ali İhsan Usta *Efelerin Efesi Yörük Ali Efe*, Ömer Seyfettin *Yalnız Efe*, Ali İhsan Usta *Dağlar Kartalı Yalnız Efe*, Sabahattin Burhan *Kozalaklı Mehmed Efe I*, Sabahattin Burhan *Sökeli Cafer Efe*, İbrahim Kiraz *Milli Mücadele'de Bir Destan Demirci Mehmet Efe II* başlıklı romanlarda yer almaktadır.

- Ne biçim laf bu Ali! Onlar da ümmeti Muhammed değil mi? Emir kulu olan asker mi vuracağız? Bunların her birinin evi, karısı, kızanı var. Günah değil mi⁶⁴⁹?

Kuşatanların yarısı Osmanlının aylıklı zaptiyesi ise, yarısı, bazen çoğunluğu da asker oluyordu. Çakırcalı çarpışmalarda askeri vurmuyordu. Zaptiyeyi ot gibi biçerken, askere dokunmuyordu bile. Denebilir ki Çakırcalının takibine giden hiçbir askerin burnu

⁶⁴⁹ Murat Sertoğlu, *Atçalı Kel Mehmet Efe*, s. 316.

*kanamamıştır. Tesadüfler, can kurtarmak için yılanı sarılmalar başka. Asker de bunu biliyor, o da Çakırcalıyı elinden geldiğince koruyordu*⁶⁵⁰.

*-Ellerini değil de ayaklarını öpmek istediğim askerime nasıl kurşun atarım? Cafer'in bin canı olsa bini de askerimin yoluna feda olsun derim*⁶⁵¹.

3.3.2. Irza / Namusa Saygı Göstermeleri

Romanlarda ifade edildiğine göre; *efelik* adabında kadının, kızın namusuna el uzatmak yoktur. *Efelerin*, değer verdiği en önemli konulardan biri bu olmuş ve *kızan*larına da bu konuda taviz vermemişlerdir. *Efelerin*, namus konusuna bu kadar önem vermelerinin sebeplerinden biri de, Müslümanları karşılarına almaktan kaçınmaları olmalıdır. Çünkü Müslümanlar için namus kutsaldır. Onların desteğini almak isteyen *efeler*, bu kadar değerli olana da el uzatmayacaklardır. Onun için de *efeler* ve *kızan*ları, evlilik dışında kadınlardan uzak durmuşlar, durmayan *efeleri* de kınamışlar, onlara çalıkakıcı gözüyle bakmışlardır.

Aynı zamanda *efeler* ve *kızan*ları, kadınların uğursuzluğuna da inanmışlardır. Onun için eşlerini yanlarında tutmak isteyen *efelere* *kızan*ları, tepki göstermişlerdir. İncelenen *efeler* arasında Kozalaklı Mehmed Efe, *efeliğinin* son zamanlarında bu hususları göz ardı etmiş ve yalnız kalmıştır. Aynı şekilde İhsanoğlu Mehmet Efe de eşini yanında bulundurduğu için *kızan*ları tarafından eleştirilmiştir. Fakat İhsanoğlu Mehmet Efe'nin eşi, yeri geldiğinde çatışmalara katılmış ve kocasının yanında mücadele etmiştir. Bu açıdan bakıldığında Kozalaklı Mehmed Efe ile İhsanoğlu Mehmet Efe'yi de birbirinden ayırmak gerekir.

Irza / namusa saygı olma motifi; Murat Sertoğlu *Atçalı Kel Mehmet Efe*, Cem Çelik *Atçalı*, İsmet Nadir Atasoy *Sevda Zamana Sığmaz*, Zeynel Besim Sun *Çakıcı Efe*, Reşat İleri *Çakıcı Mehmet Efe*, Murat Sertoğlu *Çakırcalı Mehmet Efe*, Yaşar Kemal *Çakırcalı Efe*, Hayrettin Asarcıklı *Çakıcı Mehmet Efe*, Şeref Üsküp *Çakıcı Efe*, Sabahattin Burhan *Çakırcalı Mehmet Efe*, Mevlüt Kaplan *İzmir'in Kavakları*, Kemal Ormancıoğlu *Kamalı Zeybek*, A. Levent Ertekin *Kuvayı Milliye Tacının İri Pırlantası Gökçen Efe*, Sabahattin Burhan *Kurtuluş Savaşı'nda Gökçen Efe Destanı*, Ali İhsan Usta *Efelerin Efesi Yörük Ali Efe*, İbrahim Ünsal *Dağların Kartalı Gökçen Efe*, Sabahattin Burhan *Ege'nin Kurtuluş Destanı Yörük Ali Efe I*, Sabahattin Burhan *Kozalaklı Mehmed Efe I*, Sabahattin Burhan *Sökeli Cafer Efe*, Rıza Çavdarlı *Umur Efe Korkusuz Şövalye*, Hüseyin Şahin *Kula Efeleri*, İbrahim Kiraz *Milli Mücadele'de Bir Destan Demirci Mehmet Efe I-II-III* vb. başlıklı romanlarda yer almaktadır.

⁶⁵⁰ Yaşar Kemal, *Çakırcalı Efe*, s. 106.

⁶⁵¹ Sabahattin Burhan, *Sökeli Cafer Efe*, s. 170.

*-Kadına kıza, milletin ırzına namusuna, malına mülküne göz dikenin gözünü kendi ellerimle oyarım; herkes bilmiş olsun*⁶⁵².

*Çakırcalı ilkelerine sadık adamdır. İlkelerinden birincisi de ırza ilişmemek, kimsenin karısına kızana yan gözle bakmamak, kadına karşı en küçük bir eğilim gösteren kızanlarından çoğunu vuruvermiştir*⁶⁵³.

*-Kimsenin malına, ırzına tecavüz etmek yok. Köylüden aldığımız malın parasını ödeyeceğiz. Onun bunun kızına, karısına, namusuna yan gözle bakmak yok*⁶⁵⁴. (Yaba ayak Efe'nin sözleri)

Mustafa Arslan “Sözlü Tarih ve Kültürel Bellek Aktarımı Bağlamında Denizli Yöresi Efe Anlatımları” başlıklı makalesinde efelerin ahlaki değerlerine değinir:

*Fakir olandan almamak ve ona yardımda bulunmak, ırza namusa dokunmamak, askere kurşun sıkılmamak, merkezi otoriteye saygılı olmak efeliğin ahlaki değerleri arasında sayılmaktadır. Bu değerlere uymayanlar “çalıkakıcı” şeklinde adlandırılır ve halkın gözünde bir değer taşımazlar*⁶⁵⁵.

3.3.3. Alıkoyduklarına İyi Davranmaları

Romanlarda ifade edildiğine göre efeler, alıkoydukları kişilere veya savaş anında rehin aldıkları askerlere zulüm etmemişler, onlara iyi davranmışlardır. Dağ başlarında yiyecek bulmada çoğu zaman sıkıntı çekmeyen efeler, misafir olarak gördükleri ve alıkoydukları kişilere muazzam sofralar kurmuşlardır. Yeterli yiyeceği bulamadıkları zamanlarda da, kendileri ve kızanları aç kalmış fakat onları doyurmuşlardır. Efeler, bir ihanete uğramaz ve istedikleri paraları da alabildikleri takdirde alıkoydukları kişileri can güvenliğiyle evlerine göndermişlerdir. Aynı şekilde savaş anında Türklere rehin olan askerler, kendilerinin rehin aldıkları kişilere göstermediği anlayış ve davranışlarla karşılaşmışlardır. Tabii vatana ihanet eden, çok büyük kötülüklerde bulunan kişiler, bu konunun dışında tutulmuş, onlara hak ettikleri son yaşatılmıştır. Efelerin bu tutumlarındaki temel sebep olarak romanlarda, efelerin geleneklerine olan bağlılıkları, atalarından gördüklerini uygulamaları gösterilmektedir. Çünkü Türkler, Müslümanlar, söz konusu esirleri bile olsa onlara karşı misafirleri gibi davranmışlar,

⁶⁵² İsmet Nadir Atasoy, *Sevda Zamana Sığmaz*, s. 304.

⁶⁵³ Yaşar Kemal, *Çakırcalı Efe*, s. 81.

⁶⁵⁴ Hüseyin Şahin, *Kula Efeleri*, s. 23.

⁶⁵⁵ Mustafa Arslan “Sözlü Tarih ve Kültürel Bellek Aktarımı Bağlamında Denizli Yöresi Efe Anlatımları”, *Acta Turcica*, Yıl VI, S. 2, 2014, s. 6. İnternet erişimi: http://actaturcica.com/_media/2014-07/vi_ii_13.pdf.

onları el üstünde tutmuşlardır. Ayrıca efeler, köylülerin de tepkilerini almaktan kaçınmışlardır. Alıkoyduklarına işkence eden, aç susuz bırakan ve efe adıyla dolaşan kişileri de efeler, çalıkakıcı diye nitelemişlerdir.

Alıkoyduklarına iyi davranma motifi; Murat Sertoğlu *Atçalı Kel Mehmet Efe*, Reşat İleri *Çakıcı Mehmet Efe*, Murat Sertoğlu *Çakırcalı Mehmet Efe*, Zeynel Besim Sun *Çakıcı Efe*, Yaşar Kemal *Çakırcalı Efe*, Hayreddin Asarcıklı *Çakıcı Mehmet Efe*, Şeref Üsküp *Çakıcı Efe*, Sabahattin Burhan *Çakırcalı Mehmet Efe*, Mevlüt Kaplan *İzmir'in Kavakları*, A. Levent Ertekin *Kuvayı Milliye Tacının İri Pırlantası Gökçen Efe*, Sabahattin Burhan *Kurtuluş Savaşı'nda Gökçen Efe Destanı*, İbrahim Ünsal *Dağların Kartalı Gökçen Efe*, Sabahattin Burhan *Ege'nin Kurtuluş Destanı Yörük Ali Efe*, Sabahattin Burhan *Kozalaklı Mehmet Efe I*, Sabahattin Burhan *Sökeli Cafer Efe*, Ali Kemal Senan *Efem*, Rıza Çavdarlı *Umur Efe Korkusuz Şövalye*, Hüseyin Şahin *Kula Efeleri*, İbrahim Kiraz *Milli Mücadele'de Bir Destan Demirci Mehmet Efe III* vb. başlıklı romanlarda yer almaktadır.

*Zavallı esirler gerçi pek rahat idiler, fakat gönülleri rahat değildi. Kendilerine mükemmel bakılıyordu. Dağ başında francola yiyorlardı*⁶⁵⁶.

*Esirler misafirimizdir. Onlara iyi bakılsın. Sakın ola ki eziyet edilmesin*⁶⁵⁷.

*'Şimdi, yerli Rumları buraya getirecekler' dedi. 'Hepinizin şahsi intikamlara set çekmenizi, biraz öncekine benzer tatsızlığa meydan vermemenizi istiyorum. Buraya getirilenler suçlu bile olsalar, esirdirler. Esirleri öldürmek, işkence etmek, kötü davranmak bizim tarihimizde yer almaz'*⁶⁵⁸.

Fransız Konsolos Muavini Dollot, roman yazarlarının da belirttiği gibi; Çakırcalı Mehmet Efe'nin, rehin aldığı kişilerde vermiş olduğu sözlere sadık kaldığını, kurtuluş akçesi gönderildiği takdirde, Çakırcalı'nın sözüne sadık kalıp rehineyi bıraktığını ifade etmiştir⁶⁵⁹.

3.3.4. Nankörlük Etmemeleri

Efeler, eğer bir yere ceza kesmek veya fidye almak için girdiklerinde o evde yiyip içmezler. Çünkü efelik geleneğine göre onlar; yemeklerini yedikleri, iyilik gördükleri kişilere

⁶⁵⁶ Zeynel Besim Sun, *Çakıcı Efe*, Forma 7, s. 101-102.

⁶⁵⁷ İbrahim Ünsal, *Dağların Kartalı Gökçen Efe*, s. 198.

⁶⁵⁸ Sabahattin Burhan, *Ege'nin Kurtuluş Destanı Yörük Ali Efe 2*, s. 204.

⁶⁵⁹ Ömer Sami Çoşar, "Fransız Dış İşleri Bakanlığı arşivindeki belgelerle Çakırcalı Mehmet Efe", *Milliyet*, İstanbul, 16 Haziran 1973.

bir kötülükte bulunmazlar, nankörlük etmezler. İncelenen romanların hemen hemen hepsinde bu tutum görülse de, bu motifin açıkça ifade edildiği romanlar azdır:

Murat Sertoğlu *Çakırcalı Mehmet Efe*, Sabahattin Burhan *Çakırcalı Mehmed Efe*, Sabahattin Burhan *Kozalaklı Mehmed Efe I*, İbrahim Kiraz *Milli Mücadele’de Bir Destan Demirci Mehmet Efe I* vb. başlıklı romanlarda nankörlük etmemeleri motifi yer almaktadır.

- *Korkma diyon sana! Bizim, ekmek yediğimiz yere fenalığımız dokunmaz. Burada bir iş yapacak değiliz. Çavuşla mülazım bu odada misafir olacaklar. Biz aşağı katta kalacağız*⁶⁶⁰.

-*Olmaz Tahir, o bizim dostumuz. İyi ve kötü günde yanımızda. Ne zaman başımız sıkışsa imdadımıza koşar, yardım elini uzatır. İnsan, dostunu, arkadaşını soyar mı? Bir daha bu konuyu duymak istemiyorum*⁶⁶¹.

-*Korkma Yusuf. Bizim, ekmeğini yediğimiz yere kötülüğümüz dokunmaz. Üstelik seni çok sevdim*⁶⁶².

3.3.5. Kamu Malına El Uzatmamaları

Romanlarda efelerin, kamu malına el uzatmadıkları görülmektedir. Efeler yoksulun, yetimin hakkına el uzatmayı günah görüp, bu durumun uğursuzluğuna inanmışlardır. Onun için de incelenen romanlarda Çağan Dikenelli’nin *Kara Efe* ve İbrahim Kiraz *Milli Mücadele’de Bir Destan Demirci Mehmet Efe II* başlıklı romanlar dışında hiçbir efenin devletin malına el uzatmadığı görülmektedir. Romanda Demirci Mehmet Efe’nin Yunan işgali esnasında devletin bankalarını (Bozdoğan Ziraat Bankası, Nazilli Ziraat Bankası, Nazilli Osmanlı Bankası) soyması, daha hayırlı işlerde kullanılacağına olan inançla Banka Müdürü Osman Bey tarafından neşeye karşılanmaktadır:

-*Efem, iyi ki geldiniz. Para düşmanın eline geçeceğine sizin elinize geçsin. Belki hayırlı bir işte kullanırsınız.* (s. 505)

Bir de Çakırcalı Mehmet Efe bu konuda hassas davranıp, posta soymamışken, evini yaktığı ve zararını karşılamadığı için devletten intikam almak maksadıyla Muğla Postası’nı soymuş, zararını karşılayacak miktarı aldıktan sonra diğer paralara ellememiştir. Kara Efe ise,

⁶⁶⁰ Murat Sertoğlu, *Çakırcalı Mehmet Efe*, s. 65.

⁶⁶¹ İbrahim Kiraz, *Milli Mücadele’de Bir Destan Demirci Mehmet Efe I*, s. 281.

⁶⁶² Sabahattin Burhan, *Kozalaklı Mehmed Efe I*, s. 259.

efesinin intikamını almak için girdiği Dulkadir'in çetesinde onlarla birlikte posta soygununda bulunmuş fakat bu durumu hiçbir zaman kabullenmemiştir.

Romanlarda bu motifin açıkça belirtildiği romanlar az olsa da bu motif hemen hemen bütün romanlarda karşımıza çıkmaktadır. Bahsi geçen romanlar ise; Murat Sertoğlu *Atçalı Kel Mehmet Efe*, Sabahattin Burhan *Kurtuluş Savaşı'nda Gökçen Efe Destanı*, Sabahattin Burhan *Ege'nin Kurtuluş Destanı Yörük Ali Efe 1*, Ali İhsan Usta *Efelerin Efesi Yörük Ali Efe*, Murat Sertoğlu *Dağlar Kralı Yörük Osman Efe*, Sabahattin Burhan *Kozalaklı Mehmet Efe 1-2* vb. başlıklı romanlardır.

*Peki bu nasıl Efe'ydi. Böyle? Kimseyi dağa kaldırmıyor fidye istemiyor posta soymuyor. Yörük Ali Efe dağa vurgunculuk için çıkmadığı meydanda*⁶⁶³.

- *Bu da Atçalının kasada bıraktığı sarf defteri. Ödenen paraların, kimlere ödenmiş olduğunu kuruşu kuruşuna yazmış. İnanır mısın, devletin tek kuruşuna bile dokunmamış*⁶⁶⁴! (Bayram Paşa'nın yaverinin sözleri)

*Efesinden farklı olarak, dağa fidyeinecat için bir kişiyi bile kaldırmamıştı. Zaptiyeye kurşun sıkılmıyordu. Kızanlarının ihtiyaçlarını zenginlere 'salma' salarak karşılamış, devlet malına el uzatmamıştı*⁶⁶⁵.

3.3.6. Dini İbadetlere Karşı Hassasiyetleri

Efeler, kendi kanunlarına göre haklıyı haksızı ayırt etmiş, suçlu gördüklerini de kendi yöntemlerince cezalandırmışlardır ki bu cezalar çoğu zaman ölüm ile sonuçlanmıştır. Bunun için de gerek *efeler* gerekse *kızanları* (ki çoğu zaman bu cezaları yerine getiren *kızanlar* olmaktadır) birçok insanın hayatına son vermişlerdir. Allah'ın verdiği canı alan, haksız kazanç olan paralara el uzatan, yeri geldiğinde kendi kanunlarına göre büyük suçlar işleyen insanlara eziyet eden *efeler* ve çeteleri, bir yandan dinin emirlerini yerine getirirken, bir yandan da dine aykırı davranışlarda bulunabilmişlerdir. *Efelerin*, İslam dininin emirlerine tam anlamıyla olmasa da itaat ettikleri romanlarda görülmektedir. Özellikle İslam'ın beş şartından ikisini oluşturan namaz kılmak ve oruç tutmak, *efelerin* bu konuda öne çıkan davranışlarıdır. Genelde *efeler*, beş vakit namazlarını kaçırmamışlar, oruçlarını da tutmuşlardır.

⁶⁶³ Ali İhsan Usta, *Efelerin Efesi Yörük Ali Efe*, s. 79.

⁶⁶⁴ Murat Sertoğlu, *Atçalı Kel Mehmet Efe*, s. 342.

⁶⁶⁵ Sabahattin Burhan, *Kurtuluş Savaşı'nda Gökçen Efe Destanı*, s. 91.

İncelenen romanlarda *efelerin*, ölüm anlarında da dâhil, kelime-i şahadet getirdikleri görülmemektedir. Aynı şekilde *efelerin* hacca gitmesi de romanlarda söz konusu değildir. İslam'ın şartlarından biri olan zekât vermek ise, romanda açıkça görülmez fakat *efelerin* zenginlerden aldıklarını fakirlere dağıtmaları ve köylülerin ihtiyaçlarını karşılamaları zekât verme adı altında değerlendirilebilir. Kısaca çoğu zaman *efeler*, ne olursa olsun Allah inancı olan kişiler olarak romanlara yansımışlardır. Çalışmada bu motif, zenginden alıp fakire dağıtmaları motifini ayrıca ele aldığımız için, *efelerin* namaz kılmaları/oruç tutmaları açısından değerlendirilecektir.

Efelerin namaz kılmaları / oruç tutmaları; Murat Sertoğlu *Atçalı Kel Mehmet Efe*, Cem Çelik *Atçalı*, Zeynel Besim Sun *Çakıcı Efe*, Reşat İleri *Çakıcı Mehmet Efe*, Murat Sertoğlu *Çakırcalı Mehmet Efe*, Yaşar Kemal *Çakırcalı Efe*, Hayreddin Asarcıklı *Çakıcı Mehmet Efe*, Şeref Üsküp *Çakıcı Efe*, Sabahattin Burhan *Çakırcalı Mehmed Efe*, Mevlüt Kaplan *İzmir'in Kavakları*, Kemal Ormancıoğlu *Kamalı Zeybek*, Murat Sertoğlu *Kamalı Zeybek*, A. Levent Ertekin *Kuvayı Milliye Tacının İri Pırlantası Gökçen Efe*, Sabahattin Burhan *Kurtuluş Savaşı'nda Gökçen Efe Destanı*, İbrahim Ünsal *Dağların Kartalı Gökçen Efe*, Reşat İleri *Yörük Ali*, Sabahattin Burhan *Ege'nin Kurtuluş Destanı Yörük Ali Efe*, Ömer Seyfettin *Yalnız Efe*, Ali İhsan Usta *Dağlar Kartalı Yalnız Efe*, Sabahattin Burhan *Kozalaklı Mehmed Efe 2*, Sabahattin Burhan *Çete Ayşe 1*, Sabahattin Burhan *Sökeli Cafer Efe*, Ali Kemal Senan *Efem*, İbrahim Kiraz *Milli Mücadele'de Bir Destan Demirci Mehmet Efe II* başlıklı romanlarda karşımıza çıkmaktadır.

*Akşam namazlarından sonra imamla beraber İmam-ı Azam Ebu Hanefi Külliyyatı, İmam-ı Azam Cafer Sadık okuyordu. Namazını bitirdi tespihe durdu*⁶⁶⁶.

“Efe, bakıyorum da öteden beri Allah’a, Peygambere bağlısın. Beş vakit namazın beşini de kılıyorsun, orucunu tutuyorsun. Ama öte yandan da adam öldürmekten geri durmuyorsun. Bu bir çelişki değil mi⁶⁶⁷?”

*Kahrat'ta akşam ezanı okundu, oruçlar açıldı. Gökçen Efe de orucunu açmıştı. Akşam namazını kıldı*⁶⁶⁸.

⁶⁶⁶ Cem Çelik, *Atçalı*, s. 14.

⁶⁶⁷ Mevlüt Kaplan, *İzmir'in Kavakları*, s. 191.

⁶⁶⁸ Sabahattin Burhan, *Kurtuluş Savaşı'nda Gökçen Efe Destanı*, s. 167.

Feridun Kandemir de, Çakıcı gibi ünlü efelerin dini hassasiyetlere sahip olduğunu dile getirir:

*Eşkiya dediğimiz bu efelerin, Çakıcı gibi namlıları beş vakit namazlarında, yalan bilmez, içki içmez, kumar oynamaz, namuslu, mert, ağırbaşlı ve halka karşı dürüst tanınmış olduklarından, bu sempatiden istifade etmeyi de ihmal etmiyorlardı*⁶⁶⁹.

3.3.7. İçkiden Uzak Durmaları

İncelenen romanlarda, efelerin (Kamalı Zeybek, Kara Efe vb. bazı efeler hariç) içkiden uzak durdukları görülmektedir. Çoğu efeler, efelik hayatından önce içki içiyor olsalar bile, efelik hayatıyla birlikte içki içmeyi bırakırlar. Çoğu zaman kızanlarının da içmelerine izin vermezler. Efelerin bu davranışlarının temelinde ise, sarhoş olup kontrolü kaybetmelerinden kaçınmaları yatmaktadır. Çünkü dağ hayatında en ufak bir dikkatsizlik efelerin ve kızanlarının hayatlarına mal olacağı için onlar, her dakika uyanık olmak ve tetikte durmak zorundadırlar. Ayrıca nadir de olsa efelerin içkiden uzak durmalarında, dini inançlarının da etkisi görülmektedir.

İçkiden uzak durma motifi, şu romanlarda karşımıza çıkmaktadır: Zeynel Besim Sun *Çakıcı Efe*, Reşat İleri *Çakıcı Mehmet Efe*, Murat Sertoğlu *Çakırcalı Mehmet Efe*, Hayreddin Asarcıklı *Çakıcı Mehmet Efe*, Şeref Üsküp *Çakıcı Efe*, Sabahattin Burhan *Çakırcalı Mehmet Efe*, Mevlüt Kaplan *İzmir'in Kavakları*, Sabahattin Burhan *Ege'nin Kurtuluş Destanı Yörük Ali Efe 1*, Sabahattin Burhan *Kozalaklı Mehmed Efe 1*, Ali Kemal Senan *Efem*, İbrahim Kiraz *Milli Mücadele'de Bir Destan Demirci Mehmet Efe 1* vb. başlıklı romanlarda bu motif, yer almaktadır.

Çakıcı Mehmet Efe katiyen içki içmezdi. Gençliğinde birkaç defa kullanmıştı. Fakat sonradan bırakmıştır:

*-İçki insana insanlığını unutturur, tedbirini elden kaçırır, derdi*⁶⁷⁰.

*Kızanlar bir efenin, bir beyin, bir de rakının yüzüne baktılar. Ne de güzel duruyordu şişeler. Işıl ışıl. Nazlı nazlı... Dağ hayatına atıldıklarından bu yana bir kadeh olsun ağızlarına koymamışlardı. Bir kadeh rakıya karşı yırtıcı, kapıcı bir istek vardı gözlerinde*⁶⁷¹...

⁶⁶⁹ Feridun Kandemir, “Çakıcı Mehmet Efe”, s. 3675.

⁶⁷⁰ Reşat İleri, “Çakıcı Mehmet Efe”, Forma 4, s. 61.

- Biliyorum Mehmet, benim ve babanın yanında içki içmezsin. Ben izin verdim, içebilirsin. Bunun üzerine Kara Halil bir tabak et ile bir kadeh içkiyi Mehmet'e uzattı. Mehmet tabağı aldı, içkiye elini sürmedi, üzüntülü bir sesle;

-Hacı Gavril'i öldürdüğüm gün içki içmemeye yemin ettim. Yeminimi bozamam, beni bağışla efem⁶⁷².

Yörük Ali Efe, kendisi ile konuşmaya gelen Feridun Kandemir'e bu konuda şu ifadeleri kullanır:

-Bir kadeh içki içmedim şimdiye kadar. Kumar da bilmem. Öteki işlerle de başım hoş değildir. On yedi yaşında iken evlendim. O gün bugündür yuvama sadığımdır⁶⁷³.

3.3.8. Şehit Düşmeleri ve Şehitliklerini Görmeleri

İncelenen romanlar arasında efelerin, şehit düşeceği ve şehitliklerini hissetmeleri az görülen motiflerdendir. Bu motif daha çok Sabahattin Burhan'ın anlatımlarında karşımıza çıkmaktadır. Efeler arasında Gökçen Efe, Sökeli Cafer Efe, Yabaayak Mehmet Efe şehit düşeceklerini hissetmişler ve bile bile ölüme gitmişlerdir. Romanlarda efeler bu hislerini, en yakınlarıyla da paylaşmışlardır. Benzer bir durum Çakırcalı Mehmet Efe'de de karşımıza çıkmaktadır. Çakırcalı Mehmet Efe, dua ederken üzerine bir ağırlık çöker ve vasiyetini kızanı Çamlıcalı Mehmed Ali'nin gerçekleştirdiğini görür. Çakırcalı Efe şehit düşmez ama öleceği ona da malum olmuştur.

Şehit düşmeleri ve Şehitliklerini görmeleri motifi; Sabahattin Burhan *Çakırcalı Mehmed Efe*, Sabahattin Burhan *Kurtuluş Savaşı'nda Gökçen Efe Destanı*, Sabahattin Burhan *Sökeli Cafer Efe*, Hüseyin Şahin Kula *Efeleri* başlıklı romanlarda karşımıza çıkmaktadır.

-Rüyamda Göcen Dağı karardı. Ben Göcen Dağı'ndaydım... Çok yorgunum ve o karanlığın içindeyim... Karanlık fazla sürmedi. Dağın üstüne yıldızlar düştü. Top top şavklar indi. Şavkların içinde uykuya daldım⁶⁷⁴...

Ben işareti aldım! Zaten bu zamana kadar, her an gel diyebilecekleri şekilde yaşadık; bir can için kimseye minnet etmedik... Ben işareti aldım!

⁶⁷¹ Sabahattin Burhan, *Kozalaklı Mehmed Efe 1*, s. 266.

⁶⁷² İbrahim Kiraz, *Milli Mücadele'de Bir Destan Demirci Mehmet Efe 1*, s. 46.

⁶⁷³ Feridun Kandemir, "Yörük Ali Efe Anlatıyor", *Tasviri Efkar*, 9 Mayıs 1940.

⁶⁷⁴ Sabahattin Burhan, *Kurtuluş Savaşı'nda Gökçen Efe Destanı*, s. 85.

Hacı Mustafa Efendi çok kısık ve boğuk bir sesle:

- Nasıl? diyebildi.

- Size gelmeden son gece evimde sabahladım. Bir ara üzerime ağırlık bindi. Canım geçivermiş. Gökyüzünden altın bir merdiven uzandı⁶⁷⁵...

-Ee delikanlı o günden beri nasılsın bakalım? Düğün hediye mi beğendin mi? Kurşunlu Caminin avlusunda da, caminin içinde de senin yanıdayım. Dualarını işittim. Sana söylediğim gibi zamanım azaldı. Hemen düğün için hazırlıkları bitirin ve başlatın düğünü⁶⁷⁶.

Yukarıda incelenen motiflerin, bir arada ve daha anlaşılır bir şekilde ifade edilebilmesi için motifler, aşağıda yer alan tablo üzerinde gösterilmiştir:

ESERLER	EFELER	Öksüz/ Yetim Olmaları	Çoban Olmaları	Tütün Kaçakçısı Olmaları	Yörük Olmaları	Pehlivan Olmaları	Ümmi Olmaları	Rüya Motifi	Kılık/ Kıyafet Değiştir- meleri	Zenginden Alıp Fakire Vermeleri
<i>Atçalı Kel Mehmet Efe (M.S.)</i>	Atçalı Kel Mehmet Efe	Yetim						X	X	X
<i>Sevda Zamana Sıgmaz (İ.N.A.)</i>	Atçalı Kel Mehmet Efe	Yetim	X				X		X	
<i>Atçalı (C.Ç.)</i>	Atçalı Kel Mehmet Efe	Yetim	X						X	X
<i>Çakıcı Efe (Z.B.S.)</i>	Çakıcı Mehmet Efe	Yetim		X		X			X	X
<i>Çakırcalı Mehmet Efe (M.S.)</i>	Çakırcalı Mehmet Efe	Yetim					X		X	X
<i>Çakıcı Mehmet Efe (R.İ.)</i>	Çakıcı Mehmet Efe	Yetim			X				X	X
<i>Çakırcalı Efe (Y.K.)</i>	Çakırcalı Mehmet Efe	Yetim		X		X		X	X	X
<i>Çakıcı Mehmet Efe (H.A.)</i>	Çakıcı Mehmet Efe	Yetim		X		X			X	X
<i>Çakıcı Efe (Ş.Ü.)</i>	Çakıcı Mehmet Efe	Yetim					X		X	X
<i>Çakırcalı Mehmet Efe (S.B.)</i>	Çakırcalı Mehmet Efe	Yetim		X	X	X		X	X	X
<i>İzmir'in Kavakları (M.K.)</i>	Çakıcı Mehmet Efe	Yetim		X	X	X			X	X
<i>Kamalı Zeybek (K.O.)</i>	Kamalı Zeybek						X	X	X	X
<i>Kamalı Zeybek (M.S.)</i>	Kamalı Zeybek			X					X	X
<i>Kuvayı Milliye</i>	Gökçen								X	

⁶⁷⁵ Sabahattin Burhan, *Sökeli Cafer Efe*, s. 525-526.

⁶⁷⁶ Hüseyin Şahin, *Kula Efeleri*, s. 47.

<i>Tacının İri Pırlantası Gökçen Efe (A.L.E.)</i>	Hüseyin Efe									
<i>Kurtuluş Savaşı'nda Gökçen Efe Destanı (S.B.)</i>	Gökçen Hüseyin Efe	Öksüz	X			X	X	X	X	X
<i>Dağların Kartalı Gökçen Efe (İ.Ü.)</i>	Gökçen Hüseyin Efe									X
<i>Yörük Ali (R.İ.)</i>	Yörük Ali	Öksüz/ Yetim	X		X	X			X	Güreşten Kazandığını Dağıtır
<i>Ege'nin Kurtuluş Destanı Yörük Ali Efe (S.B.)</i>	Yörük Ali Efe	Yetim	X		X		X	X	X	
<i>Efelerin Efesi Yörük Ali Efe (A.İ.U.)</i>	Yörük Ali Efe	Yetim	X		X		X		X	X
<i>Yalnız Efe (Ö.S.)</i>	Kezban Efe	Öksüz/ Yetim	X							X
<i>Dağlar Kartalı Yalnız Efe (A.İ.U.)</i>	Kezban Efe	Öksüz/ Yetim	X		X					X
<i>Umur Efe Korkusuz Şövalye (R.Ç.)</i>	Umur Efe							X	X	Ganimeti Gemideki-lerle Paylaşır.
<i>Dağlar Kralı Yörük Osman Efe (M.S.)</i>	Yörük Osman Efe	Yetim	X		X				X	X
<i>Ateşten Ateşe (G.Y.)</i>	Akça Efe								X	Yunanlılar-dan aldıklarını dağıtır.
<i>Kozalaklı Mehmet Efe (S.B.)</i>	Kozalaklı Mehmet Efe		X				X	X	X	X
<i>Ispartalı Mahmut Efe (C.G.E.)</i>	Ispartalı Mahmut Efe	Yetim								
<i>Çete Ayşe (S.B.)</i>	Çete Ayşe							X		
<i>Sökeli Cafer Efe (S.B.)</i>	Sökeli Cafer Efe							X	X	
<i>Kula Efeleri (H.Ş.)</i>	Yaba Ayak Efe/ İhsan oğlu Mehmet Efe							X	X	X
<i>Kara Efe (Ç.D.)</i>	Kara Efe								X	X
<i>Efem (A.K.S.)</i>	Kemal Efe	Öksüz/ Yetim							X	
<i>Milli Mücadele'de Bir Destan Demirci Mehmet</i>	Demirci Mehmet Efe	Yetim		X				X	X	X

Efe (İ.K)									
Fadime Efe (E.A.)	Fadime Efe		X		X			X	

ESERLER	EFELER	Paralo Kullanma-ları	Ayak Çabukluğu/ Olağanüstü Bir Hıza Sahip Olmaları	Kendilerine Kurşun İşlemediğine İnanılması	Haksızlığa Uğramaları/ İntikam Duygusu/ Vatan Sevgisi	Osmanlı Hükümeti'ne Güvenme-meleri	Savaş Hilelerine Başvurma-ları	İyi Atıcı Olmaları	Zorda Kalmadıkça Askere Kurşun Sıkamalar
Atçalı Kel Mehmet Efe (M.S.)	Atçalı Kel Mehmet Efe	X			Haksızlığa Uğraması		X	X	X
Sevda Zamana Sığmaz (İ.N.A.)	Atçalı Kel Mehmet Efe				Haksızlığa Uğraması	X			
Atçalı (C.Ç.)	Atçalı Kel Mehmet Efe	X		X	Haksızlığa Uğraması	X			X
Çakıcı Efe (Z.B.S.)	Çakıcı Mehmet Efe	X	X	X	İntikam Duygusu		X	X	X
Çakırcalı Mehmet Efe (M.S.)	Çakırcalı Mehmet Efe	X		X	İntikam Duygusu	X	X	X	
Çakıcı Mehmet Efe (R.İ.)	Çakıcı Mehmet Efe	X	X	X	İntikam Duygusu		X	X	X
Çakırcalı Efe (Y.K.)	Çakırcalı Mehmet Efe		X	X	İntikam Duygusu	X	X	X	X
Çakıcı Mehmet Efe (H.A.)	Çakıcı Mehmet Efe	X			İntikam Duygusu		X	X	
Çakıcı Efe (Ş.Ü.)	Çakıcı Mehmet Efe	X	X	X	İntikam Duygusu		X	X	X
Çakırcalı Mehmet Efe (S.B.)	Çakırcalı Mehmet Efe	X	X	X	İntikam Duygusu		X	X	X
İzmir'in Kavakları (M.K.)	Çakıcı Mehmet Efe		X	X	İntikam Duygusu		X	X	X
Kamalı Zeybek (K.O.)	Kamalı Zeybek			X					X
Kamalı Zeybek (M.S.)	Kamalı Zeybek				İntikam Duygusu				X
Kıvayı Milliye Tacının İri Pırlantası Gökçen Efe (A.L.E.)	Gökçen Hüseyin Efe	X			Vatan Savunması		X	X	
Kurtuluş Savaşı'nda Gökçen Efe Destanı (S.B.)	Gökçen Hüseyin Efe	X	X					X	X
Dağların Kartalı Gökçen Efe (İ.Ü.)	Gökçen Hüseyin Efe							X	
Yörük Ali (R.İ.)	Yörük Ali	X	X	X	İntikam Duygusu	X			X
Ege'nin Kurtuluş Destanı Yörük Ali Efe (S.B.)	Yörük Ali Efe		X	X		X	X	X	X

<i>Efelerin Efesi Yörük Ali Efe(A.İ.U.)</i>	Yörük Ali Efe							X	X
<i>Yalnız Efe (Ö.S.)</i>	Kezban Efe				İntikam Duygusu	X			X
<i>Dağlar Kartalı Yalnız Efe (A.İ.U.)</i>	Kezban Efe				İntikam Duygusu			X	X
<i>Umur Efe Korkusuz Şövalye (R.Ç.)</i>	Umur Efe								
<i>Dağlar Kralı Yörük Osman Efe (M.S.)</i>	Yörük Osman Efe				Haksızlığa Uğraması		X	X	
<i>Ateşten Ateşe (G.Y.)</i>	Akça Efe	X			Vatan Savunması	X			
<i>Kozalaklı Mehmet Efe (S.B.)</i>	Kozalaklı Mehmet Efe			X	İntikam Duygusu			X	X
<i>Ispartalı Mahmut Efe (C.G.E.)</i>	Ispartalı Mahmut Efe								
<i>Çete Ayşe (S.B.)</i>	Çete Ayşe				Vatan Savunması			X	
<i>Sökeli Cafer Efe (S.B.)</i>	Sökeli Cafer Efe	X			İntikam Duygusu			X	X
<i>Kula Efeleri (H.Ş.)</i>	Yaba Ayak Efe/ İhsanoğlu Mehmet Efe	X			Vatan Savunması			X	
<i>Kara Efe (Ç.D.)</i>	Kara Efe				İntikam Duygusu			X	
<i>Efem (A.K.S.)</i>	Kemal Efe	X		X	Vatan Savunması			X	
<i>Milli Mücadele'de Bir Destan Demirci Mehmet Efe (İ.K)</i>	Demirci Mehmet Efe	X				X		X	X
<i>Fadime Efe (E.A.)</i>	Fadime Efe	X	X		Vatan Savunması	X		X	

ESERLER	EFELER	Irza/ Namusa Saygı Göstermeleri	Alıkoyduklarına İyi Davranmaları	Nankörlük Etmemeleri	Kamu Malına El Uzatmamaları	Dini İbadetlere Karşı Hassasiyetleri	İçkiden Uzak Durmaları	Şehit Düşmeleri/ Şehitliklerini Görmeleri
<i>Atçalı Kel Mehmet Efe (M.S.)</i>	Atçalı Kel Mehmet Efe	X	X		X	Namaz Kılar		
<i>Sevda Zamana Sığmaz (İ.N.A.)</i>	Atçalı Kel Mehmet Efe	X						
<i>Atçalı (C.Ç.)</i>	Atçalı Kel Mehmet Efe	X				Namaz Kılar		
<i>Çakıcı Efe</i>	Çakıcı Mehmet	X	X			Namaz Kılar/	X	

(Z.B.S.)	Efe					Oruç Tutar		
Çakırcalı Mehmet Efe (M.S.)	Çakırcalı Mehmet Efe	X	X	X		Namaz Kılar	X	
Çakıcı Mehmet Efe (R.İ.)	Çakıcı Mehmet Efe	X	X			Namaz Kılar	X	
Çakırcalı Efe (Y.K.)	Çakırcalı Mehmet Efe	X	X			Namaz Kılar		
Çakıcı Mehmet Efe (H.A.)	Çakıcı Mehmet Efe	X	X			Namaz Kılar	X	
Çakıcı Efe (Ş.Ü.)	Çakıcı Mehmet Efe	X	X			Namaz Kılar/ Oruç Tutar	X	
Çakırcalı Mehmet Efe (S.B.)	Çakırcalı Mehmet Efe	X	X	X		Namaz Kılar/ Oruç Tutar	X	X
İzmir'in Kavakları (M.K.)	Çakıcı Mehmet Efe	X	X			Namaz Kılar/ Oruç Tutar	X	
Kamalı Zeybek(K.O.)	Kamalı Zeybek	X				Namaz Kılar		
Kamalı Zeybek (M.S.)	Kamalı Zeybek					Namaz Kılar		
Kuvayı Milliye Tacının İri Pırlantası Gökçen Efe (A.L.E.)	Gökçen Hüseyin Efe	X	X			Namaz Kılar		
Kurtuluş Savaşı'nda Gökçen Efe Destanı (S.B.)	Gökçen Hüseyin Efe	X	X			Namaz Kılar/ Oruç Tutar		X
Dağların Kartalı Gökçen Efe (İ.Ü.)	Gökçen Hüseyin Efe	X	X			Namaz Kılar		
Yörük Ali (R.İ.)	Yörük Ali					Namaz Kılar	X	
Ege'nin Kurtuluş Destanı Yörük Ali Efe (S.B.)	Yörük Ali Efe	X	X					
Efelerin Efesi Yörük Ali Efe(A.İ.U.)	Yörük Ali Efe	X				Namaz Kılar		
Yalnız Efe (Ö.S.)	Kezban Efe					Namaz Kılar		
Dağlar Kartalı Yalnız Efe (A.İ.U.)	Kezban Efe					Namaz Kılar		
Umur Efe Korkusuz Şövalye (R.Ç.)	Umur Efe	X	X					
Dağlar Kralı Yörük Osman Efe (M.S.)	Yörük Osman Efe							
Ateşten Ateşe (G.Y.)	Akça Efe					Namaz Kılar	X	
Kozalaklı Mehmet Efe (S.B.)	Kozalaklı Mehmet Efe	X	X	X	X	Namaz Kılar		

<i>Ispartalı Mahmut Efe</i> (C.G.E.)	Ispartalı Mahmut Efe							
<i>Çete Ayşe</i> (S.B.)	Çete Ayşe					Namaz Kılar/ Oruç Tutar		
<i>Sökeli Cafer Efe</i> (S.B.)	Sökeli Cafer Efe	X	X			Namaz Kılar		X
<i>Kula Efeleri</i> (H.Ş.)	Yaba Ayak Efe/ İhsan oğlu Mehmet Efe	X	X					X
<i>Kara Efe</i> (Ç.D.)	Kara Efe							
<i>Efem</i> (A.K.S.)	Kemal Efe		X			Namaz Kılar	X	
<i>Milli Mücadele'de Bir Destan Demirci Mehmet Efe</i> (İ.K)	Demirci Mehmet Efe	X	X	X		Namaz Kılar	X	
<i>Fadime Efe</i> (E.A.)	Fadime Efe							

Yukarıda yer alan tablo1 de boş bırakılan motifler hakkında romanlarda, ya bir bilgi verilmemiş ya da tam aksi bir düşünce ifade edilmiştir. Özellikle ırza/namusa saygılı olmaları, alıkoyduklarına iyi davranmaları, içkiden uzak durmaları, nankörlük etmemeleri, Osmanlı Hükümeti'ne güvenmemeleri, kamu malına el uzatmamaları vb. motifler hemen hemen bütün romanlarda karşımıza çıkmaktadır. Fakat romanlarda bahsi geçen motif açıkça belirtilmediği takdirde, anlatımlardan çıkarılabilecek olan bu motiflere çalışmada yer verilmemiştir. Sadece yukarıda yer alan ve söz konusu olan bu durumu içeren her motif incelemesinde romanlar belirtilirken “vb.” ifadesi kullanılmıştır. Ayrıca motifleri incelemeye geçmeden önce de belirtildiği gibi, tabloda işaretli olan motifler, sadece söz konusu *efe* ve onun *zeybekleri* için geçerlidir. Romanların diğer kahramanlarına ait motifler, çalışmada dikkate alınmamıştır.

Kısaca, yukarıda yer alan tabloda da görüldüğü gibi, romanlarda en çok kullanılan motiflerin arasında; öksüz/yetim olmaları, haksızlığa uğramaları/intikam duygusu/vatan savunması, kılık/kıyafet değiştirmeleri, zorda kalmadıkça askere kurşun sıkmamaları, zenginden alıp fakire vermeleri, ırza/namusa saygı göstermeleri, Osmanlı Hükümeti'ne güvenmemeleri, iyi atıcı olmaları, namaz kılıp/oruç tutmaları vb. motifler yer almaktadır. Romanlarda en az karşımıza çıkan motifler ise; tütün kaçakçısı olmaları, nankörlük etmemeleri, şehit düşmeleri ve şehitliklerini görmeleri vb. motifler yer almaktadır.

Romanlardaki anlatımlardan yola çıkarak *efeleri*, anne- baba sevgisi ve korunmasından mahrum büyüyen, yoksul ailelerin çocukları oldukları için geçimlerini çobanlıkla ya da tütün kaçakçılığı ile sağlayan, iyi eğitim almamış / alamamış kişiler olarak tanımlayabiliriz. *Efeler*, Türktürler ve Yörüklerin soyundan geldikleri de bazı romanlarda belirtilmiştir. Güçlü kuvvetli, iyi atıcı olan *efeler*, haksızlığa boyun eğmemiş ve intikam duygularıyla dağlara çıkmışlardır. *Efeler*, kendilerinden önce yaşamış olan *efelerin* başlarına gelenleri düşünerek Osmanlı Hükümeti'ne de güvenmemişlerdir. *Efeler*, kendi kurallarını koymuşlar, zorda kalmadıkça askere kurşun sıkmamışlar, zenginden alıp fakirlere dağıtmışlar, ırza/namusa saygılı olmuşlar, alıkoydukları kişilere misafirleri gibi davranmışlar, nankörlük etmekten uzak durmuşlardır. *Efeler*, dine aykırı davranışlarda bulunmuş olsalar da, dinin emrettiği bazı emirleri yerine getirmişlerdir. *Efeler* namaz kılıp, oruç tutmuşlar, içkiden de uzak durmuşlardır. Fakat *efelerin* içkiden uzak durmalarında dini inançlarından öte, hayatlarını tehlikeye atmama düşüncesi daha baskın gelmiştir. Ayrıca çeteler, aralarında iletişimi kolaylaştıracak bazı parolalar oluşturmuşlar, bir yerden bir yere hareket ederlerken çevrelerindeki insanları hayrette bırakacak kadar hızlı hareket edebilmişler, devletin malına el uzatmamışlardır. *Efeler*, çatışma anlarında savaş hilelerine başvurmuşlar, en çetin çatışmalardan bile yara almadan uzaklaşabilmişlerdir. *Efelerin* bu davranışları da halk arasında, kendilerine kurşun işlemediği inancını doğurmuştur. Bazı *efeler* ise şehit düşmüşler, şehit düşeceklerini ya da öleceklerini önceden hissetmişlerdir.

Yukarıda yer alan motiflerin dışında romanlarda *efelerin* kimselere kolay kolay güvenmedikleri, herkesten kuşku duydukları da görülmektedir. *Efeler* ilk defa yemek yiyecekleri yerlerde, yemeği ilk önce ev sahibine yedirmişler daha sonra da kendileri yemişlerdir. *Efeler*, sözlerinden dönmeyen kişilerdir. Ağızlarından bir söz çıktığı vakit, onu ne olursa olsun mutlaka gerçekleştirmişlerdir. Ayrıca *efeler*, merhamet duygularından çoğu zaman mahrum kişilerdir. Özellikle bu konuda, kendi kanunlarına göre cezası ölüm olan kişilere karşı taviz vermemişler, onlara merhamet etmemişlerdir. *Efelerin* bu özellikleri, hemen hemen dağda yaşayan herkeste görüldüğü için, onları ayırt edici bir özellik olarak karşımıza çıkmamaktadır. Bunun için de çalışmada bu unsurlara ayrıca yer verilmemiştir.

Yukarıda yer alan motiflerin hemen hemen hepsi, araştırmacılar tarafından büyük *efe* olarak anılan Çakırcalı Mehmet Efe'de görülmektedir. Daha sonra da romanlarda Gökçen Hüseyin Efe, Yörük Ali Efe, Kozalaklı Mehmed Efe, Demirci Mehmet Efe vb. *efelerin*, motiflerin büyük çoğunluğunu taşıdığını görmekteyiz.

Efelik temasını Türk Edebiyatı'na kazandıran yazarların başında gelen Sabahattin Burhan, Murat Sertoğlu ve Ali İhsan Usta ile Zeynel Besim Sun, İbrahim Kiraz tespit ettiğimiz motiflerin hemen hemen hepsine romanlarında yer vermişlerdir. Motifler incelendiğinde söz konusu motiflerin Milli Mücadele yıllarından önce *efelik* yapmış olan kişilerin anlatımında daha çok kullanıldığı da görülmektedir. Yani vatan savunması için silah kuşanıp dağa çıkan *efeler*de, tespit edilen motifler daha az karşımıza çıkmaktadır.

Romanlarda yer alan bu motifler, *efelerin* hayatlarını anlatan ya da *zeybeklik* konusunda araştırmaları bulunan kişiler tarafından da dile getirilmektedir. Çalışmanın birinci bölümünde bu konuda ayrıntılı bilgilere yer verildiği için bu bölümde, yer yer konuyla alakalı farklı kişilerin fikirlerinden alıntılar yapılmıştır. Zaten roman yazarlarının çoğu, romanlarını yazmadan önce anlatacakları *efe* ve *efenin* yaşadığı bölge hakkında araştırmalarda bulundukları ve romanlarında da elde ettikleri belge ve kaynaklardan yararlandıkları için, romanlarda ifade edilen bilgilerle kaynaklarda yer alan bilgiler arasında çok büyük farklılıklar göze çarpmamaktadır. Bu durum da bizlere sadece roman yazarlarının değil diğer araştırmacıların da *efeler* ve *zeybeklerin* kişilikleri, tutumları, davranışları vb. konularda benzer fikirlere sahip olduklarını göstermektedir.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

YAZARLARIN ALGISIYLA EFELİK KAVRAMINA TOPLUMSAL VE

KURUMSAL BAKIŞ

Araştırmanın bu bölümünde yazarların, *efelik* kültürüne ait olan *e*, *başzeybek/başkızan*, *zeybek*, *kızan*, *çalıkakıcı*/adi *eşkıya*/haydut tiplerini romanlarında nasıl ifade ettikleri, bu tipleri hangi yönleriyle öne çıkardıkları incelenecektir. Ayrıca yazarların, *efelik* kavramına nasıl baktıkları, Osmanlı Hükümeti'nin, köylülerin, askerlerin, yabancıların vb. kişi ve kurumların romanlarda *efelere* nasıl yaklaştıkları, onların *efelere* karşı olan tutumları ele alınacaktır.

Efelik kültürüne ait olan tiplere geçmeden önce tip kavramının, kaynaklarda nasıl ele alındığına açıklık getirelim.

TDK'nın yayımlamış olduğu *Türkçe Sözlük*'te tip kavramı edebiyat alanında, belirli bir grubu temsil eden kişi olarak ele alınmış ve şu ifadelerle açıklanmıştır:

Hikâye, roman, tiyatro gibi uzun anlatıma dayalı edebi eserlerde kişi kadrosu içinde yer alan ve belirli bir düşüncenin, topluluğun zihniyetini ve ideolojinin temsilciliğini yüklenen kişi: Batılılaşmanın yanlış anlaşılmasını sergileyen tip: Bihruz Bey⁶⁷⁷.

Turan Karataş ise, *Edebiyat Terimleri Sözlüğü* başlıklı eserinde tip kavramını, eserin niteliğini belirleyen, temellendiren ana unsurlardan biri olarak görür ve bu kavramı şu cümlelerle açıklar:

⁶⁷⁷ *Türkçe Sözlük*, Ankara: Türk Dil Kurumu, 11. Basım, 2011, s. 2357.

Tip. Karakter. Hikâye veya romanlardaki kimi kahramanların, ayırt edici vasıflarıyla toplumsal bellekte yaşayanları... Kahramanlardan farklı olan tip, öykü, roman, tiyatro ve destan gibi eserlerde, eserin niteliğini belirleyen, temellendiren ana unsurlardan biridir⁶⁷⁸.

Mehmet Kaplan (1915-1986), *Türk Edebiyatı Üzerinde Araştırmalar 3 Tip Tahlilleri* başlıklı eserinde tipi, vakaya dayanan edebi eserlerdeki, vakayı gerçekleştiren ve eserin belkemiğini teşkil eden asli bir kahraman olarak ele alır. Tip kavramını net bir şekilde ifade edebilmenin güç olduğunu belirten Mehmet Kaplan, “şahsiyet”in tek olduğunu fakat “tip”in küçük farklarla da olsa başka eserlerde karşımıza çıkabileceğini belirterek tip kavramı için eserinde şu ifadeleri kullanır:

*Tipler sosyal bakımdan manalıdır. Onlar muayyen bir devirde toplumun inandığı temel kıymetleri temsil ederler. Bunlar arasında toplumun sevmediği, küçük gördüğü, alay ettiği tipler de vardır*⁶⁷⁹.

Mehmet Tekin ise *Roman Sanatı* başlıklı eserinde tip kavramını, yukarıda yer alan paragraflarda olduğu gibi toplumsal hayatta diğer insanlardan duyusu, davranış, meslek, mizaç vb. özellikleriyle ayrılan ve farklı olan kişiler olarak değerlendirir. Mehmet Tekin, tip olarak adlandırılan bu kişilerin, kendisinin dışında kalan değerlerin birer temsilcisi olduğunu düşünür ve tip için şu ifadeleri kullanır:

*Tip, tarihsel önemi veya toplumsal konumu hemcinslerinden farklı olan bir roman kahramanıdır. O, romancı tarafından mecburiyetten çok, gerekli olduğu için çizilmiştir. Romancı onunla toplumsal sorunları irdeleme fırsatı yakalar*⁶⁸⁰.

Yukarıdaki bilgileri özetlersek, tip kısaca halkın genel bir kesiminin temel özelliklerini temsil eden karakterdir. Tip geneli, yani genel hususiyetleri yansıtır. Buna karşılık kahramanlar, özel hususiyetleri yansıtır. Romanlarda yer alan tipler, diğer roman kahramanlarından ayrılan ve olayların temelini oluşturan, sahip oldukları şahsi özellikleriyle diğerlerinden ayrılan kişilerdir. Bu kişiler, hemen hemen aynı kişisel özellikleri taşımasa da benzer niteliklerle başka romanlarda da karşımıza çıkarlar ve toplumun belirli bir kesimini temsil ederler. Örneğin, Cumhuriyet Devri Türk romanında idealist öğretmen tipi veya Tanzimat romanında alafranga tipi gibi tipler Türk romanında çok kullanılmış bir anlatı

⁶⁷⁸ Turan Karataş, *Edebiyat Terimleri Sözlüğü*, Ankara: Akçağ Yayınları, 3. Basım, 2007, s. 485.

⁶⁷⁹ Mehmet Kaplan, *Türk Edebiyatı Üzerinde Araştırmalar 3 Tip Tahlilleri*, İstanbul: Dergâh Yayınları, 9. Basım, 2014, s. 5.

⁶⁸⁰ Mehmet Tekin, *Roman Sanatı*, İstanbul: Ötüken Neşriyat, 7. Basım, 2009, s. 105.

malzemesi olarak karşımıza çıkarlar. Konusunu *efelerin* maceralarından alan romanlarda da Batı Anadolu Türklüğünün önemli bir temsilcisi olan *efeler* belirgin özellikleriyle daima öne çıkmışlardır. Araştırmamızda romanlarda belirgin özellikleriyle öne çıkan tipler olarak *e*, *başzeybek/başkızan*, *zeybek*, *kızan*, çalıkakıcı/adi eşkıya/haydut tiplerini görmekteyiz. Bu bölümde söz konusu tipler, araştırmada yer alan romanlardan hareketle, tiplerin genel hususiyetleri dikkate alınarak incelenecektir.

4.1. Yazarların Algısıyla Efelik Kavramına Bakış

İncelenen romanlarda, unutulmaya yüz tutmuş olan *efelik* kültürünü canlandırmak, yeni nesle bu kültürü öğretmek amacıyla *efeliğe* ait bazı hususiyetler ele alınmıştır. Yazarlar *efelerin* özelliklerini ortaya çıkarmışlar, bir *efeye* yakışacak ya da yakışmayacak davranışları çoğu zaman, kahramanları aracılığıyla belirtmişlerdir. Böylece yazarlar, *efelik* kültürüne ait olan *e*, *başzeybek / başkızan*, *zeybek*, *kızan*, çalıkakıcı / eşkıya / haydut tiplerine ait özellikleri, romanlarında dile getirmişlerdir.

4.1.1. Yazarların Algısıyla Efelik Kavramına Ait Olan Tipler

Efe, aynı amaç için bir araya gelmiş insanlara önderlik eden, onların başı olan kişidir. *Efenin* sağ kolu olarak da nitelendirilen *başzeybek / başkızan*, *efeden* sonra grupta sözü geçer ve *e* olmadığı zamanlarda *efenin* görevlerini üstlenir. Daha sonra da *zeybekler* ve gruba daha yeni dâhil olmuş *kızanlar* gelmektedir. *Efelerin* kendi aralarında çalıkakıcı diye nitelendirdikleri kişiler ise, *efeliğe* yakışmayacak davranışlar sergilerler. Kısaca ifade etmeye çalıştığımız bu tipler, romanlarda hemen hemen benzer özellikleriyle şöyle ele alınmaktadır:

4.1.1.1. Efe Tipi

Yazarların bazıları romanlarında, *efelik* kavramını tanımlamışlar ve daha sonra da bir *e* de bulunması gereken nitelikleri ifade etmişlerdir. Böylece romanlarda, *efelik* tipinin bariz özellikleri ön plana çıkarılmıştır.

Romanlarda ifade edilen *efelik* kavramına baktığımız zaman İsmet Nadir Atasoy, Murat Sertoğlu, Reşat İleri, Sabahattin Burhan, Yaşar Kemal, İbrahim Kiraz vb. yazarlar, gerek kendileri gerekse kahramanları aracılığıyla genel olarak *efeliği* şöyle tanımlamışlardır: *Efe*, çetenin reisine verilen isimdir. *Efe*, önde olan önden giden bir yigittir. Çetenin tek hâkimi *efedir*. *Efeyi* kendi adamları seçerler ve bu adamlar, *efenin* her emrini yerine getirmekle sorumludurlar. *Efenin*, sözünün üstüne söz söylenmemektedir. Bir adam bir defa *e* oldu mu

düze de inse, başka çeteye de katılsa yine de *efe* olarak kalır ve bir *efeye* düşen görevleri yerine getirir⁶⁸¹. *Efe*, büyük demek, baş demek, reis, demek, rehber demektir⁶⁸².

Kemal Ormancıoğlu ise *Kamalı Zeybek* başlıklı romanında *efeleri*, bölgede ciddi tanınan, doğru konuşan, mertliği ile şöhret bulan kişiler olarak tanımlamaktadır⁶⁸³. Böylece Ormancıoğlu, *efelik* kavramını diğer yazarlara göre daha genellemektedir.

Bir kişiyi *efe* olabilmesi için, ya büyük bir başarı elde etmesi gerekir⁶⁸⁴ ya da uzun seneler bir *efenin* yanında *kızanlık*, *zeybeklik* yapmalıdır. Çünkü dağlarda tek başına dolaşmak kolay değildir. Onun için de *efelerin* emin yataklara, tecrübeli arkadaşlara ihtiyaçları vardır. *Efeler*, sebepsiz yere adam öldürmezler, kendi çıkarları için adam vurmazlar, tereddüt etmeden en büyük tehlikelere atlarlar⁶⁸⁵. Yörüklerle geçinemeyen, onlara ters düşen *efeler*, uzun müddet dağlarda barınamazlar⁶⁸⁶. Bir *efe* önündeki dağları değil, dağların ardındakini de görebildiği sürece yaşayabilmiştir⁶⁸⁷. *Efeler*, etrafındaki adamların her türlü ihtiyaçlarını karşılamakla yükümlüdürler. *Efeler* süse ve şatafata önem vermeseler de *kızanlarını*, güzel ve gösterişli bir şekilde giydirmişler, bu konuda ve silah alışverişinde pazarlık etmemişler, bunu da *efeliğin* şanından saymışlardır⁶⁸⁸. *Efeler* ırza/namusa el uzatmamışlar, kadın kız kaçırmamışlar, evlilik dışında kadınlardan ve içkiden uzak durmuşlardır⁶⁸⁹. *Efeler*, kadın eşyalarına veya genç bir kızın çeyizine el sürmeyi son derece ayıp saymışlardır⁶⁹⁰. *Efeler* mert, yiğit, fakiri fukarayı kollayan, mazlumdaki yana olup zalimin karşısında duran

⁶⁸¹ İsmet Nadir Atasoy, *Sevda Zamana Sığmaz*, s. 290.

Murat Sertoğlu, *Çakırcalı Mehmet Efe*, s. 14.

Murat Sertoğlu, *Kamalı Zeybek*, s. 31.

Reşat İleri, “Çakıcı Mehmet Efe”, s. 8 ve 55.

Sabahattin Burhan, *Kozalaklı Mehmed Efe I*, s. 156.

Sabahattin Burhan, *Kurtuluş Savaşı'nda Gökçen Efe Destanı*, s. 222.

Yaşar Kemal, *Çakırcalı Efe*, s. 35 ve 63.

⁶⁸² İbrahim Kiraz, *Milli Mücadele'de Bir Destan Demirci Mehmet Efe III*, s. 578.

⁶⁸³ Kemal Ormancıoğlu, *Kamalı Zeybek*, s. 5.

⁶⁸⁴ Reşat İleri, “Çakıcı Mehmet Efe”, s. 47.

⁶⁸⁵ Ali İhsan Usta, *Dağlar Kartalı Yalnız Efe*, s. 90.

Murat Sertoğlu, *Dağlar Kralı Yörük Osman Efe*, s. 3 ve 8.

⁶⁸⁶ Sabahattin Burhan, *Kurtuluş Savaşı'nda Gökçen Efe Destanı*, s. 63.

⁶⁸⁷ Sabahattin Burhan, *Kurtuluş Savaşı'nda Gökçen Efe Destanı*, s. 25.

Sabahattin Burhan, *Çakırcalı Mehmed Efe*, s. 368.

⁶⁸⁸ Murat Sertoğlu, *Çakırcalı Mehmet Efe*, s. 122.

Murat Sertoğlu, *Kamalı Zeybek*, s. 72.

Şeref Üsküp, *Çakıcı Efe*, s. 121.

⁶⁸⁹ Cem Çelik, *Atçalı*, s. 48.

Mevlüt Kaplan, *İzmir'in Kavakları*, s. 69.

Murat Sertoğlu, *Çakırcalı Mehmet Efe*, s. 30.

Sabahattin Burhan, *Çakırcalı Mehmed Efe*, s. 22 ve 85.

Kemal Ormancıoğlu, *Kamalı Zeybek*, s.73.

Zeynel Besim Sun, *Çakıcı Efe*, Forma 1, s. 6.

⁶⁹⁰ Murat Sertoğlu, *Kamalı Zeybek*, s. 154.

kişilerdir⁶⁹¹. *Efeler*, ev sahibini dağa kaldırmak ya da onu öldürmek istediklerinde, o evin ekmeğini yememişler ekmeğini yedikleri eve kötülükte bulunmamışlardır. Ayrıca *efeler*, emin olmadıkları kişilerin davetlerine gitmemişler, güvenmedikleri kişilerle aynı yerde uyumamışlardır⁶⁹². *Efeler* alıkoyduklarına işkence yapmaktan uzak durmuşlar, elinde silahı olmayan kişileri öldürmeyi, kendilerine yakıştırmamışlar, alıkoyduklarına hakaret etmemişlerdir⁶⁹³.

İki rakip *efer*, aynı zamanda dağda veya düzde bulunmamışlardır. *Efelerden* biri dağa çıktı mı diğeri düze inmiş, hükümetçe kırserdarlığına tayin edilen *efer* rakibinin peşine düşmüştür. Ya da *efeler* birbirlerine pusu kurmuşlar, rakibini ortadan kaldıran *efer* bölgesinde rahat rahat dolaşabilmiştir. Ayrıca bir kimse dağa çıkmak istediği zaman, tanınmış *efelere* başvurmuş, onların rızası ile ya kendi başlarına *efelik* yapmışlar ya da *efenin* maiyetine girmişlerdir⁶⁹⁴. Bazen bir *efer* en çok güvendiği adamını, rakibinin yanına *kızan* olarak göndermiş sonra da ilk fırsatta rakibini vurmuştur. *Efeler*, müsademeye başladıkları zaman karşı tarafı kışkırtacak bazı ifadeler kullanarak, onların açık vermelerini amaçlamışlar ve düşmanları meydana çıktıkları anda da onları vurmuşlardır⁶⁹⁵. *Efeler*, zaptiyelerle veya düşmanı oldukları *efelerle* çarpışırken yaralılarını almak veya onların yaralarını sarmak için aralarında silah kesi/ateş kesi kabul etmişlerdir⁶⁹⁶. *Efelerin* arasında okuma-yazma bilenlerin sayısı azdır. *Efelerin* çoğunluğu eğitim almamış kişilerdir⁶⁹⁷. *Efeler*, en zor zamanlarda bile güçlü görünmüşlerdir. Çünkü bir *efeye* ağlamak yakışmaz. *Efeler* dertlerini, sıkıntılarını içine atar, *zeybeklerine* karşı her daim güçlü, kuvvetli görünürlerdi⁶⁹⁸. Bir *efer* verdiği sözden

⁶⁹¹ Cem Çelik, *Atçalı*, s. 67.

İbrahim Kiraz, *Milli Mücadele’de Bir Destan Demirci Mehmet Efe I*, s. 21 ve 401.

Kemal Ormancıoğlu, *Kamalı Zeybek*, s. 60-61.

⁶⁹² Sabahattin Burhan, *Kozalaklı Mehmed Efe*, 1. Cilt, s. 173, 193 ve 264.

⁶⁹³ Murat Sertoğlu, *Dağlar Kralı Yörük Osman Efe*, s. 14 ve 17.

Sabahattin Burhan, *Çakırcalı Mehmed Efe*, s. 109.

Şeref Üsküp, *Çakıcı Efe*, s. 48.

⁶⁹⁴ Murat Sertoğlu, *Çakırcalı Mehmet Efe*, s. 37 ve 96.

Murat Sertoğlu, *Kamalı Zeybek*, s. 30-31.

Sabahattin Burhan, *Kozalaklı Mehmed Efe*, 1. Cilt, s. 161.

⁶⁹⁵ Hayreddin Asarcıklı, *Çakıcı Mehmet Efe*, s. 246.

Murat Sertoğlu, *Kamalı Zeybek*, s. 63 ve 220.

Murat Sertoğlu, *Atçalı Kel Mehmet Efe*, s. 113.

Sabahattin Burhan, *Çakırcalı Mehmed Efe*, s. 165.

Zeynel Besim Sun, *Çakıcı Efe*, Forma 5, s. 72.

⁶⁹⁶ Murat Sertoğlu, *Kamalı Zeybek*, s. 265.

Sabahattin Burhan, *Kozalaklı Mehmed Efe*, 1. Cilt, s. 363.

⁶⁹⁷ Murat Sertoğlu, *Çakırcalı Mehmet Efe*, s. 84.

Sabahattin Burhan, *Ege’nin Kurtuluş Destanı Yörük Ali Efe*, 2. Cilt, s. 26.

⁶⁹⁸ İbrahim Ünsal, *Dağların Kartalı Gökçen Efe*, s. 40.

Sabahattin Burhan, *Ege’nin Kurtuluş Destanı Yörük Ali Efe*, 2. Cilt, s. 224.

Sabahattin Burhan, *Kurtuluş Savaşı’nda Gökçen Efe Destanı*, s. 272.

dönmemiş ve her ne olursa olsun sözünü tutmuştur⁶⁹⁹. Bir *eşe*, devlet karşısında eğilmeyeceğinden dolayı devletten affını istememiştir. *Eşeye* af teklifi, devletten gelmelidir⁷⁰⁰. *Eşelik* geleneğine göre bir *efenin* düze inmesi doğaldır, bu durum acizlik olarak addedilmez⁷⁰¹. *Eşe* düze indiğı zaman, evinde günlerce ziyafet vermesi ve bu ziyafeti bütün tanıdıklarını davet etmesi şarttır⁷⁰². Bir *eşe*, vatanı işgal altındayken elini kolunu sallaya sallaya dolaşamaz. *Eşeler*, vatanlarının elden gitmesine seyirci kalamazlar ve vatanları için canlarını feda etmeye hazırdırlar⁷⁰³. *Eşelerin* sonları ölüm olmuştur. *Eşeler* ya bir kurşunla ya da çingenenin yağlı ipinde can vermişlerdir. *Eşeler*, sonlarını bile bile bu yola girmişlerdir⁷⁰⁴. *Eşelerin*, mezarı olmaz. En fazla *efelerin* başları gömülebilir. Bunun sebebi de *efelerin*, Osmanlı Hükümeti'nin mızrağına başlarının takılmalarına razı olmamalarıdır⁷⁰⁵. *Eşenin* vasiyeti mutlaka yerine getirilir. Bir *eşeye* yapılan haksızlığı diğer *efeler* kabullenemez ve *efenin* intikamını alırlar⁷⁰⁶.

Yukarıdaki paragraflarda da görüldüğü gibi yazarlar, *efelik* tipinin öne çıkan niteliklerini romanlarında ifade etmişler, *efeleri* sıradan eşkıyalardan ayıran özelliklerini ortaya koymuşlardır. Böylece yazarlar, Türk kültüründe yer alan *efelik* kavramına da bir açıklık getirmişlerdir. İncelenen romanlarda yukarıda izah edilen *efelik* tipinin özelliklerine en fazla sahip olan *efeler* arasında, Çakırcalı Mehmet Efe, Gökçen Hüseyin Efe, Yörük Ali Efe vb. *efeler* yer almaktadır.

4.1.1.2. Başzeybek/Başkızan Tipi

İncelenen romanlarda, çetede *başzeybek* veya *başkızan* diye nitelendirilen ve *efenin* sağ kolu olan bu kişiler hakkında ayrıntılı bilgilere yer verilmemiştir. Çetede *efeden* sonra

Sabahattin Burhan, *Sökeli Cafer Eşe*, s. 174.

Rıza Çavdarlı, "Umur Eşe Korkusuz Şövalye", s. 29.

⁶⁹⁹ İbrahim Kiraz, *Milli Mücadele'de Bir Destan Demirci Mehmet Eşe III*, s. 539.

İbrahim Ünsal, *Dağların Kartalı Gökçen Eşe*, s. 76.

Sabahattin Burhan, *Çete Ayşe*, 2. Cilt, s. 332.

⁷⁰⁰ Mevlüt Kaplan, *İzmir'in Kavakları*, s. 112.

Zeynel Besim Sun, *Çakıcı Eşe*, Forma 12, s. 190.

⁷⁰¹ Murat Sertoğlu, *Dağlar Kralı Yörük Osman Eşe*, s. 61.

⁷⁰² Murat Sertoğlu, *Kamalı Zeybek*, s. 301.

⁷⁰³ Ali İhsan Usta, *Dağlar Kartalı Yalnız Eşe*, s. 9.

A. Levent Ertekin, *Kuvayı Milliye Tacının İri Pırlantası Gökçen Eşe*, s. 29-30.

İbrahim Ünsal, *Dağların Kartalı Gökçen Eşe*, s. 25-26.

⁷⁰⁴ Murat Sertoğlu, *Dağlar Kralı Yörük Osman Eşe*, s. 3.

Sabahattin Burhan, *Çete Ayşe*, 2. Cilt, s. 277.

Yaşar Kemal, *Çakırcalı Eşe*, İstanbul: YKY, 2013, s. 28.

⁷⁰⁵ Ali İhsan Usta, *Eşelerin Efesi Yörük Ali Eşe*, s. 72.

Cem Çelik, *Atçalı*, s. 47.

Sabahattin Burhan, *Eşe'nin Kurtuluş Destanı Yörük Ali Eşe*, 1. Cilt, s. 139.

⁷⁰⁶ Ali İhsan Usta, *Eşelerin Efesi Yörük Ali Eşe*, s. 52 ve 75.

Sabahattin Burhan, *Eşe'nin Kurtuluş Destanı Yörük Ali Eşe*, 1. Cilt, s. 92.

gelen *başzeybek/başkızan*, *e*fe ile *zeybek*ler ve *kızan*lar arasında dengeyi sağlayan kişidir. Bu kişiler bu göreve gelebilmeleri için *efelerinin* dikkatini çekmeli, gözüne girmeli ve *efelerine* fazlasıyla güven telkin etmelidirler. Çünkü *başzeybek/başkızan*, *efenin* gözü, kulağı hatta gölgesi olan kişidir. Reşat İleri ve Sabahattin Burhan romanlarında, *başzeybek/başkızan* tiplerine açıklık getirmişlerdir:

Reşat İleri, *Çakıcı Mehmet Efe* başlıklı romanında *başzeybeği* şu ifadelerle açıklamaktadır:

*Zeybek dağlarda, çarpışmalarda pişmiş olanlara derler. Bunların arasından birisine de baş zeybek denir ki bu, efenin muavini, sağ kolu ve eşkıya çetesinin kurmay başkanıdır. İdari işlere, bilhassa para işlerine o bakar. Mesela Yörük Osman Efenin baş zeybeği Koca Arap, Çakıcı Mehmet Efenin de Hacı Mustafa idi*⁷⁰⁷.

Sabahattin Burhan ise *Kozalaklı Mehmed Efe* başlıklı romanında *başzeybek* tipini; *zeybekler iki derecedir. Efe bir yere gittiği zaman idareyi biri ele alırdı. Efe gelinceye kadar çeteyi geçici olarak idare ederdi. Efenin itimadını kazanmış olan buna “Başzeybek” veya “sağkol” denilirdi*⁷⁰⁸ sözleriyle açıklamaktadır.

Yazarların ifadelerinden de anlaşıldığı gibi *başzeybek*ler, *efenin* sağ kolu olarak nitelendirilen, *e*fe olmadığı zaman çeteyi geçici olarak idare eden, çetenin maddi işlerinden sorumlu kişilerdir. Ayrıca *kızan*ların isteklerini, kararlarını *efeye* iletir⁷⁰⁹, *efenin* aldığı kararlarda nispeten yorumda bulunabilen kişilerdir⁷¹⁰. Kısaca *başzeybek / başkızan*, çetede *efeye* en yakın kişidir ve çetenin ikinci adamı olarak görülmektedir. İncelenen romanlarda *başzeybek / başkızan* tipinin önemli temsilcileri; Çakırcalı Mehmet Efe’nin *başzeybeği* Hacı Mustafa, Yörük Osman Efe’nin *başzeybeği* Koca Arap, Demirci Mehmet Efe’nin *başzeybeği* Sökeli Ali ve Zurnacı Ali Efe’dir.

4.1.1.3. Zeybek Tipi

Yapılan araştırmalarda çoğu zaman, *e*fe ile *zeybek* ifadelerinin eş anlamlı kullanılmış oldukları görülmüştür. Daha açık bir ifade ile *zeybek* kelimesi, çetenin diğer üyeleri adına da kullanılan genel bir unvan olarak karşımıza çıkmaktadır. Aslında *efeler* ile *zeybekler* arasında

⁷⁰⁷ Reşat İleri, “Çakıcı Mehmet Efe”, Forma 1, s. 8.

⁷⁰⁸ Sabahattin Burhan, *Kozalaklı Mehmed Efe*, 1. Cilt, s. 155.

⁷⁰⁹ Murat Sertoğlu, *Çakırcalı Mehmet Efe*, s. 226-227.

⁷¹⁰ Çağan Dikenelli, *Kara Efe*, s. 136.

konum gereği bazı farklılıklar vardır. *Efe*, çetenin lideridir. Çetede *zeybekler*, *başzeybek*lerden sonra *kızan*lardan da önce gelmektedirler. *Zeybekler*, çetede deneyim sahibi olmuş kişilerdir. Yazarlar zaman zaman, *efeliğe* ait olan nitelikleri *zeybekler* için de kullanmışlardır. Çalışmanın bu bölümünde, *zeybek* tipinin tanımları dışında, *zeybekleri* çetenin diğer üyelerinden ayıran özellikleri üzerinde durulacaktır.

Murat Sertoğlu'na göre *zeybekler*; *çetelerin faal adamlarıdır. Efenin en çok itimat ettiği adam başzeybeğdir. Bunlar efenin emri ile hareket ederler. Efeye hiçbir şey sormağa, ona akıl vermeğe, mütalaa serbetmeğe hakları yoktur. Efe “öldür!” dese öldürür, “öl!” dese ölür*⁷¹¹.

Şeref Üsküp'ün *Çakıcı Efe* başlıklı romanında, Arpazlı Osman Bey'in oğlu Rıza Arpaz'dan doğrudan aktarmış olduğu ifadelerle göre, *zeybekler* edepli kişilerdir. *Eskiden eşkıyaların “ünlü zeybek” adını alanlara, eşkıyalıklarına rağmen insana ve insanına göre hürmet etmesini bilen edepli ve erkân sahibi kişilerdir*⁷¹².

Sabahattin Burhan'a göre ise *zeybek*; *mahiyet itibariyle bir suç işleyip teslim olmayan, dâhili idareden kaçan, sırtına kendilerine has elbiseler geçirip dağdan bir türlü düze inmeyen dağ adamları... Zeybek kelimesini İstiklal Harbi'ndeki durumuna göre açıklayacak olursak, şöyle diyebiliriz: Halkın Yunanlılara karşı mukavemet birlikleridir. Gerçek zeybek bir çetede efeden sonra gelen kişilerdir. Bunlar gerek iktidarca gerek zekâca efelerle asla kıyaslanamaz... Bunlar atıcılıkta efeden aşağı kalmayacak kadar nişancı kimselerdir*⁷¹³.

İbrahim Kiraz'a göre *zeybek* (kahramanı Demirci Mehmet Efe aracılığıyla tanımlar); *çevik, yiğit, atak demektir. Gözünü budaktan esirgemeyen kimselerdir*⁷¹⁴.

Yukarıdaki tanımlamaları da dikkate alarak kısaca toplamak gerekirse *zeybekler*; suç işleyerek dağlara çıkan, çetede emri altına girdiği *efeden* sonra gelen, *efenin* her emrini sorgulamadan yerine getirmek yükümlü ve *efelerine* güvenen kişilerdir. Ayrıca *zeybekler*, yerine göre hekim, yerine göre de Hızır olan⁷¹⁵ kişilerdir. *Zeybekler*, dağ başlarında yaralıları ilk müdahale edecek kadar tıbbi bilgiye sahiptirler ve yeri geldiğinde de yardıma muhtaç olan kişilere Hızır gibi yetişirler. Bir *zeybek* hiçbir zaman esareti kabul edemez. *Zeybekler*, yanlış yapan kendi devleti bile olsa ona da karşı çıkmaktan geri durmazlar⁷¹⁶. İncelenen romanlarda

⁷¹¹ Murat Sertoğlu, *Çakırcalı Mehmet Efe*, s. 14.

⁷¹² Şeref Üsküp, *Çakıcı Efe*, s. 305.

⁷¹³ Sabahattin Burhan, *Kozalaklı Mehmed Efe*, 1. Cilt, s. 154-155.

⁷¹⁴ İbrahim Kiraz, *Milli Mücadele'de Bir Destan Demirci Mehmet Efe III*, s. 578.

⁷¹⁵ Sabahattin Burhan, *Çete Ayşe*, 1. Cilt, s. 146.

⁷¹⁶ İbrahim Kiraz, *Milli Mücadele'de Bir Destan Demirci Mehmet Efe IV*, s. 271.

zeybek tipinin en güzel örneği Kamalı Mustafa'dır. Kamalı Mustafa, kendi çetesini kurup efe olduktan sonra bile Kamalı Zeybek olarak anılmaktadır.

4.1.1.4. Kızan Tipi

Kızan, çeteye yeni katılan kişilerdir. Çetenin en deneyimsiz elemanlarıdır. Reşat İleri, Murat Sertoğlu, Sabahattin Burhan romanlarında, *kızan* tipine açıklık getirmişlerdir.

Reşat İleri'ye göre *kızanlar* en ufak rütbeli zeybeklerdir. *Bunlar gençtirler, tecrübesizdirler, dağlara yeni çıkmışlardır. Haber almak, haber götürmek gibi ayak işlerinde kullanılırlar, tabii bu arada çarpışmalara da iştirak ettirilir. Kızanlar seneler geçtikten sonra eğer kabiliyetleri varsa zeybek olurlar*⁷¹⁷.

Murat Sertoğlu da Reşat İleri'ye benzer bir ifadeyle *kızan* tipini şu ifadeleriyle tanımlar: *Kızan, çetelere iltihak eden en genç elemanlara verilen bir isimdir. Bunlar hem efenin ve diğer zeybeklerin hizmetlerine bakarlar, hem de müsademelere iştirak ederler. Çetelerin köylerle, şehirlerle münasebetlerini bu kızanlar idare ederler. Efe birinden para istedi mi elçi olarak kızanlarından birini gönderir. Kızanlar içinde güzel saz çalan, şarkı söyleyenler ve efeyi eğlendirenler de bulunur*⁷¹⁸.

Sabahattin Burhan ise, *kızanı* şöyle tanımlar: *Bunlar efeye ve zeybeklere yordakçı durumundadırlar. Efe, bunları bir yeri soyacağı veya basacağı zaman kıyafet değiştirerek o mekânın tetkiki için görevlendirirdi. Veya yine değişik kıyafetlerle kasabaya gönderirdi. Halkın ve hükümetin kendi üzerindeki tutumunu – İstiklal Savaşı'nda Yunan kuvvetlerinin durumunu – anlamak için kullanılırdı. Eğlencelerde kızanların büyük rolü olurdu. Bunlar çok güzel saz çalar, fevkalade zeybek oynarlardı*⁷¹⁹.

Kısaca, *kızan* çeteye yeni katılan ve çetenin en küçük rütbeli elemanıdır. *Kızanlar*, efe tarafından haber alma, haberleşme gibi işlerde kullanılırlar. Çetede deneyim kazanıp zeybekliğe yükselene kadar çetenin ayak işlerini yaparlar. Eğlence tertip edildiğinde *kızanlar*, saz çalıp zeybek oynarlar. *Kızanlar*, müsademelere de katılırlar.

Romanlarda ifade edildiğine göre, bir efeye *kızan* olmak kolay değildir. Efeler, yanlarına alacakları *kızanlar* hakkında bilgiler toplamışlar, eğer güven telkin ederlerse onları yanlarına almışlardır. Ayrıca efeler, çeteye katılacak olan *kızanın* vukuat işlemiş olması gerektiğine inanmışlardır⁷²⁰. Efelerin bu tutumunda, *kızanlarının* elini kolunu bağlama düşüncesi saklıdır. Çeteye katılan bir *kızan*, çetenin saklandıkları yerleri, yatakları, savaş

⁷¹⁷ Reşat İleri, "Çakıcı Mehmet Efe", *Kahramanlar Mecmuası*, Forma 1, s. 8.

⁷¹⁸ Murat Sertoğlu, *Çakırcalı Mehmet Efe*, s. 14.

⁷¹⁹ Sabahattin Burhan, *Kozalaklı Mehmed Efe*, 1. Cilt, s. 156.

⁷²⁰ İbrahim Kiraz, *Milli Mücadele'de Bir Destan Demirci Mehmet Efe*, 1. Cilt, s. 91 ve 523.
Sabahattin Burhan, *Kozalaklı Mehmed Efe*, 1. Cilt, s. 197.

taktikleri vb. önemli konular hakkında bilgi sahibi olacakları için, *efeler* onların kendilerinden ayrılıp düze inmelerine mani olmak isterler. Bunun için de elini kana bulayan bir *kızan*, kanun kaçağı olacağından çeteden ayrılması da mümkün olamayacaktır. *Kızanlar*, *efelerine* bağlı kişilerdir. *Efelerinin* karşılarında saygıda kusur etmezler. *Kızanların*, *efelerinin* karşısında söz söylemeye, soru sormaya da hakları yoktur. *Efe* ne derse *kızanları*, hayatları pahasına da olsa o emri yerine getirmekle yükümlüdürler⁷²¹. Bir *kızan* nöbetteyken kesinlikle uyuyamaz. Eğer uyurken yakalanırsa kurşun ile cezalandırılır⁷²². *Efesi* vurulan bir *kızan*, *efesinin* intikamını almayı namus borcu sayar⁷²³ ve er ya da geç *efesinin* intikamını alır. Romanlarda *kızan* tipine en iyi örnek, Kamalı Zeybek'in *kızanı* Küçük Mehmet'tir. Küçük Mehmet, yıllar sonra Hacı Mustafa'yı öldürerek *efesinin* intikamını alır.

4.1.1.5. Çalıkakıcı / Adi Eşkîya / Haydut Tipi

Yukarıda yer alan *efelik* tiplerine baktığımız zaman bunların olumlu tipler olduklarını görmekteyiz. Yine *efelik* kültürüne ait olan fakat yukarıda yer alan tiplere aykırı davranan tipler de, romanlarda çalıkakıcı/adi eşkıya/haydut adları altında toparlayabileceğimiz olumsuz tipler olarak karşımıza çıkmaktadır. Eşkîya veya haydut ifadeleri herkes tarafından kullanılırken, çalıkakıcı ifadesini ilk önce *efeler* kendi aralarında kullanmışlardır. Bu tipler, *efelik* kanunlarına ters davranan kişilerdir. Yazarlar romanlarında, çoğu zaman *efeler* ile çalıkakıcı/adi eşkıya/haydut tiplerini karşılaştırmaları olarak vermişlerdir.

İbrahim Kiraz, Murat Sertoğlu, Reşat İleri, Sabahattin Burhan, Şeref Üsküp, Yaşar Kemal vb. isimler, çalıkakıcı / adi eşkıya / haydut tiplerini aynı anlamlarda kullanmışlar ve bu tiplerin tanımlamalarını yapmışlardır. Yazarların yapmış oldukları bu tanımlar ele alındığında, karşımıza genel olarak şu ifadeler çıkmaktadır:

Çalıkakıcılar, adi eşkıyalar, adi çapulculardır. Bu kişiler haydutluk yapmak maksadıyla ev basarlar, adam öldürürler, kadınların kızların namusuna el uzatırlar, silahsız insanları yollarından çevirip soyarlar, soydukları insanların zengin, fakir veya kadın

⁷²¹ Hayreddin Asarcıklı, *Çakıcı Mehmet Efe*, s. 55.

Murat Sertoğlu, *Çakırcalı Mehmet Efe*, s. 226.

Reşat İleri, "Çakıcı Mehmet Efe", *Forma* 9, s. 138.

Sabahattin Burhan, *Kozalaklı Mehmed Efe*, 1. Cilt, s. 156.

Sabahattin Burhan, *Kurtuluş Savaşı'nda Gökçen Efe Destanı*, s. 49.

Yaşar Kemal, *Çakırcalı Efe*, s. 35.

Zeynel Besim Sun, *Çakıcı Efe*, *Forma* 2, s. 21.

⁷²² İbrahim Kiraz, *Milli Mücadele'de Bir Destan Demirci Mehmet Efe II*, s. 470-471.

⁷²³ İbrahim Ünsal, *Dağların Kartalı Gökçen Efe*, s. 222.

Murat Sertoğlu, *Kamalı Zeybek*, s. 53.

olduklarına bakmazlar. Bu kişiler, büyük eşkıyalardan korktukları için dağa çıkmazlar ve işledikleri suçları da namılı eşkıyaların üzerine atarlar. Onları hiç kimse sevmez ve onların adları kahraman olarak da anılmaz⁷²⁴. Ayrıca bu kişiler acımasızdırlar, masum olmalarına rağmen alıkoyduklarına zulüm ederler, devletin malına el uzatırlar⁷²⁵.

Kısaca *efe* adıyla anılmalarına rağmen *efeliğe* ters düşen bütün hareketleri yapan, köylüler ve *efeler* tarafından seilmeyen, *efeliğe* leke süren bu kişiler romanlarda çalıkakıcı/adi eşkıya/haydut olarak anılmakta ve yazarlar tarafından da yer yer eleştirilmektedirler. Romanlarda bu tipin örnekleri fazlasıyla yer almaktadır. Örneğin; Kara Efe, Uzun Efe, Yıllık Abdi Efe vb. *efeler*, romanlarda çalıkakıcı olarak ifade edilmektedirler.

4.2. Yazarların Algısıyla Efelik Kavramına Toplumsal ve Kurumsal Bakış

Romanlarda halkın, ağaların, güvenlik güçlerinin, yabancıların vb. *efelere* karşı bazı tutumlar sergiledikleri görülmektedir. Kahramanların bu tutumları bizlere, toplumun ve Osmanlı Hükümeti'nin *efelere* hangi bakış açısıyla yaklaştıklarını da göstermektedir. Araştırmanın bu bölümünde *efelerin*, halk üzerindeki etkileri romancılar bağlamında ele alınarak *efelik* kavramına toplumun ve kurumların nasıl yaklaştığı ortaya konulmaya çalışılacaktır.

4.2.1. Dışlayıcı Bakış

Romanlarda genellikle Osmanlı Hükümeti'nin idari yapısında ve asayişte görev yapan vali, paşa, komutan, jandarma, zaptiye çavuşları vb. kişiler ile halktan bazılarının ve özellikle ağaların, *efelere* karşı iyi gözle bakmadıkları, onları haydut, eşkıya olarak niteledikleri ve onları ortadan kaldırmak için mücadele verdikleri görülmektedir⁷²⁶. *Efeler*, kanunlara karşı gelerek dağlara çıktıkları için Osmanlı Hükümeti'nin de onlara karşı bu tutumu sergilemeleri bir yandan doğaldır. Fakat romanlarda yetkili kişilerin, Türkiye Cumhuriyeti kurulana kadar,

⁷²⁴ İbrahim Kiraz, *Milli Mücadele 'de Bir Destan Demirci Mehmet Efe I*, s. 69 ve 473.

Murat Sertoğlu, *Dağlar Kralı Yörük Osman Efe*, s. 3.

Reşat İleri, "Çakıcı Mehmet Efe", s. 86 ve 170.

Sabahattin Burhan, *Çakırcalı Mehmed Efe*, s. 52.

Şeref Üsküp, *Çakıcı Efe*, s. 305.

Yaşar Kemal, *Çakırcalı Efe*, s. 85.

⁷²⁵ Çağan Dikenelli, *Kara Efe*, s. 153.

⁷²⁶ Ali İhsan Usta, *Efelerin Efesi Yörük Ali Efe*, s. 147.

İbrahim Kiraz, *Milli Mücadele 'de Bir Destan Demirci Mehmet Efe*, 1. Cilt, s. 351 ve 482.

Murat Sertoğlu, *Atçalı Kel Mehmet Efe*, s. 202.

Murat Sertoğlu, *Çakırcalı Mehmet Efe*, s. 292.

Murat Sertoğlu, *Kamalı Zeybek*, s. 212.

Reşat İleri, "Çakıcı Mehmet Efe", *Forma* 15, s. 227.

efelerin sorunlarına çözüm bulmak, onları dağa sevk eden sebepleri ortadan kaldırmak gibi bir çaba içine girmemiş olmaları da dikkat çekicidir.

Efeler, yoksul insanların yanlarında yer almış, onların ihtiyaçlarını karşılamışlardır. Efelerin bu tutumlarına karşın köylüler ne kadar efelerin yanında görülseler de, onlar daima güçlü olanın yanında durmuşlar, efelerin güç kaybettiklerini anladıkları anda onlar da efelere karşı dışlayıcı bir tutum sergilemişlerdir⁷²⁷. Halkın efelere karşı dışlayıcı tutumu daha çok, efelerin adlarını daha yeni duyurmaya başladıkları, dağa çıktıkları ilk anlarda ya da hükümet kuvvetleri karşısında güç kaybetmeye başladıkları zamanlarda görülmektedir. Özellikle romanlarda, efeleri dağa sevk eden sebepler köylüler arasında tartışma konusu olmuş ve köylülerden bazıları onları yargılamışlardır⁷²⁸. Ayrıca Yunan işgalinin yaşandığı zamanlarda, Yunanlılara karşı mücadele içinde bulunmayan efeler de, köylüler tarafından eleştirilmiş, onların bu davranışları efeliklerine yakıştırılmamıştır⁷²⁹.

İşte Osmanlı, efeleri bundan sevmez. Yanlışta olsa adalet otorite benim der. Efe çıkar Osmanlıya rağmen adalet, otorite tesis ederse en büyük şer olur. Sonra halka hak olan benim adaletim, Padişah Allah'ın gölgesi, bu efeler şeytanla beraber der. Sonra cahil halk hak adalet şeytanda, şeytan yardımcımız olsun der⁷³⁰.

4.2.2. Hayran Olma / Sempatik Bakış

Romanlarda efelerin göstermiş oldukları başarılar, sergiledikleri davranışlar köylüler, güvenlik güçleri, yabancılar ve diğer efeler vb. arasında hayranlık uyandırmıştır. Böylece kahramanlar efelere, sempatik bir bakış açısıyla yaklaşmışlardır.

Efeler, girmiş oldukları çatışmalarda göstermiş oldukları üstünlükler, efelerin kişilikleri veya göstermiş oldukları cesaretlerden vb. sebeplerden dolayı diğer efelere karşı hayranlık beslemişler, onları takdir etmişlerdir. Özellikle Milli Mücadele'ye katılan efeler birbirlerinin başarılarını, özellikle Yörük Ali Efe tarafından, takdir etmişlerdir⁷³¹.

⁷²⁷ Cem Çelik, *Atçalı*, s.118.

Mevlüt Kaplan, *İzmir'in Kavakları*, s. 275.

⁷²⁸ İsmet Nadir Atasoy, *Sevda Zamana Sığmaz*, s. 230.

⁷²⁹ Sabahattin Burhan, *Ege'nin Kurtuluş Destanı Yörük Ali Efe*, 1. Cilt, s. 288.

⁷³⁰ Cem Çelik, *Atçalı*, s. 108.

⁷³¹ Esat Avcı, *Fadime Efe*, s. 152.

İbrahim Ünsal, *Dağların Kartalı Gökçen Efe*, s. 36.

Gıyas Yetkin, *Ateşten Ateşe*, s. 66.

Sabahattin Burhan, *Çete Ayşe*, 1. Cilt, s. 172.

Yörük Ali dizinin üzerine bir şahin şah gibi yükselerek, gurur ve minnet duyguları içinde “Gökçendir o. Efsane adamdır, intikamını mutlaka alır. Yunanın gaddarlığını yanına koymaz”⁷³².

Romanlarda efelere karşı hayranlık duyan kesimlerden biri de köylülerdir. Köylüler, kendilerine yardım eden, sorunlarını çözen, ihtiyaçlarını karşılayan, kendilerine kötülükte bulunan kişilere karşı koruyup kollayan, haklarını arayan efelere karşı sevgi beslemişler hatta onlara hayran olmuşlardır⁷³³.

Onun devrinden arta kalan bir avuç ihtiyar, Çakırcalıdan bahsederlerken hâlâ o günleri yeniden yaşıyorlarmış gibi heyecan içinde kalırlar. İhtiyar nineler torunlarına onu sonsuz merakla dolu bir masal gibi naklederlerken gözlerinde bu yakışıklı ve mert efe bütün kuvvetile canlanır⁷³⁴.

Efeler ile Osmanlı Hükümeti arasında sürekli bir anlaşmazlık yaşanır. Osmanlı Hükümeti, efeleri ortadan kaldırmak için uğraşmıştır. Bununla beraber, vali, paşa, komutan, çavuş, asker vb. memurlar zaman zaman efelerin davranışlarından, kendilerine göstermiş oldukları saygıdan, özellikle silah kullanma alanındaki yeteneklerinden ve efelerin içinde var olan vatan sevgilerinden vb. sebeplerden dolayı efelere karşı sevgiyle yaklaşmışlar ve onlara hayranlıkla bakmışlardır⁷³⁵.

Yörük Ali de Nurettin Paşa'yı hiç görmemişti. Mahcup, mütevazı tavrı ve vakarının azametiyle odaya girdi. İçerideki bütün komutanlar, Efelerin Efesi'ne hayran hayran bakıyorlardı. Efenin yüzünden, insan takatının üstüne çıkan gayretlerin yorgunluğu ve

Sabahattin Burhan, *Kurtuluş Savaşı'nda Gökçen Efe Destanı*, s. 334-335.

⁷³² A. Levent Ertekin, *Kuvayı Milliye Tacının İri Pırlantası Gökçen Efe*, s. 76.

⁷³³ Ali Kemal Senan, *Efem*, s. 164.

Gıyas Yetkin, *Ateşten Ateşe*, s. 49.

Hüseyin Şahin, *Kula Efeleri*, s. 47.

İbrahim Kiraz, *Milli Mücadele'de Bir Destan Demirci Mehmet Efe*, 1. Cilt, s. 106.

Kemal Ormancıoğlu, *Kamalı Zeybek*, s. 239.

Murat Sertoğlu, *Atçalı Kel Mehmet Efe*, s. 198.

Murat Sertoğlu, *Dağlar Kralı Yörük Osman Efe*, s. 32 ve 48.

Ömer Seyfettin, *Yalnız Efe*, s. 131.

Sabahattin Burhan, *Ege'nin Kurtuluş Destanı Yörük Ali Efe*, 1. Cilt, s. 404.

⁷³⁴ Murat Sertoğlu, *Çakırcalı Mehmet Efe*, s. 324.

⁷³⁵ Ali İhsan Usta, *Dağlar Kartalı Yalnız Efe*, s. 92.

Cem Çelik, *Atçalı*, s. 142.

İbrahim Ünsal, *Dağların Kartalı Gökçen Efe*, s. 212.

Kemal Ormancıoğlu, *Kamalı Zeybek*, s. 135.

Şeref Üsküp, *Çakıcı Efe*, s. 322.

Yaşar Kemal, *Çakırcalı Efe*, s. 75.

*uykusuzluğu okunuyordu. Nurettin Paşa, subayların hepsinden fazla hayranlık duymuştu. Bulunduğu mevki müsaade etseydi efenin elini öpecekti*⁷³⁶.

Romanlarda gayrimüslimlerin de gerek Milli Mücadele yılları öncesinde gerekse savaş yıllarında efelere karşı hayranlık duydukları, efeleri takdir ettikleri de görülmektedir:

İtalyan General Dolobyö:

*-Efe, helal olsun sana, yiğit bir kumandansın, sözünü kimseden esirgemiyorsun. Bizi kendine hayran bıraktın. Bu savaşın galibi de, bu toprakların sahibi de siz olacaksınız*⁷³⁷.

4.2.3. Korkulu Bakış:

Eli silahlı ve suç işlemiş bir kişinin ya da kişilerin, etrafına korku salmaları doğaldır. Onun için de romanlarda, özellikle köylülere rahat vermeyen ağalar, tefeciler, ırz düşmanları, vatan topraklarını işgal eden Yunanlılar, Osmanlı Hükümeti'ne ihanet eden yerli Rumlar ile Müslümanlar vb. kişiler, efe ve zeybeklerinden her zaman çekinmişler ve onlardan ürkmüşlerdir.

Efelerin ve zeybeklerinin iyi atıcı olmaları, girmiş oldukları en çetin çatışmalardan bile rahatlıkla uzaklaşabilmeleri, dağları en ücra köşelerine kadar iyi bilmeleri, verilen en ufak bir açığı dahi kaçırmadıkları, özellikle gönüllü müfrezeleri affetmedikleri bilinen efelerden, zaptiyelerin, jandarmaların korktukları romanlarda dile getirilmektedir. Bu sebeplerden dolayı da eşkıya takipleri olması gerektiği gibi yapılamamış, efeler dağlarda daha uzun bir süre barınabilmişlerdir⁷³⁸.

*Halkın bir bölüğü ve birçok çete, Çakıcı'dan yılmıştı. Valiler, kaymakamlar, komutanlar ve onu izlemekle görevlendirilen jandarmalar da ürkiyor, korkuyordu*⁷³⁹.

Romanlarda ifade edildiğine göre köylüler, efelerden çekinmişler, onlardan korkmuşlardır. Efeler, masum olan kişilere zarar vermeseler de pür silah evlerine dolan zeybekler, ev halkında korku yaratmıştır. Köylüler, efelerden yardım görsün görmesinler onları ele vermekten de her daim sakınmışlardır. Çünkü onlar, böyle bir durumda efelerin

⁷³⁶ Sabahattin Burhan, *Ege'nin Kurtuluş Destanı Yörük Ali Efe*, 3. Cilt, s. 464.

⁷³⁷ İbrahim Kiraz, *Milli Mücadele'de Bir Destan Demirci Mehmet Efe III*, s. 582.

⁷³⁸ Murat Sertoğlu, *Atçalı Kel Mehmet Efe*, s. 176-177.

Yaşar Kemal, *Çakırcalı Efe*, s. 48.

⁷³⁹ Mevlüt Kaplan, *İzmir'in Kavakları*, s. 111.

kendilerini affetmeyeceğini bilmişlerdir. Özellikle köyün zenginleri, her an dağa kaldırılma korkusuyla yaşamışlar, bazen de yaşadıkları yerleri terk etmişlerdir⁷⁴⁰.

*Çakıcı'nın Mülazım Hüsnü Efendi ile Boşnak Hasan Çavuş'u şehit edişi ortalığı dehşete düşürmüştü. Halk korku içerisinde. Köylerdeki biraz para sahibi kimseler kasabalara göçmeye başlamışlar. Köylü tarlasına, bağına, bahçesine gitmekten korkar olmuştu*⁷⁴¹.

Efeler ve zeybekler, vatan savunması söz konusu olduğunda hiç düşünmeden bu mücadelenin içinde yer almışlardır. Yaptıkları mücadelelerde düzenli bir ordu gibi başarı sağlayamamaları da vermiş oldukları baskınlarla Yunan komutanlarına ve askerlerine korku salmayı, onları tedirgin edebilmeyi başarmışlardır. Onun için de romanlar da Yunan işgal kuvvetleri, efelerden her daim çekinmişlerdir. Tabii sadece Rumların korkusu, işgalin başlamasıyla ortaya çıkmamıştır. Rumların siyasi amaç güttükleri Türk topraklarında, kurdukları çetelerle Müslümanlara eziyet etmişler, onlara rahat vermemişlerdir. Dağda bulunan efelerin bir amaçları da bu Rum çetelerini sindirmek olmuş ve Rum çeteleri, efelerin korkularına bölgelerde rahat nefes alamamışlardır⁷⁴².

*Rumların korkusu bir kat daha artıverdi. Zaten pürsilah zeybeklerle karşılaşınca korkuları had safhaya varmıştı. Yörük Ali gibi meşhur, şöhretli, gözüpek bir Efenin kendisini görmek değil, adının bile yanlarında anılması yeterince korkmalarına sebepti*⁷⁴³.

*Rum çeteleri telaş içinde idiler. Çakıcı efe işi, gücü bırakmış, muttasıl zengin rumları dağa kaldırarak para almak yolunu tutmuştu*⁷⁴⁴.

⁷⁴⁰ Mevlüt Kaplan, *İzmir'in Kavakları*, s. 156.

Hayreddin Asarcıklı, *Çakıcı Mehmet Efe*, s. 48 ve 168.

Murat Sertoğlu, *Çakırcalı Mehmet Efe*, s. 66 ve 170.

Sabahattin Burhan, *Ege'nin Kurtuluş Destanı Yörük Ali Efe*, 1. Cilt, s. 330.

Sabahattin Burhan, *Kozalaklı Mehmed Efe*, 1. Cilt, s. 108-109.

⁷⁴¹ Şeref Üsküp, *Çakıcı Efe*, s. 40.

⁷⁴² A. Levent Ertekin, *Kuvayı Milliye Tacının İri Pırlantası Gökçen Efe*, s. 26.

Cahit Günel Efeler, *Ispartalı Mahmut Efe*, s. 33.

Hüseyin Şahin, *Kula Efeleri*, s. 24.

İbrahim Kiraz, *Milli Mücadele'de Bir Destan Demirci Mehmet Efe III*, s. 453.

İbrahim Ünsal, *Dağların Kartalı Gökçen Efe*, s. 171.

Kemal Ormancıoğlu, *Kamalı Zeybek*, s. 116-117.

Murat Sertoğlu, *Kamalı Zeybek*, s. 245.

Sabahattin Burhan, *Çakırcalı Mehmed Efe*, s. 220.

Sabahattin Burhan, *Sökeli Cafer Efe*, s. 201.

⁷⁴³ Sabahattin Burhan, *Ege'nin Kurtuluş Destanı Yörük Ali Efe*, 1. Cilt, s. 345.

⁷⁴⁴ Zeynel Besim Sun, *Çakıcı Efe*, Forma 10, s. 159.

Tarihte de yer aldığı gibi Türkler, güçleri, zekâları, başarıları, inançları vb. özellikleri ile diğer milletlere kendilerini tanıtmışlardır. Romanlarda da güçleri ve başarıları ile ön plana çıkan *efe* ve *zeybek*lerinden sadece Yunanlılar değil, diğer milletlere mensup kişiler de çekinmişler hatta onlardan korkmuşlardır⁷⁴⁵.

*Arnavutlar, Bulgarlar, Yunanlılar ve ne kadar yabancı varsa Yalnız Efenin korkusundan nihayet takım takım buralarını bırakırlar. Kendi yurtlarına dönerler*⁷⁴⁶.

4.2.4. Kurtarıcı Bakış

Efeler ve zeybekleri, özellikle Milli Mücadele yıllarında gerek subaylar gerekse halk tarafından birer kurtarıcı olarak görülmüşlerdir. Ordusu dağıtılmış, silahlarına el konulmuş bir ülkede efeler ve zeybekleri, silahları ve yataklarıyla hazır birer güç olarak görülmektedirler.

*Yalnız şunu ifade etmek isterim ki, bu memleketi yalnız ve yalnız dağlarda gezen efeler ve zeybekler kurtarabilir. Silahlı bir mukavemet için Efeleri çağıracağız. Efelerin vasıtasıyla bütün milleti harekete geçireceğiz*⁷⁴⁷.

Yukarıdaki pasajda Miralay Mehmet Şefik Bey'in ifadeleri yer almaktadır. *Efeleri ve zeybeklerini, kurtarıcı olarak gören sadece Osmanlı Hükümeti'nin dağılan ordusuna mensup komutanlar ve subaylar değildir. Aynı zamanda köylüler de gerek vatan topraklarının işgali sırasında gerekse daha önceki zamanlarda efeleri, kurtarıcı olarak görmüşler ve onlardan medet ummuşlardır. Efeler ve zeybekleri köylüleri, ağaların, tefecilerin, Rum çetelerinin, Yunanlılarının, çalıkakıcıların ellerinden kurtarmışlardır*⁷⁴⁸.

⁷⁴⁵ Murat Sertoğlu, *Çakırcalı Mehmet Efe*, s. 232.

Reşat İleri, "Yörük Ali", *Forma*: 14, s. 215.

Rıza Çavdarlı, "Umur Efe Korkusuz Şövalye", s. 4 ve 39.

⁷⁴⁶ Ali İhsan Usta, *Dağlar Kartalı Yalnız Efe*, s. 119-120.

⁷⁴⁷ Ali İhsan Usta, *Efelerin Efesi Yörük Ali Efe*, s. 127.

⁷⁴⁸ A. Levent Ertekin, *Kuvayı Milliye Tacının İri Pırlantası Gökçen Efe*, s. 55.

Gıyas Yetkin, *Ateşten Ateşe*, s. 102.

Hüseyin Şahin, *Kula Efeleri*, s. 36.

İbrahim Kiraz, *Milli Mücadele'de Bir Destan Demirci Mehmet Efe*, 1. Cilt, s. 108.

İsmet Nadir Atasoy, *Sevda Zamana Sığmaz*, s. 265.

Rıza Çavdarlı, "Umur Efe Korkusuz Şövalye", s. 52.

Sabahattin Burhan, *Çakırcalı Mehmed Efe*, s. 235.

Sabahattin Burhan, *Ege'nin Kurtuluş Destanı Yörük Ali Efe*, 1. Cilt, s. 394.

Sabahattin Burhan, *Sökeli Cafer Efe*, s. 399.

Şeref Üsküp, *Çakıcı Efe*, s. 278.

- Kolay bir iş değil bu ağa! Bütün Aydın halkı bayram yapıyor, Raşit beyin zulmünden herkes öylesine bizar olmuş ki. Onu bir kurtarıcı gibi görürler⁷⁴⁹.

-Yavrularımın gonca gülleri, güzel gelinlerim; öcünüzü Demirci Mehmet Efem aldı. Namusunuzu bu ırzcıların kanlarıyla temizledi. Kurtuldunuz bu beladan⁷⁵⁰!

4.2.5. Kahraman Bakış

Romanlarda, insanları sıkıntılarından ve düşmanlarından kurtarıp, ihtiyaçlarına sorun buldukları, insanların onlara ihtiyaç duydukları anlarda yanlarında oldukları, herkesin karşısında korkmadan durabildikleri için efelere halk, kahraman gözüyle bakmıştır.

Köylüler romanlarda yeri geldiğinde efeler ve zeybeklerinden korkmuşlar, yeri geldiğinde de onlara hayran olmuşlar, onları kurtarıcı olarak görmüşlerdir. Kurtarıcı olarak gördükleri efelere de kahraman olarak bakmışlardır. Özellikle Milli Mücadele'ye katılan efeleri halk, kahraman olarak nitelendirmiştir⁷⁵¹.

Hele devrin fena idaresi Efe denilen bu eşkıyaları halkın nazarında birer kahraman olarak yükseltmişti. Çünkü onlar haksızlığa uğrıyan halkın hakkını koruyorlar, fakirlere yardım ediyorlar, köylere cami, köprü gibi hayır işleri yapıyorlardı⁷⁵².

Akça'nın Edremit'e geldiğini duymayan kalmamış çok kıymetli herkesin sevdiği genç çevrede milli bir kahraman olmuştu⁷⁵³.

Romanlarda efelere, komutanlar ve subaylar da vatan savunmasında göstermiş oldukları başarılarından dolayı kahraman gözüyle bakmışlardır. Ayrıca özellikle başa çıkılamayan Rum çetelerini ortadan kaldırdıklarında, dönemin valileri, paşaları, komutanları, çavuşları vb. kişiler de efeleri kahraman olarak nitelendirmişlerdir⁷⁵⁴.

⁷⁴⁹ Murat Sertoğlu, *Atçalı Kel Mehmet Efe*, s. 296.

⁷⁵⁰ İbrahim Kiraz, *Milli Mücadele'de Bir Destan Demirci Mehmet Efe IV*, s. 128.

⁷⁵¹ Ali İhsan Usta, *Dağlar Kartalı Yalnız Efe*, s. 121.

Ali İhsan Usta, *Efelerin Efesi Yörük Ali Efe*, s. 172.

Hüseyin Şahin, *Kula Efeleri*, s. 26.

Murat Sertoğlu, *Dağlar Kralı Yörük Osman Efe*, s. 3.

Rıza Çavdarlı, "Umur Efe Korkusuz Şövalye", s. 23.

Sabahattin Burhan, *Çete Ayşe*, 2. Cilt, s. 318.

Sabahattin Burhan, *Kozalaklı Mehmed Efe*, 2. Cilt, s. 184.

Sabahattin Burhan, *Sökeli Cafer Efe*, s. 512.

⁷⁵² Reşat İleri, "Çakıcı Mehmet Efe", *Forma* 1, s. 4.

⁷⁵³ Gıyas Yetkin, *Ateşten Ateşe*, s. 51.

⁷⁵⁴ Ali Kemal Senan, *Efem*, s. 424.

'Hedefi sağlam, gözü pek, bir hamaset destanı şanına layık, Efelerin Efesi Yörük Ali Efe. Malgaç kahramanı. Bir avuç bahadiri ile bulutu reddeden Ege semalarında parlayan yıldız. Yunanın korkulu rüyası! Yetimlerin, öksüzlerin şefkatli babası⁷⁵⁵.' (Miralay Şefik Bey'in sözler.)

Romanlarda efelerin, özellikle vatan savunması içinde bulundukları zamanlarda, diğer efelere karşı da kahraman olarak yaklaştıkları görülmüştür:

- *Emir Ayşe bacım sen şu anda sıradan bir efeye, Sarı Tekeli Yörük aşiretinden Yörük Abdi'nin oğlu Yörük Ali'ye, ben de İmamköy'den büyük bir kahraman mücahide hanıma bakıyorum⁷⁵⁶.*

Vatan savunması sırasında sadece efeler birbirlerini kahraman olarak görmemiş, yabancı milletlerin vatandaşları olan kişiler de efelere, kahraman olarak bakmışlardır:

İtalyan büyük bir günahkâr edasıyla konuşur,

- *Efe siz eşkiya değil dev gibi bir kahramansınız. Bunca memleket gezdim, bunca nişancı ile tanıştım. İnanın bana sizin gibisine rastlamadım. Biz seni para ile satın alınabilecek bir eşkiya parçası sanmıştık, aldanmışız⁷⁵⁷.*

Efeleri anlatan roman yazarlarının bir kısmı da efelere kahraman gözüyle bakmışlar ve eserlerinde bu tutumlarını açıkça ifade etmişlerdir⁷⁵⁸.

Kamalı hakikatte bir haydut, bir eşkiya değil, bir halk kahramanıdır. Bunun en büyük delili de o öldükten sonra hakkında yakılan ağıtlardır⁷⁵⁹.

4.2.6. Acıyan Bakış

Romanlarda efeleri dağa sevk eden sebepler anlatılırken çoğu zaman, sessiz sakin yaşantılarından kanun dışı hayata sürüklenen efelere, köylüler acıyarak bakmışlardır. Çünkü

İbrahim Kiraz, *Milli Mücadele'de Bir Destan Demirci Mehmet Efe III*, s. 426.

Sabahattin Burhan, *Sökeli Cafer Efe*, s. 109.

Sabahattin Burhan, *Kurtuluş Savaşı'nda Gökçen Efe Destanı*, s. 288.

⁷⁵⁵ Sabahattin Burhan, *Ege'nin Kurtuluş Destanı Yörük Ali Efe*, 2. Cilt, s. 115.

⁷⁵⁶ Sabahattin Burhan, *Çete Ayşe*, 2. Cilt, s. 28.

⁷⁵⁷ Ali İhsan Usta, *Efelerin Efesi Yörük Ali Efe*, s. 213.

⁷⁵⁸ Ali İhsan Usta, *Efelerin Efesi Yörük Ali Efe*, s. 133 ve 255.

Esat Avcı, *Fadime Efe*, s. 168.

Gıyas Yetkin, *Ateşten Ateşe*, s. 48.

⁷⁵⁹ Murat Sertoğlu, *Kamalı Zeybek*, s. 320.

köylüler, onları haklı bulmuşlar ve bu yiğit çocukların dağ yaşamında yazık olacağını düşünmüşlerdir⁷⁶⁰.

*Başta muhtar olmak üzere Atçada Kel Mehmede acıyanlar yok değildi... Bunlar yalnız kaldıkları, yani aralarında Hacı Hüseyinoğullarına mensup veya onların yakını bir kimse olmadığı zaman bu meseleyi açık açık aralarında konuşmaktan çekinmiyorlardı*⁷⁶¹.

Romanlarda efelere yazık olacağını düşünen sadece köylüler değildir. Onların yiğitliklerini gören valiler, komutanlar, çavuşlar da efeleri bu hayattan uzak tutmaya çalışmışlardır⁷⁶².

*-Süleyman Usta, Mehmet'in gözü kara, yiğit çocuk, ölürse yazık olur, çok üzülürüm. Kurda kuşa yem olmadan onu bulalım. Ben Mehmet'le konuşur, onu ikna eder, bu davadan vazgeçiririm*⁷⁶³. (Hasan Başçavuş'un sözleri)

4.2.7. Şaşırın Bakış

Efeler, eli silahlı adam öldüren kişiler oldukları için herkes, onlara acımasız, vicdansız, insani duygularını kaybetmiş kişiler olarak bakmışlar, iri yarı ürküntü verecek bir görünüme sahip olduklarını hayal etmişlerdir. Fakat romanlarda efelerden beklenen davranışlarla, efelerin sergiledikleri tutumların aynı olmadıkları ve bu durumların da çevrelerindeki insanlarda şaşkınlık yarattığı ifade edilmiştir.

Efelerin çevrelerinde kurtarıcı ve kahraman olarak görülmeleri, halkın gözünde onları iri yarı, güçlü kuvvetli, uzun bıyıklı, koca palalı vb. biri olarak canlandırırken, karşılarında Çakıcı Mehmet Efe ve Yörük Ali Efe gibi orta boylu, zayıf, nazik efelerle karşılaşmaları onlarda şaşkınlık yaratmıştır⁷⁶⁴.

⁷⁶⁰ Sabahattin Burhan, *Kozalaklı Mehmed Efe*, 1. Cilt, s. 151.

⁷⁶¹ Murat Sertoğlu, *Atçalı Kel Mehmet Efe*, s. 70.

⁷⁶² Kemal Ormancıoğlu, *Kamalı Zeybek*, s. 217.

⁷⁶³ İbrahim Kiraz, *Milli Mücadele'de Bir Destan Demirci Mehmet Efe*, 1. Cilt, s. 66.

⁷⁶⁴ Hayreddin Asarcıklı, *Çakıcı Mehmet Efe*, s. 131.

Reşat İleri, "Çakıcı Mehmet Efe", *Forma* 7, s. 107-108.

⁷⁶⁴ Sabahattin Burhan, *Ege'nin Kurtuluş Destanı Yörük Ali Efe*, 1. Cilt, s. 404.

*Hani o üç metre boylu, bir buçuk metre enli, dört karış bıyıklı, beli palalı adam neredeydi? Çakıcı, Çakıcı diye şöhretini Türkiye hudutlarından da aşırarak Avrupa'ya yayan adam şu orta boylu, tatlı bakışlı, nazik adam mıydı*⁷⁶⁵? (İtalyan misafirlerin düşünceleri)

Efelerin, özellikle romanlarda büyük efe diye anılan Çakırcalı Mehmet Efe'nin, görüntüsü kadar yaşayışları, yeri geldiğinde çok kibir bir insan gibi davranabilmeleri, tutumları, vicdanlı oluşları da yabancıları şaşırtmıştır⁷⁶⁶.

*Misafirler yemek yerken de hayrete düşmüşlerdi. Çakırcalı ne biçim eşkiyaydı. Evi ve sofrası oldukça mükemmeldi, moderndi. Masada herkesin yemek tabağı ayrıydı. Çatallar, kaşıklar, peçeteler, su bardakları konmuş, nefis kokulu çiçekler masayı süslemişti*⁷⁶⁷. (Bahsedilen misafirler, İtalyan Generali Vanutelli ve eşidir.)

Romanlarda efelere, köylüler de şaşırmaktadırlar. Bazen çelimsiz duran kişilerin, ağalara başkaldırması ve yaman adamlarını öldürmeleri köylüleri şaşırtırken bazen de bir eşkiya gibi değil de ince düşünerek davranmaları ve özellikle kadın efelerin kendilerinden beklenilemeyecek başarılar elde etmeleri, köylüleri şaşırtmıştır⁷⁶⁸.

- Yahu bu efe mi, yoksa erenlerden bir eren mi? Merhametine bak... İnanılası değil! Koyunların kuzularının ardından meleyişlerini yüreğim kaldırmıyor, diyor. Bu adam nasıl senelerce dağda gezmiş⁷⁶⁹?

Romanlarda efelere şaşıran bir kesim de valiler, komutanlar, askerler, jandarmalar vb. Osmanlı Hükümeti'nin memurları olmuştur. Onlar efeleri kaba saba, terbiyesiz, şımarık kişiler olarak hayal ederlerken karşılıklarına terbiyeli adamların çıkması, onları şaşırtır. Ayrıca efelerin

⁷⁶⁵ Şeref Üsküp, *Çakıcı Efe*, s. 192.

⁷⁶⁶ Esat Avcı, *Fadime Efe*, s. 15.

Hayreddin Asarcıklı, *Çakıcı Mehmet Efe*, s. 68 ve 263.

Murat Sertoğlu, *Çakırcalı Mehmet Efe*, s. 231-232.

Reşat İleri, "Çakıcı Mehmet Efe", s. 76.

Şeref Üsküp, *Çakıcı Efe*, s. 193.

⁷⁶⁷ Sabahattin Burhan, *Çakırcalı Mehmed Efe*, s. 203-204.

⁷⁶⁸ Esat Avcı, *Fadime Efe*, s. 53.

Hayreddin Asarcıklı, *Çakıcı Mehmet Efe*, s. 233.

Murat Sertoğlu, *Atçalı Kel Mehmet Efe*, s. 150.

Reşat İleri, "Yörük Ali", *Forma*: 4, s. 62.

Sabahattin Burhan, *Kozalaklı Mehmed Efe*, 1. Cilt, s. 236.

⁷⁶⁹ Sabahattin Burhan, *Kurtuluş Savaşı'nda Gökçen Efe Destanı*, s. 116.

halim-selim halleri, ufak tefek görüntüleri, ileri görüşlü, iyi birer atıcı oluşları ve zekâlarıyla herkesin başaramayacağı işleri başarmaları, onları şaşırtmıştır⁷⁷⁰.

*Teğmen Zekai Bey, Yörük Ali Efe'nin yaşının küçük olmasına rağmen bir erkânı harp tarzında teşkilat kurduğunu görünce hayrete düşer. Yörük Ali Efe okul yüzü görmemişti. Ama dağlarda zorlu hayatı onu gerilla ustası ve büyük bir savaşı komutanı yapmıştı*⁷⁷¹.

Romanlarda efelerin de birbirlerine şaşırdıkları görülmektedir. Efelerin iyi atıcı oluşları, çatışmalarda göstermiş oldukları başarılar, özellikle kadın efelerin mücadeleleri efeleri şaşırtmıştır⁷⁷².

*Bu sırada Fadime Efe'nin son muharebesi Yörük Ali Efe'nin kulağına gitmişti. Çatışmayı gözlerini açarak dinleyen efe, sonunda ayağa fırladı. 'Aferin Fadime Efe'ye! Köy kadınlarıyla birlikte kazandığı bu muharebe inanılacak gibi değil!' diyordu*⁷⁷³.

Yazarlardan Kemal Ormancıoğlu, kendisini fidyeye için dağa kaldıran Kamalı Zeybek'ten korkmuş, kendisine zarar vereceğine inanmış fakat Efe'nin istediği paralar gelince kendisini salıvermesini şaşkınlıkla karşılamıştır:

*Neler düşündük, nelerle karşılaştık. Çünkü efendice sarfedilen bu sözlere inanamıyor, çete reisinin ağzından bu biçim lafların çıkacağına akıl erdiremiyorduk*⁷⁷⁴.

Toparlamak gerekirse romanlarda, köylülerin, vali, komutan, jandarma, çavuş vb. Osmanlı Hükümeti'ne bağlı görev yapan kişilerin, yabancılar vb. kişi ve kurumların, efelere karşı bakışlarında farklılık görülmektedir. En büyük değişkenlik köylülerde karşımıza çıkmaktadır. Köylüler yeri gelmiş efelerin en ufak hatalarında ya da güç kaybetmelerinde onları dışlamışlar, yeri gelmiş efelerin davranışlarına ve başarılarına hayran kalmışlar, yeri geldiğinde silahlı olan bu kişilerden korkmuşlardır. Özellikle ağalar ve bölgenin zengin

⁷⁷⁰ Ali Kemal Senan, *Efem*, s. 204-205.

Hayreddin Asarcıklı, *Çakıcı Mehmet Efe*, s. 128-129.

Murat Sertoğlu, *Atçalı Kel Mehmet Efe*, s. 83.

Murat Sertoğlu, *Dağlar Kralı Yörük Osman Efe*, s. 11.

Sabahattin Burhan, *Çakırcalı Mehmed Efe*, s. 206.

Sabahattin Burhan, *Ege'nin Kurtuluş Destanı Yörük Ali Efe*, 1. Cilt, s. 157.

Sabahattin Burhan, *Sökeli Cafer Efe*, s. 296.

Zeynel Besim Sun, *Çakıcı Efe*, Forma 16, s. 247.

⁷⁷¹ Ali İhsan Usta, *Efelerin Efesi Yörük Ali Efe*, s. 156.

⁷⁷² Çağan Dikenelli, *Kara Efe*, s. 265.

Sabahattin Burhan, *Çete Ayşe*, 1. Cilt, s. 200.

⁷⁷³ Esat Avcı, *Fadime Efe*, s. 75.

⁷⁷⁴ Kemal Ormancıoğlu, *Kamalı Zeybek*, s. 15.

kişileri, her an dağa kaldırılma korkusu yaşamışlardır. Ayrıca köylüler, özellikle *efeleri* dağa sevk eden sebepler karşısında onlara acımışlar, kendilerini ve vatanlarını zor durumdan kurtaran *efelere* kurtarıcı ve kahraman gözüyle bakmışlar, onların vicdanlı oluşları, görünüşleri ve davranışları karşısında şaşırmışlardır.

Osmanlı Hükümeti'nde güvenliği sağlamakla görevlendirilen komutan, jandarma, avuş vb. kişiler ile valiler, paşalar, *efelere* genelde dışlayıcı bir bakışla yaklaşmışlar, fakat yeri geldiğinde onların davranışlarına, yeteneklerine hayran olmuşlar, onlara şaşırmışlar, özellikle de vatan işgali sırasında onları kurtarıcı ve kahraman olarak görmüşlerdir.

Osmanlı Hükümeti, çok uluslu bir yapıya sahipti. Onun için de Müslümanlarla gayrimüslimler uzun yıllar bir arada yaşamışlardır. Yaşadıkları toprakları vatanları bilip siyasi bir amaç gütmeyen gayrimüslimlerle *efelerin* arası genelde iyi olmuştur. Fakat Türk topraklarını ele geçirmek için kurulan cemiyetlerde yer alan ve Osmanlı Hükümeti'ne ihanet eden Rumlar ile Rum eteleri her daim *efelerden* rkmşlerdir. *Efeler*, zellikle Türk topraklarını işgal eden Yunan komutanların korkulu rüyaları olmuşlardır. Bunların yanında *efelere* yakın olan, onlarla karşılaşan yabancılar, hayal ettiklerinin aksi kişilerle karşılaştıklarında *efelere* şaşırarak bakmışlardır.

Romanlarda *efelerin* de birbirlerine bakışlarında farklılıklar görülmektedir. Özellikle Milli Mücadele yıllarında, vatan savunmasına katılan *efelere* diğer *efeler*, göstermiş oldukları başarılar ve cesaretlerden dolayı hayran olmuşlar, onlara şaşırarak bakmışlar ve vatan mücadelesinde onları kurtarıcı, kahraman olarak görmüşlerdir.

SONUÇ

Türk Romanında Efelik ve Efeler Üzerinde Bir İnceleme başlıklı tezimizde, *efeliğin* ve *efelik* kurumuna ait kavramların tanımlanması, *efeliğin* doğuşu ve tarihsel gelişimi, *efelik* geleneği ve kanunları, *efeliğe* ait değerler üzerinde durulduktan sonra çalışmamızın esas bölümü olan Türk romanlarına yansıyan *efelik* teması üzerinde incelemeler yapılmıştır. Daha sonra da romanlarda tespit edilen ortak motifler üzerinde durulmuş, ardından yazarların bakış açısıyla *efe* tiplerinin özellikleri verilmiş, toplumun ve kurumların *efelik* kavramına bakışları ifade edilmiştir. Çalışmanın sonucunda elde edilen bulgular ve tespitler şöyledir:

Araştırmacılar, *efe* ve *zeybek* kelimesinin etimolojisi ve kaynağı konusunda fikir birliğine varamamışlardır. *Zeybek* kelimesinin kimi araştırmacılar Arapça (Şeref Üsküp vb.), kimi araştırmacılar Farsça (Halil Dural vb.), kimi araştırmacılar Yunanca (Cevat Şakir Kabaağaçlı vb.), kimi araştırmacılar da Türkçe (Mahmut Ragıp Gazimihal, İsmail Özboyacı, Sadi Yaver Ataman vb.) kökenli bir kelime olduğunu ileri sürmüşlerdir. Benzer şekilde farklı fikirler *efe* kelimesinde de ortaya çıkmıştır. Kimi araştırmacılar (Bedri Noyan, Salahattin Kantar vb.) *efe* kelimesinin Türkçe bir kelime olduğunu ileri sürerken, kimi araştırmacılar (Cevat Şakir Kabaağaçlı, Sabahatin Türkoğlu, Şeref Üsküp vb.) da Yunan kökenli bir kelime olduğunu belirtmişlerdir.

Aynı şekilde *efeliğin* ortaya çıkışını ve yaygınlaşmasını da kahvehanelerin kapatılmasına, deniz yollarının keşfedilmesiyle Baharat ve İpek yolları üzerindeki han ve kervansarayların işlevlerini yitirmesine, işsiz halk kitlelerinin oluşmasına, faizciliğin gelişmesine, tımar sisteminin bozulmasına bağlayan araştırmacılar, farklı fikirler ileri sürmüşlerdir. *Efe* ve *zeybek* kelimesinin kökeni ne olursa olsun, *zeybekler* ve *efeler* yaşayış şekilleri, inançları, oyunları, kıyafetleri, gelenekleriyle Türk kültürünün, özellikle Batı Anadolu kültürünün, önemli bir parçası haline gelmiştir.

Efeler, özellikle Osmanlı Devleti tarafından eşkıya olarak görülmüş ve ortadan kaldırılması için çaba harcanmıştır. Yapılan araştırmalar gösteriyor ki aslında *efeler* sıradan, adi bir eşkıya değillerdir. Onları kanun dışı hayata sürükleyen sebepler, sosyal içerikli olaylardır. Bunun için de Hobsbawm, onlar için sosyal eşkıya, sosyal haydut, asil soyguncu ifadelerini kullanmıştır. Eşkıyalar ile sosyal eşkıyalar arasında hassas bir çizgi vardır. İkisinin de kalkıştığı eylem kanun dışıdır. İkisi de ev basıp dağa adam kaldırmış, fidye almış, yeri

geldiğinde gözünü bile kırpmadan adam öldürmüştür. Fakat farklılık onları bu hayata sürükleyen sebeplerde ve hayatı yaşayış şekillerinde karşımıza çıkmaktadır. *Efeler* ve *zeybekleri*, kendi kanunları doğrultusunda hareket eden, kendi doğrularınca adaletten ayrılmayan, yoksulun yanında haksızın karşısında duran kişilerdir. Onun için de *efeler* ve *zeybeklerini*, adi bir eşkıya değil sosyal bir eşkıya olarak görmek gerekir. Çünkü onlar hiçbir zaman adi eşkıyalar kadar alçalmamışlar, halkın gözünde birer kahraman olmuşlardır. Bahsi geçen nitelikler bölgede etkinlik gösteren her *efe* için söz konusu değildir. *Efe* unvanıyla dolaşan fakat *efeliğe* yakışmayan davranışlarda bulunan kişiler de olmuştur (Yıllık Abdi Efe, Gavur Efe vb.). *Efelik* geleneğine bağlı yaşam süren *efeler* ve halk, onlara gerçek bir *efe* gibi bakmamış, onların karşısında durmuştur.

Devlet, bir toplumda güvenliği, huzuru, adaleti sağlamak için vardır. Haksızlığa uğrayan her kişi eline silahını kaptığı gibi dağlara çıkıp devletin sağlayamadığına inandığı adaleti, kendi kanunları ve yöntemlerince sağlamaya çalışırsa eğer toplumda kaos ortamı oluşacaktır ve devlet otoritesi sarsılacaktır. *Efelik* olgusu bu açıdan incelendiğinde *efelik*, toplum ve devlet nezdinde büyük sorunlara sebep olmuş, önü alınmaz bir hareket haline gelmiştir. Özellikle gençlerin, onların yaşamlarına özenmeleri ve dönemin siyasi, ekonomik koşulları da *efeliği* cazip hale getirmiştir.

İncelenen romanlarda da yer yer ifade edildiği gibi, *efeler* ve *zeybekler*, özenilecek bir hayatlarının olmadıklarını, yanlış yolda olduklarını kabul etmişler, sıradan diğer insanlar gibi yaşamlarının olmasını istemişler fakat şartların onları bu yaşama mecbur ettiklerini dile getirmişlerdir. Eğitim alma haklarından mahrum kalmış olan *efeler*, eğitimsizliğin insanları yanlış yerlere getirdiğini, kötülüklerin altında cehaletin yattığını bilmişler, arkalarından gelen ve kendi yaşamlarına özenen gençleri, bu yoldan uzak tutmaya çalışmışlardır.

Efelerin tarihi zemini hâlâ aydınlatılamamış olduğu için, ilk *efelerin* de kimler olduğu konusu belirsizdir. Fakat çoğu araştırmacıların ortak kanısı Atçalı Kel Mehmet Efe'nin *efelik* geleneğinde bir dönüm noktasını oluşturmasıdır. Taramalarımız sonucunda elde ettiğimiz romanlarda da yazarlar, Atçalı Kel Mehmet Efe ve ondan sonra gelen *efelerin* hayatlarını (Umur Efe hariç) romanlarında işlemişlerdir. Romanlara en çok konu olan *efe* ise, en büyük *efe* olarak anılan Çakırcalı /Çakıcı Mehmet Efe olmuştur. Çakırcalı/Çakıcı Mehmet Efe'nin anlatıldığı sekiz roman tespit edilmiştir.

Efelik teması daha çok Cumhuriyet döneminde yazılan romanlarda bir malzeme olarak kullanılmıştır. Bu konuda ulaşabildiğimiz ilk roman 1919 yılında yayımlanan Ömer Seyfettin'in *Yalnız Efe* başlıklı yarım kalan romanıdır. 1960'lı yıllar ve sonrasında, yazarların *efelik* temasına romanlarında daha fazla yer vermeye başladıkları görülmektedir. Tespit edilen romanlara baktığımızda *efelik* temasının; 1910-1950 yılları arasında dört romanda, 1950-2000 yılları arasında on altı romanda, 2000 yılı ve sonrasında ise on üç romanda işlenmiş olduğu görülmektedir. Daha çok 1950-2000 yılları arasında *efelik* temasının kullanıldığı görülse de gelecekte yazarların *efelik* konusuna eserlerinde daha fazla yer vereceklerine inanıyoruz.

Söz konusu romanlar, popüler romanlardır. Romanlar, Türk romanının en etkili isimlerinden çok, genellikle Ege Bölgesi'nde yazı hayatına atılan ve yerel düzeyde kalmış yazarlar tarafından kaleme alınan eserlerdir. Böylece *efelik* teması Türk edebiyatında yerel bir tema olarak kalmış, Türk edebiyatının temel bir teması ve malzemesi haline gelememiştir. Genel olarak romancıların *efelik* ve *zeybeklik* olgusuna romantik bir bakış açısıyla yaklaştıkları, yer yer *efeleri* ve *zeybekleri* yücelttikleri de romanlarda görülmektedir.

Yazarlar genellikle *efelik* temasını, yok olmaya yüz tutmuş *efelik* kültürünü canlandırmak, *efelik* konusundaki yanlış izlenimleri silmek (*efeler*, çalıkakıcı ve adi bir soyguncu değillerdir), yeni nesillere bu kültürü öğretmek, milli ve geleneksel değerleri gençlere anlatmak, şehit düşen *efelere* karşı vefa borçlarını ödemek, tarihin tozlu sayfalarında kalan kahramanları gün yüzüne çıkarmak, bağımsızlık mücadelesinin ne acılar ve bedeller sonucunda kazanıldığının unutulmamasını sağlamak vb. amaçlar doğrultusunda kaleme almışlardır.

Efelik temasını romanlarında en fazla işleyen yazar, Sabahattin Burhan'dır. Sabahattin Burhan'ın tespit edebildiğimiz altı romanı bulunmaktadır. Daha sonra dört romanıyla Murat Sertoğlu, iki romanıyla da Reşat İleri ve Ali İhsan Usta romanlarında *efelik* temasını ele alarak bu temayı, Türk edebiyatına kazandıran yazarların başında gelmektedirler.

Romanlarda olaylar çoğunlukla İzmir, Manisa, Aydın illeri ve çevresinde geçmektedir. Yani mekân, Ege Bölgesi'dir. Bu romanları kaleme alan yazarlar da çoğunlukla bu bölgede doğup büyümüş kişilerdir. Örneğin; Eğitimci-yazar Sabahattin Burhan Nazilli'de dünyaya gelmiş, *efelik* kültürünün içinde *efe* hikâyelerini dinleyerek büyümüştür. Yazarın, Kozalaklı Mehmet Efe'nin hayatını romanında ele almasına dayısının kendisine anlattıkları etkili olmuştur. Aynı şekilde Ödemişli gazeteci ve yazar Şeref Üsküp, Ödemiş doğumlu Kemal

Ormancıoğlu, İzmirli gazeteci Zeynel Besim Sun, Atça'da dünyaya gelen İsmet Nadir Atasoy, Aydın doğumlu Esat Avcı vb. yazarlar bu topraklarda doğmuş ve bu kültürün içinde büyümüş kişilerdir. *Efeler* de çoğunlukla bu bölgenin insanlarıdır.

Romanlar incelendiğinde Zeynel Besim Sun *Çakıcı Efe*, Murat Sertoğlu *Çakırcalı Mehmet Efe*, Reşat İleri *Çakıcı Mehmet Efe*, Hayreddin Asarcıklı *Çakıcı Mehmet Efe*, Kemal Ormancıoğlu *Kamalı Zeybek*, Reşat İleri *Yörük Ali* vb. başlıklı romanların ilk önce gazetelerde ya da dergilerde tefrika edildiği ardından da kitaplaştırıldığı görülmektedir. Bu yazarların eserlerinde, daha çok okuyucuya dönük bir anlatım yer almaktadır. Zaman zaman okuyucuların, anlatımlara itirazları da olmuş, yazarlar okuyucuların sorularına eserlerinde cevap vermişlerdir. Ya da Zeynel Besim Sun'un romanında karşılaştığımız gibi okuyucuların istekleri de anlatımlarda dikkate alınmıştır. Kara Ali hakkında anlatılanları yeterli bulmayan okuyucu, Zeynel Besim Sun'a bu düşüncesini gazete aracılığıyla iletmış, yazar da romanında bu konu hakkında biraz daha ayrıntılı bilgiler vermiştir.

Roman yazarlarının genelde gazete sahibi ya da gazete yazarlığı yapmış oldukları görülmektedir. Örneğin; İzmir'in en eski gazetecilerinden olan Kemal Ormancıoğlu'nun elli yıla yakın gazetecilik hayatı olmuştur. Benzer şekilde İzmir'in tanınmış gazetecilerinin arasında Zeynel Besim Sun gelmektedir. 1933 yılında gazeteciliğe başlayan Murat Sertoğlu, eserlerini gazetede tefrika etmiştir. Hayatını gazeteciliğe adayan yazarlardan biri de Şeref Üsküp'tür. Üsküp, aynı zaman da Hür Efe Matbaası'nın da kurucusudur. Ayrıca Reşat İleri, Gıyas Yetkin vb. yazarlar da gazeteci yazardır. Diğer roman yazarları ise; öğretmen, asker, polis vb. meslek gruplarında görev yapmışlardır.

Yazarlar, kaleme almayı düşündükleri *efelerin* biyografik romanlarını yazmadan önce, konu hakkında yayımlanan belgeleri araştırdıklarını, bölgedeki insanlarla ve ulaşabildikleri *efeler* ve *kızanlar*la konuştuklarını ve *efenin* maceralarının geçtiği mekânlarda dolaştıklarını romanlarında belirtmişlerdir. Bu konuda en fazla araştırmayı da, yaklaşık otuz yılını bu çalışmalara adayan Sabahattin Burhan'ın yapmış olduğu görülmektedir. Sabahattin Burhan'ın ardından Zeynel Besim Sun, Murat Sertoğlu, Yaşar Kemal, Şeref Üsküp, İbrahim Kiraz, Kemal Ormancıoğlu vb. yazarlar gelmektedir. Bu yazarlar aynı zamanda birer derlemecilerdir. Bu açıdan bakıldığında incelenen romanlar sadece biyografik değil aynı zamanda tarihi olayları da barındıran belgesel nitelikte romanlardır. Romanların çoğunda yazarlar, dipnotlar kullanmış veya romanlarının sonuna kaynakça kısmını ilave etmişlerdir.

Araştırmalar yapılarak kaleme alınan romanlarda yazarlar, olayların geçtiği mekânlarda, konuştukları kişilerle fotoğraflar çektirip eserlerine eklemişlerdir. Aynı zamanda *efelerin* ailelerinden ya da yakınlarında elde ettikleri *efeler* ile *zeybeklerine* ve *efelerin* ailelerine ait fotoğraflara, belgelere de eserlerinde yer vermişlerdir. Bu yazarların başında da Sabahattin Burhan, İbrahim Kiraz, Zeynel Besim Sun, Ali İhsan Usta, Şeref Üsküp vb. yazarlar gelmektedir.

Kaleme alınan romanlar sadece belgelerden ya da derlenen bilgilerden yararlanıp yazılmamıştır. *Efelerin* yaşamlarına bizzat tanık olan yazarlar da anılarını kaleme almışlardır. Örneğin; Kemal Ormancıoğlu, Ödemiş'in varlıklı ailelerden birinin çocuğu olarak Kamalı Zeybek tarafından fidye için dağa kaldırılmıştır ki Ormancıoğlu daha sonra da Hacı Mustafa'nın oğlu ile bir arada bulunmak zorunda kalmıştır. Cahit Günel Efeler, babasının hayat hikâyesini kaleme alarak, Ispartalı Mahmut Efe'yi anlatmıştır. Cahit Günel Efeler, babasının *efelik* hayatına bizzat tanık olamamış olsa da, bir *e*fe çocuğu olarak yaşadıklarını ifade etmiştir.

Roman yazarlarından dikkati çeken bir isim de Ömer Seyfettin'dir. Ömer Seyfettin, Osmanlı Devleti'nin bir askeri olarak Yalnız Efe'nin maceralarını kaleme almıştır. *Efelik* hayatının fiilen sürdüğü ve askeri birliklerle *efeler* arasında yaşanan çatışmaların var olduğu bir dönemde Ömer Seyfettin, *efelik* olgusuna eleştirel bir bakışla yaklaşmamış, halkın kahraman olarak gördüğü *efelerin* maceraları onun da dikkatini çekmiştir.

Romanlarda *efelik* teması işlenirken aynı zamanda hemen hemen bütün yazarlar tarafından dönemin siyasi-sosyal ve ekonomik koşullarına değinilmiş, yaşananlar karşısında Osmanlı Hükümeti'nin tutumlarından bahsedilmiştir. Yazarlar Osmanlı Hükümeti'ni eleştirmişler fakat Osmanlı Hükümeti'ne karşı herhangi bir düşmanlık beslememişlerdir. Durumun tam aksine bazı yazarlar (Murat Sertoğlu 'Atçalı Kel Mehmet Efe, Çakırcalı Mehmet Efe'nin anlatımlarında', Kemal Ormancıoğlu vb.) Osmanlıcılık zihniyeti ile romanlarını kaleme almışlardır. Ayrıca bazı yazarlar (Ömer Seyfettin, Ali İhsan Usta, Hayreddin Asarcıklı vb.) da romanlarında *efelik* temasını Türkçülük bilinciyle işlemişler, Türk olan *efelerden* övgüyle bahsetmişlerdir.

Eşkîyalık ve *efelik* vb. faaliyetler Osmanlı Devleti'nin uzun yıllar maruz kaldığı fakat bir türlü çözemediği sorunlar haline gelmiştir. Yazarlar romanlarında *efelik* olgusunu ya da eşkîyalık olaylarını anlatırken, bu durumun temelinde yatan sebepleri de irdelemişlerdir.

Genel olarak baktığımızda bu sebeplerinden başında Osmanlı Devleti'nin ilkesizliğine, zayıflığına, tutarsızlığına dair var olan inanç gelmektedir. Böyle düşünen yazarlardan bazıları ise; Zeynel Besim Sun, Cem Çelik, Reşat İleri, Mevlüt Kaplan, Ali İhsan Usta vb. Ayrıca Kemal Ormancıoğlu, eşkıyalık olgusunun temelinde cahilliğin yattığını vurgular. Cem Çelik'in anlatımlarında da eğitim eksikliği ve bu eksikliğin giderilmesi konusundaki çabalar önemli bir noktadır. Murat Sertoğlu bu konuda, Rumların ticareti ve sanayiye ele geçirmesi, Türklerin sürekli askere alınması, Rum nüfusunun artmasıyla Türklere yaşam alanı kalmadığını belirtir. Yaşar Kemal ise, *efeliğin* büyümesinde dış güçlerin etkisine de dikkat çekmektedir.

İncelenen romanlarda *efelik* olgusu açısından, Milli Mücadele yıllarının dönüm noktası teşkil ettiği görülmektedir. Bu açıdan bakıldığında *efelik* temasını da kendi içinde Milli Mücadele öncesinde *efelik* ve Milli Mücadele yıllarında *efelik* diye iki ana başlık altında incelemek de mümkün olmaktadır. Çünkü Gökçen Hüseyin Efe, Yörük Ali Efe, Demirci Mehmet Efe, Sökeli Cafer Efe vb. *efeler*, vatan savunmasında mücadele verdikleri için bu *efeler* ve bu *efeler* önderliğinde diğer *efeler*, yazarlar tarafından birer halk kahramanı olarak görülmüş ve bu doğrultuda kaleme alınmıştır.

İncelenen romanlarda özellikle ömrü, Milli Mücadele yıllarını görmeye yetmeyen Atçalı Kel Mehmet Efe, Çakırcalı Ahmet Efe ve oğlu Mehmet Efe, Yörük Osman Efe, Kamalı Zeybek vb. *efeler* karşısında yazarların tutumları farklılık göstermektedir. Kimi yazarlar (Murat Sertoğlu 'Çakırcalı Mehmet Efe'yi eleştirir', Zeynel Besim Sun, Şeref Üsküp, Kemal Ormancıoğlu, Mevlüt Kaplan vb.) *efelerin* davranışlarını yer yer eleştirirken, kimi yazarlar da (Hayreddin Asarcıklı, Reşat İleri, Cem Çelik vb.) *efeleri* aklama çabasında bulunup iyimser bir bakışla *efeleri* anlatmışlardır. Bu *efeler* (Atçalı Kel Mehmet Efe hariç) ne kadar Milli Mücadele'ye katılmamış olsalar da, özellikle Rum çeteleri karşısında elde ettikleri başarılarından dolayı, yazarlar tarafından yer yer övgüyle anılmışlardır.

Romanlarda Milli Mücadele yıllarına erecek kadar ömrü olmayan *efeler* başta olmak üzere *efelerin*, Rum çeteleri ile vermiş oldukları mücadeleler de dikkat çekicidir. Bu konuda Kamalı Zeybek, Sökeli Cafer Efe, Yörük Osman Efe vb. *efeler* başta gelmektedir. Bu da *efelerin* Yunanlıların, Batı Anadolu'yu Rumlaştırma siyasetine karşı bir Türk'ün duruşunu göstermektedir. Aynı zamanda bu durum Türk olan *efelerin*, Türklük bilincini ve vatan sevgisini de ön plana çıkarmaktadır. Milli Mücadele yıllarında Rumların yaptıkları zulümlerden bahsederken yazarlar, yer yer bahsi geçen *efelerin*, zamanında Rum çetelerinin

elebaşlarını ortadan kaldırmalarıyla ne kadar doğru bir harekette bulunduklarını ve o zamanlarda yapılan bu zulümlere bir nebze de olsa engel olmuş olduklarını ifade ederler.

Roman yazarlarının, *efelere* karşı bakışı farklılık göstermektedir. Cem Çelik, Ali İhsan Usta, Rıza Çavdarlı, İbrahim Ünsal, Gıyas Yetkin, Esat Avcı vb. yazarlar, *efelere* bir halk kahramanı olarak bakarlar; Zeynel Besim Sun, Mevlüt Kaplan, Kemal Ormancıoğlu vb. yazarlar da onları şaki, eşkıya, haydut olarak görmüşlerdir. Sabahattin Burhan, hayatlarını kaleme aldığı altı *efeye* (Çakırcalı Mehmet Efe, Gökçen Efe, Yörük Ali Efe, Kozalaklı Mehmet Efe, Çete Ayşe, Sökeli Cafer Efe) de aynı bakış açısıyla yaklaşmıştır. Yazar yeri geldiğinde, özellikle Kozalaklı Mehmet Efe için, *efelerin* zaaflarından, yanlış kabul edilen davranışlarından bahsetmiş olsa da çoğu zaman anlatımlarında *efeleri* ne övmüş ne de yermiştir. Yazar, Gökçen Efe, Yörük Ali Efe, Çete Ayşe ve Sökeli Cafer Efe'yi, halk kahramanı olarak görmüştür. Murat Sertoğlu, anlatmış olduğu dört *efeden* (Atçalı Kel Mehmet Efe, Çakırcalı Mehmet Efe, Kamalı Zeybek, Yörük Osman Efe) sadece Çakırcalı Mehmet Efe'ye karşı daha sert ve eleştirel bir tutum sergilemiş, diğer *efeleri* halk kahramanı olarak anlatmıştır. Ali İhsan Usta ise, Yörük Ali Efe'nin hayatını da Yalnız Efe'nin maceralarını da övgü dolu sözlerle kaleme almış, onları kahraman olarak görmüştür. Reşat İleri, Yörük Ali'ye karşı daha iyimser bir bakış sergileyip onu kahraman olarak görürken yazar, Çakırcı Mehmet Efe'nin yanlışlarını kabul etse de onun daha çok iyi yönlerini ortaya çıkarmaya çalışmıştır.

Romanlarda, *efeler* toplum nezdinde birer kahraman olarak görülmüştür. Toplum zor durumlarda kendisine bir yol gösterici, kurtarıcı arar. Bu gizli kalmış kahramanları, halk gün yüzüne çıkarır. Toplum, kahraman olarak benimseyeceği kişilerden bir başarı göstermesini, yanlarında olduklarını hissetmek ister. *Efeler* de haksızlığa, adaletsizliğe karşı gelip, dağlara çıkmışlar ve köylülere zulüm eden kişilerin karşısında (ki bunlar çoğu zaman ağalar, mültezimler olmaktadır) yer alarak toplumun gözünde birer kahraman olmuşlardır. Bunun açık örneğini Milli Mücadele yıllarında da görmekteyiz. Halk, kendisine önder olarak askerleri değil *efeleri* seçmiştir.

Yazarlar, *efelerin* hayatlarını kaleme alırlarken bir yandan da *efelik* kültürüne dair bilgilere de romanlarında yer vermişlerdir. Böylece, *efelik* kültürü ve geleneğini okuyucularına aktararak bu kuruma ait değerler hakkında bilgiler vermişlerdir. Bu konuda öne çıkan yazarlar arasında; Zeynel Besim Sun, Sabahattin Burhan, Şeref Üsküp, Murat Sertoğlu, Ali İhsan Usta, Reşat İleri, Yaşar Kemal vb. yazarlar yer alırken; bu durumun tam aksine

efelik kültürüne dair bilgilerin neredeyse hiç verilmediği ya da birkaç cümle ile geçildiği yazarlar arasında; Hayreddin Asarcıklı, İsmet Nadir Atasoy, Ali Kemal Senan, Abbas Levent Ertekin, İbrahim Ünsal, Gıyas Yetkin, Cahit Günel Efeler vb. yazarlar bulunmaktadır.

Romanlar incelendiğinde *efelik* kavramında cinsiyet ayrımı olmadığı da karşımıza çıkmaktadır. Erkek gibi giyinen, en az erkekler kadar cesaretli ve kuvvetli kadın *efeler* de vardır. Hatta *efelik* teması açısından ulaşabildiğimiz ilk roman olan *Yalnız Efe* başlıklı romanda Ömer Seyfettin, Kezban Efe'nin mücadelelerini anlatır. Bu temayı işleyen ilk romanda karşımıza bir erkek değil de kadın bir *efenin* çıkması da dikkat çekicidir. Milli Mücadele yıllarında kaleme aldığı romanıyla yazar, hem kadının gücünü ortaya çıkarmak hem de kadınların da vatan savunmasında yer alabileceklerini göstermek istemiş olmalıdır. Daha sonra Çete Ayşe, Ayşe Çavuş, Çiftlikli Kübra, Fadime Efe vb. kadın *efeler* de, romanlarda yer almışlar, bu kadınların vermiş oldukları mücadelelerden yazarlar övgüyle bahsetmişlerdir.

Eric Hobsbawm, dünyanın çeşitli bölgelerinde yaşamış olan eşkıyaları dikkate alarak dokuz maddelik kahraman modelini ileri sürmüştür. *Asil soyguncu imajı* ya da *sosyal haydut kalıbı* olarak nitelendirilen bu maddeleri, Batı Anadolu Bölgesi'nde yaşamış ve romanlara konu olmuş *efelere* uyguladığımızda genel olarak karşımıza şu sonuçlar çıkmaktadır: Milli Mücadele yıllarında vatan savunması için silahına sarılarak dağa çıkmış ve kurduğu birlikleriyle düşmana karşı direnen *efelere* (Akça Efe, Yaba ayak Efe, Çete Ayşe, Fadime Efe vb.) bu kahraman modelini uygulamak mümkün değildir. Çünkü bahsi geçen *efeler*, haksızlığa uğrayıp kanun dışı hayata sürüklenerek kendi milletinin askeri karşısında yer almamışlardır. Milli Mücadele öncesinde dağa çıkan *efeler* ise, bu kahraman modeline hemen hemen uymaktadırlar. Bu *efelerin* başında; Atçalı Kel Mehmet Efe, Çakırcalı Mehmet Efe, Kamalı Zeybek, Yalnız Efe, Yörük Ali Efe, Yörük Osman Efe, Sökeli Cafer Efe, Demirci Mehmet Efe vb. *efeler* gelmektedir.

Romanlara başkahraman olan *efelerin*; namuslu, ahlaklı, halka yardım eden kişiler olduğu görülmektedir. Bunun için de romanlarda, ne kadar kanun dışı olaylar anlatılsa da, Çağan Dikenelli'nin *Kara Efe* başlıklı romanı dışında, romanlarda ahlaksız davranışların yer almadığı görülmektedir. Bu da bize *efelerin* sıradan, adi bir eşkıya olmadıklarını göstermektedir. Romanlarda dikkati çeken bir husus da kahramanların kullandıkları dildir. Cem Çelik'in *Atçalı*, Çağan Dikenelli *Kara Efe*, Ali Kemal Senan *Efem* vb. romanlar dışında romanlarda hemen hemen argo ifadelerin kullanılmadığı görülmektedir. Romanlarda mahalli ağızlar bile nadiren kullanılmıştır. Argo ifadeler ne kadar kulağa hoş gelmese de durum

itibariyle gerçeğe daha yakın durmaktadırlar ki çoğu yazar diyaloglarda İstanbul Türkçesini kullanmıştır.

Romanlar incelenirken, bazı motiflerin diğer romanlarda da tekrar ettiği görülmüştür. Bu motifler başkahramanın aile yapısı, yaşam koşulları, sosyal konumları, ahlaki davranışları, dini ibadetlere olan yaklaşımları, hükümete karşı tutumları vb. durumlarda ortaya çıkmaktadır. Romanlarda ortak olan, 24 motif tespit edilmiştir. Bu motifler; öksüz/yetim olma, çoban olma, Yörük olma, rüya motifi, kılık/kıyafet değiştirme, savaş hilelerine başvurma, iyi nişancı olma vb. motiflerdir. Amacımız, *efelerin* ortak özelliklerini, romanlarda yer alan ortak motifler bağlamında ortaya çıkarabilmektir. Ulaştığımız sonuçlar gösteriyor ki, tespit edilen motiflerin büyük çoğunluğunu taşıyan *efeler*, sadece vatan aşkı için değil uğradıkları çeşitli haksızlıklar sonucunda dağa çıkmış olan *efeler*dir. Örneğin; Atçalı Kel Mehmet Efe, Çakırcalı Mehmet Efe, Kamalı Zeybek, Yörük Ali Efe, Demirci Mehmet Efe, Yalnız Efe vb. *efeler*. Tespit edilen motifleri her yazar eserinde, aynı yoğunlukta kullanmamıştır. Bu motifleri genelde *efelik* temasını Türk edebiyatına kazandıran yazarlar başta olmak üzere Sabahattin Burhan, Murat Sertoğlu, Ali İhsan Usta, Zeynel Besim Sun, İbrahim Kiraz vb. yazarlar daha sıklıkla kullanmışlardır.

Romanlarda tespit edilen ortak motiflerle, tarihi kaynakların verdiği bilgiler karşılaştırıldığında büyük farklılıklar ortaya çıkmamaktadır. Benzer ifadeleri *efelik* ve *zeybeklik* kültürü üzerinde çalışmalar yapan araştırmacılar, *efe* ve *kızan*ları ya da yakınları da dile getirmişlerdir. Bu motifler de bize gösteriyor ki *efeler*, sıradan bir eşkiya değillerdir. Onların halkın gözünde kahraman haline gelebilmesi için geçirmiş oldukları bazı evreler vardır. Onlar, kendi koydukları kanunlara sadık hareket etmişler ve kendilerine has bir yaşam şekli belirlemişlerdir. Tabii bu yaşam şeklini benimserlerken de bir yandan kanun dışı kalmışlar, devletin kanunlarına karşı gelecek hareketlerde bulunmuşlardır.

Efe ve *zeybekler*, kendilerine özgü yaşam şekilleriyle romanlarda da birer tip olarak karşımıza çıkmaktadırlar. Örneğin; *efe* tipi, *başzeybek/başkızan* tipi, *zeybek* tipi, *kızan* tipi, adi eşkiya/haydut/çalıkakıcı tipi gibi. *Efe* tipi, *zeybeklerini* ve *kızanlarını* koruyup kollayan, onların tüm ihtiyaçlarını karşılayan, çetenin yönetimini elinde bulunduran, başını kimsenin karşısında yere eğmeyen, verdiği sözden dönmeyen, sıkıntılarını içine atarak zayıf yönlerini saklayan, fakir fukaranın dostu, zalimlerin de düşmanı bir tiptir. *Başzeybek/başkızan* tipi, *efenin* sağ koludur. Çetede *efe* ile *zeybekler* arasındaki iletişimi sağlayan, *efeden* sonra gelen kişidir. *Zeybek* tipi, *efesine* öl dese ölecek kadar sevgiyle bağlı, çetede deneyim kazanmış

savaşçı tiplerdir. *Kızan* tipi çetenin en tecrübesiz elemanıdır. *Kızan*ların söz söylemeye veya karşı gelmeye yetkileri yoktur. *Kızan*lar çetede haberleşmeyi sağlayan, çetenin ihtiyaçlarını temin eden tiplerdir. Bu tipler romanlarda karşımıza çıkan olumlu tiplerdir. Bir de bunların tam tersi davranan ve adi eşkıya/haydut/çalıkakıcı diye nitelendirilen tipler vardır ki bu kişiler hak adalet nedir bilmeyen, ırza/namusa göz diken, fakirlerden bile zorla para alan, adam öldürmekten zevk duyan tiplerdir. Bu tipler romanlarda kahramanlar ya da yazarlar tarafından daima eleştirilmişlerdir.

Romanlarda *efelere* karşı en değişken tutumu sergileyen kesimin, köylüler olduğu görülmüştür. Köylüler, kendi içlerinden çıkan bu kişileri bazen dışlamışlar, bazen onları bu hayata sürükleyen nedenleri haklı bularak onlara acımışlar, bazen onlardan çok korkmuş bazen de göstermiş oldukları kahramanlıklardan dolayı kendilerine hayran olmuşlardır. Köylüler, *efeleri* kendilerini ağaların, mültezimlerin ya da işgal kuvvetlerinin şerrinden koruyan bir kurtarıcı bir kahraman olarak görmüşlerdir. Bazen köylüler, *efeleri* gözlerinde o kadar büyütmüş ve o kadar ulaşılmaz hale getirmişlerdir ki onların sıradan bir insan görüntüsü kendilerini hayrete düşürmüştür. Aynı şekilde Osmanlı Hükümeti'nde görev yapan valiler, askerler, komutanlar vb. kişiler, *efelere* karşı genelde dışlayıcı bir tutum sergilerlerken bazen de onların kötü insan olmadıklarını görmüşler ve kendilerine acımışlardır. Özellikle Milli Mücadele yıllarında *efelerin* göstermiş oldukları başarılar sonucunda, bu kişiler onlara hayran olmuş ve onlar da *efeleri* kahraman, kurtarıcı olarak görmüşlerdir. Diğer değişkenlik gösteren kesimler de gayrimüslimler, işgal kuvvetleri olmuştur. Bu da bize gösteriyor ki *efelere* karşı bariz bir tutum yoktur. Dönemin şartları ve durumuna göre, toplumun ve kurumların *efelere* karşı bakışları da değişkenlik göstermektedir.

KAYNAKÇA

a)Kitaplar/Ansiklopediler/Sözlükler

AKDAĞ, Mustafa. *Türk Halkının Dirlik ve Düzenlik Kavgası 'Celali İsyanları'*, 2. Basım, İstanbul: YKY, 2013.

ALPKAYA, Şükrü Oğuz. *Yörük Ali Efe*, (Derleyen: Atilla Oral), İstanbul: Demkar Yayınevi, 2009.

Ana Britannica, Cilt:8, Ana Yayıncılık, İstanbul, 1988.

APAK, Rahmi. *İstiklal Savaşında Garp Cephesi Nasıl Kuruldu?*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1990.

ATATÜRK, Gazi Mustafa Kemal. *Nutuk(Söylev)*, İstanbul: İnkılap Kitabevi, 2014.

AVCI, Ali Haydar. *Zeybeklik ve Zeybekler Tarihi*, Ankara: Barış Kitap Yayınları, 2012.

_____. *Atçalı Kel Mehmet İsyanı Aydın İhtilali (1829-1830)*, Ankara: Barış Kitap Yayınları, 2. Baskı, 2013.

BARDAKÇI, Cemal. *Anadolu İsyanları*, İstanbul: Postiga Yayınları, 2012.

BARKEY, Karen. *Eşkıyalar ve Devlet Osmanlı Tarzı Devlet Merkezileşmesi*, (Çeviren: Zeynep Altok), İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2. Baskı, 2015.

BAYAR, Celal. *Ben de Yazdım Milli Mücadeleye Giriş 5-6-7-8*, İstanbul: Sabah Kitapları, 1997.

BAYAT, Fuzuli. *Türk Destancılık Tarihi Bağlamında Köroğlu Destanı (Türk Dünyasının Köroğlu Fenomenolojisi)*, İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2009.

BAYRAK, Mehmet. *Eşkıyalık ve Eşkıya Türküleri*, Ankara: Özge Yayınları, 3. Basım, 2014.

BECKSON, Karl ve Arthur GANZ. *Literary Terms*, Fararar, Straus and Giroux, New York, 1975.

BORATAV, Pertev Naili. *Köroğlu Destanı*, İstanbul: Adam Yayıncılık, 1984.

CEBESÖY, Ali Fuat. *Milli Mücadele Hatıraları*, İstanbul: Temel Yayınları, 2. Baskı, 2012.

(DEMİR), Kemal Tahir. *Notlar/Sanat Edebiyat 4*, İstanbul: Bağlam Yayınları, 1990.

- DEMİRAY, Kemal. *Temel Türkçe Sözlük*, İstanbul: İnkılap Kitabevi, 2. Baskı, 1990.
- DEMİRAYAK, Sadettin. *Kuva-yı Milliye'nin Aydın'da Doğuşu Yörük Ali Efe ve Demirci Mehmet Efe'nin Faaliyetleri*, Aydın: Tuna Ofset Matbaası, 3. Baskı, 2007.
- DEVELİOĞLU, Ferit. *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat*, Ankara: Aydın Kitabevi, 22. Baskı, 2005.
- DURAL, Halil. *Bize Derler Çakırca 19. ve 20. Yüzyılda Ege'de Efeler*, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2. Basım, 2005.
- EKİCİ, Metin. *Türk Dünyasında Köroğlu*, Ankara: Akçay Yayınları, 2004.
- GÖKBEL, Asaf. *Milli Mücadele'de Aydın*, Aydın, 2005.
- GRAY, Martin. *A Dictionary of Literary Terms*, Second Edition, Longman York Press, London, 1996.
- Halikarnas Balıkcısı, *Düşün Yazıları*, Ankara: Bilgi Yayınevi, 5. Basım, 2002.
- _____, *Hey Koca Yurt*, Ankara: Bilgi Yayınevi, 7. Basım, 2012.
- Halil Dural'ın Kaleminden Ödemişli Efe ve Zeybekler*, (Yayıma Hazırlayanlar: Ercan Uyanık-Sabri Yetkin), İzmir: Ödemiş Belediyesi Yıllık Kent Arşivi ve Müzesi Yayını: 5, 2013.
- HATİPOĞLU, Tahir. *Kamil Efe "Haksızlığa İsyan"*, Ankara: Hatipoğlu Yayınları, 2009.
- HOBSBAWM, Eric John, *Eşkıyalar*. (Çeviren: Osman Akınhay), İstanbul: Agora Kitaplığı, 2011.
- HUYUGÜZEL, Ömer Faruk. *İzmir Fikir ve Sanat Adamları*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 2000.
- İslam Ansiklopedisi*, MEB, Cilt:13, 1997.
- İslam Ansiklopedisi*, MEB, Cilt: 43, İstanbul, 2013.
- (İPEKÇİ), İsmail Cem. *Türkiye'de Geri Kalmışlığın Tarihi*, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 24. Basım, 2015.
- JUNG, Carl G. *İnsan ve Sembolleri*, (Çeviren: Hatice Mukaddes İlgün), İstanbul: Kabalcı Yayınları, 2016.
- KABAKLI, Ahmet. *Türk Edebiyatı 3*, İstanbul: Türk Edebiyatı Vakfı Yayınları, 9. Baskı,

1997.

KAPLAN, Mehmet. *Türk Edebiyatı Üzerinde Araştırmalar 3 Tip Tahlilleri*, İstanbul: Dergâh Yayınları, 9. Basım, 2014.

KARATAŞ, Turan. *Edebiyat Terimleri Sözlüğü*, Ankara: Akçağ Yayınları, 3. Basım, 2007. *Meydan Larousse*, 3. Cilt, İstanbul, (Yayın Yılı Yok).

MORAN, Berna. *Edebiyat Kuramları ve Eleştiri*, İstanbul: İletişim Yayınları, 19. Baskı, 2009.

MORAN, Berna. *Türk Romanına Eleştirel Bir Bakış 2*, İstanbul: İletişim Yayınları, 18. Baskı, 2012.

OĞUZ, M. Öcal ve diğerleri. *Türk Halk Edebiyatı El Kitabı*, Ankara: Grafiker Yayıncılık, 5. Baskı, 2007.

ÖRGE EVREN, Sındırgılı Süreyya. *Denizli Vak'ası ve Demirci Mehmet Efe*, Sel Yayınları, İstanbul, 1955.

ORUÇ, Etem. *Gizemli Kadın Efe*, İstanbul: Berfin Yayınları, 2012.

_____. *Atçalı Kel ve Yağdereli Sinanoğlu Efe*, İstanbul: Berfin Yayınları, 2013.

ÖZKAYA, Yücel. *Milli Mücadele'de Ege Çevresi*, Ankara: T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, 1994.

ÖZKAYNAK, Kemal. *Efelerden Haber*, Aydın: C.H.P, Basımevi, 1946.

ÖZKURT, Fatih. *Yörük Ali Efe*, İstanbul: Sıradışı Akademi Yayınları, 3. Baskı, 2014.

ÖZSARI, Mustafa. *Ege Bölgesi Halkevleri Edebi ve Kültürel Çalışmalar*, İstanbul: Asi Kitap, 2. Baskı. 2009.

ÖZTÜRK, Okan Murat. *Zeybek Kültürü ve Müziği*, İstanbul: Pan Yayıncılık, 2006.

ÖZTÜRK, Özhan. *Folklor ve Mitoloji Sözlüğü*, Ankara: Phoenix Yayınevi, 2009.

SOLOK, Cevdet Kudret. *Türk Edebiyatında Hikâye ve Roman*, İstanbul: Dünya Yayıncılık, 2. Cilt, 2004.

SÖKMENSÜER, Cevat. *Milli Mücadelede Aydın-Nazilli Cephesi Kahraman Subaylarımız ve Zeybekler Hatıralarım*, İzmir: Karınca Matbaacılık, (Yılı yok).

- Şemsettin Sami. *Kamus-ı Türki*, İstanbul: Çağrı Yayınları, 13. Baskı, 2004.
- ŞENER, Cemal. *Çerkes Ethem Olayı*, İstanbul: Altın Kitaplar Yayınevi, 15. Basım, 2007.
- TEKİN, Mehmet. *Roman Sanatı*, İstanbul: Ötüken Neşriyat, 7. Basım, 2009.
- THOMPSON, Stith. *The Folktale*. Berkeley: University of California Press. 1977 (1946).
- Türkçe Sözlük*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 11. Basım, 2011.
- ULUÇAY, Mustafa Çağatay. *Atçalı Kel Memed*, İstanbul: Ötüken Yayınları, 2. Basım, 2013.
- ÜSKÜP, Şeref. *Milli Mücadele’de Efeler*, İzmir: Hür Efe Gazete ve Matbaası, 1992.
- YAVI, Ersal. *Efeler Kökenleri, Eylemleri, Töreleri, Dansları, Giysileri*, İstanbul: Doğu Kitabevi, 2. Baskı, 2015.
- Yazım Kılavuzu*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 27. Baskı, 2012.
- YETKİN, Sabri. *Ege’de Eşkıyalar*, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 3. Baskı, 2003.

b) Makaleler

- AÇIKGÖZ, Namık. “Zeybek ve Şeytan”, *Türk Edebiyatı*, S. 364, 2004, s. 44-45.
- Ahenk*, 11 Kanun-ı Sani 1910.
- AKCAN, Erol. “Milli Mücadele’den Sonra Demirci Mehmet Efe”, *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, S. 57, Güz 2015, s. 12.
- AKDOĞU, Onur. “Zeybek Kelimesinin Kökeni”, *Türk Kültürü*, S. 374, 1994, s. 355-367.
- AKTAŞ, Ali. “Marmara Bölgesi’ndeki Manavlarda Zeybek Kültürü”, *Zeybek Kültürü Sempozyumu (24-25 Ekim 2002)*, Muğla, 2004.
- ARIKAN, Zeki. “Karayazıcı Abdülhalim-Deli Hasan İsyanı”, *Virgül*, S. 105, Mart 2007, s. 56-57.
- ARSLAN, Mustafa. “Sözlü Tarih ve Kültürel Bellek Aktarımı Bağlamında Denizli Yöresi Efe Anlatımları”, *Acta Turcica*, Yıl VI, S. 2, http://actaturcica.com/_media/2014-07/vi_ii_13.pdf, 2014.
- ATAMAN, Sadi Yaver. “Zeybeklerin Soyu ve Zeybek Oyunları”, *Musiki Mecmuası*, Yıl: 23, İstanbul, 1970, s. 10-11.
- BAKSI, Fuat Edip. “Efelerle Konuştum”, *Halkın Sesi*, İzmir, 18 Temmuz -7 Ağustos 1950.

BAYKARA, Tuncer. “Zeybekler (Zeybek Elbisesi Giyme Yasağı)”, *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*, S. 22, İstanbul, 1969, s. 59-61.

BİRİNCİ, İhsan. “Milli Mücadele İçin Kurulan Önemli Cemiyet ve Çeteler”, *Hayat Tarih Mecmuası*, Cilt: 2, S. 10, İstanbul, 1971, s. 55-63.

“Bir Mütakaidd Subayımızın Hatıraları: Çakırcalı Efe’nin Hakiki Maceraları”, *Halkın Sesi*, 29 Haziran-9 Ağustos 1938.

BORATAV, Pertev Naili. “Çakıcı Efe”, *Ülkü*, S. 59, Ocak 1938, s. 128-131.

CEMİLOĞLU, Mustafa. “Bursa’da Derlenmiş Zeybek Türkülerinde Öz ve Biçim Kompozisyonu”, *Zeybek Kültürü Sempozyumu*(24-25 Ekim 2002), Muğla, 2004.

“Çakırcalı Mehmet ve Masallaştırılan Hayatı”, *Tarih Konuşuyor*, Cilt:1, S. 5, Haziran 1964, s. 406-410.

ÇETİN, Necat ve A. Levent Ertekin. “Başbakanlık Osmanlı Arşivinde Gökçe Hüseyin [(Gökçen Efe) (1891-16 Kasım 1919)] ile İlgili Belgeler”, *Acta Turcica*, Yıl VI, S. 2, http://actaturcica.com/_media/2014-07/vi_ii_15.pdf, 2014.

ÇOŞAR, Ömer Sami. “Fransız Dış İşleri Bakanlığı arşivindeki belgelerle Çakırcalı Mehmet Efe”, *Milliyet*, İstanbul, 27 Mayıs-18 Haziran 1973.

DOLAPÇI, Ercan. “1919’un Genç Öncüsü: Yörük Ali Efe”, *Milli Mücadele’de Menteşe Sancağı ve Yörük Ali Efe*, Editör: Günver Güneş, İstanbul: Pia Yayınları, 2013.

EREN, Mehmet Ali. “Tarihsel Süreç İçerisinde Zeybek Giyimi ve Kuşamı”, *Zeybek Kültürü Sempozyumu* (24-25 Ekim 2002), Muğla, 2004.

GAZİMİHAL, Mahmut Ragıp. “Zeybeklerin Soyu”, *Folklor Postası*, Cilt: 2, S. 18, 1946, s. 5-7 ve 19.

_____. “Zeybek Giyimi”, *Fikirler İzmir Halkevi Kültür Dergisi*, S. 332, 1947, s. 7- 11.

_____. “ ‘Zeybek’ Sözü”, *Fikirler*, S. 330, Şubat 1947, s. 20-23.

GÖZÜTOK, Türkan. “Eşkıyalık ve Çakırcalı Mehmet Efe’nin Türk Edebiyatına İzdüşümü”, *Türkbilig*, S.21, <http://www.turkbilig.com/pdf/201121-140.pdf>, 2011, s. 49-72.

- GÜNEŞ, Günver ve Alper Tunga GÖÇMEN. “Yeni Arşiv Belgeleri Işığında Yörük Ali Efe’nin Muğla’daki Faaliyetleri”, *Milli Mücadele’de Menteşe Sancağı ve Yörük Ali Efe*, Pia Yayınları, İstanbul, 2013.
- GÜNEŞ, Mustafa. “Efe-Zeybek Kültürü ve Kütahya Türküleri”, *Zeybek Kültürü Sempozyumu (24-25 Ekim 2002)*, Muğla, 2004.
- GÜR, Nagihan. “Sosyal Haydut Düzleminden Halk Kahramanı Statüsüne Bir Yükseliş: Köroğlu ve Sergüzeşti”, *Milli Folklor*, S. 79, 2008, s. 45-49.
- HAYTOĞLU, Ercan. “Aydın Kuva-yı Milliyesinde Efe ve Zeybekler”, *Belgi Dergisi*, S. 1, [http://acikerisim.pau.edu.tr:8080/xmlui/bitstream/handle/11499/230/s%2051-72,%20say%C4%B1%201%20\(2011\).pdf?sequence=1&isAllowed=y](http://acikerisim.pau.edu.tr:8080/xmlui/bitstream/handle/11499/230/s%2051-72,%20say%C4%B1%201%20(2011).pdf?sequence=1&isAllowed=y), 2011.
- IŞIK, Hüseyin. “Gökçen Hüseyin Efe”, *Türk Dünyası Tarihi Araştırmaları*, Cilt:2, S. 8, 15 Ağustos 1987, s. 2-4.
- KANDEMİR, Feridun. “Yörük Ali Efe Anlatıyor”, *Tasviri Efkâr*, 5 Mayıs-9 Mayıs 1940.
- _____. “Zeybek de, Efe de Tarihe Karıştı”, *Tasviri Efkâr*, 24 Mayıs 1940.
- _____. “Çakıcı Mahmut Efe”, *Resimli Tarih Mecmuası*, Cilt:6, S. 62, 1955, s. 3674-3678.
- NOYAN, Bedri. “Folklorda ve Yaşamda Aydın Efesi”, *Türk Folkloru*, Cilt: 3, S. 35, İstanbul, 1982, s. 8-12.
- ORUÇ, Arif. “İzmir Kuva-yı Milliyesi Nezdinde XVIII, *Tasvir-i Efkâr*, 30 Teşrin-i Sani 335.
- _____. “İzmir Kuva-yı Milliyesi Nezdinde (XX)”, *Tasvir-i Efkâr*: 29 Kanun-u evvel 335, No: 2942.
- Ömer Seyfettin. “Yalnız Efe”, *Yeni Mecmua*, Cilt:2, S. 41, 1918.
- ÖZBEKLER, Kerim. *Demirci Mehmet Efe Kimdir*, 5 Eylül 1989’de Demirci Mehmet Efe’nin Mezarı Başında Yaptığı Konuşma Metni, Nazilli.
- ÖZBOYACI, İsmail. “Zeybekler”, *Türk Folklor Araştırmaları*, Cilt: 19, S. 363, 1979, s. 8790-8793.
- ÖZSARI, Mustafa. “Gökçen Efenin Tarihi Kişiliği ve Ziya Hanhan’ın Gökçen Efe Destanı

Üzerine”, *Türk Dili*, S. 622, Ekim 2003, s. 572-580.

_____. “Ömer Seyfettin’in Hikâyelerinde Efelik ve Efeler”, *II. Düünden Bugüne Ömer Seyfettin Sempozyumu Bildiriler Kitabı*, 2008.

PTT Dergisi, 136, Ankara, Mart 1994, s. 29.

(SOKU), Ziya Şakir. “Zeybekler”, *Resimli Tarih Mecmuası*, S. 6, 1950, s. 216-218.

SUN, Zeynel Besim. “Milli Mücadele’de Zeybekler”, *Dün ve Bugün Dergisi*, Cilt:1, S. 2, 1955, s. 8-9.

ŞAHİN, Elmas. “İngiliz ve Türk Edebiyatında Eşkîya Geleneği: Robin Hood ve Köroğlu”, *Folklor/Edebiyat*, Cilt:9, S. 36, Ankara, 2003, s. 133-147.

ŞAPOLYO, Enver Behnan. “Efe, Zeybek, Kızan... Yaşayışları ve Adetleri”, *Türk Yurdu*, S. 234, Temmuz 1954, s. 43-55.

TİRYAKİOĞLU, Samih. “Saltanat devrinin karlı ‘mesleği’ Eşkîyalık!”, *Ulus*, Ankara, 21 ilkteşrin1938.

Tunç Efe. “Çakırcalı Efe Gece Baskını”, *Efe*, İzmir, 8 Şubat-12 Nisan 1947.

TÜL, Şükrü. “Çakıcı Tefrikaları, Roman ve Kitapları”, *Ege Defterleri*, S. 4, 2014, s. 55-56.

TÜRKEŞ, Ünal. “Milli Aydın Alayı ve Yörük Ali Efe”, *Milli Mücadele’de Menteşe Sancağı ve Yörük Ali Efe*, Editör: Günver Güneş, İstanbul: Pia Yayınları, 2013.

TÜRKOĞLU, Sabahattin. “Zeybek ve Efe Sözcükleri”, *Türk Folklor Araştırmaları*, Cilt:17, S. 334, Mayıs 1977, s. 7987-7988.

UYANIK, Ercan. “Çakırcalı Mehmet Efe Kronolojisi”, *Ege Defterleri*, S. 4, 2014, s. 3-43.

UYANIK, Ercan ve Ali ÖZÇELİK. “Zeybek Kültüründe Yüze Çıkma ve Kırserdarlığı”, *Acta Turcica*, Yıl VI, S. 2, <http://docplayer.biz.tr/9247127-Cevrimici-tematik-turkoloji-dergisi-online-thematic-journal-of-turkic-studies.html>, 2014.

ÜSKÜP, Şeref. “Aydın ve Havalisi Kahramanı Yörük Ali Efe”, *Gökçen Efe*, Tire, 22 Ekim-5 Kasım 1951.

_____. “Bayındırlı Mülazım Mehmet Efendi Çakırcalıyı Anlatıyor”, *Gökçen Efe*, Tire, 22 Nisan - 21 Mayıs 1951.

VEREN, Ergün. “Yörük Ali Efe’nin Kızanlarından Arpazlı Kara Ali Efe (oğlu Orhan

Karaslan ile söyleşi), *Acta Turcica*, Yıl VI, S. 2, <http://www.academia.edu/7542608/>, 2014, s. 5.

YALTIRIK, Hüseyin. “Bilinmeyen Yönleriyle Giritli Cafer Efe”, *Zeybek Kültürü*

Sempozyumu (24-25 Ekim 2002), Muğla, 2004, s. 417-420.

_____. “Bilinmeyen Yönleriyle Giritli Cafer Efe”, *Folklor/Edebiyat*, Cilt:11, S. 42, Ankara, 2005, s. 157-165.

YAŞAR, Hakan. “Kamalı Zeybek (Kamalı Mustafa) Çetesi ve Faaliyetleri”, *Acta Turcica*, Yıl VI, S. 2, http://actaturcica.com/media/2014-07/vi_ii_12.pdf, 2014.

c) İnternet Siteleri

<http://w3.balikesir.edu.tr/~mozsari/Literaryterms.htm>, (Erişim Tarihi: 07.02.2016)

<http://www.dr.com.tr/Kitap/Kara-Efe/Cagan-Dikenelli/Edebiyat/Roman/Macera/urunno=0000000347054>, (Erişim Tarihi: 12.04.2016)

http://www.turkcebilgi.com/islahat_ferman%C4%B1, (Erişim Tarihi: 12.11.2015)

https://tr.wikipedia.org/wiki/Spagetti_Western, (Erişim Tarihi: 12.04.2016)

https://tr.wikipedia.org/wiki/Wilson_Prensipleri, (Erişim Tarihi: 26.11.2015)

d) Romanlar

Ahmet Mithat Efendi, *Denizci Hasan(Hasan Mellah) I-II*, Sadeleştiren: Kenan Akyüz,

İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1975.

ATASOY, İsmet Nadir. *Sevda Zamana Sığmaz*, Eskişehir: Gülen Ofset Matbaacılık, 2005.

ASARCIKLI, Hayreddin. *Çakıcı Mehmet Efe*, İstanbul: Yağmur Yayınevi, 1973.

AVCI, Esat. *Fadime Efe*, İstanbul: Togan Yayıncılık, 2015.

BURHAN, Sabahattin. *Çete Ayşe*, 1. Cilt, İstanbul: Nesil Yayınları, 3. Baskı, 2009.

_____. *Ege'nin Kurtuluş Destanı Yörük Ali Efe*, 1-2-3. Cilt, İstanbul: Nesil Yayınları, 2009.

_____. *Kozalaklı Mehmed Efe*, 1-2. Cilt, İstanbul: Bilge Kültür Sanat, 2011.

_____. *Çakırcalı Mehmed Efe*, İstanbul: Bilge Kültür Sanat, 2012.

_____. *Çete Ayşe*, 2. Cilt, İstanbul: Bilge Kültür Sanat, 2013.

_____. *Kurtuluş Savaşı'nda Gökçen Efe Destanı*, İstanbul: Bilge Kültür Sanat, 2014.

_____. *Sökeli Cafer Efe*, İstanbul: Bilge Kültür Sanat, 2014.

ÇAVDARLI, Rıza. “Umur Efe Korkusuz Şövalye”, *Anadolu*, 1948 – 1949.

ÇELİK, Cem. *Atçaltı*, İstanbul: Y Yayınevi, 2011.

ÇINAR, Bedirhan. *Pehlivan ve Çeteci Yörük Ali*, İstanbul: Sağlam Kitabevi, 1982.

DİKENELLİ, Çağan. *Kara Efe*, İstanbul: Gürer Yayınları, 2010.

DİNAMO, Hasan İzzettin. *Kutsal İsyan Milli Kurtuluş Savaşı'nın Gerçek Hikâyesi*, 2-3-5.

Cilt, İstanbul: Tekin Yayınevi, 2000.

EFELER, Cahit Günel. *Ispartalı Mahmut Efe*, İstanbul: Yaylacık Matbaası, 1976.

ERTEKİN, A. Levent. *Kuvayı Milliye Tacının İri Pırlantası Gökçen Efe*, Yeni Asya Matbaacılık, 2001.

(GÖKÇELİ), Yaşar Kemal. *Çakırcalı Efe*, İstanbul: YKY, 2013.

_____. *İnce Memed I*, İstanbul: YKY, 32. Baskı, 2013.

HACIR, Gürkan. *Efe Başvekil Şükrü Saracoğlu'nun Romanı*, İstanbul: Remzi Kitabevi, 2006.

İLERİ, Reşat. “Çakıcı Mehmet Efe”, *Kahramanlar Mecmuası*, İstanbul, 1952.

_____. “Yörük Ali”, *Kahramanlar Mecmuası*, Forma: 14, İstanbul: Kardeşler Basımevi, 1953.

KAPLAN, Mevlüt. *İzmir'in Kavakları*, İzmir: Özgür Eğitim Yayınları, 2015.

KİRAZ, İbrahim. *Milli Mücadele'de Bir Destan Demirci Mehmet Efe III*, Ankara: Tehnel Kitap, 2009.

_____. *Milli Mücadele'de Bir Destan Demirci Mehmet Efe I*, Ankara: Tehnel Kitap, 2. Baskı, 2013.

_____. *Milli Mücadele'de Bir Destan Demirci Mehmet Efe II*, Ankara: Tehnel Kitap, 3. Baskı, 2013.

_____. *Milli Mücadele'de Bir Destan Demirci Mehmet Efe IV*, Ankara: Tehnel Kitap, 2013.

- KOCAGÖZ, Samim. *Kalpahlılar*, İstanbul: Literatür Yayınları, 7. Basım, 2013.
- MUSLU, Ahmet Zeki. *Mor Cepkenliler*, 1. Cilt, İstanbul: Yitik Ülke Yayınları, 2015.
- ORMANCIOĞLU, Kemal. *Kamalı Zeybek*, İzmir: Karınca Matbaacılık, 1963.
- Ömer Seyfettin. *Yalnız Efe*, Ankara: Bilgi Yayınevi, 12. Basım, 2013.
- SENAN, Ali Kemal. *Efem*, İstanbul: Zinde Yayınevi, 2013, s. 164.
- SERTOĞLU, Murat. *Çakırcalı Mehmet Efe*, İstanbul: Sağlam Kitabevi, (Yılı yok).
- _____. *Dağlar Kralı Yörük Osman Efe*, İstanbul: Güven Basımevi, 1955.
- _____. *Atçalı Kel Mehmet Efe*, İstanbul: İtimat Kitabevi, 2. Baskı, 1964.
- _____. *Kamalı Zeybek*, İstanbul: İtimat Kitabevi, 1979.
- SUN, Zeynel Besim. *Çakıcı Efe*, Ticaret Matbaası, İzmir, 1934.
- ŞAHİN, Hüseyin. *Kula Efeleri*, Salihli: Ezgi Yayınları, 2006, s. 47.
- Şemsettin Sami. *Taaşşuk-ı Talat ve Fitnat*, İstanbul: Bilge Kültür Sanat, 2012.
- (UÇAR), İbrahim Ünsal. *Dağların Kartalı Gökçen Efe*, İstanbul: Genç Hayat Yayıncılık, 2014.
- USTA, Ali İhsan. *Dağlar Kartalı Yalnız Efe*, İzmir: İstiklal Matbaası, 1991.
- _____. *Efelerin Efesi Yörük Ali Efe*, İzmir: Hürefe Matbaacılık, (Yılı yok),
- ÜSKÜP, Şeref. *Çakıcı Efe*, İzmir: Hür Efe Matbaası, 1975.
- YETKİN, Gıyas. *Ateşten Ateşe*, Ankara: Bütün Türkiye Yayınevi, 1964, s. 49.

e) Tezler

- CANGÜR, Ahmet. *Batı Anadolu'da Efelik ve Eşkıyalık Türküleri ve Hikâyeleri'nin Edebi Yönden İncelenmesi*, Doktora Tezi, Ege Üniversitesi, İzmir, 2013.
- ÇOBANOĞLU, Özkul. *The relationship Between Oral Forms of Folklore and Mediated Performances in the Cult of Çakıcı Mehmet Efe*, Mastır Tezi, Indiana University, 1992.
- ÖNCÜL, Kürşat. *Denizli Yöresinde Anlatılan Efe Hikâyeleri*, Yüksek Lisans Tezi, Pamukkale Üniversitesi, Denizli, 2004.